

APOLOGETIKA,

VAGYIS:
A KATHOLIKUS HIT ALAPJAINAK
RENDSZERES VÉDELME.

(A NM. PÜSPÖKI KARTÓL MEGJUTALMAZOTT PÁLYAMŰ.)
MÁSODIK, BŐVÍTETT KIADÁS.

ÍRTA:
SZUSZAI ANTAL.

Győr, 1911.
„PANNÓNIA-KÖNYVNYOMDA

Nihil obstat.

Alexander Gerebenics,
ensor.

Nro 7582/911.

Imprimatur.

Jaurini, die 12-a Decembris 1911.

Dr. Ludovic us Balics,
vicarius eppalis.

Nihil obstat.

Geysa Marsó,
Abbas-canonicas, praeses
censurae dioecesanae Rosnaviensis.

Nro 3678/911.

Imprimatur.

Rosnaviae, 23-a Septembris 1911.

Ludovicus,
Episcopus Rosnaviensis.

Szerző jeligéje

*„Egy nagy ügy van a vilá-
gon: Isten-országa terjesztésének
az ügye.”*

Hálát adok Istennek, hogy én is hozzájárulhatok e nagy ügy szolgálatához Szerzőnk kitűnő munkájának a kiadásával, *olvasókönyvül a középiskolák VIII. o. tanulói-, s hitbeli ka-
lauzul a művelt közönség számára*, melyet mint érőt-érő kin-
cset hazánk lelkes kath. ifjúságának és jóakarátú intelligen-
ciájának igaz szeretettel ajánlok.

Győr, 1911. Boldogasszony szeplőtelen fogantatásának
ünnepén.

„Borromeus”
kath. hitészoklati folyóirat
szerkesztő-kiadója.

A MÁSODIK KIADÁSHOZ.

Az Apologetika első kiadását igen kedvező fogadtatásban részesítette a kritika: »Nyelvünkön jobbat, sőt még hozzáfoghatót sem írtak még«, — ezt írta róla az E.-Közlöny kritikusa. A művelt közönség nálunk szokatlan érdeklődéssel volt e könyv iránt: három év alatt elfogyott az első kiadás 3000 példánya. Azt a célt azonban nem érte el e könyv, amire szerzője szánta. *A figyelemes katolikus ifjúság nevelésének eszköze akart lenni az iskolában és az iskola falain kívül:* az iskolába azonban nem fogadták be rendes tankönyvnek, mert ott ezidőszerint még nem a nevelés, hanem az iskolai mechanizmus korlátai közé szorított tanítás a vezérlő szempont. Még fogva tartja a lelkeket a „tantárgy”. A nevelők nem jutottak még arra a belátásra, hogy a vallásos élethez, a jellem-képzés művészetéhez a *kedv és lelkesedés* az első lélektani kellék, amelyet pedig száraz elvonások nem kelthetnek a lélekben, — hogy az olvasmány legalább is egyenrangú a leckével, sőt fontosabb a leckénél, mert alkalmas eszköz az érdeklődés, a kedv és lelkesedés fölébresztéséhez, amiben az emlézés terhes munkája többé-kevésbé akadályul szolgál. Az apostolok igehirdetésében vajmi kevés szerepe volt az emlézésnek, — s mégis új embereket szült az, s átalakította a világot. A jellem fejlődésének a törvényei nem állnak még világosan a nevelők előtt, — a szerző pedig megfoghatkozott egészségével nem mer arra vállalkozni, hogy a *krisztusi pedagógia* elméletét megírja. Bárcsak akadna mielőbb ihletett nevelő, ki e nagy feladatra vállalkoznék! . . .

Ez a II. kiadás már nincs különös tekintettel az iskolára, de igenis figyelemmel van az *élet törvényeire*. Egészen új, tíz fejezetre terjedő szakasz került e könyvbe, mely a *krisztusi élet törvényeiről* szól, s amely a természettudomány korában élő emberre páratlanul meggyőző erővel hathat. Ez a szakasz (287—344. 1 1 .) egyben alapja lehet a krisztusi pedagógia elméletének. — Egyéb új dolgok e második kiadásban: a „*modern tudomány*” *tehetetlenségének* még alaposabb kimutatása s a *modernizmus* romboló áltheológiájának a leleplezése.

Annak oltalma alá helyezem e könyvet, aki által az életet kaptuk.

Dobsina, 1911. a magyarok Nagyasszonyának napján.

Szuszai Antal.

ELŐLJÁRÓBA.

»Homo est animal rationale, — Az ember eszes állat«, — mondották a régiek. A teljesség és szabatoság kedvéért ezt mondhatjuk: »Homo est animal rationale, *religiosum*, — Az ember eszes, *vallásos* állat«, — mert a vallás az ember eszes természetének a kifolyása. Az állatban semmi nyoma sincs a vallásnak, mert nincs neki gondolkodó lelke; ellenben az ember úgyszólván szükségképen vallásos lény. Valamint a szem és a világosság, épúgy az emberi *esz* és az *igazság* is együvé tartozik. Az ész ösztönszerűen keresi, az igazságot, keresi az igazság Jónását *Istent*.

Mi a szem világosság nélkül és a fül a hangok birodalma nélkül? Mik egyáltalán az érzékek a külvilág nélkül? Haszontalan eszközök, amelyek cél nélkül szűkölködnek. Mi az ember isten, vallás nélkül? A természet óriási tévedése; rejtély, amelynek nincs magyarázata. S az értelemtől vezérelt *akarat* hasonlóan *Isten* után törtet. Ismerni az Istent, és mégsem lépni viszonyba vele, — ez az ember természete ellen van, épúgy, mint amilyen természetellenes, ha a szem látni, a fül hallani nem akarna. S mivel a vallás az ember eszes természetének a kifolyása, azért csakis az emberi ésszel együtt pusztulhat el.

Stall Szilvánusz amerikai írónál olvasom a következő, rendkívül tanulságos történetet: *Maryland* egyetemi klinikájára töprengő ember érkezett a fiával, hogy az egyetem híres-neves ideg orvosától megtudja: mit tart fiának a szellemi állapotáról. Az orvostanár megállapította, hogy a fiú nem süket. Aztán azt kérdezte az apától: »Ismeri-e fia a pénz értékét?« Az apa nemmel felelt. A második kérdés ekkép hangzott: »Imádkozik-e a fia?« Az apa csodálkozva felelt: »Hogyan imádkozhatnék, mikor nem tud beszélni?!« Az orvostanár erre világosabban szólt: »Ha a házbeliek imádkoznak, vagy, ha a fiú a templomban, vagy vasárnapi iskolában van, letérdel-e, összeszi-e a kezét, szemét az égre irányítja-e, vagy más módon elárulja-e, hogy ő is résztvesz az imádságban?« Az apa határozott nemmel felelt . . . Mikor az apa gyermekével eltávozott, így szólt a híres szakember 300 orvosnövendék hallgatójához: »Uraim! az értelmi

és erkölcsi tehetségnek a hiánya minden esetben a hülyeségnek kézzelfogható jele. Ha csak az egyik is hiányzik, komolyan aggódni kell a gyermek szellemi egészsége miatt. Bizonyára önök is tapasztalták, hogy egészséges gyermekek ismerik a pénz értékét; de másrészt époly biztos, hogy minden ember, aki épkezélab jött a világra, már eleve erkölcsi érzék birtokában van, és az imádkozás a gyermekre nézve époly természetes valami, mint az, hogy enni akar.«

A pénz az anyagi értékek, a vallás a szellemi javak legfőbbje. Aki sem az anyagi, sem a szellemi javak értékének tudatával nem bír, az a szerencsétlen valóban híjával van az észnek, mely az embert emberré teszi. Aki ismeri az anyagi javak értékét, de a szellemi javakat, és főleg e javak legnagyobbikát, a vallást nem becsüli, — az *részleges* szellemi fogyatkozásban szenved. És amint a vak, a süket csonka ember: úgy a vallástalan is szellemileg nyomorék ember.

Igaz, hogy mindenkor akadtak egyesek, akik nem akartak tudni Istenről. De valamint azért, mert vakok, örültek mindig akadtak, nem mondhatjuk, hogy az emberiség vak és örült: úgy azért, mert szórványosan, kisebb-nagyobb terjedelemben jelentkezik a vallástalanság is, senkisémet sütheti az istentelenség bélyegét az emberiségre. A természet nem szokott önmaga ellen dolgozni, nem szokta önmagát elcsúfítani: ha zavartalanul működhetik, nem szül szörnyeket. Az istentelenség szörnyetege is csak úgy jön létre, hogy az ember, a természet legnagyobb Rontó-Pálja, vagy maga erőszakot követ el a saját természete ellen, vagy pedig mások romboló munkájának az áldozata.

Míveltség, — ez a mi korunk varázsigéje. De hát mi a míveltség? Az ember, a belső ember kifejlődése, tökéletesedése. A mindenség és az ember alapviszonya: a viszony az ős-okhoz, az Istenhez. Ásd ki a fát a földből, — és halálra ítélted. Válaszd el az embert Istentől, — és visszafejlődés, romlás lesz a sorsa. Az ős-okhoz való viszonynak, a vallásnak, a mívelődésnek alapja és betetőzése: Isten, a haladás zenitje, melyen túl a legnagyobb lángelme sem szárnyalhat. A vallás a legeslegfőbb kultúrtényező, melynél magasabb mívelődési eszközt még gondolatban sem találunk. A mívelődés története hangosan hirdeti, hogy eddig minden kultúrnép a vallásra építette mívelődését, és vallás nélkül egyetlenegy nép sem tudott boldogulni; a vallással együtt összeomlott az illető nép is. S ha már az emberek-alkotta vallások is, melyekben az igazságnak csak töredékei találhatók, hatalmas tényezői a mívelődésnek: mennyivel inkább kell az Isten-adta, igaz vallásnak emelnie, tökéletesítenie az embert? . . . Európa éppen azért a legmíveltebb világrész, mert keresz-

tény. Ha hűtlenné lenne a kereszténységhez, elvesztené vezető-szerepét a világ népei között. Magyar hazánkat is a kereszténység élte mostanáig. Ha Magyarország hűtlenné lenne keresztény múltjához: akkor Magyarország volt, és nincs többé. Azért a krisztusi hit ismerete és szeretete a legfőbb hazafias érdekük.

A német katolikusok egyik főbüszkesége, a nagy *Windhorst* mondotta egykor: »Igazában katolikusnak lenni a tudományok tudománya. Az egyetemek összes tanárai nem tudnak annyit, mint a mi kis-káténk.« A kis-katé főigazságait találod e könyvben. *Isten, lélek, kinyilatkoztatás, Egyház*: e négy szó négy alappillér, melyen a hit szellemi épülete nyugszik. »A hit alapjainak védelme«, – ez a címe ennek a könyvnek, és ez is a tartalma.

Kedves olvasóm! míg csecsemő voltál, tejjel táplálkoztál. Utóbb az erősebb ételt is megbírtad. Eszedet tán 12-18 éven át csiszolta, mívelte az iskola, a legnagyobb és legfőbb iskolában, az élet iskolájában is sok mindenfélét tanúttál, – azért én is úgy adom eléd a hit alapigazságait, amint *mivelt* eszedhez illik. Önmagadnak tartozol azzal, hogy mélyebben nézz, a hit gyökereihez hatolj, hogy lelked egyensúlyba meg ne billenjen. Ha a tudásban nagykorú vagy, a hitben pedig kiskorú gyermek maradtál, gyermeki hited gyenge palántája elfonnyad a tudás árnyékában. Lelked fejlődése csak úgy normális, ha lelked erővel, tudásoddal együtt a vallási igazságok is nőnek, fejlődnek benned. Sokan csupán azért vallástalanok, mert a férfiút nem elégíti ki a gyermek hite. S a legnagyobb hibát akkor követik el, mikor korcs fejlődésük okát a hitben, s nem a tulajdon nembánomságukban keresik. Vájjon a hitigazság-e a hibás, ha lelkedben kicsike marad a nagy Isten fogalma? A hit-e az oka, hogy az az Isten, akinek képéhez fejletlen, gyermekies fogalmaid tojánhéjai tapadnak, érett lelkedet ki nem elégíti? Ha meglett porodban nem kívánczol a bölcső és gyermekcipő után: miért elégszel meg a vallás dolgában a fejletlen gyermek fejletlen fogalmaival? . . .

Egy-egy heverő téglát, követ könnyen ellophat az emberi gonoszság: a szilárd épülettel nehezen birkózik meg. Általános összefüggés nélkül való vallási ismereteket könnyen összezavar a gonoszság és az áltudomány:

A hit szilárd épületét siker nélkül ostromolja. Állítsd össze lelkedben e könyv nyomán azt a képet, amelyben ég és föld, Isten és lélek, idő és örökkévalóság harmonikus egységbe olvad össze, s e kép, e magasztos világnézet keretében rendezd be életedet! Ember, akiben nincs erő, nincs lelkesedés,

nincs törtetés eszmények felé, — nem is érdemli meg az ember-nevet. Az igazi embernek *élet* kell, nagyszabású, szép, boldog élet. Nem egynapos légy vagy, hanem isteni nemzedék, Örökkévalóságra teremtett ember! *Ad magna, ad aeterno, natus es!* — Nagyra, az *örökkévalóságra* születél! Állj hát az örök élet jegyébe, melyet Krisztusod kínál neked!

E könyv az örök élet fölveit adja eléd, az örök élet tana akar lenni, amolyan *macrobiotica aeternitatis*. Az örök életet veszélyeztető akadékokat akarja eltávolítani utadból. Nem tankönyv ez, hanem az *élet könyve*; de tudnod és követned kell mindazt, ami benne van, hogy igazán élhess. Mert maga a könyv sohasem szül életet: valamint hogy az orvosi könyv sem ad egészséget. Az életet Isten kegyelme fogja létrehozni s tenygekezeted fogja ápolni, fejleszteni. Csak használd az eszedet, kedves olvasóm! gondolkozzál, vond le a következtetéseket az igazságból, — és aztán, ha török-ha szakad, valósítsd meg életedben az igazság következményeit, s így tedd magadat emberré az Isten gondolata szerint! A restség a gondolkodásban, a következtelenség az életben, a nembánomság a legfőbb érdeklél szemben, — ezek a mi korunk főbűnei. Ezért korunk mívelt világa az ingadozó nádszálak erdeje. Ezért modern korunk jellege: a jellemtelenség. Teneked ez legyen a jelszavad: Megragadni az igazságot és semmi szín alatt sem tágitani attól! Csak nem lehet ambíciód, hogy személyekkel a tucatemberek, az ingadozó nádszálak számát szaporítsad? . . .

Nem vagyok a gyámkodás barátja. Könyvem, ellenkezőleg, kalauz akar lenni az *önállóságra*. De egy szerény figyelmeztetést mégis meg kell kockáztatnom: *tisztelettel* közeledjél az örök igazságokhoz! Már *Plató* mondta, hogy: »A bölcselkedés a *csodalattal* kezdődik.« A mívelt ember bizonyos meghatottsággal és tisztelettel lép valamely régi, fenséges dómba: úgy járja, hogy a nagy igazságok isteni templomának küszöbét is hódoló tisztelettel lépjük át. Ne gondold, hogy véges eszed a mindenség mértéke s hogy. a végtelent is felérheted! Ne gondold, hogy csak addig terjed a való igazság határa, ameddig képzeleted ér! Szerénység és komolyság illik ahhoz, ki a mindenség Urával akar foglalkozni.

A tiszteletteljes, alázatos meghódolás az igazság előtt: ez a kellő hangulat az örök igazságokkal való foglalkozáshoz. Nem mi állunk az igazság fölött, hanem az igazság áll fölöttünk! Már a *fides*, a hit fogalmában benne van a bízó, odaadó meghódolás. Ezzel a hódolattal olvasgasd figyelmesen e könyv komoly fejtegetéseit, és bízva-bízom, hogy nagy hasznodra válik.

BEVEZETÉS.

A HITRŐL.

1. Az emberi hitről.

1. Az ember 1. érzékeivel, 2. eszével ismer meg valamit s jut az igazság birtokába. Amit *saját* érzékeivel és eszével ismer meg az ember, azt *tudja*; amit pedig *mások* érzékei és esze révén ismer meg az ember, azt *hiszi*. Hinni eszerint annyi, mint az igazságot mástól, másnak a tekintélye miatt elfogadni.

A tudás is *hiten* alapszik: az ember hisz saját érzékeinek, saját eszének. A tudás eszerint közvetlen hit, a hit pedig közvetett tudás; mivel az ember mások érzékeinek és eszének segítségével ismer meg valamit, amit hisz. A tudás és a hit tehát nem ellentétek, hanem a megismerésnek két egyértékű útja, eszköze.

2. *A hit a józan ész követelménye*, mely ezt mondja nekünk: Ha önmagunk érzékeink és eszünk segítségével birtokába juthatunk az igazságnak: épúgy mások is megismerhetik az igazságot és ezt a szellemi kincsöket velünk is közölhetik, amint mi is közölhetjük másokkal a saját megismerésünk eredményét. A nyelv éppen arra való, hogy akár előszóval, akár írásban közöljük másokkal saját szellemi kincsünket. Ha az ember nem hisz embertársának, akkor egészen haszontalan portéka a nyelv. Természettudományos tény, hogy az ember másokkal közölni tudja a gondolatait. Ámde a gondolatközlés haszontalan erőfecsérlés, ha nincs, aki hitelt ad a gondolataimnak s azokat elfogadja. Az emberi természet hitre van berendezve, úgyannyira, hogy szellemi életet élő szülő, vagy szülőhelyettes híján föl sem ébred a csecsemő gyermek lelke s a szellemi tehetségei alvó képes-

ségek maradnak, működő erőkké nem fejlődnek. Az ember csak emberek között lesz emberré, azáltal, hogy másoknak a lelki működése fölbreszti benne a lelki tehetségeket. Aki elzárkózik az emberektől s nem hisz másoknak, nem fogadja be mások gondolatait: pusztá érzéki életet élő szerencsétlen hűlye teremtés marad.

3. *Nevelés* által lesz igazában emberré az ember; mert mások ráhatása nélkül nem ébred föl a lelke s nem fejlődhetik. Nevelni annyi, mint: életet, főleg szellemi életet növelni, fejleszteni. S a nevelés eszköze a nyelv, a beszéd. Az ész és a *beszéd* együttesen és egyszerre fejlődik. De hit nélkül nem juthat a beszéd birtokába az ember. Az anya pl. rátereli a gyermek figyelmét magára, a gyermek apjára, vagy bátyjára, s azt mondja: »Ez mama, ez papa, ez Jóska.« A gyermek *anya* szavára összeköti a mama, a papa, a bátyja képzetét e szavakkal: mama, papa, Jóska, — s így tanúi meg értelmesen beszélni. Ha a gyermek nem hinne anyjának, bizony nem tanúina meg beszélni. Hasonlóan *hit útján* tanúi meg a gyermek írni, olvasni. Ha a gyermek nem hinné el tanítójának, hogy az „a”-betű az „a”-hangnak, az „i”-betű az „i”-hangnak a jele, — sohasem tanulná meg az írást és olvasást.

Eszerint tehát a hit a fejlődés és tudás alapja. A tudás elemeit csak hit által sajátíthatja el az ember. És az ember természeténél fogva hajlik a hitre, mert érzi szellemi szegénységét, amiért is szívesen tanúi másoktól. Az összes iskolákban, az elemitől kezdve az egyetemig, nagyjából csak azt tanulja az ember, amit mások láttak, tapasztaltak, kigondoltak. A könyvek hasonlóképp mások szellemi kincsét közlik velünk. Há valaki, oktalan göggyében, csak azt akarná elfogadni igaznak, amit maga látott, tapasztalt, kigondolt, — annak vajmi szegényes volna a szellemi tőkéje: a földből csupán azt a kis részletet ismerné, melyet maga bejárt; a világtörténetből csak azt a keveset tudná, ami szemeláttára ment végbe; a csillagos égről csak annyit tudna, amennyit saját érzékei mondanak neki, — hacsak önmaga nem földözne föl mindazt, amit egy *Kopernikusz*, egy *Kepler*, egy *Newton*, egy *Laplace* fölfödözött és megállapított. *Haladás a tudományban* csak úgy lehetséges, ha egyrészt elfogadjuk az elődök szellemi kincsét, másrészt meg magunkévá tesszük a kortársak tudományos vívmányait. Ha mindenki bizalmatlan volna mások iránt és előlről akarná kezdeni a tudományt, minden tudomány mindenkorra csecsemőkorban maradna.

A tudás mezeje olyan tág, hogy mások nélkül, akiknek hiszünk, e mezőnek csak kis részét járhatnók be. A legmíveltebb ember is természetesnek találja, hogy szükség esetén az

orvos, az ügyvéd, az építómester, stb. szaktudásához fordul. Hiten alapszik a család, a társadalmi érintkezés, az igazságszolgáltatás. Ha valaki nem hiszi, hogy apja, anyja valóban szülei neki, — tudás révén ugyan sohasem fogja megállapítani a valót. Ha az ember nem hisz másoknak, minden társadalmi, üzleti érintkezésnek vége szakad. A kételkedés sebző fulánk és hit nélkül kín az ember élete. »Ki bizonyítja be nekem, hogy a pincér, aki egy pohár sört hoz számomra, nem mérgekeverő? hogy a borbély, aki torkomhoz illeszti beretváját, nem gyilkos anarkista? hogy a vonatvezető, ki a hegyi-pálya villamos-kocsiját vezeti, nem örült?« (*Mauszbach: Kernfragen* 17.) Ha a bíró nem hisz a tanúknak, megdől az egész igazságszolgáltatás. Hit nélkül nincs történelmi tudomány, még akkor sincs, ha valaki a történelem összes forrásainak a birtokában volna; mert, ha nem hisz az okmányoknak, az emlékeknek, nem jut el a múlt ismeretére. Azért mondotta *D'Agaesseau*: »Szép könyvet írna, ki annak kimutatására vállalkoznék, hogy nehezebb nem hinni, mint hinni.«

4. A hit révén szerzett ismereteket tudássá változtathatja az ember azáltal, hogy kutatva eljut a dolgok belátására. Ámde a legtöbb embernek sem ideje, sem tehetsége, sem módja nincs ahhoz, hogy hiten alapuló összes ismereteit tudássá változtassa. Sokszor a dolog természete miatt is lehetetlen a tudás, mert nem tudunk a dolgok mélyére pillantani s kénytelenek vagyunk valószínű hipotézisekkel megelégedni. A modern művelt ember is kénytelen elismerni élete végén, hogy szellemi kincsének körülbelül kilenctized része bizony csak hiten alapszik. Már *Seneka* mondotta: »A javát mindannak, amiről meggyőződést szerez az ember, hit útján ismeri meg.« Ez ma is igaz. Merő önámítás, mikor a modern művelt ember azt mondja: »Tudom, hogy a föld a nap körül forog«; vagy: »Tudom, hogy a föld gömbalakú.« Száz ember sem tudja ezt egész Magyarországon. S a többi nem tudja, hanem csak hiszi. Érdekes egy modern angol bölcselkedőnek idevágó nyilatkozata: »Valamint vallásos meggyőződésünk, épügy tudományos elméleteink is hiten alapúinak. Ez utóbbiakban a tekintélyt a korszellem képviselj mely mintegy lélektani klímát teremt és ellenállhatatlanul befolyásol mindenkit, aki benne él.« (*Balfour.*)

Ha ismereteink tárházából mindent kidobnánk, ami hiten alapszik, egycsapásra koldusszegények lennénk ismeret dolgában. Aki azt mondja: »Semmit sem hiszek«, — annak bátran felelhetjük: »Akkor nem is tudsz semmit.« *Hit* és tudás az a két sín, melyen az *igazság* birodalma felé haladunk, eg y sínen a vallásos hit körén kívül eső dolgokban is lehe-

tetlen a haladás. Azért a hit lekicsinylése felületes gondolkodásra vall. Sajátságos tünete szellemi életünknek, hogy a vallás ellenségeinek egyes szavakat és fogalmakat sikerült rossz hírbe keverniök. Így ez a szó: „hit”, kellemetlenül hangzik a modern fülnek. Sokan úgy érzik magukat e szó hallatára, mintha a hit szellemi sötétséget, szolgaságot jelentene s a tudásnak megtagadásával járna. Hasonlóan elérte a vallás ellenségeinek mesterkedése azt is, hogy e szavakhoz: „jezsuita”, „ultramontán”, „klerikális” — bizonyos kellemetlen mellékíz tapad. Majd alkalmas helyen lesz még szó ezekről fejtegetéseinkben.

5. Az ember azt várná, hogy a vallásos hittől idegenkedő »művelt« világ egyáltalán nem hisz. Pedig máskép áll a dolog: a »művelt« világ nagyon is hisz, sőt hiszékeny. »A hitetlen világ sincs híjával a hitnek. Minden képzelődőnek könnyen hisz, ha olyan elmélettel kínálja meg, amely kedvérevaló. Még nemrég is századunk legműveltebb férf iáinak és nőinek ezrei néhány természettudós pusztá szavára, melyet ellenőrizni nem volt módjokban, vakon elhitték, hogy mindannyian majmoktól származunk.« (Hilty: Glück III. 47.) Hasonló példákat a világ hiszékenységéről garmadaszámra lehetne összegyűjteni. — Aki kellő ok nélkül hisz, könnyenhívó, vagy babonás. S ilyen a mai világ: könnyelműen hisz; babonás vénasszony módjára hisz; még azt is elhiszi, hogy az embernek nincs lelke: pedig lélek nélkül még hitetlenkedni sem tudna. Hitetlen majmot még senkisémet látott . . .

2. Az isteni hitről.

1. A vallásnak alapja az az igazság, hogy: *Van Isten, ki az embert teremtette. A teremtés tényéből fölbonthatatlan viszony származik Isten és az ember között: az uraság és az alárendeltség viszonya.* Nincs ember, aki változtathatna ezen a viszonyon; sőt maga Isten az ő teljes mindenhatóságában sem változtathat rajta. Isten megtehetette, hogy az embert ne teremtse; de azt már nem teheti meg, hogy az ember ne legyen az ő alárendelt teremtménye, ha egyszer már megteremtette.

2. Az alárendeltség viszonyából következik az ember *meghódolása Isten előtt*, és pedig az *egész embernek meghódolása*, mivel az ember testestül-lelkestül, minden porcikájával Isten teremtménye. Az emberi léleknek két főtehetsége: az *ész* és az *akarát*. *Az észnek meghódolása isten előtt a hit, az akaratnak meghódolása pedig az erkölcs révén történik.*

3. A *barátság* hasonlóságot, megegyezést követel a barátok között. »Idem velle, idem nolle est vera amicitia, — Ugyanazt akarni s ugyanazt nem akarni — ez az igazi barátság.« Örök barátság Isten és ember között csak úgy lehetséges, ha az ember Istenről és az isteni dolgokról úgy gondolkodik, mint maga az Isten; ha azt szereti, amit Isten szeret; ha azt nem akarja, amit Isten nem akar. Csak így lesz az ember Istenhez hasonló, Isten szellemének a gyermeke, Isten örök barátságára méltó.

Az emberi *észnek* alkalmazkodása az isteni észhez (sacrificium intellectus: az értelem áldozata) a legfőbb szolgálát, mellyel az ember Istenének kedveskednék. De e meghódolással Isten semmit sem nyer; ellenben az ember véghetetlenül emelkedik, tökéletesedik az Istenhez való emez alkalmazkodással. Ha ugyanis már a nagy lángelmék gondolatainak utánagondolása is nemesíti az emberi természetet: hasonlíthatatlanul többet nyer az ember azáltal, ha a hit útján magáévá teszi Isten gondolatait.

4. Emberként akkor él az ember, ha eszes természete szerint él. A hülye, akiben alszik a lélek, nem él emberként, hanem állat módjára vegetál. Az eszes természet az »emberi« életnek az elve. Isten gyermekeként pedig akkor él az ember, ha hitből él. Az Isten gyermekeinek élettörvénye: »*Justus ex fide vivit*, — Az igaz a hitből él.« (Róm. 1, 17.) Csupán ésszel, hit nélkül senki sem élhet istengyermeki életet: amint hogy lelki hülyeséggel senkisé is élhet emberként. (Lásd a II. Rész IV. szakaszát a krisztusi biológiáról!) v

5. Isten szól és az ember elfogadja Isten szavát: ez az ember viszonya Istenhez a hitben. Isten azonban nem azért adott *észt* az embernek, hogy e nagy ajándékát, mintegy megbánva kegyességét, visszavegye, avagy megsemmisítse azt. Isten olyformán kívánja az ész meghódolását a hitben, hogy e meghódolás *az ész természetének megfelelő* legyen; máá szóval: Isten ész szerint való, *észszerű* meghódolást kíván az embertől, mint ahogyan sz. Pál apostol mondja: „*A ti szolgálatotok Istennek okos legyen.*” (Róm. 12, 1.)

Huxley szerint: a tudomány ítélőszéke előtt a hit »sarkalatos bűn«. Huxley összetévesztette a hitet a hiszékenységgel s így hamis föltevésből hamisan ítél. Ha ész kell a tudományos élethez, méginkább kell a hitélethez. Amint a teleszkóppal, a görcsővel fölfegyverkezett szem hatványozott látást jelent: a hit messzelátójával fölfegyverkezett ész és hatványozott megismerést jelent.

Hogy Istennek higyjünk, előbb tudnunk kell azt, hogy *isten van* és hogy Isten *beszélt az emberiséghez*. Isten léte és

a kinyilatkoztatás megtörténte az észszerű hit előfeltételei (*praeambula fidei*). De ha egyszer tudjuk, hogy Isten van és hogy szólt az emberiséghez, eszes természetünk ellen, vagyis oktanul cselekszünk, ha mégsem fogadjuk el az isteni oktatást. Nem a hit, hanem a hitelenség vétség a józan ész ellen.

6. A tudás, miként az előbbi fejezetben láttuk, hiten alapszik; s viszont: a hit tudáson alapszik. Hogy *Isten van*, — ezt nemcsak hisszük, de egyben tudjuk is; és pedig akkora bizonyossággal tudjuk Isten létét, hogy az ellenkezőjét képzelésnek kell tartanunk. (Lásd: sz. Pál levelének a rómaiakhoz 1. és 2. részét!) Hogy *Isten beszélt az emberiséghez*, — ez történelmi tény. Akkora bizonyossággal tudjuk ezt, amekkorát csak nyújthat a történelem. (Erkölcsi bizonyosság.)

A megismerés-szülte bizonyosságnak, a dolgok természeténél fogva, több fajtája van. Amiről *érzékeinkkel* meggyőződünk, azt *fizikai* bizonyossággal tudjuk. Amit *eszünkkel* látunk, illetőleg belátunk, s aminek ellenkezője merő lehetetlenség, abszurdum, — azt *metafizikai*, vagy *matematikai* bizonyossággal tudjuk. PL: »Semmisem történik ok nélkül.« Vagy: »Kétszer kettő = négy.« A bizonyosságnak ez a két faja szembeszökőséget, evidenciát szül. *Az erkölcsi világ törvényei, a történelem* — morális, *erkölcsi* bizonyosságot adnak; mást nem is adhatnak. Ez a bizonyosság olyan, hogy az alapos, okos kételkedést kizárja, — de nem zárja ki a látszatos ellenmondást. Isten létét metafizikai bizonyossággal, — a kinyilatkoztatás megtörténtét erkölcsi bizonyossággal tudjuk. És az erkölcsi bizonyosság nem valószínűség, hanem igazi bizonyosság. Az életben a legfontosabb dolgokat erkölcsi bizonyosság alapján intézzük el: pl. a bíróság erkölcsi bizonyosság alapján ítéli halálra a gonosztevőt. Az erkölcsi bizonyosság ugyan nem zárja ki az okatlan kételkedést; de okos ember nem járhat el alaptalan föltevések alapján.

Isten létének és a kinyilatkoztatás megtörténtének a tudása *észszerűvé* teszi a hitet. De nem ez a tudás képezi a hit indítóokát (*ratio fidei*). A hit indítóoka: az *Isten mindentudósága* és az ő végtelen szentségéből folyó, föltétlen *szavahihehetősege*. Másszóval: azért hiszünk Istennek, mert ő nem tévedhet, sem senkit meg nem csalhat. Istennek az igazmondása akkora bizonyosságot szül, hogy ennek a bizonyosságnak nincs párja.

7. *A hit tényezői: a) az ész, b) az akarat, c) az Isten kegyelme.*

a) Az ész dolga: az *igazság megismerése*. Valamint nem láthat a vak: úgy az ész nélkül szükkölködő teremtmény sem

ismerheti meg az Istent. Ész nélkül nem érhetné meg Isten szavát az ember. Az ész hiánya a nyitja annak a ténynek, hogy az egész állatvilág nélkülözi a vallást; viszont: az ész birtoka az oka, hogy semmiféle nép sincs vallás nélkül.

b) Lélektani szempontból az ész legfőbb tényezője a hitnek. Ámde az ész egymagában nem hoz létre hitet, hitbeli meggyőződést. Az ész mögött áll a mozgató erő: az *akarat*, amely vagy megegyezik, vagy ellenkezik a hit tartalmával. Ha az akarat iránya megegyezik a hit igazságaival, akkor semmi akadéka sincs a hitnek, a hitbeli meggyőződés létrejöttének. Az akarat egyszerűen ráparancsol az észre: »Higyj! Okos, alapos kifogásod úgy sincs: azért hát higyj!« Ha látszatos nehézségek állanak elő, az «akarat azt mondja: »Vesd meg!« Ha komolyaknak tetsző nehézségek tolnak a hit elé, az akarat ráparancsol az észre: »Járj végére a dolognak! Keress valakit, aki fölvilágosítson!« Ha azonban az akarat iránya ellenkezik a hit tartalmával: bajosan jön létre a hitbeli meggyőződés. Közömbös dolgokban teljesen megnyugtatja az embert az erkölcsi bizonyosság; mert hiszen csak látszatos okokat lehet ellene fölhozni. De mikor az akarat érdekelve van, a látszatos kifogás is elégséges arra, hogy az akarat résznek, kibúvónak használja azt. Ebből kitetszik, hogy az akarat hozzájárulása nélkül nem jön létre hitbeli meggyőződés.

Arról, hogy meg kell halnunk, olyan tudatunk van, hogy effőlött kételkedni igazán esztelenség. És mégis, igen sok emberben nem lesz tevékeny meggyőződéssé ez a tudat; mert úgy élnek, mintha sohasem kellene meghalniok. — Az orvos nagyon jól tudhatja, mennyire ártalmas a szesz mértékletlen élvezete. Másoknak talán ajánlja is a tartózkodást a szesztől. És mégis lehetséges, hogy nem lesz tevékeny meggyőződéssé lelkében ez a tudat, mert megeshetik vele, hogy mértékletlenül élvezi a szeszt, és mindenféle ürügyöt keres és talál, hogy mentegesse cselekvését és legalább önmaga előtt igazolja.

Az akarat befolyása a hitre főleg akkor szembetűnő, mikor nem ugyan észellenes, de ész fölött álló igazságokról van szó (hittitkok). Az ész ilyenkor nem tudja belátni a hit Jargyát és az akaratnak kell meghódolásra bírnia az észet, a kinyilatkoztató Isten tekintélye miatt.

c) Az isteni hitnek harmadik tényezője: az *isteni kegyelem*. Tisztára lehetetlen dolog, hogy a kő megelevenedjék s mindegyre elevenedjék, míg nem élő almafa lesz belőle. Holt elem csak úgy lehet élő szervezet alkotórészévé, ha az élő leereszkedik hozzá és magához főlemeli. Isteni, vagyis

örök életre sohasem juthat el tulajdon erejéből az ember. Az isteni élet nem szerzemény, hanem adomány, kegyelem. Az örök élet ételként: a hit is adomány, kegyelem. A krisztusi keresztségben megkapja az ember az örök élet csíráját, a megszentelő-malasztot s vele a hit csíráját is (†ides infusa). Ámde, valamint a természetes élet csakis a természettel való állandó összeköttetés révén tartható fenn: a hit-életet is csak állandó közlekedés az Istennel tarthatja fenn. Meghódolás és gyermeki ragaszkodás nélkül nincs hit-élet. Isten minden embernek kívánja az üdvösségét, amiért is valamely formában mindenkinek megadja a hitre szükséges kegyelmet, de senkiresem erőszakolja rá. Aki kevélyen azt hiszi, hogy nem szorul az Istenre, annak nem lehet reménye az isteni életre. A hitre-jutás és a hitben való megmaradás kegyelmét keresnie, kérnie kell Istentől az embernek, épügy, mint ahogy a testi élet föntartása végett keresnie kell az ételt-italt. A tapasztalás azt mutatja, hogy azok a hitetlenek, akik érezték a hitetlenség kínját s éheztek Istenre, előbb-utóbb megtértek; ellenben azok, akik nembánomságban, vagy önelégült, kevély öntudatban élnek, nem jutnak el a krisztusi életre. Ha időnként föl is világosítja az ilyenek eszét és nógatja akarataikat az Isten, minden jóakarata kárbavész velők szemben, mert behunyják lelkök szemét s nem indulnak meg a kegyelem nógatására.

8. *A földi élet próbaidő.* Minden egyes embernek át kell esnie a nagy próbán: vájjon önként meghódol-e Ura-Teremtője előtt? — se próbával szemben tanúsított magaviselete szerint alakú az ember örök sorsa. Ámde a próba nem próba, ha nem jár a kellő *szabadsággal*. A meghódolás csak úgy érdemszerző, a meghódolás megtagadása pedig csak úgy büntetésreméltó, ha *szabad* elhatározással történik. Az ész nem rendelkezik szabadsággal az igazsággal szemben. Mihelyt az igazság szembeszökő (metafizikai, fizikai, matematikai bizonyosság), az ész kénytelen elfogadni az igazságot, hacsak önmagát megtagadni nem akarja. Hogy a nap ragyog” az égen: ezt kénytelen elismerni minden épszemű, józaneszű ember. Azért az ilyfajta elismerés nem is lehet érdemszerző. Érdemről és bűnről csak ott lehet szó, ahol szabad elhatározásnak tér nyílik.

Ez a nyitja az isteni hit természetének. Annyi a világosság az isteni hitben, hogy igazán észszerű a hit. Másrészt azonban bizonyos *homály* is van a hitben, amely homály működési tért enged a *szabadakaratra*. Ez a homály onnan van, hogy a kinyilatkoztatás ténye történeti természeténél fogva nem szembeszökő, nem okvetlenül kényszerítő, hanem

csak *erkölcsi* bizonyossággal áll az ész előtt; másrészt meg *titkokat* is tartalmaz a hit, amelyeket nem tud teljesen fölfogni az emberi ész. A hitnek ez a nem kényszerítő természete teszi lehetővé, hogy az alázatos hitbeli meghódolás Isten előtt — érdemszerző erkölcsi tényé lesz. Amint az erkölcs lehetőségéhez hozzátartozik, hogy meglegyen a vétkezés lehetősége: úgy a hit érdemszerző természetéhez is szükséges a kételkedés, a hitetlenkedés lehetősége. Valamint azonban a vétkezés visszaélés a szabadsággal: úgy a hitetlenkedés is visszaélés a józan ésszel.

Az újkor egyik hírhedt materialistája (*Büchner*) kevélyen kérdezi: »Miért nem írta oda a nevét csillagbetűkkel az égboltra a világ teremtője, ha csakugyan létezik? . . .« Jámbor lelkek is azon tűnődnek: miért nem sújtja le villámaival a vallás gonosz ellenségeit az Úr? Úgy járna, hogy isten az ő mindenhatóságában kivétel nélkül mindenkit szembeszökő, kézzelfogható csodákkal meghódolásra kényszerítene! — Ezek a jó lelkek nem gondolják meg, hogy Isten ilyenén eljárással kikényszeríthetné ugyan a meghódolást az emberektől, de egyben meg is fosztaná őket az érdemszerzés lehetőségétől. Olyan isteni kinyilatkoztatás, amely teljes evidenciával, minden kételyt kizáró bizonyossággal állana az ember előtt, túllőne a célon. Aki metafizikai, fizikai, vagy matematikai bizonyosságot követel a hittől, félreismeri a hit természetét, rendeltetését. Különbön: *a mindennapi életben* nagyon is megelégszünk az *erkölcsi* bizonyossággal. A tudományban is járja ez a bizonyosság. Sok tudományágban más nem is lehetséges, mint az erkölcsi bizonyosság. Sőt a tudományban gyakran még a valószínű hipotéziseknek is örülünk. Azért nagyon furcsa éppen ott követelni evidenciát, szembeszökő, magától értetődő világosságot, ahol az, éppen a dolog természeténél fogva, nincs is helyén.

9. A látást és teljes belátást a *jövő élet* számára tartogatja az Isten. Ott megszűnik a hit, mert boldogító látássá lesz, — de megszűnik a hitetlenkedés is. Valamint a gonosztevő nem kételkedhetik, hogy van bíróság és büntető hóhér, mikor a bíró halálos-ítéletet olvas a fejére s a hóhér karon ragadja: a másvilágon sem fog senki többé kételkedni, hogy van fölöttünk igazságos Bíró; ott már hinni fog a gonosz is, miképp *az ördögök hisznek és remegnek*” (sz. Jakab 2, 19.). Ott meglesz majd a „*csodajel az égen*” (sz. Máté 16, 1.), jnyet egykor a farizeusok követeltek az Úrtól s amelyet a hitetlen Büchner is emleget. Azt követelni, hogy Isten már most kényszerítő evidenciával lépjen,elénk a világba, — nem észszerű dolog. Ez a világrend fölfordulását jelentené. (A hit forrásairól és szabályáról lásd: az utolsó szakaszt!)

If). *Alexandriai Kelemen* (Stromata VII. 16.) azt mondja: »Három lelkiállapot van: tudatlanság, vélekedés, tudás. A tudatlanságban vannak a (pogány) népek, a tudásban az igazi Egyház, a vélekedésben pedig azok vannak, akik valamely eretnekséghez 'csatlakoznak.« Kelemen a tudásban biztos ismeretet lát. S a hit mint ismeret fölülmúl minden tudást. A tudásban ugyanis azt mondja az ész: Ezt belátom,- — feháat a maga erejére támaszkodik; a hitben pedig ezt mondja az ész: Isten jobban tudja a dolgot, mint én, s az ő szavára elhiszem, — a hitben tehát Istenre támaszkodik az ember. Innen van, hogy a hitszülte meggyőződés megingathatatlan s nagyobb erő bármely tudásnál. Azért haltak meg örömost hitőkért a legborzasztóbb gyötrelmek között a szent Vértanúk.

3. A hit lélektani szükségessége.

1. Az érzékek leg elseje s vezére: a *látás*. Már szervének, a szemnek az elhelyezése is a testen vezérkedésre utal. Hasonlóképen a lelki tehetségek legfőbbje s vezetője: az *ész*. Az ész a lélek szeme. Az ész az a lelki tehetség, amely emberré teszi az embert. Azokat a cselekedeteket, melyek az ész hozzájárulása nélkül történnek, nem is nevezzük emberi cselekedeteknek. Ilyenek: a lázas betegek és az örültek cselekedetei. Az ész üti az emberre az emberi bélyeget.

2. Ha vallásról, vagyis összeköttetésről Isten és ember között van szó, világos, hogy az embernek elsősorban legfőbb tehetségével: *eszével* kell az Istent keresnie, eszével kell az Istennel összeköttetésbe lépnie. „*Ez az örök élet, hogy megismerjenek téged, egyedül igaz Istent, és akit küldöttéig Jézus Krisztust*”. (Ján. 17, 3.) »Ignoti nulla cupido, — Amit nem ismer az ember, azt nem-is kívánhatja.« A megismerés lélektani út az Istenhez.

3. Ami a szemre nézve a világosság: ugyanaz az észre nézve az *igazság*. Világosság nélkül nincs látás; igazság nélkül nincs ismeret, nincs lelki látás. *A hit igazságai, dogmái, az ész vezércsillagai*. Ezek nélkül az isteni igazságok nélkül a vallási élet tapogatózás a sötétben.

Az ember élete vándorlás az örökkévalóságba. E vándorúton a *hit* mutatja meg az embernek a *célt*: az Istent; a hit mutatja meg a célhoz vezető utat. Mindebből világos, hogy a hitigazság az alapja a vallásnak.

4. Újabbán, protestáns hittudósok, *Schleiermacher* nyomán, a *szívbe* helyezik a vallást, azt állítva, hogy az a *kedély*

szükséglete. Azért menekülnek az érzelmek homályos rejtekébe, hogy a hitetlen tudomány támadó csapásai el ne érhesék őket. De még más okból is. Az igazság követelő, s aki az igazságra ráakad, urára akadt. Azért fázik a protestantizmus a biztos igazságtól, a dogmától. Az igazi protestáns ura s nem szolgálja akar lenni az igazságnak; csemegének nézi a vallást, amelyből annyit vesz, amennyi neki tetszik. Ám az önkénynek ez az álláspontja csak akkor logikus, ha a kedély alapjára áll. A „kedélyes” vallásról írta már *Hegel*: »Ha a vallás csupán érzésen alapul, amely nem lehet egyéb, mint a függés érzése: akkor a kutyám a legjobb keresztény, mert a függés érzése a leghatalmasabb benne.«

A kedély az észhez és az akarathoz viszonyítva alsórangú tehetség; nem is tisztán lelki tehetség, amennyiben a!» kedélyben az érzéki vágyó tehetség játszik főszerepet. A kedély szülöttjei az *ézelmek*, amelyek emberrel és állattal közösek. Bár az ember érzelmi világa gazdagabb és kiválóbb, mint az állaté, de elsősorban nem ez a gazdagabb érzelmi világ, hanem az *ész* és az *akarat* emeli az állat fölé az embert.

Az érzélem természeténél fogva vak: olyanforma erővel hat, mint az ösztön.” Vak érzélem pedig nem lehet biztos alapja a vallásnak. Ha már megismerte Istent s az istenhez vezető utat és eszközöket az *ész*, az *ézelmek*, igenis, hatásosan közreműködhetnek, hogy az *akaratot* is isten felé tereljék sőt a szív érzelmei még arra is jök, hogy az *akarat* révén az *észt* az igazság felé tereljék, — de azért mégis az *ész* a vezetője a hit-életnek. A hitigazságok fénye nélkül céltalan bolyongás az ember élete (*grandes passus extra viam: sz. Ágoston*). Amint nincs ház alap nélkül: úgy nincs igazi vallás *hitigazság* nélkül. Dogma nélkül való kereszténység: lélektani lehetetlenség. Csak a hit által megvilágosított *ész* biztos kalauza a vallásos életnek. Egyszóval: a vallás szentélyébe az *észen* át vezet az út. Az olyan vallás, amely csupán érzelmen alapul, nem vallás, hanem merő ábrándozás. *A vallás igazság és élet*. Valamint a fül nem láthat: a kedély sem ragadhatja meg az igazságot az *ész* fénye, útmutatása nélkül. S amiként nincs kedélyen alapuló tudomány: úgy kedélyen alapuló vallás sincs, olyan, hogy az igazság isteni jelét viselné homlokán.

5. Ámde abból, hogy az *ész* vezetője a hit-életnek, korántsem következik, hogy egyben döntő tényezője is. Mert az emberben az *ész* mellett ott van az *akarat* is; meg a képzelet, emlékezet, az érzéki vágyó-tehetség, s ez valamennyi ráhat az *észre*. Az *akarat* megparancsolhatja az *észnek*, hogy az igazság felé forduljon, de ennek az ellenkezőjét is paran-

csolhatja, hogy t. i. az igazságtól elforduljon, kibúvót keresen. A hit dolgában is a *szíve*, az *akaraté* az utolsó szó. *Pascal* szerint: »a Szentírás nem az ész, hanem a szív tudománya, melyet csak az ért meg, akinek *helyén van a szíve*.« Vájjon francia szellemeskedésről van itt szó, vagy a lelki optikának tényéről? Emerről. Mert sz. *János* apostol is ugyanezt mondja: „*Aki szeret, Istentől született és ismeri az Istent. Aki nem szeret, nem ismeri az Istent.*” (I. 4, 7. 8.) A döntő szó a *szívé*. Akinek a *szíve* elfordul az istentől, eszével sem jut el hozzá. A döntő szót azonban itt is a vallás isteni szakértője, *Jézus* mondta ki: „*Boldogok a tiszta szívűek, mert ők meglátják az Istent.*” (Máté 5, 8.) Nemcsak az Isten túlvilági boldogító látásáról van itt szó, hanem a földön való megismeréséről is.

Az igazság az ész tárgya, s ha romlatlan emberek, kiben a józan észről vezérelt akarat az úr, állának szemben a vallási igazsággal, nem volna nehézségek a vallási igazság meg- és elismerésében; ámde a valóság az, hogy a vallási igazság rosszra hajló emberekkel áll szemben, kiben a test hajlamai, vágyai, szenvedélyei az urak, s ezek elfogulttá teszik, megvesztegetik az észet a vallás dolgában, mert a vallási igazság tilalommal fenyegeti az érzéki természet szabad élvezeteit

Az ész dolga tehát, hogy megismerje a vallási igazságot, de a szívtől függ, hogy azt el is ismerje s így eljusson az ész az igazság ismeretére. Mikor a krisztusi vallás a rendetlen hajlamok, vágyak és szenvedélyek rendszeres megtagadása folytán helyreállítja az emberben az ész uralmát, ezzel egyben helyreállítja a lélek egészségét, az ész tisztánlátását és elfogulatlanságát is. Nincs valóban tisztán látó, az összes igazságokkal szemben elfogulatlan ember *Krisztus* igazi hívein kívül.

Huxley restellte az »infidel — hitetlen« elnevezést s azt mondta: »Nem hitetlenek vagyunk mi, hanem csupán agnosztikusok, kik azt tartjuk, hogy a vallási igazság nem ismerhető föl.« Sokan megbotránkoznak az agnosztikusok emez állításán, pedig való tény, amit az agnosztikusok önmagukról mondanak: „*A test szerint való ember nem fogja föl azt, ami Isten Lelkéé, mert bolondság előtte és nem értheti.*” (Kor.-I. 2, 14.) Micsoda a test szerint való ember? A természetes ember, kiben az érzéki természet az úr; aki csupán a földi boldogulás evangéliomára esküszik. Neki bolonságnak tetszik a krisztusi hit; ő nem érti, sőt *nem értheti* a krisztusi hit igazságait, mert elfogulttá teszi „*a test bölcsége, mely ellensége az Istennek.*” (Róm. 8, 7.)

Egészen másfajtajúak a világ fiai és Krisztus igaz hívei. Ezek az igazság birodalmának összes tartományaiba behatolnak: amazok a legfelsőbb tartományba, a vallási igazság tartományába nem tudnak behatolni, mert nincs erejük arra, hogy a vallási igazságnak meghódoljanak. Ők testiek, a krisztusi törvény pedig lelki. Szinte megdöbbenő, amit sz. pál folytatólag ír: „*A test bölcsesége (a földi boldogulás evangélioma) Isten törvényének nem engedelmeskedik, mert erre nem is képes*” A testi ember dégénérait ember, aki nem tud meghódolni az isteni igazságnak. — A krisztusi megváltás az ész megváltását is jelenti az elfogultság szolgaságából. —

Az ész tehát vezére, kalauza a vallásos életnek; de nem a természetes, a testi ember esze, hanem a Krisztus által fölszabadított ész az igazságra vezérlő kalauz. Innen van, hogy Krisztus ideje óta Krisztus hívei és a világ fiai nem értik egymást. Sz. Páltól tudjuk, hogy a krisztusi hit a zsidók szemében „*botrány*”, a pogányok szemében meg „*bolondság*” volt. A világ fia, a test bölcseségének gyermeke csak akkor szabadul meg az elfogultság börtönéből s érti meg a világosság fiait, ha újjászületik, vagyis: testi emberből *lelki* emberré változik.

6. A modern világbölcsesség szülöttje e mondás: „*Becsületes élet a legjobb vallás.*” Kicsoda *becsületes* a világ fölfogása szerint? Aki rendőrséggel, bírósággal nem került összeütközésbe, az mind becsületes ember. A gyáros, aki éhbért ad munkásainak; a kereskedő, ki hamis mértéket használ és az árukat hamisítja; a családapa, ki elissza keresetét és családját nyomorba dönti; a fiatalember, aki bűnházakat látogat; a férj, aki házassági esküjét megszegi, stb. — mindezek »becsületes« embereknek tartják magukat. Ily-fajta »becsület« esetleg elégséges lehet arra, hogy az ember fegyházba ne kerüljön, — de nem elégséges arra, hogy a mennyországba jusson.

A becsület az emberek vélekedése valakinek erkölcsi értékéről. A társadalmi életben ez hasznos és sokszor szükséges dolog. De a becsület olyan ruha, melyet mások aggatnak ránk, amely nem adhat valódi értéket az embernek. Az ember valójában annyit ér, amekkora az értéke Isten előtt. Márpedig Isten előtt csak az lehet becsületes, ki az isteni igazságok által kijelölt úton jár. „*Justus ex fide vivit, — Az igaz hitből él*”. (Róm. I, 17.) A hitigazságok gyakorlati következményei: az *erkölcsi törvények*; ezek az igazi becsület szabályai. Tehát dogma, hitigazság nélkül nincs igazi becsületes élet, annál is inkább, mert a krisztusi hit körén kívül csak »felfogások«, »vélemények« vannak, véleke-

désekért pedig senkisémet tagadja meg szívének a rendetlen vágyait; erre a biztos hitigazság egész tekintélyének a súlya szükséges. Az Úr Jézusnak nincs mennyországa az érzelgés számára, mely azt mondja: »Uram, Uram!« — hanem annak ígérő üdvösséget, *aki hisz és megtartja a parancsolatokat* (Márk 16, 16. Máté 19, 17.). A legilletékesebb vallás-tanító eszerint nem az érzelemre, hanem az észre (hit) és az akaratra (parancsolatok megtartása) alapítja a vallást.

7. A hit által megvilágosított ész az ember kalauza. Ha az akarat készséggel követi ezt a kalauzt, akkor a vallás királyi útját járja az ember. Eszerint a hit az alap, az előzmény, — az erkölcs a következmény. A hit a fa, az erkölcs a fának gyümölcse.

A reformáció a „*sola fides*” — »egyedül a hit üdvözít« — jegyében indult meg; erre alapította egész jogosultságát. Tagadta az akarat szabadságát és a jócselekedetek szükséges voltát. A reformáció tehát túlozta az igazság egyik részét, s tagadta az igazság másik részét. Háromszáz év alatt teljes körutat tett meg a reformáció tévedése, s a »*sola fides*«-ből „*nulla fides*” lett; s ami előbb egyáltalán nem volt szükséges szerintök, most a reformáció sok-sok örökösének szemében egyedül csak az szükséges, t. i. az erkölcsös élet, — de dogma, hitigazság nélkül. Rendes sorsa az a tévedésnek, hogy egyik végtelből a másikba esik.

8. Ha elfogadnók is azt, hogy fa nélkül is lehet gyümölcs, hitigazság nélkül is lehet jó erkölcs, — mit érnék vele, mikor egyszer ez nem lenne igazi vallás, mert nem lenne az *egész* ember meghódolása Isten előtt? A jó erkölcs útján csupán az akarat hódol meg; az egész ember meghódolásához szükséges az ész hódolata is, szükséges' a hit is.

Sértésnek tartjuk, ha embertársunk nem ad hitelt szavainknak. Fokozódik a sértés, ha a gyermek szülőjének, a tanítvány tanítójának nem ad hitelt. Mindennél hasonlíthatatlanul nagyobb sértés, ha Istennek nem ad hitelt az ember, aki az ész teremtetője, minden igazságnak ősforrása s #ki szentségénél fogva végtelenül utálja a hazugságot és a csalást.

4. Hit és tudomány.

1. Az Úr Jézus semmiféle, szoros értelemben vett tudományt nem tanított, még bölcséleti rendszert sem állított föl, — és ezzel megállapította a *tudomány* helyesen fölfogott *szabadságát*.

A pogány politheista, sok istent valló vallások minden

természeti tüneményt más és más istennek, vagy istennőnek tulajdonítottak, és ezzel útját vágták a tudományos kutatásnak. Ha valaki természetesen módon magyarázta a természet tüneményeit, nagyon könnyen az istentelenség gyanújába esett. A kínai nép ősrégi kultúrája azzal szorosan összeforrott vallása miatt merevedett meg úgy, hogy kétezer év óta alig haladt valamit. Ahol úgy vélekednek, hogy a bányászattal a hegyek szellemének nyugalját zavarják, ott nehezen megy a haladás.

2. De nemcsak negatív értelemben tette szabaddá a tudományt az Úr Jézus, hanem pozitíve is, amennyiben, mint az előző fejezetben láttuk, az Úr felszabadítja az ést az elfogultság megkötöttségéből. A világ fiai nemcsak a szorosán vett hitigazságok dolgában elfogultak, mert érdekeit felel, hanem az antropológia, pszichológia, az etika, stb. terén is, szóval minden tudomány-ágban, amely összefügg a valási igazsággal.

3. A krisztusi *Egyház* mindenkor *becsülte a tudományt* és a műveltséget. A második, harmadik, negyedik, ötödik század *egyházatyái* koruk egész műveltségének birtoában voltak. A népvándorlás-okozta zavarok pusztításától az Egyház mentette meg az ó-kor műveltségét és adta át az új-kornak. Az egész közép-koron át az Egyház őrizte a tudás szent tüzét; a papokon, szerzeteseken kívül más alig művelte a tudományt. Az Egyház papjai, természetesen, elsősorban az *üdvösség* tudományát művelték; de mihelyt ráérték, egyéb tudományágakkal is foglalkoztak. *Kopernikusz* pl. nemcsak csillagász, hanem emellett híres orvos is volt. // *Szilveszter* pápa, *Bakó Rogériusz*, *Albertus Magnusz*, *Kúza* bíboros, stb. — a természettudományokat is szorgalmasan művelték.

A tizenharmadik század nevezetes tudósa: *Bako Rogériusz* kimondja, hogy a matematika a természettudomány alapja. Ő már ismeri a *mikroszkóp* és *teleszkóp* elvét: a lencsék nagyító-erejét; megsejti, hogy a ragályos betegségek baktériumok okozzák; hasonlóan megsejti a gőz feszi töerejét, a mechanika vívmányait: »Hajókat lehet építeni, melyek emberek nélkül eveznek; úgy haladnak, mint a legnagyobb folyam- és -tengeri-hajók, holott csak egy ember kormányozza őket. Kocsikat lehet építeni, melyek vonó-aUat nélkül mozognak és óriási gyorsasággal robognak.« (Ep. de secretis operibus artis et naturae.) Ez a szegény szerzetes egész vagyont (40 ezer koronát) költ el kísérletezésre, mert tudja, hogy így lehet előbbre vinni a természettudományt. Bakó mondta ki, hogy Ázsiát Spanyolországtól nyugat felé lehet elérni; az ő útmutatása irányította Kolum-

bust, Amerika felfedezőjét. Tőle származik ez a mondás: „*A tudás hatalom.*”

Albertusz Magnusz (XIII. sz.) a botanikában több ismerettel bírt, mint bárki más Arisztotelész óta; meteorokat vizsgált, a földrengést tanulmányozta, a halak szaporodását a helyszínén kutatta, a tenger apályát és dagályát a holdra vezette vissza, a kőszemet a növényvilág maradványának tartotta, a tejutat csillag-tömegnek gondolta, stb.

Káľa munkát írt »*De separatione calendarii*«; kimondta, hogy a föld tengelye körül forog, stb. — A természet-tudományos gondolkodás nem az új-kor vívmánya, hanem a sokat gáncsolt középkoré.

4. A tizenharmadik század szerzetesei: *Albertusz Magnusz*, *Akvínói sz. Tamás*, sz. *Bonaventura*, a bölcséletet a virágzás olyan fokára emelték, hogy a modern kor elfogulatlan tudósai is bámulattal néznek e szellemi óriásokra.

/hering Rezső, elsőrangú protestáns jogtudós, »*Der Zweck im Recht*« című híres munkájában (161 l.) a következőket írja: »A tudatlanság vádjá a modern bölcselőkre s a protestáns theologusokra esik, akik e férfiúnak (*Akvínói sz. Tamásnak*) nagyszerű gondolatait magukévá tenni elmulasztották. Ámulva kérdezem magamtól: hogyan eshetett meg, hogy oly igazságok, miután egyszer kimondattak, protestáns tudományunk előtt oly tökéletes feledésbe merülhettek? Mennyi tévedést kerülhetett volna el, ha ezeket az igazságokat megszívlette volna! Én tán egész könyvemet nem írtam volna meg, ha ismertem volna azokat. (Utólag figyelmeztették, hogy tudós vívmányait előtte már réges-régen megírta sz. Tamás.) Mert az alapigazságok, amelyeknek megállapítására törekedtem, ama hatalmas gondolkodónál tökéletes világossággal és a legpontosabb formában megtalálhatók.«

Érdekes példát említ a híres *Mercier*, a löweni neothomisztikus iskola feje (most mechelni bíboros-érsek): *Le Dantec* 1902-ben ezt írta: »Ma már senkisésem vonja kétségbe azt a hat év előtt megállapított eredményt, hogy t. i. az élő szervezet ismertető-jele az asszimiláció.« Erre *Mercier* ezt mondja: »Nem hat év óta, hanem *hat század* óta tanítják a *spiritualisztikus* bölcselők az életnek ezt az elméletét.« (L. *Psychologie* I. 60.) — Ki tudja, hány tudományos igazságot fognak még a tudósok *felfedezni*, melyeket a megvetett egyházi bölcsélet már régóta tanít?! . . .

5. *Alexandriai Kelemen*, *Origenes*, a keleti *Gergelyek*, *Aranyszájú sz. János*, *N. sz. Leo*, sz. *Ágoston*, sz. *Jeromos*, stb. stb., koruk egész tudományának birtokában voltak.

A »sötét« Középkor legsötétebb századaiból, így 774-ből ismerünk egyházi törvényt, mely a püspököt arra kötelezi, hogy székvárosában iskolát alapítson. 826-ban // *Eugén* pápa megismétli e törvényt, hogy: »Minden püspök, a rómaiak szokása szerint, taníttassa székhelyén a szabad művészeteket.« A XIV. században még a távoli Erdélyben sincs falu templom- és templom iskola nélkül. (L. *Donát*: Freiheit d. Wissenschaft. 171 1 .) A *pápák* voltak azok, kik a Középkor híres egyetemeit szervezték, kiváltságokkal ellátták. A reformáció koráig kerek számban hatvan főiskolát létesítettek. Hazánkban *Pécsett* 1367-ben *V. Orbán*, — *Budán* 1389/90-ben *IX. Bonifác* alapított egyetemet. A *budapesti* tudomány-egyetem is egyházi-embernek, *Pázmány*nak a műve. *Gregoroviusz* szerint: »A népek nevelését célzó minden intézmény eredetileg *Rómából* indult ki; a püspökségek, kolostorok, missziók, iskolák, könyvtárak — mindezek egy városnak a telepei; mint a paradicsombeli folyások, amelyek termékenyítőleg özönlöttek a négy világtáj felé: úgy áradt ki Rómából az irodalom, a zene, a mennyiségtan, a nyelvtan, az építő- és festőművészet.« (L. *Kolb*: Kathol. és protest. 85—86. 1 .) Az Egyház mindenkor ápolta a tudományt. Az új-kor egy szentje (*Százezi sz. Ferenc*) a tudományt nyolcadik szentségnek nevezte. Alig van tudományág, amelynek neves művelői közt papok nem volnának. Nincs tudományos vívmány, melyet az Egyház elvetne. Azért csak tudatlanság, vagy rosszakarat mondhatja, hogy az Egyház ellensége a tudománynak, a haladásnak.

A *Galilei-eset* nem volt más, mint egy új tudományos hipotézisnek a küzdelme a régi felfogással. Galilei kora szaktudományát is (*Tycho de Brake*) szemben találta magával. Hipotézise csak *Newton* korában lett tudományos tétellé. A legfőbb hibát nem a római Kongregáció, hanem maga Galilei követte el, azzal, hogy *egyházi* ítéletet követelt a hit és erkölcs körén kívül eső tudományos kérdésben s hipotézisét összeköttetésbe hozta a vallással. A római Kongregáció, mely nem rendelkezik a csatlakozhatatlanság adományával, hibás volt, de csak abból állt a hibája, hogy a csillagászat terén nem tudott többet, mint amennyit a korabeli szaktudósok tudtak. Galileit nem az Egyház bántalmazza, hanem azok, akik őt a hitetlenség zászlóvivőjeképp ünneplik s róla nevezik el az istentelenedés gyülekezeteit, órála, ki az Egyház hű fiaként, a szentségekkel ellátva, a pápa áldásával halt meg. Különben is: számos olyan esetről tud a tudomány története, amelyekben valamely új vívmány éppen a szakkörökben talált heves ellenmondásra.

6. Az a tény, hogy az Egyház a tudomány, a haladás barátja, annyira ismert volt, hogy az 1648-diki *weszfáliai*-békekötés alkalmával az *iskolát* egyenest »annexum religionis«-nak, „*a vallás függeléké*”-nek nevezték. Történeti tény, hogy több mint ezer éven át az Egyház *egymagában* művelte a tudományt és ápolta a művészetet. És amilyen volt az Egyház a múltban, olyan a jelenben is: a hittudomány készséggel magáévá teszi a természettudományok minden igaz vívmányát. (A „*Huszedik Század*” című folyóirat e könyv első kiadásának megjelenésekor gúnyolódva említette, hogy: »íme az Egyház érzi gyengeségét a tudomány-nyal szemben s maga is a természettudomány fegyverei után kapkod.« A való igazság az, hogy e könyv szerzője egyenlő fegyverrel küzd: a tudomány nevében a hitre irányzott csalásokat a tudomány fegyvereivel veri vissza.)

Tagadhatatlan tény, hogy az Egyház soha, egyetlenegy igaz természettudományi vívmányt sem kárhoztatott, el nem vetett. Már maga ez a tény eleve gyaníttatja, hogy hit és tudomány között nincs ellenmondás. És ha a mélyére tekintünk ennek a kérdésnek, azt találjuk, hogy *ilyen ellenmondás nem is lehetséges*.

7. Isten ugyanis úgy az anyagi, mint a szellemi világnak alkotója, úgy a természetes, mint a természetfölötti rendnek megalapítója, minden igazságnak ősforrása. Mászt tanít a természet nagy könyve s mászt a kinyilatkoztatás által, — de sohasem ellenkezőt egymással; mert Isten nem mondhat ellen önmagának. Az lehetséges, hogy valamelyik tudós az igazság birodalmának más és más részéről beszél könyveiben és élőszóbeli előadásaiban. De ha igazi tudósról van szó, lehetetlen, hogy élőszóval rácafoljon arra, amit könyveiben leírt. Istenről mégkevésbé szabad föltennünk, hogy kinyilatkoztatásával lerontja a természet könyvébe írt igazságokat.

8. A természettudomány és a hit természete egyenest kizárja az ellenkezést hit és tudomány között. A modern! természettudomány megfigyeli a természet tüneményeit, szigorú logikával következtetéseket von le azokból és a következtetések helyes voltát kísérletekkel igazolja. Tapasztalati tények, szigorú következtetések, igazoló kísérletek — ezek teszik az exakt, tapasztalati tudományt, amely ennek a módszernek köszöni nagyszerű vívmányait, bámulatos haladását.

A természettudomány mindig a legközelebbi természetes okokat kutatja: a hittudomány ellenben a természet fölött levő legfőbb és végső okkal, és a természet fölött álló kegyelmi renddel foglalkozik. A természettudomány ki sem

léphet a természetes okok köréből, mert ezzel elhagyná a tapasztalat terét és megtagadná a saját elvét. Azért is a természettudomány és a hit között lehetetlen az összeütközés.

Két egy pályán haladó vonat között lehetséges az összeütközés; két egymástól kellő távolságban levő pályán ellenben sohasem ütközhetik össze a két vonat, mert nem kerülhetnek szembe egymással. Hasonlóan: a természettudomány és a hit sem ütközhetnek össze, mert *nincs közöttük ütköző-pont*. Ha a természettudománynak sikerül kikutatnia az összes természeti jelenségek okait (ami egyhamar aligha történik meg), még akkor is érintetlen marad a *hit* tere, mely a természeti jelenségek és okok *végső okával* foglalkozik. A hittudomány, minden féltékenység és aggodalom nélkül, mindenkor csak örülhet törtető társa vívmányainak, melyek az emberiség anyagi boldogulásának előmozdítására szolgálnak.

9. Évezredekben át pusztá szemmel nézett az ember a világba. S mikor fölhalálta a *messzelátót*, új világ tárult eléje: a ködfoltok eloszlottak és bámulatos világoknak mutatkoztak be. Mikor meg az emberi leleményesség fölhalálta a *górcsővet*, ott, ahol azelőtt csak csepp vizet látott, egész kis világ nyüzsgött szemei előtt. Az ember messzelátóval és górcsővel fölfegyverkezve tovább és mélyebben lát; de azért a szem, úgy-e, most sem haszontalan és fölösleges szerszám? A szemet a górcső és messzelátó birtokában sem veti el az ember, mert széni nélkül nem vehetné hasznukat. A lélek szeme: az ész, az ilyen tudományos, kísérleti eszközök révén megnagyobbodott világ tüneményei mögött szintén többet lát ugyan, mint különben, hanem azért mégsem tudhat meg mindent. *Az isteni hit az ész górcsőve és messzelátó ja*, mely a természetén túl levő isteni világot tárja a lélek elé. De a hit nem öli meg az észet, még csak fölöslegessé sem teszi; mert-hiszen az ész teszi lehetővé a hitet, valamint hogy a szem teszi lehetővé a messzelátó használatát. A hit, amennyiben kitágítja a természetes megismerés határait, biztos feleletet ad a kezdet, a vég, a legfőbb cél végtelenül fontos kérdéseire s így betetőzi a természetes megismerést. (L. A kereszténység és a haladás c. fejezetet!)

10. A *bölcsélet* a természet mélyebb okait kutatja, a világ végső okáig igyekszik eljutni, általános képet alkot a világról. A bölcsélet mint *metafizika*, az érzékfölöttiekről szóló tudomány, azokkal az igazságokkal foglalkozik, melyek a hitnek is tárgyai, amiért is bölcsélet és hit között lehetséges az összeütközés. *De ez az ellentét sohasem azt jelenti,*

hogy az egyik igazság szembe került a másik igazsággal, — ilyesmi az igazság harmonikus birodalmában lehetetlen, — hanem azt, hogy tévedés helyezkedett szembe az igazsággal.

A krisztusi hit körén kívül álló bölcelet története nem egyéb, mint az emberi ész tévedéseinek a története. Minden tévedésben burkolódik némi igazság is, mert különben az ész egyáltalán nem ragaszkodhatnék a tévedéshez, — de az bizonyára nem teszi igazsággá a tévedést. Már *Cicero* mondotta az ó-kor bölceleti rendszereiről, hogy nincs az a bolond dolog, amelyet komolyan igazságnak nem mondott volna már egyik, vagy másik tudálékos ember. Az emberi ész tényleg már az ó-korban megfutotta a lehetséges tévedések körét. Az újabb téves bölceleti rendszerek csak a régi tévedések följújtott és nem is mindig javított kiadásai. Találóa írja *Roh-aiya*: »Ugyan mi egyéb a bölcelet története, mint »camera obscura«, melyben egyik téves rendszer a másikra következik, úgy, hogy az egyik rendszer rácáfol a másikra s tönkreteszi azt? Hogy csak Németország legutóbbi múltjára mutassunk: mily óriási lelkesedéssel fogadták *Kant* bölceletét! . . . És *Kant* még életben volt, mikor föltűnt *Fichte*. S aki nem lett *Fichte* követője, azt nem tartották a haladás emberének. *Fichte* még élt, s aki nem vetette magát *Hegel* karjaiba, nem ment művelt emberszámba. S vele egyidőben még hatalmas vetélytárs: *Schelling* lépett sorompóba. Ezeknek a nagy szellemeknek aztán közös erővel sikerült oly rossz hírbe hozni a bölceletet, hogy sokan, az úgy nagy kárára, egyáltalán még hallani sem akartak többé a bölcelet tanulmányozásáról. A legnagyobb emberi elmék tanrendszerei mulandók, mint szerzőik: egyedül Isten igazsága marad meg örökké!« (»Kicsoda Krisztus?« 35. l.)

A váltakozó, egymást irtó bölceleti rendszerek között nyugodt komolysággal áll a helyén a *philosophia perennis*, az örök bölcelet, melyet a kereszténység legnagyobb elméi az ó- és új-kor vívmányainak fölhasználásával állítottak össze. Alapvonalaiban való változatlanlanságát maradiságnak nevezi a hitetlenség; a gondolkodó elme azonban az *igazság* jegyére ismer e változatlanlanságban. És ez, a keresztény bölcelet, nem jut ellenkezésbe a krisztusi hittel; ellenkezőleg: kitűnő szolgálatoakat tesz a hitnek, mert lehetségessé teszi a hit igazságainak mélyebb, világosabb felfogását.

Vájjon a sokféle, egymásnak ellenmondó, egymást irtó bölceleti rendszerek különféle tévedései ugyanazt a jogot követelhetik-e, mint az igazság? . . . Egy mennyiség-tani feladványt tízen oldanak meg tízféle eredménnyel. Vájjon mind a tíz, egymástól elütő eredmény egyértékű-e, az igaz-

ságnak egyformán megfelelő-e? A józan ész ezt mondja: A megoldás útja-módja többféle, de a helyes eredmény *csak egy* lehet. A tíz, egymástól elütő végső eredmény között csak egy lehet igazság. Hasonlóan a bölcsletnek a lét legfőbb kérdéseire adott különféle feleletei között is csak egy lehet az igazság. Nagy tévedés azt gondolni, hogy minden bölcsleti rendszernek az eredménye igazság. Ha valaki az egymással homlokegyenest ellenkező bölcsleti vélekedést mind igazságnak tudja tartani: akkor, igenis, lehetséges igaz ellentét hit és tudomány között; csakhogy az ilyen ellentét elfogadása az illetőnek józan eszébe kerül ám! És ez akkora ár, amelyet okos ember nem fizethet.

11. Az emberi ész rendszerint nem elégíti ki a természet tüneményeinek olyan ismerete, mely csak a legközelebbi okokra terjed. Az ember mindent szeretne tudni, a legvégső okot is. Innen van, hogy a természettudósok, legalább a másod- és harmadrendűek, a bölcslet mezejére kalandoznak. Így születnek meg a divattal versenyző, egymással ellenkező, egymást támadó, úgynevezett »tudományos rendszerek«, melyek a természettudomány köntösében jelennek meg, valójában azonban csak a külső formájával ékeskednek a természettudománynak. Szigorúan megfigyelt tények helyét be nem bizonyított hipotézisek, önkényes föltevések foglalják el az e fajta tudományos rendszerekben; szigorú, logikus következtetések helyett többé-kevésbé szellemes ötleteket, vélekedéseket nyújtanak. S a végső eredmény itt is ugyanaz, mint a téves bölcsleti rendszereknél. (L. *fiaeckel*, *Lotnbroso*, *Flammarion*, stb. természettudományi formával cifrázott rendszereit!) Világos, hogy, mikor az ilyen változó tudományos rendszerek ellenkezésbe kerülnek a krisztusi hittel, nem a természettudomány, hanem a tudósok téves metafizikája kerül szembe a hittel.

Az anyagelvű *darwinizmust* híveinek 50 éven át sikerült főlshínen tartaniok mesterkedéseikkel. A legtöbb ilyfajta tudományos rendszer azonban alkotójával együtt szokott sirba szállni; sőt nem egyszer még életökben kénytelenek rendszerek pusztulását látni a főlshízig tudósok. Igaza van annak az írónak, aki nemrég azt írta, hogy manapság a »tudományos igazság«, (érts »vélekedés«-t!) legfőlshíjebb húsz évig él. Amit valamikor *Cicero* a bölcselkedőkről írt, ugyanazt írja *Paulsen* az e fajta tudósokról: »Nincs olyan örület, amelynek Németországban (másutt is) azonnal sereg tanítványa nem akadna, mihelyt rendszer alakjában lép fől. Ezek aztán újság gyanánt kürtölik ki azt és készek a jelen nagy kérdésének föltüntetni. így születnek a rendszerek alkotói, az új iskolák fejei; így

kerülnek be egyesek a bölcelet történetébe és a halhatatlanság albumába.«

12. *Félreértések* azonban már nem egyszer fordultak elő a hit és a tudomány képviselői között. E félreértések többnyire túlzásokból támadtak. »A legtöbb olyan esetben, mikor azt hitték, hogy a fölvilágosodottságról és a kereszténységről van szó, a vitatkozás csak *emberi vélekedések* körül forgott, amelyeket kereszténységnek néztek; vagy könnyelmű szertelenségekről volt szó, melyeket fölvilágosodásnak hirdettek.« (Örsted J. K.: Der Geist der Natur. II. 142.)

Határpercek oly szomszédok közt fordulnak elő, akik tilosba, idegenbe törnek. Sok kisebbfajta tudós is merészen áttöri illetékessége körét, s a maga módszerét túlbecsülve, azt, mint a megismerés egyedüli útját, rá akarja erőszakolni a hittudományra és a bölceletre is, amelyeknek pedig külön, a tárgyuknak megfelelő módszerek van. A hittudomány tárgya elsősorban a természetfölötti. Ámde a természetfölöttinek az országa a természetten nyugszik. Mikor tehát a hittudósok látják, hogy »a tudomány fenegyerekei« túlozva erőszakoskodnak, majd ezt, majd amant a biztos természeti igazságot rongálják, — nagyon természetes, hogy rászólnak a rakoncátlankodókra. De ezzel csak az *igazság* érdekét szolgálják, és távolról sem támadják a tudományt

Tizenkilenc századon át nagyon sok bölceleti és tudományos rendszer akart már sirásója lenni a krisztusi hitnek. A támadó rendszerek azonban elpusztultak, rendszerint egymást irtották ki, s most legföljebb régi könyvtárak poros emlékei között találjuk föl nyomukat: Krisztus hite pedig, mint az igazság napja, ott ragyog az Egyház egén és világosságot és életet áraszt mindenkire, aki nem zárkózik el fénye elől.

5. Hit és természettudósok.

1. Valamint a napok és a bolygók között, úgy tudós és tudós közt is különbség van. Aki a maga szakjában mindent tud, amit mások felfedeztek és kigondoltak, az tudós ember, bolygó-csillag, aki más körül forog és mástól veszi világosságát. A nagy tudós ellenben világosító nap: nem mások körül forog, nem taposott ösvényen jár, hanem a maga útján halad, feltalál, felfedez és új vívmányokkal gazdagítja a tudományt. Ilyen tudósokról van itt szó, akik ragyogó napokként világítanak a tudomány egén.

2. Tételünk ez: Contra factum non valet disputatio, — Ami tény, annak a lehetőségéről vitatkozni felesleges dolog; a tényt semmiféle okoskodás sem szoríthatja ki a világból.

Mikor egy görög szofista- (álbölcs) az eleabeli iskola ötletességével vitatta egy igazi bölcselővel szemben, hogy a mozgás lehetetlen, mert ellenmondás van a fogalmában, — a bölcselő árva szót sem felelt a szellemeskedő szofistának, hanem egyszerűen fölkelte és föl-alá járt. Ezzel kézzelfoghatóan megmutatta az álbölcshöz, hogy igenis lehetséges a mozgás. Hasonlóképpen mi is előszólítjuk az *elsőrangú-természettudósok* egész seregét, meghallgatjuk állásfoglalásukat a hittel szemben, és ezt mondjuk: Ha oly sok igazi tudós fejben szépen megfért egymással a hit és a tudomány: akkor lehetetlen, hogy ellentét volna hit és tudomány között.

3. Isten és a szellemi lélek léte természetes alapja a vallásnak. Aki ezt a kettőt vallja, az már ellentétben van az átheizmusszal, mely a materializmus, pantheizmus, pozitívizmus, stb. rendszereibe burkolódzik. Aki Krisztus Isteniségét vallja, az elveti a naturalizmuszt, a racionalizmuszt.

A krisztusi hit szempontjából csak a krisztusi hit szerint élő katolikus az igazi hívő; de a hitetlenséggel szemben az is hívő, aki Isten létét vallja, s méginkább az, aki Krisztus Isteniségében hisz. Félreértés elkerülése végett meg kell jegyeznünk, hogy itt nem katolikus hitünk bebizonyításáról van szó. Szent hitünknek ugyanis sokkal külömb alapja van, mint amilyen a tudós emberek tekintélye. Itt egyszerűen csak arról van szó, hogy a hitetlenségnek nincs joga arra, hogy a természettudósok háta mögé bújjék s a tudomány köntösével takarózzék.

4. A *matematika* a természettudomány alapja. Ennek elsőrendű csillagai: *Euler*, *Gausz*, *Cauchy*, *Puiseux*, *Mermite*, *Laplace*, stb. Egyikük sem volt hitetlen. Az első kettő protestáns, a többiek hívő katolikusok voltak.

Euler 1747-ben, mikor az enciklopédisták istentelen szelleme volt divatban, munkát írt az isteni kinyilatkoztatás védelmére, melyben, a többi között, így ír: »A geometriát tartják ama tudománynak, amelyben semmitsem fogadunk el, amit megismerésünk első alapelveiből a legvilágosabban le nem vezethetünk. És mégis akadtak bizony nem közönséges észszel bíró emberek, akik azt hitték, hogy a geometriában nagy és meg nem fejthető nehézségek vannak, és azt gondolták, hogy e tudományt minden bizonyosságtól megfosztották. Az ellenvetések, amelyeket támasztottak, oly elmések, hogy komoly munka és belátás szükséges azoknak a megcáfolására. Komoly emberek szemében azonban a geometria nem veszít értékéből azért, mert nem tudják mindjárt alaposan megcáfolni a fogas ellenvetéseket. Micsoda joggal követelhetik tehát a *szabadgondolkodók*, hogy a *Szentírást*, egy-

pár nehézség miatt, amelyek távolról sem olyan fontosak, mint a geometria nehézségei, mindenestül elveszük?«... *Cauchy-t* általában a múlt század legnagyobb matematikusának tartják. Mikor halálos-ágyán fölvette a szentségeket, meghagyta, hogy kertjének legszebb virágaival díszítsék föl a lépcsőházat az „*Úr tiszteletére*”, ki az Oltáriszentségben ellátogat hozzá. — *Laplace* hideg katolikus volt; egy félreértett adomája révén a hitetlenek közé is sorozták. Halálos-ágyán azonban meggyónt és Istennel kibékülve távozott a világból

5. Az emberi észnek örök dicsősége: a *naprendszer* fölfedezése, törvényeinek megállapítása. A lángeszű frauenburgi kanonok; *Kopernikusz*, fölfedezi a naprendszert; a jámbor protestáns: *Kepler*, megállapítja a naprendszer törvényeit; az erkölcsös anglikán: *Newton*, a vonzásban fölfedezi a naprendszer alapját. E nevezetes triászról mondja egy újabkori csillagász: »Vita tárgya lehetne, hogy melyikökről nevezzük el a rendszeröket; de ha tőlük kérdezhetnők ezt, mindegyikök így felelne: »Nem az én rendszerem, hanem az Isten rendje.« (Mädler: Geschichte der Himmelskunde. I. 628. 1.)

Más kiváló csillagászok: *Kircher* Athanáz, *Piazzi*, *Inghirami*, *Denza*, élőkön a világhírű *Secchi-vel*, — mind kath. papok. *Bessel*, *Olbers*, *J. Herschel*, *Eucke*, *Mädler*, — hívő protestánsok. *Leverrier*, *Santini*, *Resphigi*, *Lamont*, *Kreil*, — hívő katolikusok voltak. *Leverrier* volt az, aki az *Uránusz*-bolygó pályájának rendetlenségéből kiszámította a *Neptun*^ helyét, amelyet *Galle* Berlinben ugyanott föl is fedezett. Ugyanő százezer évre Kr. e. és Kr. u. kiszámította a bolygók összes rendetlenkedéseit, és kimutatta, hogy a rendetlenségek, eltérések dacára sem omlik össze a naprendszer. »Klerikális« ember, hajlíthatatlan jellem volt ő, aki utolsó művének utolsó lapját életének utolsó órájában írta meg, e szavak kíséretében: »Nunc dimittis servum tuum, Domine, in pace, — Most bocsátd el, Uram, a te szolgádat békeségen.« (Luk. 2, 29.) *Herschel* maró gúnnyal ostorozta a materialistákat, kik a világ megmagyarázásával sehogyssem boldogulnak. »A szellem léte minden nehézséget megfejt,« — felelte Anaxagorással *Herschel*. — *Mädler* jellemző szava: »Igazi természettudós nem lehet istentagadó. Aki oly mélyen pillantott be Isten műhelyébe, mint mi, annak alázattal tétet kell hajtania a^ szent Isten működésével szemben.« ^ - -

6. A *fizika* a villamosság terén ülte legszebb diadalait. *Volta* megszerkeszti »a világ legcsodálatosabb instrumentumát« s fölfedezi a villamos-áramot. *Ampere* kikutatja a villamosság és a mágnesség összefüggését és megállapítja annak törvényeit. *Faraday* (Tyndall szerint a »világ legnagyobb

kísérletezője») kiegészíti az előbbiek fölfedezéseit. És ez a világhírű triász hívő emberekből áll. *Volta* mindennap hallgatott szentmisét, elimádkozta a Rózsafüzért és minden ünnepen gyónt és áldozott. — Mikor *Ampère*-nek halálos-ágyán „*Krisztus követésé*”-ből akartak valamit fölolvasni, azt felelte, hogy könyv nélkül tudja az egészet. — Az ír *Faraday* jámbor protestáns volt. — A villamosság egyéb kiválóságai: *Galvani*, *Ohm*, *Örsted*, *Maxwell*, *Siemens*, *O rove*, *Weber*, — szintén hívő férfiak voltak. *Maxwell* papírjai között találták a következő imádságot, amelyet joggal nevezhetünk a természettudós imádságának: »Mindenható Isten, ki az embert tulajdon képedre alkottad s neki értelmes lelket adtál, hogy veled téged keressen és teremtményeid fölött uralkodjék: add, hogy kezeid munkáit úgy kutassuk ki, hogy a földet tulajdon hasznunkra leigázzuk s eszünket a te szolgálatodra erősítsük; add, hogy szent szavadat úgy fogadjuk magunkba, hogy higyjünk abban a Jézusban, akit te küldöttél a földre avégre, hogy nekünk meghozza az üdvösség tudományát és bűneink bocsánatát. Mindezt kérjük a mi Urunk, Jézus Krisztus által. Ámen.« — A fénytán tudós hősei: *Fresnel*, *Fraunhofer*, *Fizeau*, *Foucault*, — hívő katolikusok; *Stokes* hívő protestáns. — *Fresnel* élete végén e jellemző nyilatkozatot tette: »Az ember számára külömb dolgok is vannak, mint amilyen a tudomány és a lángész.« *Fraunhofer* böjti napokon még vendégeit is megböjttette. — Egyéb kiváló fizikusok: *Biot*, *Regnault*, *Becquerel*, *Plateau*, — hívő emberek voltak. Ez utóbbi mondta: »A vallás mennyei balzsam, mely az összes erkölcsi és fizikai szenvedéseket enyhíti; s azért ellenségei az emberiségnek mindazok, kik a szerencsétlenektől elrabolják a vallást.«

7. A modern t vegytan atyja: *Lavoisier*, mint hívő katolikus .hajt>fme!'. A szerves kémia csillagai: *gJievreul*, *Dumas*, *Liebig* /-nem tudtak ellentétet fölfedezni a hit és tudóiány között.Éz előbbi kettő katolikus, *Liebig* hívő protestáns volt. *Patton*, *Berzelius*, *Thenard*, *Schönbein*, hasonlóképpen a kémia elsőrendű csillagai, egytől-egyig hívő férfiak. S a nagyok legnagyobbika: *Pasteur*, aki kísérletileg igazolta az ősnemzódés lehetetlenségét, egyik tanítványának kérdésére: »Hogyan lehet ily nagy tudós hívő ember?« - így felelt: »Éppen azért, mert gondolkodtam róla s tanulmányoztam a hitet, éppezért van olyan hitem, mint egy bretonnak. És ha még többet gondolkodtam és tanultam volna, breton asszony rendületlen erős hite lenne bennem.«

Schönbein írta egyik levelében e jellemző szavakat: »Akik kizárólag a tudománynak élnek, bálványozást követnek el.«

(Ugyan mit követnek el azok, kik a tudományál jóval kisebb dolgoknak élnek?!)

8. Az *orvosi* tudománynak régi világhírű képviselői: *Vesalius*, az anatómia reformátora († 1564.), *Paré*, a sebészet reformátora († 1590.), *Harvey*, a fiziológia atyja, a vérkeringés fölfedezője s ennek az élettani elvnek: »Omne vivum ex ovo, — Minden, ami él, tojásból, előből ered.« *Vesalius* egyik mondása: »Ügy illik, hogy dicsőítő énekkel hálálkodjunk Istennek, minden dolgok Teremtőjének, azért, hogy értelmes lelket adott nekünk, amely közös az angyalokkal.«

— *Paré* így nyilatkozott: »Én gondolkodtam, Isten gyógyított.« — *Harvey* is hívő keresztény volt. A XVIII. század legkiválóbb orvosának, *Haller-nek* ez a hitvallomása: »Örömet hiszem, hogy Jézus nemcsak ember, nem csupán angyal volt, hanem, hogy az Istenség, mindennek az oka és alkotója, fölfoghatatlan módon egyesült Jézus emberi természetével«

A természetrajz, különösen a növény-tan atyja, *Linné* († 1778.) »Systema naturae« című munkájában így ír: »Ember! ismerd meg magadat: 1. theologiai szempontból, hogy halhatatlan lelked Istennek a képmása; 2. erkölcsi szempontból, hogy egyedül neked van eszes lelked Teremtőd dicsőítésére!« »Kérdem: minek helyezte Isten az érzéki és szellemi tehetségekkel kitüntetett embert a földre, ahol nem látunk egyebet, mint csodálatosan elrendezett környezetet? mi egyébert, mint, hogy remekműve láttára dicsőítse és csodálja a láthatatlan művészt, az Istent!« *Martins K.* († 1868), kiváló botanikus, még életében megvarratta halotti ruháját, zöld kereszttel: »Kereszt legyen rajta, mert keresztény vagyok, — és zöld legyen a kereszt a botanika tiszteletére!« A modern *fiziológia* megállapítói: *Müller*, (Wagner szerint a XIX. sz. legnagyobb fiziológusa), *Schwann*, (az állati sejtek fölfedezője), *Wagner*, *Claude Bemard*, *Bell*, *Pasteur*, — mind *spiritualisták* voltak, vagyis Isten és a szellemi lélek létét vallották. — *Laënnec*, a percussio és auscultatio (kopogtatás, a szíven való hallgatódzás) híres megállapítója, egyszer Parisból Brestbe menet, fölfordult a kocsijával. Fölkelése után első szava ez volt feleségéhez: »Hol is hagytuk el Rózsafüzérimádságunkat?« . . . *Nuszbaum*, a világhírű sebész, († 1890.) e szavakkal halt meg: »Dicsértessék a Jézus Krisztus!« — A kismartoni születésű *Hyrtl*, a bécsi egyetem világhírű orvostanára, kérlelhetetlen ellensége volt a materializmusnak.

A leszármazási elmélet első hirdetői: *Lamarck* († 1829.) és *E. Geoffroy St. Hilaire*, — a világ és az élő szervezetek fejlődését Isten akaratára vezetik vissza. Az előbbi

e szavakkal fejezi be egyik munkáját: »Soli Deo gloria! – Egyedül Istennek legyen dicsőség!« – *Cuvier*, a paleontológia atyja, hívő protestáns volt. *Darvin*, akinek neve a hitetlen természetbölcsélet cégére, ezt vallotta önmagáról: »A kételkedés legfőbb fokán sem voltam sohasem atheista oly értelemben, hogy Isten létét tagadtam volna.« Ugyancsak ő írja, hogy: »E kérdésre: vájjon a világnak van-e teremtője s kormányzója? – a legnagyobb szellemek mind igenlőleg válaszoltak.«

»Összesen 300 természettudós és orvos állásfoglalását kérdeztük meg a vallás dolgában. 38 kutató álláspontja ismeretlen maradt. A többi 262 közül 242 istenhívő volt; 20-an közömbösek, vagy hitetlenek; de az utolsó időszakból csak 5 materialista akadt.« *Dennert* botanikus, *Du Rois-Reymond*, *Romanes*, *Virchow*, *Wundt* – kezdetben materialisták voltak; érettebb ésszel azonban a materializmus ellen fordultak. És ez a »metamorfózisuk« bizony nagyon fájt *faeckel-ntk.* – *Romanes* maga írta le lelki fejlődését. Szívet indító hitetlenségének a kínja. Belátja, hogy a *kozmosz* Isten nélkül érthetetlen, de sokáig nem tud hinni. végül rájön, hogy a természetes okság isteni akarattal a kifejezése. Behatóan foglalkozik az emberrel s fölismeri, hogy az ember a legnyomósabb bizonyíték Isten léte mellett. Látja a páratlan változást, melyet Krisztus csinált a lelkekben, mire lelke egyensúlyba jön, – hisz. – *Wundt* fiatalkori anyagelvűségét gyermekbetegségnek s ifjúkori botlásnak nevezte.

9. A természettudomány lángelméjű úttörői tehát nem találtak ellentétet hit és tudomány között. Ebből joggal következtethető, hogy nem is létezik ilyen ellentét. A legotrombább hazugságok egyike tehát az efféle gögös beszéd: »A tudomány már végzett a hittel!« – mikor a tudomány fejedelmei hívő emberek voltak és nagyabecsülték a hitet. Amiként azonban, jobb meggyőződése ellenére is, lehet erkölcstelen egyik-másik neves tudós: épúgy lehet hitetlen is. Hanem ez a hitetlenség nem a tudományból fakad ám, amint ezt majd tüzetesen fogjuk látni a következő fejezetben.

Szomorú tény, hogy a tudomány másod-, harmad- s tizedrendű képviselői között nagyon divatos az istentelenség. Nem csoda! Nincs meg bennök a nagy tudósok éles elméje, s fegyelmezett gondolkodása, s hogy mégis valami újat mondjanak, merész spekulációkra adják a fejüket és szenzációs merészséggel iparkodnak pótolni az alapos tudás hiányát, mint ahogyan a gyarlóbb tehetségű festők is ingerlő meztelenséggel pótolják a művészetet. És ami a legcsúnyább ezekben a kalandos spekulációkban: az effajta »tudósok«

merészen tagadják a metafizikát, és mégis folyton metafizikát üznek, mikor a természetbölcsélet nevében támadják a hitet. Az effajta »tudósok« prototípusa a materialista világnézet prófétája: *Haeckel* Még az erősen darvinista szellemben szerkesztett Meyer-féle *Lexicon* is ezt mondja róla: »Nagy jelentősége nem annyira megfigyelő tehetségében van, mint inkább abban, hogy erős spekulatív vonás uralkodik nála, mely *be nem bizonyított következtetésektől sem riasztja őt vissza*, ha azok öneki logikusoknak (céljának megfelelőeknek) látszanak.« *Ehrenberg*, *Lodge* s mások szemére lobbantják, hogy a képzelet birodalmába tévedt s regényeket írt tudomány helyett, — amiben társai is követni szokták őt.

És a mai felületesen gondolkozó világban az ilyen hősködő »tudósok«-nak áll a világ. Valamint a sok becsületes emberről hallgat a világ, ellenben a gonosztevők dolgairól mindenki értesül: úgy a nagy tudósok is szerényen hallgatnak és dolgoznak, és akárhányszor csak holtuk után fődözik föl rólok, hogy igazán nagy emberek voltak. A *Vogt*, *Hacke*-féle hitetlen tudósok folyton lármáznak és beszélgetnek magukról, amiben segíti őket az irányzatos sajtó is. Így született meg aztán az a balvélemény, hogy a tudósok hitetlenek. Ha egy halastóban sok a béka, könnyen békapocsolyának nézik az egészszet, mert a békák hangosan kuruttyolnak, a halak pedig némák.

Lord Kelvin, a nagy angol matematikus és fizikus, ezt írta 1903-ban: »Ne féljeteK a független gondolkodástól! Ha elég erősen gondolkodtok, a tudomány hitre kényszerít titeket, mely a vallás alapja; akkor rájöttök, hogy a tudomány nem ellensége, hanem segítőtársa a hitnek.« S már három századdal korábban írta *Verulam* Bacon: »Mint a természet ismerője merem állítani, hogy kevés természetismeret s futó bepillantás a természetbe hitetlenkedésre teszi hajlandóvá az embert, — sok tudás és mélységes kutatás ellenben visszavezeti a hitre.« (*Meditationes sacrae* X.)

(†orrások: *Kneller* K., A. S. J.: *Das Christentum und die Vertreter der neueren Naturwissenschaft*; *Zöckler* *Otto*: *Gottes Zeugen in der Natur*; *Dennert* *E.*: *Die Religion der Naturforscher*; *Engel* *H.*: *Die grössten Geister über die höchsten Fragen*.)

6. Mit áD nekünk a „modern tudomány”?

A nagyszerű vívmányok a természet kikutatása terén szinte megrészegítik a modern embert s azt a téves hitet keltik benne, hogy a tudomány mindent tud, az élet minden

kérdésében fölvilágosítást adhat, hogy még a hitet, a vallást is pótolni tudja, egyszóval: hogy a tudomány a vallás trónjára ülhet. Lássuk tehát: ugyan mivel tudja pótolni a »modern tudomány« a hitet, a vallást?

1. Minden gondolkodó emberre nézve ezek az élet legnagyobb kérdései: honnan, minek, hová? Honnan vagyok? minek élek? hová megyek a földi vándorlás után? S a felelet ezekre a kérdésekre — a *világnézet*, amely tájékoztatja az embert a világban, fölvilágosítást ad neki az emberi élet értelméről. Ha az ember nem törődik az élet nagy kérdésével, vagy pedig hamis feleletet ad rá magának, akkor a szó teljes értelmében »világba él«, cél és irány nélkül bolyong s a vége nem lehet más, mint romlás. Mert, aki behunyt szemmel akar járni-kelni a világban, előbb-utóbb halálra zúzza magát.

A természet megismerése terén egy század alatt többször haladtunk, mint amennyire az emberiség évezredek alatt haladni tudott. De mit ad nekünk a természettudomány? Megállapítja a természeti tünemények törvényeit; megmagyarázza a természeti tünemények okait, — *képet* ad tehát nekünk a világról, de világnézetet, azt nem ad. Évezredek óta abban a hitben élt az emberiség, hogy a föld a világ középpontja, hogy a nap és a csillagok a föld körül keringenek. *Ptolemeusz* (II. századbéli egiptomi csillagász) tudományos rendszerbe foglalta ezt az ősrégi csillagászati felfogást. A XVI-dik században azonban a nagy *Kopernikusz* megdöntötte a ptolemeuszi rendszert s kimondotta, hogy a nap a középpont, amely körül földünk társbolygóival együtt kering. S ezzel gyökeresen megváltozott a mi világ-képünk, de nem változott a világ-nézetünk; mert hiszen akár a föld, akár a nap a középpont, ez nem érinti azt a nagy kérdést, hogy micsoda az élet értelme és célja.

A természettudomány igen sok dologban tágította, mélyítette, helyesbítette felfogásunkat s tisztább és színesebb képet ad nekünk a világról, de az élet nagy kérdésére semmi feleletet sem ad. A mívelt ember a Kopernikusz-féle rendszer szerint alkot magának világ-képet, az egyszerű tanulatlan ember még most is csak a látszatra építő ptolemeuszi rendszer tükrében nézi a világot; de ez az elűtő felfogás semmi befolyással sincs vallás-erkölcsi életükre.

2. Az élet nagy kérdésére: honnan eredek, hová megyek, minek élek? — erre csak a *bölcselet* adhat feleletet, mely a dolgoknak nem csupán közvetlen okait kutatja, hanem a végső okot keresi. A bölcselet, főleg a bölcseletnek az az ága, mely az ember vallás-erkölcsi életét kutatja: az *etika*

tényleg felel nekünk az élet nagy kérdésére; de ha csupán a »modern« bölcseletre hallgatunk, ugyancsak pórul járunk.

3. *Leibnitz* azt mondja, hogy: »Valamint csak egy geometria van, úgy csak egy bölcselet lehetséges.« S teljesen igaza van. Mert a világ egy, az emberi természet is egy: tehát csak egy igaz bölcselet lehetséges. S mégis mit látunk? Sz. *Jusztin* (Ápol. I. 26.) azt mondja, hogy: »Az eretnekek is keresztényeknek nevezik ugyan magukat, azonban az igazi keresztényeket jellemző hitbeli egységgel szemben az eretnekeknél a vélekedések különfélesége tarkállik. S ebben a filozófusokhoz hasonlítanak, akik szintén önnön vélekedéseiken nyargalásznak.« Sz. *Agoston* (De civ. Dei, 19. 1 .) M. Terentius Varróról említi, hogy az élet e nagy kérdésére: Micsoda az ember célja? — kétszáznyolcvan egymástól elütő feleletet gyűjtött össze a bölcselek nyilatkozataiból. S hogyan állunk ma? Az Istentől s a krisztusi Egyháztól elszakadt tudomány a különféle vélekedések, álláspontok[^] felfogások és rendszerek oly zűrzavarával szolgál nekünk, hogy ember legyen a talpán, aki ki tudja halászni az igazat az ellenmondó vélekedésekből.

« 4. A modern bölcselek fejedelme *Kant*, akiről azt hitték egyes kortársai, hogy száz év múlva Krisztus helyét fogja elfoglalni. De *Herder* még *Kant* életében úgy látta, hogy *Kant* tudományos munkái »üres sivatagok, telve hiú képzelődéssel a legkövetelődőbb szóbeli ködben.« *Hartmann* berlini bölcsele meg úgy látja, hogy: »*Kant* munkáiból a világnak tetsző »semmi« örülete tátong felénk.« *Schopenhauer* pedig azt tartja *Kant* felől, hogy: »Az, aki az egész külső világot szervezete affekciójának nézi, (*Kant* tényleg ezt tartotta), inkább a bolondok házában követelhet magának helyet, mintsem tekintélyt a bölcselek között.« *Nietzsche* szerint: »*Kant* csak álmodik, álom minden tudománya.«

1820-ban Berlinben a nyári félév egyetemi előadásait így kezdette *Hegel*: »Krisztussal szeretném mondani: az igazságot tanítom s az igazság vagyok.« S a végén mi sült ki? *Schopenhauer* szerint a „*Hegelei*”, vagyis: a Hegel-féle bölcselet »az ostobaság tűzhelye.« »Hegel s a többi szofisták büne, hogy a német bölcselet nevetségesség tárgya lett.« »Hegel az ostobaságok vakmerő kotyvasztója, szellem nélkül szükkölködő s tudatlan kontár; bölcselete paprikajancsiskodás (Hanswurstiade).« *Schelling* is a bölcselet történetében »szomorú epizódnak« nevezte Hegel bölcseletét.

S Hegel után jött *Fichte*. *Schelling* szemében *Fichte* »páratlanul követelődző, önnönmagának és a világnak félrevezetője.« *Schelling-ről* meg azt mondja *Schopenhauer*, hogy »üres, homályos, ostoba szofista.« *Humboldt* is úgy találta,

hogy: »Schelling és követői a legutálatosabb népség, melyre valaha a nap sütött.« *Schopenhauer* gőgösen a természet tömegárújának tartott minden közönséges embert, önmagát ellenben a XIX-ik század első bölcslőjének. De *Strausz* úgy találta róla, hogy: »Ez az ember roppant kellemetlen egoista. Tanulmányainak végső következményei képtelenségek és felháborítók.« Ámde maga *Strausz* is megjárta, mert *Nietzsche* azt állítja róla, hogy ő »a közönséges, hajszásalhasogató okoskodás képviselője s a nagy, merész szenvedélyesen szárnyaló szellem ellensége.«

Íme a dicső XIX-ik század első felének a képe! *Feuerbach* így jellemzi ezt a kort: »A látszat a jellege e kornak. Látszat a politikánk, látszat az erkölcsiségünk, látszat a tudományunk. Mert a tudomány határa az igazság. Amint a német rajnai hajózás szabadsága jusqu' à la mer — a tengerig terjed: a tudomány szabadsága is jusqu' à la vérité — az igazságig terjed. Mikor a tudomány az igazsághoz ér, igazsággá lesz s megszűnik tudomány lenni . . . Zavar a fejben, tette való restség a szívben, az igazság és jellem hiánya, egyszóval: jellemtelenség mostanság a valódi, a tekintélyes, a kóser tudós szükséges kelléke, főleg az olyan tudósé, akit tudománya szükségszerűen érintkezésbe hoz korának kényes kérdéseivel.« (Wesen des Christentums, 6-) Kell-e még bírálat e »tudomány«-ról? Minek? Hisz maguk a tudomány korifeusai a sárga földig lerántják egymást. Jellemző tünete e kornak: az *agnoszticizmus*, a tudatlanság az érzékfölötti világgal szemben. És ez a »tudomány« volt több európai nemzedék mívelt embereinek vallási pótléka! . . .

E sivár korszak egyik dicsősége: *Humboldt Sándor*, »a kultúra fejedelme«, »egy második megváltó«, aki ugyan-csak birtokában volt kora összes tudományának, a kultúrának ez a fejedelme mekkora keserűséggel, mily maró gúnynyal írja élete alkonyán: »Az élet a legnagyobb ostobaság. Ha az ember 80 évig küzdött és kutatott, a végén arra jut, hogy semmitsem küzdött ki, semmitsem kutatott föl. Ha legalább azt tudnók: mire vagyunk a világon! De minden rejtély marad a gondolkodó előtt, s a legnagyobb szerencse még az, ha valaki butának születik.« (Emlékiratai, I. 365. 1.) *Stein*, berni bölcslő, ezt a magyarázatot fűzi *Humboldt* e keserű kifakadásához: »Ez az utolsó szava egy férfinak, aki véglegesen és alaposan megszabadult minden illúziótól. Így csak illúziótól mentes ember beszél, akinek hajója törést szenvedett az élet árában. *A bátor világhódító, aki egymásután elfoglalta a tudomány tartományait, vigasztalan minusszal zárja le számadásait és élete alkonyán szinte Faust-féle*

érövei vallja meg, hogy immár mindent ismer és mégsem tud semmit. Az ilyen természetben egészen kialudt az élet energiája, a hatalomra termett akarat kihalt, a tudás ösztöne kiszáradt, a kráter kiégett. Az ilyen ember szemében *nincs értelme a világnak, üres dió neki a lét. S ily módon éppen az emberiség legfőbb magaslatairól borzadalmas visszhanggal kong felénk a halál harangja.*” (Stimmen aus M.-Laach, 1910. évf. 278 l.)

6. S vajjon különb mérleggel záródik-e a XIX-dik század végén a »tudomány« birtokállománya? Ha az előbbi időszak az agnoszticizmus kora volt, ugyanabban a hangnemben folytatódik a nóta, ilyenformán: „*Ignoramus et ignorabimius.*” — Dilthey, berlini bölcselel szerint: »Az etika nem tudta általános érvényességgel megállapítani az élet célját.« (Über die Möglichkeiten einer allgemeinen gültigen Pädagog. Wissenschaft, II. 808. l.) Leipzig hőse, a híres Wundt, ugyanilyen mérleget állapít meg: »A modern irányzatok egymástól elütő eszmények felé törekszenek, bölcseleti gondolataikban zavarosak, ki nem forrottak.« (Ethik I. 504.) A bécsi Jodl tudományának ez a végső szava: „*Megvalljuk, hogy semmitsem tudunk arról, ha vajjon az egész emberiség és az egyes ember számára van-e föladat és cél, melyek a földi léten túlra nyálnak.*” (Ethische Kultur 1893. év.) A híres Paulsen rá is mutat a modern erkölcsbölcselet tehetetlenségének okaira. Az első ok: „*a tudomány gögijének hihetetlen felburjánzása,*” »Á többiek semmitsem tudnak, a régiek meg éppenséggel semmitsem tudtak, — én fogom föltalálni a bölcsek követ!« — ezt tartja a »modern tudomány« minden hőse. A másik oka meg az a csödnek, hogy: „*Kant óta folytonosan új és új alapelvekkel kísérleteztek s gyakran egészen szem elöl tévesztették a történeti fejlődést. Mindenki azon volt, hogy mennél előbb új álláspontra jusson; mert az új álláspont volt a bölcselel jellemző sajátága.*” (System der Ethik, I. 193.) S ugyan mi az »álláspontja« Paulsen-nek az élet nagy kérdésében? »Ha kutatjuk, mi az akarás végső célja, arra jutunk, hogy e végső cél: az általános jólét, vagy a cselekvőnek s környezetének a jóléte.« (System der Ethik, I. 230.) Paulsen szerint az általános jólét „*minden eszközt szentesít.*” Wundt-nak azonban más az »álláspontja«: »Az általános jólét csak elvont fogalomként (s nem legfőbb jóként) jelentkezik az öntudat előtt, amiért is nem tud érte lelkesedni az ember szíve s így ez nem hathat indítóokként az akaratra.« Aztán meg: »az általános jólét nem jutalmazza meg azt az áldozatot, melyet az erkölcs szabálya követel.« (Ethik, II. 24. l.) Az emberiség

legfőbb célja — *Wundt* szerint — »szellemi termékek előállítására, melyekben az egyes ember is résztvesz ugyan, de a cél nem az egyes ember, hanem az emberiség általános szelleme.« (U. o. 118.) *Wundt* tehát elvont fogalommal üt agyon elvont fogalmat. — *Spencer* azzal biztat bennünket a maga álláspontjáról, hogy az általános haladás megteremti majd valamikor az általános boldogulást; de maga is elismeri, hogy ez még „*a messze jövőben*” várat magára.

A modern bölcselek nemesebb csoportja az *egyéni haladásra* esküszik; másik, nagyobb csoportja meg az *élvezetben* látja boldogulását (*hedonizmus*). Ámde egyszerre előáll a csillagászati fizika s rémületbe ejti még az egyéni tökéletesedés híveit is. *Hellwald* így szól az ő kultúrtörténete végén az asztro-fizika nevében: „*Akkor a föld, megfosztva légkörétől és életétől, a holdéhoz hasonló pusztasággal fog a nap körül keringeni, úgy, mint azelőtt, — s az emberiség s az ő küzdelme és története, az ő alkotásai és eszményei — voltak, de többé már nincsenek. Minek voltak?*” (L. *Szuszai*: *Kalauz a krisztusi életre*, 11—.) Ez utolsó szavakban: „*Minek voltak?*” — akkora tragikum rejlik, aminő semmiféle tragédiában sem található. Ez nem egyes embernek, hanem az egész emberiségnek a tragédiáját jelenti. »Mindent kétségbevonnak (a »modern« tudósok). Nincs elv, amely biztosan állana, vagy egymagában elégséges volna: sem a személyes haszon, sem az általános haszon, sem az egyetemes fejlődés, sem a pozitivisták altruizmusa (mások önzetlen szeretete), sem a részvét s a pesszimisták új nirvánája (megsemmisülés a halálban), sem Kant kötelességtudata, sem a spirituálisták érzékfölötti elve, hogy az a jó, ami magában jó, — mind ez elvek inognak-binognak. Úgy látszik, hogy a szabad választás erkölcsstanának el kell tűnnie s helyét az egyéni és társadalmi erkölcsök »fizikája« fogja elfoglalni. *Egykor megindító könyveket írtak a vallási dogmák pusztulásáról, — manap pedig már még megindítóbb könyveket írhatnak még fontosabb dologról: az erkölcsi dogmák pusztulásáról.*” Ezt írja *Fouillée*. (L. *Muszynsky*: *Der Charakter*, 103.) Nemrég *Eucken R.* könyvet írt e jellemző tárgyról: „*Der Sinn und Wert des Lebens.*” S ugyan micsoda öszerinte a tudomány felelete az élet nagy kérdésére, hogy: voltaképp miért is vagyunk a világon? »Eddigi kutatásaink eredménye — annak a fölismerése, hogy a modern emberiség súlyosan csalódott.« (63. l.) Biztonságra törekedtünk, s bizonytalanságba jutottunk; egységes életet akartunk, s azt kell látnunk, hogy az élet ellenkező mozgásokra bomlik; csendes boldogságot kívántunk, és keserű harcot találtunk,

s hozzá még szüntelen fáradtságot és gondot.« (67. 1.) „*Ily módon a teljes tanácstalanság kínos állapotába jutottunk; mert a pusztai földi kultúra elveszi az élet értelmét, a régibb életformákhoz való visszatérés pedig lehetetlen (ugyan miért?); de abba sem nyugodhatunk bele, hogy az életnek nem volna semmi magasabb értelme.*» (70. 1.)

Sokan megbotránkoztak affölött, mikor *Brnetlère* a XIX-dik század végén világgá kiáltotta »a tudomány csődjét.« De hát mások is nem ugyanezt hangoztatják? „*A csalódás érzete vesz erőt az em.bereken; mert a tudományos kutatás nem adja meg azt, amit vártak tőle: mindenoldalú és teljesen biztos világnézetet és főbb pontjaiban biztos életbölcseiséget.* Mindezt megadta a régibb nemzedékeknek a vallás, vagyis a teológia. De a teológia helyébe a filozófia lépett a XVIII-dik században. S micsoda vérmes reményekkel fordultak a teológiát leszorító filozófia felé *Voltaire* és *//. Frigyes* kortársai! . . . A tiszta ész utolsó képviselője Hegel volt. Aztán az újabb nemzedék, követve elődeit, kik a vallásban bizalmatlankodtak, megingott bizalmában az ésszel szemben és a tudomány felé fordult, hogy majd az exakt tudomány biztos alapot teremt a talpunk alá és hű képet ad a világról. De a tudomány nem adja meg ezt! *Mindinkább kiderül, hogy a tudomány nem vezet oly világnézethez, mely a mindenséget átöleli s a képzeletet és a szívet megnyugtatja.* A tudomány csak ezerféle részlet-ismeretet közöl, amelyeknek egy része úgy-ahogy biztosított, — főleg a természettudományok nyújtanak ilyen ismereteket, amelyek legalább a technikának biztos alapot adnak, — máskülömben azonban örökké kérdéses, értékváltozásnak alávetett ismereteket kapunk, pl. a történeti tudományágakban. S a következmény: a csalódás leverő érzete. A tudomány nem elégíti ki tudásvágyunkat. A személyes műveltség után való vágyat sem elégíti ki. Leköti minden erőnket, s mégis fukaron fizet . . . A tudós körök tagjai alkalmilag mind a rezignáció érzetének adnak kifejezést.« (*Paulsen: Die deutschen Universitäten u. das Universitäts-studium*, 81. 82. 1.) A magyar nevelők legjobbjai is az egységes vüágnézet hiánya miatt siránkoznak.

Lessing szemében valamikor az *igazság kutatása* volt az élet célja. »Ha Isten jobbkezában az igazságot, balkezában meg az igazság keresését kínálná nekem, — mondja *Lessing* — én ujjongva a balja után kapnék s azt mondanám: az igazság csak neked való, — add nekem az igazság keresését!« »Csak tanulj, fiam! — mondjuk a diáknak, — tanulj éjjel-nappal; de azért meg fogsz bukni! . . . Csak éhezzél az igazság után, — mondja *Lessing*, — dolgozzál érte, míg

bele nem szakadsz, — de jóllakni sohasem fogsz belőle. A tantaluszi éhség a te életed sorsa. A modern tudomány ilyen tantaluszi kint szán az emberiségnek . . . *Mikor végigjárod az Istentől elszakadt tudomány egész mezejét, azt veszed észre, hogy a végén semmitsem tudsz. Kétségbeesve kiáltod: Honnan jövünk? hová megyünk? — 5 kérdésed felelet, sőt visszhang nélkül hangzik el az ismeretlenség végtelen part-jain.*” (Tyndall.)

7. Mi az oka az Istentől elfordult tudomány tudatlanságának?

Az Istentől elfordult tudomány tudatlansága az élet legfőbb kérdésében tényként jelentkezik; mert, mikor valaki megszegyenítő vallomást tesz önmaga ellen, nincs okunk kételkedni igazmondásában. De másrészt az is tény, hogy főleg az európai népek az isteni kinyilatkoztatás fényében élnek, úgy, hogy már a hatéves gyermek is e kérdésre: Mi végett vagyunk a világon? ezt a feleletet hallja: »Avégett vagyunk a világon, hogy az Istent megismerjük, őt szeressük, neki szolgáljunk s ezáltal a mennyországba jussunk.« Vájjon csak a tudomány bizonyos embereinek nem jutna fülébe ez a felelet? Mivel a tárgy, az igazság megismerhetősége tekintetében nincs semmi nehézség, a megismerő alanyokban kell a tudatlanság okát keresnünk. Tudós embereknek bizonyos ismeretkörben ilyen feltűnő tudatlansága a lélek-tan egyik legérdekesebb problémája. Kísérleljük meg e probléma megoldását!

1. a) A hitetlen *Strausz F. D.* (Leben Jesu für das Volk, XXII.) így ír: »Aki Ninive uralkodójáról, vagy az egiptomi fáraókról ír, csupán történetileg lehet érdekelt fél; de a kereszténység oly eleven erő, és az a kérdés, hogyan keletkezett a kereszténység, *annyira vérünkbe-húsunkba vág, hogy a kutatónak érzéketlen hülyeségben (Stumpfsinniger) kellene szenvednie, ha e kérdések eldöntésében csupán történetileg volna érdekelve.*»

b) *Mommsen* / . ismételtén megvallja, hogy az ókori keresztény fölíratok *gyűlöletesek* a szemében. (L. Corpus inscriptionum latinarum X, 1. (1883.) VII.) *Hartmann L. M.*, Mommsennek zsidó életírója, művének 81. lapján azt vallja, hogy „*hősenek nagyon kellemetlen volt a pogányság legyőzése a kereszténység által*”; hogy: „*nem volt kedve ahhoz, hogy az ó-kori (pogány) szellem megsemmisítését és pótlását a galilei (keresztény) szellem által előadja.*” Ez okból meg sem írta

római történetének IV-dik kötetét, melyben a kereszténység keletkezését kellett volna előadnia.

c) *James M.*, híres amerikai pszichológus, így ír a lélekről: „*A lélek lény a legrosszabb fajtából, skolasztikus valami, és pedig olyasmí, amire üdvösség, vagy kárhozat vár. Ami engem illet, nyíltan megvallom, hogy az ellenséges érzület a lélekkel szemben, amellyel terhelve vagyok, régi szívbéli keménységem, amelyről még önmagamnak sem tudok számot adni.*” (L. *Donát*: *Freiheit der Wissenschaft* 320. 1.)

d) *Romanes-nek*, a híres angol biológusnak igen feltűnt, hogy a vallásban és a politikában annyira eltérő az emberek felfogása: »A miniszterelnöktől kezdve a parasztig ugyanazt a különféleséget találjuk a véleményeknek úgy a politikában, mint a vallásban.« Az ő korában Cambridge-ban (Oxford és Cambridge a leghíresebb angol egyetemek) a matematikusok közül *Thomson*, *Stokes*, *Maxwell* az ortodoxia hívei; *Clifford* az ortodoxiáról hirtelen a hitelenség álláspontjára ugrott. Romanes e tényekből illetően következtetést vont le: „*Úgy látszik, hogy a vallás kérdéseiben az ész nem vezéri, hanem ügyéshi szerepet tölt be.* Ami a pusztá ész erejét illeti, e tekintetben: a matematikusok a legalkalmasabbak az emberiség képviselőtére. De íme, valahányszor a matematikusok a vallás kérdéseire irányítják az ő rendkívüli észbeH erejüket, mily alaposan megfontoltaknak látszanak az ő ellentétes ítéleteik, (úgy tetszik, mintha mindegyiknek igaza volna). Mi következik ebből? Az, hogy a vallás dolgában nem az észé az utolsó szó; hogy a vallással szemben egyforma az álláspontja mind a tudós, mind a tudatlan embernek.« (L. *Dennert*: *Die Weltanschauung der mod. Naturforscher*, 211—.)

Micsoda a kath. Egyház? Kicsoda Krisztus? Szólott-e Isten az emberiséghez? Van-e szellemi, halhatatlan lelkünk? Honnan van a világ? Honnan van az élet? Honnan van az ember? Van-e Isten a felhők fölött? — ezek a kérdések foglalkoztatnak bennünket e munkában; s e kérdések nem csupán az ész, hanem az ember, az egész ember kérdései. Itt minden egyes esetben kénytelen ezt vallani mindenki: Res tua agitur, — A te bőrödről, a te boldogságodról, vagy boldogtalanságodról van szó. *Itt mindenki érdekelt fél. S az érdekeltésh könnyen elfogulttá teszi az embert.*

A fentebb előadott, szerfölyt érdekesh nyilatkozatokat könnyen szaporíthatnék, de egyelőre ennyi is elég belölök annak az igazolására, hogy a vallás kérdéseiben az észen kívül más tényezők is szerepelnek. Érdekesh lesz fürkésznünk, hogy mik azok a titokzatos erők, amelyekről *James*, a pszichológus, nem tud magának számot adni.

2. *Hindermann*, a bűnügyi lélektan kutatója, — »Der seelische Rapport zwischen Richter und Angeklagten« c. munkájában roppant tanulságos esetet mond el. 1792. körül élt *Brüsszel* városában egy fiatal özvegy, *Orleille Henriette*, a város leghíresebb szépsége, a »Madonna-szemű asszony«, akinek lefestéseért vetekedtek a festőművészek. Egnap aztán elfogták a bódító szépségű 24 éves asszonyt. Rettenetes vádak terhelték. Arról volt szó, hogy ez az asszony a tulajdon férjét, apját, anyját, két testvérét elpusztította méreggel, hogy vagyonhoz jusson és kedveséhez, *Lesserac* báróhoz férjhez mehessen. A bizonyítékok olyan súlyosak voltak, hogy bármely törvényszék nyugodtan halálra ítélte volna. S mégis mi történt? Az öt ítélőbíró, egész *Brüsszel* szörnyű megütközésére, egyhangúlag fölmentette a vádlottat; sőt rá két hónapra *Bernois*, a törvényszék elnöke, feleségül vette a lelki szörnycetget. Néhány hónap múlva levelet kapott az elnök *Lesseractól*, aki Amerikába menekült, s e levélben a hűtlenül megcsalt szerelmes megírta, hogy *Henriette* tényleg ötszörös gyilkos, ő maga is segített neki a mérgezésben, s kertjének pontosan megjelölt helyén van a használt mérleg maradéka. *Bernois* időközben már megismerte asszonyának elvetemült jellemét s a nyaktiló alá juttatta őt, aki még a vesztőhelyen is kifestve jelent meg, a vallás szolgáit mindvégig visszautasította, — de megmosdatva halt meg, mert a papság és bíróság a gonosz asszony cicomájában minden isteni és emberi tekintély kigúnyolását látta.

Hogyan eshetett meg, hogy azt a gonosz asszonyt egyhangúlag fölmentették? Bódító szépség volt. S a szépségét még fokozta páratlan ügyessége a ruházkodásban és arcának a festésében. Mikor a törvényszék elnöke azt kérdezte tőle: Bűnösnek vallja-e magát? — csupán végtelenül fájdalmas és lemondó tekintet volt rá a felelete. *Mind az öt-bíró szerelmes lett a bódító szépségű asszonyba, — így lett felmentő az ítéletök.* A bírónak csak két dolgra szabad néznie: a törvényre s a bűnös tetre, s e kettőből kell ítéletet formálnia. *Ez esetben a bírók a bódító szépségű asszonyra néztek, nem pedig a bűnre és a törvényre, — 5 az eredmény: hamis ítélet volt.*

»Amor premit oculos,« — mondotta már *Quintilián*, — A szerelem vakká teszi az embert, s a vak ember vakon, hamisan ítél. (L. bővebben *Szuszai*: Kalauz a krisztusi életre, 78 —.) Ámde nemcsak szép asszonyba, pénzbe, szeszbe s egyéb élvezetbe, hanem hírbe, dicsőségbe, önnönmagába, is szerelmes lehet az ember; s mindez a rendetlen, túlzói szeretet elvakítja a lélek szemét. Mélységes lélektan van az

apostol eme szavaiban: „*Aki e világot szereti, nincs abban az Atyának szeretete.*” (Ján. I. 2, 15.) A szesz-okozta mámort mindenki ismeri. Ugyan ki várná részeg bírótól igazának a megítélését, s ki nyugodnék bele ilyen bírónak az ítéletébe? Az érzéki szerelem is mámort okoz s megvesztegeti az ész ítéletet. Innen van a temérdek szerelmi csalódás s innen fakadnak a külön házi használatra készült erkölcsi elvek, melyek szerint a tiszta élet lehetetlen, természetellenes, árt az egészségnek, stb. A pénz, a vagyon túlságos szeretete is lelki részegséget okoz s különleges gazdaságtant sugall, amely szerint mások kizsákmányolása, a gyengék eltíprása »az erők szabad versenye«, »a közgazdaság szabadsága,« — a csalárd bukás »üzleti élelmesség,« — az Egyház megrablása »a holt egyházi vagyonnak elvilágiasítása s a közforgalomnak való átadása.« E közgazdasági erkölcsstan szerint még a rabló sem rabol, hanem az igazságtalanul egyenlőtlen vagyoni viszonyokat egyenlíti ki, — legalább ő ezt hiszi magáról. Ismertem olyan fukar embert, aki boros hordóinak a feltöltögetésére sajnálta a bort, meg a napszámot a pintérnek, s több ezer Korona kárt okozott magának, mert mind megecetesedett a bora. Ámde nemcsak a rendetlen szeretet vesztegeti meg az ész ítélő-képességét, hanem minden rendetlen szenvedély. Sz. Tamás szerint (De malo qu. 3. a. 11.) „*passio obnubilat etiam ligat Judicium rationis — a szenvedély elhomályosítja, sőt megköti az ész ítéletét.*” Ilyen rendetlen szenvedély főleg a *gőg, önmagunk túlbecsülése* — továbbá: a szeretet ellentétei, a *gyűlölet és a félelem.*

Az észnek az igazság a tárgya. Az ész a tükör, melyben az igazság visszatükröződik. Ha az ész tükörképe hűséges, vagyis megegyezik a valóval, akkor előttünk áll az igazság, amely nem egyéb, mint a valóság valamely ismerő alanytól fölismerve. De ha a tükör nem sima, hanem homorú, vagy domború, akkor kicsinyít, vagy nagyít; ha pedig dudorodások, foltok vannak rajta, akkor meg torzképet mutat. Épígy: *ha a lélek valamely erős rendetlen szenvedélynek a rabja, akkor nincs normális állapotban az ész s nem mutat hűséges tükörképet, mert nagyít, kicsinyít, vagy torzít.* Mikor a bíró kövér sertést enged udvarába hajtani, vagy zsebrevágja a »véletlenül« asztalán felejtett ezres-bankót, szinte bizonyos, hogy ítélete kedvezni fog a vádlottnak, vagyis hamis lesz. Ha az ész rendetlen szeretet, *gőg, gyűlölet, félelem* hatása alatt áll s *vágy a gondolat atyja: akkor hamis az ész ítélete, mert ez esetben a szenvedélytől megvesztegetett bíró az ész.*

3. A híres fizikus: *W. Thomson* szerint: „*a tudománynak örökös becsületbeli kötelessége, hogy félelem nélkül szembenézzen minden problémával, amelyet nyíltan eléje tehetnek.*” S vajjon megvan-e ez a bátorság a »modern tudomány« hőseiben? Mikor a külső természetről van szó, tagadhatatlan a modern tudósok bátorsága a különféle problémákkal szemben, sőt egyik-másik vakmerően még a lehetetlenre is vállalkozik, mindent meg akarnak hódítani a tudomány hatalmas fegyverével; de rögtön cserbenhagyja őket a bátorságuk, mihelyt azzal a gondolatcsoporttal jönnek érintkezésbe, melynek középpontjában Isten fogalma áll s amelynek körzetén ezekkel a fogalmakkal találkozunk: teremtés, az élet első föllépte a földön, az ember teremtése, szellemi lélek, isteni kinyilatkoztatás, csoda, jövendölés, Krisztus, katolicizmus, egy szóval: érzékfölötti, isteni világregend. *Mihelyt ezek az emberek az isteni világregend tényeivel állanak szemben, akkora zavarba jönnek, hogy még az eszöket és tudományukat, sőt_m még a világ fönnállását is félteni kezdik:* »Egy érzékfölötti, a való természet fölött álló Istennek a föltevése, aki oksági viszonyban van a világgal, megsemmisíti a világ általános törvényszerűségét, mely a tudományos megismerésnek magától értetődő előfeltétele.« így vélekedik *Drews A.* (L. *Donát*: *Freiheit der Wissenschaft*, 279.)

Az ideggyógyászatnak van egy újabb ága, melynek a bécsi *Freud* és *Stekel* a nevesebb képviselői. Ennek az új ideggyógyászati ágnek *pszichoterapia*, lélekgyógyászat a neve, mivel a lelki bajokat lelki okokból származtatja s nem a rendes gyógyszerekkel, hanem elsősorban lelki eszközöket így a többi között gyónással is gyógyítja. Ez a pszichoterapia a lelki betegségek egyik csoportját e névvel jelöli meg: *Angstneurose*, *félelemszülte idegbaj*. *Stekel dr.* a példák hosszú sorozatával mutatja ki, hogyan támad ez a baj főleg a nemi-élet rendetlenségei folytán egyensúlyából kiközöktett lélek visszahatásából a testre. Bizonyos emberek, — igaz, hogy nemcsak a tudósok között akadnak ilyenek, — nyomban ideges rettegésbe esnek, mihelyt csak távolról találkoznak az isten nevével s az isteni világregenddel; megrémíti őket az a gondolat, hogy Isten azzal a követeléssel áll elő velök szemben, hogy neki és az ő világregendjének meghódoljanak. *Baer*, a híres biológus, már több mint félszázad előtt megállapította ezt a lelki betegséget bizonyos tudós körökben s nagyon találóan *theofóbiá-nak* nevezte el. Ez is az *Angstneurose* tipikus formája, mely örületes dolgokra ragadja áldozatait.

A tudományhoz kétféle kell: tény és józan ész. A theofóbia áldozatai azonban nekimennek a tényeknek és a józan észnek. A legnagyobb és legközelebb fekvő tény: a világ léte. Ámde *Ostwald* szerint csak kétféle emberek fogadják el alapul és kiindulási pontú a világ létét: 1. a közönséges emberek, és 2. a természettudósok; ellenben a »modern bölcselek«, Kanttal az élőkön, tagadják a külső világ létét; öszerintők maga az ember teremti a világot öntudatában. Hogyan jutnak ezek az okos emberek ilyen örületre? Komoly-e valóban részokról a külső világ valóságának a tagadása? Annyi bizonyos, hogy a gyakorlati életben ők is valóban veszik a külső világot. Ha nem így tennének, az állam, amely dús javadalmakkal látja el őket, könnyen kigyógyítaná a hóbortjóból azzal, hogy egyszerűen »képzeletbeli« fizetésre utalná őket. Szinte lehetetlen föltennünk, hogy olyan éles eszű ember, mint *Kant*, komolyan tagadásba vette volna a világ tárgyilagos létét; s mégis megtette »tudományos« bölcseleti rendszerében, s megteszik ugyanezt az ő követői is. Ugyan mi viheti őket ilyesmire? . . . *A világ kézzelfogható bizonyíték az Isten léte mellett.* „*Tagadjátok meg a világot,* – súgja nekik a theofóbia, – *5 megszabadultok az Isten uralmától, az isteni világrendtől!*” A theofóbia áldozatai nem arra használják az észet, hogy a létező valók ősforrását, Istent keressék, hanem arra, hogy álokoskodásaikkal elfussanak Istentől. Futás az Istentől és az isteni világrendtől, – ez bizonyos »tudós« köröknek a jellemző sajátsága. *Nietzsche*, a következetesen kifejlett Kant, nyíltan nekimegy a józan ész törvényeinek, mikor ilyesmiket mond: „*Valamely ítélet hamis volta még nem ellenetés az ítélet ellen; ebben tán a legidegenszerűbben hangzik új nyelvünk. A kérdés az, hogy mennyire mozdítja elő és tartja fenn a hamis ítélet az életet. S mi elvből merjük állítani, hogy a hamis ítéletek gyakran a legkevésbé nélkülözhetők.*” (*Jenseits von Gut u. Böse*. I. 4.) Már maga ez a cím is: *Jenseits von Gut und Böse*” – nemcsak Istennek, hanem a józan észnek is megtagadása. »Fölöttem nincs^úr sem égen, sem földön, akinek bebeszólása volna életembe, aki tőlem valamit számon kérhetne; az én szeszélyemen kívül semmitsem ismerek el irányadó tényezőül. Énelöttem nincs sem jó, sem rossz, – nincs, ami természetemnek megfelel, vagy vele ellenkezik.« Ezt tartja *Nietzsche* Épúgy mondhatná a tudós: számomra nincs igaz és hamis, – s a művész: számomra nincs szép és rút, – sa bíró: számomra nincs jogos és jogtalan. »Az örültek házán kívül, – írja *Hilty* – *mely* felé sok nagytehetségű ember és pedig nem véletlenül halad, nincs hely a földkerekségen, amely túl volna

a jó és rossz törvényén.« (Glück, II. 5.) Azaz hogy mégis: az örület áldozatain kívül még mások is akadnak, akiknek számára nincs jó és rossz: *a hülyék, akikben alszik a lélek*; ők sem jót tenni, sem rosszat elkövetni nem tudnak, épúgy, mint az örültek.

H. St. Chamberlain (Die Grundlagen des XIX. Jahrhunderts, 931.) diadalmas érzettel írja: »Kant ama tanításával, hogy az érzékfölötti világról semmit sem tudhatunk, kútba estek a szemiták képzelei a világ teremtéséről, amelyek lidércnyomásként feküdtek s feküsznek tudományunkra és vallásunkra.« *„Ez a germán bölcsélet megszabadít minket a hatványozástól s kinyilvánítja az istenit a tulajdon keblünkben,“* — azaz: megszabadít az Isten uralmától és istenekké tesz minket! . . .

4. A lelki beteg sokszor egészen egészséges embernek tetszik; csak mikor bizonyos gondolatkörhöz jut, tűnik elő a bogara: fixa ideája. A »modern tudomány« bizonyos hősei is sokszor a normális, sőt tudós emberek benyomását keltik: *csak mikor az Isten és az isteni világrend gondolatköréhez érnek, vagy csak olyasmit érintenek is, ami távolról összefügg e gondolatkörrel, akkor bukkannak elő a bogaraik, fixa ideáik, melyeket a theofóbia szül a fejökben.* Ilyen fixa ideájok ez: »Isten nem létezik, nem szabad léteznie.« És szinte operettbe illő egyes »tudósok« amaz erőlködése, hogy a célszerűséget, mely Isten gondolatainak a kifejezője, kirekesszék a világból; de emellett azért ők is követelnek vallást, csakhogy, természetesen, Isten nélkül. Ilyen fixa ideájok nekik az is, hogy szellemi lélek nincs; és hogy ezt beigazolják, bámulatos merészséggel az állatnak, sőt *még a holt atomnak is tulajdonítanak lelket s még az élő organizmus és a holt anyag között levő óriási űrt is letagadják.* Ilyen fixa ideájok, hogy teremtés nem történt, mert hiszen nincs Isten, aki teremthetne. Hogyan is merhetne teremteni az Isten, mikor mi nem tudunk teremteni?! Ilyesmi ellen föl-lázad az isteni a tulajdon keblünkben! Magától lett és fejlődött a világ egészen véletlenül! . . . Ilyen fixa ideájok: Hogy a csoda nem lehetséges, mert különben vége lenne a tudománynak. »Hogy egy szó lecsillapította volna a háborgó tengert, ezt nem hisszük és nem hihetjük,« — mondja *Harnack*, a prot. theológia fejedelme. (Wesen des Christentums, 17.) Hogy-hogy? Hát az ember belenyúlhat a természetbe, technikájával megnyergelheti a természet erőit: csak az Istennek nem lenne szabad belenyúlnia a természetbe, mert nem engedik a »tudósok«?! . . . Ilyen fixa ideájok az is, hogy: Krisztus nem Isten. Harnack még az imádást is megadja Krisztus-

nak, de az isteni méltóságot nem adhatja meg neki, mert különben összedőlne az ő tudományos rendszere. — ilyen fixa ideák: hogy Isten nem szólhatott az emberiséghez. Ők taníthatnak az egyetemi katedrákon s mindenütt a világon: de Istennek nem engedik meg a tanítás szabadságát. Ami nem az ember tulajdon belsejéből jön, az nincs az ő tudományuk számára. Ők csak olyan isteni kinyilatkoztatást fogadhatnak el, amely »kinyilvánítja az istenit az ember keblében.« — Ilyen fixa ideák, hogy a krisztusi Egyház nem lehet isteni Egyház. Bámulatos, mekkora történeti hamisításokat követ el a történetkritikai tudomány, csakhogy valamiképp ki ne tűnjék a kath. Egyház isteni volta. Csak egy példát erre! *Pfleiderer*, berlini teológiai egyetemi tanár szerint Máté evangéliomában a fejlődő kath. Egyház dogmáinak, erkölcstanának, alkotmányának a *csírái* vannak: katolikus a Szentháromság nevében való keresztelési formulája; katolikus a Krisztus-tana; katolikus az üdvösség-tana; katolikus az erkölcstana; katolikus Péternek mint az Egyház alapjának a jelentősége. Hasztalan a protestáns teológiának minden mesterkedése, — e szavakban: „*Te Péter vagy,*” stb. Péter elsősege foglaltatik. Ezek után azt a következtetést várná az ember *Pfleiderer*től, hogy a kath. Egyház isteni. S vájjon ezt tartja? Szó sincs róla! így következtet: „*Tehát a Máté evangéliomát csak Hadrián idejébe tehetjük, de inkább a IV-dik, mint a III-dik századba.*” (Das Urchristentum, 541; 3. 518.) Mert *Pfleiderer* »tudományának« az az első föltétele, hogy az ősegyháznak nem szabad katolikusnak lennie!

A lelki betegség rendes tünete, hogy a fixa ideák áldozata nem veszi észre a baját s egészen normális észjárású embernek tartja magát, sőt az egészséges emberekben lát abnormitást. Ez a tünet is megvan az Istentől elszakadt »modern tudomány« hőseiben, akik fixa ideáikat: hogy Isten és lélek nem létezhetik, teremtés és csoda nem történhetik, stb. a tudomány álló csillagainak nézik és a tulajdon megkötöttségüket a fixa ideák által a modern tudomány *elfogultatlanságának, szabadságának tartják, s elfogult emberként kinéznek a tudósok sorából mindenkit, aki az ő bogaraikat elfogadni nem akarja.* Így aztán megdönthetetlen dogma öelöttök az, hogy kath. ember nem lehet igazi tudós.

A lelki baj, a történelem tanúsága szerint, néha járványszerűen lépett föl s a suggestió erejével lavina módjára terjedt el százezernyi tömegekre is. A suggestió-okozta járványszerűség a »modern tudomány« terén is észlelhető. A Kant-féle örület: hogy belsőkben mi teremjük a vilá-

got, — eleinte csak Kant tanítványainak a körében lappangott, de utóbb átterjedt a prot. tudományos teológiára s végül napjainkban átragadt még. egyes kath. teológusokra is (a modernisták). A Darwin-féle fejlődés gondolata hasonlóan örületté fokozódott ugyanazokban a körökben. X. Pius pápa méltán számot tarthat az egész józanészű emberiség hálijára, hogy útját állta a *modernizmus* örületének.

5. „Az igazság királynő.” (Plutarchosz.) Abszolút királynő az igazság, mint maga a felséges Isten, minden igazságnak a kútfeje. S e felséges királynénak szolgálója a tudomány. *A tudományhoz kettő kell: valóság és józan ész.* Mikor azonban *vallás-erkölcsi* tudományról van szó, nem elég a valóság és a józan ész. *A vallás-erkölcsi igazság nagy áldozatot követel az embertől: azt a nagy áldozatot, hogy az ember alázattal meghódoljon az igazság felséges királynője előtt és vállalja mindazt a kemény kötelességet, amit kiró rája az igazság.* A vallás-erkölcsi igazság fölismeréséhez tehát *Mr o m dolog* szükséges: 1. valóság, 2. józan ész, 3. bátorság és lelki erő az igazság előtt való meghódulásra. Ezt már Piithágorász is fölismerte: azért követelte meg attól, aki tanítványa akart lenni, hogy előbb három évig hallgasson és böjtöljön, hogy ekként *jelét adja lelki erejének.* Az Úr Jézus is az önmegtagadás! a vallási igazság fölismerése elengedhetetlen feltételének tekinti: „*Aki utánam akar jönni, tagadja meg önmagát!*” (Luk. 9, 23.) *Aki tanítványom s követőm akar lennie fékezze meg előbb rendetlen hajlamainak és vágyainak a csöcselék népségét a tulajdon belsejében s legyen igazi emberré, kiből a lélek az úr, mert csak így képes arra, hogy igazságaimat magába fogadja, — másképp a rendetlen csöcselék lesz neki az ámitó ságója és félrevezetője.*

A *theofóbia* gyenge legényeiben azonban nincs meg az erő és bátorság arra, hogy meghódoljanak az Úristen és az isteni világrend előtt: azért menekülnek a tudatlanság berkeibe, azért nem alkalmasak arra, hogy az emberiség vezetői, kalauzai legyenek. *A theofóbia áldozatai megkötött, elfogult emberek, akik nem mernek szemébe nézni az igazságnak s az nekik a legfőbb érdekök, hogy valamiképp igazolják futásukat az igazság színe előtt.* Ez az oka, hogy a theofóbia megrontja a »modern tudomány« hőseinek a jellemét is, mert gyáva futásukat csak ravasz mesterkedéssel, ferdítéssel és ámitással, szóval: a szofisztika rút fegyvereivel tudják igazolni. Innen ered az a tény, hogy az Istentől elszakadt »tudomány« egész *tolvaj-nyelvet* talált föl. E »tudomány« hősei beszélnek *adományról tények és logika nélkül, vallásról Isten nélkül, lélektanról lélek nélkül, törvényről törvényhozó nélkül.* Az igaz-

ság szellemi uralmát zsarnokságnak nevezik; a valláserkölcsi igazság isteni örének, az Egyháznak működésében az illetéktelen zsarnoki uralom tényét látják, amely szellemi kiskorúságot és szolgaságot szül; küzdelmüket az igazság ellen szabadságharcnak nevezik; harcukat a krisztusi Egyház ellen a kultúra harcának keresztelik el, — s mégis, ők rendszerint nem a krisztusi Egyház, hanem a „klerikalizmus” ellen küzdenek; ők nem az igazi katolikusokat, hanem az „ultrámontanokat”, „klerikálisokat” ütik; ők nem a vallást támadják, hanem a lelki sötétség és szolgaság ellen viaskodnak; ők nem istentelenkednek, hanem szabadon gondolkodnak; ők nem rabolnak, hanem szekularizálnak; ők nem dobják ki a vallást az iskolából, hanem csak fölszabadítják az iskolát a papi uralom alól, stb. stb. Az őszinteség hiánya még sohasem volt a becsületes jellem kelléke!

6. Lélektani fejtegetéseink eredménye az, hogy: *normális megismerés csakis normális embertől telik.* Lelkileg beteg embertől nem várhatunk normális megismerést. *Normális ember pedig az, akinek egyensúlyban és harmóniában, összhangban vannak a lelki tehetségei.* Ha az ember rendszeres *lelki harc* útján megfékezi érzéki természetét s arra neveli, hogy az uralomra termett léleknek meghódoljon, másszóval, ha az emberben az észtól kalauzolt akarat az úr: akkor megvan benne a lelki egyensúly és összhang, *akkor szabad az esze, amiért is elfogultság és félelem nélkül áll szemben az Istennel és az isteni világrenddel;* akkor megvan benne a képesség és erő, hogy az isteni igazságot megismerje és «l is ismerje, vagyis: hogy a megismert igazsághoz alkalmazkodjék. Mihelyt azonban valamely érzéki hajlam, vágy, szenvedély uralma alatt áll az ember, nyomban az elfogultság szolgaságába esik a lelke *5 az uralmon levő érzéki szenvedély diktál az észnek, s nem az igazság.* Az összhang megbontása a lélek és a test között az összhang megbontását eredményezi a lélek és az Isten között.

A normális ember a Szentírás szólásmódja szerint: a „*lelki*” ember. S mivel a vérbeli katolikus ember, kit a világ ultramontánnak, klerikálisnak csúfol, feltétlenül az önmegtagadás útján fegyelmezett lelki ember, mert másképp nem is volna igazi klerikális, igazi ultramontán: azért, a józan ész ítélete szerint, a klerikális, az ultramontán tudós — *caeteris paribus* — a legalkalmasabb az igazságnak elfogultság nélkül való megismerésére. A »világ fiai«, kik az anyag és az érzékiség szolgaságában sínylődnek, ösztönszerűleg érzik, hogy a klerikális, az ultramontán tudós fölényes s így veszedelmes versenytárs a tudomány terén: azért

csúfolják-gúnyolják őt neveletlen gyermekek szokása szerint, hogy a veszedelmes versenytársat elűzzék a tudomány teréről s így konkurrenciá nélkül maradva, kedvökre garázdálkodhassanak az igazság birodalmában.

7. Ciceró így látta az igazság állapotát és sorsát: „*A megismerésnek csak néhány szikráját adta nekünk a természet, melyeket csakhamar kioltunk, mert a rossz szokások és tévedések megrontanak minket, úgy, hogy sehogysen látszik előttünk a természet világossága az ő tiszta fényében.*” (Tuscul. II. 1. 12.) Ez volt s ez lesz a sorsa a valláserkölcsi igazságnak is minden időben. *A józan ész és az igazság ellenségei ott rejtőznek az ember keblében: t. i. az ő rendetlen hajlamai, vágyai és szenvedéllyel, melyek harcra tüzelik az igazság és a józan ellen.* A sátánt megkacagató látvány, hogy a legfurfangosabb harcot a valláserkölcsi igazság ellen a modernizmus teológiai »tudománya« harcolja.

Az Isten megkönyörült az emberiség lelki vakságán s maga tanította az embereket prófétái s utóljára Szentfia által. De még ezt az isteni oktatást sem merte tudósokra bízni: Szentlelke által vezérelt és óvott Egyházára bízta az élető igazság szent tüzeinek őrzését és oltalmazását az emberek szenvedélyei ellen. Ez a krisztusi Egyház az egyedüli megbízható oszlopa az igazságnak, amely őszintén és bátran meri hirdetni az élet igéit. Az Egyház tekintélye nélkül még a hittudósok is elprédálnák az isteni igazságot, miként a modernizmus örökre tanulságos példájában látjuk.

8. A hitetlenség okai.

1. Miként a földből előtörő növényesíra a nap fényét és melegét keresi s a szem a világosságot kívánja: úgy a gyermek nyiladozó esze is az ösztön erejével *Istent*, az igazság őforrását keresi s szíve mennyei Atyja után kívánczik. A keresztségben a lélekbe öntött *hit* a földre vetett maghoz hasonlóan kikel és fejlődik, ha jó nevelés kedvező körülményei között él a gyermek. Igazán bámulatos, hogy milyen könnyen fogadja lelkébe a legmagasabb hitigazságokat az a gyermek, akinek gyenge értelme oly sok kézelfekvő dolog iránt is közömbös még. Ha az ártatlan természet romlatlanul maradna meg az emberben, a hitetlen ember lélektani lehetetlenség volna. Valóban: »*Anima naturaliter est christiana*, Természeténél fogva a keresztyén hitre hajlik az emberi telek.« Mivel ugyanis önmagáért teremtette Isten az embert: a szenvedélyek nyugtától ment lélek Isten felé szárnyal.

Dennert német botanikus említi, hogy egyik német tudós a külvilágtól elzártan nevelte fiacskáját, mert tudni akarta, hogy vajjon magától rájön-e a lélek az Isten ismeretére. Ez okból maga sem szólt sohasem gyermekének az Istenről. A fiú tíz éves korában észrevette az apa, hogy fiacskája a nyári reggeleken korán fölkel s a kertbe oson. Egnap az apa is utána settenkedett, s mit látott? A fiú térdre rogyott s összekulcsolva fölemelte kezét — a fölkelő nap felé. — Másokkal is megesett már, hogy a szolgát királynénak nézték, főleg, ha a szolgáló ruhája nagyon fényes volt. (Ist Gott tot? 130. 1.)

2. Kezdetben még alvó állapotban vannak a gyermek lelkének szellemi tehetségei. Az első három-öt évben csupa vágy a gyermek élete s csak lassankint ébredszik és fejlődik a lelke. Körülbelül 10-dik évéig nem az ész, hanem a *képzelet* benne a vezető-tehetség, bár eszének nyiladozása már az első értelmes szóval kezdődik. A gyermeket, a már beszélő gyermeket is, érzéki vágyak kormányozzák. És már az első években is, mikor még nem¹ is tudja a gyermek, hogy mi a jó és mi a rossz, a harag, az irigység és egyéb lelki dudva jelentkezik benne. Rossz, még mielőtt tudná, hogy mi a rossz. Ha a gyermeknek nincs nevelője, kinek helyén van az esze s ki a maga eszével pótolja a gyermek okosságának hiányát: a tudatlanság, vagy rajonszeretet által nevelt gyermek *megszokja, hogy mindig a vágy irányában cselekedjék*, s ezzel úgyszólván meg is van pecsételve a szerencsétlen gyermek erkölcsi sorsát. Az ilyen boldogtalan teremtésben már benne rejlik a gonosztevő: csak következetesen kell fejlődnie s bizonyos, hogy rossz emberré lesz. A megszokás, hogy mindig az érzéki természet vágyaira hallgat, második természetévé válik, s mikor fölbred az esze s már különbséget tud tenni a jó és rossz között, arra viszi a szokás hatalma, hogy akkor is az érzéki vágynak hódoljon, mikor az a vágy ellenkezik az ésszel és a lelkiismerettel. S hacsak nagy erőlködéssel s az isteni kegyelem segítségével talpra nem áll az ilyen boldogtalan teremtésben a lélek és szembe nem száll az érzéki vágyak zsarnokságával, teljes életében „*testi*” ember marad, ki az érzéki természetnek, a rendetlen hajlamoknak, vágyaknak és szenvedélyeknek a rabja, kiben az ész is arravaló, hogy az érzéki természetnek szolgáljon és rendetlen élvezeteit körmönfont elméletekkel igazolja.)

A »testi« emberben nem a lélek az úr, s lelkének a szolgálása a *hit veszedelme*. Mert a hit igazságai s élettörvényei lelkiek: a testi ember pedig érzéki. A hit elítéli az érzékiség

rendetlen hajlamait és vágyait, amelyek kedves urai és barátai a testi embernek. A hit ellenkezik a testi emberrel s a testi ember hadilábon áll a hittel. A hit az örök boldogulás tudománya: a testi ember a földi boldogulás evangéliumának a híve. A hit a lélek tudománya: a testi ember a „*test bölcseségének*” a követője.

Krisztus egy ellenséget ismer a maga éltető szellemével szemben: a „*világot*”. Ez a »világ« a „*testi*” emberek nagy tömege, kiknek a pénz és élvezet az istenök. A világ fiai a lelki elfogultság rabjai, kiknek szemében százzorta többet ér a pénz, egészség, kényelem és élvezet, mint a tiszta lelkiismeret, az erény és a hit. A világ fiai a földet s nem az Istent és az örökkévalóságot szeretik.

„*A testi ember nem fogja föl azt, ami Isten Lel kéé.*” (Kor. I. 2, 14.) Ez a krisztusi biológia egyik alaptörvénye. A testi ember a maga életbölcsességét fölvilágosodásnak, a hívők élettudományát ellenben ostobaságnak, szellemi sötétségnek tartja. Az értékelés tudományának a hiánya egyik nagy lelki betegsége korunk kultúrvilágának, amely nem egyéb, mint állandó lelki kiskorúság. Ha a gyermeket szép piros almával kínáljuk s ökölnyi gyémánttal, az okatlan gyermek a piros alma után kap s nem a gyémánt után, mert nem tud értékelni: hasonlóan a testi kultúrember is a föld múltó javai után kapdos s megvetőleg elfordul az örökkévalóság nagy kincseitől, amelyekkel Isten kínálgatja.

A hit sorsa legtöbbször már a gyermekszobában dől el a lelkekben. A legtöbb kultúrember házában a majomszeretet a nevelő, mely nem állja útját az érzéki hajlamok és vágyak zsarnoki uralmának, sőt abban látja a szülői szeretetet, hogy mindenben enged a »szeretett« gyermek kívánságainak. A modern kultúrember »testi« embereket nevel, akik nem hajlandók arra, hogy az ész, az igazság, a hit szavára hallgassanak.

3. Még jó nevelés esetén is fönnáll a romlás lehetősége s ezzel a hit veszedelme. A jó nevelő megtöri a gyermekben az érzékiség uralmát s rászoktatja a gyermeket, hogy nevelője parancsára* lemondjon érzéki vágyairól, később pedig rávezeti, hogy azokat a vágyakat, amelyek eszével és lelkiismeretével ellenkeznek, a tulajdon elhatározásából megtagadja., Ámde a lelki emberben sem hal meg az érzékiség rendetlen hajlama s mindenkor fönnforog a lehetősége annak, hogy, a lélek nem állja ki a próbát a kísértésben s az érzéki hajlam fölülkerekedik és így testi ember válik a lelkiből. Az első súlyosabb, tudatos bűnnel belekerül a lélekbe a betegség anyaga s ezzel kezdetét veszi a harc a *hit* ellen. Ha a lélek

igaz bűnbánattal kiveti magából a bűnt, s így helyreáll az összhang a lélek és Isten között: akkor a hit is sértetlenül megmarad a lélekben. Még ha ismételten vétkezett is az ember, de a lélek valamely rejtett zugában megmarad a javulás szándéka, a beteg és nyomorgó lélek még mindig hisz. Mihelyt azonban szokássá válik a bűn és a javulás szándéka eltűnik a lélekből, ezzel beállt a hit komoly veszedelme.

4. A bűn tudata elégedetlenséget, lelki nyomort szül, amelyet sokáig elviselni nem tud az ember. Már most, ha gonosz szokásával nem akar szakítani a bűnös, a *hittel* szakít, hogy valamelyes összhangot teremtsen a lelkében. Az ész eleinte azon mesterkedik, hogy átalakítsa a hitet. E mesterkedés folytán az uzorából igazságos haszon, a boszúállásból a becsület megvédése lesz szerinte, s a testi-ség bűne emberi gyöngeségnek tűnik föl előtte, melyről nem tehet az ember. És ha ez az önámítás sem segít, akkor bekövetkezik a teljes szakítás a hittel; mert a hitből fakadó lelkiismeretfurdalás szűrő fullánkját mindenáron el akarja távolítani lelkéből a bűnhöz ragaszkodó ember. Ilyen gyötrelmes lelkiállapotban gyakorta a vallás ellenségévé lesz a bűnös: bántja a vallást, mert a vallás nem hagy neki békét. Ilyenkor kapva-kap az ember minden látszatos bizonyíték után, mely a hit ellen szól, és többnyire egész rendszert alkot magának a hitetlenség látszatos érveiből, hogy valamelyes nyugalmat szerezzen kínlódo lelkének. „*A világosság a világra jött; de az emberek inkább szerették a sötétséget, mint a világosságot, mert az ő cselekedeteik gonoszak valának. Mert minden, aki gonoszul cselekszik, gyűlöli a világosságot és nem jó világosságra, hogy meg ne feddessenek az ő cselekedetei.*” (Ján. 3, 19. 20.) Ez a nyitja a hitetlenség titkának, az Úr szava szerint.

Miért tud hitetlenkedni az ember? »Azért, — mondja *Descartes*, — mert szabadakarata van.« S tényleg így van a dolog: az akarat, főleg a rendetlen hajlam nyomása» alatt álló akarat ráparancsol az észre, hogy forduljon el az igazságtól s keljen harcra vele. Előbb a *szív* lesz pogánnyá, s csak aztán lesz istentelenné az ész. Ebből aztán világos, hogy az *atheizmus* igazában *antitheizmus*. Itt is érvényesül a lélektani törvény: »*Humanum est odisse, quem laesis*, — Emberi dolog gyűlölni a megsértett személyt.« És ez az ellenséges érzület egyúttal magyarázata a hitetlenség fanatizmusának. *Coppée*, aki pár év előtt világraszóló feltűnést keltett a valláshoz való visszatéréseivel, — »*La bonne souffrance*« c. munkájában remek példát nyújt saját lelki történetével a hitetlenség lélektanához. »Ami engem jámbor érzületem-

től eltántorított, – úgymond, – az nem volt egyéb, mint ifjúkorom tévedései s a félelem bizonyos vallomástól. Nagyon sokan, akik hasonló helyzetben vannak, ha őszinték, kénytelenek megvallani, hogy csupán ama szigorú törvény miatt (VI. parancsolat) idegenedtek el a vallástól, melyet az érzékség dolgában ránk ró a vallás, és csak később találták szükségesnek, hogy az erkölcsi törvény áthágását tudományos rendszerrel szépítsék és igazolják. Mikor megtettem az első lépést a lejtőre, oly beszédekot hallgattam, olyan példák után néztem, amelyek megerősítettek ama hitemben, hogy az embernek jogában áll, hogy kevélységének és érzékiségének meghódoljon. Nemsokára egészen közömbös lettem a vallás iránt. És az én esetem, úgy látszik, mindennap ismétlődik. Nem egyéb ez, mint a katona szokása, ki ráunt a fegyelemre.« És Coppée-nál még sokkal nagyobb férfiú, ki hasonlóan végigélte a hitelenség lélektanát, a nagy sz. *Agoston*, szintén ezt írja: »Nemo incredulus, nisi impunis, – Senki sem hitetlenkedik, csak a tisztátalan.« A híres *Chateaubriand* egyszer ezt mondotta férfias bátorsággal nagy társaságban: »Uraim! tegyék szívökre a kezöket s vallják meg becsületökre: nem volna-e bátorságuk hinni, ha volna bátorságuk tisztán élni?«; (*Wetzel*: Reisebegleiter 88.) S egy másik híres francia férfiú, *Pascal*, más formában, de egészen ugyanezt mondja: »Szakíts a szenvedélyeddel, s másnap már hívó leszesz.«

5. Az ember hite, világnézete befolyással van erkölcsöire; de, viszont, erkölcsisége is hatással van hitére, világnézetére. A döntő tényező: az ember *erkölcsi egyénisége*. Az erkölcsileg beteg fázik a hit fenséges, tiszta igazságaitól. A nap fénye is fáj a beteg szemnek. A jó kenyér keserű a beteg szájában. A lelkileg züllöttnek is fájdalmat okoz az igazság. A lelki, erkölcsös embernek kín a materialista világnézet; csakis a világnak eszményi, keresztény felfogása tudja őt megnyugtatni. Akinek lelkében züllöttség lakozik, az olyan világfelfogásban keres vigasztalást, amely nem ismer felsőbb célt.

A *pagányok* többnyire saját képökre alkotják isteneiket, hogy nekik se kelljen lemondaniok szenvedélyeikről. A *szabad vizsgálódás* alapján álló protestáns vallások is olyas lelkületből fakadtak, hogy könnyíteni akartak Krisztus igáján. Ha az ember *maga* olvassa ki Krisztus szellemét az evangéliumból s maga alkotja meg vallását, nagyon természetes, hogy *kedvezni* igyekezik magának. S a protestánsok tényleg azt vetették el a Krisztusi hitből, ami önmegtágadással jár: ilyen a böjt a gyónás, a papi nőtlenség, a házasság fölbonthatatlansága, a jócselekedetek szükséges volta.

6. Mikor a hitetlen azt mondja: »Nem tudok hinni«, — ezzel egyben erkölcsi bizonyítványt állít ki magáról arra nézve, hogy vagy nem ismeri a hitet, vagy nincs ereje a hit eszményi útján járni. Rendszerint nem a Krédóban van a főnehézség, hanem az a baj, hogy a Krédó után mindjárt a *tízparancsolat* következik. Már *Caesar* mondotta: »Szívesen hisszük, amit kívánunk«, — amiből kitűnik, hogy azt meg, amit nem kíván az ember, vonakodik hinni. S *Fichte* is igazolja *Caesart*, mikor ezt írja: »Minden meggyőződésem az érzületből fakad, nem az észből. A szív megjavítása az út az igazi bölcseséghez.« *Hobbes* meg kerekén kimondja: »Ha érdekek úgy kívánnák, a geometria tételét és az egyszerűt is kétségbevonják és eltagadnák az emberek.« — A jezsuiták *quelimani* (Dél-Afrika) házában évek óta szakácsolódik egy néger. Ismeri a keresztény hitet, s mégsem keresztelkedik meg. Nemrég valaki kérdőre vonta: »Miért nem keresztelkedik meg?« — »Ha megkeresztelkedném, többé nem ihatnám le magamat«, — felelte a néger. Ez legalább őszinte beszéd. De a legtöbb hitetlenben nincs annyi lelkierő, hogy beismerné az igazat: Nem hiszek, mert nem akarok más emberré lenni! . . .

7. Újabb időben bizonyos körökben, amelyek azelőtt távol állottak a vallástól, divattá lett az »egyéniiség«, a »bensőség«, meg az »átélés« jelszava. Mindezt kezdettől fogva a krisztusi hit is akarja. Ha valaki a Krisztustól rendelt kalauz, az *Egyház* útmutatása szerint igyekszik bensőségesen átélni a vallást, igen bölcsen cselekszik. Ennél nagyobb dolgot nem is tud művelni a földön. Ha ily módon kifejleszti, kiműveli egyéniiségét: elvégzi az élet napszámát és biztosítja örök boldogságot. Az *isten kalauz félretolásával* azonban az egyéniiség és az átélés kész veszedelemmé lehet. A veszedelem onnan származik, hogy az *egyéniiség az alanyi belső tapasztalatot könnyen összetéveszti a tárgyilagos igazsággal és hamis utakra téved.*

Úgyszólván az összes tévtanítók belső tapasztalatokból indultak ki. Főleg a szerencsétlen *Luther* mindenkinek intő például szolgálhat. *Luther*, amiként *Denifle* kimutatta, nem 1517-ben, hanem már 1515-ben hasonlott meg a kath. hitigazsággal. Azelőtt ismerte a kath. tant az *ösbűnről* és a *megigazálásról*. Saját szavai szerint: az ösbűn lényege az eredeti szentség (megszentelő-malaszt) hiánya, s nem a rosszra való hajlam, melyet a kereszttség nem töröl el, míg az ösbűnt le-törli a lélekről. A rosszra való hajlam nem bűn, hanem büntetés; csak akkor lesz az bűnné, ha nem győzi le a lélek. *Krisztus* kegyelmével azonban legyőzhető a *concupiscentia*,

stb. (Weim. kiad. IX. in II. Sent. dist. 32.) Ez helyes, igaz beszéd. Hogyan történt, hogy Luther utóbb szembekerült a kath. igazsággal? így történt a megtévedése: Luther szerfölött haragos, kevély és érzéki (tágabb értelemben) ember volt. Nem Isten segítségével, hanem maga-magában bízott s így minduntalan bűnbe esett. Lassankint *általánosította a maga egyéni tapasztalatát* és az a meggyőződés érlelődött meg benne, hogy *a rosszra való hajlam legyőzhetetlen. Ez a nagy fölfödése, ez a nagy tévedése volt minden egyéb tévedésének az alapja és kiinduló pontja.* A legyőzhetetlen concupiscentia maga a bűn, — mondotta — az ösbűn veleje. Mivel pedig a keresztség ezt nem törli el, valójában nem is születik újra s lényegileg nem is igazul meg a keresztségben az ember. A concupiscentia legyőzhetetlen: tehát Isten lehetetlen dolgot kíván, mikor azt parancsolja, hogy megtartsuk a törvényeit. Az ember teljesen romlott, szabadakarata nincs: tehát nem tarthatja meg Isten törvényeit. Mi segít hát az emberen? Krisztus; ő megtartotta, beteljesítette *helyettünk* a törvényt, amelyet mi nem tudunk megtartani. Mi lelkünk mélyéig romlottak vagyunk; belsőleg át sem alakúihatunk; vétkezésünknek csak a halál vet véget; de Krisztus igazsága *köpenyként* ránk borítottak és elfödi rütségünket. Belsőleg a megigazulás után is bűnösök vagyunk; de Isten nem számítja be nekünk bűneinket. Krisztushoz hit, egyedül a hit révén juthatunk. Más bűn nem is okozhatja kárhozatunkat, csak a *hitetlenség.* — így született belső tapasztalatból (átélésből) és Luther egyéniségéből az új evangélium! *Kevélyisége* nem fogadott el fölvilágosítást. Elvakultságában meghamisította sz. Ágoston iratait; ráfogta, hogy szerinte is már magábanvéve bűnös a concupiscentia. S mivel a rosszra való hajlam nem győzhető le, amint Luther véli, a gyónás fölösleges, — hiszen igazán úgy sem tud megtérni az ember! — a jócselekedeteknek semmi értelmök nincs, stb. (L. Denifle: Luther und Luthertum L, 2. r. 439.) Szent Ágostontól könnyen megtanulhatta volna Luther, s előbb tudta is, hogy a rosszra való hajlam csak az akarat beleegyezése által lesz bűnné; hogy a küzdelem e hajlam ellen az erény érdemes voltának a forrása. De Luthert makacssága és kevélyisége vakká és süketté tette. Időnkint ki-kitört belőle a rég tanult kath. igazság. Idevágó nyilatkozataiból akár az egész kath. hitrendszert össze lehetne szépen állítani. De ezek csak múlt pillanatok voltak; kevéssel rá már megint csak a maga tévedésein nyargalt, hogy: »A rosszra való hajlam ellen harcolni a test okossága«, stb.

Számos »modern« ember azt vallja, amit Luther is tanított, hogy: *Az önmegtartóztatás lehetetlen, sőt természetellenes*, stb. Hogyan jutnak ily megszegyenítő tanokra? Egyéni, belső tapasztalatból! Nem küzdenek az ösztön rendetlen vágyai ellen: nem kerülnek, sőt inkább keresik a bűn alkalmait, nem imádkoznak, nem élnek a szentségekkel. Ellenkezőleg: szemüket, fülüket, képzeletüket megnyitják a bűn képeinek, nagyra hizlalják és izgatják az érzékiséget, s így, természetesen, azt kell tapasztalniuk, hogy *a mesterségesen hizlalt Ösztön tényleg legyőzhetetlen*. (L. Szuszai: A tisztá életről, 162. 1.)

Legveszedelmesebbek mindenkor azok a tévedések, melyek az „*egyéniség*” belső tapasztalataira hivatkozhatnak. A hitetlenség kulcsát is rendszerint az egyéniségben kell keresnünk. A hitetlenség penészvirágának & *romlott szív* & talaja. De egyéb okai is vannak a hitetlenségnek. Ilyenek: a.) *a tudatlanság* és *elfogultság*, s b.) kiváltképpen a felfuvalkodott *kevélység*.

a) *A tudatlanság* a vallás dolgaiban. Ez a modern világnak egyik legnagyobb átka. Még tudós emberek fejében is igen nagy a sötétség és zavar a kath. hit igazságait és intézményeit illetőleg. *Haeckel* a »mindentudó« tudomány leghangosabb képviselője. Szerinte a Szentháromság tana így fest: »Hétfőn reggel az első órában (vallás-óra) a gyermekek ezt tanulják: Háromszor egy — az egy! Mindjárt a következő (számán) órában meg azt tanulják: Háromszor egy — az három!« *Haeckel* szerint több alapja van a nap imadásának, mint a keresztény istenitiszteletnek. Szűz Mária, őserinte, a katolikusok »negyedik istensége«, — s hogy ők »a szenteket alárendelt istenségekként imádják«. Egyszóval azt tartja a szerencsétlen elvakult, hogy: »A kereszténység az ostobaság és korlátoltság vegyülete«. *Haeckel* szerint: »A katolikus ember azt hiszi, hogy régi ruhák és viaszbabuk imadásában áll a kereszténység gyakorlata, amihez még misék és rózsafüzérek gondolkozás nélkül való ismétlése járul.« Micsoda rettenetes rágalmak! . . . *Roscher*, a híres nemzetgazdász, azt mondja, hogy a katolikusok így imádkoznak: »Agnus Dei, qui tollis peccata mundi, — *or a pro nobis!*« stb. (Geistl. Gedanken eines Nationalökonomes. 35. 1.) A »tudomány« embereinek iratai csakúgy hemzsegnek a tudatlanság és rosszakarat ilyen kiáltó bizonyítékaitól. Így esik meg, hogy sok modern embernek a vallásbeli ismerete nem egyéb, mint a kath. hit ellen szórt rágalmak és ferdítések gyűjteménye. Aki aztán mindig csak a kath. hit ellenségeinek ferdítéseit, rágalmait, a hit ellen kigondolt nehézségeket olvassa, az ide-

vágó komoly, tudományos munkákat meg látni sem akarja, — az, természetesen, nem juthat el az igazság ismeretére. S az ilyen ember állandóan úgy van, mint az őserdő sűrűjébe tévedt ember, akihez nem hat le a napsugár és még tájékozódni sem tud. A ferdítések, megoldatlan nehézségek, a tudatlanság és elfogultság sötétsége lehetetlenné teszi a tisztánlátást.

b) A hitetlenség okai között nem utolsó a *gőg*, és pedig úgy a polgári, mint a tudós *gőg*. A *félmíveltséggel* bíró embernek külömb ismeretei vannak a földrajzban, történelemben, fizikában (még újságot is olvas), mint a közönséges embernek: miért elégednék meg hát a vallásban a *közönséges* ember álláspontjával?! ... És ha ez a *gőg még* kedvező anyagi helyzettel is párosul, ez kiválóan alkalmas talaj a hitetlenkedésre: kövér földben legbujábban burjánzik a gaz és a dudva. A jóllakott öntelt ember abban a hitben él, hogy senkire, még az Úristenre sem szorul. A modern »szerető« anyja ezt szokta mondani kedves egyetlenének: »Kíméld magadat, fiacskám! Ne tanulj olyan sokat! Megélsz te apai örökségedből is; nem szorulsz te másra!« S a derék fiú jól megjegyzi magának az anyai majomszeretet e leckéjét s nem töri magát a tanulással. S az eredmény? Hogy elveri a gazdag örökséget, mielőtt nagykorúságra jutott volna. Rendes tünet, hogy az ember addig törődik a vallással, míg küzd a megélhetésért; mihelyt jómódba, biztos állásba jut, a jóllakottság érzete vesz rajta erőt: »Nem szorulsz te másra, — gondolja magában, — még az Istenre sem!« Igazi jótétemény az ilyenre nézve, ha csapással sújtja s így eszére téríti a gondviselő Isten.

A vallás éltető eleme minden ember lelkének, mint a víz és a levegő a testének. Az öltözködésben, étkezésben eltérhet a művelt ember a nép fiától, de mihelyt más levegőt akar magába szívni, pórol jár. A *vallás lenézése lelki öngyilkosság*. S még veszedelmesebb a *tudós gőg*. A rohamos haladás a természettudományokban sok embernek elszédítette a fejét. Sokan azt hiszik, hogy a tudomány mindent pótol, még a vallást is. A tudomány terének növekedésével szükségessé vált a munkamegosztás. És ezzel kifejlődött a specialistaság, a szaktudomány, és vele karöltve a rendszerint félszeg, egyoldalú szak-tudósokban a korlátolt *elfogultság*. Aki mély kútba száll le, csak egy kis darabját látja onnét az égboltnak: a szak-tudós is, aki valamely ismeretágra mintegy beleásta magát, szűk látókörrel bír; csakis az érdeklí őt, ami összefügg az ő tudományával; minden egyéb nem létezik rá nézve. *Ehrenberg* zoológus e kérdésre: Vájjon nagyszerű hatást tet-

tek-e rá Egiptom régi templomai? — ezt felelte: »Ilyesmiről nem tudok; én csak *denevéreket* kerestem a templomokban.« — *Darvin* maga bevallja, hogy lassankint teljesen elvesztette érzékét a költészet iránt.

A közmondásszerű „*tudós szórakozottság*” sokszor a vallásra s Istenre is kiterjed. S valamint a Krajna sötét barlangjaiban élő hüllők elvesztették látóképességüket: úgy az egyoldalú, elfogult tudósok is elvesztik érzéküket a vallás iránt, mert nem törődnek, nem foglalkoznak a vallással. Azt hiszik az ilyen balgatagok, hogy ők külömb emberek, mint a többiek; a valóságban pedig lelkileg nyomorékok a szerencsétlenek. Találón jellemzi egyik modern protestáns természettudós a hitetlenség embereit: »Emberekre akadtam, akik mindenben hittek, ami kedvökre volt, és behunyták szemüket mindaz előtt, ami kedvök ellen volt. A hitetlenségnek is van papsága, mely a legtüreletlenebb, amely mindenkit, aki föltétlenül meg nem hódol neki, gyengéfejűnek és képmutatónak tart. Meggyőződésem szerint éppen a hitetlenség és az elfogulatlan természettudomány nem fér össze egymással. Úgy tetszik nekem, hogy a hitetlenség forrásai: az előítélet az Isten elfogadásával szemben, a szabadulás vágya a világtalány nem kívánatos megfejtésétől és *egész a betegeség fokáig hatványozott emberi gőg.*” (*Reinke: Die Welt als That*, 5. k. 460. 1.)

Bizony korunk nagy nyavalyája a felfuvalkodott kevélység. Már félszázad előtt írta *Guizot*: »Nous périrons faute de respect, — A tisztelet hiánya fog minket tönkretenni.« Nem mai keletű ez a minden tekintélyt megvető kevélység. Gyökerei a XV. század *humanizmusába* nyúlnak vissza. Akkor kezdődött az ember, az »én« istenítése. A kevélység divatos neve abban a korban: *humanizmus.*” A XVI. században meg vallási elv lett az „én” istenítéséből s egyszerre végzetesen megnőtt a veszedelem. Mikor ezt írta X. Leónak *Luther*: »Az Isten szava magyarázatában nem fogadok el szabályt,« — az *önkény* lett a vallás legfőbb elve a protestantizmusban: amit az »én« *beleolvas* a Szentírásba, az a hit szabálya, s nem a tárgyilagos igazság. S mivel sz. *Jakab* levele ellentétben volt Luther »én«-jének a meggyőződésével, *szalmalevélnék* nevezte azt és kidobta a Szentírásból. »Sic volo, sic jubeo; stat pro ratione voluntas, — így akarom, így parancsolom; akaratom a vezérelv,« — mondotta Luther, mikor a „sol«-szócska becsúztatásával meghamisította a Szentírást S a reformátorok ezt az önkényt, mely az igazság hóhérvá lett, „*szabad-kutatásnak*” nevezték. S ez a szabadság abban nyilvánult, hogy kurtán elvetette az egész 15 százados kath. Hitrendszert.

A kevélység elve rohamosan terjedt tovább. A XVIII-ik század hitetlen bölcseletében az ember „*autonómiája*,” függetlensége lett belőle, mely szerint az ember mindentől, még az Istentől is független; az »én«, az emberi ész az igazság, minden igazság forrása és mértéke. Ennek az önistenítésnek, a „*selbstherrlichkeit*”-nek legfőbb prófétája: *Kant*, a szofisták fejedelme, aki főképen azért lett »nagy bölcselő«, mert az önimádásnak legügyesebb, legravaszabb képviselője volt s kitűnően értett ahhoz, hogy hogyan lehet a »tudomány« nevével leplezni az istentelenséget *Kant* a sárgaföldig lekritizálja az észet, csakhogy tagadhassa az érzékfölötti dolgok (Isten, lélek) megismerésének a lehetőségét; s mégis ezt a porig megalázott észet teszi meg minden igazság forrásává és mértékévé. „*Az ész nem a természetből veszi törvényeit, hanem az szab törvényt a természetnek.*” (Proleg. 36. §.) Őszerinte az ész akarata az erkölcs törvénye. *Kant* még a csábító ördögöt is túllicitálja; mert az ördög csak ennyit ígért: »Lesztek mint az istenek,« — *Kant* meg ezt mondja: »Istének vagytok; ti magatok szabjátok meg, hogy mi a jó és mi a rossz; a ti akaratotok az egyedüli törvény; senkinek sem tartoztok felelősséggel.« S mikor *Kant* értesült a francia forradalom rettenetes dolgairól, amelynek delelőpontján tudvalevően az észet imádták utcai-lány képében, — örült mint a gyermek a pusztító tűznek. (L. *Willmann*: *Geschichte des Idealismus* III. k.)

A protestantizmusból és a hitetlen bölcseletből áterjedt az önistenítés a művelt osztályokra s *modernizmuszá* lett (individuáлизmusz, liberáлизmusz). A modernizmusz hőse: *Nietzsche*, az »Übermensch« atyja, kiben valóságos örületté fokozódott az önistenítés. A hit az ész hodolata az igazság előtt. De a modernizmusz szelleme kereken megtagadja ezt; mert, szerinte, csak az érvényes, ami nekem tetszik: Se égi, se földi hatalom ne avatkozzék az én dolgaimba! Ez a kevély forradalmi szellem teljes ellentéte s legfőbb akadáka a hitnek.

A hitlenség több ok eredője lehet; a főök azonban rendszerint: *a szív romlottsága*. Sok »becsületes« ember életében is van sötét folt, amiről csak véletlenül értesül a világ. S ez a sötét folt eléggé megmagyarázza a »becsületes« emberek hitlenségét.

9. A hit megőrzéséről.

1. Aki arannyal dolgozik, maga koldusszegény lehet: az *igazsággal* való foglalkozás ellenben okvetetlenül gazdagítja az embert. A természettudomány is csiszolja s nemesíti az embert. A tudós, ki a természet sok minden csínját-binját ismeri, jobban hasonlít a mindentudó Istenhez, mint a tudatlan ember. A *hit isteni igazságai* pedig minden más tudománynál jobban gazdagítják a lelket. Százezer gyertya világosságával bíró villamos lámpáink is csak pislogó mécsek az Isten-alkotta naphoz képest: a tudomány-nyújtotta világosság is csak homály a hit ragyogó fényességével szemben. Akinek lelkében felvirradt a hit napja, az a boldog ember az isteni világosság, az isteni élet magasztos körébe lépett. A hívő ember összeköttetésben van istenével, akiből az élet bősége árad ki a lélekbe. A hívő lélekben megvannak az örök élet gyökerei, hacsak önmaga szét nem szaggatja a köteléket, amely közte és Isten között van; s ha csak ki nem lép az isteni élet köréből, látássá, örök boldogsággá lesz neki a hite az üdvösség hazájában.

Amily nagy az Isten, amily nagy kincs az Isten bírása: oly *nagy kincs az igaz hit*, amely Istenhez vezet a lelket. Amily nagy az örök élet: oly nagy az isteni hit, amely gyökere az örök élet fájának. A hit a legnagyobb ajándék, melyet a végtelen gazdag Isten az embernek adhat. *Zichy Nándor* gr. országos gyülekezet előtt mondotta, hogy élete legnagyobb kincsének azt tartja, hogy a kath. Egyház tagja lehet s mint ilyen Krisztus hite szerint élhet. Ilyen szó a krisztust életbölcseleg megnyilatkozása. E bölcseleg első paragrafusa: „*Keressétek először az Isten országát és az ő igazságát!*” (Máté 6, 33.) Nem mint cél, hanem mint *eszköz* legfőbb a hit, mint a *legelső* eszköz a *legfőbb* célra. A hit az első lépés az úton Isten bírásához, az örök élethez. A józan ész szava, hogy: *nagy kincset nagy gonddal kell őrizni*. Amint a szemet a legszegényebb ember sem adja oda még a legszebb palotáért sem: úgy a hitet, a lélek szemevilágát és életét sem szabad semmiféle földi kincserért sem kockára tennünk.

2. *A hit megőrzésének eszközei: a) a hit alapos ismerete, b) az alázatos lelkület, c) a hit szerint való élet, d) az óvakodás a hitelenség ragályos betegségétől.*

a) »Ignoti nulla cupido, — Amit nem ismer az ember, azt nem is becsülheti.« A *bárok* századok óta laktak Dél-Afrikában, és mégsem tudták, mekkora kincsek hevernek körülöttök (gyémánt). Végtelenül szegyenletes dolog, hogy

tudós emberek, akik a természet minden kicsisége iránt lázasan érdeklődnek, a világ nagy Urával szemben szinte vakok és érzéketlenek. *A vallás ismeretének lépést kell Jartania a lélek tudományos haladásával.* A gyermek lelke beéri vallásos ismeretekkel: a műveit ifjúnak és férfiúnak azonban már bölcséletileg mélyített, *alapos* hitkincsre kell törekednie. *A vallás mindenkire nézve szaktárgy, aki üdvözülni akar.* A tudatlanság, tájékozatlanság egyetlenegy pontban is - rés, melyen át a tévedés könnyen behatolhat a lélekbe. Aki a tudományban előrehalad s a tudásban férfiúvá lesz, az üdvösség tudományában ellenben gyermek marad a hitigazságok gyermekies felfogásával: annak a veszélynek teszi ki magát, hogy el találja veszteni a hitét.

Megdöbbentő jelensége a modern életnek, hogy sok ifjú úgy viselkedik, mintha a középiskola fegyelmitől való szabadulásával az Istentől is felszabadult volna, mintha Istennel, vallással nem kellene többé törődnie. [Minden ifjú megszívlelhetné *Ampère-nek*, a nagy fizikusnak⁵ e naplójegyzetét: »Dolgozzál az imádság szellemében; kutasd e világ dolgait, mert állásod követeli tőled; de csak egyik szemeddel nézz ezekre, hogy a másik szemedet állandóan az örök világosság tartsa lekötve. Hallgassd a világ bölceit, de csak egyik füleddel, hogy a másik mindenkor mennyei barátod szelíd hangjára hallgasson. Csak egyik kezeddal írd, a másikkal fogódkodjál Isten ruhájába, miként a gyermek szeretettel atyja köntösébe kapaszkodik. Mert ennek az óvatosságnak híjával okvetetlenül összezúrod a fejedet valamely kövön. Bár mindenkor eszemben forgatnám *sz. Pál* szavait: *Úgy éljetek e világgal, mintha nem élnétek vele!*” S az utat a vallás mélyebb felfogására megmutatja egy másik nagy fizikus: »Teljes szívemből, egész lelkemből mondom: az igazi bölcsélet nem lehet más, nem szabad másnak lennie, mint a keresztény vallás propaedeutikájának, bevezetésének.« *{Mayer R.}* A philosophia perennis, a keresztény bölcsélet a kulcs a hit igazságainak mélyített felfogásához.

b) Az Istenhez nincs más út, mint: az *alázatosság* útja. „*Ha nem lesztek olyanok, mint a kisdetek, nem mentek be Isten országába.*” (Máté 18, 3.) E csodálatos s végtelenül nagyjelentőségű isteni szó az isteni etikett szabálya. A 24 éves ifjú nagykorú s a törvény értelmében maga intézkedhetik vagyonáról és egyéb dolgairól; de Istennel szemben fljncs nagykorúság. Ha a világ összes tudományát lelked kincsévé tetted is, ha 80 éves élet tapasztalataival gazdagítottad is lelkedet: Istennel szemben még mindig tudatlan, kis-korú gyermek vagy.

A gyermeki lelkület szembeszökő sajátosságai: harmónia a lélekben, amelyet nem zavarnak meg bűnös szenvedélyek; a szülőktől való függés tudata, mely határtalan bizalommal és ragaszkodással párosul; a hitre való készség, amely nem kételkedik az apa, az anya szavában, mivel a gyermek szemében a szülők a legkiválóbb emberek a világon: »Apa mondta; mama mondta,« — ez a gyermek legfelsőbb fóruma. S ez a gyermeki lelkület az *igazság* kinyomata. Bármily nagy az ember, Istennel szemben kicsiséggé törpül, még a pontnál is kisebb. Valamint a vakondtúrás eltörpül a Himalája égbe meredő hegyóriásával szemben: úgy még a legnagyobb ember is szinte semmivé lesz, ha istennel méri össze magát. S a gyermeki lelkület a hívőben *az ész és a szív alázatosságában* nyilatkozik meg. Az *ész alázata* éppen a harmonikus lelkületű *nagytudósok* sajátossága, akik úgy az ész, mint a szív műveltségével rendelkeznek. Mennél jobban behatol valamely tudós a természet titkaiba: annál inkább belátja, hogy, amit tud, kicsiség azzal szemben, amit nem tud.

*• »Harmónia mundi« c. munkájában a nagy *Kepler* így ír: »Világosság Atyja! ki a természet világosságával a kegyelem világossága után való vágyat kelted föl bennünk, hogy minket a dicsőség világosságába vezérelj: köszönöm neked, Uram és Teremtőm, hogy teremtéssel megörvendeztetél, amennyiben kezeid munkája örömmel töltött el. Most, íme, befejeztem hivatásom munkáját; fölhasználtam az erő mértékét, amelyet nekem adtál. Kinyilatkoztattam dicsőségem műveit az embereknek, amennyire korlátolt szellemem föl tudta fogni a te végtelenségedet. Ha én, bűnös ember, valami olyast írtam, ami nem méltó hozzád, vagy, ha ennen dicsőséget keresem: bocsáss meg kegyesen!« — *Laplace*, aki életében nem sokat törődött a vallással, halálos-ágyán meggyónt. S mikor barátai fölfedezései nagyságával vigasztalták, lángelméhez és keresztényhez egyaránt méltó feleletet adott: »Mindaz, amit tudunk, kicsiség azzal szemben, amit nem tudunk.« — *Newton*, kiről az egész világ elismeri, hogy elsőrangú természettudós, élete végén ezt írja magáról: »Hogy mit gondol a világ munkáimról, nem tudom; de önmagam előtt olyannak tetszik egész tudományos működésem, mintha gyermek lettem volna, ki a tenger partján játszadozik: helyel-közzel tán tetszetősebb kövecset, vagy szebb kagylót találtam, mint játszótársaim, míg az igazság határtalan óceánja mindenkor rejtve terüit el előttem.« — *Pascal* szerint: »Ha az ész hatalmasan előrenyomul, annak ismertetére jut, hogy még sok dolog van, amit föl nem foghat; és ha erre a tudatra nem jut el az ész, akkor nagyon gyenge.« —

Egyedül csak Isten nagy az ő valójában! — ez a lángész szava. A híres Ozanam, *Ampère* lakótársa, beszéli, hogy ez a nagy fizikus szobájában föl-alá járva, nagy fejét kezeibe fogva lelkesülten így kiáltott föl néha-néha: »Ozanam! mily nagy az Isten! mily nagy az Isten!« — *Kopernikusz*, aki joggal az első helyet követelheti a felfedező lángelmék között, sírkövére Eneasz Szilviusz (II. Pius) következő strófáját vésette: »Non parem Pauli gratiam requiro, — Veniam Petri neque posco, sed quam — In crucis ligno dederas latroni, sedulus oro. — Nem keresem Pál kegyelmét, nem kérem Péter bocsánatát, csak azért a bocsánatért esdeklek, melyet a keresztfán a latornak adtál.«

Az *akaratra* nézve az *alázatosság* gyengeségünk, gyarlóságunk és bűnös voltunk beismerésében nyilvánul. Ez az alázat bölcseségének útja, mely Istenhez vezet. A göggel nem áll szóba az Isten. A híres arsi plébánost, a szentéletű *Vianney Jánost* több hitetlen is fölkereste. S mikor az illetők vitatkozni akartak vele, Vianney ezt felelte: »Ilyesmihez nem értek«, hanem a térdeplőre mutatott és gyónásra hívta föl őket. »De én semmit sem hiszek ám!« — mondta egyikök. »Csak gyónjék meg, s mindjárt fog hinni«, — felelte rá a szent. És úgy is volt. Sírva végzett gyónása után hitt az illető; még csak kételkedés sem maradt a lelkében. Így van a dolog: a törödelmes gyónás önmegalázás, amely Istenhez vezet.

c) a hit megőrzésének harmadik eszköze: *a hit szerint való élet*, mely a világ legnagyobb művészete. Mint élet — *táplálékra*, mint művészet — *gyakorlatra* szorul a hit. A legnagyobb tűz is kialszik, ha nem élesztjük tüzelővel: a hit is meggyengül bennünk, ha naponkint imádsággal, időnkint gyónással, áldozással nem tápláljuk s rajta nem vagyunk, hogy akaratunk szembe ne helyezkedjék Istennel a bűn által. Ha nem hitből és hitünk szerint élünk, holtta lesz a hitünk, a holtjhit pedig könnyen elvész. A parázs alatt lappangó tűz még újra föléleszthető, de csak bizonyos határig; azon túl már kialszik. A holt hit is drága kincs és őszinte megtéréssel újra élővé lesz; hanem, ha sokáig halogatjuk a megtérést, az erkölccsel együtt a hit is veszendőbe megy. Ha egyszer pogánnyá lett a szív, az ész is könnyen pogányságba süllyed. Azért: »Tartsd úgy a lelkedet, hogy kívánnia kelljen Isten létét, és sohasem fogsz kételkedni afölött, hogy van Isten.« (*Rousseau*.)

Nincs művészet gyakorlat nélkül; hasonlóan: nincs hit szerint való élet a hit igazságai szerint való cselekvés nélkül. *Liszt* mondotta egykor: »Ha egy napig nem gyakorlom

magamat a zongorajátékban, máris észreveszem én a hiányt; ha három napig nem gyakorolnám, akkor már bizonyosan a közönség is észrevénné.« Mi lett volna azonban, ha Liszt 10—15 évig nem nyúlt volna a zongorához? Ez esetben művészi játékról szó sem lehetett volna! . . . A vallásos életből is kiköppen az ember, elszokik tőle, mintegy elfelejti, ha nem gyakorolja magát benne. Így az ész egészen elidegenül a hit szerint való gondolkodástól, — és az eredmény: hidegség a szívben, kételkedés a fejben, és így fokozatosan megfogyatkozik, végre pedig kihal a hit.

c) Aki romlott étellel táplálkozik, a megmérgezés veszedelmének teszi ki magát. Aki *vallás-, vagy erkölcsellenes könyveket, újságokat* olvas: szántszándékkal a lelki mérgezés veszedelmébe rohan. Amint az Isten az orrt örül helyezte a száj fölé, hogy a kellemetlen szagú ételt magunkhoz ne vegyük: úgy a hit által megvilágosított ész is figyelmes őr, hogy akárfifia szellemi főzöttjét el ne fogadjuk, lelkünkbe ne szedjük.

Az ember még a hitetlenségben sem tagadhatja meg eszes természetét. Azok, kik a hit komoly következményeitől mindenáron menekülni akartak, a századok folyamán nagy leleményességgel, jobb ügyhöz méltó igyekezettel, visszaélve a tudománnyal, tömérdek sok látszatos nehézséget gondoltak ki, hogy a hitetlenséget észszerűvé tegyék. Ha valaki könnyelműségében az ilyen megtévesztő látszatok labirintusába téved és elveszti ifjúsága hitét, magára vessen. Aki folyton romlott levegőben él, utoljára is csak kárát vallja egészségének. Aki minduntalan az erkölcstelenség és vallásatlanság szellemi légkörében forgolódik, előbb-utóbb bizonyára kárát vallja hitének és erkölcsének.

De erre talán ezt gondolják némelyek: »Ismerem én jól a hitemet, s engem ugyan nem ingatnak meg a hitetlenség mesterkedései!« . . . Ez a tapasztalatlanság beszédje. Van-e akkora bölcséleti képzettséged, hogy egy *Kant* és más hasonló tudósok okoskodásában föl tudod fedezni a hibát? Annyi bizonyos, hogy a tévedés megcáfolható; de kérdés, hogy vajjon *te* meg tudod-e cáfolni? . . . A történelmi hazugságok cáfolata is nagy olvasottságot és éles ítéletet tételez föl. A különféle szaktudományok teréről összehordott ellenvetések cáfolata pedig még nehezebb. Még a képzett hit-tudósoknak is munkát adnak a nehézségek: a tapasztalatlan ifjút pedig könnyen megejtik. Ha ugyanis a téves nehézségre nem tud megfelelő cáfolatot, a lélekben ott marad a kételkedés tövise: mivel ő nem tudja megoldani a nehézséget s az ellenvetést megcáfolni, azt hiszi, hogy az egyáltalán meg-

oldhatatlan és megcáfolhatatlan, — s ha ehhez még a lelki ismeretnek bűn-okozta sebe is járul, könnyen meginog a hit az ifjú lelkében. Nagy lélektani ismeretre vall *Voltaire* e mondása: »Csak bátran hazudjatok! valami mindig ragad belőle az emberekre.«

S bizonyos tekintetben még veszedelmesebb az *erkölcsellenes* iratok olvasása. Ezekben az írók érdekfeszítő cselekmény közepette, ragyogó fantázia-szülte szellemességgel, gyönyörű irállyal elérik azt is, hogy az olvasó mézként nyalogatja a mérget. Hozzá még az ilyfajta írók erős szövetségestárrsal is rendelkeznek: ez az ösbűn-okozta taplótermészet, amelyet még a szent élet sem írt ki egészen. Aki szennyben fürdik, okvetlenül piszkos lesz.

A kath. Egyház valóban szent kötelességet teljesít, mikor a hit- és erkölcsellenes tanokat *Indexre* teszi és gyermekeit a szellemi méregtől óvja. Ez nem állásfoglalás a tudomány ellen, hanem gondos pedagógiai intézkedés. Az *Indexre* került könyv azért nem vész el a tudomány számára, hanem csupán az avatatlanok kezébe nem kerül, akikben kárt tehetne. Ha valakiben megvan a tehetség és készség a tévedések megcáfolására, püspökétől megkapja az engedelmet a tiltott könyvek olvasására. Ha azonban másvalaki akar megismerkedni a vallásellenes tévedésekkel, csak úgy jár el okosan, ha ott olvassa a tévedést, ahol a megfelelő cáfolatot is megtalálja. — *Bálmész* kitűnő pap, nagy bölcselő, a spanyol nemzet igazi büszkesége volt. Vallásellenes iratokat csak azért olvasott, hogy azokat megcáfolja. S ez a nagy ember mégis így szólt egyszer két barátjához: »Ti tudjátok, hogy a hit mélyen gyökeredzik szívemben. S mégis, nem tudok rossz könyvet olvasni anélkül, hogy ne kellene nyomban utána a Szentírásnak, Krisztus Követésének, vagy Granadái Lajos iratainak olvasásával a kellő hangulatba visszaterelnem a lelkemet.«

Ha bármi okból *kétség támad lelkedben a hit ellen*, az első támadást úgy kell visszaverned, mint a tisztaság ellen; való kísértést. A tisztaság ellen való kísértéssel, mint méltatlan ellenféllel, nem kelünk birokra, hanem megvetésünkkel sújtjuk azt, s figyelmünket másra tereljük. A hit ellen való kétséget is az első pillanatban *megvetjük*, és azt mondjuk szívünkben: Én mindazt hiszem, amit Krisztus Egyháza által tanít! — s csak azután keressük a kétségre a feleletet gondolkodás, útbaigazító könyv elolvasása, vagy tudós lelkivezér Megkérdése által.

A szellemi érés, a forrongó szenvedélyek kora egyben a hit ellen való kísértések időszaka. Megindító egy *Ampère*

és más nagy férfiak küzködése a kételyek ellen. A hit természete lehetővé teszi a kételkedést. Ez a kételkedés nem bír komoly alappal. De hát a fiatalember, akiben még a képzelet uralkodik, nagyítva látja a hit ellen támadt nehézségeket. Még fogyatékos neki a tájékozottsága. S ha ilyen lelkiállapotban a kételkedés mellett még bűn is terheli a lelkét, könnyen hajótörést szenved hitében. Ebben a kritikus korban a legjobb óvoszer: *a tiszta lelkiismeret és az alázatos imádság*. Ha az ifjú e kettős szert használja: óvakodik a büntől, és fölülről, Istentől kér világosságot, a legtöbbször ködpáráként szétfoszlanak a hit ellen támadt kételyei s újra fölragyog lelkében az igazság napja.

Szálézi sz. Ferenc ifjúkorában rettenetes lelki kínt szenvedett. Noha példás volt az élete, mégis az az aggodalom gyötörte, hogy el kell neki kárhoznia. Hiába iparkodott őt megnyugtatni papi nevelője: nem ment vele semmire. Már imádkozni sem igen mert, annyira rettegett az igazságos Istentől. Nem volt nyugta. Gyötrelmes lelki szorongásában elment a templomba. Isten Szentanyjának a képén akadt meg a szeme, akit buzgón kért, hogy esedezzek részére irgalomért Szentfiánál. S amint imádkozott és a b. szűz Mária képét nézte-nézte, egyszerre csak márványtáblán ez az ima ötlött neki szemébe a templom falába illetve: »Emlékezzél meg, oh legkegyesebb Szűzanya, Mária, hogy te még soha senkit sem hagytál gyámolytalanul magára, aki oltalmadat kérte s pártfogásért hozzád folyamodott!« S amint sz. Bernárdnak ezt a szép imáját szívből elolvasta, mintha csak nagy kő pottyant volna le a szívéről, nyomban megnyugodott s boldognak érezte magát Isten kegyelmében. Ha lelkedet bármi veszély fenyegeti, te is Isten Szentanyjánál keress menedéket, — és megmenekülsz; mert ő a Bölcsesség Széke s a Jótanács Anyja.

I. RÉSZ.

A VALLÁS ALAPJAIRÓL.

1. SZAKASZ.

Az Istenről.

1. Az okság elve.

1. A vallás alapja ez a két igazság: 1. *van Isten*; 2. *van halhatatlan lélek*. Ezt a két igazságot nemcsak hisszük, hanem *tudjuk* is az okság elve alapján.

2. „*Ok nélkül semmisen történik*”, — ez az *okság* elve. Ha valami történik: létrejő, vagy változik, annak okának is kell lennie, mely a dolog létrejöttét, vagy változását előidézi, Ha valami másképen is lehet, mint ahogyan van, okának kell lennie, amiért éppen úgy van, mint ahogyan tényleg van.

3. Az okság elvét a lehető legbiztosabb módon: *autopsia*, öntapasztalás útján ismerjük meg. Aki fából, vagy kőből szobrot farag ki, egy pillanatig sem kételkedik azon, hogy a szobrot ő faragta ki, hogy az ő faragása és a szobor között okozati összefüggés van, másszóval: nem kételkedik, hogy munkája oka a szobor létének. Ha az ember éhes, eszik; s mikor érzi, hogy jóllakott, természetes okozati összefüggést lát az evés és a jóllakottság között. Már most: ezt a tapasztalatot átviszi az őt környező dolgokra is a gondolkodó ember. Ha valaki télen befűt a kályhába, s nemsokára rá kellemes meleg árad szét a szobában, azt mondja, hogy a kályha tüze oka a melegségnek. Ha látjuk, hogy valaki rosszul van, beteg, s rá meghal, úgy találjuk, hogy a betegség a halál oka. Az összefüggést a tűz és a meleg, a betegség és a halál között nem látja az ember, de azért tudja a saját tapasztalatából, hogy a

történésnek, változásnak oka van, s józan esze diktálja azt az elvet, hogy minden történésnek, változásnak okkal kell bírnia. Teljes joggal következtet tehát az ember a tűzből a melegre, a betegségből a halálra.

4. Az okozat az *ok után* következik (post hoc), — de egyben az *okból* következik (propter hoc). A gondolkodó ember arra is rájön, hogy nem minden »post hoc« »propter hoc« is egyúttal. Ha a nap fölkel: világos lesz. itt nyomban észreveszi az ember, hogy a »post hoc« egyben »propter hoc« is; de már pl. nem talál semmi okozati összefüggést a nap kelte és a tulajdon éhsége között. A tavasz a tél, a nappal az éjszaka után következik; de senkinek sem jut eszébe azt mondani, hogy a tavasznak a tél, a nappalnak az éjszaka az oka.

5. Az *okság*, vagyis az összefüggés az ok és az okozat között, *a dolgok természetében* van; az *észben* pedig megvan *a tehetség az okság fölismerésére*. A gondolkodó ember megismeri a dolgok rendjét, s esze a dolgok e rendje után igazodik; de az okság elve az észben is benne van. Az ész nem is tud másképen gondolkodni, mint az okság elve alapján: valamint hogy a szem sem láthat világosság nélkül. »Ahol okozat van, ott oknak is kell lennie,« — olyan alaptörvénye ez az észnek, mint akár ezek az igazságok: »Nem lehetséges, hogy valami ugyanabban az időben legyen és ne legyen«, — »Minden dolog egyenlő önmagával«, — »Ha két dolog egy harmadikkal egyenlő, akkor egymás között is egyenlő.« *Az okság tehát a természet törvénye és az észnek is törvénye. A gondolkodás törvényei egyúttal a létnek is törvényei. Ezen alapszik a harmónia az ember és a világ között.*

Ha a szemben nem volnának meg az optika, a fülben meg az akusztika törvényei: a fény és a hang haszontalan dolgok lennének az emberre nézve. Hasonlóan: a világot sem ismerhetné meg eszével az ember, ha az okság nem lenne közös törvénye a világnak és az észnek. »Valamely alanyról kellő ok nélkül nem mondhatok állítmányt«, — ez az okság az észben. »Semmisem történik kellő ok nélkül a világban«, — ez az okság a kozmoszban. Ami az észben a megismerés elve, ugyanaz a világban a lét törvénye. A világ nem egyéb, mint megtestesült logika.

v 6. Ha érzéki okot nem talál az ész, akkor *érzék-fölötti* okot tételez föl; de azt nem engedi meg, hogy ok nélkül is történhetnék valami; mert az ok a történés lényegéhez tartozik. Ha pl. az *életnek* a földön kezdete van, vagyis: volt idő, amikor még nem volt élet a földön, —

ebből biztos, hogy *oka* is van az életnek. S ha az anyag a benne rejlő erővel nem tud életet létrehozni: akkor az *anyagon kívül* kell lennie az oknak, mely az életet létrehozta.

7. Az észnek az okság elve szerint való működése teszi lehetővé *ú dolgoknak okaikban való megismerését: a tudást*. A tudós egyebet sem tesz, mint: megfigyeli a történéseket, a tüneményeket, és azoknak az *okait* kutatja. Az okság elve nélkül nincs tudomány: amint szem nélkül nincs látás, fül nélkül nincs hallás.

Bár minden józan eszű ember az okság elve alapján gondolkodik; bár minden tudomány az okság elvével él: mégis, mihelyt *vallásról* van szó, bizonyos tudósok mindjárt idegesekké lesznek és megtagadják az okság elvét. »A vallás *érzékfölötti* dolgokról szól: az érzékfölöttieket pedig nem ismerhetjük meg; nem tudjuk, ha vájjon ezekben is érvényesül-e az okság elve,« — így okoskodnak a vallás ellenségei (pozitivisták, agnosztikusok).

Kant († 1804. az érzéki dolgokban föltétlen érvényűnek tartja az okság elvét. Szerinte: az okság elve veleszületett gondolkodási formája az észnek, kategóriája neki, s az ész viszi át az okság rendjét a természetbe. Ezek az ő idevágó szavai: »Die Ordnung und Regelmässigkeit an den Erscheinungen bringen wir selbst hinein, und würden sie auch nicht darin finden können, hätten wir sie nicht, oder die Natur unseres Gemütes hineingelegt.« (Kritik der reinen Vernunft, 134. 1 .) Továbbá: »Kategorien sind Begriffe, welche den Erscheinungen, mithin der Natur, als dem Inbegriffe der Erscheinungen, *Gesetze a priori vorschreiben*.« (Összes munkái: III. k. 133. 1 .) Még *Herbart* is megrója *Kantot* azért, hogy *Hume* kételkedését az okság elve fölül készpénznek vette. (U. o. 510. L. Willmann O.: Gesch. des Idealismus, III. 419., 510. 1 1 .) »Abból helyes a kiindulás, hogy a tárgyaknak a mi megismerésünk után kell igazodniok,« — mondja *Kant*. (Kritik d. r. Vernunft 18. 1 .)

A bölcsekedésnek ezt az új alapelvét *Kopernikusz*-féle világraszóló fölfedezésnek gondolta *Kant*. Valójában azonban óriási baklövés e nagy »vívmány«, mely az egész modern bölcsekedést a tévedések labirintusává tette. Mert, ha valaki efféle egyszeregyet vesz kiindulási pontul $1 \times 1 = 3$; $2 \times 2 = 5$, — minden mennyiségtani művelete hamis lesz: épúgy hamisak a bölcsekedés amaz eredményei is, amelyek hamis alaptételből folynak. A *Kantisták* ezt vallják: »Minden megismerésnek az öntudat a forrása.« Ez szent igaz. Ha előttem egy ház van, a szemem révén lerajzolódik képzeletemben a ház képe, s ebből a lelki képből, tehát a tulajdon öntuda-

tomból tudom, hogy előttem egy ház van. »Úgy áll tehát a dolog, — mondják tovább a Kantisták, — hogy *csupán az öntudatunk képei léteznek; de, hogy e képeknek a külső világban megfelelnek-e a való dolgok, azt már nem tudhatjuk.*» S ebben van a szarvashibájok. Kant ezt mondta: Voltaképp az öntudat teremti a külső világot; az öntudat írja elő a külső világ törvényeit. S ezzel elvetette Kant a *szkepticizmus* magvát, amely már *Fichte-ben* teljesen kikelt. Fichte ugyanis végiggondolta Kant e nagy fölfedezését s arra az eredményre jutott, hogy csupán az „én” létezik s a külső világ csak látzat, álmoképe az »én«-nek.

A Kant-féle bölcselkedést *ideálistizmusnak* nevezik. De ez nem eszményi, magasztos bölcselkedést jelent, hanem azt akarja mondani, hogy az egész világ az »én« öntudatának a szüleménye, merő idea, álmokép. Ezzel szemben a józan bölcselkedés, amelynek főképviselői *Arisztotelész* és *Akvinói sz. Tamás*, ezt mondja: Igenis, megismerésünknek az öntudat a forrása, vagyis: az öntudat képei, benyomásai útján értesülünk úgy a külső világról, mint a tulajdon belsők dolgairól. Az öntudat képeinek azonban mindig megfelel valami a valóságban, ami e képeket okozza. *Semmisem történik ok nélkül: tehát az öntudat képei sem lehetnek ok nélkül szükkölködő okozatok. Az öntudat képeinek okai való dolgok; mert, ami nincs, az nem működhetik, semmitsem okozhat. Amily biztos tehát, hogy öntudatomban valami történik, époly biztos az is, hogy ezt a történést valami okozza.*

A külső világ tehát nem idea, képzet, hanem valóság (objectum). Innen ered az *objektívizmus* elnevezése, mely szeges ellentétben van a Kant-féle ideálistizmussal. Ez utóbbi azt tartja: Csupán az »én« létezik biztosan; az előbbi meg ezt: A világ époly biztosan létezik, mint az »én«; a világ beszél az »én«-hez s az »én« meghallgatja a világ beszédjét. Ha »én«-em nem volna is, a világ akkor is léteznék: miként a nap akkor is világítana az égen, ha én vak volnék s nem látnám a nap fényét.

O. Lodge, híres angol fizikus, így nyilatkozik a Kant-féle idealista bölcselétről: »Jól tudom, hogy lehetséges tagadni az Isten létét, amint hogy a külső világ létét is el lehet vitatni s azt mondani, hogy csupán érzéki benyomásaink alkotják a valóságot. Ha az Istenségnek van érzéke a humor iránt, — s én azt hiszem, hogy tényleg van, — akkor az efajta bölcselkedés nagyon mulatságos az Istenség szemében, amely bölcselkedés a föld bolygóján erővelteljesen fejlődött ember fejében támadt, aki azon erőlködik, hogy még magasabbra hágjon. Olyannyira okos akar lenni ez a bölcsel-

kedés, hogy nem bízunk meg az oktatásban, sőt még azt az oktatást is elveti, amelyet gazdája éppen az ő sajátos szervei révén kapott, amely szervek segítségével fejlődött azzá, ami. Miután tisztába jött azzal, hogy mindaz, amit tud, a tulajdon érzékei és öntudata működésének a gyümölcse, arra a furcsa felfogásra jut, hogy ezek az érzéki képzetek és az öntudat tán az egyedüli dolgok, amik valóban léteznek, s hogy amaz oktatás, amelyet nekünk érzékeink a külső dolgokról századokon át közvetítenek, pusztán illúzió lehet nemcsak a forma dolgában és egyes esetekben, hanem a maga lényegében.» (Leben u. Materie 61. 1.) Egyes esetekben lehetséges a hallucináció; de azért nem hallucináció az érzéki megismerés, amint hogy a gondolkodás sem örület azért, mert örületek is akadnak.

Egyébként: a tisztavízű idealisták is elismerik, hogy a csillagász bizony nem írja elő a csillagok útját és törvényeit, hanem csak leolvassa az égről, s hogy a geológus sem csinálja a föld rétegeit, hanem forgatja s olvas belőlök, egyszóval, hogy csak nagyzási hóbortban mondhatja bárkifia: Én teremtem a külső világot, amely nem egyéb, mint az én illúzióim összege.

De *Kant* iskolája azért mégis e hóbortot veszi kiindulási ponttá, mert szüksége van rá avégből, hogy faltörő kosul használja a vallás ellen. *Kant szerint*: az »én« teremti a külső világot, amiért is nem bizonyos, hogy vajjon több-e a világ az alanyi illúziónál; az érzékfölötti világról pedig semmi bizonyosat sem tudhat az ember. A kritikai ész nem tudja bebizonyítani, hogy Isten van, hogy a lélek szabad akaratú és halhatatlan; mert hiszen érzékfölötti dolgot egyáltalán lehetetlen megismernünk. Tehát nincs Isten? nincs szabadság és halhatatlanság? . . . Erre nézve semmitsem tud a kritikai ész. Mivel azonban ezek nélkül az igazságok nélkül nem boldogulhat az ember, azért a gyakorlati ész — őszintén szólva: a tulajdon akaratunk — követeli, — postuliert, — hogy legyen Isten, legyen halhatatlanság és szabadság. »A becsületes ember azt mondhatja: akarom, hogy legyen Isten, követelem Isten létét, s ezt a hitemet nem engedem elvenni.« (Kritik der praktischen Vernunft, I. Teil, 2. Buch, 2. VIII.) A gyakorlati ész azt mondja: Postulatomban, követelésem, hogy legyen Isten, szabadság és halhatatlanság; az igazi, a kritikai ész azonban fejszóvalva emígy beszél: Én bizony nem tudom, ha van-e Isten, stb.

Ez az alakoskodás hint port sokak szemébe, hogy *Kantot* a hívők közé sorozzák. Pedig *Kant* egész bölcselete a hitetlenségnek legravaszabb álbölcselete, melyet eddig emberi

elme kigondolt. Mikor Kant kimondta, hogy a külső dolgokban nincs okság, hanem csak eszünk kategóriája az okság, ezzel már az istentelenség *útját* egyengette. Ha ugyanis a külső, érzékeink alá eső világ léte is bizonytalan, még bizonytalanabb az érzékfölötti világ: Isten és az isteni világrend. Ha még a külső világot is az »én« teremti, természetes, hogy a vallás világának is az »én« a teremtője. Azért Kant hívei Isten, Krisztus, Egyház s isteni igazság és parancs nélkül teremtik meg a vallást, merő érzésből, „*átélésből*”. Ez a *modernizmus*, a vallásnak gyökerestül való megsemmisítése, mely Kantot vallja apjául.

De a hamis alapra épített szellemi épületnek össze kell dőlnie. Ha az okság nincs benne a külső világban, hanem csak a megismerő alanyban; ha csakis érzéki dolgokat ismerhetünk meg: akkor *vége minden tudománynak*. Mert mi a tudomány? A dolgok törvényszerűségének, a dolgok okainak a kutatása. Merő érzéki megismerés sohasem szül tudományt. Mert az érzékek csupán a *történet* veszik észre, de a törvényt és az okot, amiért és ami szerint valami történt, azt nem, — ezt az ész okoskodja ki. Az ember évezredek óta nézegette a csillagos eget, de csak a XVII. században látta meg *Newton* esze a nehézkedés törvényét. A nehézkedés mi voltát azonban most sem ismerjük. Akár fizikai, akár kémiai, logikai, vagy nyelvtani törvényről van szó, csakis az ész tudja azt meglátni és meghatározni; máskülönben az állatnak is volna tudománya. Mikor a fizikus a változások okait kutatja, *erőkhöz* jut. De ki látott már villamos, vagy mágneses erőt? Minden tudomány érzékfölötti; s ha érzékfölötti dolgokat meg nem ismerhetünk, akkor nincs is semmiféle tudomány. Az agnoszticizmus az érzékfölötti világgal szemben nem egyéb, mint a hitetlenségnek ez az otromba kijelentése: »Csak azt hiszem, amit látok.« Ámde a tudományt sem látod: tehát a tudományban sem hihetsz. Az agnosztikus ahhoz a bölcs emberhez hasonlít, aki lefűrészezi az ágat, amelyen ül.

Mikor a Kant-féle bölcselkedés-szülte agnoszticizmus törvényt, erőt, atomot, elektront, étert, éterrezgést, Röntgen-sugarat, stb., amiket még senkisémet látott, valóságának fogad el, önmaga dönti meg ezt a téves alapelvét: »Csak azt hiszem, amit látok,« — s egyúttal abba a gyanúba keveredik, hogy rendszere csak arravaló, hogy azzal emancipálja magát Istentől és a vallás igazságaitól. Minden tudománynak előfeltétele: hogy az igazság megismerhető. A Kant-féle bölcselkedés vét ez ellen az előfeltétel ellen, amiért is alapjában támadja meg a tudományt s álokoskodásával bizonytalaná akarja tenni az egész szellemi életet.

Sajátságos, hogy a tudomány ellenségének kikiáltott *kath. Egyház* volt kénytelen *megvédelmezni az ész jogait a vatikáni zsinaton*, mikor dogmának jelentette ki az Egyház, hogy az egy igaz Istent biztosan megismerheti a teremtett dolgokból a józan ész. (Const, de fide, can. I. c. 1 .) *Az okság elve égen és földön, minden látható és láthatatlan dologban érvényes.* Ennek az elvnek az elvetése öngyilkosságot jelentene a józan ész számára.

8. A hitelenség mindenfajta emberei újabb időben Európászerte nagy társaságba tömörültek, s jól ismerve a csillogó jelszavak hatását a gyöngye lelkekre, a „*szabadgondolkodék*” hangzatos frázisát kiáltják a világba. A gondolkodás, mint lelki működés, tényleg szabad a *külső kényszertől*, amint a közmondás is jelzi: „*A gondolatok mentesek a vámtól.*” Nincs az a gyalog-, vagy lovasrendőrség, mely az ember belsejébe betörhetne s arra kényszeríthetne, hogy most ezt, vagy azt kell gondolnom. Az észet csak a *saját akaratunk* irányíthatja, hogy ezt, vagy azt gondoljuk. Ily értelemben azonban a gondolkodás szabadsága nem a »szabadgondolkodók« kiváltsága, hanem mindnyájunk közös kincse. S ez valójában nem is az ész, hanem az *akarat* szabadsága. Másértelmű szabadság pedig nincs az ész számára. *Az ész a) nem szabad az igazságtól.* Ha valaki azt gondolja, hogy: $2 \times 2 = 5$, vagy, hogy a kör négyszögletű, — hogy Budapest Kamcsatkában van: akkor nem szabad, hanem a Lipótmezőre való bolond. *Az ész b) nem szabad a saját törvényeitől, nevezetesen: az okság elvétől.* Nincs hatalom, amely fölmentést adhatna nekünk ezektől a törvényektől; s ha valaki önteltségében önnönmaga fölshabadítja magát a gondolkodás törvényei alól, ezzel nem szabadságra tesz szert, hanem ismét csak örületbe rohan.

A kiváltságos »szabadgondolkodás« tehát merő világámitás, hazug cégér, melyet a hitetlenek a krisztusi Egyház ellen táplált gyűlöletök szépítésére tűztek homlokukra. A szabadgondolkodók valójában szívből gyűlölik a szabadságot és mindenkire a hitelenség kényszerubbonyát szeretnék ráhúzni. A szabadgondolkodók szerint: *nem szabad* hinni, hogy Isten van, ki a világot teremtette; *nem szabad* hinni, hogy van lélek és másvilág; *nem szabad* hinni, hogy Krisztus Istenfia, hogy az Egyház isteni alkotás és a világnak Istentől rendelt tanítómestere a hit és erkölcs dolgaiban. A szabadgondolkodók szerint: az ember minden lehető és lehetetlen Oplgot hihet, tücsköt-bogarat mondhat; de egyet nem szabad hinnie: a krisztusi vallást, és mégkevésbé szabad megváltania a vallást. A szabadgondolkodás valójában a *hitetlenke-*

dés szabadossága s féktelenkedése. A szabadgondolkodók egyebet sem tesznek, mint, hogy támadják, becsmérlik a krisztusi hitet és e hit őréit, az Egyházat.

A gondolkodásnak nem a szabadság a főcélja, hanem az igazság! A szabadgondolkodók azonban éppen arra használják az eszközt, hogy a nekik kellemetlen igazságoktól szabaduljanak. Bizony okosabban tennék, ha a szabadgondolkodás helyett a helyes gondolkodásban gyakorolnák magukat! A világnak nincs szüksége szabadon, vagyis féktelenül gondolkodó emberekre, népiesen szólva: futó bolondokra, hanem fegyelmezetten, vagyis helyesen gondolkodó emberekre.

2. Van-e Úr a felhők fölött?

Miként a napfény minden egyes sugara a napba mint forrásba vezet vissza: a mindenség minden egyes teremtménye is mindennek forrására s végső okára: *Istenre* megy vissza. Ahány teremtmény van a világegyetemben, ugyanannyi a hírnöke ennek az igazságnak: *Van Isten. Van világ: tehát van Isten is, kitől a világ származik.* Ez Isten létének a bizonyítása dióhéjba szorítva. Ezt a bizonyítékot több részre bonthatjuk.

1. *A világ esetékes természetéből* vont bizonyosság isten létéről: Ha magamat vizsgálom, meg kell vallanom: én nem vagyok okvetlenül szükséges a világegyetemben; nélkülem is ellene a világ. S ha bármely részét nézem a világnak, azt kell mondanom: ez a kő, ez a fa, ez a bolygó nem szükségképen van a világon. Már most: ami a világ egyes részeire áll, ugyanaz áll az egészre is. Tehát *az egész világ esetékes*, vagyis: nem szükségszerűen van; a világra nézve lehetséges lenne a nemlét is. A világra nézve eszerint a lét is, a nemlét is lehetséges. Tényleg azonban létezik a világ. De hát honnét? miért? Semmi sincs ok nélkül: tehát a világ létének is megvan a maga oka. Ez az ok pedig az Isten, aki mindenható akaratával létrehozta a világot, aki ellenben létének okát nem valaki másban, hanem *önmagában* bírja.

Az esetékes lények *szükségszerű* végső okot követelnek. Ha a végső ok nem szükségszerű, hanem másban bírja okát, nem nyugszik meg benne az ész, hanem azt a másik okot kutatja, s mindaddig kutat, míg csak ahhoz az okhoz nem ér, amely nem függ mástól, amely önmagában bírja léte okát. Az okok végtelen sora lehetetlen. Ugyanis: bármily hosszú is valamely számsor, egy egyest még mindig hozzáadhatunk, s bizonyára különös végtelen lenne az, melyet a

kis egyes még végtelenebbé tehetne. Mikor *Kant* még nem volt kritikus szofista (1763), ekképpen érvelt: Lehetetlen, hogy semmi se létezzék, mert ez esetben nem volna meg az anyag és a kellék a lehetséges megvalósítására; s éppen azért valaminek *szükségszerűen kell* léteznie (hogy t. i. meglegyen az előfeltétel a lehetséges megvalósítására) s az a szükségképpen létező egynek, egyszerűnek, öröknek, szelleminek és legvalóbbnak bizonyul be. (L. *Willmann O.*: *Gesch. des Idealism.* III. 430.)

2. A *mozgásból* vont bizonyíték Isten létéről: Az anyag mozgásának közvetlen oka az *erő*. Az erő kétféle: 1. *eleven-erő*, mely mozgásra indítja a nyugvó anyagot, vagy növeli az anyag mozgásának a sebességét; 2. *holt*, vagy *helyzeti erő*, amely nem végez tényleges mozgást, de annak végzésére megvan a képessége. E kétféle erőnek közös neve: *erely*, *energia*. Az összes energia-formák működését *mozgásnak* nevezzük (meleg, fény, hang, villamosság, stb.). Alapjában minden mozgás energia-, erő-átváltozás, pl. hő mechanikai erővé, vagy megfordítva, — vagy pedig energia-eltolódás, pl. a hő kisugárzása a kályhából. Az energiáknak hővé való átváltozását *entrópiának* nevezzük (έντροπιω= átváltoztatok). Minden energia átalakítható hővé; de a hő sohasem alakúit át teljes egészében más energiává, mert egy része mindig elillan. A gőzgépnél pl. a kőszén energiájának csak csekély része változik át eleven hajtó-energiává; a hőmennyiség java-része a holt-gőz, füst, a gép fölmelegítése révén elillan, elvész a gép munkájára nézve. Ugyanez a folyamat ismétlődik az összes fizikai és kémiai változások alkalmával. Pl. az emberi test az ételből és italból fejlesztett melegnek csak bizonyos hányadát alakítja át izom-energiává; a hő többi része a kilehelés, kisugárzás révén elillan.

Mivel az energiák átváltozásakor a hő egy része mindig megmarad, nem alakul át, *a hő-energia fölhalmozódik, s utoljára minden erőkészlet hővé változik*. Vagyis: »Az entrópia *maximumra* törekszik.« Másrészt meg: a hő, természeténél fogva, egyenletes eloszlásra, *egyensúlyra* igyekszik jutni. Idővel a hő úgy oszlik szét a világegyetemben, hogy minden helyen egyenlő lesz a hőmérséklet. És akkor majd megszűnik a mozgás. A kályha is csak addig melegíti a szobát, míg a szoba levegőjének a hőmérséke a kályháéval egyenlővé[^] lesz. Napunk valamikor fehér-izzásban volt; most sárga-izzásban van; később meg majd vörös-izzásban lesz; s végre kihül. S ha ez a folyamat a többi napoknál is végbement, a földön és más csillagokon is beáll az abszolút hideg (—273°). S akkor végeszakad az életnek s minden fizikai és kémiai változásnak,

mert minden egyensúlyban lesz és nem lesz többé energia-átváltozás. Ez lesz a természet nagyszerű halála. (Dr. I. Ude: Monist. — oder teleolog. Weltanschauung? 42—43. 1. — Dr. Werdenich: Természetes Isten-tan 126. 1.)

Az entrópia törvényét *Klauziusz* († 1888.), *Helmholtz*, *Thomson*, világhírű természettudósok állapították meg. »Ha a világegyetemben zavartalanul megmaradnak a fizikai folyamatok, minden erőkészlet hőbe megy át és minden hő teljes egyensúlyba jut. Akkor aztán vége lesz a változás lehetőségének; akkor minden lehetséges természeti történés nyugvópontra jut, s a világegyetem azontúl örök nyugalomra lesz ítélve.« (*Helmholtz*) »Ha a világ mostani állapota még nagyon messze van is ettől a végső állapottól, mégis fontos eredmény, hogy oly természeti törvényt fedeztünk föl, amelyből bizonyossággal következik, hogy nem minden körforgás a világban, hogy a világ bizonyos értelemben folyton változtatja állapotát s végső állapotra törekszik.« (*Klauziusz*)

A fizika szerint a mozgásnak valamikor vége lesz. Már pedig, aminek vége lesz, annak kezdettel is kell bírnia, az nem lehet örök. Ha a mozgás öröktől fogva volna, már réges-rég bekövetkezett volna a nyugalom állapota. Kell tehát lennie bizonyos, a világon kívül álló oknak, amely az energiákat a világegyetemben elosztotta s a mozgást megindította. *Ez a prima motor immatus: az Isten.*

Más okoskodással is ugyanerre az eredményre jutunk. A világ mai állapota a megelőző állapotból következett, s ez ismét az előző állapotból, stb. Ámde az előző állapot csak közvetítő ok. (Vész, kalapács — közvetítő ok: a szobrász — végső ok; 100 vagon közvetítő-, a gőzgép végső ok). Ha milliónyi közvetítő oka volt is a világnak, utoljára mégis csak első okra kell jutnunk, melytől a mozgás ered. *Ez az első ok: az Isten.*

Ugyanerre az eredményre jut a *tapasztalati* tudomány embere is. A természetnek »semmiféle ereje sem lehet, szorosan véve, kezdetől fogva, mert előtte más erőnek kell lennie, mely ezt létrehozta. Erőt, vagy mozgást époly kevéssé teremthetünk, mint ahogy anyagot nem tudunk teremteni. Avagy valóban határozottan el tudunk gondolni olyan mozgást, amelyet nem előzött meg más mozgás? Én erre képtelen vagyok, hacsak teremtő erő közbelépéséhez nem fordulok . . . A dolgok oka: az akarat, — teremtésök: isten ténye.« (*Grove* fizikus, f 1896.)

Hegel, *Strausz* és mások az *okok végtelen sorába* menekülnek. Hát tegyük föl, hogy tényleg van végtelen sora az okoknak! Akkor sem származik mozgató nélkül a mozgás.

S ha a végtelen sor alatt beláthatatlan sort értünk, hasonlóan kell első mozgató. Ha pl. egy 100 kocsiból álló vonatot látok robogni, legalább egy mozdonyt kell eléje gondolnom; hát, ha a kocsik beláthatatlan sorát látom, akkor nem kell mozdony a beláthatatlan kocsisor mozgására? »Nem kell, — mondja *Hegel*; mert az okok *körben* mozognak (Kreislauf der Kausalität) s ok és okozat kölcsönösen egymást okozzák.« Igazán remek torzképe ez a képzetnek, akárcsak *Münchhausen*, aki üstökénél fogva önmaga rántja ki magát a mocsárból; vagy akár a kígyó, amelyiknek szülők kellene, míg egyenes vonalban csúszik, de rögtön szülők nélkül való, ha szájába veszi a farkát s kört alkot; mert akkor farka a szájából, s viszont: szája a farkából fakad! . . . Ugyanezzel a logikával azt is mondhatjuk, hogy az éhes farkas-csorda úgy lakik jól, hogy kölcsönösen fölfalják egymást, s aztán jóllakva tovább kullognak . . .

A materialisták hitének alapdogmája: hogy az anyag és erő *öröktől fogva* van. Hát tegyük föl, hogy az anyag és az erő tényleg öröktől fogva van! De vajjon *ok nélkül* van-e? A fehér vászonra eső kép bizonyos képtől és fénysugaraktól származik s csak addig látható, míg a képről visszaverődő fénysugarak ráesnek a vászonra. Ha az anyag és az erő öröktől fogva volna, akkor is öröktől az Isten akarata által van; mert ok nélkül semmi sincs; ex nihilo nihil fit.

Büchner (Kraft u. Stoff, 9.) így figurázza ki a teremtést: »Ha el akarnók fogadni a világ teremtését, mindene-előtt ki kellene mutatnunk, hogy miképen lehetséges és gondolható el, hogy valami a semmiből lesz, ami lehetetlenség.« Igaz, hogy a gyermek ezt tanulja a kátéban: »Isten semmiből teremtette a világot.« De már a gyermek is tudja, hogy a semmi itt csak azt jelenti, hogy előbb nem volt még világ, hogy azelőtt semmisem volt Istenen kívül, — de aztán lett a világ, nem a »semmi«-ből, hanem *Isten akarata által*. Csak hogy a hitetlenség nem akarja megérteni, amit a gyermek is megért, mert neki okvetlenül félreértés kell: ebből jtápfálkozik . . .

3. Az *élő* lények is Teremtőről tanúskodnak. Volt idő, mikor semmiféle élet nem volt a földön. Olyan igazság ez, melyet a hitetlenség legszélsőbb képviselői sem mernek tagadni... A geológia oly földrétegekhez vezet, amelyekben semmi nyoma sincs az életnek. Nem is lehetett élet a földön akkor, mikor a föld még izzó cseppfolyós állapotban volt; mert a több-ezer fokos hő az élet minden csiráját megölte volna. Most azonban *vannak élő emberek, állatok, növények a földön: tehát kell Istennek lennie, ki az életet a földön megteremtette.*

»Az életnek *kezdettel* kellett bírnia; mert a geológia a földképződés oly időszakaiba vezet, melyekben lehetetlen volt az élet, ahol nincs is semmi nyoma, semmi maradéka az életnek.« (Virchow. L. az ősnemződést, 4. fejl.)

4. *Rend az égen.* Semmisen tesz akkora benyomást az emberre, mint a *csillagos ég* szemlélete. S még fokozódik ez a hatás, ha nemcsak szemünkkel, hanem, a csillagásztól fölvilágosítva, eszünkkel is szemléljük az eget. A *Jupiter-bolygó* 1500-szor nagyobb földünkénél. A naptól 1,260,000 földgolyó telnek ki. A *Wega* pedig 40,000-szer nagyobb napunknál. S még ennél is vannak nagyobb csillagok. A *Sziriusz* 20-szor, a *Kapella* 370-szer világosabb napunknál. A csillagok távolságába szinte beleszédül az ember. A fény 42,000 mérföldet tesz meg másodpercenként, s mégis csak 8 perc és 5 másodperc alatt ér a földre a napról. A Sziriusz meg 560,000-nyi naptávolságra van tőlünk. De vannak csillagok, amelyekről csak 10—12 ezer év alatt jut el hozzánk a fény.

A csillagok *száma* rengeteg. A *tejtáiban* több mint 30 millió csillag van. A csillagok összes számát 500 millióra teszik a csillagászok. Hozzá még szédületes gyorsasággal keringenek a csillagok a világűrben. Földünk 296 kmt. tesz meg másodpercenként a nap körül való útjában. Vannak azonban csillagok, amelyek többszáz kmt. tesznek meg egy pillanat alatt.

Bámulatos mechanizmus a csillagos ég, amelynek csak kis részét ismerjük. Naprendszerünk középpontja: a nap. A bolygók ellipszis pályákon keringenek e középpont körül. A bolygóknak holdjaik is vannak, amelyek saját tengelyök körül forognak, s egyben a bolygók körül is keringenek, és hozzá még a bolygókkal együtt a nap körül is forognak. Az egész naprendszer megint egy más, eddig ismeretlen középpont körül forog. A csillag-világot a *vonzás* tartja egyensúlyban. Az ég mechanizmusának alaptörvénye: a vonzás a testek tömegével egyenlő és a távolság négyzetével fordított arányban áll. (Newton.) S ugyan *honnan* van a csillagos ég bámulatos mechanizmusa? Az ember teljesen tehetetlen a csillag-világgal szemben; fölfedezte, de nem teremtette a rendet az égen. A csillag-világ maga szintén nem oka a rendnek. Az anyagra nézve ugyanis teljesen mindegy, hogy chaotikus állapotban van-e, avagy bámulatos rendben. Az erő pedig vak, szükségszerűen egy irányban működik, s mechanizmust bizonyára nem gondol ki. Amint az óra, a gép, szóval bármely mechanizmus mechanikust tételez föl, aki kigondolta azt és megszerkesztette: úgy az ég mechanizmusa is bölcs és hatalmas mechanikust követel, aki nem lehet más, mint az *Isten*.

»Ki adta a természet törvényeit? A természettudós nem adta, csak fölfedezte. A természet sem adta, csak követte. Ki más volna e törvények szerzője, mint a természet Teremtője?« (Mädler csillagász.) Az ég mechanizmusa olyan pontos, hogy a csillagászok nemcsak évekre, de évezredekre is, úgy a jövőre, mint a múltra nézve is, ki tudják számítani a naprendszer bolygóinak mozgását, állását. E pontosságból azt következtetik a felületesen gondolkodók, hogy a csillagos ég nem szorul mechanikusra. De ez a következtetés éppen olyan, mint, ha valaki ezt mondaná: Ez az óra, ez a gép pontosan működik, — tehát ennek az órának, ennek a gépnek nem volt tervezője és mestere. *Newton* szerint: az ég mechanikusa »nagyon is járatos volt a mechanikában és a geometriában«.

Kircher Athanáz, a XVII. sz. csodált fizikusa, egyízben remek óraszerkezetet mutatott be egy istentagadónak. »Ki találta föl és szerkesztette meg ezt a remek mechanizmust?« — kérdezte a hitetlen. »Senki, uram! teljességgel senki!« — felelte rá *Kircher*. Az istentagadó a nagy férfit ismételt tagadó válaszára méltatlankodva felelt: »Ilyen válasz sérti józan eszemet, amelyet meg kellene tagadnom, hogy elhigyjem feleletét.« — »Hát még mennyire sérti az ön feltevése az én józan eszemet, mikor azt kívánja tőlem, hogy az égnek sokkal bonyolultabb mechanizmusát mester nélkül való munkának tartsam, aki kitalálta és meg is csinálta ezt a bámulatos mechanizmust!« . . .

5. *Rend a földön:* Honnan van az anyag elosztottsága különféle elemekre, melyek más és más fizikai és kémiai tulajdonságokkal bírnak? Miért nem inkább egynemű az anyag? Honnan van a föld lényeinek osztályozása ásvány-, növény-, állat- és ember-országra? Honnan van a bámulatos fokozatosság a földön létező dolgokban? Az *ásványok* léteznek, de nem táplálkoznak, nem szaporodnak. A *növények* élnek, idegen anyagokat vesznek föl magukba s változtatnak át, másszóval: táplálkoznak és reprodukálják önmagukat a magban, vagyis szaporodnak. Az *állatok* meg már jóval magasabbban állanak, amennyiben rendelkeznek a növény minden működésével is, de hozzá még mozognak és éreznek is. Az *ember* pedig toronymagasságban áll a föld többi lényei fölött; mindennel bír, amivel azok bírnak: létezik mint az ásványok, él mint az állatok és növények, érez mint az állatok, — ezenfölül azonban még gondolkodik és szabadon akar s tudatával bír életének és működésének.

Honnan van a föld rendezett beosztása? Vak erők nem hozhatnak létre ilyesmit, mert az erők egy irányban, tulaj-

don cél nélkül működnek, amiért is önmaguktól nem hozhatnak létre sokféleséget, változatosságot. Aztán meg, mióta csak ember van a földön, aki megfigyeli a természetet, még sohasem történt meg, hogy valamely lény áttörte volna létezésének a módját: az ásvány nem lett növényé, a növény nem lett állattá, az állat nem emelkedett emberi méltóságra, az ember nem lett emberfölötti lényé. Mi szabott határt a természet különféle országainak? . . . Az élet az egyes növényekben, állatokban jelentkezik: miért halnak el az élő lények és miért élnek csak az utódokban? miért nem marad fenn inkább az első élkben az élet? . . . A materialista azt mondja ezekre a kérdésekre: »Az anyag örök fejlődésben van, s a mai világ e fejlődés eredménye.« Ám ha valóban *örök* fejlődésben lenne a világ, akkor már régesrég el kellett volna érnie a fejlődés legfőbb fokát, s akkor az emberen kívül más lény már nem is létezhetnék, holt anyag meg teljességgel lehetetlen volna; mert különben ez az anyag nem vett volna részt a fejlődésben. De miért? . . .

A *törvény* gondolkodó s hatalommal működő *törvényhozót* tételez föl, ki a törvényeket kigondolta s életbeléptette. A *rend rendezőt* követel. S azért a föld rendezett volta gondolkodó s hatalommal és bölcseséggel működő *Istenre* utal.

6. A *célszerűség*ből vont bizonyíték: A cél a jövőben fekszik s tervszerű működésnek az eredménye. Aki *célszerűen* akar működni, annak ismernie kell 1. a célt, 2. a célhoz vezető utat és eszközöket. És az út és az eszközök megválasztása, de meg magának a célnak a kitűzése is — szabad működést tételez föl. Ahány célszerűen berendezett fű, fa, állat, szerv van a földön: ugyanannyi bizonyítéka van annak az igazságnak, hogy gondolkodó, tervező és szabad elhatározással működő Isten teremtette a föld lényeit.

A *fának* pl. kettős célja van: 1. az *egyed* és 2. a *faj fõntartása*. A fa részei: gyökerek, törzs, ágak, levelek, virág, gyümölcs. Minden egyes résznek más és más a dolga: a gyökerek fõlszívják a szükséges táplálékot a földből; a törzs és az ágak tovább szállítják a táplálékot; a levelek a levegõ és a napfény hatásait közvetítik. Mind e tényezõk összemûködésének eredménye: hogy a fa él, táplálkozik, növekedik (egyed fõntartása). A végsõ cél: a faj fõntartása. Erre szolgál a virág és a gyümölcs. A virág fõrészei: a magtartó és a porzók. Ezek majd együtt egy virágban, — majd egy fán, de külön virágban, — majd meg külön-külön fán vannak. S mennél nehezebb a megtermékenyítés, annál nagyobb a hímpor mennyisége, hogy a cél: a megtermékenyítés, mégis elérésék. Néha a szél elégséges a megtermékenyítéshez, más-

kor a rovaroknak kell ebben segítségére sietniök a fának. A virág színes pompája, illata, méztartalma — mind arra való, hogy a rovarokat csalogassák; más okból nincs szüksége a fának ezekre a kellemes, szép dolgokra. (A méhről kimutatták, hogy egy nap csak egyfajta virágot látogat, hogy látogatása kárba ne vesszék a természet háztartása számára.)

Honnan van a fa részeinek összeműködése e kettős célra? Az egyik rész működése haszontalan volna, ha a másik is el nem végezné a dolgát. A gyökér, törzs, levél, virág — semmitsem tudnak a maguk működéséről, mégkevésbé ismerik a végső célt: a gyümölcsöt, amelynek rendeltetése a fa életének reprodukálása. A szél, a rovarok sem tudnak a szíves szolgálatról, melyet a fának tesznek. TerveLvjégsó céllal *csak gondolkodó tervező* alkothat, Ha pedig nem maga a tervszerint, cél irányában működő lény a terv kigondolója: akkor *kívüle* kell lennie a tervezőnek. Minden fűszál, virág, fa — egy-egy betű a természet könyvében, amely *Isten* bölcsességét hirdeti.

Az *állat-világban* is ugyanez a cél: az egyed és a faj föntartása; de e célok elérése itt még sokkal csodásabb. Minden egyes állat oly remekmű, melyhez képest az emberi lángelme termékei csak kontár munkák. A táplálkozás, a lélegzés, a vérkeringés, az érzéki élet, a szaporodás — mind külön-külön komplikált szervezettel bír. Legjobban figyelhetjük meg e bámulatos dolgot önmagunkon; mert a mi testünk szintén állati test. Az *emberi* szervezetben nagyszerűen érvényesülnek a statika, az optika, az akusztika törvényei, melyeket az ember csak nagysokára és nagynehezen tudott fölfedezni. Minden egyes szerv egy-egy mélységes terv kifejezője. Az orvosi tudományra nézve ünnepnepok voltak ama napok, amelyeken egy-egy kiváló lángelme a szem, a fül, a vérkeringés, a lélegzés, a táplálkozás, az idegrendszer törvényeit fölfedezte. Sok dolog azonban még ma is rejtély az emberben. Az egyes szervek és szervezetek tudunkon kívül és akarattunk nélkül jönnek létre, s akkor működnek legjobban, ha nincs módunkban zavarólag hatni rajok. (A torzszülöttek is zavaró befolyások eredményei.) Aztán: az egyes szervek szépen kifejlődnek, anélkül, hogy működésbe lépnének: a szem világosság-, a fül hang és hallási próba-, a tüdő lélegzés nélkül jön létre. Mikor szükség van rajok a világra-jövetellel, akkor már teljesen készen vannak szerepök betöltésére. — Az állati *ösztön* megnyilatkozásai oly bámulatosak, hogy egyes tudósok zavarukban észnek nézik az ösztönt.

Legújabban a *biológiának* (élettan) sikerült a növények és állatok *fajföntartásának a törvényét* fölfedeznie, mely

ugyancsak hangosan hirdeti a Teremtő bölcsességét. Eszerint a legkisebb életegység: a *sejt*. A sejtek az épületkövek, melyekből a növény és állat teste fölépül. A sejt főrészei: 1. a *protoplaszma*, 2. a *nukleusz* (mag), mely apró szálcscskából áll. A mag az élet hordozója; a protoplazma a mag tápláléka. A kétnemű növények és az állatok úgy szaporodnak, hogy a hím- és a nőnemű szaporodási sejt egyesül (meg-, termékenyítés). A szaporodási sejtek a növény és az állat másfajta sejtjeiből lesznek, de úgy, hogy a rendes sejteknek csak *fél-nukleusz* mennyiségét bírják (a nukleusz redukciója), s csak az egyesülés, a megtermékenyítés után van meg benőző a fajt jellemző magmennyiség. A megtermékenyített sejt az új növény, vagy állat magva.

Az ember testének rendes sejtje 24, a kétnemű szaporodási sejt pedig csak 12 magszálcscskával bír. Az egyesült,¹ vagyis megtermékenyített sejt azonban, éppen úgy, mint a rendes sejt, már 24 *chromoszomá-val*, magszálcscskával bír. (Chromoszoma = festett testecske. A biológusok megfestik e szálcscskákat, hogy jobban láthassák.) Ha a szaporodási sejtek is a rendes sejtek egész magmennyiségével bírnának, akkor a megtermékenyített sejt kettős magmennyiséggel rendelkezne s az utódok kétszerakkorák lennének, mint szülők; a második nemzedék meg már négyszerakkora lenne, stb. így a fák a szó szoros értelmében az egekbe nőnének. Hogy ez meg ne történjék és a növények, állatok megtartsák szülők jellegét: erre való a szaporodási-sejtnek, a magnak redukciója, megfelezése. (L. *Wasmann*: Die moderne Biologie und die Entwicklungslehre, 1904. évi k. 90. old.). Ugyanez a törvény érvényesül az ember szaporodásában is, azzal a különbséggel, hogy a megtermékenyített sejtbe halhatatlan lelket önt bele az Isteneimé a házasság nagy méltósága! A szülők Isten munkatársai az emberiség föntartásában. Ebből ki-kibeláthatja, hogy mekkora gonoszságot követnek él mindazok, akik könnyelműen házasságot játszanak. (L. *Szusai*: A házasság élet. Külön-nyomat a „*Borromeus*”-ból.)

A természettudomány egyebet sem tesz, mint, hogy a természet könyvéből kibetűzi *Isten gondolatait*. Aki a gondolatból nem tud a gondolkodóra következtetni, az bizony nagyon is fogyatékos a gondolkodásban. Az istentelen *Diderot* is megvallotta, hogy egy lepkeszárny, egy szűnyogszem is elégséges arra, hogy zavarba hozza az átheistát. Valóban: a teremtett dolgok *célszerű* berendezése a legerősebben kopogtat az ész kapuján és a legvilágosabban mutat a Teremtőre. »Aki nem akarja elhinni, hogy minden történés az epikureusi véletlen műve; aki a teleológiának (a célszerűségről

szóló tannak) csak a kisujját nyújtja is, következetesen a természetes teológiába jut; és annál kevésbé kerülheti el ezt, mennél tisztábban és élesebben gondolkodik, és mennél függetlenebbül ítél.« (*Dubois Reymond. L. Meffert: Ápol. Vorträge II. 118. 1.*) A hitetlenség éppen ezért inkább letagadja még a napnál világosabb célszerűséget is a természetben. De hát ezzel megsemmisítő ítéletet mond önmagáról. Mert, a józan ész szava szerint: »Nem lehet igaz az, ami a kézzelfogható tények ellen van.«

Más téren nem ilyen elfogultak a »tudósok«. Mikor a múlt század közepetáján Babilóniában napfényre kerültek a 3—4000 éves ékiratos könyvtárak s *Grotfend, Champollion* eszessége s kitartása nemcsak az ékiratok jeleit, de a tartalmukat is megfejtette, senkinek sem jutott eszébe azt mondani, hogy az ékiratok merő véletlenség műve, hanem az egész tudományos világ gondolkodó emberek művének tartotta azokat az agyagtáblákat. Megfejtetni, elolvasni csak azt lehet, amit gondolkodó ész írt le. Soha senkisémm vállalkozott még arra, hogy elefántok, vagy majmok könyveit olvassa s megfejtse. A „kozmosz” az *Isten könyve*. A csillagászok, fizikusok, kémikusok, antropológusok, s f B 7 , stb., szóval: az összes természettudósok a világegyetem nagy könyvéből olvassák ki tudományukat; s csodálatos, hogy olyanok is akadnak, akik azt állítják, hogy ez a könyv, mely annyi s oly mélyeséges gondolattal van tele, nem eszes lénynek a szerzeménye. De ezt csak azért tagadják, mert a szerzőnek *Isten* a neve. Az elfogultságtól ment józan ész azonban mindenkor azt fogja mondani, hogy csak gondolkodó ész termékét lehet megfejtetni, elolvasni; utánagondolni csak azt lehet, amit más előre gondolt. A »kozmosz« könyvének nagy gondolatai mindenkor az isteni Szerző bölcsességét fogják hirdetni.

7. A *lelkiismeretből* merített bizonyság: Valamint különbséget tesz az ész az igaz és nem igaz között: épúgy megkülönbözteti a jót is a rossztól. Mikor a józan ész szakértő bírálatot mond, hogy valamely cselekedet megegyezik-e a jónak törvényével? — ezt a gyakorlati ítéletet *lelkiismeretnek* nevezzük. Ez azonban még nem az Isten szava, nem az egész lelkiismeret. Az ész gyengesége, a szenvedélyek-okozta zavar, stb. miatt ugyanis az ész tévedhet abbéli ítéletében, hogy mi a jó és mi a rossz. Pl. az ind özvegy kötelességének tartja, hogy tűzhalált szenvedjen, ha a férje meghal. (A lelkiismeret effajta eltévelyedése legtöbbször *babonából* fakad. Némely vad emberek gyilkolnak, áldozatukat meg is eszik, mert azt tartják, hogy a meggyilkoltak erejét és vitézségét öröklik. Mások legyilkolják az úr halálakor annak a rabszol-

gáit, mert azt hiszik, hogy a másvilágon is úr az úr és emberei ott is szolgálatára tartoznak lenni neki. Ilyen erkölcsi eltévelyedések azonban semmit sem bizonyítanak a lelkiismeret ténye ellen; amint hogy a germán népek boszorkány-égetése, vagy a modern művelt világ babonája: a párbaj sem rontja le a lelkiismeretet)

Mikor a józan ész kimondja az ítéletet: ez jó, ez rossz, – akkor csendül meg a lélekben Isten szava: »A rosszat nem szabad tenned; a jót szabad, vagy kell tenned.« Ez ajejkismeret: gyakorlati ítélet a kötelezettség szankciójával nyomósítva. Ha a rosszat teszed, gonosz vagy, s felelni fogsz gonoszságod miatt. A lelkiismeretben tehát kettős ítélet foglaltatik: 1. hogyan ítél valamely tettről az ember; 2. hogyan ítél ugyanarról a tettről a mindentudó Isten. „*A jót szabad, kell-, a rosszat nem szabad tenni!*” – ez a lelkiismeret és az Isten szava. S ez olyan igazság, mint akár az, hogy: »Mindennek van megfelelő oka.« Az ész meg sem kísérli ennek az igazságnak a tagadását, hacsak önnönmagát tönkretenni nem akarja. Az ember annyiban lelkiismeretes, amennyiben emberként él, vagyis: amennyiben használja józan eszét. A lelkiismeret csak ott hiányzik, ahol a józan ész sincs meg: örülteknél, hülyéknél.

Minden törvény törvényhozót tételez föl. A lelkiismeret törvénye: „*A rosszat nem szabad tenni*”, – Istenre mint legfőbb törvényhozóra utal. Mert tárgyaltalan lenne a lelkiismeret szava, ha a valóság rendjében nem felelne meg neki az örök Bíró léte. – *Kant* szerint az ész független törvényhozója önmagának. Erre ez a válaszuk: 1. az ész megismeri a jót és a rosszat, de nem hozza létre sem a jót, sem a rosszat; 2. ha az ész szuverén királynő s önmaga szab törvényt magának, ugyanazzal a joggal fölmentést is adhat magának a törvény alól, s ezzel megdől a lelkiismeret. S *Kant* tényleg nem akar tudni felelősségről. Szerinte az ember csak magamagának felel tetteiről. Ez nem egyéb, mint gyakorlati istentagadás, amely annál gonoszabb, mert a felséges Isten helyébe a kevély »én«-t helyezi.

„*A lelkiismeret a nevelés terméke,*” – mondogatják a vallás ellenségei. Igaz: a jó nevelés élesíti, finomítja, érzékenyebbé teszi a lelkiismeretet, amint az oktatás is műveli az észet; de *nem teremti* a lelkiismeretet, amint a tanítás sem teremti a józan észet. A népszokás sem szüli a lelkiismeretet; hanem, ellenkezőleg, a lelkiismeret teremti a szokást, melyben az elődök és kortársak ítélete nyilatkozik meg.

Némelyek a jót és a rosszat a *hasznossal* és a *károssal* tévesztik össze. A jó összeesik az igazzal és egyben össze-

függ a boldogsággal, a rossz pedig a boldogtalansággal. Ez csak azt jelenti, hogy a törvény nem önkénynek, hanem *Isten szeretetének* a kifolyása, aki javokat akarja eszes teremtményeinek. De a jó sokszor önmegtágadással jár és nem ígér hasznot a földön; s viszont: a rossz sokszor kellemes és hasznot ígér. Ha tehát a jót összetévesztjük a haszonnal, a hősi erények: a hit, a hazafiság vértanúsága, a hűség — üres szavakká lesznek.

8. Az okság törvényénél fogva *sohasem lehet több az okozatban, mint az okban*, mert különben az okozat egy részének nem lenne oka. De nem szükséges, hogy az ok mindenkor teljes erejével hasson; másszóval: *több lehet az okban, mint amennyi van az okozatban*. Már most, a földön *ésszel, szabadakarral* és *öntudattal* bíró emberek vannak: tehát a világ és az ember *Teremtőjének* is kell bírnia *ésszel, szabad elhatározással és öntudattal*. A világ *nagysága* arra utal, hogy a Teremtő *akarata végtelenül erős*. A bámulatos *rend és célszerűség* pedig arra mutat, hogy Istennek az értelme, *bölcsésége határtalan*.

Romanes († 1894.) angol biológus hitetlen volt, míg csak természettudománnyal foglalkozott; mikor azonban utóbb anthropológiát, pszichológiát, stb. is tanulmányozott, vagyis az emberrel is foglalkozott, arra a fölfedezésre jutott, hogy az ember a leghatalmasabb bizonyítéka az Isten létének, s hívővé lett. S tényleg így is van a dolog: az ember lelki élete a leghangosabban s legékesebben hirdeti Isten bölcsességét. ,

Ha valamely világhiállításon, melyen az emberi tudás és szorgalom ezer meg ezer tárgya van összehalmozva, valakinek eszébe jutna azt mondani: Ez a sok gép, szerszám, művészi alkotás, stb. mind magától lett, a véletlen terméke, — az illetőt joggal eszeveszett embernek tartanók. A világ (κόσμος) is állandó világhiállítás, melyet a Teremtő önmagának és eszes teremtményeinek rendez. S ha az ember elfogulatlanul, szabadon, vagyis bűnös szenvedélytől és a bűn tudatától mentesen gondolkodik: lehetetlen, hogy a világból meg ne ismerje az Istent. Egy világ tanúskodik az Isten léte mellett, úgy, hogy csakis az eszében megzavarodott, vagy gonosz ember tagadhatja Isten létét. Hiszen minden egyes teremtmény nyilván magán viseli Isten bölcsességének, hatalmának, jóságának a jeleit! A naprendszer épúgy ékeskedik az isteni származás cégjegyével, mint az egyszerű fűszál. S az emberiség tényleg minden időben Isten létét olvasta ki a világból. Ezt mutatja a:

9. *Történelmi bizonyíték:* Az egiptomiak, a kínaiak története hatezer éves emlékekkel bír. S ezek az építészeti, művészeti, irodalmi emlékek csaknem mind *vallási* emlékek. Már *Cicero* ezt írhatta: »Az embereken kívül nincs élő lény, amelynek csak valamelyes ismerete is lenne Istenről; de nincs is olyan nép, amely műveletlensége s vadsága dacára is nem tudná, hogy Isten létét el kell fogadni, habár nincs is méltó fogalma Istenről.« (De legib. 1, 8.) És még ma is, mikor legalább nagyjából ismerjük már az egész föld kerekességét, találó *Cicero* ítélete, hogy vallás nélkül szűkölködő népek nincsenek. Hithirdetők, akik egy emberöltőn át figyelték meg a vad népek életét, bevallják, hogy néha még mindig nem sikerült nekik e népek szokásait, gondolkodását egészen ellesniük: »tudós« utazók ellenben, akik mintegy átszaladtak valamely területen, úgy beszélnek, mintha a bizalmatlan vad népeknek a leikök legmélyéig pillantottak volna, s ők majd itt, majd ott fődöztek föl istentelen népeket. A behatóbb vizsgálat azonban kimutatta, hogy a tudós utazók tévedtek. Mindenütt akadnak betegek és örültek; az emberiség zöme azonban egészséges és józan eszű emberekből áll. *Úgy* a mívelt, mint a kevésbé mívelt (teljesen vad nép nincs,) népek között akadnak egyes istentelenek: nagyjából azonban vallásos az emberiség. Ma is igaz a hippói bölcs szava: »Kevesek kivételével, akikben a természet nagyon le van alacsonyítva, az egész emberiség Istent vallja a világ terem-tőjének.« (Sz. *Ágoston*, †430.)

Az Isten léte az emberiném közmeggyőződése. S *Cicero* szerint: »De quo omnium natura consentit, id verum esse necesse est, — Amiben az összes emberek természete egyet-ért, annak igaznak kell lennie.« Mert a közmeggyőződés az ember eszes természetének a szava, s a természet nem hazudik. A lángeszű *Akvinói sz. Tamás* szerint: »Amit mindenki igaznak tart, az nem lehet egészen téves; mert a téves véle-mény az ész gyengeségéből származik, miként az érzéki dolgokban való csalódás is az érzékek gyengeségének a következménye. A fogyatkozás pedig *esetleges*, mert ellentétben van a természettel. S az esetleges dolog nem fordulhat elő mindenkor és mindegyikben.« (Summa phil. II. 34.) Egy-részt a gondolkodás gyengesége és fegyelmezetlensége, más-részt meg a szenvedélyek és babonák okozták, hogy a népek sok istent hittek, bálványokat imádtak; de mindenütt átcsil-lan a tévedés kódén az igazság napja: van ura és ítélő bírása az embernek.

Azok, kik az összes élőket egy össejtből származtatják, a rendszer kedvéért így állítják föl a vallás fejlődésének foko-

zatát: *fetisizmus* (bálvány), *politheizmus* (sok isten), *monotheizmus* (egy istenség). A művelődéstörténet azonban semmitsem tud e mondva-csinált fejlődésről. A történelmi emlékek, ellenkezőleg, arról tanúskodnak, hogy *a régi népek egy Istenben hittek.* »A monotheizmus megelőzte a politheizmust, és a *Védák-ban* a politheisztikus ködön keresztül átsillan az egy, végtelen Isten emléke.« (Müller Miksa) Híres emlék az egiptomiak „*Holtak-könyve.*” Eszerint: az egy Isten előtt meghajolnak az istenek, „*aki teremtette az összes isteneket) a lelkeket és a világot. Ő az egyetlen, öröktől fogva létező és élettelteljes.*” (Dr. Giesswein: Mizraim és Asszur.) *Chaldea* és *Asszíría* ékiratos emlékeiben hasonlóan megcsendül a világ alkotójában, a lelkek ítélő bírójában való hit. *Kinában* még csak pár év előtt fedezték föl európai tudósok a „*Legfőbb Létező*”-höz szóló imádságokat, melyeket a császár ünnepi alkalmakkor szokott elmondani. Ezek az imádságok ereklyék, amelyek rejtve voltak a nép előtt és semmi változást sem szenvedtek. Bármely keresztény is elmondhatná azokat a császári imádságokat, olyan híven megfelelnek az egy igaz Istenről szóló tannak. (Moravski—Jándi: Esték a Genfi-tó partján, 91—93.) A *görögöknél* is *Zeus* az istenek és emberek atyja, az *Olimpus* királya.

A *nyelv-emlékek* is ugyancsak *monotheizmusra* utalnak. Az *indogermán* és a *sémíta* nyelvek az Istent közös szóval jelölik meg. Indogermán nyelvekben, pl. a szanszkrit-ben: *deva*, — a görög-latin: *eós*, — észak-germán *Zio*, — gót: *Tins*, — lithván: *diewas*, — ó-porosz: *deiws*. — *Sémíta* nyelvek: héber: *El* (a hatalmas), — babiloni: *ilu*, — arab: *Allah*, — szíriai: *Aloho*.

A történelem és a nyelvtudomány szerint tehát *monotheizmus* (egy istenség) volt az emberiség ősi vallása. A politheizmus (sok istenség) a hanyatlás, züllés eredménye. Teljesen légből kapott az az állítás, hogy a mai vadnépek az emberiség ősi állapotát mutatják; mert e népek legtöbbje a züllés és elkorcsosodás állapotában van.

A vallás eredete dolgában az evolúció (fejlődés) hívei százféle alakban ismételtetik a materialista (anyagelvi) *Lukrécius*z nótáját: »Prius in orbe deos fecit timor, ardua coelo fulmina dum caderent, — Legelőször a félelem teremtett isteneket, mikor az égről rettenetes menykövek hullottak.« A villámlás, földrengés, a tenger zúgása, a nap- és holdfogyatkozás, stb. tényleg félelmet kelt az emberekben, főleg a természet egyszerű fiában. Ámde mégsem a félelem szülte a vallást. Mert mi a félelem? Érzelem, A félelem tehát, mint minden más érzelem, vak; vak érzelem pedig semmitsem

talál föl. A természet tüneményei az állatot is megfélemlítik: miért nem szült hát vallást az állatokban is a félelem? . . . A félelem, melyet a természet nagyszerű tüneményei okoztak az emberben, alkalmi okul szolgált arra, hogy az ember a tünemények mögött a természet alkotóját kutassa. Tehát nem a félelem, hanem *a józan ész* vitte az embert az Isten ismeretére» JHa az embernek nem volna gondolkodó lelke, a félelem époly kevéssé keltett volna benne vallást, mint ahogy az oktalan állatból nem tud vallást kicsalni.

Már a közép-korban is mondogatták: »Qui nescit orare, pergat ad mare, — Aki nem tud imádkozni, csak szálljon a tengerre, majd megtanul ott!« Már akkor tudták, hogy a félelem jó alkalom a vallásosság fölkeltésére. De fölkelteni csak azt lehet az emberben, ami legalább csírájában már megvan benne. *Stolz Albán* írja, hogy szentföldi útja alkalmával egy uracs folyton erkölcstelen regényírók termékeit bújta a hajón. A félelmes vihart követő napon azonban már nem látta a fiatalember kezében a férc-könyvet. Nem tudta megállni, megkérdezte tőle: »Hol van a regény, amelyet tegnap még oly mohón olvasott?« — »A tengerbe dobtam a viharban; mert mégis — igen gonosz portéka volt.« *ij'* Az istentelen *szociáldemokrácia* kedves szavajárása: »Nem Isten teremtette az embert, hanem az ember teremtette az Istent.« Tényleg igaz ez a vakmerő mondás ebben az értelemben: Az egy igaz és végtelenül szent Istent nem szívelhette a bűnös ember, s az igaz Istentől való félelem rávitte, hogy a maga képére alkosson magának isteneket, akik bűnösök, mint ő maga, s akiktől nem kell félnie. A dogmanélküli kereszténység hívei is, szívok kívánsága szerint^ amolyan hálósipkás nagyapónak képzelik az Istent, aki szemet huny gyermekei gyengéinek. Minden dogmát elvetnek, csak egyet vallanak: »Utoljára is minden ember a mennyországba jut; mert Isten jó és csak nem taszíthatja pokolba saját gyermekeit!« Ez valóban paródiája a vallásnak, modern kiadása a pogányságnak.

Akadtak, akik ezt mondták: »A vallás a papok és a ravasz uralkodók találánya.« A pap a vallás szolgája: hivatala tehát *már föltételezi* a vallást. A valóság az, hogy a vallás szülte a papokat. Az uralkodók meg csak akkor használhatták föl céljaikra a vallást, ha *már hittek* Istenben alattvalóik, az emberek.

3. A Kant-Laplace féle elmélet.

1. Az atheizmus hívei a mozgásból és az égen uralkodó rendből, valamint az életből vont Isten-érveket két tudományos elmélettel akarják lerombolni: a *Kant-Laplace*-és az *ősnemződés* elméletével.

2. A *Kant-Laplace-féle* elmélet *Kopernikusz* csillagászati rendszerének a betetőzése. *Kant* 1755-ben fejtette ki ennek az elméletnek az alapvonalait. Munkája előszavában elmondja, hogy csak akkor szánta rá magát elméletének a közlésére, mikor már meggyőződött, hogy az nem ellenkezik a hittel. (Később ugyan nem volt ennyire lelkiismeretes!) Negyven évvel később *Laplace* tökéletesítette, későbbi kutatások meg mindinkább valószínűvé tették ezt az elméletet.

3. Alapvonalaiiban így szól ez az elmélet: Naprendszerünk összes tagjai: a nap, a nyolc nagyobb bolygó, a bolygók holdjai s a több százra menő kis bolygók valamikor egy közös, rengeteg gáztömeget alkottak. Ez a gáztömeg aztán idővel sűrűsödni és saját tengelye körül forogni kezdett. A sűrűsödés nagyobbodásával a forgás is gyorsabb lett és a hőség is növekedett. (fiat lux!) A gyors körforgásnak az lett a következménye, hogy az egyenlítő táján, ahol legnagyobb volt a centrifugál-erő, *gyűrűk* képződtek, amelyek egymásután elváltak a középponti testtől, s annak vonzása következtében körülötte kezdettek keringeni. Később a *gyűrűk*, valamely ismeretlen ok miatt, elszakadtak és összehúzódtak, így származtak a *bolygók*. S mivel a középponti test körül keringő bolygók külső része gyorsabban haladt, létrejött a bolygók forgása saját tengelyök körül. A *gyűrű*-elválások ismétlődtek a bolygóknál is, és így származtak a *holdak*. S mikor a középponti testek, összehúzóadásuk következtében, sűrűbbek lettek, megszűntek a *gyűrű*-elválások. A *lehülés* általános a naprendszer tagjainál. Egyik-másik már annyira lehült, hogy nem bír tulajdon melegséggel (pl. a hold). Így keletkezett a naprendszerünk és az egész csillagvilág. Újabban ugyanis rájöttek a csillagászok, hogy napunk is, összes kísérőivel együtt, valamely ismeretlen középponti nap körül forog. Eszerint tehát naprendszerünk eredeti gáztömege is már elvált tömeg volt, mikor körforgását megkezdette.

4. Ez az elmélet nem a képzelet szülöttje, hanem tényeken alapuló, tudományos hipotézis, amely több pontban homályos ugyan még és bizonyára módosulni fog egyben-másban, a magvát azonban már ma is igazságnak vehetjük.

a) A *spektrálanalízis* ugyanis azt bizonyítja, hogy az égi testek *egyforma elemekből* vannak. Ez a tény a csillagok *közös eredetére* utal. b) Némelyik égi-test még most is, egyik ritkább, a másik sűrűbb gázokból áll; mások meg cseppfolyós állapotban vannak; ismét mások már szilárdak. Ez is *közös*-, és pedig g-az-állapotból való származásra mutat, c) A bolygók *pályái*, némi eltérésekkel, a *nap egyenlítőjének a síkjába esnek*. Ez a tény az egyenlítő táján való elválásra utal. d) A bolygók pályái a körhöz közeledő *elipszisek*. Ebből a középponti test rotációjára (körforgására) lehet következtetni, e) A naprendszer bolygói, az *Uránusz* két holdja és a *Neptun* holdja kivételével, *egy irányban*: nyugatról keletre forognak. Ez is közös származásra mutat.

Homályosak még az elmélet következő pontjai: a) az *Uránusz* és a *Neptun holdjainak* ellentétes forgása keletről nyugatra; b) a kis-bolygók keringése nagy eltéréseket mutat a nap egyenlítőjének síkjától; c) a legszélsőbb bolygó: a *Neptun*, sűrűbb, mint a naphoz sokkal közelebb álló *Uránusz*, s ez ismét sűrűbb, mint a még beljebb eső *Szturnusz*. Ezekre még nem tud feleletet adni az elmélet. Ám az egész valóban becsületére válik az emberi elmének. Az ember mintegy bepillantott ezzel a teremtés csodálatos műhelyébe. Az *átheista* azonban megzavarja örömlökét, s ezt mondja: »íme, mily természetes módon jött létre a csodálatos csillag-világ! Nem kellett ide bölcs Teremtő!« . . .

5. Feleletünk erre a beszédre a következő: Valóban *Istenhez méltó eljárás, hogy mindenható akaratával megteremti a világ anyagát erőivel együtt, s egy lökéssel megindítja a világ fejlődését, és az anyag, a beléje fektetett erővel, megvalósítja a Teremtő tervét!* Ez a nagyszerű elmélet Isten működésének csodálatos voltáról tanúskodik, de nem teszi fölöslegessé, sőt fizikai szükségességgel *m.egköveteli a Teremtőt*. A teremtő Isten közbelépését követelik ezek: a) *az anyag léte*. Honnan van az anyag a benne levő erővel együtt? b) *Miért* volt éppen *gázállapotban* az anyag? Mert az anyag közömbös a halmaz-állapot iránt Nemcsak gáz, de cseppfolyós és szilárd állapotban is lehetett volna. Miért volt hát tényleg mégis gázállapotban? Szilárd halmaz-állapotból az egész elmélet semmitsem tudna megmagyarázni. »Ha belső gravitáció van: a föld, a bolygók és általán minden égi test anyagának lehetetlen a világűrbe repülnie s ott egyformán eloszlania, hacsak *természetfölötti erő* nem lép közbe. S bizonyos, hogy ami most nem történhetik meg *természetfölötti ok* nélkül, az előbb és semmikor sem történhetett meg ilyen ok nélkül.« (*Newton.*) c) *Honnan*

van az első lökés, mely a gáztömeg elszakadását és a közép-ponti nap-magvak képződését okozta? Miért nem maradt örök nyugalomban a gáztömeg? ... Az egész Kant-Laplace-elmélet a tengelye körül forgó gáztömegekből indul ki. Ámde ez a forgó gáztömeg már a világ-fejlődésnek középső stádiuma, s nem a kezdete. Mert a tengelye körül forgó gáztömeg nem »chaosz«, hanem *csírában levő világrendszer*: valamint a szilvماغ nem kavics, hanem szilvafa »in potentia.« Chaoszból magától sohasem lesz mechanizmus, mint ahogyan magától a vastömegekből sem lesz működő gőzgép.

Az *áttheizmus* rendes fogása, hogy rámutat a „*hogyan*”-ra de elhallgatja a feleletet a „*honnan-ra.*, a „*miért*”-re. Ha pontosan tudom is, hogy miképpen lesz a magból fa, ezzel még korántsem fejtettem meg az *élet* titkát. Éppígy: ha tudjuk, *hogyan* lett a világ, ezzel még korántsem fejtettük meg a világ keletkezésének a titkát. A »*hogyan*«, a természeti történés — természetes úton-módon megy végbe. De ezzel nem érheti be a józan ész. S ha a természetes történés *végső okát* kutatjuk, okvetlenül Istenhez érünk. »Tudományunk, ha eltekint Istentől, sehogysem tudja megmagyarázni a dolgok eredetét és célját. Az okok láncolatában vissza kell mennünk az *első* láncszemig, amely *Isten* trónjához van erősítve.« (*Secchi* csillagász.)

Sok elsőrendű tudós *a tudomány követelményének vallja az Isten létét*. Ha ez az igazság oly közömbös volna az ember életmódjára, mint az, hogy az egész nagyobb a részénél, vagy, hogy kétszer kettő = négy: a tudósok kivétel nélkül karban hangoztatnák, hogy Isten nélkül megfejtetlen talány a világ; Isten léte szükségszerű követelménye a tudománynak. Ellenben, ha a Kopernikusz-féle rendszernek, avagy a Kant-Laplace-féle elméletnek logikai következménye az volna, hogy a *tízparancsolat* mindenkire kötelező, biztos, hogy akkor tömérdek sok ember kétségbevonná és^ megtámadná ezt a rendszert és elméletet – a tudomány nevében!

4. Az ősnemződés.

1. Az élet kezdetének kérdésében csak két eset lehetséges: vagy *teremtésnek* *XL* eredménye az élet, vagy az *anyag* fizikai és kémiai *erői* hozták azt létre. *Haeckel* szerint is csak e kettő között választhatunk: vagy 1. az *ősnemződést* fogadjuk el, vagy 2. a »*csodát*«, t. i. a *teremtést*.

Komoly természettudósok (*Helmholtz, Thomson*) még egy harmadik *Lehetőséget* is feszegettek, hogy t. i. az élet csírái *meteor* által jöttek a földre. 1880-ban *Hahn* már korallokat talált (?) egy meteoritban, s az egyiket »Uránia Guilielmi«-nek keresztelte el. *Büchner* igen örült e fölfedezésnek; *Hahn* személyesen jelentette az örömhírt Darvinnak. Csakhogy rövid ideig tartott az öröm: *Daubrée* és *Meunier* kimutatták, hogy valójában ásványok azok a »korallok«, s az irányzatos tudomány egy blamázzsal gazdagabb lett. (L. *Meffert*: *Apol. Vorträge* II. 63.)

Tegyük föl, hogy egyrészt a világűr dermesztő hidege, másrészt meg a nagy hőség, melyet a föld levegőjének a sűrűlódása okoz, nem öli meg a meteorban az élet csíráit! De még mindig nem tudjuk: *honnan* jutott az élet a meteorba? A; kérdés ugyan eltolódik így, de nem nyer megfajtást. Teljesen egyremegy, akár ezt kérdezzük: miképpen jutott az élet a földre? akár azt, hogy: honnét került a meteorba, vagy más *égi* testre? Belátják ezt a materialisták is, és éppen ezért minden erejüket az *ösnemzőclés* megvédésére fordítják. A tudománynak ebből a döntő peréből ismerhetjük meg legjobban a materialista tudósok jellemét.

2. Régi egyházatyák és hittudósok, *Arisztotelész* nyomán, igaz valóságnak tartották az ösnemződést. Mivel ugyanis azt látták, hogy a rothadó fán gombák nőnek, a rothadó húsban férgek támadnak, azt hitték, hogy ezek az élő lények mag, életcsíra nélkül jönnek létre. De azért mégsem hitték ám azt, hogy Isten nélkül támadhat élet, hanem csak azt vallották, hogy Isten fölruházta az anyagot olyan erővel, amelyekkel életet tud létrehozni. Még a XVII. században is, *Van Helmont* orvos és mások is azt tartották, hogy a mocsarak gőzölgése halakat, csigákat, piócákat s egyéb állatokat szül. *Van Helmont* még recepteket is adott különféle állatok létrehozására. A régieknek ezt a téves vélekedését azonban teljesen megdöntötte a *biológia* (élettan).

3. Már 1651-ben *Harvey*, a vérkeringés fölfedezője, győződelmesen vitatta ezt az elvet: „*Omne vivum ex ovo*, — Minden élő lény élő magból, tojásból származik.« *Schwann* 1839-ben fölfedezte az *állati* test legkisebb életegységét: a *sejtet*. Valamivel előbb fedezte föl *Schleiden* a *növényi sejtet*. S a sejt fölfedezésével óriási lépést tett előre a biológia.

A *sejt* maga nem egyszerű, hanem *összetett egység*. Részei: 1. a *protoplaszma* (πρώτος= első; πλάσμα = alakulás, képződmény. Eleinte azt hitték, hogy a protoplazma az élet hordozója. Innen az elnevezés.); 2. a *nukleusz*, a mag. Egyideig azt hitték, hogy a protoplazma nyúlós anyaga fehérnye.

Reinke szerint a sejt $\frac{3}{4}$ része víz, a szilárd $\frac{1}{4}$ -ben csak 15% fehérnye van; kilenc ismert anyagot sorol és 6-5% eddig ismeretlen anyagot. Már a protoplazma is igen bonyolult szervezet. (Die Welt als Tat, 184.) A nukleusz, mag, apró szálcscákból áll. Ennek is bonyolult szerkezete van. A sejt az élő szervezet tulajdonságaival bír: *táplálkozik, szaporodik.* A táplálkozás olyformán történik, hogy a szervetlen anyag a sejtben átalakul, az elhasznált részt pedig kilöki magából, illetőleg a szervezetből a sejt. *A szaporodás meg úgy megy végbe, hogy a sejt magja kettéválik, s az elvált részekből új sejtmagok és sejtek keletkeznek.*

A sejt élettanát sok tekintetben még homály fűdi; mert a biológia még eddig nem tudta kimutatni a protoplazma és a nukleusz egyes részeinek a szerepét. Annyi azonban már most is biztos, hogy protoplazma és nukleusz a sejt *lényeges* alkotó-elemei. *A nukleusz az életelv* hordozója: a növekedés és szaporodás a nukleusz szétválásával indul meg. A protoplazma meg táplálója a nukleusznak. Nukleusz nélkül egyideig még él a protoplazma, de szaporodásra nem; képes. A nukleusz protoplazma nélkül még csak fejlődésnek induló sejt.

4. 1858-ban *Virchow* a régi élettani elvet: »*Omne vivum ex ovo*«, — tovább fejlesztette, s kimondta, hogy: „*Omnis cellula e cellula*, Minden sejt egy másik sejtől származik«, — a most élő összes növények és állatok más növényekből és állatokból lettek, s maguk ismét élő utódok szülői lehetnek. Vége 1897-ben *Strasburger* botanikus kimondta: »*Omnis nucleus e nucleo*, — Minden sejtmag egy másik sejtmagból származik.« A legilletékesebb tudomány, a biológia tehát már régen kimondta a halálos-ítéletet az ősnemződésre.

5. A sejt anyagból, de *szerves* anyagból áll. Fizikai és kémiai erők is működnek a sejtben. De ezeken az erőkön *fölül még van valami az élő* szervezetben, ami nem található a holt anyagban. Némelyek életerőnek, mások életelvnek, ismét mások dominánsnak, léleknek nevezik azt a valamit. De bárminek nevezzük is az *élet okát*, az élet működését: a táplálkozást, a belülről való növekedést, a szaporodást fizikai és kémiai erőkből, vagyis mechanikai úton nem lehet megmagyarázni. Nincs olyan gépezet, amely önmagától táplálkoznék, önmagától növekednék, önmagát megújítaná, s mindennek a tetejébe még önmagához hasonló gépezetet is szülne.

Az élő sejt, mely az organizmus életelve, irányítja, bizonyos cél elérésére vezeti az organizmust. Ez a cél: az *egyed* és a *faj fõntartása*, amely kettős célra sok mindenféle alárendelt cél szolgál, amilyenek: az egyes szervek kifejlődése,

a különféle szervek és szervezet-csoportok összeműködése, stb. Az életelv irányadó az organizmusnak mint egésznek és az egyes szerveknek alakításában, s irányadó a szervek és szervezet-csoportok (emésztési, vérkeringési, kiválasztási szervek s az egyes érzékek) összeműködésében; irányadó abban is, hogy minden a kellő időben történjék. Az emlősök szaporodásánál (az embernél is) a szülés előtt megduzzadnak a szülő-szervek s szülési fájdalmak jelentkeznek. Ezek nélkül lehetetlen volna a szülés. A szülés után nyomban működésbe jönnek az emlők és tejmirigyek a magzat táplálása céljából. S hozzá még nem egyforma a tejkiválasztás, hanem különféle minőségű tejet hoz létre, éppen olyant, aminő legjobban megfelel a fejlődő magzatnak.

Az *életelv* működése *eszes* lény munkálkodásához hasonló, ki az életnek összes titkait ismeri s számtani pontossággal alkalmazkodik az élet törvényeihez; holott az anyag tehetetlen, csakis külső lökés hozza mozgásba. A fizikai és kémiai erő vak s mindig egy irányba hat, hacsak életelv uralma alá nem jut. A fizikai és kémiai erő átváltoztatható, de meg nem semmisíthető: az életelvet ellenben nem lehet átváltoztatni más energiává, belőle sohasem lesz fizikai, vagy kémiai erő, s az életelv megsemmisíthető. Minden fizikai és kémiai energiát meg tudunk mérni: de az életerőt, bár nagy és fontos munkát végez, nem lehet megmérni. *Az életelv fizikai és kémiai energiákat tart szolgálatában, de maga az életelv nem energia, s azért, a józan ész ítélete szerint, nem is származhatik energiákból.* Szóval: az életelv különleges, az anyagtól és energiától elütő, azokkal ellentétes természetű. Az élő organizmusban van valami, ami a holt anyagban és annak az energiáiban nincs. Már pedig tiszta sor, hogy: Senkisem és semmisem adhatja meg másnak azt, amije magának nincs. Hogyan eredhetne hát holt anyagból élet?!.. S ha valaki mégis azt állítja, hogy az élet a holt anyag és energia születtje, az nem csodát állít, hanem ennél sokkal különbet: igazi monstrumot, — szerencsére, nem létező monstrumot. A csodának megvan a megfelelő oka az isteni működésben; de az élet születése a halálból ok nélkül szükölködő monstrum volna.

^ Némelyek a *jegecekben* átmenetet látnak a holt anyag és az élő sejt között. Csakhogy a jegec és a sejt között csak külső hasonlatosság van, valójában azonban úgy különböznek egymástól, mint az élő gyermek a papírmáséból készített bábutól. Hogyan jő létre a *jegec*? Úgy, hogy az egynemű ásvány-atomok kiválnak az oldatból és egymás mellé helyezkednek (juxtapositio), anélkül, hogy az egyik atom a másikat

kiszorítaná, vagy átváltoztatná. Az összetapadás oka itt: *kémiai* vonzás. A *sejt* szintén kívülről vesz föl idegen anyagot, de azt az anyagot *átválttatja* (intussusceptio), a fölös részt meg kilöki. A sejt tehát táplálkozik, és pedig rendezett étvágya van neki, mert nem vesz föl akármit. Hozzá még: a sejt *belülről* nő és megoszlás útján *szaporodik*. A sejtből tehát az *élő* szervezet összes jelenségei megvannak. A sejtre egészen ráillik az *élet* meghatározása, mely szerint élni annyit tesz, mint *önmagát mozgatni*: Vivere est; movere se ipsum. (Akv. sz. Tamás.) Itt a mozgáson *minden változást* kell érteni, nemcsak a helybeli változást. (L. Mercier: Psychologie I. 44.) Jegec és sejt között tehát ez a viszony: *külsőleg* mind a kettő *szabályos* képződmény; csakhogy: a sejt *él*, a jegec meg *holt* anyag.

A *konyhasó* (klórnátrium) mindig kocka-jegecokban fordul elő. Ha a konyhasót megőröljük s vízben föloldjuk, semmi nyoma a kocka-jegecnek. De ha a sós vizet elpárologtatjuk, megint csak kocka-jegecokban marad vissza a só. A konyhasó természetéhez tartozik tehát a kockaforma. Itt is valamelyes formára törő irányítás van, amely némi hasonlatosságot mutat a jegec és az élő sejt között. De, hogy mennyire elüt az élő sejt a jegectől, nyomban nyilvánvaló, ha a sejten is a jegec kísérletét végezzük. Zúzzuk csak össze az élő sejtet, — és soha többé nem lesz az élővé. A kémiai és fizikai folyamatot meg lehet fordítani, de az élet-folyamatot nem. Az életelv, azonkívül, miként imént láttuk, nemcsak a formát alakítja, hanem minden élet-folyamatot irányít. A holt sejtből, a holt organizmusban még azután is történnek fizikai és kémiai folyamatok, (†öszlész) aminők pl. a jegecben történnek, — de élet-folyamatnak már nyoma sincs bennök. Mechanikával tehát lehetetlen megfejteni az életet.

S ha már az élet ajsérjelenségeivel szemben is csödöt mond a fizikára és aJtérniára támaszkodó mechanizmus, bizonyára még tehetetlenebb az élet *felsőbb* jelenségeivel szemben, amilyenek: az érzéki észrevezés (ézés), gondolkodás, akarás, öntudat. *A holt anyag és az élet közt akkorá úr van, hogy a fizika és a kémia sohasem fogja azt áthidalhatni*. Innen magyarázhatjuk meg azt, hogy újabban általánossá lesz a tudósok közt az a felfogás, hogy az élethez több kell, mint a fizika, kémia és a mechanika. (Neovitalizmus.) Még *Hertvig*, Haeckel talíitváriya, még ő is ezt mondja: »Egészen célt-tévesztett törekvés azt képzeln, hogy az élő szervezetet a mechanika törvényei szerint megérthetjük.« Pedig Hertvig csak a szaporodásra gondol itt, amelyről azt tartja, hogy: »ezidészert eddigi tudásunk szörnyűséges gondolatnak tartja

azt, hogy egy gép két gépre kettészakadni képes legyen részeinek megoszlása következtében.« (L. *Aleffert*: Ap. Vorträge II. 52.)

6. Mikor javában dühöngött a darvinizmus, 1868-ban, kábelrakás-közben, apró csomócskákból álló anyagot hoztak föl az Atlanti-óceán mélységéből. *Huxley* igen megörült e leletnek. Azt hitte, hogy az élő szervezetek őseit sikerült megtalálnia. A darvinizmus prófétájának tiszteletére „*Bathybius Haeckelii*”-nek nevezte e $\Gamma (\beta \alpha \Phi \upsilon \varsigma = m \acute{e} l y; \Phi \upsilon \varsigma = \acute{e} l e t)$ ezt az állítólagos őslényt, mely az átmenetet alkotni lett volna hivatva a holt anyag és az élők közt. Csakhamar kiűnt azonban, hogy a *Bathybius holt* anyag, kénsavas gipsz, és egy berlini tanár mesterséges úton is előállította ugyanazt.

A holt anyagban még az élő organizmus kémiai vegyületei sem fordulnak elő. *Wöhlner*-nek sikerült hűgysavat mesterségesen előállítania, de *fehérnyét* még nem termelnek a kémikus lombikjai, bár a kémikus pontosan ismeri a fehérnye alkotó-elemeit. A fehérnyének mesterséges előállítása óriási vívmány volna, mert igen megkönnyítené a táplálkozást; de ez a mesterséges fehérnye még nem volna élő protoplazma, hanem csak holt vegyület. S abból, hogy a tanút, okos kémikus valamit meg tud csinálni, még korántsem következik, hogy a holt anyag és annak vak erői is meg tudják csinálni ugyanazt. A kémia ezidőszerint még külön tárgyalja a szerves vegyületeket s ennek megfelelően szerves és szervetlen kémiára oszlik. S a szerves vegyületeket az élő organizmusoktól kénytelenek kölcsönvenni a kémikusok.

A materializmus hívei nem fáradtak bele hiú erőlködéseikbe: az *infuzóriákba* és *baktériumokba* vetették reményök horgonyát. A magasabb rendű állatoknál a nemtudás is könnyen meggyőződhetett a saját szemével ennek az elvnek igazságáról: „*Omne vivum ex ovo*”, — a göröcsövi élőlényeknél azonban már nehéz az ellenőrzés. De itt is csalódtak. Rajok nézve kedvezőtlen világosságot derített a kérdésre a nagy *Pasteur*. Ez a híres francia tudós magasfokú hővel megtisztította a kísérleti lombikokat, a levegőt és a vizet, — és infuzóriának, baktériumnak semmi nyoma sem volt található lombikjaiban. Ezzel *Pasteur* kézzelfoghatóan bebizonyította, hogy az ősnemződés az alsórendű infuzóriáknál, baktériumoknál sem fordul elő, s hogy oda, ahol eddig ősnemződést sejtettek, az élet csirái vagy a levegővel, vagy a vízzel, vagy mindkettővel jutottak. Kísérleteinek eredménye, hogy: „*Az ősnemződés agyrem.*” (*Pasteur* saját szavai.)

Pasteur hosszas és gondos kísérleteit sokan kifogásolták. Azért a párisi Akadémia tudós társaságot küldött ki a

kísérletek megvizsgálására. A bizottság megállapította, hogy a kísérletek kifogástalanok. A híres kísérletek után ezt írta *Quatrefages*: »Az ősnemződés tanát végleg megcáfoltnak kell tekintenünk.« A materialista *Huxley* is megvallotta: »Pasteur kísérleteivel az ősnemződés megkapta a kegyelem-döfést.« *Bastian* ugyan azt vitatta Angliában, hogy ő kísérletileg tudja igazolni az ősnemződést; de a szintén materialista *Tyndall* fölvette vele a tudományos harcot s kimutatta, hogy kísérletei nem voltak elég gondosak, sterilizációja, vagyis: a kísérleti anyagnak megtisztítása az élet csíráitól, nem volt kifogástalan. *Tyndall* gondosabban megismételte *Bastian* kísérleteit, s az eredmény az lett, hogy lombikjaiban semmi nyoma sem maradt az élő baktériumnak. *Dollin ger* pedig egy másik hibára figyelmeztette *Bastian*t: hogy t. i. ezekhez a kísérletekhez nagyfokú hő kell; mert a baktériumok élete nagyon szívós. — *Tyndall* nem titkolta, hogy sokkal jobban kedvére lett volna neki az ellenkező eredmény, de azért mégis ezzel a vallomással fejezte be kísérleteit: »Megvallom, hogy a legcsekélyebb megbízható s kísérleten nyugvó bizonyítékunk sincs arra a föltevésre, hogy élet másképp is származhatik, mint meglevő életből.« (Nineteenth Century, 1878; 507. I.)

1877-ben *Virchow* (ifjúságában materialista volt) Münchenben, a természettudósok gyűlésén, ekképen nyilatkozott: »Nem ismerünk egyetlenegy lényt sem, amely igazolná, hogy valaha ősnemződés történt. *Nincs ember, aki látta volna, hogy ősnemződés ment végbe, s mindenkit, aki azt állította, hogy ősnemződést látott, megcáfoltak. Nem a hit cáfolta meg őket, hanem: a természettudósok.*» 1897-ben meg ugyanez a *Virchow* ezt mondta a természettudósok gyűlésén: »Annak az álláspontnak a helyessége, amely szerint ősnemződés nincs, oly általános, hogy a nemzetközi törvényeket is annak alapján hozták meg. Ha mégis itt-ott ellenmondás hallatszik és ősnemződésről beszélnek, ez egyszerűen anachronizmus. Ha egy orvos, akár járvány esetén, akár egyes esetben, a *generatio aequivoca* álláspontjáról járna el, azt nemcsak törülni kellene az állami alkalmazottak sorából, de komoly büntetést is érdemelne; mert az élet folytonossága a tudomány elismert, biztos eredménye. Nincs más, mint örökölt élet. Ez a tétel: »*Omnis cellula ex cellula,*« — a tudománynak soha el nem múló vívmánya. Ezt a tételt a XIX. század kutatásainak eredményeképp hagyhatjuk a XX. századra.« (L. *Meffert*: AP. Vorträge, II. 57.)

7. Az exakt természettudomány ítélőszéke előtt a materializmus alapdogmája teljesen megsemmisült. Ámde a mate-

riálizmus hívei nem hajoltak meg a tudomány ítélete előtt, amely eljárásukból kitűnt, hogy itt *nem az ész* ügyéről, *nem tudományról* van szó, hanem: *a hitelenség makacsságáról*. A materializmus a tudomány terén szenvedett megsemmisítő vereség után is még kibúvókat keres: majd a régmúltba igyekszik menekülni, majd meg a láthatatlanságba bujdosik el. »Ha a megvénhedt természet — így beszélnek — manapság már nem tud is holt anyagból életet létrehozni, ebből nem' következik, hogy valamikor, mikor a természet erői még nagyobb eréllyel működtek, ne tudtak volna élőt nemzeni.« E kifogással azonban már lelépett a materializmus a tapasztalati tudomány teréről és a *spekuláció*, és pedig a regényes spekuláció mezejére kalandoz el. Komoly természettudósok ezt mondják erre a kifogásra: Ha az ősnemződésre valamikor képes volt a természet, úgy mindaddig elő kellene fordulnia az ősnemződésnek, míg csak megvannak a földön az élet föl-tételei. Ezidőszerint pedig nemcsak hogy van élet, de sőt bőséges, erőteljes élet van a földön: tehát most is látnunk kellene az ősnemződést, ha az valaha előfordult volna. A materialistáknak az a föltevése, hogy valamikor az erők nagyobb eréllyel működtek a földön, éppen ellenök bizonyít. Á hő, a fény, a villamosság *erős* működése *nem kedvez* az életnek: vagy gyengíti az élő szervezetet, vagy meg is öli. Különös volna, hogy éppen a halált hozó tényezők lennének forrásai az életnek.

Milyen *komikus* is a materialisták helyzete! Egyrészt azt hirdetik, hogy a természet törvényei öröktől fogva valók és örökre változatlanok: másrészt meg, nagy szorultságukban, hogy a teremtés tényétől megszabaduljanak, ezt mondják: *Egyszer, csak egyetlenegyszer kivétel esett meg a természet örök és változhatatlan törvényeivel*, akkor t. i., mikor az első élő sejt a holt anyagból magától született! . . . No ez aztán igazán *oktalan hit*, minőt a krisztusi hit sohasem követel híveitől.

Reinke ezt mondja a régmúltba menekülő hitetlenekről: »Már *Henle* joggal hangsúlyozta, hogy akkor, mikor az első élő szervezetek föllépése a földön lehetségessé vált, kétségkívül melegebb volt a légkör és szénsavban gazdagabb. Ezek a körülmények azonban távolról sem elégségesek a szülők nélkül való élet létrehozására. Fokozott hővel megölhetjük a szervezeteket, de kémiai vegyületekből ily módon sohasem lesznek élő szervezetek. Én hozzáteszem, hogy laboratóriumainkban könnyűszerrel előállíthatunk akkora meleget és légnyomást, aminő akkoriban volt a földön. Ámde nem hiszem, hogy akadna kísérletező, aki ilyenén körülmények

között, mondjuk: tengervíz-áztatta agyagból élő szervezete-
teket akarna előállítani. Valamint a föld lehülésének bár-
mely korszakában két vonal nem volt elégséges háromszög
alakítására: époly kevésbé voltak elégségesek az agyagban
levő erők és vegyületek arra, hogy csak a legegyszerűbb
élő szervezet is létrejöhetett volna belőlök.» (Philosophie der
Botanik, 187. l.) Továbbá: »Ha megengednők, hogy az, ami
kémiailag manapság lehetetlen, milliárd év előtt lehetséges
volt, ennek a föltetésnek csak akkora értéke volna, mint
annak, hogy milliárd év előtt talán három vonal is elég
volt négyszög alkotására, vagy, hogy akkoriban az ólyom
a víz színén úszott.« (Die Natur u. Wir, 67—.)

A materialisták erős képzeletükben még a *helyet* is meg-
jelölik, ahol az ősnemződés a mesebeli időkben végbement
volna. Az Indiai-óceánon, ott volt *Lemuria*, az ősnemződés
hazája. *Nagy kár, hogy az egész Lemuria mindenesztül
a tengerbe süllyedt a tudomány mérhetetlen veszteségére!*

8. Nagy szorultságában végre a *láthatatlanságba* mene-
kül a materializmus. A tudomány a görcső alatt látható *sejt-
ben* találja meg a legkisebb életegységet. A materializmus
ezzel szemben *bioforok-ról* (élethordozó) beszél, melyek az
élet láthatatlan egységei volnának. Biofor-t azonban még
senkisémet látott, eddig csakis a papiroson és legfőljebb
egyes materialisták képzeletében van meg. Ez a biofor-
história nem egyéb, mint *Empedoklész* régi tévedésének a
legújabb kiadása. Empedoklész szerint eredetileg olyan
lények voltak a földön, amelyek csupa szem, csupa fül, csupa
lág stb. voltak, — és ezek egyesüléséből jöttek létre a most
élő lények.

9. *Haeckel*, végül, azzal vigasztalódott, hogy vannak
mag nélkül szükölködő, csupán protoplazmából álló egy-
sejtű őslények, pl. az *amoeba prince ps.* Szerinte ezek az ő-
slények, — *monerek* (μόνοος = egy) volnának a kapocs, az át-
menet a holt anyagból az élő sejthez. Behatöbb vizsgálat
azonban kiderítette, hogy a monerek voltaképpen nem mone-
rek, nem egyféle protoplazmából álló lények, hanem *mag-
gal* bírnak, amelyet eleinte nem vettek észre. Haeckel
legdvesebb tanítványa, *Hertwig* is kénytelen megvallani:
valószínű, hogy ama kevés, most még monerként szereplő
monernél is van mag, csak hogy még nem vették ezt észre.«
Nemcsak valószínű, de bizonyos dolog, hogy az élő szerve-
tek nem származnak protoplazmás monerekből. A biológia
szerint ugyanis az egysejtű lények a *mag megoszlása* által
szaporodnak; a monerek ennél fogva nem szaporodhatnak,
mivel nincs megoszlásra képes magjok, s így a mag nélkül
szükölködő őslények már régen kihaltak volna.

10. A materialisták nemcsak okoskodtak, de ugyancsak rajta voltak, hogy mesterséges úton-módon hozzanak létre élő sejtet. Az eredmény azonban a nullával egyenlő. Legutóbb 1905-ben a magyar újságok is nagy hűhóval jelentették, hogy *Barke* tanár *Cambridge-ben*, élő anyagot hozott létre rádiumsugárzással. A tudomány emberei nagy kételkedéssel fogadták e hírt; s tényleg: *Ramsay* nemsokára kimutatta, hogy a kérdéses anyag — összesűrűsített leves rádiumporral telehintve, amely vegyi hatás következtében gázbuborékokat vet ugyan, de életről szó sincsen. (L. *Mef-fert*: Ap. Vorträge, IL 65.)

Liebig egyenest kimondja: »A kémiának *sohasem fog sikerülni* sejtet, izomrostot, ideget, szóval az *élő* szervezet tulajdonságaival bíró organizmus-részt létrehozni a laboratóriumban.« *Becquerel* őszintén megvallja, hogy: »Abban az esetben, ha valamely hő-katasztrófa tönkretenné az életet a földön, a szervetlen vegyületek ismét létrejönnének a lehülés után; de elgondolni sem lehet, mikép jöhetnének létre a növények és állatok csirái. Az élet kérdésében *Teremtő nélkül* nem boldogulhatunk.« Ugyanezt vallja *Lord Kelvin* (Thomson) is, Angliának ezidőszerint legnagyobb fizikusa: Itt a tudományos gondolkodás *teremtői* erőt kénytelen föltételezni. 40 év előtt séta alkalmával azt kérdeztem *Liebig*-től: vajjon hiszi-e, hogy a fű, a virágok, amelyeket magunk körül láttunk, pusztán kémiai erőkkel jöttek létre? S *Liebig* így felelt: Nem hihetem ezt, époly kevéssé, mint ahogyan azt sem hihetem, hogy a természetrajzi könyv, mely e növények leírását tartalmazza, kémiai erőkkel jött létre.« (Levél a *Times* 1903-diki máj. 2. számában.) *Reinke* ítélete e kérdésben: »a mechanikai és kémiai erők semmi körülmények között sem elégségesek arra, hogy élő lényt hozzanak létre. *Ezzel a materiálisztikus világnézet kártyavárként összeomlik.*» (Die Welt als Tat, 315. 1.)

Az élet léte a földön megingathatatlan bizonyítéka Isten létének. Az élet az Isten *teremtői* tényének az eredménye. De korántsem szabad azt gondolnunk, hogy Isten magvető módjára hintette el a földön az élet csiráit. Leghelyesebb fölfogásnak az látszik, ha úgy gondoljuk el az élet teremtését, hogy Isten akaratbeli ténnyel létrehozta az anyagot, de úgy, hogy az anyag bizonyos hányadába erőt is teremtett bele, amely működésével létrehozta az élő szervezeteket, mikor már megvoltak az élet föltételei a földön. Az *embernél* azonban okvetlenül *külön, közvetlen* teremtői ténykedést kell föltételeznünk.

11. Az élet kérdése, végül, becses tanulságot nyújt

nekünk arra, hogy alaposan megismerjük a hitetlenség embereit. A hitetlenség mindig a tudomány nevében beszél; de, ha kell, miként az ősnemződés kérdésében láttuk, az exakt tudomány minden vívmányát elveti. A materializmus megtagadja a biológia alapvető igazságait s a képzelet szülte föltevésekhez folyamodik. Úgy tesz, mint, ha a matematikus erre építené a tudományát: Kétszer kettő = öt, — de azért még mindig komoly tudományról beszélne A „*Szabad Gondolat*” 1906. aug. 11. számában az ősnemződésről ezt mondja egy »szabadgondolkodó«: „*S ha nem lenne is igaz, még akkor is föl kell vennünk az igazságok közé; mert ez a világegyetemről való fölfogásunknak természetes kiegészítője.*» Tényleg: nem a tudomány, hanem a *hitetlenség* követelménye az ősnemződés. Ha nem is ily drasztikus, mégis nemkevésbé tudománytalan *Pékár Mihály* eljárása a „*Műveltség Könyvtára*”-nak az emberről szóló kötetében. Pékár elismeri, hogy: »Soha senkisémet látott másból, mint egy másik élő sejtéből keletkezni új sejtet«; elismeri, hogy: »Szabad sejtképződés minden valószínűség szerint a föld őskorában sem volt.« Harmadszor is visszatér e kérdésre s azt mondja: »A víz lecsapódása után kezdődött az élet, amelynek keletkezése mindenesetre nem a véletlen eredménye.« A logikus gondolkozáshoz szokott ember ily előzmények után azt várná, hogy Pékár levonja a következtetést és körülbelül ezt fogja mondani: Mivel nincs rá eset, hogy holt anyag élő sejtet szülne; mivel, továbbá, a véletlen, nem hatóok, amely valamit létrehozna: *az élet csakis a Teremtő közbelépéséből származhatik.* — Ez elfogulatlan, előítéletlőtől ment, logikus és tudóshoz méltó beszéd lenne. Ehelyett azonban mit olvasunk Pékárnál? Végső szava neki ebben a végtelenül fontos kérdésben ez a logikai szörny: „*Az élet szükségszerű következménye bizonyos ismeretlen föltételeknek és vegyületeknek.*”

Ha valaki ezt mondaná: Igaz ugyan, hogy nem tudok semmitsem affélól, hogy nekem dúsgazdag amerikai nagybátyám van; de azért semmitsem tesz ez: én bizonyos vagyok abban, hogy még milliárdos leszek, mert *ismeretlen* nagybátyám *ismeretlen* föltételek alatt *szükségképen* rám hagyja rengeteg vagyonát, — ha valaki ilyesmit mondana. az egészet oktan beszédnek, vagy boszontóan rossz viccnek tartanok. És Pékár megcselekszi, hogy komoly, tudományos fejtegetésben *ismeretlen* X-tényezőről beszél, amelyet senkisémet látott, amelyről senkisémet hallott, és azt mondja, hogy az a teljesen ismeretlen X. *ismeretlen* föltételek között leledzett. De ő azért mégis *tud* két dolgot arról a teljes

homályba burkolt X-ről: tudja, hogy a) az az X *vegyület*, vagy vegyületek keveréke volt, és hogy b) az *szükségszerűen* hozta létre az életet. (L. Műveltség könyvtára: Az ember, 118. 1 .) Csak azt ne kérdezze senki, hogy: honnan tudja Pékár az ismeretlen X-ről ezt a két dolgot? . . . Itt bizony — sajnos — lelki betegséggel állunk szemben, épügy, mint az előbb említett »szabadgondolkodó« esetében. Ennek a lelki betegségnek a neve: *theofóbia doctorum*”, (az Istentől való félelem), amely *Reinke* szerint a világtalány kellemtelen megfajtásától retteg és rendszerint *bizonyos* tudományos körök cinikus gúnyjától is fél.

Nem csoda, hogy az effajta »tudósok« illetén beteges viselkedése még a szatirikus költők csipkedő kedvét is ki-hívta. Még a darvinizmus farsangi napjaiban, 1877-ben írta *Reymond M.* e sorokat:

„Einst gab es a u f Erden nicht Menschen, n o c h V i e h;
M a n wuszte n o c h nichts v o n der Phylogenie.
Es kämpften um's Dasein noch Feuer und D a m p f
I m Nebel der Urwelt den grimmigen K a m p f.
A l s aber v o m Wasser die Erde ward nass:
O selig, o selig! da krabbelte schon was.”

Lásson A. az irányzatos tudomány vadregényes képzelődései láttára ezt írta: »Ugyanazok az emberek, kik a csodát mint a tudomány megsemmisítőjét elvetik, könnyelműen chaotikus mozgások véletlenségéből származtatják az élő és formás lényt s ezzel a csodák csodáját statuálják. Későbbi nemzedékek előtt megfoghatatlan lesz majd, hogy ugyanaz az emberiség, mely a legnagyobb technikai vívmányokat valósította meg, miképpen adhatta a fejét ilyen regényes örületre, mellyel szemben a korábbi századok hite a boszorkányokban és a varázslásban nagyon is menthető elévélődése az észnek.« (L. *Reinke*: Die Natur u. Wir, 47. 1 .)

5. Kicsoda—micsoda az Isten?

1. A vallás alapja és legfőbb alkotórésze: *a fogalom az Istenről*. Amilyen az emberben az Isten fogalma, olyan neki a vallása.

Az Istent nem látjuk; de előttünk van Isten kezének a munkája: *a világ*. S e munkából megismerjük az alkotó művészt. A világ létra az emberi ész számára, melyen az az Istenhez hatol. A létra legfelsőbb foka a föld legremekebb teremtménye: *az ember*. Az emberből ismerjük meg legjobban az Istent.

A hitetlenség gúnyt űz a hívő emberből, hogy saját ké-
pére alkotja meg az Isten fogalmát, anthropomorfizmust gya-
korol, stb. A kinyilatkoztatás tudunkra adja, hogy Isten a
„*maga képére és hasonlatosságára*” teremtette az embert.
(Mózes I. 1, 26.) Ha maga az Isten a minta, amely után az
embert teremtette: teljes joggal következtethetünk a fotog-
ráfiáról a mintára. Különbözik a hitetlenség sem tagadhatja,
hogy az ember a látható teremtés csúcspontja; s a józan
ész azt mondja, hogy a mestert legjobban az ő legremekebb
alkotásából ítéelhetjük meg.

2. Eszünk azt mondja: A világ létezik, tehát örök lény
is létezik; mert, ha a világ előtt nem lett volna már örök
lény; nem jöhetett volna létre a világ. »Ex nihilo nihil fit«
Továbbá: mivel a mozgás első mozgatóra utal, motor im-
motusra, akit senki és semmi más nem mozgat, — az örök
első mozgató teljesen független. Istentől függ tehát telje-
sen az egész világ, mert. ötle kapta létét. Isten, ellenben,
senkitől és semmitől sem függ, mert ő *önmagában* bírja lété-
nek az okát. (Ens a se). A *teljesen független* lét az Isten
kizárólagos birtoka s a méltó Isten-fogalom alapja és kiin-
dulási pontja.

A világ is valósággal létezik, de nem úgy, mint ahogyan
Isten létezik. A világ létének oka a világon kívül, Istenben
van, s épe ezért a világ *függő* viszonyban létezik. Isten
azonban nem másban, hanem *önmagában* bírja létének az
okát, amiért is egyáltalán semmitől sem függ, ami kívül van.

3. Isten teljes függetlenségéből következik az ő *vég-
telensége*. Mivel senki és semmi sem határolja, korlátozza
Istent, azért ő *végtelen*. Ha valami korlátozná, akkor nem
lenne végtelen, sem független, mert függne attól a korlát-
tól. És Istennek a végtelenségéből következik az is, hogy
szellem az Isten. Ami ugyanis részekből áll és részekre bont-
ható, az, bármily nagy legyen is, mégis, még újabb részek-
kel nagyobbítható. Másszóval: a végtelen anyag ellenmondás,
képtelenség. Csakis az egyszerű, részekből nem álló *szellem*
lehet végtelen.

4. Isten független az *időtől*: ő az idő fölött, az időn
kívül van. Istenre nézve nincs sem kezdet, sem vég, vagyis:
az Isten *örökkévaló*. És ugyancsak független ő a *helytől* is,
a tér nem korlátozza. Minden térben ott van, de az egész
világ sem zárja magába. *Isten mindenütt jelen van*. Gyermekek
felfogással bírnak Istenről azok, akik azt hiszik, hogy Isten
a világ fölé emelkedve bizonyos helyen trónol. Igaz, hogy
Isten a maga dicsőségét csakis az üdvösség hazájában mutatja
meg teremtményeinek; de láthatatlanul mindenütt ott van.

A földön is közel van hozzánk az Isten. Hisz „*őbenne vagyunk, élünk és mozgunk*”. (Ap. cs. 17, 28.) Ahol ember születik, ott Isten teremtői ereje is működött a lélek megteremtésében. Minden szentség méltó fölvételekor Isten működik a lélekben. Minden szentmisében Isten ereje változtatja át a kenyeret és a bort Krisztus testévé-vérévé. Létünk is Isten folytatólagos teremtői működésének az eredménye.

De, ha naivnak nevezzük ama felfogást, hogy Isten bizonyos helyen trónol, a *szabadkőművesek* felfogását meg szálnalmasnak kell mondanunk. Szerintök ugyanis »a világ nagy építőmestere, miután fölépítette a világot, nyugalomba vonult és többé semmitsem törődik a művével.« *Strausz* és *Schopenhauer* meg káromkodó gúnnyal azt tartja, hogy a modern csillagászat fölfedezései zavarbahozták a mennyei Atyát — lakás dolgában. Ilyetén szellemeskedés nem zavaros, de nagyon is világos bizonyítéka annak, hogy a nevezett istentelen bölcselőknek nincs tiszta fogalmuk az Istenről. Ilyen »tudományira azt mondaná sz. *Ágoston*: »Aniles et pueriles opiniones, — Vénasszonyi s gyermeki fecsegés.« (L. *Mausbach*: Kernfragen 12.)

5. Az ember nem a teste, hanem a *lelke* szerint képmása az Istennek. Az emberi léleknek két főtehetsége: az *ész* és *akarat*. Mivel az okozatban csak az lehet meg, ami az okban is megvan: az emberi észből és akaratból teljes joggal következtethetjük, hogy Istenben is van ész és akarat.

6. Egyik embernek az esze nagyobb a másikénál, de valamennyié korlátolt. Az ember csak bizonyos határig ismer meg, amelyen túl korlátozza megismerő képességében a hely és az idő. A jelenvalókból csak a hozzánk közelesőket ismerjük meg; a múltra nézve csak fogyatékos emlékezésünk van; a jövővel szemben pedig csaknem egészen tehetetlenek vagyunk.

A világban megnyilatkozó rend és célszerűség óriási észre mutat, úgy, hogy rengeteg összeszedettségbe és fáradtságunkba kerül Istennek a világban megnyilatkozó gondolatait utánagondolnunk. Ha az észet végtelen hatványra emelve gondoljuk s hozzá még ledöntjük a megismerés idő- és helybeli korlátait: akkor valamennyire rájövünk Isten *mindentudóságának* az ismeretére. Emberi nyelvünkkel legjobban úgy fejezzük ki Istennek a *mindentudóságát*, ha ezt mondjuk: Isten mindent lát; ő látja a jelenvalókat, a múltat, a jövőt; öelötte minden jelenvaló. Bár sohase feledkeznénk meg arról az igazságról, hogy a *mindentudó* Isten tanúja minden gondolatunknak, minden lépésünknek, egész életünknek! Isten *mindentudósága* az ő *igazságos ítéletének* az alapja. Csak a

mindentudó Isten tudja értéke szerint jutalmazni. „a rejtett erényt s tényleges gonoszága szerint büntetni a titkos bűnt.

7. Az emberi *akarat* sajátága, hogy *működésre* indítja önmagát. E pontban az akarat elüt úgy az anyagtól, mint az erőtől. Az emberi akarat bizonyos neme az erélynek, energiának; de nem korlátlan, hanem korlátozott neki az ereje: sokat meg tud tenni az ember, de nem mindent. Ha ledöntünk minden korlátot, mely az akaratot határolja, akkor *úgy-ahogy* fölemelkedünk Isten *mindenhatóságának* az ismertetére. Istennek az akarata végtelen energia. Az ő akarásában nincs óhajlás; mert Istennél egybeesik az elhatározás és a megvalósulás. Isten akaratának, mindenhatóságának legjellemzőbb megnyilatkozása: a *teremtés*. Isten akarta, s meglett a világ. De a világ megteremtésével korántsem merült ám ki Istennek a hatalma! Ha akarja, száz és száz új, és a mostaninál még tökéletesebb világot is teremthet, isten akaratára csak egy mérték van: az ő tetszése. Mindent megtehet, amit csak akar. Egyrészt Istennek az Urasága, másrészt meg az ő mindentudósága és mindenhatósága hozza magával, hogy mindent úgy intéz, hogy elérje célját. Ezt pedig *isteni bölcseségnek* nevezzük.

8. Isten akarata mindenekelőtt *önmagára* irányul. Ezt így mondjuk: *Isten szereti önmagát*. Isten ismeri, s éppen azért szükségképpen szereti is önmagát. Végtelen ez a szeretet, mint ahogyan Isten nagysága is végtelen. Amit magán kívül még akar az Isten, azt csakis *önmagáért* akarhatja. Istennél nagyobb nincs sem égen, sem földön, amiért is voltaképpen *csak önmaga* lehet az indítóoka akarásának és működésének. Ebből következik, hogy *Isten dicsősége* a mindenség végső célja. „*Omnia ad maiorem Dei gloriam! — Mindent Isten nagyobb dicsőségére!*” — ez az erkölcs legmagasabb elve. Az ember élete annál tartalmasabb, mennél jobban ragyog belőle az Isten dicsősége.

9. Mivel Isten szereti önmagát, mindazt akarja, ami megfelel természetének, és semmi olyast nem akarhat, ami természetével ellen van; másszóval: *szent* az Isten. Az emberi szentség: egyezés az Istennel, hasonlóság az Istenhez az értelemben és az akaratban, a gondolkodásban és a cselekvésben.

Isten szentségének a működése kifelé: az ő *igazságossága*. Igazságosságból írja elő törvényül az ő akaratát eszes teremtményeinek, akiket segít akarata megvalósításában, és mindenkinek megadja jutalmát és büntetését, aszerint, amint teljesítette törvényét, vagy pedig ellenszegült annak.

10. Isten jelen van a világban, de lényegesen különbözik a világtól. Ő akkor is az volt, ami most, mikor a világ

még csak eszme volt Istennek a szellemében. És ha új világokat alkot is, ő maga akkor is változatlan marad, csak a világ változik. Valamint a szobor, a kép nem azonos a művésszel, bár a művész lelke nyilatkozik meg a műremekben: úgy a világ sem alkotó-része Istennek, bár Isten lelke nyilatkozik meg benne s kezének a nyoma található rajta.

11. Valamint az ember szellemi megismerése lényegesen elüt az állat érzéki megismerésétől: épúgy Isten megismerése is nem fokozat szerint, hanem *lényegesen* elüt az ember megismerésétől. Hasonlóképp Istennek az akarása is nem fokozat szerint, hanem lényegesen elüt az emberi akarástól. Az emberi akarat legfőbb kiváltsága az, hogy önmaga határozza el magát; de, ha valamit elhatározott, azt csak a test fizikai és kémiai energiáival tudja végrehajtani. Az emberi akarat anyagra szorul, amelyen valamit csinál, s erőre, amellyel valamit csinál. Szóval: nagy úr az ember, mert önmaga határozhatja el magát; de egyet azért mégsem tud: teremteni. Isten akarata ellenben nemcsak önmaga határozza el magát, hanem az ő puszta akarása létet is ad, vagyis teremt. Az ember csak alkot, de sohasem teremt.

Teljes, kimerítő fogalommal csak egymaga az Isten bír önmagáról. Emberi ész nem foghatja föl az Isten valóját s emberi nyelv sohasem tudja tökéletesen kifejezni az ő fogalmát. Az Óceánok rengeteg víztömegét nem szoríthatjuk bele egy literes pohárba; de mégkevésbé foghatjuk meg Isten valóját. Bármily nagyot gondolunk is, Isten nagyobb gondolatunknál. Legközelebb akkor jutunk el a valósághoz, ha mennél tökéletesebben megismerjük azt, hogy Istent föl nem foghatjuk. Porba hullva közeledni az Istenhez – legméltóbb az emberhez.

Az emberi *nyelv* az ember korlátolt szellemének a terméke. Ebből világos, hogy az emberi nyelv nem rendelkezhetik kimerítő fogalmával Istennek. Emberek vagyunk s azért *emberi módon* gondolkodunk és beszélünk az Istenről, mert másképpen nem tudunk. A valóságnak megfelelően csak Isten gondolkodik önmagáról. S mivel a világ is véges, nyilvánvaló, hogy a világ sem fejezi ki Isten egész nagyságát.

12. Isten végtelen nagysága az örök boldogság záloga. Isten végtelenül boldog, mert ismeri és szereti önmagát. Az üdvösség lakói résztvesznek Isten boldogságában azáltal, hogy színről-színre látják őt. E látásból olyan szeretet fakad, amely sohasem merül ki. Ahol Isten mindentudóság a és mindenhatósága áll a lelkek rendelkezésére, ott a boldogság nem fogyatkozhatik meg és nem merülhet ki sohasem. Ez a mennyei, örök boldogság.

6. Isten gondját viseli a világnak.

1. Isten teremtette a világot. Mindentudó elméjével megalkotta s mindenható akaratával megvalósította a világ tervét. Isten a) *semmiből* teremtette a világot. Oktalanság lenne azonban azt gondolni, hogy a semmi a világ létrehozó-oka. Mert semmiből bizony semmisen lesz. E szó „*semmiből*”, csak annyit jelent, hogy: mielőtt Isten teremtett, semmisen volt Istenen kívül, sem anyag, sem erő. A világ létrehozó oka tehát nem a semmi, hanem Istennek a mindenhatósága. A *kozmosz* anyagból épült. De a kozmosz anyaga is gondolatot, szellemet tükröztet vissza: a bámulatos rend, a célszerűség s főleg maga az ember az ő szellemi életével — gondolatra utal. Ha nem volna gondolat a kozmoszban, nem is olvashatnánk ki belőle gondolatot, törvényt. Sőt azt kell mondanunk, hogy a kozmosz nagyszerű eszköz Isten fenséges gondolatainak a kifejezésére, megérzéki-tésére. Isten világokkal gondolkodik és akar. Mi volt előbb? Mindenesetre a gondolat, amelynek kifejezése a világ. Az anyagi világ mintegy meghosszabbítása a szelleminek — lefelé, vagy kifelé.

Isten b) *szerelemből* teremtette a világot. Szeretetből létet és tökéletességet közölt teremtményeivel. Ugyanez a szeretet indítja Istent arra is, hogy boldogságra képes teremtményeit boldogítani akarja. Isten c) *önmagáért*, a tulajdon dicsőségére teremtette a világot. Istenen kívül semmisen volt, tehát önmagán kívül senki, vagy semmi sem bírhatta őt arra, hogy teremtsen. De nem is lenne méltó Istenhez, hogy nálánál valami kisebb indítsa őt működésre. Nem azért teremtette Isten a világot, mintha a világ valamit adhatna neki, hanem, ha már megteremtette, a Teremtő méltósága követeli, hogy az ő bölcsességét, hatalmát, dicsőségét hirdesse, a világ. A boldogságot is akkor éri el az öntudatos teremtmények, ha Isten dicsőségét hirdetik,

2. *A teremtés lényéből Istenre nézve a föltétlen uraság, a világra nézve a föltétlen függés következik.* Istennek az urasága két dologban nyilatkozik meg: a) *főntartja*, b) *kormányozza a világot.*

a) Valamely erőnek csak addig van eredménye, míg az erő működik. A földön pl. csak addig van élet, míg a nap fényt és meleget ad a földnek. Ha egyszer kihül a nap, nyomban megszűnik az élet a földön. A világ léte is csak addig tart, míg Isten teremtő ereje *lébtentartja* azt. Ha Isten teremtő ereje megszűnnék működni, nyomban a sem-

miségbe hullna vissza a világ. Ránk nézve fölfoghatatlan istennek ez a működése, mert sem emberi, sem más fizikai erő, sem teremteni, sem valamit a semmiségbe taszítani nem tud, s amit nem látunk, azt elképzelni, elgondolni is nehezen tudjuk. Nevetséges volna azonban az emberi képzeletet és gondolkodást a megismerés legfőbb fokának tartani.

b) *Isten kormányozza a világot.* A világ alkotó-részei: 1. anyag, 2. erők, 3. szellemek. Az *anyag* összetételében temérdek sok kombináció lehetséges. S az *erők*, amelyek természetöknél fogva vakon, egyirányban működnek, hasonlóan temérdek sokféle összeműködésre egyesíthetők. Az *értelmes lények*, szabadakaratuknál fogva, szintén sok irányban működhetnek. Az anyagnak, az erőknek, a szellemi lényeknek a *végső célra*, Isten dicsőségére való irányítása: *a világ kormányzása.* Igen szépen világítja meg ezt a dolgot az *orgonán* játszó művészről vett hasonlat. Az orgona főrészei: a sípok, a szelláda és a fújtató; s hozzája tartoznak a hangtan (akusztika) törvényei. A sípok sokfélék és úgy vannak berendezve, hogy csakis a játszó akaratára szólnak meg. Ha minden síp mindenkor szólna, nem dallamos összhang, hanem zűrzavar hangzanék. Az orgona hangjai összhang és dallam dolgában temérdek sokféle változatot engednek meg. Ámde minden hatásra mégsem képesek. Az orgona-művésznek azonban szabadságában áll az orgonajátékot hárfá-, trombita-, vagy egyéb játékkal kibővíteni. A művész odaül a kész orgonához és tetszése szerint lejátsza a fejében kigondolt dallamos összhangzatokat. A kész orgona: a megteremtett világ. Az egyes sípok: a világba helyezett erők. Az orgona-művész: az Isten. Az orgonán lejátszott összhangzatos dallam: a világ folyása. És a világ folyásának változatos összhangja mindenkor Istent dicsőítő himnusz.

A világ kormányzása, eszerint, a világba beleteremtett erőkkel történik. Nagyot tévednek, akik azt hiszik, hogy Isten folyton belenyúl, toldozva-foldozva, a világba, holott Isten az általa teremtett erőkkel dolgozik. Mindenre ugyan nincs berendezve a világ; de, ha úgy tartja Istennek a tetszése, hogy olyan eredmény jöjjön létre, melyre a világ nincs berendezve, mindenkor módjában van külön-külön a saját isteni erejével működni a különös cél elérésére. Ezt teszi, mikor *csodát* mivel.

Romanes, a híres angol biológus, sokat tépelődött a természetes okság ténye fölött, hogy t. i. a világon minden történésnek előbbi történésben van az oka: Hol itt az isteni működés? — gondolta Romanes. Egyszer csak aztán erre a gondolatra jutott: »Ember! hiszen a fizikai okok lánc-

lata Isten akaratának a kifejezése; mert a világ egész berendezésével Istennek a műve!« S erre nyomban nyugalmat talált a lelke. Hányszor, de hányszor okoznak lelki kínt a szegény vakoskodó embernek a félreértések?! . . .

Az emberi kultúra és haladás úgy jött létre, hogy az ember rájött arra: miképen kell a természet erőit működésre bírni és irányítani. Mihelyt ez az irányítás megszűnik, a kultúrának is vége van. A vak erők maguktól nem hoznak létre kultúrát. Ha tehát az ember, aki maga is csak egy síp a világ orgonájában, befolyhat a világ folyásába anélkül, hogy a természet megszűnnék természet lenni: világos, hogy Isten, ki a világot és magát az embert is teremtette, szintén befolyhat a világ folyásának intézésébe. S a rend és célszerűség és bizonyos események sokszor szinte kézzelfoghatóan mutatják az isteni gondviselés befolyását. Csakhogy, a dolog természeténél fogva, a rövidlátó ember nem tudja mindig észrevenni a világ kormányzásában keresztülvitt isteni tervet. A történetes ugyanis sokszor nem egy oknak az eredménye, hanem temérdek sok, az emberre nézve kiszámíthatatlan oknak az eredője. S ha az okok hálózatában csak egy szálát is kimozdítunk a helyéből, mindjárt más lesz az eredmény. *Napoleon* Waterloonál szembenáll ellenségeivel. Katonasága lelkes; a vezér lángesze nem fogyatkozott meg, s biztosra veszi most is a győzelmét, amihez hozzászokott. A csata előtt való éjszakán azonban nagy eső volt. *Napóleon* csak délután mer támadni; de tüzésége alig tud mozogni a feneketlen sárban. A poroszok meg előnyomulnak a keményebb országúton s hátra támadják. Ezzel eldőlt a csata: legyőzték *Napóleont*, íme, egy eső is elég volt a Gondviselés kezében, hogy megalázza azt, aki annyi népet és uralkodót megalázott!^— Az ember azonban korlátolt: az okok sorozatának csak kis részét tudja áttekinteni, sok okot meg egyáltalán nem tud fölfedezni. Hozzá még: néha csak századok múlva jelentkezik az igazi eredmény, amelyet Isten elérni akart. Ezek az okai annak, hogy csak ritkán vesszük észre Isten ujját az egyes emberek és nemzetek sorsának az intézésében.

Istennek a gondviselése kiterjed még a legaprólékosabb dolgokra is. Az Úr Jézus szava szerint: hajunkszála sem esik le fejünkről mennyei Atyánk tudta és akarata nélkül. Hanem erre ezt mondják némelyek: »Valamint királyhoz nem méltó foglalkozás, hogy minden falu apró-cseprő dolgait maga intézze, úgy J e n h e z is méltatlan, hogy ily kicsiségekkel törődjék.« Akik így beszélnek, azoknak nincs helyes fogalmuk az Istenről; olybá veszik az Istent, mintha korlátolt ember volna. Ha az ember nagy embertömeget lát, nem

tudja egyszerre megmondani az emberek számát; csak fáradtságos számlálás után ismeri meg a számukat; de akkor sem tudja az emberek összes sajátságait. Isten azonban egyszerre áttekinti az egész mindenséget és annak minden porcikáját Istenre nézve nincs kis és nagy dolog. Még abban sincs neki semmi nehézsége, hogy millió és millió történést egyszerre irányítson. Isten egy ember, egy vízcsepp mikrokozmoszában épúgy mutatja tudását és mindenhatóságát, mint a csillagvilág makrokozmoszában.

3. Isten föltétlen urasága a világ fölött azt hozza magával, hogy *Isten akarata nélkül*, és még kevésbé az ő akarata ellenére, *semmisem történik*. Rögtön csorbát szenvedne Isten urasága, mihelyt valami az ő akarata ellenére történék. A fizikai, a növény- és állatvilág nem is tud újat húzni Istennel. A csillagvilág vakon engedelmeskedik a fizika és kémia törvényeinek, s épúgy a növény- és az állatvilág is az élet törvényeinek, amihez az állatvilágra nézve még az ösztön járul. Mindebben *szükségyszerűség* uralkodik. Az ember is könnyen belátja, hogy ezeknél mindenkor föltétlenül érvényesül Isten urasága. De hogyan érvényesül föltétlenül Isten urasága a szű^öüi-akarató *emberrel* szemben? Ha az ember követi Isten törvényét, akkor, természetesen, itt is érvényesül Isten urasága. De hátha az ember, szabadakaratóval visszaélve, Ura-Istene ellen fordul? mi lesz akkor? Akkor is sértetlen marad Istennek az urasága. Istennek az urasága ugyanis csak azt követeli, hogy módjában legyen neki megakadályoznia a bűnt. Ha nem akadályozza meg, akkor *megengedi*. Teheti-e azonban ezt a szent Isten? . . .

Három dolgot kell megkülönböztetnünk a bűnben: 1. az elhatározást, 2. a végrehajtást, 3. az eredményt. Miben áll a bűnnek, pl. a gyilkosságnak a gonoszsága? A gyilkos *elhatározásában*. A végrehajtás és az eredmény e bűnben éppen olyan, mint a hóhér, vagy a katona működésében. *Az elhatározás és ezzel a bán kizárólag az emberé*. Isten ezt is megakadályozhatná, — csoda nélkül is, — de nem tartozik megakadályozni; s a meglevő elhatározást épúgy, mint bármely más erőt, beleállíthatja a világ tervébe, s a gonoszságot is jóra fordíthatja. Isten gondviselése főleg a szabadakarató emberrel szemben remekel. Az emberek jó és rossz elhatározásait is beállítja a világ tervébe és irányítja anélkül, hogy megsértené az ember szabadságát. Ha Isten mindenkor megakadályozná a bűnös elhatározást, ezzel megsemmisítené az erkölcsi rosszat, de egyben megsemmisítené az erkölcsi jót is. Ha az ember csak egy irányban, csak a jóra határozhatná el magát, akkor megszűnnék a sza-

badsága, erkölcsi természete, és semmi érdeme sem lenne a jóságából, amint hogy a csillagnak sem érdeme az, hogy a nehézkes törvényeit követi. A bűnre való elhatározás tényleg visszaélés a szabadsággal; de, ha erkölcsi, jutalomra méltó lényeket akart teremteni az Úr, akkor meg kellett engednie a vétkezés lehetőségét. Ha Isten nemcsak a bűnös elhatározást, de annak a végrehajtását és az eredményét is mindenkor megakadályozná, pl. a gyilkosságnál, a paráznaságnál stb., — a bűn természetes következményeinek megszüntetésével maga szabadítaná föl az embert a bátorságos vétkezésre.

4. Végtelenül megnyugtató a hívőre nézve az a tudat, hogy a világ és *az ember sorsa Isten kezében van*, akihez bárhol, bármikor és akármely Ijában segítségért és oltalomért fordulhat.

A *deista*, aki úgy vélekedik az Üristenről, mintha ő méltóságán alulnak tartaná, hogy a világ és az egyes ember sorsával törődjek, efféle álokoskodással igyekszik megzavarni hitében a jámbor hívőt: Isten nem változtatja terveit az emberek kedvéért. Gyermekies, naiv felfogás, hogy Isten belenyúl a természetbe a hívő imádságára s a kedvéért csodát mivel. *Büchner* és hasonszórú társai meg éppenséggel a világ fölfordulásától tartanak, ha Isten meghallgatná az imádságot: »Hogyan volna lehetséges, hogy a megváltozhatatlan rend, melyben a dolgok mozognak, valaha megzavarodhatnék anélkül, hogy az egész világon végig gyógyíthatatlan rés ne támadna, — anélkül, hogy mi és az egész mindenség vigasztalan önkénynek ne volnánk alávetve, — anélkül, hogy minden tudomány nevetséges semmivé (*kindischer Quark*), s minden földi fáradozás haszontalan munkává ne lenne?!« (Kraft, u. Stoff, 36. 1.) Hogyan? Megmondom.

Mindig kedvező dolog a hitre, ha a hit ellenségei kénytelenek elferdíteni a hit fölfogását, hogy ezzel támadó pontot találjanak. Ha valaki olyformán képzei az isteni gondviselés működését, hogy Isten meghallgatja az ember imádságát, és, ha éppen kedve tartja, megállítja a természet működését, és minden szíre-szóra csodát mivel, hogy az ember imádsága meghallgatásra találjon, — ez tényleg naiv fölfogás. A gondolkodó hívő azonban másképp gondolja el a Gondviselést. Az emberre nézve az idő egymásutánjában vannak a dolgok; Istent azonban nem korlátozza az idő. Ha a hívő bajában Istenhez fordul, az imádságát nem most látja az Isten, hanem *öröktőlfogva* látta, és azt is mint tényt állította bele a világ tervébe, úgy, hogy a természeti

erők annakidején annak megfelelően működnek. S ha Isten az imádság meghallgatását határozta el, nem kell csodát mívelnie, hanem csak a természet erőit kell irányítania, amit az ember is mindennap megtesz, — és ezzel teljesíti a hívő kérését. Gyönyörűen fejtegette ezt a kérdést 100 évvel ezelőtt *Euler*, a nagy matematikus: »Mikor Isten a világ dolgainak kezdetén fejlődésüket megalapozta és mindent, ami történni fog, elrendezett, figyelemmel volt a jövő események minden körülményére s főleg az eszes teremtmények viszonyaira, kívánságaira s imádságaira, és mindezzel egyezően szabta meg a történéseket. Ha tehát az ember sikerrel kér valamit Istentől, nem szabad úgy képzelnünk ezt a dolgot, mintha Isten csak akkor értesült volna az illető imádságról. Nem! Isten öröktől fogva ismerte azt az imádságot s a világ folyását határozottan az imádkozó javára rendezte be, úgy, hogy az imádság meghallgatása nem egyéb, mint a dolgok rendes folyásának a következménye. Isten eszerint rendesen csoda nélkül hallgatja meg övéinek az imádságait. Mindazonáltal nincs okunk tagadni, hogy Isten valóságos csodákat is mívelt és néhanapján most is mível.« (L. Meffert: Ápol. Vorträge, II. 152. 1.) És 500 évvel Euler előtt mondotta *Akvinói sz. Tamás* a maga velős rövidségével: »Nem azért imádkozunk, hogy az isteni gondviselés örök tervét megváltoztassuk, hanem inkább azért, hogy imádságunkra megkapjuk, amit Isten öröktől fogva nekünk szánt.« E szavakban arra is megvan a felelet, ha valaki így találna szólni: Minek imádkozzam, ha egyszer úgyszólván megváltoztathatatlanok az Isten tervei? Ha nem imádkozol, a nemlétező imádságod nincs Isten tervében s így meghallgatást sem remélhetsz . . .

Sok embert megzavart már ez a gondolat: *hogyan egyeztethető össze Isten előretadása és örök elhatározása az ember szabadságával?* Ha Isten mindent előre tud, — így okoskodnak, — és örök elhatározásai föltétlenül érvényesülnek: akkor minden, még a bűn is, szükségszerűen történik. A *mohamedán* tényleg *fatalista*; nem is gyakorolja a kérő-imádságot; mert, amit Allah elhatározott, az bekövetkezik, akármit tesz is az ember. A XVI. század reformátorai meg a *föltétlen predesztinációt* tanították, mely szerint Isten az emberek egy részét boldogságra, más részét meg kárhozatra szánta, s ez az előre való elhatározás az embertől függetlenül érvényesül. Csak-hogy úgy a mohamedánok, mint a reformátorok tévednek, és pedig abban, hogy túlhajtják és így *elferdítik az igazságot*. Mert erre nézve ez az igazság: Isten előrelátja az emberek cselekedeteit; csak-hogy nem azért történnek e cselekedetek, mert Isten előre látja azokat, hanem azért látja előre

Isten a cselekedeteket, mert azok tényleg megtörténnek. Az ékszerkereskedő, anélkül, hogy fölemelné fejét, előrelátja az ügyesen elhelyezett tükrökben, hogy ki lép be a boltjába; de nem ez az előrelátás húzza oda a vevőt, vagy a tolvajt a boltba. Nem egy, de száz ember is előre tudhatja, mit fogunk tenni, de azért ez a tudás nem rontja le cselekvésünk szabad voltát. Így az Isten örök tudása sem semmisíti meg cselekedeteink szabadságát. Isten előre tudja, hogy ki fog üdvözülni, ki fog elkárhozni; sőt előre el is határozta az egyes emberek üdvözülését és elkárhozását, — de *nem függetlenül* az emberektől történt ez az ő elhatározása, hanem úgy, hogy, akiről Isten az ő mindentudásával előrelátta, hogy szabadságával mindvégig visszaél és kegyelem nélkül távozik e világból, annak kárhozatot szánt. Az ilyen elkárhozott azonban nem Istennek, hanem a tulajdon megátalkodottságának köszöni elkárhozását.

A XVI. század reformátorai különben még azzal is tetézték az embert kétségbejítő tévedésüket, hogy az ember *szabadakarátát* is tagadták és egyenest Istent tették meg a bűn szerzőjének, nem gondolva meg, hogy eme nyakatekert elvek logikus érvényesülése lerontja az erkölcsöt és kétségbeesésbe hajtja az embert. Szerencsére, az emberek józan esze visszaborzad a tévedés logikus végiggondolásától.

5. Másokat ismét efféle gondolatok zavarnak: Ha mindenható és szerető Isten intézi a világ sorsát: honnan való a rossz, a baj és szenvedés a világon? Erre ezt feleljük: *A legtöbb bajt és szenvedést saját magunk és embertársaink ostobasága és rosszakarata zúditja ránk.* Gondoljunk csak arra: mennyit vétenek az emberek részint bűnös szokásból, részint tudatlanságból saját maguk és mások egészsége ellen! *De Maistre* a sok emberi ostobaság láttára ezt írta: »Az emberek nem úgy halnak meg, hanem megölik magukat.« Ha az emberek Isten gondolatai, törvényei szerint rendelnek be életüket, a mennyország előcsarnoka lenne a föld.

A rossz kétféle: *erkölcsi* és *fizikai*. *Az erkölcsi rosszat kizárólag saját magunk okozzuk.* S Istennek meg kell engednie az erkölcsi rossz lehetőségét, ha egyszer *szabad-akarátú* lényeket teremtett, akik önmaguk a saját boldogságuk, vagy boldogtalanságuk kovácsai. A *fizikai* rossz dolgában pedig legokosabb dolog tartózkodónak lennünk az ítéletben; mert korlátoltságunk és rövidlátásunk sokszor azt is rossznak nézi, «»ni a világra nézve hasznos dolog. Így pl. a bacillusokat, baktériumokat sok ember eltörölné a föld színéről, mert sok betegségek okozói. De a tudomány azt is tudja a baktériumokról és bacillusokról, hogy nélkülök lehetetlen az emész-

tés, tehát lehetetlen az élet. A tüzhányók is sok bajt okoznak; de vannak tudósok, akik azt mondják, hogy a tüzhányók működése szükséges a természet háztartásában, hogy a levegőnek megfogyatkozott szén-sav-tartalmát helyreállítsák, mert máskülönbben a növényvilág időelőtt elpusztulna, amennyiben az állatoktól származó szén-sav nem volna elégséges a növényvilág föntartására.

Ujabb időben sokat hánytorgatják bizonyos körök a *vakbél* célszerűtlenségét. *Paulsen* ezt mondja róla: »Senkinek sincs hasznára, ezeknek pedig fájdalmas romlását okozza.« A darvinisták a *vakbél* nyúlványában fejlődési maradványt látnak. Az ember, szerintök, eleinte növényevő s a *vakbél* bendő volt. Később húsevővé lett az ember s a bendő el-satnyult. A valóság pedig az, hogy a *vakbél*-nyúlvány egy-formán előfordul *India* lakóinál, akik vallási okokból húst és állati terméket sohasem esznek, és az *eszkimóknál*, akik mindig hússal élnek. A maradvány-elméletnek tehát alig van komoly alapja. De hát akkor mire való a sok bajt okozó *vakbél*-nyúlvány? E kérdésre *Bumüller* nemrég így felelt: »A *vakbél* a vastagbélben végződik. Ez utóbbi azonban jóval tágasabb az előbbinél, s fölülre még mindjárt fölfelé, fordul. Itt tehát gyengéje van a bélrendszernek. A megemésztett ételnek át kell mennie a bélsatornán. Míg a bélsatorna egy-formán vastag, nehézség nélkül működik a bélmozgás. Most azonban egyszerre megnagyobbodik a bélsatorna átmérője (vastagbél). A megemésztett ételnek itt össze kell torlódnia, míg a bél megtelik, s az ételnek fölfelé kell mennie. Ezért tehát afféle *kenőcstartó* (*vakbél*) van *itt* elhelyezve, hogy a bélsatorna tartalma könnyebben átmehesen e nehéz helyen. Nagyon kérdéses tehát, hogy a *vakbél* régi maradvány-e?« (L. *Meffert*: Ap. Vorträge II. 189. 1.) Ha írni-olvasni nem tudó ember cél nélkül való ákom-bákomot lát a tudományos könyvben, igaza van-e a tudatlan embernek? Ha mi korlátoztágunkban valaminek az igazi célját nem tudjuk, mondhatjuk-e, hogy a dolognak semmi célja nincsen? . . . A nyakmirigyekben is fölösleges, sőt veszedelmes portékát láttak valamikor az orvosok, amelyek sokszor kellemetlenséget zúdítanak az emberre gyuladásaikkal; de utóbb rájött az orvosi tudomány, hogy e mirigyek antitoxinok, ellenmérgek gyártói, tehát amolyan egészségügyi rendőrség szerepét töltik be.

A sok ajnak-bajnak is megvan a maga üdvös szerepe. Ha szükség, nyomor, szenvedés nem hajtáná az embert, alig volna kultúra és haladás a földön. Éppen a baj, a szenvedés ösztökéli a leghathatósabbban az embert, hogy eszét használja és a természet erőit szolgálatába hajtsa. Ami a természet-

ben a szél, ugyanaz az életben a szenvedés: tisztít és erősít. Sok erény, mint a türelem, alázatosság, a hősiesség, a kitartás, a felebaráti szeretet gyakorlása, stb. — szenvedés nélkül vagy lehetetlen volna, vagy nagyon nehezen lenne megszerezhető. A szenvedésnek minden jól elviselt csapása egy-egy pörölyütés a jellem kialakítására. „*Per ardua ad astra!* — Küzdelmes út visz föl a magasba!» Ha szenvedés nem volna, a nagyratörő lelkek önmaguk teremtenék meg azt; mert a szenvedés teherproba az erény számára, s föltétlenül szükséges eszköze a lelki nagyságnak.

A *darwinizmus* virágzása korában, mikor a „*küzdelem a létért*” gondolata ült az elmékre s mindenütt csak ilyen küzdelmet és a küzdelemmel járó fájdalmat láttak, érzékeny jeremiádák jelentek meg az ember, de főleg az állatvilág fájdalmairól s közben gúnyolódva kérdezték: »Micsoda Isten az, aki ilyen tenger fájdalmat túr meg a maga világában?!« ... Pedig csak azért látták olyan szertelen nagyoknak az állatvilág fájdalmát, mert beteges, gyenge idegzetök miatt túlérzékenyek. S maga ez a túlságos érzékenység sok bajnak és fájdalomnak a forrása. Az állatoknak korántsincs oly finom idegzetök, mint az embereknek s azért nem is szenvednek úgy, mint az emberek, akiknek szenvedését fokozza a felfogás, a lelki értékelés. Az arcucsapás pl. nemcsak fizikai, hanem lelki fájdalmat is okoz az embernek. A haldokló embert a bűn-tudat s az aggodalom övéiért is kínozza, mikről az állat semmitsem tud. Hanem azért tény, hogy az állatvilágban is van fájdalom. Méginkább tény azonban a fájdalom az emberiség életében. A sírás, mellyel az új honpolgár bevonulását tartja az életbe, mintegy előre jelzi, hogy a »vallis lacrymarum«, a könnyek világába született. De hát a fájdalom *szükséges eszköze* az állati és emberi élet föntartásának. Mi is lenne, ha nem járna fájdalommal a betegség, a test harmóniájának megbomlása? Enélkül bele is pusztulna a bajába a beteg illat és ember, mert nem tudná, hogy beteg s kímélnie kell magát. A fájdalom az élet őrzőangyala, mely ezt súgja a beteg állatnak és embernek: Vigyázz! Baj van; kíméld magadat; ne futkoss, ne dolgozzál, hanem pihenj s engedj időt a szervezetednek, hogy helyrejölessen a megzavart összhangja!

S az emberre nézve még külön nagy jelentősége is van a fájdalomnak, szenvedésnek: a nevelésnek legremekebb eszköze az a gondviselő Isten kezében, amellyel ösztökéli az embert a kultúrában, az élettudományban, az erényben s az élet mélységes felfogásában. Akárhány lelket a bajok és szenvedések látogatásaival ment meg az Isten az örök kárhozat-

tói az üdvösség számára. Betegség, szenvedés nélkül sok ember elkárhoznék, akiket éppen a szenvedés bírt megtérésre. »*Per crucem ad lucem*, — Kereszten át jut el az ember a világosságra!« 1907. jan. 14-én iszonyú földrengés rombadöntötte *Kingstont*, Jamaika fővárosát. *Williams J.*, Jézus-társasági atya, ezeket írja a katasztrófa hatásáról: »Sok haldokló bűnös megtért utolsó óráján. Számos protestáns is kath. pap után kívánczozott. A katasztrófa itt is, mint S. Franciszkóban és Valparaisóban, megrendítő Sinai-hegyi prédikáció módjára hatott. Nagytekintélyű férfiak, akik éveken át elhanyagolták vallásos kötelességeiket, a pap láttára nyílt utcán letérdeltek és föllodozást kértek bűneiktől.« stb. (L. *Missionsblätter* 1907. 211. 1.) Ki tudja: hányan elkárhoztak volna bűneikben a katasztrófa közbejötté nélkül? . . .

Érdemes megjegyeznünk sz. *Ágoston* eme mondását: »Sok útja kifürkészhetetlen az isteni Gondviselésnek, de egy sem igazságtalan. Ha jómódban látjuk az istentelent, gondoljuk meg, hogy alig akad olyan gonosz teremtés, aki legalább valamelyes jót is nem tett volna egész életében. Itt adja meg neki érte jutalmát a földi javakban az igazságos Isten, mert örök, mennyei jutalmat nem adhat neki megátalkodott gonoszsága miatt Másrészt meg az is igaz, hogy nincs felnőtt ember, legyen bár még oly szent, aki életében kisebb-nagyobb bűnöket el nem követett volna. Azokért bünteti Isten itt a földön látogatásaival, hogy szent életéért lehetőleg egyenesen, a tisztítóhely elkerülésével mennybe juttathassa.«

Nem szabad felednünk, hogy a földi élet csak bevezetése az emberi életnek; hogy a föld gyakorlóiskola az örökkévalóság számára. Odaát majd többet ér itt elviselt egy napi szenvedés tízesztendei kényelemnél és örömnél. Sok dolognak nyitja az *örökkévalóság!* A *messzinai* földrengés, amely 200,000 embert pusztított el pár pillanat alatt, sokakat megzavart; pedig a *mukdeni* csata majdnem ugyanannyi ember hirtelen halálát okozta. Az örökkévalóság szempontjából vajmi közömbös dolog, ha vájjon egy-két évvel előbb, vagy utóbb lépi-e át valaki a másvilág küszöbét, ahová úgylis el kell mennie mindenkinek. Az örökkévalóság szempontjából csak egy a fontos: hogy t. i. az örök élet birtokában, Isten kegyelmében köszöntsön ránk az örökkévalóság hajnala, a halál.

6. Az isteni uralom érvényesülése nem kívánja meg, hogy az emberi élet másodlagos célja, az ember boldogsága, mindenáron eléressék, de igenis föltétlenül megköveteli, hogy a végső és legfőbb cél: *Isten dicsősége* érvényesüljön. Ha az ember önként meghajlik az Isten akarata előtt a földön, a boldogság hazájában örömmel hirdeti boldogsága-

ban: Isten jó, Isten kegyes, rövid hűséges szolgálatért örök boldogsággal fizet; ha ellenben, szabadságával visszaélve, itt a földön szembeszáll az ember az ő legfőbb Urával-Istenével s mint Isten ellensége távozik az életből, akkor az örök kárhozatban szenvedésével hirdeti: Isten nagy, Isten hatalmas és igazságos, aki mindenkinek megfizet érdeme szerint. Más hangnemben énekel a mennyország és másban a pokol, de mindakettő Isten dicsőségét hirdeti.

7. Az istentelenség (áttheizmus).

1. Az *áttheizmus* ($\acute{\alpha}\theta\epsilon\omicron\varsigma$ = Isten nélkül való) tagadja, hogy a világnak és az embernek van teremtő ura és kormányzója, hogy van Isten. Az *áttheizmus* kétféle: 1. *gyakorlati*, 2. *elméleti*. Aki *életmódjával* tagadja az Isten létét, vagyis újgy él, mintha nem lenne fölöttünk Isten, az *gyakorlati* istentagadó. Az ilyenek rendszerint az anyagiakba, a földre szerelmesek. Csak azt keresik, ami pénzt, kényelmet, élvezetet hoz; a lélek eszményi javaival ellenben nem törődnek, s így bátrán *gyakorlati materialistáknak* (anyagelvűeknek) is nevezhetők. Mindenkor akadtak emberek, s manap is nagyon sokan akadnak, úgy a míveltek, mint a féligmíveltek és míveletlenek között, akik gazdátlan jószág módjára akartak és akarnak élni s Istennel szemben a nembánomság álláspontjára helyezkednek. Ez az *indifferentizmus*, a nemtörődömség, közömbösség az Istennel szemben – a modern világ nagy eretneksége.

Istennek két nagy tette minden gondolkodó embernek szemébe ötlük: a *teremtés* és a *megváltás*. Óriási érzéketlenségre és durvaságra vall az a tény, ha az ember szemet hiiny enkét isteni tettel szemben.. Csúnyább, alávalóbb módon nem viselkedhetik Istenével szemben az ember, mint, ha egyáltalán nem törődik Teremtőjével, aki őt a semmiségből létrehozta s az egész látható világ fölé helyezte és naponta minden jóval elhalmozza, s ha nem törődik Megváltójával, aki végtelen irgalomból a leggyalázatosabb halálba ment és szeretete szívének utolsó csöpp vérét is kiontotta érette. „*Si dixeris ingratum, dixisti omne malum*, – Ha valakiről azt mondod, hogy *hálátlan*, ezzel minden rosszaságát kimondottad,« — ezt tartották a régiek. E mondás szembeszökő igazsága főleg a vallási indifferentizmusból világlik ki. Az indifferent ember hálátlanságának nincs párja; az övénél rútabb hálátlanság még csak nem is gondolható. A lelki érzéketlenséghez jókora gondolkodási restségnek és végtelen könnyelműségnek kell

járulnia, hogy az ember teremtő és megváltó Istenével szemben a nembánomság álláspontjára helyezkedjék. Ilyen, Istennel szemben érzéketlen emberek láttára tört elő a próféta nemes lelkéből e rettentő jajszó, amelyet fölháborodásában az Úr ajkaira ad: „*Megismeri az ökör gazdáját és a számarura jászolyát, Izrael pedig nem ismer engem, és az én népem nem ért.*” (Izai. 1, 3.)

A *racionalizmus* (észelvűség; ratio = ész) elméletben nem tagadja ugyan az Istent, gyakorlatban azonban rendszerint fölér az istentagadással; mert föelve az, hogy az ész *forrása* az igazságnak, nem pedig eszköze az igazság megismerésének, s így tagadja a kinyilatkoztatást. A *független morál* föllállításával tényleg fölmondja a szolgálatot Istennek. A XVIII. század a ratio, az ész uralmának a kora – tényleg a *hitetlenség* kora. volt. A racionalizmus prófétája, *Kant* is hitetlen volt kritikus korában.

2. Akik *látszatos bizonyítékokkal* igyekeznek meggyőzni önmagukat és másokat affelől, hogy *nincs Isten*, azokat *elméleti* átheistáknak nevezzük. Mivel az ember megismerő tehetsége korlátolt és főleg a szenvedély uralma alatt levő ész sokszor téved, lehetséges, hogy valaki időnkint igaznak tartja azt a tévedést, mintha Isten nem lenne. Mint *állandó* meggyőződés azonban *lehetetlen* az átheizmus; mert 1. a józan ész legalább időnkint érvényesül; 2. az emberi szív nem tud megbékülni az istentelenséggel, amely ellenkezik a természeteivel. Az átheista rendszerint *kétkelő*. Találó példa erre az istentelen *Schopenhauer* és az agnosztikus *Darvin*. – *Schopenhauer* súlyos betegségében fölsóhajtott: »Istenem, Istenem!« – »Van-e helye Istennek az ön rendszerében?« – kérdezte tőle háziorvosa. – »Betegségben semmitsem ér a rendszerem! – volt a válasz. – Különben, ha egészséges leszek, majd megint másképp lesz.« S úgy is lett. – *Argyll* herceg, saját előadása szerint, egyízben így szólt *Darvin*-hoz: »Lehetetlen a dolgokat (a természet csodálatos berendezését) vizsgálat alá venni anélkül, hogy ész munkájának és kifejezésének ne tartanok azokat. – *Darvin* választát sohasem fogom elfelejteni; élesen rám nézett s így szólt: *Ez a gondolat gyakran nagy hatalommal tör reám is*, — de máskor megint csak úgy tetszik nekem, mintha semmivé lenne.« (*Darvin* életrajza I. 301. 1) *Darvin* többet törődött a természettel, mint a természet Urával. Különben sem volt a logika mestere.

Amíg megőrzi az ember szíve-lelke *ártatlanságát*, eszébe sem jut az istentelenkedés. Érett korában sok férfi visszatér ifjúságában elhagyott hitéhez. Az öregkort nem tudja megnyugtanni az istentelenség. Rendszerint a *forrongó szenvedélyek kora* a hitetlenkedés kora. Teljes életökben meg csak

azok szoktak hitetlenkedni, akik mindenkor valamely bűnös szenvedély uralma alatt állanak.

Azok a bizonyítékok, amelyek Isten létét bizonyítják, egyben lerontják az atheizmust. Az istentagadás képtelenség a józan ész ítélőszéke előtt. Okozatot *ok* nélkül, törvényt *törvényhozó* nélkül, rendet *rendező* nélkül, célszerűséget *gondolkodó* ész és *végrehajtó akarat* nélkül nem tud elfogadni az elfogulatlan, józan ész.

Az átheizmus képtelensége kitűnik annak a *következményeiből* is. Valamely tanítás *próbaköve* az *erkölcsstan*, amely szigorú logikával folyik a tanításból. „*Gyümölcseiről ismeritek meg a fát.*” (Máté 7, 16.) Ha nincs Isten, nincs halhatatlanság, nincs lélek és lelkiismeret, — akkor *nincs különbség jó és rossz között*, vagyis: megdől az egész erkölcsstan és helyébe az önzés és szenvedély szabadossága lép. Ámde ezzel megsemmisül a szív békéje is, és az emberi élet rejtély lesz megoldás nélkül, törtetés cél, vágy teljesülés nélkül. Az istentelenség, logikusan végrehajtva, megsemmisíti a családot, az államot, minden társadalmi rendet. Ahol az istentelenség uralkodik az egész vonalon, ott a hippói sas, *sz. Ágoston* szava szerint: „*Regna sunt magna latrocinia, — Az országok rablóbarlangokká lesznek.*” (†rancia forradalom.)

2. Az elméleti átheizmus, rettentő rútságának eltakarása céljából, „*tudományos rendszerek*” köntösét ölti magara. Tíz istentelenség ilyen »tudományos« rendszerei: a *materializmus*, *pántheizmus*, *ágnoszticizmus*, *pozitívizmus*, stb.

Az egész látható természetben egyedül az ember tudja megismerni Urát-Istenét. A gondolkodó ész ebből azt következteti, hogy az ész isteni adománya egyenest arra a célra való, hogy Urát-Istenét megismerje. Jellemző dolog, hogy az istentelenkedés arra használja az ész isteni adományát, hogy letaszítsa trónjáról az Istent s magát kivonja uralma alól.

A *materializmus* (materia = anyag) azt mondja: „*Az egész mindenség anyagból és erőből épül föl.*” „*Kraft und Stoff*” a „*monizmus*”-nak elkeresztelt materializmus istensége; más létezőt nem ismer el a monizmus. Sőt *Haeckel* a maga felelősségére egyszerűen azt dekretálja, hogy az anyag és az erő voltaképp egy és ugyanaz a dolog. Hogy-hogy? Hát mi az *élet*? Nem fizika, sem kémia. Micsoda hát? » A z anyag kivirágása«, — feleli a monizmus. Való tény, hogy az élet az anyagon jelentkezik, de korántsem az anyag funkciója az, mint ahogy a fa leveleinek a rezgése sem szüli a szeptet. Az élet elváltoztatja az anyagot, de nem szülöttje az anyagnak. Az élő organizmusokban mindig van valami, ami nincs meg sem az anyagban, sem az erőben. Ez a sajátlagos valami:

a célra való irányítás. Az élő organizmus tud „célozni”, bizonyos cél felé haladni, tudja vezetni és irányítani a fizikai és kémiai folyamatokat, akárcsak a kísérletező tudós az ő laboratóriumában. Az élet elvei működő tényezők, amelyek csodálatos növény- és állatvilágot szültek, ami sem a fizikai, sem a kémiai vak erőktől nem telik. S csodálatos! — bár előttünk van az életelvek működésének a nagyszerű eredménye, az életelveknek nincs ellenértékük az erők világában, s bár működő tényezők, de nem alakíthatók át fizikai és kémiai energiákká, holott minden fizikai és kémiai energia átváltoztatható mas energiává.

Hát még az *öntudatos* élet! . . . Épp e sorok írásakor tört ki az olasz-török háború. Hosszabb előkészületek után az olasz király kimondta a döntő szót, amelyet magáévá tett a kormánya és országa. »Harcra!«-szavával igenkicsit mozgásba hozza a levegőt, — ez a kimondott szó anyagi hatása, — de ugyanaz a szó millió és millió lelket is megmozdít, szárazföldi és tengeri haderőt mozgósít s száz és százmilliónyi vagyont, ezer meg ezer életet kockáztat, átalakítja Afrika és Európa térképét, stb.h- egyszóval: történelmet csinál. Hol van ilyesmi az anyagi világban?! . . . A nagytehetségű gyáros maga újjal sem érinti gyárának a gépeit, szerszámaint, munkásai s gépei segítségével csinál mindent: s mégis ő az, ki az öntudatlan és öntudatos erőket mozgásba hozza és irányítja. Mivel? *A gondolat és akarat erejével.*^ A budapesti sz. István-templom és a Gellérthegy egyformán kötömegek, melyet az anyag kohéziója tart össze. De azért nincs-e különbség a sz. István-templom és a Gellérthegy között? S mi okozza köztök a különbséget? Fizikai erővel jött létre mind a kettő; ámde a sz. István-templom alakulását tervező vezette a maga tervrajzával: a Gellérthegy pedig vak természeti erők műve. Maga a tervező tán egyetlen követ sem érintett a templomnál, tán nem is élt már akkor, mikor tervével az építést irányította. Az a templom tehát eszmét fejez ki, sőt a gondolatok egész csoportját érzékíti meg. Anyaggal és fizikai meg kémiai erővel érzékíti meg a gondolatokat; de ki merné mondani, hogy az anyag és a vak erő szülte azokat a gondolatokat? Ki merné állítani, hogy a tudomány, művészet, vallás, erkölcs, a kultúra és civilizáció az anyag és az erő gyümölcse? Mindez a *szellem* vívmánya és terméke.

Mi a szellem működése? Akármilyen gazdag és sokoldalú is az emberi szellem élete, működésének a schémája nem egyéb, mint: hogy a szellem célokat ismer meg, tűz maga elé, és e célok megvalósítására törekszik. Megismerni és akarni:

ez a szellem élete. (L. a következő szakaszt!) E kettőből fejlődik az ember szellemi élete, kultúrája és civilizációja. *5 a gondolat és az akarás olyan tény, mint a nap, vagy « föld léte. Ezt a tényt semmiféle monista okoskodás sem disputálhatja ki a világból.* A szellemi élet ténye pedig a materialista monizmus halála.

S amint tény az emberi szellem élete és működése: ép-úgy tény egy *magasabb* szellemnek az élete és működése is. A »kozmosz« szembeszökően magasabb szellem működéséről beszél, mert *olyan lényeken, amelyek nem ismernek meg s nem tudnak akarni, célokat és a célok megvalósítására való törekvést tüntet föl.* A kozmoszban az emberen kívül még valaki más is „céloz.” Az egész kozmosz gondolatoknak anyaggal és erővel való kifejezése, mint akár a sz. István-templom Budapesten.

A monizmus fanatikusai nagyon jól sejtik, hogy a cél és a célra való törekvés a materializmus halála, amiért is kézzel-lábbal tiltakoznak a célok léte ellen. Kezökben a „véletlen” a hóhérbárd, mellyel a célokat s azokkal a szellemet is ki szeretnék pusztítani a világból. De hát *mi* is az a „véletlen”? Ha ez 1. azt jelenti, hogy valami véletlenül, vagyis *ok nélkül* jön létre: akkor kézzelfogható képtelenség a »véletlen«. Ha pedig 2. azt jelenti a »véletlen«, hogy valaminek nem tudjuk az okát: akkor eszünknek *puszta elvonása*, a valóságban meg »nihil«, semmi az, ami tehát nem is lehet oka semminek. Ha valaki az utca szögletén más utcába fordul s a szembe kerülő automobil elüti, ilyenkor azt szoktuk mondani, hogy »véletlen szerencsétlenség« történt; mert sem az utcán haladó ember, sem az automobil vezetője *nem akarta* a szerencsétlenséget. De a szerencsétlenségnek azért van oka: a sétáló ember és az automobil szembekerülő mozgása az ök; a véletlen azonban nem ok, csak a szándékosság hiányát jelzi itt a »véletlen«-kifejezés. Ha 3. azt jelenti a »véletlen«, hogy a vak anyag és erő *csak úgy találomra* hozta tétre a kozmoszt, a szépen elrendezett mindenséget, akkor fíjog akkora vakhívet követel a »véletlen« elfogadása, mely a józan ész halálát jelenti. Már *Cicero* sem tudta fölérteni, hogy sokezer betű mechanikai elszórása pl. Enniusz Annáleszeit adhatná; s mégkevésbé tudta megérteni, hogy a vak-eset az ezerszerte bámulatosabb kozmoszt teremthette volna: »Quis nunc horninern dixerit, qui ea casu geri dicat, quae quanto consilio gerantur, nullo consilio adsequi possumus? — Ki mondhatná embernek azt, aki azt mondja, hogy mindaz véletlenül történik, aminek semmiféle okosság sem tud végére járni?« . . .

Valóban nagy ezermester az a »véletlen«, amely akkora

dolgokat hozott létre, hogy a világ összes tudósai sem tudták eddig kifürkészni e remekműveket. Kissé kemény, de találó, *Frigyes-Vilmos*, porosz király, szava: „*A véletlen a buták istene.*” A materialisták maguk is érzik a »véletlen« gyenge voltát, s azért sokszor azzal a fogással élnek, hogy *személyesítik a természetet*: »A természet gondoskodik, a természet hozta létre, stb.« Erre már *Szeneka* is mondotta: »*Natura haec mihi praestat. Nonne intelligis te, cum hoc dicis, mutare nomen Deo?* — A természet adja meg nekem ezeket a dolgokat! Nem veszed-e észre, hogy e mondással csak fölcseréled az Isten nevét?« . . . A természet által *Isten* gondoskodik.

Újabb időben elhagyták a materializmus sivár mezejét *Virchow*, *Dubois-Reymond*, *Romanesç*, *Wundt*, stb., — akik közül azonban csak *Románész* jutott el a kereszténységig. »Fogyóban van az a hit, hogy úgy a testi, mint a lelki életnek összes rejtélyeit lehetséges volna az atomok mechanikájából megmagyarázni«, — így írt 1902-ben a pántheista *Paulsen*. A materializmus valóban *nem tudomány*, bármennyire igyekszik is tudománnyal fölcifrázni magát; nem is bölcselet, hanem *álbölcsélet*, vak hit, amely tudományos mázzal kendőzi magát. *Strauss*, *Stecker* és más őszinte materialisták ki is mondják, hogy a materializmus nemcsak »tényeken« (?), de „*hiten*” is alapszik. A materializmus receptje így szólhatna: 10 gr. látszatos-, vagy való tény, de ferde világításban, — 30 gr. fantázia és merész föltevés, — 100 gr. Istentől való idegenkedés, — 50 gr. vak-hit egy tégelyben jól összekeverve adja — a materializmust.

3. Az átheizmus másik »tudományos« alakja: a *pántheizmus*. A materializmus nyílt, a pántheizmus rejtett isten-tagadás. A pántheizmus szerint: $\tau\alpha\ \kappa\upsilon\upsilon\ \theta\text{-}\epsilon\acute{o}\varsigma$ = a mindenség az Isten. Minden Isten: a kő, a növény, az állat és az ember. Az emberben meg öntudatra ébred az Isten. A világ eszerint nagy theofania, isteni megnyilatkozás.

Világos, hogy itt Isten neve csak takaró az istentelenség befödésére. Ha nincs a világtól különböző Isten, aki gondolkodik, akar, öntudattal bír: akkor nincs személyes Isten; akkor a legfőbb maga az ember; az ember pedig csak nem imádkozhatja önmagát?! A pántheizmus tehát csak port hint az emberek szemébe, mikor kenetesen Istentről és vallásról beszél. A pántheizmus egyenes megtagadása a vallásnak.

Az Isten létét bizonyító érvek lerontják a pántheizmust.

a) Az esetékes világ *szükségszerű* végső okot követel; ami pedig szükségszerűen létezik, az *nem változhatik*, mert a szükségszerű lét kizárja a változást. Már pedig *az anyag*

változó valami: tehát a szükségszerű végső ok csak egyszerű, változhatatlan szellem lehet.

b) A világban megnyilatkozó rend és célszerűség *gondolkodó és akaró* okot követel, mely a rendet, a célt ki-gondolja és megvalósítja. A *természet* őseje pedig *vak* tényező, amely sem nem gondolkodik, sem nem akar. Azért a rend és célszerűség végső oka különbözik a természet ősejétől. — »A pántheizmus szerint az értelem és célszerű működés az anyag általános *örök* tulajdonsága volna. Ennek azonban *ellenmondanak a tények*, amelyek azt tanítják, hogy a magukra hagyott energiák, mihelyt irányítás és szabályozás nélkül maradnak, csak chaotikus állapotokat, nem pedig koznoszt teremtenek.« (Reinke: Die Welt als Tat. 465. 1.)

c) Az ember gondolkodása, akarása, öntudata csak gondolkodó, akaró, öntudatos, tehát *személyes* végső-okban találja elégséges okát. — Gyakorlati szempontból találoán jellemezte a pántheizmust az istentelen *Schopenhauer*: »Minden pántheizmusnak hajótörést kell szenvednie . . . az ethika (erkölcs) követelményein. Ha a világ theofania, akkor minden, amit az ember, sőt az állat is tesz, egyformán isteni és kitűnő dolog; akkor semmitsem lehet megróni, semmitsem lehet a többi rovására dicsérni, egyszóval: nincs erkölcs.« (Welt als Wille und Vorstellung II. 677.)

Ha a pántheizmus komolyan beszél *a világ szelleméről*, akkor már nem pántheizmus; ha meg nem veszi komolyan a világ szellemét, akkor valójában *materializmus*. Újabban a pántheizmus alapjait *Kant* rakta le s *Fichte*, *Hegel*, *Schelling* tovább fejlesztette, s mindegyik a maga módja szerint külön zűrzavaros rendszert teremtett. *Hegel-ről*, a pántheizmus fő-prófétájáról mondják, hogy csak egy tanítványa értette meg, s az is félreértette. A múlt század első felében a német pántheisták voltak a hangadók az Egyháztól elszakadt bölcselésben, így esett meg, hogy a bölcselők kalandos álmodozásai s zűrzavaros rendszerei rossz hírbe hozták a bölcselést és sokan tudni sem akartak a bölcselkedésről.

4. A materializmus fiók-kiadása ama tudományos rendszer, melyet az angoloknál *agnoszticizmus-nak*, a franciáknál *pozitivizmus-nak* neveznek. Látszatra nagyon szerény ez a rendszer. Ezt tartja: Ami érzékeink fölött van, azt nem ismerhetjük meg (agnoszticizmus): elégedjünk meg hát azzal, ami érzékeinkkel elérhető (pozitivizmus = positiv, tapasztalati tényekre építő). Ez a rendszer Istenről, vallásról, mint érzék-fölötti, elérhetetlen dolgokról, nem akar tudni: tehát új rókalyuk az Istentől való megfutamodás számára. Nem egyéb ez, mint az ész jogainak megtagadása, *minden tudománynak*

a halála. Mert a *tudomány* nem tapasztalati tények összehalmazásában áll, hanem a *tények okainak a* kikutatásában. Ez pedig nem az érzékek, hanem az *ész* dolga. (Lásd a következő szakaszt!)

A gyakorlatban maguk a pozitivisták is megtagadják elvöket, mikor tudományt üznek. Célzatosságuk kiviláglik abból, hogy a pozitívizmus elvét *csupán a vallás* körére szorítják, holott a tudomány is érzékfölötti. Az elfogulatlan tudós másképp beszél: »A természet ismerete szükségképen isten gondolatára vezet; és pedig *éppen az okság elvénél fogva oly biztosak vagyunk Isten létéről, mint arról, hogy a természet létezik.* Az indukció és analógia módszerével dolgozó természettudós abban, hogy az élő szervezetek létét és tulajdonságait teremtő Istenségre vezetjük vissza, nemcsak a leginkább fölfogható, de az egyedül elgondolható magyarázatot látja. Ez a magyarázat meggyőző logikával folyik a tényekből. Ha ellenben azt mondják: Nincs isten, mert nem lehet, — ez az én szememben tudományos frivolság.« (Reinke: Die Welt als Tat. 457. 1.)

II. SZAKASZ.

A lélekről.

A) A lélek szellemi természetéről.

1. A lélek megismerése.

1. Az öt érzék: a látás, hallás, szaglás, ízlés, tapintás — az összekötő híd az ember és a világ között. Érzékei segítségével vesz tudomást az ember az öt környező világról. Az öt érzék működéséből származik az *érzéki megismerés*, olyformán, hogy az anyagi világ benyomásából érzéki képzeteket nyer a lélek. Az érzékek működése: 1. *kizárólag anyagi* dolgokra szorítkozik; 2. az anyagi dolgok megismerésében is *korlátolt*: a szem a színek alsó és felső határán túl fekvő ether-rezgéseket már nem veszi észre; a fül is csak bizonyos levegő-hullámzásokról vesz tudomást; a szem az ötszázmilliónyi csillagvilágból mindössze ötezret lát s a mikroszkóp csodavilágából úgyszólván semmitsem vesz észre. Az érzékek működése még annyiban is korlátolt, hogy 3.

mindegyik érzék működési köre *csak bizonyos dolgokra* terjed: a szem nem veszi észre a hangot, sem a fül a színeket; a tapintás némileg pótolja a szemet, amennyiben észreveszi a tárgyak alakját, de a szint már nem tudja észrevenni. A teleszkóp, mikroszkóp, hallócső bámulatosan erősítik az érzékek működését; de még ezekkel az erősítő eszközökkel fölfegyverkezve sem mondhatjuk, hogy az anyagi világ *minden* dolgát meg tudjuk ismerni. A mágnesség és villamosság megismerésére nincs külön érzékünk; e nagy szerepet játszó energiákat csak a hatásukból ismerjük meg, a villamosság egyéb hatásán kívül csak akkor, ha fény-tüneményekben nyilvánul. Ha nem őt, hanem hat-hét érzékünk lenne, bizonyára olyan dolgokat is megismernénk az anyagi világban, amelyekről most sejtelmünk sincs. Mennyi új dolgot tudhatna meg az ember, ha csak pl. a kutya éles szaglásával rendelkeznék! . . . Az érzékek működése korlátolt még azért is, mert: 4. az anyagi dolgoknak *csak a külsejét* ismerik meg, a belsőbe, a dolgok mivoltába, természetébe azonban nem hatolnak be; az erőt is csak a működésből veszik észre.

Az érzéki megismerés még a saját területén, az anyagi dolgokban is *korlátolt*. Ebből következik, hogy még az anyagi dolgokban sem mondhatjuk: »Amit nem ismerünk meg, az nincs; amit nem látok, azt nem hiszem«; mert érzékeink az anyagi világban sem érnek el mindent. Vájjon a *mikroszkóp* csodás kisvilága nem létezett-e már előbb is? jóllehet *reánk nézve* csak a mikroszkóp föltalálásával kezdett az létezni, mert pusztá szemmel nem láthatta azt az ember . . . S vájjon maga a csodás hatású *mikroszkóp* is az *érzéki megismerés határa-e?* megismerjük-e vele az atomot, az elektront és iont, vagy a katódsugarakat? . . . Ha tehát még az érzékek számára is van láthatatlan világ, méginkább van az ész számára. — Az állatnak sokszor pontosabb érzéki ismerete van, mint az embernek; de az állat ismerete sohasem emelkedik az érzékeken túl. Mikor konkrét érzéki képzeteket vet össze, valójában nem ítél, nem következtet, hanem ama benyomásnak enged, melyet az érzéki képek gyakorolnak rá. Az állatnak nincs tudománya.

2. Az érzékeknél magasabb megismerő-tehetség: az *ész*, a lélek szeme. *Az ész az érzékek-nyújtotta képzetektől indáinak működésében:* 1. a képzetektől elhagyva a mellékes jegyedet, *összegezi az egyező jeleket*, vagyis: *fogalmakat* alkot és a fogalmakból *ítéleteket*, két ismert ítéletből egy harmadik, ismeretlent von le; 2. a dolgok külső változásaiból következtet a dolgok *belső* természetére s megállapítja a működő erők jelenlétét; 3. észreveszi a dolgok *egymáshoz való viszonyát*;

4. *ellenőrzi* az érzékeket s helyreigazítja tévedésöket; a szem pl. arról tanúskodik, hogy a csillagok fénylő pontok: az ész meg azt mondja, hogy óriási világtestek; 5. kikutatja a *dolgok okait*. Az ész tehát *magasabb megismerő-tehetség*, amelynek *érféköltti* a működése. Oda is elér az ész megismerése, ahová az érzékek sohasem érhetnek el.

A *materializmus* ezt mondja: A metafizika (az érfékölttiokról szóló tudomány) az ész eltévelyedése. Az ágnozticizmus és a pozitívizmus hasonlóképpen azt vitatja, hogy az érfékölttiokról semmitsem tudhatunk. De az ilyen állítás egyenes megtámadása, tagadása az ész *termeszeiének*. Ha következetesek volnának ezek az urak, akkor ilyen fölfogás mellett minden tudományról le kellene mondaniok és meg kellene elégedniök az állatok tudományával, az érfékö megismeréssel. Tényleg azonban öök is metafizikát üznek, söt nagyon is merészen átkalandoznak érféköltti területekre. Kétszínű eljárásuk csak arravaló, hogy tagadhassák a vallásnak, mint érféköltti dolognak, a jogosultságát.

3. A *leket* nem érféköinkkel, hanem a magasabb megismerő-tehetséggel: az *ésszel* ismerjük meg. Valamint az Istenhez nincs egyenes útja a megismerésnek, mert szemünkkel nem látjuk az Istent: úgy a lélekhez sem férközhetünk egyenes úton, amennyiben a leket sem láthatjuk, istent munkáiból, a leket is *működeséből* ismerjük meg.

4. 1. Észre vesszük a *holt-anyagon*, hogy csak akkor *mozog*, ha *kívülről* mozdítják; a jecec is csak külsőleg nagyobbodik. 2. A *növénynen* látjuk, hogy *belülről* növekszik, anyag-fölvétel és anyag-csere, vagyis táplálkozás van benne, továbbá: magához hasonló utódokat hoz létre. 3. Az *állatnál* még többet találunk: megvan benne a növény tenyészeti élete, de azonkíüvül van még *érfékö* élete is és a saját erejével változtatja a helyét. végül 4. az *emberben* mindazt fölleljük, ami az ásványokban, növényekben, állatokban megvan, de azonkíüvül még olyasmit is találunk benne, ami azokban sehol sincs: *gondolkodást, akarást*. S a növénynek, állatnak, embernek egymástól lényegesen elütő működéséből azt következteti a gondolkodó ész, hogy a növény, az állat, az ember *életelve, lelke nem egyforma*.

így jött létre az érféköltti megismerés elve: „*Quale agere, tale esse, — Amilyen a működés, olyan a működő dolog természete*”; vagy, másszóval: *Minden dolog a saját természete szerint működik*. Ez a philosophia perennis, a keresztény bölcselet elve, melyet a józan tudomány is követ: a tünemények különféleségéből különféle erőkre következtet. Alapjában nem más ez az elv, mint módosított kiadása az *okság elvének*:

Minden okozatnak *megfelelő oka* van, — tehát az okozatból teljes biztossággal következtethetünk az okra. S mikor a keresztény bölcsélet megállapította ezt az elvet, az exakt természettudomány módszere szerint járt el: *szigorúan megfigyelt tapasztalati tényekből szigorú logikával levonta a következtetést.* Az Isten és a lélek megismerése eszerint exakt természettudományi alapon nyugszik.

5. A materialista az érzékek ítélőszéke elé hívja a lelket: Jöjjön hát elő az a lélek! hadd lássam, halljam, tapintsam, — akkor majd elfogadom a létét! — A lélek azonban nem jelenik meg illetéktelen bírái előtt. S az ész fölháborodva feleli az érzékek nevében síkraszálló materialistának: A lélek az én területemhez tartozik! Az érzékek még a saját birodalmukban is korlátoltak, még egymás dolgában sem tudnak ítélkezni, — s mégis az én területemen akarnak törvényt ülni?! . . . És teljesen igaza van az észnek. A lélek nem esik az érzékek alá. Mihelyt megjelenék a lélek az érzékek ítélőszéke előtt, bármennyire igazolná is magát akár mind az öt érzék előtt, megtagadná őt az ész, nem ismerné el *léleknek.*

Minden érzék megismerésének más és más a területe, s valamennyi érzéktől elüt a lélek megismerésének a módja. Egy *siketnéma* hangverseny-terembe téved. Csodálkozva látja, hogy a művészek nagy erőlködést visznek végbe hol a szájukkal, torkukkal, hol meg különféle szerszámokkal. A fényes közönség arcán lelkesedést, örömet vesz észre: az emberek összeütik a tenyerüket, fölugrálnak, — s a siketnéma megvetéssel néz végig a közönségen s örül, hogy ennyi bolond ember között egyedül csak ő őrzi meg hidegvérét. Kinek van már most igaza: a siketnémának-e, aki hiányos érzékeivel nem értesül a zene csodás birodalmáról, — vagy a közönségnek, amely élvezzi a zenét? . . . Mikor valaki azt mondja: Nincs lélek, mert még nem láttam lelket, — ez annyit jelent: Nincs hang, mert még nem láttam hangot; nincs szín, mert még nem hallottam színt, stb.

»De még elgondolni sem tudok lelket!« — mondja a materialista. Ez sem igaz. Helyesen így kellene beszélnie: Nem tudom elképzelni a lelket. Ez igaz. Az érzékek ugyanis nem érnek el a lélekgig, a *képzelet* pedig csakis az *érzékeknyújtotta képzetekkel* dolgozik s így a lélekről nem alkothat képzetet. De hát van-e képzetünk az igazról, a jóról, az erkölcsösről, a rosszról, a szépről, a nehézkedésről, az erőről, stb.? S minderről igenis van fogalmunk! Hasonlóan: a *lelki működésekből* teremt magának *fogalmat a lélekről* az ész, amiként a vaknak is lehet fogalma a tükör-képről, bár

nem tudja azt pontosan elképzelni. Mikor lélekről, szellemről beszélnek a materialisták, maguk is elárulják, hogy van valamelyes fogalmuk a lélekről. Vagy tán olyasmiről beszélnek, amiről fogalmuk sincs? . . .

Az ész az anyag változásaiból következtetést von az anyag természetére s a benne működő erőkre. Ha már most az ész egyszerre olyan tünetényeket vesz észre az emberen és az emberben, amelyek elütnek az anyag és az erő tünetényeitől, sőt ellenkeznek az anyag és az erő működésével, ebből teljes joggal olyan működő alanyra következtet, amely fölülmúlja az anyagot és az erőt, vagyis: *lélekre*.

6. Az emberi megismerés e fejtegetéséből látjuk, hogy:

a) *érzéki* megismerésünk korlátolt még akkor is, ha érzékeinket teleszkóppal, mikroszkóppal, hallócsővel megerősítjük;

b) hasonlóan korlátolt a mi észbeli Megismerésünk még akkor is, ha az ész a hit messzelátóját használja. Egyszóval: az ember sokat tudó, de nem mindentudó. Az örökkévalóságban az üdvözültek »színről-színre« látják az Istent s Istenben az egész mindenséget megértik; de azért az üdvözültek sem mindentudók, csak annyit tudnak, amennyi teljesen kielégíti az eszöket, s nem is egyforma a megismerés az üdvözültekben, amint hogy a boldogság sem egyforma bennök, noha mindegyikök egészen boldog. Az emberi megismerés korlátoltságából könnyen megítélhetjük a hitetlenség emez ütőkártyájának értékét: »Amit föl nem fogok, azt nem hiszem.« Ez a beszéd éppen annyi, mint, ha a szem azt mondaná: »A föld kerektségéből csak az a parányi rész létezik, amelyet én látok; a napnak csak annyi fénye van, amennyi szemem kis tükrébe esik.« Amint a szem nem tudja magába fogadni a világegyetem összes fényét: úgy az emberi ész sem tudja megismerni az igazság végtelen tengerét. A kicsike emberi ész tenni az igazság mértékévé annyi, mint az öt világ-tengert egy gyűszűbe szorítani.

2. Van szellemi lelkünk.

A) Az öntudat.

1. Bármily rövid ez a szócska: „én”, mégis, még sohasem ejtette ki azt *tudatosan*, és nem is fogja kiejteni semmiféle állat, — s mihelyt kimondaná e szócskát, megszűnnék állat lenni. »Mihelyt azt mondaná a ló, amelyen lovagolok: „én”, — nyomban leszálnék róla s levennem előtte kalapomat.« (*Kant.*) Egy másik német bölcselő nagy örömlakomát rendezett, mikor a fiacskája első ízben ejtette ki e rövid szócskát: „én”. S tény-

leg azt jelenti az „én”, hogy a fejlődő kis emberben működésbe lépett a legmagasabb tehetség, megkezdődött a *gondolkodás*. A gyermek első tudománya az érzéki megismerés, amely ugyanolyan, mint amilyen az állatok megismerése. Lassankint azonban megkülönbözteti magát a többi konkrét dologtól. De még ekkor sincs tökéletes ismerete önmagáról; még mindig harmadik személyben beszél magáról: »A Jóska enni, játszani akar«, stb. Végül a saját cselekvésének összevetéséből arra a tudatra jut, hogy az evés, játszás, stb. mind őhozá tartozik; megkülönbözteti magát a saját cselekvésétől is, és így megszületik az „én” tudata, az *öntudat*. Erre a magaslatra sohasem tud fölemelkedni semmiféle állat sem.

2. Őt érzéke van; mindegyiknek más és más a dolga, — de minden működés *egy alanyban* van: *én* látok, *én* hallok, *én* érzek fájdalmat. Bensőmben is többfajta működést veszek észre: gondolkodom, akarok, képzelek, emlékezem; de mindez a működés *egy alanyhoz* tartozik: *én* gondolkodom, *én* akarok, stb. Az „én” *egy*. Mindent megoszthatok, testemet is elképzelhetem darabokra vágottan: fél, vagy negyed »én«-ről azonban józan ésszel senkifia sem beszélhet. Az »én« *egységes*, sőt *egyszerű*, mert nem osztható meg.

Egységes az »én.« *Egy és ugyanaz* az »én«-em nemcsak a jelenben, de egész életemben. Valamikor ugrándozó gyermek voltam, aztán ifjúvá lettem, majd meg komoly férfiúvá. Körülöttem és bennem sok változás történt: sokat tudok, amit előbb nem tudtam; sokat nem teszek, amit előbb megtettem; de az »én«-em, az nem változott, az egy és ugyanaz, aki előbb volt. *Az „én” mindenkor egy és ugyanaz marad.* »Én«-em megkülönbözteti magát az egész világtól, még a saját testemtől is. »Én«-em nem a karom, nem a lábam, de még agyvelőm sem. Nem is tudtam volna meg, hogy agyvelőm van, ha anatómiai képen nem láttam volna, vagy másoktól nem hallottam volna, hogy az ember koponyájában agyvelő van. Azt azonban senkisé nem mondta nekem, hogy »én«-em létezik, — ezt *magamtól* tudom. Amint nem kételkedem azon, hogy világ van: úgy nem kételkedem azon sem, hogy »én«-em létezik.

Az „én” tehát különbözik a világtól, a testtől és az agyvelőtől. Az »én«-nek ez a tudata: az *öntudat*. Hogyan jutok rá? »Én«-em mintegy kettészakad: egy megfigyelő alanyra és egy megfigyelt tárgyra. Ez a reflektáló működés unikum a természetben. Sem az anyag, sem az erő, de még az állat sem tud önmagára hatni.

3. Az anyagnak van *kiterjedése*: az »én« ellenben nem bír sem hosszúsággal, sem szélességgel, sem magassággal. Az anyag *részekre osztható*: az »én« egyszerű, részetlen; fél-,

vagy negyed »én«-ről semmitsem tudunk. Az anyagnak *súlya* van: az »én« súlytalan. Egyszóval: az »én« éppen megfordította az anyagnak, mindenben elüt az anyagtól. Ez az egységes, változatlan, a külvilágtól és saját testünkétől is különböző, az anyagtól elütő »én«: a *lélek*. És ez az »én« nem pusztán gondolatbeli, mint a grammatikai alany, hanem *valóság*. Eszünk azt mondja: Nincs mozgás anélkül, hogy *valami* mozogna. Másszóval: A mozgás mozgó állományt, *substanciát* követel. Így az »én«-hez tartozó működések is csak valóságos alanyban lehetnek. Gondolkodás gondolkodó nélkül — merő lehetetlenség.

4. A *materialisták* szerint: *az öntudat az agyvelő működése.* »Az öntudat az agyvelő tömeceinek körmozgása.« (*Czolbe.*) A fiziológia szerint egész testünkben, és így az agyvelőben is, folytonos anyagcsere van: minden hét évben, sőt még előbb is, egészen megújul a test. Ha tehát az öntudat az agyvelő terméke volna, akkor az agyvelővel együtt annak is változnia kellene minden hét évben. Már pedig a tapasztalati igazság szerint az „én” tudata *az egész életen át ugyanaz* marad. De meg azért sem származhatik az agyvelő tömeceinek a mozgásából az öntudat, mert az agyvelő is anyag: már pedig az anyag is, meg a mozgató erő is *vak*. *Hogyan adhatna két vak tényező látó, ismerő tényezőt?* . . . S ha az öntudat mozgás, hát akkor miért nem jelentkezik mint mozgás? Mert az öntudat nem mozog, változatlanul ugyanaz. A materializmus az öntudat változatlanságát azzal magyarázza, hogy az agyvelőben van *egy pont*, amely *nem változik*. De *Scheidemacher K.* ezt a megjegyzést teszi erre a magyarázatra: »Mivel a materializmus semmitsem ismer el, amit nem lehet látni, szagolni, tapintani, ízlelni és megmérni: tegyenek hát róla a materialisták, hogy lássuk, szagoljuk, tapintsuk, ízleljük és megmérhessük azt a változhatatlan pontot; akkor majd elhisszük nekik, de anélkül nem.« Eddig még senkisék látta azt a változatlan pontot. Az agyvelő is táplálkozik, folytonos anyagcsere van benne: tehát annak a bizonyos pontnak is táplálkoznia s így változnia kellene.

Hogy pedig az öntudat nem mozgás az agyvelőben, arra kézzelfogható bizonyíték az *öntudatlan érzéki ingerek* léte. Érdekes esetet ír le *Ruete*, a leipzig-i egyetem volt rektora: »Orvosi pályám kezdetén egy fiatal lányon nagyon fájdalmas operációt végeztem, amelynek szerencsés kimeneteletől függött a lány egészsége és az én orvosi jóhírem. Az operáció végeztével úgy tetszett nekem, mintha a lány még csak akkor kezdett volna jajgatni (a chloroform altatószer akkoriban még ismeretlen volt). S mikor megnyugtatni

kezdem a lányt, egyúttal csodálkozásomat fejezem ki, hogy csak most kezd jajgatni, mikor már végére értünk a dolognak. De csakhamar értésemre adták a szemlélők, hogy az operáció alatt bizony még sokkal erősebben jajgatott a lány s mostani kiáltása csak gyenge visszhangja előbbi jajgatásának. Nekem azonban operációközben egészen kikerült a figyelmemet az éles sikoltozás, mert egészen a műtetre irányult minden figyelmem; a későbbi gyengébb kiáltás meg öntudatomba jutott, mert akkor már fölszabadult az operációra irányított figyelmem és lecsillapodott nagy izgatottságom. A jajkiáltások, természetesen, az operáció alatt is eljutottak fülemhez s a halláshoz szükséges rezgést és szervezeti változást is megtették, (tömeccs mozgás az agyvelőben) *de rám nézve nem léteztek, mivel a lelkem nem fogta föl azokat és így nem változtatta öntudatos érzésé.*» Hasonló dolgot olvasunk *Dante* életrajzában: A nagy költő egy nap ismeretlen könyvet talált egy árusnál. Fogta a könyvet és kiült veie a ház elé. Nemsokára lovagi torna kezdődött a ház előtt elterülő téren. *Dante* délig, míg a könyvet végig nem olvasta, föl sem emelte a fejét. Sem nem látott, sem nem hallott semmitsem abból, ami körülötte történt, mert a lelkét a könyv tartalma egészen fogva tartotta. *Akv. sz. Tamás* meg egy ízben annyira elmélyedt gondolataiba írásközben, hogy a kezében égő gyertya jól megégette az ujját, és nem érezte a heves fájdalmat. — A katona is több sebből vérezhetik a harc hevében, anélkül, hogy fájdalmat érezne. Óránk ketyegését is csak akkor halljuk, ha ráirányozzuk a figyelmünket; pedig az általa előidézett hanghullámok folyton eljutnak a fülünkbe. Egy szóval: *az öntudatlan érzéki ingerek azt bizonyítják, hogy az öntudat nem mozgás az agyvelőben, hanem a mozgástól elütő, az ingertől különböző valami.*

5. *Dubois-Reymond* a természet megismerésének határaitól mondott híres beszédjében hét világrejtélyt állított föl, amelyekre nagy lemondással kimondta: »Ignoramus et ignorabimus!« — Nem tudjuk és aligha is fogjuk megtudni.« E rejtélyek egyike, mellyel szemben tehetetlenül áll a természet-tudomány: az *öntudat* és az *öntudatos gondolkodás*, ide vonatkozólag ezt mondta *Dubois-Reymond*: »Valamely anyagi rendszer »csillagászati ismeretének« az illető rendszer olytén megismerését nevezem, hogy pontosan tudjuk annak egyes részeit s e részeknek egymáshoz való viszonyát és mozgását, olyformán, hogy a részek helyét a múltban, vagy a jövőben azzal a biztossággal számíthassuk ki, mellyel az égi testek mozgását megállapítjuk. Ha az ember agyvelejéről ily »csillagászati megismerést« szerezhethénk, természetesen, nagy

vívmány lenne az, ha meg tudnók mondani, hogy bizonyos szellemi folyamat alkalmával bizonyos mirigy-golyócskákban, vagy ideg-csővekben bizonyos atomok ilyen, vagy olyan mozgást tettek. Igen-igen érdekes lenne, ha lelki szemünkkel úgy megfigyelhetnők az agyvelő mechanikáját, mint egy számológép működését . . . Ami azonban a szellemi folyamatokat illeti, (öntudat, gondolkodás) kitűnik, hogy azok a lélek szerveinek »csillagászati megismerésekor« is époly fölfoghatatlannok maradnának, mint amilyenek most; mert ez a megismerés *semmi egyebet* sem tár elénk, mint *mozgó anyagot*. *Bármilyen módon helyezkedjenek is el és mozogjanak az anyagi részecskék, nem lehet belőlök kiindulva hidat verni az öntudat birodalmába* . . . Miféle összefüggés gondolható ugyanis egyrészt bizonyos atomok bizonyos mozgása között, másrészt meg pl. e tagadhatatlan tények között: én fájdalmat, örömet érzek, orgonahangot hallok, vöröset látok, — amely tényekből közvetlenül ez a bizonyosság következik: tehát vagyok —? Föltétlenül és egyszersmindenkorra fölfoghatatlan, hogy bizonyos számú atom számára nem lenne közömbös az, hogy hogyan fekszenek és mozognak, hogyan fekdtek és mozogtak s hogy hogyan fognak később elhelyezkedni és mozogni. Semmiképen sem láthatjuk be, hogy az atomok összeműködéséből öntudat származhatnék. Még ha minden egyes atomnak külön-külön öntudatot tulajdonítanánk is, még ez sem fejtené meg az öntudatot, s mégkevésbbé magyarázná meg valamely egyén öntudatának az egységét.« Szerfölött tanulságos beszédjét így fejezi be *Dubois-Reymond*: »Az anyagi világ rejtélyeivel szemben a természettudós már rég megszokta, hogy férfiasan beismerje: Ignoramus, — Nem tudjuk. Azzal a rejtéllyel szemben azonban, hogy mi az anyag és az erő, és hogy hogyan tudna gondolkodni az anyag és az erő, — ezzel szemben egyszersmindenkorra erre a sokkal nehezebben elfogadható jelszóra kell elszánnia magát: Ignorabimus, — Nem is fogjuk megtudni.« Ez a materialista természettudomány teljes csódját jelenti a szellemi világ tüneményeinek magyarázatát illető hiú erőlködéseire nézve. Anyag és erő sohasem magyarázhatja meg az öntudatot és a szellemi gondolkodást.

B) A lelki működések, főleg: a gondolkodás és az akarás.

1. Az elmúlt lelki működéseknek a jelenbe, az öntudatba való idézését *emlékezésnek* hívjuk. »Nem lehet kétség aziránt, hogy az agyvelőben határozott topográfíának kell lennie.« (*Büchner*). Másszóval: az agyvelő, a materialisták szerint, olyan, mint a fényképező készülék, amelyre leíródnak a tárgyak képei. Ilyen képeket azonban eddig még senkisé látott. Bajos is volna 40—50 év előtti dolgok képeit találni az agy-

velőn. Aztán meg: a fényképező lemez sohasem hazudik, — miért csal meg hát minket emlékezetünk? . . . Továbbá: hogyan lehet valamit elfelejteni, ha a tárgyak fotográfiái megvannak az agyvelőben? És ugyan miféle képeket vetnek az agyvelőre a *szellemi* dolgok: az erény, igazság, szeretet, gyűlölet, stb.? Milyenek a színes, szagos, hangos dolgok képei? Miért nem zavarodnak össze az egymásra halmozódó képek? Hogyan van az, hogy tetszésünk szerint idézzük emlékezetünkbe a képeket? — Minderre nem tud felelni a materializmus.

2. Az emlékezést sokszor a külső inger hozza működésbe (képzettársítás); a *képzület* régi benyomásokból épít, összeszede, átalakít, nemlétezőket teremt. Egyik legbámulatosabb munkája a képzületnek, hogy mintegy ruhába öltözteti, beszédben, írásban megérezkíti a gondolatot. A képzületet sem hely, sem idő nem akadályozza működésében. *Honnan* van a képzület? A materializmus szerint: a képzület az agyvelő kövérségének a terméke. Csodálatos állítás! Hogyan lehetett akkor a cingártermetű *Petőfinek* oly tüzes képzülete? Ha az anyag és az erő még azokat a lelki működéseket sem magyarázza meg, melyeknél az érzékeknek kiváló szerepök van: mégkevésbé magyarázhatók meg belőlök a kiválóan szellemi működések, a *gondolkodás* és az *akarás*.

3. Az érzékek csakis érzéki dolgokkal állanak viszonyban: a szem, a fül, stb. segítségével csak azt ismerhetjük meg, ami ezekre az érzékekre hat. A lélek szeme, az *ész*, ez már tovább lát az érzékeknél: *intelligit* = intus legit = belül olvas, behatol a szellem birodalmába, amennyiben: 1. olyasmiket ismer, amik nincsenek az érzéki világban, pl. fa, virág, stb. A természetben van körte-, alma-, fenyőfa, stb. — van rózsza, ibolya, stb.; de nincsen fa, nincsen virág, egyszóval: *fogalmak*, azok nincsenek a természetben, hanem csakis a szellem birodalmában. 2. Az érzékek arról tanúskodnak, amik vannak: az ész pedig megismeri azt, *aminek lennie kell*, — másszóval: az ész a *dolgok okait* is megismeri, tudja, hogy mindennek okkal kell bírnia. 3. Olyanokat ismer az ész, amikhez az érzékek nem bírnek el: a jó, az igaz, az idő, az örökkévalóság, a lehető és lehetetlen, stb. 4. Az ész a jövőben fekvő célokat ismer és a célokhoz vezető eszközt és utat. 5. Az ész megismeri a maga törvényeit. Egyszóval: az ész működése *érzékfölötti*, — érzékfölötti működésnek az alanya pedig nem lehet érzéki. *Mivel az ész működése szellemi, és minden dolog csakis a saját természete szerint működhetik, ebből világosan következik, hogy: az ész alanyának is szelleminek kell tennie.*

Röviden így fejezhetjük ki az ész működését: az ész elvon és következtet, ítél. E működésnek eredménye: a *gondolat*. Bár az erők: villamosság, mágnesség, stb. lényegét nem ismerjük, azért mégis minden erőt meg tudnak mérni a természettudósok; azt a mérleget, vagy mérővesszőt azonban még senkisésem találta föl, mellyel a *gondolat* súlyát, nagyságát meg lehetne mérni. Ha megérezkítjük, vagyis ki-mondjuk, avagy leírjuk a gondolatot, a mondatnak van kezdete, dereka és vége. A szó elhangzik, idővel az írás is elmosódik: a gondolat megérezkítésére befolyással van a tér és idő, de magának a megérezkített gondolatnak, a mondatnak tartalmára nincs semmi befolyással. Pl. e mondat tartalma: A jót tenni kell; a rosszat kerülni kell, — nem függ sent a tértől, sem az időtől; ez a gondolat mindenütt és mindenkor igaz, s ennek az igazságnak nincs sem kezdete, sem dereka, sem vége. A gondolat ugyanis súlytalan, kiterjedés nélkül való, egyszerű, oszthatatlan, s mégis realitás, valóság a gondolat, ez a leghatalmasabb fegyvere az embernek, mellyel a természet urává lett. Époly egyszerű, a tér és idő fölött álló a gondolat forrása is: a *lélek*.

4. Az eszes természet folyománya: a *szabad-akarat*. Ez a második főtétele a szellemi léleknek. Az ész mint célt ismeri meg az igazságot; s igazán boldogtalan lenne a lélek, ha nem állana neki módjában a megismert igazság felé törekedni. Eszes, de szabad-akarat nélkül szűkölködő lény — szörny volna.

A lélek ismerő tehetségét és akaratát nem szabad úgy gondolnunk, mintha ezek részei volnának a léleknek, vagy, mintha egymástól különválaszthatók lennének. Ez a viszony a kettő között: ha a valót az ész fogja meg, akkor *igaznak* nevezzük azt; ha pedig az *akarat* ragadja meg a valót, akkor *jónak* hívjuk azt. Az igaz és a jó tehát voltaképp egy, csak a lélekhez való viszonyukban különböznek egymástól. Így az ész és az akarat mintegy két oldala egy és ugyanannak a léleknek: amennyiben megismer, annyiban ész; s amennyiben a megismert igazság felé törekszik, annyiban akarat.

5. »A szabad-akaratnak minden megnyilatkozása csoda a fizika, kémia, matematika tudományára nézve.« (*Lord Kelvin*.) Az *anyag* világban vas *szükségszerűség* uralkodik. Az *égi testek* a nehézkedés és a mechanika törvényei szerint a legnagyobb pontossággal keringenek pályáikon. A *holt anyagban* a fizika és kémia törvényei a legszabatosabb következetességgel érvényesülnek. A *növények* határozott törvények szerint élnek, növekednek, szaporodnak. Az *állatok*, bár szabadon mozognak, az érzéki behatások kormánya alatt

állanak s vakon, szükségszerűen követik ösztönüket; önkéntesnek tetsző cselekvések sem szabad igazában, mert a más módon való cselekvés lehetősége nem áll előttük. Az egész természet a szükségszerűség uralma alatt van; de az *ember földi istenként áll a szolgálai teremtmények közepette: az ember szabad*. Minden hódolni kénytelen a Teremtő akaratának; de az ember, rettentő kiváltsága következtében, még saját felséges Teremtője és Ura ellen is fordulhat. Az emberre nézve fönnáll annak a lehetősége, hogy az árral ússzék, az érzéki természet hajlamait kövesse. De az *öntudatos* emberre nézve ez természetellenes; mert az ember természete, méltósága azt követeli, hogy *ura* legyen a cselekedeteinek, s neki módjában van, hogy szembeszálljon a külső benyomásokkal s a tulajdon öntudatából mentse életének mozgató s irányító elveit.

6. A szabad-akarat legerősebb bizonyítéka: a *saját tudatunk*. Mindenki érzi, tudja, hogy: a) *ura* a cselekedeteinek, hogy az, amit tesz, minden javalló ok dacára sem történék meg, ha nem járulna hozzá az ő beleegyezése. Mindenki érzi, hogy: b) két, vagy több dolog között *választhat*, vagyis: megtehet valamit, de arra is elszánhatja magát, hogy nem teszi azt; sőt azt is tudja, hogy amellé is állhat, amit a leggyengébb ok ajánl. Mindenkinek lelkében élénken él a tudat, hogy ellenséges hatalom bilincsekbe verheti a testünket, de nincs az a földi hatalom, mely az *akaratot* elérhetné; még a sötét börtönben láncra verve is azt mondhatjuk: Hitemet, hazámat nem tagadom meg soha! A szabad-akarat tudata oly biztos, mint akár az a tudat, hogy vagyunk.

A szabad-akarat folyamánya, hogy: 1. *külömbiséget teszünk* a dolgok közt: némely dologról azt tartjuk, hogy nincs módunkban megtenni azt, — más dologról megint azt tartjuk, hogy azt meg hatalmunkban áll megtenni; 2. hogy *külömbiséget teszünk* oly dolgok közt, amikért nem érhet minket *felelősség*, és olyanok közt, amikért felelősek vagyunk;

3. hogy a cselekvés előtt *tanakodunk*: mittevők legyünk; 4. hogy a cselekvés után *örülünk*, vagy *bánkódunk*; 5. hogy *jó föltételeket* teszünk a jövőre nézve; 6. hogy *harckrakelünk*

^a saját érzékiségünk ellen és Isten segítségével és a saját erőnkkel győzelmet is aratunk, a test kívánságfai fölött. végül 7. a szabad-akarat folyamánya az *öngyilkosság*, mely a legerősebb ösztön, az életföntartás ösztöne ellen történik. Állat sohasem lesz öngyilkossá. Mindezek a lelki ténykedések megoldhatatlan talányok lennének, ha nem lenne szabad-akarata az embernek.

A szabad-akarat mellett tanúskodik továbbá az *emberiség köztudata* is. Ha nincs szabad-akarat: akkor nincs erény és bűn; mert, ami szükségszerű, az sem nem jó, sem nem rossz. Ha nincs szabad-akarat: akkor törvény, jog, kötelesség, felelősség — ezek mind csak üres szavak. Törvénynek, kötelességnek, felelősségnek csak úgy van értelme, ha az embernek módjában áll megszabnia cselekedeteit és magát valamire elhatározni. Azért nem lehet jogosan büntetni az embert, amiről nem tehet. A szabad-akarat tagadása fölforgatása az erkölcsi- és jog-rendnek. Tényleg: az összes népek *igazságszolgáltatása* a szabad-akaratból folyó *felelősség* elvén épül föl. A jó és rossz megkülömböztetése, az erény, a bűn, a törvény, a felelősség, a *jutalom* és a bűnhődés fogalmai mind arról tanúskodnak, hogy az emberiség a szabad-akarat létét vallja.

7. Az ember szabad-akarata olyan energia, amelynek nincs párja a látható természetben. Minden anyagot, minden erőt kívül levő energiák hoznak működésbe; de *az akarat önmaga hozza működésbe magát*. E fontos tény alapján a józan ész ekképpen okoskodik: Minden működéshez olyan működő alany (substantia, állomány) szükséges, amelynek valamely erő a járuléka (accidentia). Ha nem látom is a működő alanyt, megfigyelem a működését, és *a működés természetéből következtetek az alany természetére*. Minden fizikai és kémiai erő, melynek anyag az alanya, *kívülről* kap lökést és irányítást, (az állapot is tisztán érzéki benyomások irányítják): az akarat ellenben *önmaga, belülről* indítja magát működésre. Így tehát az akarat nem lehet fizikai vagy kémiai energia: amiért is az akarat alanya, substanciája, hordozója sem lehet anyag. Ezt a következtetést megerősíti az „én” tudata is, mely a testtől és a külső világtól elütő, egységes, oszthatatlan valaminek ismeri magát. És ez: *a szellemi lélek*.

Már *Plató* is észrevette, hogy a lélek az anyag fölött áll, és az akarat uralmából a test fölött azt következtette, hogy a lélek működése nem lehet a test terméke. „*Phaedon*”-jában így ír: »Ha a lélek nem lenne egyéb, mint a test összhangzata, vajjon nem kellene-e akkor *mindenkor engedelmessékednie és sohasem parancsolnia?* Nem úgy látszik-e, hogy éppen a test ellen cselekszik, mikor mindazon uralkodik, amiből, mások véleménye szerint, állania kellene, s teljes életében a legkülönfélébb módon küzd a test ellen, mikor majd gimnasztikával és orvossággal fenyíti, majd gyengédebben figyelmezteti a testet?« . . .

Az energia megmaradásának az elve csak a fizikának, kémiának a törvénye, melyen nem változtathat az ember;

de az akarat fölötté áll minden fizikának és kémiának. Itt *energia-szaporodás* is van. *Napóleon* akarata egy világot mozdított meg, amely nélküle nem mozdult volna meg.

8. A *materializmus* azonban szembeszáll az emberiség köztudatával és kereken *tagadja az akarat szabad voltát*. És itt is »tudományos rendszer« köntösébe bújik a hitetlenség, amelynek *determinizmus a.* neve. Eszerint: minden a világon, az ember cselekedete is, vas-szükségyszerűségnek van alávetve. A determinizmus abból a tényből veszi látszatos bizonyítékait, hogy sok emberben valóban alig működik a szabadakarat. Akit életében a test vágyai, kényelme s a szenvedélyek kormányoznak, aki egyszóval az érzékiség papuszkormányára alatt nyög: abban tényleg holt potencia a szabadakarat; de az ilyen lelkileg nyomorék nem is él ám *emberi* életet, hanem az állatok közé süllyed, sőt az állatok alá; mert az állatnál természetesen az érzékiség uralma, az embernél ellenben természetellenes. Különösen a *testiség* szenvedélye veri bilincsekbe, szinte mozdulatlaná teszi az akaratot.

Minden szabadságnak, így *az akarat szabadságának is harc és küzdelem az ára*. Az ész buta marad tanulás nélkül. Hasonlóan: az akarat is satnya, nyomorék marad *gyakorlat nélkül*. Sajnos, akaratára nézve még öreg korában is gyermek akárhány ember. Valamint azonban abból, hogy örültek is vannak, nem következhetik, hogy az ember nem eszes lény: úgy az érzékiség uralma alatt nyögő emberekből sem szabad arra következtetni, hogy az embernek nincs szabadakarata. A normális emberben az ész és az akarat uralodik a test vágyai és ösztönei fölött. A normális embernek igenis van nemcsak esze, hanem szabadakarata is. Az itt a döntő, hogy minden épeszű embernek megvan a képessége a szabadságra. Hogy aztán némelyik mégsem jut szabadságra s a képesség nem lesz benne működő energiává, az az ő hibája, aminthogy az is tulajdon hibája kinek-kinek, ha nem tanúi, nem gondolkodik s így buta marad. — A szabadakarat ellenségei így okoskodnak: Mindennek megvan a maga oka; semmisen történik kellő ok nélkül; már pedig a szabad-akarás, éppen azért, mert szabad, nem okok szükségzerű folyománya. — Erre ezt feleljük: Való tény, hogy a szabad-akarás elűt a szükségzerű fizikai történésektől, de az már aztán merő ráfogás, hogy kellő ok nélkül való történés volna. Mert az akarat meg sem mozdul, ha az ész megismerése nem indítja működésre. Az ész ítélete nélkül nincs akarás. *Az ész megismerése az oka az akarat elhatározásának*. Az akarás és másfajta működés között csak az a különbség, hogy más történésnek *külső* oka van, az akarás oka meg *belülről*, az öntudatból való.

A *Lombroso-féle* tudomány a statisztikát is segítségül hívja s ekként okoskodik: Bizonyos országban ennyi meg ennyi bűneset fordul elő évenként: tehát a gyilkosságok, öngyilkosságok, stb. szükségszerűen történnek. Hasonló okoskodással ezt is lehetne mondani: Magyarországon a statisztika szerint 400,000 gyermek nem jár iskolába: tehát természeti szükségesség, hogy Magyarországon ennyi meg ennyi száz-ezer analfabétának kell lennie. Az ilyen okoskodások nagyon is a *Burridan-féle* bölcselkedésre emlékeztetnek. Ez a középe kori bölcselő ekképen okoskodott: Ha egy szamarat két, egyenlően finom és illatos széna-csomó közé állítunk, akkor ez a szamar éhen fog elpusztulni; mert a két széna-csomó egyformán vonzza és mozdulatlanságra kárkoztatja. Ennek a jó úrnak egyszerűen ezt feleljük: Próbálja meg a dolgot! Olyan biztos, mint kétszerkettő-négy, hogy a szamar mind a két széna-csomót jóévtággal elfogyasztja. A bűnesetek dolgában is ezt mondhatjuk: Küldjenek minden városba, minden faluba apostoli férfiakat, akik szent-missziók tartásával megtanítják az embereket arra: hogyan kell élni a szabadsággal és hogy hogyan nem szabad azzal visszaélni, — s nyomban megapad az országban a bűnesetek száma és a »természeti szükségesség« statisztikája gyökeres változáson *log* átmenni. Sok ember tehetetlen potenciává teszi magában az akaratot bűnös szenvedélyeivel; de ezzel nem szűnik meg a felelősség, amint hogy a részeg katona sem marad büntetlen azért, mert nem tud az őrségre menni.

A *Lombroso-féle*. „született gonosztevők” — a *képzelet* szülöttjei. 1902-ben Dortmundban *Ranke* ekkép nyilatkozott az állítólag »született gonosztevők« koponyaalkotása dolgában: »Részemről *Giacomini* pártján állok, aki már 20 év előtt, normális emberek és gonosztevők agyvelőjének dolgában *tett* nagyterjedelmű kutatásait a következőkbe foglalta össze: Ama személyek agy velői, kik a törvény ellen vétettek, nem alkotnak különleges típuszt, hanem csak olyan variációkat és arányokat mutatnak, mint más agyvelők, variációkat, amelyeket semmiféle összefüggésbe sem lehet hozni a gonosztettel.« Ugyanakkor *Edinger* tanár így nyilatkozott: »Régóta figyelemmel kísérem e kérdést s arra a meggyőződésre jutottam, hogy *gonosztevők különleges agyveleje egyáltalán nem létezik.*” *Edinger* megengedi ugyan, hogy az agyvelő fogyatékosága is befolyhat a gonosztetre, de épúgy a hirtelen harag, a szesz, a rossz szokás és rossz példa is befolyással van a gonosztevőre. *Ranke* szerint azonban az agyvelő fogyatékoságának a befolyását is helyreütheti a nevelés és a fegyelmezett akarat. (L. *Meffert*: Ap. Vorträge, I. 84. 1.)

3. Lélek és agyvelő.

1. Az ember az érzéki és a szellemi világ határán áll: testével az *érzéki*, lelkével a *szellemi* világba tartozik. *Test és lélek* az embernek kettős alkotó-eleme. E kettőnek *bensőséges* egyesüléséből jő létre az ember, nem olyformán, mintha ez a két rész egymáshoz lenne ragasztva, hanem úgy, hogy a test és a lélek szoros egyesüléséből új lény jő létre, mely elüt úgy a puszta érzéki, mint a tisztára szellemi lényektől. A test nemcsak lakása a léleknek, hanem *lényeges* alkotó-eleme az emberi természetnek. A halálban a test és a lélek elválik egymástól. De ez az elválás mintegy természetellenes: a lélek a test után kívánczik. A test föltámadása aztán megint lehetővé teszi az emberi természet szerint való életet. Az *egész* test összeköttetésben áll a lélekkel; az egész testnek életelve a lélek. Úgy a tenyészeti, mint az érzéki életnek egy és ugyanaz a lélek az elve, amely egyúttal alanya a gondolkodásnak és az akarásnak.

A *test* az összekötő hid a *lélek* és a *világ* között; s viszont: az *idegrendszer* az összekötő kapocs a *lélek* és a *test* között. Az idegrendszernek a középpontja s legfontosabb része az *agyvelő*: itt történik az érintkezés a lélek és a test, s a test révén a lélek és a világ között. Az agyvelőt *telegráf*-, vagy *telefon-középponthoz* hasonlíthatjuk, az érzékeket meg az egyes állomásokhoz. A középpontban ülő hivatalnok mindenünnen kap hírt, és viszont, mindenüvé ad hírt. Az *idegek* az érzékektől és szervektől az *agyvelőbe* viszik a benyomásokat s az agyvelő révén a lélekbe; s viszont: a lélek az agyvelő révén osztja parancsait az egyes érzékeknek és tagoknak.

2. Az *agyvelő*, miként ezt a régiek is jól tudták, a *lélek orgánuma, eszköze*. A gondolkodás és az akarás *szellemi* működések; de a test és a lélek szoros egyesülése miatt még a gondolkodás és akarás sem történik az agyvelő működése nélkül. Minden gondolat, minden akaratbeli elhatározás bizonyos mozgást okoz az agyvelőben. A lélek és az agyvelő szoros viszonya megfejtí az összes ellenvetéseket, amelyeket a materialisták a lélek szellemisége ellen fölhozni szoktak. A *materializmus* szerint: *a gondolkodás az agyvelő terméke, foszforeszcenciája*. Eszerint: valamint a máj választja ki az epét s a vese a vizelletet, úgy a gondolat meg az agyvelőnek a váladéka. A materializmus látszatos bizonyítékai a következők:

a) Az ember *érzékei révén* jut öntudatra: tehát a lélek is érzéki. Feleletünk: Tény, hogy az érzéki élet: a látás, hal-

lás stb. föltétele az öntudatnak, valamint hogy a szilvماغ fejlődésének is előfeltételei a talaj, a nedvesség, a meleg, a fény. A test és a lélek szoros egysége miatt minden megismerésünk, s így az öntudat is, az érzéki dolgoknál kezdődik. De valamint a növekedésre való képesség magában a szilvماغban van benne, s egy darab gyémánt a szilvماغ helyében sohasem indul fejlődésnek: úgy az *öntudatra való ébredés tehetsége* sincs az érzékekben, hanem a *lélemben*. Az állat is érzi magát, de sohasem *gondolja* magát, nem ébred öntudatra, mert nincs neki szellemi lelke. A járás erősíti a lábat; a nézés gyakorolja a szemet; de a járás nem teremti a lábat, sem a nézés a szemet. Épígy az érzékek sem teremtik az öntudatot. *Keller Ilona*, a híres amerikai lány, vak és siketnéma; csakis a tapintás áll neki rendelkezésére: és mégis, nemcsak hogy öntudattal bír, de fölülrá még akkora műveltséggel is rendelkezik, hogy bármely épérzékű művelt nő megirigyelhetné.

b) Ezt is mondogatják a materialisták: »A gondolkodás arányosan fejlődik a testtel. A test megfogyatkozásával az öregségben a gondolkodás is gyengül. Világos tehát, hogy a gondolkodás a test működése.« Erre ezt feleljük: A test a lélek eszköze. A gondolkodás anyagát az érzékek szolgáltatják, A *gyermeki* lélek a *gyakorlatlanság* miatt gyenge. Nagyon természetes tehát, hogy addig, amíg fejletlen a lélek eszköze, amíg nem áll megfelelő anyag a lélek rendelkezésére, s amíg a lélek gyakorlat által meg nem erősödik, hogy addig a gondolkodás is fejletlen. De nem is igaz, hogy a gondolkodás mindenkor arányban áll a test fejlettségével. Egy gonddal nevelt 12 éves gyermek különben gondolkodik, mint egy 20 éves ifjú, vagy lány, akiknek nevelését elhanyagolták. Aztán meg: mikor a test már elérte fejlettségét (24 év), a gondolkodás még mindig fejlődik; sőt akkor fejlődik a leghatalmasabban. Az *öregségben* nem annyira a gondolkodás, mint inkább az *emlékezet* és a *képzelet* fogyatkozik meg, amelyek az *érzéki* megismerés körébe tartoznak és lényegesen függenek az idegrendszeről. És ez a megfogyatkozás elégséges magyarázatot nyer az *idegrendszer* meggyengülésében. A sokat használt, elkoptatott zongora sem alkalmas hangversenyre. Az öreg kor azonban nem mindig jár a szellemi élet pangásával. XIII. *Leo* pápa még 90 éves korában, halálos-ágyán is remek költeményeket diktált. *Szofoklész* remeket alkotott akkor, mikor gyámság alá akarták őt helyezni a fiai. *James Watt*, *Pascal*, sz. *Bazil*, *Nagy sz. Gergely* — testileg satnya, szinte nyomorék emberek voltak, alig tudtak egyenesen megállani a lábukon, — és: a vilá-

got megmozdító eszméket szórtak az emberek közé; akaraterejük még az óriásoknak is becsületökre vált volna.

c) Ezt is hangoztatják a materialisták: »Mennél fejlettebb az agyvelő, annál fejlettebb a gondolkodás. Tehát . . .« Válaszunk: Mennél finomabb a hangszer: annál különben tud rajta játszani a művész. Ez tiszta sor. A népek történelmében nem egyszer látjuk, hogy valamely nép a művelődés magas fokára emelkedik, aztán meg aláhanyatlik; pedig a koponya és az agyvelő ugyanaz marad. Nem egyszer meg-esik, hogy tudós, embereknek aránylag kis agyvelejök van, míg a hülyék és örültek jókora agyvelővel dicsekedhetnek. *Bischof* tizenöt híres tudós agyvelejét megmérte: háromé közepes nagyságú volt, négyé pedig jóval kisebb a normálisnál. A híres. *Leibnitz* agyveleje csak 1257, *Döllingeré* meg éppenséggel csak 1207 grammot nyomott, holott az európai embernél 1500 gr. az átlag. És nem egy munkás-ember akad, aki 1900 gr.-nál nagyobb agyvelőt hord a koponyájában. — A bálnának, az elefántnak az embernél nagyobb agyveleje van; a csíznek is viszonylag nagyobb az agyveleje: vajjon nagyobb-e a szellemi tehetségük is? . . .

Az meg szinte nevetséges állítás, hogy: mennél több a *foszfor* az agyvelőben, annál fejlettebb a gondolkodás. *Hyrtl* szerint a juh, a lúd agyvelejében aránylag több a foszfor, mint az emberében. De ki fogja azért az okosság példaképeinek tartani ezeket az állatokat? . . . *Liebig* kimutatta, hogy a csontokban négyszázszor több foszfor van, mint az agyvelőben. Ha tehát a foszfor mennyiségétől függene a gondolkodó-tehetség ereje, akkor a csontok különb tényezői volnának a gondolkodásnak, mint az agyvelő. ^

d) A materialisták ütőkártyája ez: „*Az agyvelő betegsége örületet okoz*: tehát világos, hogy az agyvelő az, ami gondolkodik.« Erre ez a megjegyzésünk: A test és a lélek szoros egységéből, továbbá abból a tényből, hogy az agyvelő a lélek eszköze, nagyon természetesen az következik, hogy a test, az agyvelő betegsége a lélekre is visszahat. Mi az örület? Nem a lélek betegsége az, mert a lélek, mint egyszerű, megoszthatatlan lény, nem is lehet beteg. Képletesen mondhatjuk, hogy: »A tévedés és a bűn a lélek betegsége.« *Az örület az idegrendszer betegsége!* A beteg idegrendszer hamis képeket, téves benyomásokat közöl a lélekkal, s a hamis képekből hamis ítéleteket alkot a lélek. Ez az örültség. Valamint hazugsággal még a legokosabb embert is félre lehet vezetni: úgy a beteg agyrendszer csalóka képei is rászedik a lelket. Az *ítélőképesség* az örültségben is megvan. Mikor a szegény örült azt hiszi, hogy üvegből van a lába, igen vigyáz a lábára; vagy:

ha királynak tartja magát az örült, környezetétől tiszteletet, hódolatot követel: Amiként repedt hegedűn, amelynek húrjai elszakadoztak, még egy *Paganini* sem tud hangversenyezni; amiként rozzant zongorán, amelynek húrjai elhangolódtak, még egy *Liszt* sem tud tisztességes nótát kiverni: úgy beteg, sérült, sorvadó agyvelővel még a lángeszű lélek sem tud helyesen, normálisan gondolkodni,

A jelen életben a lelki működéshez az emberi organizmus egysége miatt idegrendszer kell. De tévedés volna azt állítani, hogy idegrendszer nélkül egyáltalán nincs szellemi élet. Vájjon nincs-e villamosság dynamógép és vezeték nélkül is? Csak a fölhasználható villamossághoz kell gép és vezeték. Hasonlóan: ha a léleknek nincs egészséges szerve, akkor, nincs normális szellemi élet. De ha az orvosi tudomány helyreállítja a vezetéket és szervet, az idegrendszert: megint megnyilatkozik a rendes szellemi élet. Amint a villamos-vezeték nem forrása a villamosságnak: úgy az idegrendszer sem forrása a szellemi életnek. A szem is szerv, mint akár az agyvelő. A fény izgatja a szem-hártyát, — és látunk. De sértsük csak meg a szemet, mindjárt rosszul látunk. Ha pedig kiszűrjük a szemünket, semmitsem látunk. Szem nélkül nem volna látás. De mondhatjuk-e azt, hogy szem nélkül nem volna fény? Távolról sem. Sőt talán még vak fizikusok is rájönnének valahogy a fény hatásaira, amint rájöttek a villamosság és mágnesség hatásaira, bár ezek megfigyelésére sincs érzékünk. Szem nélkül nincs látás, de megvan az, amit éther-hullámzásnak nevez a fizikus. Hasonlóképp: az agyvelő eszköze a gondolkodásnak; de vájjon egyedüli eszköze-e? A lélek agyvelő nélkül is realitás marad, miként a fény szem nélkül is létezik.

e) Végül még ekként okoskodnak a materialisták: »Bizonyos lelki működések az agyvelő bizonyos helyéhez kötvek, úgy, hogy abban az esetben, ha az agyvelő bizonyos helye megsérül, az emlékezet, stb. megszűnik: tehát világos, hogy az agyvelő a lelki élet forrása.« Erre ekkép felelünk: Az érzéki észrebevés is helyhez van kötve: a látás a szemhez, a hallás a fülhöz, a szaglás az orrhoz, stb. S mindenki természetesnek találja, hogy a kiszúrt szem nem lát, a hanghullámok fölfogására és átvételére alkalmatlan fül nem hall. Hasonlóan: a lélek is a különféle működésekre az agyvelő különféle részeit használhatja, s ha e részek megsérülnek, a megfelelő lelki működés is megszűnik, hacsak az agyvelő más része nem veszi át a sérült rész szerepét.

Claude Bernard, híres fiziológus, szava szerint: »Azt állítani, hogy a gondolat az agyvelő váladéka, annyit jelent, mint azt mondani, hogy az óramű idő, vagy, hogy az idő

eszméje az óraszerkezet váladéka. Egyszóval: *nem szabad összehaverni a,z okokat az előfeltételekkel*. Ezen fordul meg minden.« S tényleg ezzel követik el baklövéseiket a materialisták, mikor olyformán okoskodnak, mint, ha valaki ezt mondaná: Festék és ecset nélkül nincs kép; tinta, papiros és toll nélkül nincs levél; hangszer nélkül nincs zene: tehát festék és ecset a kép; papiros, tinta és toll a levél; a hangszer a zene. Az előfeltétel, az eszköz nem szülő-ok, hanem csak járuléka a szülő-oknak. Mindenkor igaz marad *Mayer R.-ntk*, az energia megmaradása fölfedezőjének, e fejtegetése: »Bizonyos, hogy az élő agyvelőben folyton történnek anyagi változások, amelyeket tömecs-mozgásnak nevezünk, s hogy a lelki működések szorosan összefüggnek az agyvelő működésével. *Vastag tévedés azonban azonosítani ezt a két párhuzamos működést*. Tudvalevő dolog, hogy egyidejű kémiai folyamat nélkül nem lehet táviratozni. Azt azonban, amit a távirat mond, vagyis a távirat *tartalmát* semmikép sem lehet a kémiai-villamossági-folyamat eredményének mondani, (mintha maga a villamosság fogalmazta volna meg a távirat szövegét). Ugyanez áll, és pedig fokozott mértékben, az agyvelőről és a gondolatról is. Az agyvelő csak eszköze a léleknek, de nem maga a szellemi lélek.«

4. Ember és állat: lélek és ösztön.

1. A növény élő szervezet; az állat, az ember is az. Növény, állat és ember tehát valami közös vonással bír. E közös vonás: a tenyészeti élet, táplálkozás, növekedés, szaporodás, amely növénynél, állatnál és embernél lényegileg egyforma. Növény és ember között is van tehát valamelyes hasonlatosság. Annálinkább fogunk az *állat* és az *ember* között hasonlatosságot találni. Az *állatnak* (†elsőbbrendű állatokról szólnak) *öt érzéke* van, épúgy, mint az embernek. Ez az érzéki élet állatnál és embernél *lényegileg* egy és ugyanaz. Az állatnak van érzéki vágyó-tehetsége; az embernek is van ilyen vágyó-tehetsége. Az állat és az ember belső szervezete is lényegben teljesen azonos. *Az állat és az ember hasonlatossága tehát abban áll, hogy: a) a tenyészeti élet, b) a belső szervezet, c) az érzéki megismerés, d) az érzéki vágyó-tehetség mindkettőben lényegileg egyforma*. Mivel pedig ehhez még az embernek is van *ösztön-élete*, épúgy, mint az állatnak, sok közös vonás állapítható meg állat és ember között. Ha már most akár *tudatlanság*, akár *rosszakarató célzatosság* játszik közbe, közel a veszély, hogy a hasonlóságból *egyformaságot* csinál az ember, jöllehet állat

és ember között *lényeges különbség* van. E lényeges különbség megállapítója: az ember *szellemi* élete.

2. Addig, amíg nem jut uralomra az emberben az ész, az ember is *ösztön-életet* él. A néhány napos csecsemő, ha megéhezik, sírásra fakad. A sírás azt jelenti, hogy a gyermek éhes, enni akar; tehát *célszerű* dolog a sírása. De a kis honpolgár semmitsem tud arról, hogy mire való a sírás. *A cél ismerete nélkül való célszerű működés — az ösztön.* Még a kifejlett szellemi étellel bíró emberben is van ösztönszerű működés. Ha az ember elveszíti az egyensúlyt, anélkül, hogy gondolna valamit, előre nyújtja a karját, stb.

3. Az *állatnak* az egyed és a faj főtartására irányuló működése csodálatosan célszerű: óvakodik az ártalmas eledeleltől, megismeri ellenségeit, célszerű lakást épít, figyelmesen gondoskodik utódjairól, stb. Ez az állat *ösztönélete*, mely célszerűségénél fogva mintegy visszhangja az ember célszerű, eszes működésének. *Mercier*, a híres neothomista, az állat célszerű működését „*a jóllét iránt való érzék*”-nek, — sz. *Tamás* meg „*állati okosság*”-nak nevezi.

4. Az *ösztön veleszületett tulajdonsága az állatnak*, amely szerint tapasztalat nélkül is célszerűen működik. S mivel az állatnak is van *érzéki ismerő- és vágyó-tehetsége* (érzéki benyomások fölvétele, emlékezés, képzelet, spontán, de nem szorosan vett szabad-mozgás), nagyon természetes, hogy az állat ismerő- és vágyó-tehetsége némi *hajlékonyságot* ad az ösztönnek. A *méh* pl. mindig egyformán pontos méretekben építi lépének lyukjait. És ha a méh megkezdett lépét elrontja az ember, szépen kijavítja. íme a hajlékonyság! De e hajlékonyság *csak bizonyos határig* terjed: a félig kész lépben esett kárt már nem tudja kijavítani a méh. Érdekes példát említ *Fabre H.*, aki már több mint 40 éve tanulmányozza a rovarok ösztönéletét: »Itt vannak a méhlép lyukacsai, melyekben már méz van. Átlyukasztom a lyukak alját és a nyílásokon át kicsurog, elvész a tartalom; *de a méhek azért tovább is csak hordják bele a mézet.* Azt gondolná az ember, hogy nyomban kijavítják a hibát, ami sürgősen szükséges lenne, mert hisz a lárvák jövő sorsáról van szó. De hiába várjuk ezt: a gyűjtő méh csak tovább hordja a mézet, mintha semmire sem történt volna. Három óráig nézem ezt a meglepő dolgot. S a kis méh, amely ugyancsak sürgölődik munkájában, nem tesz foltot a Danaidák-hordójára: makacsul ragaszkodik ahhoz, hogy megtölti a feneketlen edényt, amelyből pedig nyomban eltűnik a gyűjtött készlet. Egyre csak végzi az építő és gyűjtő munkát: megnagyobbítja a lép falait, új készletet hord össze. Szemem előtt harminckét-

ízben repül ki, hogy egyszer viaszanyagot, másszor mézet hozzon; de egyetlenegyszer sem jut eszébe betönni edényének a nyilasát.« (L. Mercier: Psychologie, I. 287. 1.)

δ. Az ösztön a test szervezetével együtt fejlődik ki, sokszor néhány nap alatt. „*Animálta instituta nasciuntur*, – Az állatok életre fölszerelten, okosan születnek.« (Szeneka.) A kis *csibe*, mielőtt kibújik a tojásból, máris nagyszerű erőműtani problémát old meg: rendkívül hegyes csőrével megkarcolja a tojás-héjat s a megkarcolt helyen gyenge erejével is áttöri az aránylag nagyon erős tojásfalat. Egy-két nap múlva már lehull csőréről az az éles hegyecske, mert már megtette a szolgálatát, az évésben pedig akadályozná a kis csibét. A *méh* olyan mértani problémát old meg a lép-építéssel, melyet a matematikai tudomány a felső mennyiségűtan segítségével csak a XVIII. században tudott megoldani (legkisebb felület – legnagyobb térfogat). De a párnasos méhecske époly pontossággal épít, mint a vénék.

Az állattal szemben az *ember* bután, tehetetlenül születik. Csupán ösztöneivel (sírás, szopás) életben sem maradna, ha eszes szülői nem volnának. De a gyermek tehetetlen butaságát helyreüti szülőinek az okossága. Ez ugyancsak nyomatékos intés az ember számára, hogy csupán az *ész* jegyében! boldogul. – Az ember tehetségei születésekor csak *in potentia*, csak tehetségi létben vannak; de e tehetségek bámulatos eszközei a haladásnak.

Az *állat* életében, ellenkezőleg, *szó sincs haladásról*. A külső behatások módosíthatják ugyan némiképp az ösztön működését, de e működés nem lépi át a maga sajátlagos körét. A madárismerők első tekintetre megismerik, melyik fészek melyik madárnak a műve, ha egyébként nem is teljesen egyformák az illető madárfaj fészkei. A méh Salamon idejében is csak úgy dolgozott, mint ahogy most dolgozik. A fecske Ábrahám idejében épügy üzte fészket építő mesterségét, mint ahogy manap úzi. A természetes ösztön számára nem létezik ez a szó: haladás.

6. Az ösztön működése, ha semmiesem zavarja az állatot, meglepően *célszerű*. De vájjon ismeri-e az állat a célt, melyre az ösztön irányúi? Sz Tamás azt mondja, hogy az állat nem bír a jövőben fekvő cél ismeretével. S a tapasztalati tudomány megerősíti a nagy bölcselő eme tanítását.

Egy *darázs* (*calicurgas scurra*) álcája élő hússal táplálkozik. Hogyan szerzi meg ezt az edelt utódjának a darázs? Zsákmányul a keresztes-pókok egyikét választja. Ámde a pók jóvai erősebb a daráznál. Hogyan teszi tehát tehetetlenné a pókot a darázs, anélkül, hogy megölné? Először a fején szúrja

meg a pókot, s ezzel megbénítja a rágó-csápjait, melyek a pók fegyverét képezik. A rendkívül pontos szűrés a szájon át érzékeny ideg-csomót talál el. Ha a darázs eltévesztené azt az érzékeny pontot, nyomban megölnék a pók rágó-csápjai; ha meg a velőbe szúrna, megölné áldozatát és nem szerezne élő húst utódjának. A második teendő: a pók lábainak megbénítása, hogy a pete a mozgás következtében veszedelembé ne kerüljön. Ezt úgy éri el a darázs, hogy az első lábpár alatt, szintén érzékeny, puha helyen tesz szűrást, ott, ahol a lábak idegcsomója van. E két pontos szűrés nem öli meg, de tehetetlenné teszi a pókot. A darázs már most odarakja petéjét a pók hasfalára; s mikor kikel a pete, élő húst talál, melyet a megbénított pók szolgáltat neki. — Hasonló ügyességgel operálja meg a gyilkos darázsok egy másik faja az ő kiszemelt áldozatát: jókora szürke hernyót, olyformán, hogy kilenc, a legnagyobb mértani pontossággal a hasoldalra irányított szűréssel megbénítja áldozatát, és pedig úgy, hogy mindig idegcsomót talál el. (L. Mercier: Psychologie, I. 294. 1.) *Tud-e* a darázs arról, hogy élő hústól függ álcájának az élete s hogy ezt az élő húst csak áldozatának a megbénításával biztosíthatja utódjának? Aki igennel felelne erre a kérdésre, az olyan tudást és operáló ügyességet tulajdonítana a darázsnek, aminővel még a világ legelső sebésze sem rendelkezik. Lassú tanulásról, próbálgatásról itt szó sem lehet: csakis mesteri operáció ér itt célt. (*fabre H.*) Mert, ha nem sikerül az operáció, vége van a darázsnek; ha meg túlságosan szúrná meg áldozatát a darázs, akkor meg az álca nem jutna megfelelő eledelhez, nert akkorra már elrothadna a pók, amikorra kikel a darázs petéje.

Egyéb megfigyelések is azt bizonyítják, hogy az állat akkor is *célszerűen* működik, mikor nincs is neki módjában megismerni a célt. A fiatal *madár* is vándorútra kél, jóllehet még nem látott telet s nem tudhatja, hogy az illető vidéken télen nem lenne élleme. A *pillangó* káposzta-, karalábé-, stb. levélre rakja petéit, és pedig a levél alsó oldalára, hogy az eső le ne mossa. Azért rakja konyha-növényekre a petéit, hogy mindjárt legyen tápláléka a kikelő hernyónak. Maga a pillangó azonban nem él káposzta-levéllal. A *szarvasbogár* hím-álcája szarvai számára is hagy helyet gubójában, jóllehet nem tudhatja, hogy szarva fog nőni. Ugyanígy a *hőscincér* úgy rágja bele a tölgyfába álcája számára a lyukat, hogy annak az a része tágasabb, amelyikben szép hosszú csáppal ékes feje lesz kifejlődő utódjának. A *homoki darázs* gödröt ás; megbénít egy pókot, vagy hernyót, a gödörbe cipeli, s ráarakja petéit; aztán elzárja a gödröt. Csak félig

öli meg áldozatát, hogy addig el ne rothadjon, míg petéi ki nem kelnek, s így táplálékuk legyen. Maga a darázs azonban nem dögtesttel él, hanem édes nedvekkel táplálkozik. A fölhozott példák világosan mutatják, hogy az állatok *nem ismerik*, mert *nem is ismerhetik*, a jövőben fekvő *célt* és a célhoz vezető *eszközöket*.

7. Már most: a logika törvényei szerint a *célszerű* működés mindig *gondolkodó és akaró* alanyt tételez föl. De nem c szükséges, hogy a célszerűen működő és a gondolkodó egy és ugyanaz legyen. A *gép* is célszerűen működik, gondolat árú el; de nem a gép, hanem a gép *általója*, készítője és irányítója a gondolkodó.- A *fa* is célszerűen működik: a gyökerek, levelek munkáját s az összes részeknek a gyümölcsre irányuló működését még a legtudósabb kémikusok sem tudják utánozni. Ámde a fa nem gondolkodik, nem akar, — hanem, igenis, gondolkodott és akart az, ki a fa természetét alkotta: a teremő *Isten*. Hasonlóan: az állatok célszerűen berendezett élete, sokszor szinte bámulatos ösztöne is a *Teremő* bölcsességét és jóságát hirdeti.

Ha *rendkívüli körülmények* közé kerül az állat, mindjárt *cserbenhagyja az ösztöne* s igen *oktalanul* cselekszik, miként azt a feneketlen lépsejtbe gyűjtő méh példájából láttuk. Ha az ügyes méhecskét a nyitott ablakon át a szobába csalja az édes dolgok illata, s utóbb beteszik az ablakot, addig megy neki az ablak üvegének, míg agyon nem zúzza magát. Ha a *tyúk* alá billiárd-golyót tesznek, azt is hűségesen megüli s ki akarja költeni. A csirkék, a házi-állatok, ha tűzvész esetén kizárják őket szállásukból, hacsak tehetik, visszatérnek a tűztengerbe, mert ösztönük vonzza őket rendes szállásukra, ahol a legnagyobb biztonságban érzik magukat. A borjú fejének lökdösésével figyelmezteti anyját, hogy adja le a tejet (ez a lökdösés a megkeményedett tőgy megpuhítására is jó); de a borjú akkor is lökdös a fejével, ha nem szopik, hanem iszik. Bár az ösztön a maga körében némi hajlékonysággal bír, más téten azonban fölmondja a szolgálatot.

8. Az *ész* és az *ösztön* között olyanforma hasonlatosság van, mint a *művészi orgonajáték* és a *kintorna* zenéje között.¹ A *kintorna* gépies zenéje az ösztön célszerű működésének felel meg: a *művészi orgonajáték* meg az ész működéséhez hasonló. Az ész komponáló *művész*: az ösztön célirányosan működő szervezet, amelynek eszes irányítója rajta kívül van. A *Teremő* befolyását az állatra, természetesen, nem szabad úgy gondolnunk, mintha *Isten* minden egyes állatot igazgatna célja felé, hanem olyformán, hogy a *Teremő* olyan hajlammal alkotta az állat természetét, hogy az a hajlam készíti az állatot a célszerű működésre.

9. A *dresszára* sokszor csodálatos eredményei nem az állatnak, hanem az *emberi észnek* vívmányai. Az ember ellesi az állat ösztönét és az ösztönre gyakorolt behatásokkal idomítja, irányítja az állatok működését. A majmot pl. utánzási ösztönével, a kutyát, lovat fájdalmat okozó ostorral, vagy kedves eledellel idomítják. Évekelőtt egy utazó bámulatba ejtette a közönséget »tudós« kanári madaraival. Kiterjesztette eléjük Belgium és a szomszéd területek térképét. A közönségből ki-ki vizsgáztathatta a kanárikat a földrajzból. Akármelyik várost kérdezték, a színen levő kanári odaröpült és csőrével megmutatta a várost. A látszatot még növelte az a körülmény, hogy egy nő egyizben Brüsszel-t nevezte meg, de a kanárik tulajdonosa Brügg-et értette (legalább úgy adta a dolgot), — s a kanári nem hallgatott a tulajdonosra, hanem helyesen Brüsszelt mutatta. Honnan volt a kanárik földrajzi tudománya, amely akárhány deákot is megszégyenített volna? Az egész tudomány nyitja nem volt egyéb, mint a madarak *táplálkozási ösztönének* ügyes kihasználása. A madarakat rendszeren a mappán etették. A városok helyén gépezet segítségével apró szegecskék emelkedtek ki, melyeken egy-egy szem elegendő volt. A mutatványokat mindig éhes kanárikkal rendezte az utazó. Amely várost megneveztek, ott kiemelkedett a szegecske, az éhes kanári meg utánakapott a rajta levő eleségnek. Az egész madár-tudomány tehát a közönség illúziója volt.

Még érdekesebb a berlini „Hanz”-nevű ló esete. 1904-ben az újságok telekürtölték a világot, hogy ez az okos Hanz-ló olvas, számol, zenéhez ért, stb. — egyszerűen: hogy önállóan gondolkodik, ítélt, következtetéseket von, épúgy, mint egy művelt ember. *Haeckel* diadalmasan kiálltotta a világra: »Nem-e megmondottam már 36 évvel ezelőtt, hogy ember és állat között nincs lényeges különbség? íme, itt a kézzelfogható példa: *Osten* úr gondolkodó „Hanz”-lova!«... Azonban *Stumpf*, a lélektani szeminárium igazgatója, szakszerű vizsgálat alá vette az okos *Hanz-ot*, és szakvéleménye megsemmisítő hatással volt Hanz barátaira. *Stumpf* úr »ugyanis megállapította, hogy a Hanz-ló bizony *nem tud felelni a fölített kérdésekre, ha kérdező gazdáját nem láthatja*. Ebből világos lett, hogy Hanz sem nem olvas, sem nem számol, hanem *optikai jelre* kezd kaparni a lábával és ilyen jelre hagyja abba a kaparást. E látásban olyan gyakorlatra tett szert a Hanz-ló, hogy még a kérdező arcizmainak a mozdulatai után is megkezdte, vagy abbahagyta a kaparást. *Stumpf* így fejezte be szakvéleményét: »Mi marad ezek után a tudomány, mi a világnézet számára? Hát az állati oktalan lélekről való fölfogásunk megváltozása, amit sokan vártak, amitől

sokan féltek (?), abbanmaradt. Ellenkezőleg, azt kell mondanunk: ha Osten úr oly kiváló oktató-ügyessége és páratlan türelme még négyévi naponként ismétlődő munkával sem tudta kicsalni a *fogalmi gondolkodás árnyékát* sem, akkor a régi bölcselők állítását, hogy *az állatok erre képtelenek*, a patások rendjéig kifejlődött állatokra nézve nagyszabású klaszszikus kísérlet igazolja.« (L. Meffert: Ápol. Vorträge, II. 107. 1.; Wasmann: Instinkt u. Intelligenz; der kluge Hanz.)

10. Az állatok lélektanába nincs egyenes bepillantásunk. Az ember megfigyeli az állatok életét, működését, s aztán az egyes működéseket saját belső tapasztalatai szerint magyarázza. Azért itt nagy óvatosságra van szükség, amely nélkül könnyen jégremehet az állat-pszichológus, mert a maga lelki életét viszi bele az állatok életébe. Ebben újabb időben *Brehm a.* legnagyobb mester. S az ilyen hamis állat-pszichológia teszi meg gondolkodó, tervező, akaró lénnyé az állatot. Csakhogy ez nem tudomány, hanem *visszaélés* a tudománnyal. Nagyon érdekes *Wundt* idevágó fejtegetése, aki egykor maga is könnyelműen kezelte az állat-pszichológiát: »Ha Bakon hajdan az Arisztótelész-féle tudós emberek hiányos természeti megfigyeléseit oly tudósításhoz hasonlította, melyet valamely követ a kormány ténykedése dolgában nem pontos megfigyelésekre, hanem városi mende-mondára alapított, akkor ez a kép meglehetősen pontossággal illik napjaink állat-pszichológiájára. Mert a manapság olyannyira fölkapott állat-pszichológia abban áll, hogy a lelki élet tüneteit nem annak látják, aminek azok közvetlen és előítéllettől mentes felfogásban jelentkeznek, hanem a »tudósok« *saját reflexióikat* helyezik azokba a tünetekbe. S az állat-pszichológiában ebből a helytelen eljárásból szükségképpen következik, hogy az állatok ténykedéseit a legalsóbbtól a legmagasabbig észbeli ténykedéseknek minősítik. Ha valamely élettünet úgy fest, hogy *csak lehetne* megfontolások és következtetések sorozatának az-eredménye: akkor ez máris elégséges adat nekik arra az állításra, hogy ilyen megfontolások és következtetések *tényleg* megtörténtek . . . Az a kérdés, hogy: Vájjon nincs-e más, egyszerűbb folyamat? — föl sem merül az illetőkben; mert, ahol csak alkalmuk van saját maguk megfigyelésére, ott mindjárt a reflexiók folyamatát találják a saját öntudatukban. S azokhoz a hibákhoz, melyek a pontos lélektani módszer nemismeréséből fakadnak, sok állat-pszichológusban még hozzájárul az a hajlandóság is, hogy az állatok értelmes, vagyis inkább öntudatlanul célszerű ténykedéseit lehetőleg csillogó fényben lássák. És az az öröm, mely a tárgy iránt az odaadást szüli, mely esetben akaratlanul is olyan igyekezetté lesz nálok, hogy

mennél érdekesebb dolgokat figyeljenek meg. Ahol amúgyis hiányzik a tudományos kritika zabolája, a megfigyelő képzelete jóhiszeműleg fölcifrálja a tüneteket *szabadon költött* indító-okokkal. És ennek következtében, még ha való igazak is a tények, a pszichológus ilyen erővel esett magyarázata folytán, amelyet ugyan néha gyanútlanul kever bele a tudósításba, még ama tények is *hamis világitásban* jelennek meg. Az állat-pszichológiába vágó munkáknak majdnem minden egyes lapján akadnak erre vonatkozó adatok.« A »szabadon költött indító-okok« tudományának egyik jellegzetes tünete a német »tudományos« könyvpiacnak egyik könyve, mely »a növények szerelmi életéről« tárgyal. *Aiszóposz* legalább fabuláknak, meséknek nevezte állatmeséit: bizonyos modern állat-pszichológusok azonban tudománynak nevezik költeményeiket.

11. Az állat nem mechanizmus. Fizikai és kémiai erőkből nem lehet megmagyarázni az állat életét. Még a növények életelve sem fejtheti meg az állat működését; mert az *érzéki* élet: az érzéki képzet, képzelet, emlékezés magasabb életelvet követel. Ez az életelv: az *állati lélek*, mely a testtel születik, de a testtel együtt el is pusztul. Az állati lélek *egységes*, de *nem egyszerű* és oszthatatlan; mert hisz pl. a tapintás érzete *kiterjedéssel bír* (ha kezünket márványlapra fektetjük és egy ujjunkat fölemeljük, kisebbedik a tapintás érzete). *Az állati lélek nem szellem; mert, ami sohasem terjed ki az anyagon túl, az nem lehet szellemi.* Már pedig az állat megismerése és vágyó-tehetsége sohasem irányúi elvont, szellemi dolgokra, hanem mindig csak az *érzéki dolgok* körében marad. Érdekes idevágó példát említ a híres *Mercier* (*Psychologie*, I. 285. 1.): Egyvalaki csónakázni akar; de a csónak vizes és piszkos. Rendesen szivaccsal szokta megmosni a csónakját; de most nincs kéznél a szivacs. Jeleket ad hát kutyájának, hogy a szivacs kellene neki. S mi történik? A kutya hazaszalad és elhossa a szivacsot. Nem észbeli működés eredménye-e a kutya emez eljárása? »Szó sincs róla! — mondja *Mercier*. — Nincs itt egyébről szó, mint *konkrét* vonatkozások felfogásáról. Mondjuk azonban, hogy a kutya pl. nem találja meg a szivacsot, amelyet gazdája rendszerint használ, s *ahelyett törülő-rongyot hoz, amelyet sohasem látott gazdája kezében.* Így már egészen mást jelentene a kutya ténykedése. Ez azt mutatná, hogy a kutya a szivacsban és a törülő-ruhában nemcsak konkrét dolgokat látott, hanem azt a *közös tulajdonságukat is elvonta* tőlök, hogy fölszivják a vizet.« *Az elvont, az általános megismerése, — ez az intelligencia, az értelem.* Az érzéki képek összevetése

csak »állati okosság, melyet a jelen esetben teljesen megfejt a kutya érzéki emlékezete.« Az állat megismeri: mi kellemes, mi hasznos neki, mi ártalmas rá nézve; s a kellemes és hasznos dolgok vonzzák vágyótehetségét; a kellemetlen, ártalmas dolgok ellenben visszataszítólag hatnak rá. Így fejtődik meg az állat spontán mozgása.

Az állat megismerő tehetsége azonban mindig az érzéki dolgok körében marad. *Elvont, szellemi dolgot sohasem ismer meg az állat.* S éppen azért: a) *fogalmat nem tud alkotni;* b) *annál kevésbbé tud ítélni, következtetni az állat;* c) *nem beszél, mert nincs mondanivalója, nincs gondolata* (a beszéd gondolatok kifejezése); d) *nem ismeri a cél és eszköz viszonyát,* s azért sohasem készít szerszámot, (hogy majmok letört ágakat sétatotnak használnak, ez a mesék országába tartozik); e) *nem talál ki új célokat és a célokhoz vezető eszközöket,* — szóval: *nem képes haladásra az állat.* Bár szabadon mozog, f) *nincs szabad-akarata,* mert mozgását tisztán szervezetének a hajlmai és a külső behatások okozzák.

A materialistává lett *Straasz D.* is ezt mondja: »Az állat emlékszik, különféle eseteket állít össze s aszerint igazodik; de már *általános elvet, igazi gondolatot nem tud* kihozni belőlök.«

Az állat éhségét, fájdalmát, jóllakottságát hangokban is nyilvánítja. De ez nem értelmes beszéd, nem nyelv. Az emberi nyelvben az *indulatszók* felelnek meg az állati hangoknak (óh, jaj, stb.). Ezek hasonlóképen *érzést,* és *nem gondolatot,* fejeznek ki, s merev részei az emberi nyelvnek. Az ember még érzéseit is elvontan, gondolatban szokta kifejezni. Beszélő-szerve, nyelve az állatnak is van: tehát *nem a szervezetben van az oka* annak, hogy nem tud beszélni. »A majom nyelve époly tökéletes, mint az emberé. Nem az organizmus hiánya az oka annak, hogy az állatok' nem beszélnek; mert hiszen vannak állatok, amelyeket egyes szavak, sőt egész mondatok kimondására is megtanítottak.« (*Buffon: Hist. nat. XV. k. 32. 1.*) Az állat tehát csupán azért nem beszél, mert *nincs mondanivalója, nincs gondolata.* A dreszszúra-okozta beszédből is hiányzik a beszéd lelke: a gondolat. Még a nemtudós embernek is szemébe ötlük a nyelv, a *beszéd nagy ténye,* melynek fontosságát a következőkben: emelte ki *Müller Miksa,* a híres nyelvtudós: »Bonctani akadály nincsen, amely miatt az állat nem beszélhetne. Az állat csak akkor beszélhetne, ha *gondolkodó lényé* lenne; de akkor már nem állat, hanem ember volna. Az ember beszél; állat bonban még sohasem ejtett ki értelmes szót. *A beszéd a toi Rubikonunk, amelyet sohasem fog átlépni állat.* Ez ténye-

ken alapuló feleletünk azok számára, kik fejlődésről beszélnek és azt hiszik, hogy az ember tehetségeinek legalább az előnyömeit fölhalálták a majmokban, és annak a lehetőségét vitatják, hogy az ember csak előnyökkel bíró állat, a győztes a létért való küzdelemben. A beszéd szembeszökőbb valami, mint az agyvelő ilyen vagy amolyan ránc, avagy formája. Itt nem lehet okoskodni. A természetes kiválasztás semmiféle folyamata sem fog a madarak énekéből, vagy az állatok hangjaiból jelentéssel bíró szavakat kiolvasni.« (L. Meffert: Ap. Vorträge II. 211. 1.)

Mivel az állatoknak nincs értelmes leikök, azért mindaz hiányzik életökből, ami az ember eszes természetének a folyománya: a) az állatnak *nincs beszédje*, mert nincs gondolata, melyet kifejezhetne; b) az állatnak *nincs vallása*, holott az emberek mindig és mindenütt vallással bírnak; c) az állatnak *nincs lelkiismerete*, sem erkölcs; d) az állatnak *nincs tudománya*, művészete; e) az állat *haladásra*, tökéletesedésre *képtelen*, mert *nem ismer föl célokat*, amelyek felé gondolkodva, céltudatosan haladna; egyszerűen: az állatot és az embert egy egész világ választja el egymástól, a *szellem* csodás világa, mely az érzéki világon épül föl, de messze az érzéki világ fölé, egész az örökkévalóságig és az Istenig ér föl!

B) Az emberi lélek halhatatlan.

1. A halhatatlanság megismerése és fogalma.

1. A düledező házból kiköltözködnek a lakók. Mikor a test roskadozik és alkalmatlanná lesz arra, hogy a lélek eszköze és lakása legyen, a lélek kivonul a testből. Ez a halál, amely után a lélek is, meg a test is külön-külön van magában. Az első születésben a mulandóságra elszakadnak a kötelékek, melyek az embert édesanyja kebléhez fűzik: a második születésben az örökkévalóságra, a halálban meg azok a kötelékek szakadnak el, melyek őt az anyaföldhöz kötik. A lélek válásának pillanatát a legügyesebb orvos sem tudja pontosan megmondani; mert az élet akár napokig is lappangó lehet és a fizikai, kémiai erők a lélek elválása után is még tovább működnek a testben, sőt az egyes szervek az életben megszokott munkát egyideig még mindig végzik. Kérdéses azért, hogy vajjon a szív utolsó dobbanása tényleg a halált jelenti-e? . . . Ha hitetlen orvosok boncoló késsel a *lelket* keresik a *holt* testben, ezt az eljárást legfö-

jebb sületlen tréfának, vagy együgyűségnek mondhatjuk. Melyik okos ember fog késsel, és hozzá még holt testben lelket keresni? Szakasztott ilyen módon gondolatokra is lehetne harapófogóval vadászni . . .

2. *A lélek mint szellemi állomány nem lehet egyenes érzéki tapasztalásnak a tárgya.* Míg a lélek a test által működik, addig megfigyelhetjük a működését, amelyből helyes következtetéseket vonhatunk a lélekre; amint azonban a halál után külön van a lélek, többé nem érheti el azt az érzéki megismerés, hanem igenis elérheti a *tudományos szellemi megismerés*. A *halhatatlanság* is nemcsak a hitnek, de egyzersmind a *tudományos megismerésnek is tárgya. Tényekből, biztosan ismert igazságokból szigorú logikával ismeretlenre következtetni — tudományos eljárás.*

a) A lélek természetét ismerjük a lélek működéséből; s a lélek *egyszerű* természetéből teljes joggal következtethetünk a halál után való sorsára, b) A lélek ösztönszerű törekvéseit és vágyait is ismerjük. S amint az állatok szerveiből, ösztöneiből következtethetjük, hogy e szerveknek és ösztönöknek bizonyos dolgok felelnek meg (teszem azt: ha fül van, hangoknak is kell lenniök; ha szem van, fénynek is kell lennie; ha vándorlási ösztön van, melegebb tájaknak is kell lenniök, — továbbá: ha látjuk, hogy valamely madárnak, vagy rovarnak hosszú szívó csőre van, biztos, hogy mély kehellyel bíró virágokból veszi élelmét): épúgy a lélek ösztönös vágyaiból, törekvéseiből is következtethetjük, hogy e vágyak megfelelő tárggyal is bírnak, c) Mivel, végül, az igazság birodalma épúgy, mint az anyagi világ, nem egymástól független részekből áll, hanem az igazságok szerves, bevégzett egészét alkotnak: az igazság birodalmának *ismert* részeiből teljes joggal következtethetünk az *ismeretlenre*. — A *correlatio* törvénye ismert dolog a biológus előtt. — Az a) és b) pontokban jelzett megismerés *természettudományi*, a c) pontban jelzett *bölcséleti* megismerés;

A lelket földi életünkben sem tudjuk *elképzeln*, bár elgondoljuk. Hasonlóan: az érzékek nélkül való megismerést és akarást sem tudjuk elképzelni; mert hiszen teljes életünkben az érzékek segítségével ismerünk és akarunk. De abból, hogy az életben az agyvelő segítségével gondolkodunk, még korántsem következik, hogy agyvelő nélkül nincs gondolat. Hisz akkor Isten sem gondolkodhatnék, mert nincs neki agyveleje! *Dubois-Reymond* tényleg azzal a téves állításával állította pellengérré magát, hogy, ha van gondolkodó Isten, akkor agyvelejének is kell valahol lennie. Pedig vaknak °s hülyének, vagy gonoszknak kell lennie annak, ki a világban

nem ismeri föl Istennek a gondolatait. A *materialistáknak* megszokott fogásuk az *általánosítás*: valami bizonyos körülmények között így meg úgy van, — tehát: mindig így meg úgy kell annak lennie. Olyanforma ez az okoskodás, mint, ha valaki azt mondaná: némely betegen az orvos nem segít, — tehát egyáltalán fölösleges orvost hívni a beteghez; némely gyermeken nem fog a tanítás: tehát fölösleges dolog a gyermekek oktatásával bíbelődni; vagy: sok millió ember nem ismeri a villát és kanalat: tehát sok millió ember a levegőből él, mert nincs evőeszközük.

Ha a börtön foglya szabadulása előestéjén amiatt aggód-nék: Eddig legalább szűk ablakon át kaptam világosságot, de hogyan fogok ezentúl látni? — azt mondhatnók az aggódónak: Ha kikerülsz a sötétes börtönből, mi szükséged lesz akkor ablakra? A halál után megszűnnek ama működések, amelyekhez agyvelő kell (érzéki megismerés, képzelet). A lélek csupa ismerő és akaró tehetség; neki nincs szüksége ablakra, érzékekre, hogy gondolkodni és akarni tudjon. Most érzéki képzetekkel ismerjük meg az anyagi dolgokat s elvonással, következtetéssel a szellemieket: a halál után meg szellemi képzetekkel ismer meg a lélek. Az érzékek segítségével szerzett ismereteit azonban a halál után is megtartja a lélek. — A váláskor a halálban, megfigyeléseink szerint, öntudatlan állapotban van az ember, vagyis: nem tud a világról; de arra nincs megfigyelésünk, hogy a lélek ne tudna magáról. Különbö: az alvásban is öntudatlan az ember, és mégis minden reggel öntudatra ébred. Miért ne ébredhetne tehát a halál után is önmaga tudatára a lélek? . . . Ez azonban még csak *lehetőség*. Hogy a léleknek a *halál után is öntudattal kell bírnia*, azt a *halhatatlanság bizonyítékai* igazolják.

3. A római költő, aki meg volt győződve műzsája szépségéről, ezt énekelte: »Non omnis moriar, — Nem halok meg egészen.« Ez is bizonyos neme a halhatatlanságnak: az élet az utódok emlékezetében. De ez nem az igazi halhatatlanság. A pántheista azt mondja: »A lélek nem hal meg, nem vész el, hanem az ember halála után beleolvad a minden-istenségbe.« Ez sem az igazi halhatatlanság. Az igazi halhatatlanság abban áll, hogy: 1. a lélek a halál után *megmarad*; 2. *megtartja öntudatát*, vagyis: annak ismeri magát, aki előbb volt. Ha a halál után nem bírna öntudattal a lélek, akkor teljesen közömbös volna ránézve a fönmaradás. Az öntudatlanság fölé a teljes megsemmisüléssel. A halál után való rejtelmekről a legvilágosabban a *dúsgazdagról* és a nyomorult *Lázárról* szóló példabeszédben beszélt az Úr Jézus (*Luk.* 16, 19—31.) Némely szentatya ezt történeti dolognak

tartja, s nem példabeszédnek. Akár így, akár úgy vesszük is a dolgot, a mag, az igazság az, hogy a lélek öntudattal bír a halál után.

2. A lélek egyszerű s azért halhatatlan.

1. A test a halál után alkotó-elemeire bomlik. Ámde a testnek azért egyetlenegy atomja sem vész el; az anyag megmaradásának elve az emberi testre nézve is érvényes. Az egész természetben nincs olyan erő, amely megsemmisíthetne valamit. Még maga a mindenható Isten sem ruházhat föl semmiféle teremtményt sem a megsemmisítés képességével. A megsemmisítéshez ugyanis épakkora erő kell, mint a teremtéshez: a teremtés pedig a végtelen isteni természetnek a tulajdona; véges teremtmény nem lehet végtelen hatalomnak a hordozója.

Ha a részekből összetett testnek egyetlenegy atomja sem semmisül meg, annál kevésbé semmisülhet meg a *lélek*, amelynek nincsenek részei s amely egyszerű természeténél fogva nem bontható részekre. A lélek *természetfölötti* életét (mégszentelő-malaszt) kiolthatja az ember, Isten számára meghalhat a lélek; de a lélek *természetes* életét semmiféle hatalom sem semmisítheti meg. Az ember, vagy más természeti erő, válásra kényszerítheti a lelket a testtől, de sem a testet, sem a lelket nem taszíthatja a semmiségbe. A lélek van, és azért lesz is mindörökké. A fizika szerint az energia mennyisége *állandó* a mindenségben. Ez annyit jelent, hogy természetes okok sem nem gyarapíthatják, sem nem kisebbitik a fizikai és kémiai erőket. Ha tehát még a holt anyag energiája sem vész el: hogyan semmisülhetne meg a lélek, az egész természetnek legfőbb, legcsodálatosabb energiája?

2. Csak az semmisíthetné meg a lelket, aki teremtette. Isten azonban sem az anyagot, sem az erőt nem semmisíti meg: annál kevésbé fogja tehát megsemmisíteni a lelket. A lélekre nézve megmondja nekünk Isten akaratát a lélek természete: ha a lélek egyszerű, romolhatatlan, ez annak ^a jele, hogy Isten nem akarja azt megsemmisíteni. Isten szeretetből teremtett mindent és nem veszi vissza teremtményeitől az ő nagylelkű ajándékát: a létet. A tudomány azt mondja, hogy valamikor vége lesz a világnak. Ugyanezt hirdeti a kinyilatkoztatás is; de nyomban hozzá is teszi: „*S íme új világot alkotok és új eget, melyekben az igazságosság lakozik.*” (Izai. 65, 17; Péter. II. 3, 13.)

A geológia arról tanúskodik, hogy földünk is már több

átalakulást látott. A föld története fokozatos haladásról beszél. E haladás csúcspontja lesz: az átszellemült emberek országa Krisztus uralma alatt.

3. Az egész természetben az ember az egyedüli lény, aki képes megérteni a teremtés beszédjét, célját. Amiként egy *Dante*, egy *Rafael* nem azért alkotta remekeit, hogy két-három nap múlva ismét megsemmisítse: úgy Isten sem alkototta csak néhány esztendőre az ő értelmes teremtményét, az embert. — »Két élvezet van a világon: az ész élvezete, mely a tudományban nyer kielégítést, s a szív élvezete, amely főleg abban áll, hogy az emberek megkönnyebbítik egymásnak az élet nehézségeit, gyötrelmeit. Ha a legfőbb Lénynek az lenne a földadata, hogy külön égi testeken oly lényeket teremtsen, akiknek ezt az élvezetet adja, de úgy, hogy csak 80—90 évig éljenek, ez bizony nyomorúságos terv lenne. Sőt, ha 80—90 millió évet élne is a lélek, de aztán mégis csak megsemmisülne, még ez is a siralomház lakomáját jelentené.« (*Gausz*, a nagy matematikus.) Másszóval: bölcs Istenhez nem volna méltó, hogy akkora remeket, amilyen az emberi lélek, a semmiségbe taszítson.

4. Valamint az »én« mindig egynek és ugyanannak ismeri és tudja magát, ha mindjárt Mathuzsálem-kort ér el az ember a földön, jóllehet úgy körülötte, mint magában az emberi testben is minden változik: úgy az örökkévalóságon át is ugyanannak ismeri magát. Az *öntudat állandósága* nélkül évek múlva nem lehetne a bűnöst megbüntetni, mert akkor már másvalaki bűnhődne. Az örök jutalom és büntetés is föltételezi az öntudat állandóságát.

A fiziológia szerint, ha valaki 70 éves kort ér el, teste legalább tízszer teljesen megújul; de azért alapszabványban mégis csak *ugyanaz* marad a test is: a *mi testünk* az egész életen át. A testnek ez a megújulása mintegy kézzelfoghatóan pocskékká teszi *Haeckel* ellenvetését a test föltámadása ellen. »Az idők folyamán — mondja *Haeckel*, — egy és ugyanaz az atom száz és száz emberi testnek az alkotórésze: kié lesz hát az az atom a föltámadáskor?« . . . A test ugyanazonossága egyáltalán nem követeli az atomok ugyanazonosságát, mert akkor már ez életben is mindennap más és más testünk volna, mivelhogy testünk atomjai folyton változnak. A mindenségnek van elég vas-, mész-, víz-atomja, stb., hogy minden embernek a teste újra fölépíthető legyen. S utóvégre is: ha nem telnék az atomokból, hát teremt az Isten. Hisz ugyanaz az Isten fogja föltámasztani az embert, aki teremtette!

3. Az ész természete halhatatlanságra utal.

1. Ha már az okos, öntudatos ember is mindenben célt követ: annál inkább áll ez az Istenről. *Isten semmitsem tesz cél nélkül.* S mivel az Úristen mindent *cél jóknak megfelelően* alkotott, a dolgok természetéből világosan kiolvashatjuk azoknak a célját. A *tűz* mindenkor és mindenütt világít és melegít. Ebből joggal következtethetjük, hogy a tűz célja a világítás és melegítés. Az emberi lélek *ismer* és *akar*. A léleknek tehát az ismerés és akarás a célja. S a léleknek e két tulajdonsága a lélek halhatatlanságára utal.

2. Az ész tárgya és tápláléka: az *igazság*. S amiként az *igazság örök*: úgy a *lélek* is, amely örök táplálékkal él, *halhatatlan*. Az ész tárgya az igazság mindenféle alakjában: az igazság a természetben, az igazság a tudományban, stb. Magának az igazságnak forrása és alapja: az Isten. Az igazság vérrokona, éltető-levegője és világossága a léleknek. Valamint a fizikai világosság és a szem egymásért vannak: úgy a lélek és az igazság is együvé tartoznak, egymásért vannak. És csak akkor boldog a lélek, ha megtalálja az igazságot. Az ö r e _ g *Archimédész* meztelenül kiugrik a fürdőből az utcára s örömeiben magánkívül kiáltozza: »Ἐυρηκα! ἔυρηκα! — Megtaláltam! megtaláltam« — mikor egy fizikai s mennyiségtani tétel megoldására rájött. Ha az ész téved, a lélek nyugtalan, boldogtalan. És ha néha el is fárad az ész az igazság keresésében, de sohasem fárad el az igazság után való vágyakozásban. Sőt magának az észnek a tökéletessége is arányban áll az igazság megismerésével. Mennél közelebb ér az ész az igazsághoz, főleg az Istenhez, az igazság ősforrásához: annál tökéletesebb maga a lélek. Isten, az igazság alapja, forrása — örök. Hasonlóképen: az igazság is örök és a lélek is halhatatlan, mivel az igazsággal és annak örök alapjával van viszonyban.

»Miként az érzékek, mivel a test halandó, csak romlandó dolgokat vesznek észre: úgy a léleknek, amely halhatatlan dolgokról elmélkedik, halhatatlannak kell lennie.« (Sz. *Athanasz*: Adv. Gentil c. 33.) »A szellemi ember az egész világgal & a világ szellemi alapjával áll viszonyban. A föld összes lakói közt egyedül őbenne van meg a vallás szükséglete, vagy mondjuk, a végtelen sejtelve, az örökkévaló után való vágyakozás, mely az emberiség történetét mozgatja s különféle vallásokban tükröződik vissza ... Az ember léte tehát nem lehet a földdel való összefüggéshez láncolva. Az örökkévalóig gondolata a halhatatlanság első ténye. Így a természet

szemlélete ugyanahhoz a tanhoz vezet, melyet a Szentírás gyermeki szavakkal fejez ki.« (Baer, biológus.)

3. Vájjon *eléri-e itt a földön* tárgyát: az *igazságot*, az ész? *Szókratész*, aki teljes életét bölcselkedésben töltötte, ezt vallotta magáról: »Azért vagyok bölcsőbb másoknál, mert tudom, hogy semmitsem tudok.« Vagy a haladás, a tudomány modern embere eléri talán az igazságot? »A tudománynak sikerűit megoldania néhány érdekes problémát, ezzel azonban nem oszlatta el, hanem a megszerzett ismeretek még inkább növelték az uralkodó titokzatosságot.« (Young C. A., híres amerikai csillagász, 1884-ben Philadelphiában tartott beszédjében. — L. *Laplace*, *Newton* idevágó vallomásait a 62. lapon!) Maró gúnnyal mondja a modern világ bálványa, *Goethe*, a fölvilágosodásról:

„D a steh i c h nun, i c h armer Tor,
U n d bin so klug, als nie zuvor,
Und sehe, dass wir nichts wissen können;
Das will mir schier das Herz verbrennen.” {*Faust.*}

Dubois-Reymond kiáll a világ piacára s éppen a természettudomány nevében, amely pedig legtöbbre vitte, kiáltja bele a világba e megrendítő vallomást: „*Ignoramus et ignorabimus.*” *Brünettere* nem fél a lecáfolástói, mikor „*a tudomány csődjéről*” beszél.

A lélek éhezik az igazság után. Az emberinem ösellen-sége is ismerte a lélek e vonását, mert éppen ezen a ponton támadott: „*Eritis sicut dii, scientes bonum et maïam,* — *Lesztek mint az istenek, jót és gonoszt tudók.*” (Móz. I. 3, 5.) Éhség, és soha jóllakottság: ez a lélek állapota e földön.

Az állat ösztöne kielégítést nyer, mihelyt eléri tárgyát. Az ész azonban itt nem tudja egész valójában elérni az igazságot. Kell tehát a lélek számára oly *jövőnek* lennie, mikor a megismerés korlátai ledőlnek s a lélek Istenben, mint középpontban, az egész igazság birtokába jut. Mirevaló lenne az olyan iskola, amelyben még az abc-t sem tanulnák meg a tanulók? Nos, pedig a földi élet éppen ilyen iskola az emr bérre nézve! Nincs az a tudós, ki a természet könyvében való nehézkes és hiányos silabizálásnál többre vitte volna. Valamint bőséges fény van a természetben a szem számára: úgy a lélek számára is föl kell derülnie az igazság napjának! . . .

4. Az akarat törekvése örök életet követel.

1. *Boldogság!* — ez az a varázs-szó, mely az emberi szívet örök forrongásban tartja. »Valamennyien boldogok akarunk lenni. Boldogtalanok nem akarunk lenni; sőt ezt nem is akarhatjuk.« (Sz. Ágoston: De Trinit. XIII. 4.) Még a bűnre is azért tör az ember, mert önmagára nézve, bár tévesen, hasznosnak, kellemesnek tartja a bűnt.

Ha az ember, szellemi természetéről megfeledkezve, az *érzéki* dolgokba merül és mindenáron élvezni akar, — egyenest a romlásba, a boldogtalanságba és a legcsúnyább szolgaságba rohan. Alapjában minden érzéki élvezet ideg-inger. És oly gyorsan és oly alaposan semmisen teszi pocsékká az embert, mint az érzéki élvezet. Innen van, hogy az anyagi kultúrától elkapatott népek elzülnek, elpusztulnak. A túlzó anyagi kultúra a z; érzékek szolgálatába állítja az ésszt s egész törekvése új és új élvezeti dolgok előteremtésére irányú. Mivel pedig az érzékek sohasem laknak jól s hozzá még el is satnyúlnak a szertelen élvezésben: nyomor és szenvedés jár a nyomukban.

Hanem talán a *szellemi* kultúra lesz az a varázsétel, amelyből boldoggá eszi magát a lélek? . . . Feleljen e kérdésre egy modern nagyság, akit kortársai az istenek kegyeltjének tartottak (Götterjunge)! »Alapjában — így beszél — nem volt egyéb az életem, mint fáradtság és munka. Igazán mondhatom, hogy 75 éves életemben négy hétig sem voltam valójában megelégedett. Olyan volt az életem, mint egy kő hengergetése, melyet folyton újra kellett emelgetnem.« (Goethe.) S egy másik modern nagyság: *Bismarck*, ő azt a napM tar^tta élete legboldogabb napjának, mikor mint serdülő ifjtT ,',Ä Z első nyulat lótte! Pedig ez a két ember mindazzal bírt, amire az emberek vágyakoznak. Bismarck szavánál csöppet sem furcsább ama francia tudós vallomása, aki élete legboldogabb idejének azt a négy hetet mondta, mikor tifuszban feküdt a kórházban; mert akkor legalább önzetlen szeretetet tapasztalt az ápoló apáca részéről. A régi bölcssek a boldogság kutatásában egytől-egyig a bölcs *Salamon* ítéletére jutottak: „*Hiúságok hiúsága s minden csak hiúság,*” (Eccles 1, 2.) — és azt tartották legboldogabbnak, aki meg sem született.

S ha valaki úgynevezett szerencsefia is, ki ne tudná, hogy Fortuna szeszélyes asszony? Macedóniai Fülöpnek egyszerre három örvendetes dolgot jelentettek, amire nem öröm, hanem ijedtség szállta meg, mert azt hitte, hogy most már

bajok következnek. Az emberi élet megfigyelői tényleg arra a tapasztalatra jutottak, hogy az örvendetes események rendszeren bajoknak az előhírnökei. Azért mondja a magyar költő is: »Fortuna szekerén okosan ülj!« — mert egyszer fölül, más-szor alul kerülsz. A földön már csak azért sem lehet boldog az ember, mert fogyatékos neki a megismerése s így ritkán találja el azt, ami boldogíthatja. Gyönyörűen írta erről egy magyar ifjú: »Ha a föld, megnyitva aknáit, neked adja kincseit; ha a nap rádárasztja legmélyebb sugárzatát és a föld legédesebb illatát önti el körülötted: még akkor sem fogod boldognak érezni magadat; mert még valami van benned, ami kielégítést nem talál: lelkednek egy része, amely sír.« (Eötvös: > Karthauzi«, melyet 24 éves korában írt.)

Két dolog bizonyos: *a)* az ember kívánva-kívánja a kielégítést, a boldogságot; *de b)* ez az éhség a boldogság után nem nyer kielégítést a földi életben, mert a földi élet olyan közethez hasonló, melyben csak itt-ott található a boldogság csillogó aranyseme. A természet azonban csak kivételesen, csakis akkor, ha zavaró hatások érvényesülnek, csak ily esetben hoz létre szörnyszülöttekei Rendszerint *céljoknak megfelelően* vannak berendezve a lények. Ha tehát az ember vágya a boldogság után nem nyer kielégítést e földön: akkor biztos, hogy nem csupán e föld számára van teremtve, hogy a földi élet után egy másik életnek kell következnie, melyben kielégítést nyerhet az ember vágya. Isten ugyanis nem ojt-hatott hazug vágyat az ember szívébe: »impossibile est appetitum naturale esse frustra, — Teljes lehetetlenség, hogy a természetes vágy hiábavaló legyen.« (Akv. sz. Tamás.) Valóban: a természetes törekvés, amilyen pl. az étvágy, nem lehet hiábavaló. A természet törvénye ez, mely az emberre nézve is érvényes. Valamint a testi éhség csillapítására bőséges eledellel rendelkezik a természet: úgy a lelki éhségnek kielégítést kell nyernie azáltal, hogy teljesedésbe megy a boldogság után való vágy.

Igazi boldogság a földön: *a tiszta lelkiismeret békéje*, vagyis az a tudat, hogy Isten akarata szerint rendeztük be életünket. Ez a boldogság azonban már nem a föld terméke, hanem *előíze a jövő boldogságnak*, amennyiben az örökkévalóság fényében jó létre s a boldog élet teljére utal. Ha valaki, úgy elsősorban a tiszta lelkiismeretű ember megborzad a megsemmisülés gondolatától.

2. (»A természet semmitsem tesz hiába. Minden értelmes lény személyes fönmaradás után vágyódik. Ez tehát a különbség: ama lények, amelyek csak a jelen pillanatot ismerik, csak a jelent óhajtják, nem pedig az örökkétartó létet; azok a

lények pedig, amelyek örökkétartó létet ismernek, *természetes szükségéből örök lét után vágyódnak*. S éppen ezért lehetetlen, hogy valamikor megszűnjenek.« (Sz. Tamás: Contra Gentes II. 79.) Az emberi természet alapsajátsága az örök élet ösztöne. Mit tud a vándormadár idegen országokról, melegebb tájakról? Ösztöne vándorlásra készíti, — és nem csalatkozik. Mit tud a szarvasbogár hímálcája jövő életről? S íme, ez az álca jóval tágabba szövi a gubóját, mint a nőstény álca, hogy szarvai is elférjenek majd. Ugyanaz a bölcsesség és hatalom, mely az állatok ösztönébe igazságot fektetett bele, nem helyezhetett hazugságot az ember szívébe sem. Ha Isten az embert csupán e föld számára teremtette volna, bizonyára megkímélte volna őt az örökkévalóság gondolatától, amely kielégítés nélkül maró gyötrelem lenne.

5. Az igazságosság a halhatatlanságot követeli.

1. Az igazságosság követelménye, hogy az ember sorsa erkölcsi értékének megfelelő legyen; másszóval: *az erénynek jutalom, a bűnnek büntetés jár*. Ámde hol, merre van a földkerekségen az a törvényszék, amely igazságot, és pedig teljes igazságot szolgáltat az embereknek? . . .

a) »*De internis non judicial praetor*, — Belső, láthatatlan dolgokról nem ítél a bíró«, — ez egyik alapelve a földi igazságszolgáltatásnak, amivel bevallja tehetetlenségét. Tény, hogy az ember *igaz* értékét csak *mindentudó* szem tudja megbecsülni, mely a szíveket és veséket is átvizsgálja, b) Az emberi igazságszolgáltatás annyira tökéletlen, hogy az erény megjutalmazására nem is vállalkozik, c) Némely bünt büntetéssel sújt ugyan *Jusztícia*, ám hiába van neki bekötve a szeme, részrehajlása szinte közmondásszerű. Ha nem is mindig, de « , gyakran megesik, hogy a nagy tolvajokat futni hagyják, a kicsinyeket meg börtönbe vetik, amint nagy *Pázmány-unk* mondja: »A kis lopók kenderkötelet, a nagy lopók aranyláncot kapnak.« Sőt az is megesik, hogy a nagy tolvaj bünteti a kicsinyeket, a nagy bűnös ítél a kis bűnösök fölött, d) Akárhányszor meg egyáltalán el sem éri a bűnöst az igazságszolgáltatás sújtó karja. Ha valaki rabolt, gyilkolt, -ártatlanságot tiport, — s aztán egy golyóval véget vet életének: hol marad a büntetése? . . . e) Jusztícia a legjobb akarattal sem szolgálthat teljes igazságot. A gyilkost fölakasztják; de mit csinálnak azzal, aki száz embert gyilkolt meg? . .

2. Vagy tán Isten igazságot szolgáltat az erénynek és a bűnnek e földi életben? Isten karja nem rövidült meg. Néha sújt, rettenetesen sújtja a gonoszt, — de *csak néha*. A jót is megjutalmazza a lelkiismeret békéjével; de ez csak foglaló lehet az igazi jutalomra. Az erénnyel, a kötelességgel sok önmegtadadás, áldozat és küzdelem s még *lelki gyötrődés is* jár. Aztán: hol van a félreismert, az üldözött ártatlanság jutalma? Hol van a hit, a kötelesség milliányi vértanújának a babérja? . . . A gonosznak is bűnhődés a lelkiismeret mardosása. De éppen a *gonosz* szokta *eltompítani, elnémítani* a lelkiismeretét. S különben is: mi értelme van a lelkiismeretnek, ha nincs bíró a felhők fölött? A gonoszt is csak azért gyötri a lelkiismeret, mert fél a túlvilági ítélettől. Ha nincs túlvilági ítélet, ezzel a lelkiismeret is megszűnik. Sokan egész életökben nem voltak egészségesek; mások szükségben, nyomorban élnek, kemény munkával keresik sovány kenyerüket. És mindezeknek a h a l á l h ö r g é s lenne a végok?! . ,

A földi jogrend alapelve: -»*Justitia est fundamentum regnorum*, — Az igazságosság az országok alapja.« Megborzad az emberi ész arra a gondolatra, hogy a világrendnek nem az igazságosság lenne az alapja. Isten a halál után nem semmisítheti meg a jókat, mert akkor igazságtalan volna; de nem semmisítheti meg a gonoszokat sem, mert akkor megdőlné isteni uralma. Van Isten: tehát halhatatlanság is van!

Nemrég egy betegápoló apáca a budapesti Vöröskereszt-Kórházban így szólt egy lábadozó beteghez: »Ha az ember éveken át a kórházban annyi nyomort és szenvedést lát egycsomóban, akkor nem szorul tudós bizonyítékokra, hogy a lélek halhatatlan. *Ez a nyomor és szenvedés nem lehet az élet célja*. Az embernek a legtöbb esetben nincs hatalmában életének a sorsa. Már pedig az ember *szabad* volta, erkölcsi méltósága azt követeli, hogy ön-maga legyen saját szerencséjének a kovácsa. Mivel pedig a földön az ember sorsa nem felel meg belső értékének: a túlvilágon kell bekövetkeznie a kiegyenlítődének.« Ez a józan ész szava, az emberiség közmegegyezése.

3. A krisztusi kinyitlatkoztatás fényében élő hívő bölcsélet nélkül is meg van győződve a lélek halhatatlanságáról. A *megváltás* isteni tragédiája, mely éppen az isteni szeretetnek és igazságosságnak a kifolyása volt, a lélek halhatatlansága nélkül érthetetlen talánnyá lenne. Rettenetes lenne még gondolatnak is, hogy az Úr Jézus halandó lelkekért járta *végig* a szenvedés Kálváriáját . . .

6. Az egész emberiség közmeggyőződése a lélek halhatatlanságáról.

1. A régi népekről ezt mondja *Cicero*: »Amint természet szerint hisszük az istenek létezését: úgy a népek közös meggyőződése következtében valljuk, hogy a lélek fönmarad.« (Tusc. Quaest. I, 12. 13.) Sajátságos, hogy *Kant* azí meri állítani az ó-szövetségi zsidóságról, hogy nem ismerték volna a halhatatlanságot s így nem is lett volna nekik vallásos hitök. De ennek az állításnak merész könnyelműsége kitűnik abból, hogy mindjárt a Szentírás első lapján ezeket olvashatjuk: „*És teremte Isten az embert az ő képére.*” „*Alkotta tehát Isten embert a föld agyagából, és orcájára lehellé az élet lehelletét:* (Móz. I. 1, 27; 2, 7.) Ugyanott olvassuk, hogy Isten jámborsága miatt *Hénok-ot* elvévé, és nem látta-tik többé. (Móz. I. 5, 24.) A teremtés könyvére célozva mondja a Prédikátor könyve: „*És a por visszatérjen földjébe, ahonnan lett, és a lélek visszamenjen Istenhez, aki őt adta.*” (12, 7.) Ugyanez a szentkönyv így szól a végén: „*Az Isten féljed és tartsd meg az ő parancsait; mert ez az egész ember; . . . és mindazt, ami történik, akár jó legyen, akár gonosz, minden tévedésért előhossa Isten az ítéltre.*” (Pred. 12, 13—14.) Jö[^]-könyve, tudvalevően, a test föltámadását is világosan tanítja. (Jób 19, 25—26.) A pátriárkák a „*scheol*”-ba (alvilág, limbus) mennek, s nem a „*keber*”-be, nem a sírba, stb.

A mostani népek meggyőződését a halhatatlanság dolgában, a többi közt, összegyűjtötte *Knabenbauer* S. I. A buddhizmus „*Nirvána*”-ja csak egyes bölcselek, de nem a népek hite. A jövő élet felfogása különböző a különféle népeknél: a mohamedán érzéki örömöket vár tőle; az indián nagy vadászatokat remél Manitu birodalmában; az eszkimó halgazdagságról álmodozik, stb. Abban azonban mindnyájan megegyeznek, hogy: *a lélek a síron túl is él, s hogy a gonosz bűnhődik, a jó meg jutalmat nyer.*

Az ember minden korban, minden világrészben gondal temeti el halottjait; s mikor kedves tárgyait a halott sírjába teszi, ha kissé naiv módon is, de a halhatatlanság hitét árulja el ezzel.

Egyesek mindenkor és mindenütt akadtak és akadnak, akik tagadják, hogy lenne másvilág. De kik azok? Tán tiszta életű ifjak, hűséges házastársak, becsületben megöszült öregek? . . . Azok nem akarnak tudni a másvilágról, akiknek okuk van *félni* a jövő ítélettől: a gonoszok. Kiszúrhatják egyesek a szemöket, hogy ne lássanak, de a természet azért

mégis csak létrehozza a látásra alkalmas szemet: épígy tagadhatják egyesek a lélek halhatatlanságát, de az eszes természet mégis létrehozza azt a meggyőződést, hogy van más-élet. Pedig a külső világ mindenütt romlásról, mulandóságról beszél. A külső világból legföljebb az elmúlás gondolatát merítheti az ember. De, ha a belsejébe néz, főleg a lelkiismeret szavából, amely Isten előtt való felelősségéről tanúskodik, ebből okvetlenül az örök élet gondolatát olvassa ki. S ámbár ez a gondolat nemcsak a bűnösre nézve rettentés, hanem még a jót is aggasztja, mégsem tudja kitépni szívéből-lelkéből az emberiség a halhatatlanság hitét.

Darvin szerint abból támadt volna a túlvilág hite, hogy a természet egyszerű fia elhalt kedveseiről álmadozott s azt hitte, hogy még élnek. Ámde a halhatatlanságtól elválaszthatatlan az *ítélet* gondolata: hogyan támadhatott hát *ez az álomból?* Aztán meg: bármily egyszerű legyen is a természet fia, *józan esze* azért neki is volt, mert a józan ész nem a XIX. vagy XX. században jött először a világra. A természet fia, aki tüzet tudott gyújtani, nagyobb lángész volt az új-kor minden fölतालójánál. S a természet fia is tudta azt, hogy az álom nem valóság. Vagy lerontja-e az egyszerű ember szegény viskóját azért, mert azt álmodta, hogy gyönyörű palotája van? . . . És ha egyesek tévedtek volna is, az *egész emberiségre* csak nem lehet bárgyúságot ráfogni!... Annyi pedig tény, hogy az álom a lélek titokzatos életére utal. Az álom a modern tudóst is arra inti, hogy az emberben az érzéki életen kívül még egyéb is van. A halhatatlanság épígy, mint az Isten létének a gondolata, az eszes *emberi természet* kifolyása, s épezért igaznak kell lennie. A természet nem hazudik.

Támadások az emberi méltóság ellen.

1. A dárvinizmus.

A biológia ezt mondja: „*Omne vivum e vivo, — Élő csak élőtlől származik.*” A bölcelet meg hozzáteszi: Élő csak élőtlől származóik; mert a holt anyag nem adhatja másnak azt, amije magának sincs: az életet. S ugyancsak a bölcelet, mint a józan ész képviselője, ezt is mondja: „*Omnis spirítas e spirítu, — Szellem csak szellemtől származhatik.*” (Természetesen nem nemzés, hanem teremtés által; mert a szellem mint egyszerű lény meg nem oszolhatik.) Az okság elve kényszeríti az észet erre az ítéletre, az az elv, mely az észnek

törvénye. Aminek nincs szelleme, nem adhat szellemet: a holt anyag nem adhatta az életet s mégkevésbé a szellemet, az élők koronáját. Másszóval: a szellemi lélekkel bíró ember a leghatalmasabb bizonyíték arra, hogy van Isten, ki az ember lelkét teremtette.

A logika hatalmától nem tud szabadulni az elfogulatlan ész. Érzik ezt az istentelenek is. Mit tesznek azért nagy szorultságukban? Nekitámadnak az ember méltóságának s elvitatják tőle a többi élőtől elütő természet, hogy ne kelljen Teremtőt és Urat elfogadniok. Ilyen támadás az ember méltósága ellen a *dárvinizmus* és a *haeckelizmus*. A XIX-dik század második felében temérdek követője volt a darvinizmusnak a »mívelt« világban, *Wigand*, *Reinke*, *Dennert*, stb. szerint is azért, mert fáltörő kosnak kínálkozott a vallás ellen. Vegyük közelebről szemügyre ezt a hirhedt tévelyt!

A) *A dárvinizmus története*: Nevét *Darvin Károly-tól* kapta ez a rendszer, amelynek alap gondolata, a *fejlődés*, az átalakulás azonban nem Darvinnak a találmánya. Már a görög bölcselek is fölvetették azt a gondolatot, hogy a természetben fokozatos fejlődés van; bizonyítani azonban nem tudták.

A múlt század elején *Lamarck*, a Kopernikusz-féle csillagászati rendszer és a Kant-Laplace-féle világfejlődési elmélet hatása alatt, ismét fölvetette a *fejlődés* gondolatát. Lamarck után *E. G. Saint-Hilaire*, derék hívő ember, vitatta, hogy a mai fajok a földbe temetett növény- és állatfajok utódjai. Hanem ők oly gyarlón védelmezték rendszerüket hogy velők szemben *Cuvier* lett a győztes, ki a *Linné-iele* gondolatot védelmezte, amely szerint annyi faj van, amennyit Isten teremtett. *Cuvier* után *Darvin* fölléptéig úgyszólván csak a hívő katolikus: *d' O malins d' h alloy* védelmezte a fejlődés tanát. 1859-ben jelent meg *Darvin* főmunkája *a fajok keletkezéséről*. Ez a munka nem volt vallásellenes; sőt ellenkezőleg: *Darvin a fejlődést a Teremtő himnuszának tartotta*. A fejlődést nem mint tudományos igazságot, hanem *mint hipotézist* tárgyalta. Munkájának az az állítás volt a lényege, hogy az összes növények és állatok egy őslénytől, vagy a növények és az állatok is négy-öt növényi és állati őslénytől származtak. *Az embert* akkor még *kikapcsolta* a fejlődésből.

Németországban akkoriban, *Vogt* vezetése alatt, már a *materializmus* járta bizonyos körökben. *Vogt* nyíltan hirdette, hogy az ember a majom utódja. *Vogt* és szellemi rokonai lelkendezve fogadták *Darvin* munkáját, mely a látzatos bizonyítékok egész fegyvertárát szolgáltatta nekik. Már 1874-ben írta *Mayer R.*: »étiért van annyi követője ennek a dolognak (a dárvinizmusnak), mert tőkét lehet belőle

kovácsolni az átheizmus számára.« 1883-ban pedig *Heer*, híres paleontológus, így írt a darvinizmusról: »A természetben található célszerűségtől és méginkább a célszerűség teremtőjétől való félelem az az ok, amely több természettudóst arra bírta, hogy a természetes kiválasztásba mint mentődeszkába kapaszkodjanak.« S egyúttal mindjárt megjegyzi, hogy ez a mentődeszka igen törékeny, amiként ezt kimutatta *Éaer*, a legkiválóbb tudós a fejlődéstan terén.

1871-ben jelent meg Darwin második főműve, melyben már az *emberre is kiterjesztette* a fejlődést. A materialisták magukon kívül voltak örömben. Aki nem volt Darwin híve, az nem is ment tudós-számba. *Huxley* és *Haeckel* voltak legfanatikusabb hívei a darvinizmusnak. A tucattudósok rendre részt kértek Darwin dicsőségéből. A darvinizmus divattá lett. *Reinke* szerint: »Tudományos hipotézisnek a tudósok körén kívül sohasem volt még akkora sikere, mint ennek, ha ugyan porfelhők fölkavarását sikernek mondhatjuk.« (Die Weit als Tat, 377. 1.) Erre a tudományhoz nem méltó farsangi örjögésre célzott *Virchow* 1882-ben a 13-dik ánthropológiai kongresszuson: »Ritkán volt időszak, amelyben ily nagy kérdésekkel akkora könnyelműséggel, majdnem azt mondhatnám, ostobasággal bántak volna el, mint manap.« Akadtak azonban akkor is komoly szakemberek, akik megőrizték hidegvérüket. 1876-ban a darvinizmus győzelmi mámore közepette írta *Baer*, a nagy biológus: »Fiatal emberek még megérik, hogy az állatok átváltozását csak *mint lehetséges hipotézist* fogják tárgyalni, ahogyan ezt régóta tették.« (Levél Huberhez.)

Darvin halála után elcsendesedtek a hullámok. A józan ész is követelte jogait. 1898-ban *Dawson W.* már ekkép nyilatkozott: »Az egyoldalúan kiválasztási, azaz mechanikai fejlődés időszakát, ahogyan azt *Darvin* és *Spencer* tanították, immár elmúltak tekinthetjük.« 1905-ben *Dennert* botanikus már ily című munkát írt: „*Am Sterbelager des Darwinismus*, — A darvinizmus ravatalánál«; és 1906-ban ugyanezzel a címmel folytatta művét. *Dennert* az újabb természettudósok saját szavaiból mutatja ki, hogyan igyekeznek a darvinizmus süllyedő hajójáról menekülni. 1907-ben *Méhely Lajos* a darvinizmuson kívül még négyféle fejlődési elméletet állapít meg, amelyek Darwin elmélete után keletkeztek. *Driesch* zoológus mégelöbbs ilyen módon zengi a darvinizmus halotti-énekét: »Immár a darvinizmus is csak a történelemé, mint századunk másik kuriózuma, a Hegel-féle bölcsélet. Mindakettő annak a témának a változata: miképpen lehet egy nemzedéket orránál fogva vezetni, ami épen-séggel nem alkalmas arra, hogy végére járó századunk becsületét emelje a jövő nemzedékek szemében.«

A múlt század utolsó két évtizedében belevitték a dárvinizmust az összes tudományágakba, még a teológiába is, hol a *modernizmus* szülőanyjává lett, amely gyökerében támadja meg a hitet. De e vakmerő hitrongálásnak megálljt parancsolt 1907-ben X. Pius pápa. A világi tudományban maguk a szaktudósok gyűrték le e romboló tévelyt. Az angol betegség tehát szünőfélben van. Hanem már megtette a hatását. *Ki tudja megmérni azt a rengeteg kárt, melyet a dárvinizmus a mívelt világ hitében és erkölcsében tett? . . .* És ez a pusztítás a tudomány nevében történt! S most a dárvinizmus, mint az uraságoktól levett ruha, a *szociáldemokráciához* került, a felforgatók tudománya lett, és tovább pusztít — a népszerűsített tudomány nevében! . . .

»Akár műveltek, akár műveletlenek voltak azok, akik ezt a nagy garral hirdetett bölcseséget bevették, *mérget nyeltek* és kárt szenvedtek, melyért a materialisták viselik a felelősséget. Az ő lelkökön szárad, ha ezren és ezren elidegenedtek vallásuktól, mert hittek nekik, akik állítólag tiszta tudományt árultak, holott a kritikához nem értő közönségnek oly dolgokkal szolgáltak, amelyeket bebizonyítani nem lehet és legjobb esetben is csak hipotézis-számba mehetnek.«
(*Hamann Ottó.*)

B) *A dárvinizmus tartalma és módszere:* Darwin megfigyelte, micsoda eredményeket hoznak létre a kertész és az állattenyésztő azzal, hogy a növényeket és az állatokat kiválasztják, keresztezik, stb. — és azt hitte, hogy amit ezek mesterségesen elérnek, ugyanazt maga a természet is megcsinálja. A kiindulás tehát nagyon tetszetős. Darwin ilyenformán okoskodott: Az első növények és állatok annyira elszaporodtak, hogy a hely és a táplálék hiánya miatt *harc* tört ki köztük. (Ezt a gondolatot *Malthus-tól* vette Darwin.) Az éghajlat és az időjárás viszontagságai, továbbá: ellenséges támadások is *küzdelemre* kényszerítették az állatokat és növényeket. Így támadt a „*létért való küzdelem.*” A harcban azok a növények és állatok maradtak győztesek, amelyek erősebbek voltak, vagy amelyek *véletlenül* a küzdelemre képesítő tulajdonságokat szereztek. A gyengébbek, vagy a kevésbé kedvező tulajdonságokkal bírók lassankint elpusztultak, így bizonyos természetes *kiválasztás (selectio)* történt az állatok és növények birodalmában. A folytonos küzdelemben a kedvező tulajdonságok erősödtek és átszármaztak az utódokra (*átöröklés*). Hozzájárult még ehhez, hogy a fönmaradt állatok és növények a változó életkörülményekhez *idomultak (mimikry)*. Lassankint egyes állatok és növények *apró változásokon* estek át, amelyek idővel fokozódtak (*variálás*).

így csupa külső, mechanikai okok hozták volna létre a válfajokat, fajokat, rendeket, osztályokat. *Az összefüggés nélkül való külső okok szövedéke a dárvinizmus veleje.* Ez a gondolat volt az, ami ezt a rendszert az Isten elől futó emberek szemében kedvessé tette. Így Istennek nem volt dolga a természetben, s *Vogt* káromló szava szerint: »ki lehetett dobni az ajtón.«

A dárvinizmus szerint a *létért való küzdelem, a kiválasztás, átöröklés, variálás* hozták létre a *célszerűséget* az állatokban és a növényekben, meg az állati *ösztönt*, sőt még az ember *szellemi* életét is.

És ez a mondvacsinált rendszer természettudománykép mert föllépní, bár a nemtudós is észreveheti, hogy itt nem tudományos igazságról van szó, hanem tetszetős hipotézisről, jobban mondva: a hipotézisek művészi épületéről. A dárvinizmus fejetetejére állítja az exakt tudomány módszerét, amely *megállapítja a tények sorozatát és a biztos tényekből szigorú logikával levonja -a következtetéseit;* a dárvinizmus meg éppen ellenkezőleg tesz: *merész fantáziával fölláítja az elméletet s merész következtetéseket von az elméletből, anélkül, hogy bebizonyította volna az alapot;* s aztán keres tényeket az elmélet támogatására. A dárvinizmus tehát nem tapasztalati természettudomány, hanem *természetbölcselet,* amely temérdek bünt követ el a logika ellen és csak arra alkalmas, hogy a fegyelmezett gondolkodású ember előtt úgy a természettudomány, mint a bölcselet hitelét veszítse. A rendszer logikai alaphibája: hogy *a lehetőségből mindjárt valóságot csinál.* Így okoskodik: »A dolog így történhetii, tehát így történt.» Ilyen logikával azt is bebizonyíthatnék, hogy Budapest Amerikában van, — mert hiszen ott is *lehetne,* nemcsak Magyarország szívében. Mindenkinek *lehetne* millió Koronája; de van-e mindenkinek?! . . . Igen sok lehetőséget gondolhatunk, mely a valóságban sehol sincsen. Találónak jellemezte *Wigand* (Darvinnak egyik legerősebb ellenfele) a dárvinizmus tudományellenes módszerét: »Gyönyörű idő volt az, mikor a logika kényszerzubbonyát és a szigorú módszer szoros kötelékeit levetették az emberek és a bölcseleti tudomány szárnyas lovára ülve, a nehézkesen mozgó emberek fölött a levegőben repültek.« *Wigand* ama munkája homlokára, melyben a dárvinizmus tarthatatlanságát kimutatta, *Schakespeare* e szavait írta: »Lássátok íme, mivé lesz az ész, ha tilos utakon bujkál!«

Hogy a dárvinizmus nem tapasztalati tényeken alapul, arra klasszikus tanú *Weismann*, a német tudósvilágban Haeckelen kívül a leghívebb dárvinista, aki így ír: »A természetes

kiválasztást közvetlenül *nem lehet megfigyelni*; mert a kiválasztás mindig lassan történik, és a megfigyelő-képességünk sem elég finom erre.« »A legmegfelelőbbnek megmaradását a természetben azért *nem állapíthatják meg*, mert *eleve nem tudhatjuk*, hogy mi a legmegfelelőbb. Ezért kellett a természetes kiválasztást *kigondolt*, és *nem megfigyelt*, példákön bemutatnom.«

Hogy a dárvinizmus csakugyan fejetetejére állítja a természettudományos módszert, erre szinte tipikus *Mortillet* »tudományos« okoskodása: »Biztosan meg van állapítva, hogy a geológiai idők harmadik szakában éltek olyan lények, amelyek *elég értelmesek* voltak ahhoz, hogy tüzet tudtak gyújtani s tüzköveket és kvarcitéket tudtak vagdalni. De mik voltak ezek a lények? Emberek, amint ezt a tudósok kezdetben mondták? Mert hiszen annyira csak az ember értelmes, hogy ily dolgokat cselekedhessek! *De az őslénytan törvényei ilyen feleletet nem engednek meg.*» (L. Dudek: Származástan, 102. l .) Micsoda tudomány! »Tudós« koponyák észbeli elvonásai akkora erővel bírnak, hogy visszanyúlnak az ősmúltba és eszes lényekből, emberekből állatokat csinálnak! Hát nem csodatevők az »őslénytan« mondvacsinált »törvényei«?! . . . Igen t. tudós urak! Szép dolog az a tudományos rendszer, amelyet való tényekből állapít meg a józan ész; de fabatkát sem ér az olyan »rendszer«, melyet az elfogult képzelet alkot; mert az ilyen képzeletbeli kártyavárat egyetlenegy tény halomra dönti. Aki tüzet gyújt, szerszámot készít, ha mégoly kezdetleges is az a szerszám, az a lény *célt* tűz maga elé, melyet a tüzzel s szerszámmal el akar érni; az a lény *eszes* lény, *szellemi* életnek a birtokosa; mert *célt kitűzni s a cél elérésére utat-módot keresni az egész való és lehetséges szellemi életnek a tartalma*: eszerint *kell* élnie az Istennek, az anyagnak, az ördögnek és az embernek, mert ez az eszeség törvénye. Ha tehát ama lény tüzet tudott gyújtani s szerszámokat, készített: akkor, *az őslénytan összes mondvacsinált törvényei ellenére is, szellemi élettel bíró ember volt.*

C) *Mit szól a józan ész és a természettudomány Darwin rendszeréhez?*

a) *A létért való küzdelem.* Van-e tényleg ilyen harc a természetben? Van; de nem akkora mértékben, mint azt a dárvinizmus állítja. Szerinte *állandó* csatátér a természet, amely csupa harctól és halálhörgéstől visszhangzik. A valóság az, hogy a természetben nagyon sok növény és állat szép békésen megfér egymás mellett, mert életök föltételei különbözök; sokszor meg épenséggel egymásra vannak utalva. Sajátságos, hogy legújabbán éppen egy anarchista: *Kropotkin*

herceg, — »Kölcsönös segítség a fejlődésben« c. munkájában, saját megfigyelései alapján, számos példával mutatja ki, hogy a legtöbb állat szociális természetű s azt az elvet követi: Holló nem vájja ki hollónak a szemét. »Ahol pedig az állatoknak élelemhiánnyal kell megküzdeniök, ott az összes fajok, melyeket ez a baj ér, erőben és egészségben annyira megtörve kerülnek ki a megpróbáltatásból, hogy előremenő fejlődést ily kemény küzdelem idejére visszavezetni nem lehet így csak *visszaesés* állhat be.«

A paleontológia szerint a *kréta-korszak* vége felé a *saurus-ok* (rengeteg szárnyas hüllők) kihalnak s utánok emlősök következnek. Erre ezt mondja *Steinmann*: »A szervezetek valamely csoportjának kimúlását Darwin óta előszeretettel azzal magyarázzák, hogy a kimúlok elbuktak valamely hatalmasabb ellenféllel szemben. Ha valamikor, akkor ebben az esetben nem felel meg ez a magyarázat, mikor óriási, jól fölfegyverzett, messze elterjedt s a táplálkozás különféle módjaihoz szokott állatformák játszásk az elbukó fél szerepét, — míg ellenben a versenyző fél apró, nem veszedelmes erszényes-állat alakjában lép föl. Olyan lenne ez a harc, mint az elefánt és az egér harca.«

A fajok elűző sajátosságai a hasznosság szempontjából közömbösek, mert nem függenek össze az egyed és a faj fönmaradásával: tehát küzdelemből nem -magyarázhatók ki. Aztán meg: a küzdelem nem mindig föntartó erő. Az erős, harciaskedvű egyedek könnyen elesnek a harcban: a meglapuló gyávák meg, amelyek nem bocsátkoznak harcba, éppen gyávaságukkal biztosítják fönmaradásukat. Ha pedig gyenge egyedek mégis harcba keveredtek, és elbuktak, a megmaradók a faj tiszta föntartására alkalmas egyedek voltak; vagyis: *a harc konzerváló, fajföntartó eredménnyel járt.* {*Michelitsch*: Haeckelismus u. Darwinismus.) A létért yajó küzdelemn megmagyarázza tehát az állatok és növények kimúlását, de *nem fejtí meg az új fajok keletkezését.* Azért maró gúnnyal kérdi *Kassovitz*: »Vájjon a puha testű állatok ezrei, melyeket a cethal egyszerre nyel el egycsomóban, mindig azok az ügyetlenek és gyengék, — míg a hősök és ravaszok erejökkel és okosságukkal megmenekednek?« . . .

b) *A kiválasztás (selectio).* A kertész és az állattenyésztő tényleg nagyszerű sikereket ér el a kiválasztással; de az a kérdés, hogy vájjon a *szabad természetben* van-e olyan tényező, amely fölé a tenyésztő szakértelmével? másszóval: van-e a mesterséges kiválasztásnak megfelelő *természetes* kiválasztódás? . . . *Dennert* botanikus szerint a dárvinizmusnak negyven év alatt sem sikerült kimutatnia, hogy a természetben

tényleg előfordulna a kiválasztódás. S a mesterséges kiválasztás eredményei is megsemmisülnek, ha a tenyésztő szakértelme megszűnik működni: a nemesített állatok és növények visszaesnek régi, eredeti jellegökbe. A szabad természetben a jobban kifejlett példányok elkülönítése teljesen lehetetlen. (*Kassovitz*). Ha pedig így van a dolog, akkor nincs kiválasztódás. Darvinnak díszpéldája a kiválasztódásra: a *farkas*. »Ha föltesszük, — úgymond — hogy a farkas gyors lábú állatokból, pl. szarvasból él, akkor a gyors lábú farkasok hamarabb jutnak táplálékhoz, mint a lassúak, s így az utóbbiak elpusztulnak, a gyors lábúak meg elszaporodnak.« Darwin okoskodásainak azonban helyrehozhatatlan gyengéjük, hogy abból, hogy ez, vagy az — így, vagy amúgy történt, mindjárt azt következteti, hogy a dolog tényleg így történt. Már pedig: „*A posse non valet conclusio ad esse, — A lehetőségből nem lehet a ténylegesre következtetni.*” A lehetőségtől a valósághoz ugyancsak hosszú az út. A farkas példájára ezt mondja *Wolf*: »Először is: ebből csak annyit lehet következtetni, hogy a lassú farkas sok szarvaszt *elszalaszt*, melyeket a gyors lábú utolér; de innen még *messze út* van a kihalásig. A dolgot különben meg is fordíthatjuk: a lassúbb farkas bizonyos *előnyben van* a gyors lábú fölött, azért, mert gyakorta hiába megy szarvasvadászatra, s így az éhség kényszeríti, hogy *többször vadásszon*;- a gyakori testmozgás pedig *erősíti* a testét, amiért is jobban meg tud birkózni a nehézségekkel és betegségekkel, mint a gyors lábú farkas, amely nincs annyi mozgásra utalva, s így több időt tölt el elpuhító semmittevésben, aminek folytán kevés kilátása van neki a fönmaradásra a lassúbbal szemben, ily módon tehát lassú farkasok nevelődnek.«

De tegyük föl, hogy a természetben a gyengébb növények és állatok elpusztulnak! Ez sem magyarázza meg *új fajok* keletkezését (*De Vries* botanikus); ellenkezőleg: az erősebb példányok a *fajtisztaság* föntartására alkalmasak. »Azt mondani, hogy a természetes kiválasztódás megmagyarázza a szervezetek sajátosságait, annyi, mintha valaki erre a kérdésre: Miért vannak e fának ilyen ilyen levelei? — ezt felelné: Mert a kertész nem nyeste le őket. — Ez a felelet kielégítő lehetne arra a kérdésre, hogy miért nincs több levél a fán, mint amennyi tényleg van rajta, de semmikép sem magyarázza meg az illető levelek lényegét.« (*Nägeli*.)

c) *A variálás*. Ennek *Strausz* ezt a törvényt szabta: »Apró lépések, rengeteg időszakok.« A dárvinizmus értelmében a növény- és állatvilágnak folytonos átalakulásban kellene lennie; egyező egyedeknek csak úgy elvétele volna sza-

bad előfordulniok. Az elmélet értelmében a madarak négy-lábúakból lettek, olyformán, hogy az első lábak lassankint, sok ezer nemzedéken át, szárnyakká alakultak. A szervek, érzékek mind ily lassú, fokozatos átalakulás eredményei volnának. De a valóságban chaotikus, *átalakuló* világ helyett szigorúan *állandó jelleggel* bíró növény- és állatfajokat látunk, amelyeket nemekbe, osztályokba, rendekbe soroz a tudomány. A földrétegek nagy világ-múzeuma is csak kevés olyan megkövesült növényt és állatot mutat föl, melyeket a tudósok osztályozni nem tudnának: tehát ott, az ősrégi korban is, a fajjelleg uralkodik. Mít szólunk hát erről a véletlen, lassú átalakulásról? Egyes kígyók pl. mérges kígyókká lettek? Ehhez csöves fog, méreghólyag és e kettő között összeköttetés, szóval apparátus szükséges. Ugyan mire lenne jó ennek az apparátusnak ezred-, vagy század-része? . . . S ami a *szárnyat* illeti, az bizony hasznos, célszerű, mert megkönnyíti a mozgást; de ez csakis a kifejlett, repülésre alkalmas szárnyakról áll ám! Az átalakuló láb, amely nem láb többé, de még nem is szárny, hanem csak kezdete a szárnynak, — az ilyen sem láb, sem szárny csak *hátránnyal* jár az állatra nézve. A *szem* is hasznos érzék; de mi értelme lenne az olyan kezdődő szemnek, amely csak sokezer nemzedéken át lenne látó szemmé? . . . Egy szerv, egy érzék kialakulására állítólag 14,000 nemzedék szükséges: tehát egy-egy nemzedékre ama szervből, érzékből csak Vi4,000-rész esnék. Ugyan ki figyelte meg ezt az átalakulást? . . . És mi haszna volna a növénynek, az állatnak ily csekély mértékű elváltozásból? . . . S aztán: ha nem mind a két nemen történt az átváltozás, a keveredés következtében az utódra nem származott az át. Végül: hogyan alakultak a páros szervek: a szem, a fül, stb.? . . . *Az átalakuló állat nyomorék volna.* »Nem kellett-e az állatnak oly hátrányos stádiumokon átesnie, hogy a szelekciónak halálra kellett őt szánnia s így az átalakulást gyökerében elfojtania?« . . . »Nem kezdetleges, hanem kész alkalmazkodás segíti az egyedet a létért való küzdelemben.« (*Wettstein.*)

Reinke, de Vries, Wasmann, stb. megengedik, hogy új fajok keletkeznek, — de nem lassan, fokozatosan, hanem hirtelenül, ugrásszerűen. (Példa: hernyó, báb, pillangó.) És ezek a komoly biológusok *belső* okokból magyarázzák ezt a változást, olyformán, hogy »a külső befolyások csak kiváltó hatással vannak.« (*Reinke.*) *Belső* okokon alapuló átalakulás pedig megöli a dárvinizmusnak, mert amellettt elesik a létért való küzdelem.

d) *Az átöröklés.* Az élő szervezetek átöröklék elődjeiknek a jellegét. Az átöröklés tehát *faj-választó* és *faj-föntartó*

irányzattal bír. A *kívülről* szerzett tulajdonságokat azonban nem öröklük át az utódok, valamint hogy a gyermek sem örökli szülőitől az írás, olvasás, vagy a zongorázás tudását. A fajkeveredésből származó *basztárdok* vagy egészen terméketlenek, vagy egy-két nemzedék után terméketlenné lesznek. A mesterséges tenyésztés-okozta változások megszűnnek, mihelyt a mesterséges kiválasztás megszűnt. Így tehát csődöt mond a dárvinizmusnak ez a varázs-szava is; mert az átöröklés nem bír fajváltoztató jelleggel. Még *Weismann* is küzd az átöröklés tana ellen, jóllehet máskülönbén híve a dárvinizmusnak. *Wagner* szerint: „*A szerzett tulajdonságok átöröklésére mostanáig egyetlenegy példát sem tud fölmutatni a tudomány.*”

e) Mégkevésbé lehet az *ösztönöket* megmagyarázni a variálásból és átöröklésből. Miként a II. r. II. sz. 4. fejezetében láttuk, a *darazsak* csodálatos ösztönének V , , , vagy $\frac{1}{100}$ része semmitsem használt volna ezeknek az állatoknak. A dolgos (nőnemű) *méh* sejtet épít, mézet gyűjt; de szülői: a *királynő* és a *here*, sohasem végezték ezt a munkát; hogyan örökölhette volna hát szülőitől ezt az ösztönét a dolgos méh? A *gazella* fél a tigristől. De e félelmet nem örökölhette őseitől. Biztos, hogy az első *gazella*, mely a tigris körmei közé került, semmitsem származtatott át utódaira, mert a tigris gyomrába vándorolt, stb. stb. (L. *Mercier*: Psychologie, I. 295. 1.)

Végül: a *szaporodási ösztön* oly kemény dió a dárvinizmus számára, hogy annak a »véletlen« csodaszerszámával való feltörése sohasem fog sikerrel járni. Az állatoknál az ösztön *időnkint* jelentkezik, s ez szabályozza az ösztönt, lehetlenné teszi a vele való visszaélést. Az embernél nincs ilyen időszakos jelentkezés, mert az embernek ész és szabadakaratot adott a Teremtő ennek az ösztönnek a fékentartására és szabályozására (házasság). A szaporodási ösztön kétségen kívül az élet folytonosságára való törekvést jelenti. De ha a) az élet az anyagból áradt ki, amint ezt a materialista dárvinisták állítják: *akkor ugyanaz az ok, amely létrehozta az életet, fön is tartaná azt az első szervezetben*. Ehelyett azonban azt látjuk, hogy az élő szervezetek *elhalnak* és a faj élete¹ az *utódokban folytatódik*. Itt szinte kézzelfogható az élő szervezeteken kívül levő akaratnak a megnyilatkozása. A megállás nélkül robogó vonatot is akarat indította útnak; de még szembezőköbb az akarat működése, ha a vonat minden egyes állomáson pontosan megáll és ismét tovább indul. Azt ugyan gondolhatjuk, hogy a technika haladásával valaha majd egyszeri indításra önműködőleg áll meg és indul tovább a

vonat; de akarat közbelépése nélkül ez a megállás sem érhető. Hasonlóan az élet folyamatának kezdete is akaratra utal, de méginkább rámutat erre az élők elhalása s az életnek az utódokban való folytatódása. Az élet-folyamat folytatásának közvetlen oka ugyan az élőkben van, de az élet-folyamat megindítójának bölcs akarata nélkül époly kevésbé folytatódhatnék az élet, miként a vonat sem állhat és indulhat meg a vonatvezető akarata nélkül. Amit a technika még eddig nem ért el: az önműködő megállás és indulás már megvan az élet folyásában, b) Az ösztön szervei két nem között vannak elosztva; vajjon ez is vak véletlennek a műve-e? . . . c) Az ösztön az anyaság, az utódok táplálása miatt megnehezíti az állatok életét s hozzá még hatalmas konkurrensek is teremt a szülőknek: hogyan egyeztethető ez össze a létért való küzdelemmel, amely még mindig a kedvező föltételeken nyargal? . . . Egyszóval: a természet semmibenszem fedezi a Darwin-féle hipotéziseket, és *Steinmann* szerint »elmúltak azok az idők, mikor a Darwin-féle magyarázatokat naiv hittel a leszármazás alfájának és ómegájának nézték.« Negyven év múlva nem maradt egyéb az egész dárvinizmusból, mint a *fejlődés gondolata, s ez sem a dárvinizmus vívmánya*. Akik még Darwin hívei, azokat »metafizikai szükséglet« vezet: a futás Isten elől. Ha más megfelelő, tetszetős mechanikai természet-magyarázat állana rendelkezésükre, valamennyien elpártolnának Darvintól.

2. A haeckelizmus.

1. A haeckelizmus szerzője és prófétája: *Haeckel Ernő*, jénai egyetemi tanár, aki néhány biológiai dolgozattal jó nevet szerzett magának a szakférfiak előtt, — később a hitetlenség fanatizmusával és vakságával a dárvinizmusból *materialista világnézetet* csinált, és az utóbbi években nyíltan a *monista* vallás (*egy-elvű*, hogy *csak anyag* van) prófétájaként lépett föl. A szaktudósok előtt azonban csakhamar megingott neki a tekintélye, mikor *His* anatómus szántszándékos csalást bizonyított rá. Haeckel ugyanis egyik munkájában ki akarta mutatni, mennyire hasonló az ember meg a majom és a kutya embriója a fejlődés első stádiumában; és ezt a hasonlóságot úgy mutatta ki, hogy a három embrió rajzát *ugyanazzal a klisével* nyomatta. Mikor a szakférfiak e nyílt csalás ellen fölzúdultak, Haeckel »élete legnagyobb ostobaságának« ismerte el ezt a tettét. (L. *Dennert*: Die Wahrheit über E. Haeckel, 16. 1.) Hasonló csalással vádolta őt *Semper* is, hogy

t. i. »Anthropogenie« c. munkájában az ember fejlődésének nagyon korai stádiumából hoz képet, mintha azt megfigyelte volna, holott a valóság az, hogy ilyesmi még sohasem került a természettudósok kezébe.« (U. o. 36. l.)

Haeckel minduntalan a *bölcselet* terére kalandozik; de oly szerencsétlenül űzi ezt a mesterséget, amelyhez nem ért, hogy még a pántheista *Paulsen* is keményen megrója érte e szavakkal: »Égető szégyenpírral olvastam ezt a könyvet (*Welträtsel*, Haeckel főmunkája), és igazán szégyenkeztem népünk általános, különösen pedig bölcseleti képzettségének a fogyatékosága miatt.« Haeckel állandóan a *kettős könyvitelnek* hódol a tudományban: mikor a *szakemberek* számára ír, akik ellenőrizni tudják, akkor szerényen *hipotézisekről* beszél; mikor ellenben a *nagyközönség* számára ír, akkor már „*bebizonyított természettudományi igazságokká*” vedlenek a hipotézisei. *Bastian* és mások nyíltan szemére vetették, hogy „*csalja a közönséget.*” Ennek aztán az a következménye, hogy, Haeckel saját bevallása szerint, »a szakkörök kevés figyelemre méltatják az ő véleményeit.« (U. o. 93. l.) Ezidőszert a *szociáldemokraták* tudósa Haeckel, akik, tudvalevően, az *istentelenség* alapjára helyezkedtek.

2. A *monista* »tudományos« hitvallás alapdogmája: az *ősnemződés* (L. I. r. I. sz. 4. f.); utolsó »vívmánya«: hogy az ember *majomból* lett. A komoly természettudomány bevallja, hogy eddig sem a növények, sem az állatok körében nem sikerült kimutatni, hogy az egyik faj a másiból lett volna. »Készséggel elismerem, hogy soha senkisémm látta, hogy az egyik faj más fajt hozott volna létre, vagy más fájja alakúit volna át, és hogy *nincs olyan tapasztalati tény*, amely föltétlenül igazolná, hogy ilyen átalakulás valaha történt.« (*Yves Delage*. L. *Mercier*: *Psychologie*, 371. l.) Annál meglepőbb a merészség, hogy félszázad óta az istentelenség az embernek a majmoktól való származását vitatja. »A z ember az orángután, a simpánsz utódja«, — mondja az irányzatos tudomány.

3. De már erre közbelépett a *komoly tudomány* is, és kimutatta, hogy akkora különbség van az ember meg az orángután és a simpánsz *teste* között is, hogy tudományosan egyáltalán nem vitatható az embernek a majmoktól való származása. A *tudomány* érdeke azt kívánta volna, hogy a kérdést elintéztetnek tekintsek oly értelemben, hogy az ember már *testi alkata* miatt sem származhatott az orángutántól, vagy a simpánsztól. A *hitetlenség* érdeke azonban mást követelt; s föllállították a tételt, hogy az ember *nem közvetlenül* származott a legfejlettebb majmoktól, hanem ember és

majom közt *átmeneti tagnak kelt lennie*; s erre a „*kell*”re megszületett a *papíroson* a „*homo álálusz*”, a „*proánthroposz*”, vagy „*pithekánthroposz erektasz.*” Egyben megindult a hajsza ennek az átmeneti tagnak a föl kutatására, aki még nem volt ember, de már majom sem, hanem *majom-ember*. Fölkutatatták mind az öt világrészt és keresve-keresték az átmeneti lényt. Hellyel-közzel fölhangzott az örömrivalgás: Megvan! Majd Afrikában a négerek között, majd meg Polinésziában a pápuák közt találták meg a hiányzó láncszemet ember és állat között. E rút hajsza közepette írta *Eötvös-xmk*: »Néhány év előtt az a hír terjedt el, hogy Afrikában olyan emberfajt fedeztek föl, amelynek hátgerince néhány hüvelyknyire kiáll. Engem félig sem lepett meg annyira ez a hír, mint az a *megelégedés*, amellyel azt egyes tudós urak fogadták. Ha egy új Plató, Newton, Shakespeare lép föl, bizonyosan nem örülnek inkább, mint midőn azokban az afrikai farkos felebarátainkban állítólag föllelték azt a láncszemet, mely az embert a majommal összeköti. Úgy látszik, mintha napjainkban nem az emberi méltóság bizonyosságait, hanem csak okokat keresne a tudomány, amelyekkel *brutalitásunkat* igazolhassa.« (Gondolatok, 158. 1.) Mikor azonban közelebbről, jobban megnézték azokat a bizonyos átmeneti »majom-embereket«, kitűnt, hogy vagy *igazi emberről*, vagy *igazi majomról* volt szó. De a szélső dárvinizmus nem esett kétségbe. Ha a kívánva-kívánt proánthroposz nincs meg az élők birodalmában, akkor a *holtak* országában kell azt keresni; de valahol *meg kell* neki lennie, mert a hitetlen tudománynak okvetlenül szüksége van rá. Megindult tehát a kutatás a földrétegek nagy temetőjében, s itt ismétlődött a tudományhoz nem méltó fölfedezési mánia: majd a *Neánder-völgyben*, majd meg *Jáva-szigetén*, majd a *Krapinai-völgyben* találták meg a proánthroposzt. *Virchow* szerint mindenütt majomszagot szimatoltak. 4. 1899-ben (Welträtsel, 99. 1.) már ezt írta *Haeckel*: »Az utolsó két évtizedben meglehetősen számban találtak ép, megkövesült majmokat és félmajmokat; ezek között megvannak az *összes középtagok*, melyek a legrégebb félmajmoktól az emberig az ősök összefüggő láncolatát adják.« Népszerű munkáiban az embernek a majmoktól való származását „*történeti tény*”-nek mondja. S e merész mondása igazolására *egyetlenegy* leletet említ: *Dubois Jenő* 1890-1891-diki *jávai* leletét. *Méhely Lajos* is nagy fölfedezésként ünnepelte a *jávai* leletet. Őszerinte »a *jávai* leletben oly kihalt lény maradványaival van dolgunk, amely még nem volt egészen ember, de már meghaladta a jelenleg élő emberalakú majmok fokát: egyenes testtartással bírt és már *valószínűleg beszélni is tudott.*”

Ugyan miből állt ez a lelet? Egy fogból, s egy hónappal később a fog helyétől egy méternyi távolságban talált koponya-tetőből, majd meg az utána következő évben 15 méterrel följebb talált felső lábszárcsontból, és ismét egy fogból. Némelyek kezdettől fogva kételkedtek, hogy vajjon e csontdarabok egy lénynek a maradványai-e (nálunk *Török Aurél*), — mások azt hangsúlyozták, hogy a *tetőcsontból nem lehet biztos következtetést vonni a koponya formájára és nagyságára*. Aztán meg: a lelet *diluviális* rétegben feküdt, édesvízben élő csigamaradványok között, amely korban már a „*homo sapiens*, — a bölcs ember« élt a földön, amiért is átmeneti tagnak nem volna szabad előfordulnia. A jávai lelettel egyhelyen tűzhelynek, sütésnek-főzésnek a nyomait is találták, amit eddig csak okos ember tud megcselekedni. (L. *Dndek*: Származástan, 95. 1.)

1895-ben a leydeni állattani kongresszuson a nagynevű *Virchow* ezt a kijelentést tette a jávai leletről: 1. A koponya-tető és a lábszár nem tartozik egymáshoz; 2. a koponya-tető nem simpánszé volt, mint ahogyan azt tévesen hitte Dubois, hanem *kihalt gibbonfajtájú majomé*. (L. *Platz*: Az ember. 21. 1.) A leletet, annak *hiányos volta* miatt, nagyon elütően ítélték meg; eddig 24 természettudós közül tízen emberszabású majomnak tulajdonították a koponya-tetőt (köztük *Virchow*, *Ranke*, *Selenka*, *Zittel*), — heten embernek, és ismét heten átmeneti alakot látnak benne. Egyszóval: a jávai lelet *semmi biztos* alapot sem nyújt tudományos következtetésekre; hanem azért Haeckel és társai szemében »döntő« bizonyíték.

1899-ben meg a *krapinai-völgyben* (Horvátország) találtak koponyát. Maga a koponya fölfedezője is beismeri, hogy annak a hajdani tulajdonosa tüzet tudott gyújtani, szerszámokat készített, — tehát valóságos, gondolkodó emberről van szó.

1856-ban találták meg a *Neander-völgyi* koponyát. Az, irányzatos tudománynak sokáig ez volt a parádés bizonyítéka. Újabbban *Ranff* azt vitatja, hogy a koponya korát nem lehet biztosan megállapítani, mert barlangban találták. Különben ezt a leletet is a legellentétebb módon ítélték meg. *Huxley* majom-jelleget talált rajta; *Vogt* hülye ember koponyájának nézte; *Darvin* azt mondta, hogy nagyon jól ki van fejlődve; *Lyell* szerint a Neándor-koponya nagyságra nézve nem megvetendő; *Virchow* kórtani elváltozásokat talált rajta, (angolkór- és csúsz- okozta elváltozásokat); *Pruner* kelta koponyának nézi; *Quatrefages* két dán koponyát említ, (a XVII. és IV. századból), melyeken a Neándor-koponya rendellenességei még fokozottabb mértékben találhatók; *Sabatier* gall-római

sírban talált ehhez hasonló koponyát; *Alayer* 1814-ben elesett kozákra gondol; *Macnamara* meg legújabban kimutatta, hogy most is élnek emberek, akiknek Neánder-féle koponyájuk van: ezek a lappok és az ausztrálieiak. (L. *Platz*: Az ember, '15. 1. *Meffert*: Ap. Vorträge II. 192. 1 .) A Neánder-koponya vastag mellék-csontképződménnyel bír, homloka alacsony, a szemöldök-rész kidudorodó, szóval: az egész koponya rendellenes.

5. A haeckelista dárvmisták egyik főhibája, hogy kisfejűségből, szőrös alakokból, több mellbimbóból, egyszerű rendellenességekből visszaesésre (*atavizmus*), állati származásra következtetnek. Csak hogy a józan ész nem tudja belátni, hogy a kétszívű ember, a kétfejű borjú, a négy lábú csirke miféle visszaesést jelentene, miféle ősökre lehetne itt gondolni. A kisfejűek rendszerint terméketlenek: hogyan származhattak hát még kisebb fejűektől? . . . A négyes vagy hatos mellbimbó sem jelent többet, mint a két fej, két szív, avagy a négy láb a csirkénél. A rendellenesség zavaró behatások eredménye, s ilyesmire rendszert építeni — *tudományellenes* eljárás. Ha tízezer év múlva egy japán tudós az elpusztult Budapest helyén egy púpos embernek a csontvázát megtalálná s ebből azt következtetné, hogy a magyarok púpos hátú népek voltak, — vajjon tudományos volna-e az eljárása? . . .

Egyesek azt tapasztalták, hogy az ember vére föloldja az alsóbb-rendű majmok vérét, de a felsőbb-rendűekét nem oldja föl. *Gorka* diadalmasan mutat rá erre: »íme, az indiszkrét vér kétségbevonhatatlan majomi vérrokonságot árúli el!« . . . De azt is tapasztalták ám, hogy a *rákok, giliszták* vére *nem oldja föl* a sirály, a patkány vérét. S csodálatos: itt már senkisémet mert vérrokonságról, közvetlen leszármazásról beszélni! Egyes baktériumok nem bántják az ember vérét, szervezetét; mások meg pár nap, sőt pár óra alatt tönkreteszik. Az irányzatos tudomány szerint valószínűleg a barátságos baktériumokban kell az ember őseit keresni! . . . (L. *Wasmann*: Die moderne Biologie u. die Entwicklungstheorie, III. kiad. 467. 1 .) *Boumpt* megállapította, hogy az *álmokórság*, amelyet vérparaziták okoznak, néhány majom és a sertés kivételével valamennyi gerincesre átszármaztatható. A Friedenthal-féle vérkémlés szerint ebből az következne, hogy ama néhány majom és a sertés nem vérrokona az embernek, de különben minden gerinces állat vérrokona. Friedenthal maga is megengedi, hogy a vérrokonság csupán „*eine chemische Ähnlichkeit zweier Individuen.*” Kémiai hasonlóságra rendszert építeni kissé mégis merész vállalkozás.

6. *Zittel* (Handb. der Paläontologie, IV. 718. 1.) ezt mondja: »Az összes megbízhatóan diluvium-korbeli (régibbet még nem találtak) embermaradványok Európában, úgyszintén a barlangokban talált koponyák nagyságra, formára, tartalomra nézve a „*homo sapiens*”-szel egyeznek meg s általában jól kifejelettek. *Semmikép sem hidalják át az űrt az ember és a majom között.*” — *Ranke* szerint: »A diluviális ember maradványainak tanulmányozása azt eredményezte, hogy a kutatás eredménye semmikép sem felel meg a tudományos elmélet látszatos követelményeinek. A majomhoz hasonló, félig-meddig még fákon kúszó, túlhosszú karokkal, rövid kúszó-hüvelyekkel ellátott lábakkal bíró teremtmény helyett, amint azt sok elméleti ember megalkotta képzeletében, Európa ősemberiségének legtöbb képviselője, a nemes formájú, feltűnően szép Cro-Magnon-féle típus lép elénk.« (L. *Meffert*: Ap. Vorträge, II. 195. 1.) *Virchow* szerint: »Nemcsak Kelet-Indiában, Braziliában, de Európában is találtak ásatag majom-maradványokat, melyek a most élő majmokhoz sorozhatók. De egyik sem tölti ki az űrt, mely ember és majom között van.« »Mindaz, amit csak tudunk az ásatag és történetelőtti emberről, arra mutat, hogy már »*homo sapiens*« volt.« S végső következtetése: »Nem taníthatjuk, nem mondhatjuk a tudomány vívmányának, hogy az ember majomtól, vagy más állattól származik.« »A proánthroposz egyáltalán nem tárgya többé az ánthropológiának. Lehet, hogy akad olyan ánthropológus, aki álmában látott proánthroposzt, ébren azonban bizonyára nem közelítette meg.« (Bécsi beszédjében, 1889-ben.) »Az ember származását a spekuláció útján próbálták megállapítani s a majom-elmülethez jutottak; de ugyanannyi joggal a birka-elmülethez is juthattak volna.« (Innsbrucki beszédjében, 1894-ben.) *Fraas* paleontológus szerint: »Ama gondolat, hogy az emberiség valamely majomfajtából származott, a legnagyobb ostobaság, amelyet valaha az emberiség történetéről gondoltak; méltó arra, hogy egykor »az emberi ostobaságok történetében« új kiadásban örökítsék meg.« (L. *Meffert*: Ap. Vorträge, II. 214. 1.) így beszélnek a *szakemberek*, akikről távol áll a hitvédelemnek még a gondolata is. És mégis mit látunk? Haeckel és társai tudományosan bebizonyított igazságként hirdetik az embernek majomtól való származását. Valóban vakmerő megátalkodottság!

7. 1905. nov. 5-én a Nemzeti-Múzeumban *Méhely Lajos* előadást tartott a nagy-közönségnek s a haeckelista álmokat »tudományos igazságként« tárta az ellenőrzésre nem képes közönség elé. *Méhely* a tudomány nevében még azt is el-

mondta, hogyan esett meg a nagy csoda: a majomnak emberré átvedlése. Halljuk csak! »Az ember ősalakjául tekintendő anthropoid-majmot is testének megnövekedett súlya és nagysága kényszerítette arra, hogy a fákról leszálljon s utóbb az erdőt is elhagyja. De mihelyt ennek az állatnak elülső végtagjai meg voltak fosztva a fáktól, vagyis természetes támasztékuktól, mihelyt fogódzó, kapaszkodó munkájuk megszűnt, — a következő nemzedékek során mindinkább rövidülni kezdtek, míg végre annyira megrövidültek, hogy a négylábon való járás már nehezebb esett az állatnak, s ennek következtében egyenes testtartásra, fönnálló járásra volt kényszerítve.« »Az ember tehát 'először a lábával lett emberré; később azután agyveleje indult hatalmas fejlődésnek.« Hát aztán? Aztán meg elkezdett beszélni; s végül „a beszéd folyamányakép szerezte meg az ember az elvont gondolkodás tehetségét.” (L. A származástan mai állása, 34. 37. 49. l .) íme, mily egyszerű a hitetlenség páthoszával eltelt tudósok szemében a nagy világesemény: a majomnak emberré fejlődése! . . . De közeledjünk csak ehhez a *meséhez* az exakt természettudomány módszerével, amely szerint a természettudományi igazságot a) a biztosan megállapított tények sorozatából, b) szigorú logikával kell levezetni, s ej a tételt *kísérlettel* is kell igazolni! Tehát lássuk:

a) »A majom leszáll a fákról.« Ki, hol, mikor figyelte meg ezt? Semmi felelet. »A majom otthagyja az erdőt.« Hogyan? *Éléskamráját* otthagyja a majom?! Ennyi önfeláldozást még az emberré válás reménye sem válthat ki a majomból. Ezt a nehézséget egyes haeckelisták is észrevették, és azt mondták: egy katasztrófa eltemette az erdőt. Ámde az a szerencsés katasztrófa akkor a *majmot* is eltemette volna! . . *Méhely* is inkább a test súlyának a megnagyobbodásába kapaszkodik. De hát ugyan *miért nagyobbodott meg* ama majom testének a súlya? Semmi válasz . . .

b) »A majom leszáll a fáról és a földön él.« Ez olyféle állítás, mintha valaki ezt mondaná: A hal megunta a vizet és a réten él. A hálnak a víz, a majomnak a fa az éltető-eleme. Ám a haeckelizmus *csak természetellenesen élő* majommal boldogul. Bezzeg meg is járta a szerencsétlen majom, miért hagyta el a fát! Mert a fa hiánya miatt megrövidültek neki az elülső végtagjai s nem tudott többé négylábon járni.

c) A majom tehát kétlábúvá lett. Csak éppen azt a kicsiséget nem magyarázza meg nekünk *Méhely*, hogy hogyan lett a hátulsó fogódzó kézből *sarkcsonttal* fölszerelt láb... De hát ilyen kisszerű dologgal nem bíbelődik *Méhely*; ő csak arra a földogra figyel, hogy: »az agyvelő megna-

gyobbodik.« Valóban megfigyelte az agyvelő nagyobbodását? A komolyan gondolkodók úgy tudják, hogy az agyvelő nagysága, a koponyának a gerincoszlophoz való viszonya és a láb sajátos alkotása *oka* az ember *egyenes* tartásának: *Méhely* meg, ellenkezőleg, az egyenes tartás *folyományának* tartja a nagy agyvelőt. No hát mégis csak vannak nekünk is *eredetig önálló* tudásaink! . . .

d) A nagy agyvelővel, természetesen, *gondolkodás* jár. De mégsem! *Méhely* és társai szerint a *beszéd* járt a nagy agyvelővel, s *a beszéd szülte az elvont gondolkodást*. Oh logika! húzz gyászfényt az arcodra! A harmadosztályú elemi-iskolás gyermek ezt tanulja: „*A mondat gondolatnak a kifejezése.*” Eszerint *gondolat nélkül nincs mondat, és mondat nélkül nincs beszéd*. Tehát azt kell mondanunk, hogy: A gondolat szülte a beszédet. És ezt akár kísérletileg is igazoljuk; mert pl. a *siket-néma* soha egy értelmes szót sem ejt ki, — és mégis, nem egy siket-némának nemcsak hogy gondolata, de nagyon szép műveltsége is van. *Méhely* és társai azonban fejetetejére állítják a közönséges embernek való logikát. Őszerintők: *a lány szülte az anyát, a beszéd szülte a gondolatot*.

Az ok: leszállás a fáról; az okozat: nagy anatómiai elváltozás és a szellemi élet megszerzése. Valóban nagy mester az a »véletlen«, hogy ily csodálatos eredményeket hoz létre! . . . Tán megpróbálhatnák az állatkertekben a tudós urak, hogy nagy tudományukkal ugyanazt az eredményt hozzák létre, amelyet, szerintök, létrehozott a vak »véletlen«?!... S _a_„majom *farkáról* meg egészen megfélemedeznek a haeckelista tudósok. Valószínűleg egy irgalmas szívű borbély könyörült meg a szegény majmon, és egy jól sikerült vágással megfosztotta hátsó díszétől! Ez a mesés dolog: a majom emberré levése, amint látjuk, oly természetellenes, hogy nem csodálkozhatunk azon, ha a majmok idegenkednek az emberrélevéstől és a tudomány nagy kárára nincs többé kedvök ahhoz, hogy folytassák az emberrélevés csodáját! . . .

Am a dolognak fele sem tréfa. A haeckelisták temérdek sok emberben megingatták a hitet irányzatos meséikkel, s *mikor csúffátesszik a tudományt, egyben a legnagyobb gonoszságot követik el embertársaikkal szemben*. Az utókor valóban csodálkozni fog valamikor, hogy a XX. században a ke-Jyér, liszt, tej meghamisítóit büntetésekkel sújtották: ellenőn a tudomány meghamisítóit, kik az együgyűeket hitőktől rabolták meg, jól fizetett, tekintélyes állásokba helyezték el...

8. A haeckelista *Gorka* meg arról oktat ki minket, hogy: »Az embernek egyetlen oly szerve sincs, amely, ha kissé alacsonyabb, vagy magasabb fejlettségi fokon is, ne volna meg

az emberszabású majmokban.« (Műveltség Könyvtára: Az ember, 48. l .) Kár a fáradságért! A leggazdagabb ember is koldus, ha eltekintünk a pénztől: a legszebb leszarmazási elmélet is zérus a *tények* tudományos pénze nélkül, — olyan, mint a mesebeli, vagy a holdban létező gazdagság. *Gorká*-nak és társainak az álláspontja éppen olyan, mint, ha valaki ezt mondaná: »Pénzértékem ugyan nincs, hanem azért biztos, hogy mégis csak gazdag vagyok!« Mindenki régóta tudja, hisz szemmel láthatja, hogy nemcsak az emberszabású majmok, hanem a házi-állatok is lényegben oly szervezetű testtel bírnak, mint jó magunk. Egyáltalán céltévesztett a hitetlenség erőlködése, mely szerint »csupán azt kell kutatnunk: vajjon az ember szervezete az állatok szervezetéhez kapcsolódik-e«. (U. o. 44. l .) Testünk bizony *állati természetű*, bár *elüt* az állatok testétől. Ezt különösen az tapasztalhatja, aki testének mindenben enged és így állat módjára él.

Az embert nem a test, hanem az eszes lélek teszi emberré. Nem a test, hanem a szellem világa: gondolkodás, beszéd, vallás, erkölcs, tudomány, haladás — von áthághatatlan falat ember és állat közé. Ha a tudománynak valaha sikerülne kimutatnia, hogy az emberi test állati származású, — még ezzel korántsem dőlne meg az ember méltósága, vagyis az a tény, hogy az embert Isten a saját képére és hasonlatosságára halhatatlan lélekkel alkotta. „Az ember teremtése akkor történt, mikor szellemi lelke megteremtetett és a földből való testtel egyesítettett. Azt a kérdést: ha vajjon az Isten oly anyagot használt-e, mely előbb természetes okok révén alkalmassá lett a lélekkel való egyesítésre, hogy így a lélek hordozója legyen, ezt a kérdést teológiai szempontból nyílt kérdésnek hagyhatjuk. A nagy egyházatya: sz. Ágoston példája mutatja, hogy a katolikus embernek e pontban sincs oka aggodalomra.” (Wasmann: berlini beszédjében.) Nem tényről, hanem csak annak a lehetőségéről beszél itt a nagy természettudós, hogy Isten eszes lélek hordozására alkalmas állati testbe is olthatta a lelket. Így is Isten teremtménye és képmása lenne az ember. Az irányzatos, képzelet-szülte tudomány elfogultságában csak a testet látja az emberben. A komoly tudomány szerint azonban még a testünk állati származásáról sem lehet szó.

3. Fejlődés és hit.

1. Ezidőszerint temérdek sok, *állandó* tulajdonságokkal bíró növény- és állatfaj él a földön. Honnan vannak a *fajok*? Kezdetből fogva léteztek-e, avagy egymásból *lettek?*.. A *Szent-*

írás világosan azt tanítja, hogy az emberiség egy pártól származik; az etnográfia meg régóta egymástól elütő: fehér, fekete, rézbőrű, stb. embereket ismer. Eszerint az emberben bizonyos átalakulási képességnek kell lennie. — A paleontológia kimutatta, hogy az alsóbbrendű szervezetek után tökéletesebb, fejlettebb szervezetű növények és állatok következnek. — A növények és állatok összehasonlításából egyes növény- és állat-családokban közös alaprajzot találunk, stb. Ezek a jelenségek vetették föl azt a gondolatot: hátha a most élő növény- és állat-fajok egymásból fokozatosan alakultak ki? . . . Ez a gondolat sokkal régibb a dárvinizmusnál. S mikor javában dühöngött a dárvinizmus, ezzel a rendszerrel szemben álló tudósok: *Waagen, Lossen, David, Heer, Quenstedt, Baer, Lord Kelvin*, stb. az átalakulás, a fokozatos fejlődés gondolatának hívei voltak. Ezidőszerint alig van természettudós, aki merően szembehelyezkednék a fejlődés gondolatával. A dárvinizmus „véletlen”-né. akarta kimutatni a fajok átalakulását; 50 év alatt azonban teljesen csődbe került Darwin óta már 4 újabb elmélet keletkezett.

2. Micsoda a fejlődés gondolata? *Csak sejtés, gyanítás.* Ennél még nem vitte többre. *Kölliker, Baer, Virchow* erősen, hangsúlyozzák azt, hogy még csak *hipotézis-ről* van szó. *Dubois-Reymond* is úgy nyilatkozott, hogy: »Ha az ember *regényt* akar olvasni, okosabb dolgot is talál, mint *Haeckel* leszarmazási tábláit.« A fejlődés elméletével szemben még óriási nehézségek állanak: a) *A tapasztalat a fajok állandóságát kénytelen megállapítani.* A történeti idő rövid voltának a hangoztatása csak kibúvó. *Cohn* szerint a baktériumok három nap alatt több mint négyezerbillióra szaporodnak. Itt tehát rövid idő alatt millió nemzedékről lehet ítéletet mondani. A mikrobákat tetszése szerint való körülmények közé hozhatja a tudós, és mégsem tud átalakulást megállapítani. (*L. Mercier: Psychologie, I. 372. 1.*) b) A föld rétegeiben a tökéletesebb alakok a tökéletlenek után lépnek föl, de *egyás mellett* is mindenfokú növény és állat fordul elő, és nem tudnak átmenetet megállapítani közöttük. A »post hoc«-ból egyszerűen »propter hoc«-ot csinálni — logika- és tudományellenes eljárás, c) Egyes alakok minden korszakban találhatóak. Miért nem alakultak át ezek is? . . . A legfőbb nehézség azonban, *Mercier* szerint, *a tapasztalati bizonyítékok hiánya.* Több lesz-e valamikor a fejlődés pusztá sejtésnél, föltevésnél? *Prohászka*, aki maga is barátja az evolúció gondolatának, ezt mondja: »Az evolúció nagy fába vágta a fejszét, amelyet sohasem fog levágni.« (Ég és föld, 273. 1.) Még nemrég is egyesek azt hitték, hogy minden élő szervezetet le lehet ve-

zetni egy ős-sejtből. *Hertwig O.*, Haeckel tanítványa, 1899-ben kénytelen volt megvallani: »Wir sind inzwischen hierin bescheidener geworden, — Szerényebbekké tett bennünket az idő és a tapasztalat.« Újabban már 17 törzsű fejlődésről beszélnek. Annál meglepőbb az a könnyelműség, amellyel pl. *Oorka* beszél a leszármazásról: »A leszármazás biztos, — mondja ő — csak a „*hogyan*”-t nem tudjuk meg.« De hisz éppen a „*hogyan*” a fő! Enélkül hajszálnyi fejlődést, vagy leszármazást sem lehet kimutatni.

3. *Milyen a hit viszonya a fejlődés gondolatához?* Maga az a tény, hogy, amióta fejlődésről van szó, hívő tudósok is hívei voltak e gondolatnak, azt mutatja, hogy a fejlődés gondolata *nincs ellentétben a hittel*. A *Szentírás* azt mondja: »És alkota Isten földi vadakat *fajaik szerint*, és barmokat és a földnek minden csúszó-mászó állatát *neme szerint*.» (*Móz.* I. 1, 25.) *Mózes* tehát *fajokat, nemeket* emleget; de micsoda értelemben? Tán *Linné-től* és *Buffon-tól* tanulta a fajok és nemek meghatározását? A faj és nem itt egyszerűen azt jelenti, hogy *mindenfajta* állat Istennek köszöni létét. Ez akkor is igaz, ha egyes fajok egymásból lettek. A *Szentírás* tehát nincs ellentétben a leszármazás gondolatával.

A hittudományok régi elve: „*Deus in superfluis non abundat*, — Isten nem pazarolja teremtő erejét ott, ahol természetes erők is elvégzik a dolgot.« Már *sz. Ágoston* és *Akv. sz. Tamás* is vallották, hogy a teremtést olyformán is gondolhatjuk, hogy Isten potenciákat, képességeket helyezett az anyagba, melyek a kellő föltételek mellett működésbe léptek. Hasonlóan a szentatyák elve, hogy a természetet a saját törvényei szerint kell magyarázni. Azért mondja *Wasmann-atyá*, a híres biológus: »Ott, ahol a tényeket természetes fejlődéssel is meg tudjuk magyarázni, nem szabad a Teremtő egyenes közbelépését föltételeznünk.« Ha tehát a tudománynak sikerülne a növények és állatok körében természetes leszármazást megállapítania, hitünk sérelme nélkül elfogadhatjuk és el is kell fogadnunk a tudomány vívmányait.

Úgy a természetes, mint a természetfölötti rendben azt látjuk, hogy Isten a *másodlagos okok* működését állította be a világba: a gyermekek a szülők révén kapják az életet; a hívek a lelki-szülők, papok útján nyerik a természetfölötti életet. Istenhez méltó gondolat tehát az is, hogy egyik növény- és állat-faj a másiktól nyeri életét. Ha Isten átalakulási képességet is adott a szervezetekbe, annál világosabban ragyog felénk az ő bölcs es ége és hatalma.

Az élet föntartásának törvénye az összes élőkre nézve így szól: Az élő organizmus csak úgy élhet, ha tevékeny

összeköttetésben van a maga sajátos környezetével; az összeköttetés megszakítása a szervezet halálát jelenti. *Bizonyos határig* minden organizmus alkalmazkodik a környezetéhez, ami természetesen befolyással is van rá. Ez a *Lamarck-féle* elmélet alap gondolata, s tegyük hozzá: egészséges gondolata. S a szervezetnek ez az alkalmazkodási képessége legalább szerény méretű átalakulást tesz valószínűvé. *Frank Károly S. J.* »Die Entwicklungstheorie im Lichte der Tatsachen« c. dolgozatában a tények egész sorozatát adja elő (III—X. 1.), amelyek átalakulást igazolnak; de új típusok keletkezését bizony nem igazolják ezek a tények.

4. A bölcsélet azonban máris meg tudja szabni az átalakulás szélső határait. *Mindenből minden nem lehet*, a) A *holt anyag* és a *növény* közé áthághatatlan falat von a *tenyésztett* élet. b) *Növény* és *állat* közé át nem léphető űrt von az *érzéki* élet. c) *Állat* és *ember* közé kínai falnál is magasabb korlátot emel a *szellemi* élet. Holt anyag, növény, állat, ember csakis külön-külön teremtői tény által kaphatták létüket, s egymásból nem fejlődhettek. Ezeken a józan ész-szabta határokon belül szabad a kutatás, csak győzze a tudomány a fejlődés bizonyítását! . . .

III. SZAKASZ.

Az isteni kinyilatkoztatásról.

1. A vallás szükséges voltáról. Az ember céljáról.

1. Az életet és az embert *Isten* teremtette, — mondja a hit. Az életet és embert a *holt anyag* szülte, — mondja a monista hit. A józan ész föléri, hogy élő, gondolkodó szellem életet és embert terem; de már azt sehogyssem fogja föl, hogy holt, vak anyag életet szüljön, gondolkodó embert teremtsen, vagyis olyasmit adjon, amije magának sincs. Az élet és az ember teremtése tehát a józan ész követelménye: a monista hit a józan ész öngyilkossága.

2. Isten teremtette az embert. Ennek az isteni ténynek szükségszerű következménye a Teremtő és a teremtmény - ama viszonya, mely *Isten részéről föltétlen araság, az ember részéről föltétlen függés*, teljes alárendeltség. Isten megtehetette volna, hogy nem teremtette volna meg az embert; de ha egyszer megteremtette, azt már nem engedheti, hogy

az ember ne legyen neki teremtménye, alárendelt szolgálja. A megtörtént dolgot Isten sem teheti meg nem történtté s az ember teremtésének *szükségszerű* logikai következményét nem semmisítheti meg anélkül, hogy ellenkezésbe ne kerüljön önmagával. És mégkevésbé van hatalmában az embernek, hogy a teremtésből folyó viszonyon változtasson. Valamint a gyermek nem teheti meg, hogy ne legyen szülőinek a gyermeke: épúgy az embernek sincs módjában megtennie azt, hogy ne legyen Istennek a teremtménye.

3. Az ember *született szolgálja* az Istennek. Amiként a test és lélek bírása az ember lényéhez tartozik: épúgy az Istentől való függés is a lényéhez tapad neki; mert Isten nemcsak hogy létet adott az embernek, hanem még létének a *módja*, a *függés* is Istentől van. — Isten tulajdonjogának, uraságának nincs tökéletes mássá a világegyetemben; mert senkisem tud teremteni s ezáltal az Istenével egyenlő tulajdonjogot szerezni.

4. Mivel Istennél nagyobb nincs sem égen, sem földön, ha Isten cselekszik, teremt, ezt csakis *önmagáért* teheti. Ebből következik, hogy az egész világegyetem célja: *Isten dicsősége*. Az ész nélkül szükölködő teremtmények *öntudatlanul*, az észszel bírók meg *öntudatosan* zengik az Isten himnuszát: „*Gloria in excelsis Deo! — Dicsőség Istennek a magasságban!*” A gyermek megszökhetik szüleitől, — de azért nem szűnik meg gyermekök lenni szüleinek. Az ember is megtagadhatja Urát-Istenét, — de ezzel nem szűnik meg Isten teremtményének lenni; s ha idejében észre nem tér, Isten a kárhozatban kényszeríti őt, hogy az ő himnuszát énekelje: »Gloria in excelsis Deo, aki igazság szerint megfizet mindenkinek.«

5. Az ember *függési viszonya az Istentől* — a vallás. Amily szükségszerű ez a viszony, époly szükségszerű a vallás. Ha az ember fölismeri eszével ezt a viszonyt, és akaratával önként meghódol Istennek: létrejő a vallás *alanyi* értelemben. „*Én vagyok a te Urad-Istened*”, — ez a vallástan egy mondatba szorítva.

A hitetlenség az Istentől való függést, a vallást szegyenletes szolgálásnak nézi s a hitetlenségben szabadságot lát. Épúgy mondhatná a fa, hogy a talajtól, víztől s napfénytől való függése szolgálás, — holott igazában ezektől a tényezőktől való függése életének a föltétele. Az emberi élet kifejlődése is tisztára lehetetlen, ha éltető környezetével nincs összeköttetésben. Független, szabad élet — »non sens«, nem létezik. (L. a krisztusi biológia szakaszát!)

6. Az ember természete az Istentől való függés viszonyának megfelelően van berendezve. Ami az étel-ital a testnek, ami a világosság a szemnek: ugyanaz az *igazság* az *észnek*. Az ész természeti szükséggel az igazság felé tör s nem nyugszik meg mindaddig, míg csak a való dolgok létráján el nem jut az Istenhez, az igazság ősforrásához. S ha már odáig jutott az ember, egyszerre föléri *önmagát*, megéri a *mindenséget*, és meg tud felelni a lét legfőbb kérdéseire: *honnan? hová? miért vagyok a világon?* Isten nélkül sötétség, kín és gyötrelem az ész osztályrésze: valamint hogy a táplálék hiánya is kín a testre nézve. Az eszes természet eszerint csakis a vallásban éri el teljes kifejlődését és megnyugvását. Valamint az újszülött gyermek anyja után kiált, akit pedig még nem is ismer: úgy az ember is ösztönszerűen Isten után kívánczik, mihelyt emberi módon élni, vagyis gondolkodni kezd. Az emberi természet e vonását már *Homérosz* is észrevette: „*Az emberek Isten után kíváncznak.*”

7. Az *akarát* az ész után igazodik, és ugyanazt az Istent, akit az ész mint legfőbb igazságot ismer meg, az akarát mint *legfőbb jószágot* kívánja. Mivel Isten önmagáért teremtette az embert, semmi olyas nem elégíti ki az emberi szívet, ami kisebb az Istennél. „*Fecisti nos ad te, Deus, et inquietam est cor nostrum, domine requiescat in te,* — Önmagadért teremtettél bennünket, Istenünk, amiért is mindaddig nyugtalan a szívünk, míg csak tebenned meg nem nyugszik!» (*Sz. Ágoston.*)

Amiként tehát *természetéhez* tartozik az embernek az, hogy *gondolkodjék* és *akarjon*: épúgy az is a természetéhez tartozik, hogy *Istent gondolja, Istent kívánja*. *Homo est animal rationale et ideo religiosum,* — *Az ember eszes állat, amiért is vallásos.*

8. Mivel az ember *mindenét*: létét, életét, testét-lelkét, tehetségeit Istentől kapta: *mindenestül* meghódolni tartozik Istennek. *Eszével* arra kell törekednie az embernek, hogy az *Istent mennél jobban megismerje*, hogy gondolatait Isten gondolataihoz szabhassa; *akarataival* meg azon kell lennie, hogy *mindenben Isten akaratahoz szabja magát*.

Sokáig a nap volt az ember időmérője, órája. S most is, mikor az ember leleményessége mindenféle órát készít, a nap a legfőbb óra: a nap delelése mutatja a déli-időt, és ehhez kell igazítani minden torony-, fali- és zsebórát, hogy pontosan járjanak. A világegyetem napja az Isten, és az ember akkor él helyesen, ha gondolataiban, érzéseiben, szavaiban, cselekedeteiben, egyszóval mindenben Isten után iga-

zodik. Embernek lenni Isten gondolata szerint — ez a legfőbb ideál.

A biológia szerint az élő organizmusok életföntartásának ez a törvénye: *alkalmazkodni a környezethez*. Az ember szellemi életének törvénye meg ez: *alkalmazkodni az Istenhez*. A növény, az állat, az ember, az Isten gyermeke egyaránt csakis így élhet és fejlődhetik. Az elszakadás az éltető környezettől minden előre halált hoz. (L. bővebben a krisztusi biológiában!) *Istent mennél jobban ismerni és mennél jobban szeretni: ez az ember célja. A szeretet a végső cél, a legfőbb eszmény, amelynél magasabb nem is gondolható. A szeretet minden rendű és rangú embernek közös életideálja. Bár több út vezet ehhez az eszményhez, mégis, a szerzetes, a pap, a férj és feleség, ifjú és öreg — mind találkoznak ebben a közös eszményben. A szerzetes az evangéliumi tanácsok követésével, a pap a coelibatus megtartásával és apostoli kötelességeinek pontos teljesítésével, a férj a házasság törvényeinek megtartásával, és tanítói, orvosi, szóval állapotbeli kötelességeinek hűséges teljesítésével, az ifjú az állapotbeli tisztaság megőrzésével és a hivatására való lelkiismeretes készüléssel igyekeznek az Isten akaratát teljesíteni. Különböző utakon járnak, de egy cél felé haladnak: Isten akaratának a teljesítésével Isten szeretetére törekszenek; mert *Istent szeretni annyit tesz, mint Isten akaratát teljesíteni*. A mindennapi imádság, a vasár- és ünnepnapra szentmise-hallgatás, a böjt, a gyónás és áldozás, szóval az egész vallásos élet arra irányú, hogy Istent mennél jobban megismerjük, mennél jobban szeressük. Isten saját képére teremtette az embert. Mennél hasonlább az ember Istenhez: annál nagyobb neki a tökéletessége és annál teljesebb a boldogsága. A tökéletesség foka az örök boldogság mértéke. Az *ifjú* életének ambíciója tiszta testetleiket és akkora önuralmat vinni a *házasságba*, hogy a házassági hűséget még gondolatban is megtarthassa; továbbá: lelki tehetségeit úgy kiművelni, hogy társadalmi hivatását a köz javára áldásosan betölthesse . . .*

2. A vallás az erkölcs szülőanyja.

(*A független morál.*)

1. »Sohasem volt még forradalom, amely mélyebbre nyúlt, rettentőbben rombolt, irgalmatlanabban ítelt volna«, mint a *reformáció*. (*Droysen*, protestáns történetíró: *Geschichte der preusz. Pol. II. 6—100.*) A reformáció hőse: *Luther*, elvetett

minden tekintélyt; csak Isten tekintélyét fogadta el — látszatra. A protestáns *PfLeiderer* szerint: „*Luther* a Biblia szavát csak annyiban ismerte el Isten szavának, *amennyiben az megegyezett szívének az isteni szavával.*” (Religionsph. 319.1.) *Luther* azt tartotta, hogy a Szentírásnak is ítélőbírája az ember, ahogy mindenki a maga papja, püspöke és pápája. Ez az új evangéliumi szabadság: az állandó forradalom Krisztussal szemben, akinek Egyházát az evangéliumi szabadság embere semmibe sem veszi

A XVIII. század »bölcselei« következetesen végiggondolták *Luther* gondolatát és nyíltan is elvetették az égi tekintélyt. E század szellemének legtehetségesebb képviselője, korának szája: *Kant*, a szellemi forradalmárok fejedelme, a *független morál* apja. »Szabad vagyok. A természet tehetetlen velem szemben«, mert hisz »az ész nem a természetből veszi törvényeit, hanem az ész szab törvényt a természetnek.« »Szabad vagyok. Nincs ember, aki *nekem* parancsolhatna.« - »Szabad vagyok. Még maga az Isten sem parancsol *nekem*. Törvénynek nem hódolhatok azért, mert a törvény istenképp jelentkezik. Tudnom kell, hogy *enmagam* szabom-e magamra a törvényt, hogy összhangzó-e az *velem.*” (L. *Willmann O.*: *Gesch. des Idealismus*, III. 395. 225.11.) A *magam ura-gazdája* vagyok; senkitől és semmitől sem függök. »Nem a törvény teszi jóvá akaratomat, hanem az *én* akaratom szabja meg a törvényt. *Én* vagyok az igazság és a jó forrása.« »Az az akarat, amely törvényt szab, az *én* akaratom.« (U. a. 464-468. 11.) »Felelősséggel senkinek sem tartozom.« Ez az örületes *önistenítés* a *modernizmus*, amelyet az ész imádása miatt *racionális-mk*, az „*én*”, az ember előretolása miatt *humánizmusnak* neveznek. S mikor a *társadalmi rendet* is a »független *én*«-re alapítják, akkor *liberalizmus* a neve.

Kant rendszere az *istentelenség* rendszere; mert az Istent letaszítja a szív trónjáról s helyébe a hihetetlen göggel telt „*én*”-i helyezi. A XVIII. század végén a *francia* nemzet gyakorlatilag is megvalósította ezt a híres filozófiát: trónja-vesztettnek nyilvánította az Istent és az *észt* proklamálta istenének, amelyet utcai-lány képében emelt oltárra. És az ész istennőjének uralma alatt oly szörnyűségek történtek, hogy egy *Robespierre* indítványára kimondták, hogy: Mégis csak van Isten.

2. *Kant* rendszere az *istentelenség* legveszedelmesebb formája. Igazi kantiánus bajosan tér meg, mert az örülettel határos göggel van tele. S a modern vallástalan világnak szörnyen tetszik ez a rendszer. A korlátlan szabadság, amely teljesen egyértékű a *szabadossággal*, bűvös hatással van rá.

Biztos igazságról, dogmáról, amely követelőén lép föl az emberrel szemben, szó sincs benne; mert az olyan törvénytől, amelyet kiki önmaga szab magának, az „én” fölmentést is adhat az embernek. E rendszer híve *gazdátlan jószág módjára élhet*, s még csillogó köntöst is aggathat magára istentelenségének a befedésére, t. i. ezt a szépen hangzó frázist: „*Az én vallásom a morál!*” Természetesen az a morál, amely nem fáj, amely kényelmetlen kötelességet és felelősséget nem ismer . . .

3. *Amiként nincs ember, aki önmagát teremtette: úgy független, autonóm ember sincs.* Az egész világegyetem és az ember is függ az Istentől. E függés a teremtés *szükségszerű* logikai következménye.

A *szabadságot* nem szabad összetéveszteni a *függetlenséggel*. A szabadság szükséges kelléke az erkölcsi lénynek: a függetlenség ellenben képtelenség a teremtményre nézve. Mikor az ember visszaél a szabadságával, vagyis vétkezik, tényleg a függetlenség komédiáját játssza, legalább a bűn, pillanatában nem gondol Istenre, és Isten akarata helyett a maga szenvedély-diktálta tetszését követi, egyszóval: függetlenkedik. A függetlenkedés azonban nevetséges hatalmaskodás a korlátolt emberre nézve. Az ember teljes tehetetlenségben jön a világra; még életben maradása is másoktól: a szülőktől függ. Ha a szülők függetlennek nézik, nem hatnak rá, nem nevelik, sohasem lesz emberré, még az emberi beszédet sem tanulja meg. A fejlődő kis ember függ a tanítóktól, mesterektől; a meglett ember függ a társadalomtól, államtól; és ugyancsak póruljára, aki mindezekről a tényezőktől függetlenülé magát és a saját kénye-kedve szerint akarna élni. Még a látszatra legfüggetlenebb emberek, az *uralkodók* sem függetlenek igazában; mert nemcsak népök alkotmánya előtt, hanem még udvari orvosuk parancsa előtt is kénytelenek meghajolni. S mikor az ember annyi sok mindenfélétől függ, nagyon csúnyán fest ama balga törekvése, hogy éppen a legföbbitől: Istentől akar független lenni.

Az egész mindenségben csak egy független van: az Isten. A független ember még nem született meg; és tekintettel arra, hogy létrehozó-ok nélkül kellene megszületnie, hogy valóban független legyen, nem is fog megszületni soha. Ha pedig független ember nincs, akkor független morál sincs.

4. A holt-anyagnak nagyszerű törvényei vannak, melyeknek a fölfedezése is élvezetet szerez az észnek. A növény- és állatvilág hasonlóképen csodálatos törvények szerint van berendezve. Azért is eleve kizártnak kell tekintenünk azt,

hogy az *embernek*, mint *erkölcsi Lénynek*, nem volnának a Teremtőtől megszabott törvényei.

Isten és az ember természetéből, az embernek Istenhez és embertársaihoz való viszonyából *erkölcsi törvények* folynak, amelyeket *megismer, de nem teremt az ész*. (X.-parancsolat.) Amiként nem szabja meg az ember a csillag-, a növény- és az állatvilág törvényeit: úgy nem teremti az erkölcsi törvényeket sem. A törvény, s egyáltalán az igazság akkor is igazság, ha emberi ész nem ismeri meg azt. Ha az ész teremtené az erkölcsi rendet, akkor a »Quot capita, tot sensus, — Ahány fej, annyi vélemény«-elvénel fogva annyiféle erkölcs lenne, ahány ember van a világon. Amiként egy az emberi természet és az Isten is egy: úgy az erkölcsi rend is csak egy lehet a maga alapvonalaiban.

Az erkölcsi törvények az ember *fölött* vannak, amiért is nem függnék az embertől; ellenkezőleg: az ember függ az erkölcsi törvényektől, amelyeknek meg nem tartásuk romlását okozza az embernek. Valamint a növény és az állat nem élhet az élet törvényei nélkül; amiként a fizikai világ összedölné a fizika törvényei nélkül: úgy az ember is elpusztulna a X.-parancsolat nélkül. (Gondoljunk csak az V. és VI. parancsolatra!) Az erkölcsi törvény fizikai törvény az emberre nézve. S a gondolkodó ember csakhamar fölismeri, hogy az erkölcsi törvény *megfelel* a természetének, hogy az *fölemeli, iökéj^tesíti^j^ .stmb&vi*. És ezzel kénytelen elismerni, »HögyTsten nem zsarnokságból, hanem *szeretetből* szabta törvényeit az ember elé.

Nietzsche ama mondásával: „*Jenseits von Gut und Böse*” — annyira ment, hogy az örület mélységeibe esett. Alapjában ennyit jelent ez az örületes elv: semmitem egyezik a természetemmel és semmitem ellenkezik vele. Hasonlóan mondhatnók: A tudós kívül áll az igazságon és hamisságon; a bírónak túl kell magát tennie a jog és jogtalanság fogalmain; a művésznek nem kell törődnie a szép és rút törvényeivel, stb. Ha ez nem örület: akkor nincs bolond dolog a világon. *Kant* ama bolondgombája, hogy az ész teremti az igazságot s csak az ész szab törvényt az embernek, — *Nietzsche*ben kelt ki egész pompájában; öbenne látjuk a szellemi és erkölcsi káoszt és anarchiát, amelynek *Kant* volt a magvetője.

5. Az ember az erkölcsi törvények szemmeltartásával különbséget tesz a jó és a rossz, a jogos és a jogtalan között. És ezt a megismerést nyomon követi a lelkiismeret szava: »A *jót*, a jogosat *kell*, vagy *szabad* tenned; a *rosszat*, a jogtalanat *nem szabad* tenned!« S ha az ember szembehelyezkedik a lelkiismeret szavával, tudja, hogy Istenével jutott ellenkezésbe, ki cselekedeteit egykoron számon kéri tőle.

Az Isten előtt való felelősség az erkölcsi rend szankciója.
 E szankció nélkül nincs megfelelő mozgató indító-ok a jó követésére s a rossz elhagyására. Amiként pókhálóval nem lehet oroszlánt megkötözni; ahogyan gyerekostorral nem lehet tigrist szelídíteni: úgy a független morál csillogó frázisával: »A jót önmagáért kell tenni!« – ezzel sem lehet megfékezni a bűnös szenvedélyeket. Legföljebb szenvedélyektől ment angyalok boldogulhatnak ezzel. A szankciót egyébként *Isten főnhatósága* is követeli. Enélkül az ember büntet-lenül halomra dönthetné az erkölcsi rendet és csúffáthatná az Isten főnhatóságát. – *Kant* követői a jutalmazó szankció miatt *szolgai erkölcsöt* emlegetnek. De hol vannak hát azok az önzetlen kantiánusok, akik önzetlenül, bér, jutalom nélkül dolgoznak és a levegőből is megélnék?! . . . Mennél erkölcsösebb az ember, annál tökéletesebb és annál nagyobb boldogság élvezetére képes. Mint ahogyan a jó szem jobban lát a gyenge szemnél: úgy a szentebb ember is több boldogságot élvez, mint a kevésbé szent! ...

6. *Isten, Isten ítélete, a halhatatlanság, a tárgyilagos erkölcsi törvény, a lelkiismeret, -; ezek az erkölcs alappillérei. Ezek megdőltével az erkölcs is megdől; más szó val: a vallás az erkölcs szülőanyja.* Ha egy démon csak tíznapra is kilopná az emberek szívéből az Istenben, vagy a halhatatlanságban való hitet: nyomban megszűnnék a lelkiismeret ereje, fõlszabadulnának az önzés és a bűnös szenvedélyek, és olyan förtelmek színhelyévé lenne a föld, amilyent még nem látott a világ.

Az ember eszével megismeri Isten gondolatait, Isten akaratát, s a megismert igazság után indulva, Isten akaratához szabja a saját akaratát. Így jó létre az erkölcs. Igazság szerint mondhatjuk, hogy: *A hit az ész, az erkölcs az akarat vallása; a hit az alap, az erkölcs az épület; a hit a fa, az erkölcs a fának gyümölcse.*

7. *A krisztusi hit* azonban nemcsak igazságaival, hanem *kegyelmeivel is támasza az erkölcsi rendnek.* Az önzés, az érzékiesség, egyszóval: a bűnös szenvedélyek a vallás kegyelme nélkül egyszerűen legyőzhetetlenek. A kereszténységén kívül sok bölcselő és gondolkodó volt már, akik *jól ismerték* az erény szépségét. Akadt is köztük nem egy, aki, természete nemes vonásait követve, pillanatnyi fölbuzdulás hatása alatt nagyon szép, nemes cselekedeteket vitt végbe; de teljes önzetlenséget, a szív tisztaságát, a hűséget kicsiben és nagyban, egyszóval: *tökéletes, harmonikus jellemet hiába keresünk a kereszténységen kívül.* Mit ér hát akkor a racionalizmus szép frázisa, hogy: »Az ember a maga méltóságának tudatából emelkedjék az erényre s legyen a jellem mintaképe!« – mikor

évezredek folyamán *sohasem telt ki ilyesmi senkitől sem a tulajdon emberségéből!* . . . Egy *Szókratész*, egy *Szeneka*, egy *Cicero*, stb. gyönyörűen tudott beszélni és írni az erényről, — s életüket mégis rút dolgokkal szennyezték be. Még egy *Rousseau* is megvallja: »Előbb azt hittem, hogy az ember vallás nélkül is tisztességes ember lehet; e tévedésből azonban kigyógyultam.« *Goethe* hasonlóképpen nyilatkozik: »Önzetlen jellemekre, akiket nagyra lehet becsülni, csak ott akadtam, ahol buzgó, vallásos életet találtam.«

8. Hit nélkül csakis arról lehet szó: *mi hasznos, mi káros* az emberre nézve. *Nietsche* bámulatos nyíltsággal és nyereséggel ki is mondja: »Minden jó, ami az uralkodó osztály érdekeinek szolgál.« Ez a nyers és kegyetlen *utilitárizmus*. Ha az erény áldozatot, önmegtágadást, heroikus önfeláldozást kíván, a hitetlen azt kérdezi: mi hasznom belőle? — és másoknak engedi át az erényt, amely hasznot nem ígér. Ellenben: ha előnnyel, haszonnal kecsegtet a bűn, a *következetes hitetlen* mindenre képes, hacsak büntetlenséget remélhet. Szívesen megengedjük, hogy a hitetlen is tud jót cselekedni. A hitetlen *szociáldemokraták* néha nagyon szép áldozatokat hoznak testvéreikért. De a jó nem logikus folyománya a hitetlenségnek: a hitetlen nem a hitetlensége miatt, hanem a *hitetlensége dacára* tesz jót. A legtöbb hitetlen gyermekkorában hívő volt. Később elvetette a hitet; de az *erkölcsi* törvények elvetése nem megy oly könnyen. Miképp a nap lementé után is világít még az esti-pírban: úgy a hit még a hitetlenben is érezteti áldásos utóhatásait.

„*A jó fa jó gyümölcsöt terem; a rossz fa rossz gyümölcsöt terem.*” (*Máté* 7, 17.) A vallás logikus folyománya: az *erkölcs*; a *hitetlenség* folyománya: az *erkölcstelenség*. Aki¹ Istentől nem fél, az minden gonoszságra képes. A *szociáldemokrácia* azért helyezkedik az *istentelenség* alapjára, mert programját: a *magán-vagyon* eltörlését és a *szabad-szerelmet* (jobban mondva: a testiség szabadosságát) *vallásos alapon* nem valósíthatja meg. Ez teljes lehetetlenség!

9. Hogy mennyire üres szöbeszéd a racionalizmus *független morálja*, legvilágosabban kitűnik ama tényből, hogy¹ eddig még nem akadt törvényhozás a földkerekségén, amely valamely ország társadalmi rendjét a független morálra merte volna alapítani. Ha egy államfő így szólna alattvalóihoz: »Ezt meg ezt szabad tennetek, — amazt meg nem szabad tennetek! Elvárom, hogy a jót mindenki magáért a jóért tegye, a rosszat meg a bűn rútsága miatt kerülje!« — ha akadna egy naiv államfő, csakhamar csúffátennék alattvalói. A józan és z ezt mondja a törvényhozóknak: Minden törvényt *szankció-*

val, büntető záradékkal kell ellátni; mert az olyan törvény, amelyet büntetlenül lehet áthágni, — nem törvény. S tényleg: a törvényhozás mellett mindenütt ott látjuk a *törvényszékeket*, melyek a törvény áthágóit kérdőre vonják, s a *fegyházakat*, ahol a bűnösöket büntetik. Józan eszű uralkodó nem vállalkozhatik árnyék-királyságra. Nagyon is érthető tehát, hogy az ég és föld mindenható Teremtője és Ura sem vállalkozik arra, hogy olyan morállal tartsa fenn az erkölcsi világrendet, amely szűkölködnék a legnemesebb érdek: a mennyország örök jutalma s a pokol örök büntetésének félelme nélkül..

10. *Igazában mi is az a „független morál”?* Az istenes, vagyis az Isten parancsolataival szabályozott és a független morál között csak az a különbség, hogy az istenes morál Istentől, a lét alapjától és törvényétől, — az Isten nélkül való morál meg az ember önkényétől, szeszélyétől függ. Tehát egyik sem független. S a »független morál« nem is morál, mert nincs kötelességet szülő törvénye.

Az ember csak akkor cselekszik észszerűen, ha célt tűz maga elé s annak az elérésére törekszik. Az emberiség zöme tényleg eszerint dolgozik, izzad és fárad. Cél és ok nélkül csak a bolondok fáradnak. De ha az ember kikapcsolja életéből az Istent és az örökkévalóságot: ugyan micsoda cél, micsoda remény marad számára? . . . Az erkölcsös élet nagy munka és fáradtság gyümölcse. Nincs fárasztóbb és nehezebb dolog a világon, mint önnön érzékiségünket, rendetlen vágyainkat legyőzni s megrendszabályozni. Legjobban fáj az érzéki embernek az önmegtágadás, amely sokszor fájdalmasabb a súlyos operációnál. De miért fáradjon, miért okozzon magának fájdalmat az, aki nem hisz Istenben s nem remél örök életet? A hitetlenség álláspontjáról ostobaság az áldozatos erkölcs. A hitetlen csak akkor él észszerűen, ha enged érzékisége szeszélyeinek s nem törődik az erkölcsiség törvényeivel, amelyek önmegtágadást követelnek. Való igaz, hogy a legtöbbször a hitetlenben sem alszik el teljesen a lelkiismeret. De miért hallgasson ő a lelkiismeretére? Az ő lelkiismeretének a szava csupán óvás, vagy tanács, de nem kötelesség, mert semmitem áll a lelkiismerete mögött. Ámde olyan erkölcsi törvény, amely csupán tanács, vagy óvás jellegével bír és nem szül kötelességet, nem is törvény. Azért nem is morál a »független morál«, hanem csupán hamis utánczata a morálnak: tehát sem nem független, sem nem morál, hanem *emberámitás* az élet legfontosabb kérdésében, s az emberiség végzetes *megrontása*. Nagyon találóan írja egyik berlini paleontológus: »A röhögő jókedv titka, mellyel a tömeg az átheizmus tanításait fogadja, a tömeg erkölcsi retséjében rej-

lik. (Könyvnek még alig volt akkora sikere, mint Haeckel »Welträtsel« c. könyvének.) Mert erkölcsi téren fáznak az emberek a megerőltetéstől; még olyanok is írtóznak az effajta fáradozástól, akik hivatásuk körében nem félnek a munkától. Az atheizmus erkölcsi szempontból végtelen kényelmessé teszi az életet, S ebben rejlik sikereinek a titka. Az istentelenségben leszállhatnak az emberek a kényelmetlen magasságból, ahová az emberiség a keresztény vallás által emelkedett s ahol csak megerőltetéssel tud megállni s fáradtsággal előbbre jutni az ember; az istentelenség hívei leszállnak e magasságból a kényelmes legelőre, hol az állatok fetrengenek.« (*W. Branca*: »Der Stand unserer Kenntnisse vom fossilen Menschen«, 107. 1.)

3. A vallás a társadalmi és állatni rend alapja.

1. A ember társadalmi lény, *Arisztotelész* szerint: ζῷον πολιτικόν. Másszóval ez ennyit jelent: csak társadalomban lesz emberré az ember, mert csak társadalomban tökéletesedhetik és elégítheti ki igényeit. Ámde több tagból álló társadalmi szervezet nem állhat fön *egységesítő tekintély* nélkül. A legkisebb társadalmi szervezet: a *család*, a társadalom éltető sejtje, — a legnagyobb: az *állam*. Egyik sem boldogul az *apai*, az *államfői* tekintély nélkül. Minden fejletlen szervezet széthull, elpusztul. Még a tolvajbanda sem állhat fön tekintély nélkül. Mivel pedig a társadalom az *emberi természet kifolyása*, s mivel társadalmi szervezet *tekintély* nélkül nem állhat fön: azt kell mondanunk, hogy a társadalmi tekintély *Istentől van*, ki az emberi természetet alkotta.

Természetöknél fogva *egyenjogúak* az emberek. Hogy tehát meghódoljanak a szülői, az államfői tekintély előtt, árihoz az a meggyőződés szükséges, hogy *a tekintély Isten akaratának a kifolyása*. Nyers erő is teremthet ugyan rendet, de ez a vadállatok ketrecének a rendje, mely csak addig áll fön, míg a nyers erőtől való félelem tart. Az ilyen meghódolás azonban méltatlan az emberhez és nem is biztosítja a rend állandóságát.

2. A vallás az erkölcs szülőanyja; az *erkölcs* pedig a társadalmi és állami *rend alapja*. Miként a földből kiemelt fa elpusztul: a társadalomnak is el kell pusztulnia, ha nem Istenen épül. A kald, a római, stb. világbirodalmak rombadőltek, mikor az anyagelvi bölcelet s a kultúrával járó élvezni-vágyás tönkretette nálók a vallást és az erkölcsöt. A francia forradalom emberei 1789—1795-ig 15,000 törvényt alkottak,

temérdek vért ontottak, s mégsem tudtak rendet teremteni, úgy, hogy *Robespierre* kénytelen volt törvényben kimondani, »dekrétálni«, hogy van Isten, akit pedig »degradáltak« örjögésökben, és hogy a lélek halhatatlan. Ha az istentelenség alapján álló *szociáldemokrácia* hatalomra jutna, ez is a társadalmi és állami rend csődjét jelentené.

3. *A vallás főleg a lelkiismeret kimivelése és ápolása által alapja a társadalmi és állami rendnek. Lelkiismeret nélkül nincs megbízható tisztviselő, nincs megbízható katona és polgár. A lelkiismeret a legnagyobb biztosíték az uralkodók zsarnoksága ellen.* Az érzéki világ hatalmas erővel szól érzéki vágyainkhoz, szenvedélyeinkhez. A szenvedély szava sokkal erősebben nyilatkozik meg belsőkben, mint a lelkiismeret gyengéd, félnk szózata. Ha a vallás a maga fenséges igazságaival nem siet a lelkiismeret segítségére s nem támogatja, élesíti és neveli a lelkiismeretet, akkor a szenvedély lesz úrrá az emberen. »Vallás nélkül az uralkodók és kormányzók zsarnokok, a hivatalnokok önző hatalmaskodók, a bírák pártoskodók, a tanítók a gyermekek megrontói, a papok népcsalók, a szülők gonosz szellemeik gyermekeiknek, a gazdagok keményszívű tékozlók, a munkások elégedetlen forradalmárok, a szegények vigasz és remény nélkül szűkölködő, nyomorult teremtmények, a haldoklók kétségbeeső emberek.« (*Ketteler.*) Mert a vallás nevelő ereje nélkül az önző vadállat kerekedik fölül az emberben.

4. Mikor *Voltaire* jóbarátjai egyalkalommal szabadjára eresztették istentelen nyelvöket, az istentelenség e prófétája így szólt hozzájuk: »Várjatok, míg kimennek a szolgálaim! addig ne beszéljetek ilyeneket; mert különben a legközelebbi éjjelen meggyilkolhatnak engem.« *Voltaire* sok szellemi rokona úgy vélekedik, hogy a vallás szükséges fék a *nép számára*, önáló azonban a *míveltség pótolja* a vallást. Hanem ez óriási tévedés. A míveltség ugyanis az *ész csiszoltsága*. A míveltséggel nagyon jól megfér az *akarata gonoszága*. Már *Szókratész* is fölismerte, hogy annál veszedelmesebb a gonosz ember, mennél nagyobb a tudása. A betörők »királyai«, a legravaszabb gonosztevők nem a míveletlen, tudatlan népből kerülnek ki! . . .

A hatalom kezelői, a nép szellemi vezérei mindenkéül inkább kötelesek buzgó vallásossággal ápolni magukban a lelkiismeretet és példájokkal jótékonyan hatni a nép nevelésére.

5. A *legnagyobb gonosztevők*, a társadalom és állam legnagyobb kártevői azok, akik akár példájokkal, akár a tudomány, művészet, stb. cégére alatt *a vallást és erkölcsöt* tá-

madják és rongálják; mert ezzel a társadalmi és állami rendnek az *életgyökereit* támadják meg. »Aki bármi olyast tesz, ami lealacsonyítja a kereszténységet, árulást követ el az emberiség civilizációja ellen.« (*Macaulay.*) Az írókról mondja *Geibel*: »Mennél édesebb a méreg és mennél szebb a forma; mennél nagyobb a tehetség és mennél rosszabb a tehetség használata: annál nagyobb lesz felelőségek az ítélet napján.« (*Plateau* nyilatkozatát 1. a 29. lapon!)

Arisztotelész szerint az állam szükséges kellékei, melyek nélkül fönn nem állhat: a *vallás*, földművelés, ipar, katonai-*f.)*fhügy és az igazságszolgáltatás. Első helyre a *vallás* ügyét teszi. Az isteni-tisztelet számára, szerinte, külön épületek emelendők és főtartásukra a földbirtok egy negyed-része rendelendő. – Még *Hegel* is elismeri, hogy: »A törvények a vallástól nyernek érvényt.« A fölvilágosodott, szabadságszerető *görögök* nem tudtak odáig emelkedni, hogy az istentelenséget megtűrték volna: az áttheizmust egyszerűen halállal büntették. *A modern élet legnagyobb átká: az istentelenség szabadossága.* Keresztény ember istenre bízva az istentelen megbüntetését, – de az istentelenség *terjesztését* a legnagyobb merényletnek tekinti. Ha az állam nem tekinti földadatának, hogy az istentelenséget megbüntesse, legalább útját kell állania az istentelenség és erkölcstelenség terjesztésének és nem szabad javadalom adományozásával előmozdítania az istentelenség és erkölcstelenség terjesztését.

1908. máj. 13-án sub auspiciis regiis lefolyó ünnepélyes doktoravatás alkalmával mondotta *gr. Apponyi Albert* e súlyos szavakat a tudomány felelőségéről. »A tudás hatalom, és minden hatalom felelőséggel jár. A közhatalmak gyakorlásával összekötött felelőséget törvények szabályozzák: a tudás hatalmának felelőségét egyedül a lelkiismeret hajtja végre. Pedig mily félelmes e hatalom! Úgyszólván védtelenül állanak a nemtudók a tudókkal, sőt a keveset-tudók a sokat-tudókkal szemben; mert a nemtudók nem képesek önállóan megbírálni a tudók tanítását s így az igazság erejével hat rajok a tudás mezében megjelenő tévely is, különösen, ha rossz ösztöneikben szövetségesekre talál. Nincs a közhatalomnak olyan letéteményese, ki annyit pusztíthat, annyit rombolhat, amennyit pusztít és rombol a tudás fegyvereinek lelkiismeretlen, vagy akár csak könnyelmű forgatója. Amilyen magasztos tehát a tudásra való törekvés és maga a tudás, ha erős erkölcsi érzés, komoly lelkiismeret vezeti annak a fölhasználását: éppoly alávaló, ha ettől az erkölcsi önirányítástól, ettől a lelkiismereti önbírálattól elszakad. Ez a végzetes szakadás pedig beáll, mihelyt hajszálnyira is eltér attól, amiért lelkiismerete-

sen meggondolva jótállhat; mihelyt valami olyant állít, amiről nincs egészen meggyőződve; mihelyt kétségtelen igazságként hirdet olyat, amit még csak keres; mihelyt rombol, ahol építeni nem képes. Szent a tudomány s a tudomány szabadsága, ha a saját erkölcsi törvényének határai közt marad, amelyeknek túllépése tulajdonképen nem is tudomány, hanem a tudás technikájával űzött csalfa játék, a tudomány valójának megtagadása.« A szabadsággal való visszaélést minden téren korlátozzák: miért volna hát kivétel a tudomány szabadságával űzött csalfa s gonosz játék? Ha az élelmiszerek hamisítói s a mérgekvevőket büntetik: miért maradjanak bűnhődés nélkül a szellemi és erkölcsi értékek meghamisítói s a lelki mérgezés tettesei? Ha van ügyesség és bíróság a hazaáruló üzelmek kinyomozására s megbüntetésére: miért ne lehetne fórum az igazság és erkölcs ellen elkövetett üzelmek megtorlására? Legalább a természetes erkölcsi rend támadóit minden államnak felelősségre kellene vonnia s a nyílt vallásgúnyolást meg kellene akadályoznia. Részben meg is teszik ezt a modern államok, de nem a kellő komolysággal és szigorúsággal.

4. A természetes kinyilatkoztatás.

1. Az emberi szellemnek terméke a gondolat. A beszéd a gondolatnak múló, az írás meg tartós kifejezése. Beszédjével és írásával hozza az ember tudomásukra embertársainak és az utódoknak, ami a lelkében történt. A *beszéd és az írás a lélek kinyilatkoztatása*; mert, ami a lélekben történt, az ily úton-módon *nyilvánvalóvá* lesz mások előtt. Minden könyv, minden egyes mondat kinyilatkoztatás. Egyáltalán mindaz kinyilatkoztatás, ami szellemi munkát, gondolatot fejez ki, pl.: a szerszám, ház, templom, festmény, szobor, stb. A két-kerekű talyiga, az első vasszerszám — óriási szellemi munkáról beszélnek.

2. Hogyan fejezi ki *Isten* azt, ami benne történik? *Isten* nem betűkkel ír, nem szavakkal beszél: *Isten teremtéssel* fejezi ki gondolatait. Minden egyes lény s a lényeknek egymáshoz való viszonya arról tanúskodik, ami *Istenben* történt (gondolat, elhatározás). Mivel pedig a teremtett lények állandóan hirdetik *Isten* gondolatait: a teremtést *Isten* írásának, a lényeket *Isten* betűinek nevezhetjük.

A legnagyobb és legbölcsebb könyv: a *világ, a természet* könyve. *Isten* ujjá írta ezt a könyvet. „*Coeli enarrant glóriám Dei, — Az egek beszélnek Isten dicsőségét.*” (Zsolt.

18, 1.) De nemcsak a napok és csillagok, — a kis bogárka, a szúnyog is Isten nagyságáról: bölcseségéről, hatalmáról és jóságáról beszélnek.

3. Mikor az *ember*, a főbetű az Isten könyvében, megjelent a földön, a természet nagy könyvében akkor már temérdek gondolat volt följegyezve. S hogy idővel a föld múltjáról is értesülhessen az ember, a földrétegek nagy múzeumában hagyott számára följegyzéseket a Teremtő. Az embernek kezdettől fogva főfoglalkozása volt: *az olvasás az Isten könyvében*. Hisz azért ruházta föl Isten *ésszel* az embert, hogy ne csak lássa a természet betűit, mint az állat, hanem, hogy képes legyen fölfogni azoknak a betűknek az *értelmét* is. „*Ami ismeret az Istenről lehet, nyilván van előttök is* (a pogányok előtt); *mivel Isten kijelentette nekik* (a természet könyve által); *mert, ami benne láthatatlan, úgymint örökkévaló ereje és Istensége, világ teremtésétől fogva munkáiból megérthető és látható, ágy, hogy ők menthetetlenek*” (tudatlansággal nem védekezhetnek). (Róm. 1, 19. 20.)

4. A világ beszédje az Istenről: a *természetes kinyilatkoztatás*. Ebből körülbelül a következőket olvashatta ki az ember: 1. *Van Isten*, ki a természet nagy könyvét írta. S mivel a világban összefüggés, rend és összhang van, — csak egy szerzőnek a munkája lehet az. 2. A Teremtő gondolkodó és cselekvő, tehát *személyes* lény. 3. A világ Alkotója *végtelesen bölcs és hatalmas*, mivel oly nagyszabású remeket tudott kigondolni és megalkotni. 4. *Isten és ember között a szülő és gyermek, az úr és szolga* viszonya van; azért: 5. *az ember életföladata az Istent megismerni, akaratát teljesíteni*, más szóval: az embernek azon kell lennie, hogy az Istent szeresse, tisztelje (imádság, áldozat), és az embertársaihoz való viszonyából folyó törvényeket megtartsa. 6. Ha az ember jól megérőltette volna magát, akár mind a X.-parancsolatot is kiolvashatta volna az Isten és embertársaihoz való viszonyából. 7. Szellemi és valláserkölcsei életéből megismerhette az ember, hogy a nemesebb része, *a lelke halhatatlan*, és hogy Isten előtt felelni fog életéről. Ezek az igazságok, amelyeket csupán *józan eszével* is megismerhet az ember, ezek alkotják a *természetes vallást*.

Amit az ember ezenkívül olvas ki a természetből, ami nem vonatkozik egyenest az embernek Istenhez való viszonyára, — azt meg *természettudománynak* nevezzük.

Bár a természet nagy könyve évezredek óta nyitva áll az emberek előtt, mégis, még a legnagyobb lángelmék sem vitték többre a silabizálásnál, és sok dologban inkább csak találgatják, mint ismerik a betűk értelmét.

5. A tevőleges kinyilatkoztatás szükséges voltáról.

1. A lehetőségtől a valóságig messze az út. Abból, hogy valami megismerhető, még távolról sem következik, hogy a z ember tényleg meg is ismeri azt. Pythagorász-tételét a sok milliárdnyi ember közt éppen csak Pythagorász ismerte föl. A természetet szemünkkel látjuk, kezünkkel foghatjuk; de azért ki merné azt mondani, hogy a természet minden csinját-binját megismerte? . . . A *vallási* igazságok meg fölülre még nagyon is elütnek egyéb igazságoktól. A matematika, a fizika bizonyos tételei általános elfogadásra találtak a művelt világban, mert ezek az igazságok *közömbösek az életre nézve*; ha azonban súlyos kötelességek folynának belőlök, bizony nem találnának olyan általános elfogadásra. A *vallási Igazságok* húsba-vérbe vágnak, *súlyos kötelességeket* rónak az emberre, amiért is félelemmel és kételkedéssel közeledik feléjük az ember s még akkor is nehezen hódol meg nekik, ha Isten tekintélye áll a *vallási igazságok és kötelességek mögött*. Azért a *tiszta észvallás*, melyet az ember maga alkot magának, — merő ábránd. Nem ismerni, hanem [^]ismerni az igazságot: ez a legnehezebb dolog a vallás terén. Ez az oka, hogy még az észvallás igazságai is meginognak, ha isteni tekintély nem támogatja őket.

2. *Plató* szerint: »Az igazság ismerete nem a tömeg dolga, hanem mindenkor csak *kévéseké*, kik az emberiség nemességét alkotják.« [^] A z észbeli tehetség korlátoltsága, a gondolkodásbeli restség, a rendetlen szenvedélyek, az élet gondjai a legtöbb embert visszatartják az igazság kutatásától. Már pedig a *vallási igazságot minden embernek* gyermekkorától kezdve kellene bírnia, hogy aszerint rendezhesse be életét. S ha valaki egész életén át csak kutat, és öreg korában végül birtokába jut az igazságnak, — ugyan mikor fogja gyakorlatban megvalósítani az igazságot? . . . Ám a valóság az, hogy nem mindenki kutatott az igazság után az ó-korban, és most is csak egyesek kutatnak utána.

Plató, *Arisztotelész*, *Cicero* jelzik a magaslatot, melyre az ó-korban az emberi ész a maga erejéből emelkedett. Tény, hogy e bölcs férfiak sok igazságot ismertek meg, sok szépet írtak; de az is tény, hogy sok fontos dologban tévedtek. *Arisztotelész* szerint a nő és a rabszolga nem teljes értékű ember. *Plató* az ő eszményi államában megengedi a nőközösséget, a torz-alakú, vagy gyenge gyermekek megölését ajánlja, a rabszolgát, a barbárt megveti. *Cicero* védelmezi a hazugságot, a hamis esküt, a boszúállást. Hozzá még e bölcs

férfiak, *Szókratész*szel együtt, nem szakítottak teljesen a politheizmussal, sőt Plató és Cicero államvallásul ajánlják azt. E bölcsek maguk is abban a hitben voltak, hogy nem bírják a teljes igazságot, és *Plató* egyik tanítványával együtt ezzel vigasztalódtak: »Várjunk hát valakire, legyen az akár maga az Isten, akár Istentől ihletett ember, aki megtanít minket vallási kötelességeinkre s a hályogot leveszi szemünk-ről.« *Cicero* szerint: »Quaestio de natura deorum perdifficilis et perobscura, — Az istenek természetéről szóló kérdés túlságosan nehéz és homályos.« Az igazi, Istennek tetsző istenitisztelet dolgában még maguk a bölcsek sem tudtak eligazodni. Bölcs férfiak is helyeselték a kicsapongást az istenek tiszteletére. *Plató*, *Szókratész* e pontban is onnan fölülről vártak világosságot. *Alkibiádész*: »Mondd csak, atyám, miképpen kell tisztelnünk az istenséget?« — *Szókratész*: »Barátom! ezt csak az istenség maga tudja megmondani; nekünk várunk kell, míg Isten *bölcsét küld az égből*, aki megmondja, hogyan kell tisztelnünk az Istent.« — *Alkibiádész*: »Bár az én időmben jelent volna meg a földön, úgy ragaszkodnám hozzá, miként a gyermek anyja öléhez simul!« (*Plató*: *Gorgiász*.)

Az ó-korban a bölcsekedés vége rendszerint a *kétkelés* és a *pessimizmus* volt: »Soha senki sem ismerte meg a biztos igazságot, s nem is fogja megismerni, sem az istenek, sem a világ dolgában; s ha sikerülne is valakinek a tökéletes igazságot kimondania, ő maga sem tudná (hogy t. i. igazat mondott), mert mindenhez hozzátapad a *vélekedés*.» Az „*Ignoramus et ig no rabi mu s*” tehát már az ó-korban is ismeretes volt! . . .

Az igazság megvalósításában: az erkölcsben még a bölcsek is igazán csehül állottak. Maga *Cicero* kénytelen megvallani: »Cum eorum vita mirabiliter pugnat oratio, quod turpissimum est, — A beszédjök meglepően ellentétben van az életmódjokkal, ami bizony igen ocsmány dolog.« Á bölcsek külvilágban is elzárkóztak a tömegetől, s nemhogy országokat nem térítettek az igazság útjára, de még egy falut, egy családot, sőt jómagukat sem tudták megtéríteni. Ilyen bizonyosságok alapján kénytelen ezt vallani a józan ész *Akvinói sz. Tamással*: „*Azért szükséges volt, hogy Isten oktassa az embert, még abban is, amit az ember természetes értelmével megismerhet; mert az Isten igaz ismerete a tisztán természetes kutatás révén csak a) keveseknek, b) csak hosszú idő múlva, és c) sok tévedés belekeveredésével jut osztályrészül, — holott ennek az igazságnak a birtokától függ az emberiség egész üdvössége, amely egyedül Istenben van.*”

És az új-korban egészen ugyanez a helyzet az emberre nézve, ha elzárkózik a kinyilatkoztatás fényétől. A modern bölcselők csak a régi tévedések útján járnak. Találóan mondotta rólok *Hegel*: »Minden újonnan fölmerülő rendszerre rámondhatjuk Péter szavait: Azoknak lábai, akik eltemetnek, már az ajtó előtt állanak.« Ezzel önmagáról is találó ítéletet mondott Hegel.

Plútó szerint az államok akkor boldogulnak, ha azokat *bölcsek* kormányozzák. // *Frigyes* meg ezt mondta: »Ha valamelyik tartományt meg akarnám büntetni, akkor csak bölcselőkre bíznom annak a kormányzását.« *Plató* az igazságot kereső férfiakról beszélt, // *Frigyes* ellenben modern tudósokra céltott, akik megvetik a kész igazságot s azt hiszik, hogy a saját rendszerök a mindenség nyitja.

3. A »Leláncolt Prométheusz« *Aiszchülosz-tól*, *Eschenbach W.* »Parzival«-ja, *Dante* »Divina Comoediá«-ja *Shakespeare* »Hamlet«-je, *Goethe* »Faust«-ja, *Madách* nagy munkája: »Az ember tragédiája« — mindezek egy-egy prófétai magaslatoz jelentenek, melyre az emberi lángelme föl tudott emelkedni. És ezekről a magaslatozról szörnyű titkot pillantott meg az emberi ész: a *bűnnek* kínzó titkát. Az emberiség nyomorult *Lázár*, szegény bűnös; lelkét a meghasonlás az élet és a kötelesség között, s a bűn tudata marcangolja. S a bűnös lélek nagy kérdésére, melytől ideigvaló és örök boldogsága, vagy boldogtalansága függ, semmiféle bölcselotnek sincs kielégítő felelete. *Hogyan nyerhetem meg bűnöm bocsánatát?* ha elhagyom a bűnt? De hisz az, aki új adósságot nem csinál, ezzel még nem fizette meg régi adósságát! . . . Ha szomorkodom a bűn miatt? Minden szomorkodásom sem önthet életet haragom, boszúm áldozatába! . . . Érzem, hogy bánat, javulás kell a bocsánathoz; de azt is érzem, hogy javulásommal csak azt adom Istennek, amivel amúgyis tartozom neki, akkor is, ha nem vétkeztem volna. *A bűn megbocsátásához elsősorban a megbántott félnek: Istennek van szava;* s ha Isten ki nem nyilatkoztatja, miképen akar megbocsátani a bűnösnek, enélkül nem szerezhet magának megnyugvást a bűnös. »Ne várd addig, hogy vége lesz a gyötteleznek, míg az *istenek* közül valaki meg nem jelenik és *magára nem vállalja szenvedéseidet* és kész leszállani helyetted a sötét *Hádesz-ba* s a *Tártárosz* ködös mélyébe!« (Leláncolt Prométheusz, 125.)

Ha a természetes vallás *igazságai* dolgában az isteni kinyilatkoztatás csak *erkölcsileg* szükséges, mert t. i. enélkül csak *nagynehezen* megy azoknak az igazságoknak a megismerése, — a *bűn* pontjában *több* mint erkölcsi szükségesség forog

fenn. *Föltétlenül* szükséges továbbá az isteni kinyilatkoztatás a *természetfölötti cél* szempontjából.

4. Az ember természetéhez tartozik az is, hogy Istennek a teremtménye, szolgája, és hogy eszével megismeri munkáiból az Istent. Hogy az ember az isteni természet részese legyen, (a megszentelő-malaszt bírásával) hogy Istent színről-színre lássa, — ez végtelenül fölülmúlja az emberi természetet.

Ha Isten *természetfölötti célt* tűzött az ember elé, e célra nézve *föltétlenül szükséges az isteni kinyilatkoztatás*; mert ilyen kinyilatkoztatás nélkül nem ismerheti meg az ember sem a természete fölött álló célt, sem az útát-módot és eszközöket, amelyekkel eljuthat a természetfölötti célhoz. Magyarország minden lakosa magától is tudhatja, hogy a magyar királynak alattvalója; de különös királyi kijelentés nélkül sohasem tudhatja, hogy királya őt nemesi, vagy bárói, grófi rangra emelte. Hasonlóan: különös isteni kijelentés nélkül nem tudhatjuk, hogy Isten, az ő nagy szeretetében, az *isteni gyermekség* páratlan rangjára emelt minket. És ez a szükségesség akkor is föltétlen volna, ha a bűnbeesés által nem gyengült volna meg az ember akarata a bűnnel szemben. Amiként a kő a természet erejénél fogva sohasem lesz emberré: úgy az ember a maga emberségéből sohasem lehet a megszentelő-malaszt és az örök boldogság birtokosa. Ezt a fölemelést, nemesítést csak Isten különös kegyelme eszközölheti.

Hány személy van Istenben? Kicsoda Krisztus? Micsoda a krisztusi újrászületés? Micsoda a krisztusi bűnbánat? Micsoda az Oltáriszentség s a szentmise-áldozat? Lesz-e föltámadás? stb. stb. Kérdezzük ezeket valamelyik kínai, vagy japán tudóstól, aki még nem jutott érintkezésbe a krisztusi kinyilatkoztatással, — s meg sem érti kérdéseinket, nem-hogy felelni tudna rajok. Isten belső élete s szellemi működése a lelkekben rejtett világ az ember előtt. Nincs olyan mikroszkóp a világon, amellyel fölismerhetnők a különbséget a megkeresztelt és meg nem keresztelt csecsemő között; pedig a valóságban akkora különbség van közöttük, mint az élő és holt ember között. Hogy mennyire szükséges az isteni oktatás az isteni vallás dolgában, arra kiáltó bizonyíték az európai művelt világ bizonyos részének a tudatlansága. Még a theologiai tudomány is a tévedések labirintusává lesz, ha csupán az elfogult ész követi, ahelyett, hogy alázattal figyelne a magát kinyilatkoztató Istenre s alázattal fogadná az isteni oktatást. A »modernizmus« még egy Plató, és egy Cicero theologijának is alatta van.

5. Ez a kérdés: *lehetséges-e* a tevőleges isteni kinyilatkoztatás? — komolyan gondolkozó észben föl sem merülhet. Mert vájjon Isten, aki fölruházta az embert azzal a képességgel, hogy másokkal közölni tudja a maga gondolatait, vájjon ő meg nem tudná közölni az emberrel a maga gondolatait és szándékait? . . .

Lessing és más racionalisták attól tartanak, hogy az isteni kinyilatkoztatás *lealacsonyítja* az emberi észet. De ez ugyancsak bamba vélemény. Mert hiszen a tanítás és tanulás alapja az emberi haladásnak. Ha a gyermek nem tanúi szüleitől, vagy más emberektől, bizony csak alvó tehetség marad az esze s hülyeség lesz az osztályrésze. Tanítás, nevelés által lesz emberré az ember. Mi különös lenne hát abban, hogy Isten gyermekévé meg isteni tanítás és nevelés által leszünk? . . . Ha a tudós nem fogadja el másoknál a tudását és mindent önmaga elülről akar kezdeni, — akkor nincs tudományos haladás. A tudás legnagyobb részét másoktól kapja az ember. A magából a legtöbb ember nagyon keveset rak tudásának a tőkájéhez. Ha pedig az emberre nézve nem lealázó emberektől tanulni, mégkevésbé lehet megalázó a mindentudó Istentől tanulni! Az isteni kinyilatkoztatás külföldben is nem zárja ki azt, hogy az ember az *ész útján* is ne igyekezzék eljutni azoknak az igazságoknak az ismeretére, amelyek elérhetők az észre nézve. (Isten, halhatatlanság, stb.) Egyszóval: a kinyilatkoztatás nem teszi fölöslegessé az ész használatát, sőt inkább nagyon is komoly szellemi munkát kíván az az embertől.

6. Az isteni kinyilatkoztatás belső ismertető-jegyei.

1. Hogy valamely tanítást *isteni kinyilatkoztatásként* fogadjon el az ész, evégre tudnia kell, hogy ama tanítás valóban *Istentől* ered. Ha a tanítás *tartalmát* fontolóra veszi az ész, és azt találja, hogy a kérdéses tanítás *nem méltó Istenhez*, mert sérti a józan ész törvényeit, vagy a természetes erkölcsöt: akkor biztos, hogy az a tanítás *nem* isteni kinyilatkoztatás. (*Nemleges* kritérium.) Isten ugyanis nem ellenkeznénk önmagával, nem taníthat ész- vagy erkölcs-ellenes dolgot. (Hanem igenis taníthat *ész fölött* levő igazságot!) Az ilyen nemleges bizonyítékok egymagukban is elégségesek arra, hogy a különféle pogány vallások hamis voltát fölismerje az ész.

2. Ha olyan igazságokról van szó, amelyeket valódiaknak ismer el az ész, akkor azokra azt mondja az ész, hogy

azok igenis *kinyilatkoztatás gyümölcsei lehetnek*; de az is lehetséges, hogy a *maga erejéből* ismerte meg az ész azokat az igazságokat. Másként áll azonban a dolog, ha *az igazságok egész rendszeréről* van szó, amelyet összefüggés, magasztosság jellemez, mely az emberi természetet emeli, boldogítja. Itt már *nagy a valószínűség*, hogy az a magasztos vallásrendszer *isteni kinyilatkoztatásnak* az eredménye; mert tapasztalásból tudjuk, hogy az emberek nehezen ismerik meg az igazságok rendszerét, és könnyen összekeverik az igazságot tévedésekkel. Az igazság bélyegével bíró vallásrendszer éppen azért *Istenre* utal, mint forrásra. (*Tevőleges* kritérium.)

Ámbár a kinyilatkoztatás e belső kritériumai is becsesek, bizonyosságot azonban mégsem adnak. A bizonyosságra más, *külső* kritériumok szükségesek, melyekről a következőkben lesz szó.

7. A kinyilatkoztatás külső ismertető-jegyei: csodák, jövendölések.

1. Isten vagy *maga*, vagy *követei által* szól az emberiséghez. Miként az uralkodók követei pecsétetes megbízó-levéllel igazolják magukat: *Isten követeinek is isteni jellel-pecsétel* kell igazolniuk küldetésüket, olyformán, hogy Isten vagy *mindenhatóságával* (csoda), vagy *mindentudóságával* (jövendölés) tanúbizonyosságot tesz mellettük. És mindaz, aki *isteni jelre* hivatkozhatik, *föltétlenül hitelt érdemel*; mert Isten a maga mindenhatóságával, mindentudásával nem tanúskodhatik tévedés, vagy hazugság mellett.

A csoda és a jövendölés az *egyedüli* eszközök, amelyek Istennek az ő követei igazolására rendelkezésére állanak s emellett még könnyen föl is ismerhetők és hatásosak, meggyőzők. A tudós, aki új igazságot fedezett föl, okoskodással bizonyíthatja be az igazságot, vagy kísérlettel igazolhatja azt. Isten azonban, mikor *ész fölött* levő igazságot jelent ki, hiába bizonyítana érvekkel, mert az emberi ész nem láthatja át a természetét meghaladó isteni igazság belső szűkességét. Ilyenkor *csak csodával* érvelhet az Isten.

2. Bizonyos emberek szinte hideglelést kapnak a *csoda* hallatára. Ez a lelkület az *elfogultság* és a *Reinke* által is emlegetett *beteges gőg* szülöttje.

A legkisebb csoda is megdönti a tudományos rendszerbe bújt istentelenséget; nagyon természetes tehát, hogy a materialista, pántheista, racionalista retteg a csodától, mint

az ördög a szentelt-víztől. Hanem a *racionalisták* részéről nehezen érthetjük meg, hogy miért idegenkednek ők is annyira a csodáktól; mert hiszen a racionalisták, legalább látszatra, elfogadják Isten létét: és mégis, semmi szín alatt sem akarják megengedni azt, hogy jelt adhasson az Isten az ő létéről és hatalmáról. Még az agnosztikus *J. Stuart Mill* is kénytelen megvallani: »Ha egyszer elfogadjuk Isten létét, akkor az ő akarata által történt hatás nem önkényes föltevés, amelyet valamely tény megmagyarázására állítunk föl, hanem komoly lehetőség, amellyel számolnunk kell.« (Essay, 198. 1.) A racionalisták félelme a csodáktól ugyanabból a forrásból fakad, mint az istentagadók rettegése: az istentagadó materialisták és pántheisták rendszerök kedvéért és a praktikus következmények elhárítása végett nem akarnak tudni a csodáról; a racionalisták meg azért tagadják a csodát, mert másképp el kellene fogadniok a természetfölötti vallást, — ez pedig nem illik rendszerökbe, ettől idegenkednek gögjükben.

3. *A csoda olyan érzéki történet, amelyet Isten ereje hoz létre, s amelyet a természet erői nem hozhatnak létre.*

A csoda az emberre nézve természetfölötti, Istenre nézve azonban természetes dolog, istennek sajátlagos működése a teremtés; a csoda pedig a teremtői erőnek a kifolyása. Mélységes gondolat az, amit *Goethe* Fausztjában olvasunk: »Auf einmal sah ich Rat, und schreib getrost: im Anfang war die Tat.« Az egész világ Isten szabad elhatározásának, teremtői működésének köszöni a létét, minden törvényeivel együtt. A világ maga egy megkövesedett nagy csoda, Isten teremtői erejének, bölcsességének a jele. A világ megteremtésével azonban korántsem merült ki Isten ereje; ha akarja, új világokat alkothat. Senkinek sincs hatalmában tétlenségre kárhoznatni az Istent. Ha pedig Isten teremtői ereje működésbe lép, az eredmény reánk nézve mindenkor csoda; mert sem mi magunk, sem a természet egyéb erői nem tudnak teremteni. Isten öröktől fogva elhatározta a világ megteremtését. És Isten emez elhatározásának az eredménye a világ, összes erőivel, törvényeivel együtt. De Isten épúgy öröktől fogva akarhatta, hogy az ő teremtői ereje, magasabb indító-okokból, időnkint ismét működésbe lépjen. És ennek az isteni elhatározásnak az eredménye: a csoda, vagyis olyasvalami, aminek létrehozására a természetet nem rendezte be a Teremtő. Valamely már föloszlásnak induló halott új életre keltése olyasvalami, aminek létrehozására nincs berendezve a természet. És ha az ilyen halott mégis életre kel,- e fölött tudós és nemtudós egyaránt elcsodálkozik, meglepődik, és

kénytelen megvallani: Isten ujja működik itt! A csoda esze-rint a legalkalmasabb eszköz annak az igazolására, hogy az, akinek javára a csoda történik, valóban Istennek a követe s így bizonyos, hogy igazat beszél.

4. Hanem a hitetlenség sehogyan sem akar belenyugodni abba, hogy tényleg mivel csodákat az Isten. A legfurcsább a csodák ellen való ágaskodásban, hogy a hitetlenség isten ellen Istennek a saját művét: a *természetet* akarja kijátszani: a) »Minden, ami történik, a *természet erői* által megy végbe; természetes ok nélkül való történés nincs, sőt nem is lehetséges.« így a hitetlen. Válaszunk: A természet folyása valóban azoknak az okoknak az eredménye, melyeket Isten a teremtéskor a világba helyezett. Az is igaz, hogy megfelelő ok nélkül semmisen történik. A csoda azonban *nem ok nélkül*, hanem csak *természetes* ok nélkül történik. A megfelelő ok igenis ott áll a csoda mögött: *Isten hatalma, mely az egész természetnek is oka*. A csoda akkor is Isten hatalmának köszöni a létrejöttét, ha ember közbejöttével megy az végbe.

b) »A természet *anyag- és erő-készlete állandó*, s éppen ez biztosítja a világ fönnállását. A csoda értelmében azonban megszorodnék, vagy megfogyatkoznék az anyag és az erő, — ez pedig ellenkezik az anyag és az erő megmaradásának elvével.« Az anyag és az erő mennyisége tényleg állandó a természetben, mert sem ember, sem más természeti erő — sem nem teremthet, sem meg nem semmisíthet sem anyagot, sem erőt. De abból, hogy az *ember nem tud* anyagot teremteni, még távolról sem következik, hogy *Isten*, ki a világ összes anyagát teremtette, nem teremthetne új anyagot, ha akar. — Az *erő* megmaradásának elve pedig igenis érvényes a fizikai és a kémiai erőkre nézve, — de már az *akarata* energiája fölötté áll ennek az elvnek. Egy *Nagy Sándor*, egy *Napoleon* akarata ugyancsak hatalmas energiát jelentett, amelynek fizikai és kémiai ellenértékét kissé bajos volna megkeresni.

Nem is minden csoda hoz *új anyagot és energiát* a világ-egyetembe. A meglevő energiák isteni, a természet rendjétől elütő irányítása is eredményezhet csodát. A csodálatos kenyér-szaporításnál az Úr Jézus megteremthette a kenyér anyagát; de úgy is mivelhette a csodát, hogy a kenyér anyagát a már meglevő anyagból vette. Ha isteni csodával gyarapodik a világ anyaga és energiája, csak a *létrejöttük* csodálatos, azontúl azonban az anyag és az erő törvényeinek engedelmessékednek. A világ-egyetem egyensúlyát tehát nem kell félteni a csodától. Ha néhány száz métermázsányi meteor nem zökent ki a földet egyensúlyából: a csodával kapcsolatos csekélyke anyag és energia sem fogja tönkretenni a világot.

Egyébként ez az ellenvetés nagyon rosszul fest a kultúr-ember részéről, aki nap-nap mellett belenyúl a természetbe: itt hatványozott működésre és összeműködésre kényszeríti az erőket, amott meg megakasztja azokat rendes működésükben. Az orvos pl. megakadályozza a méreg hatását ellenmeggel, s nem enged szabad folyást ama hatásoknak, melyek a beteg halálát okozhatnák. Az egész technika, az egész kultúra nem egyéb, mint az emberi szellem uralma az anyag és a vak erők fölött. S ha az emberi szellem nem veszélyezteti a természet egyensúlyát: az Istentől mégkevésbé kell féltünk a saját művét.

c) »A csoda *megzavarja a természet rendjét*, lehetlenné teszi a természettudományt; mert így sohasem lehetne tudni, ha vájjon valamely történés a természeti erőknek, vagy pedig természetfölötti behatásnak az eredménye-e?« . . . A *tudomány* a természet *rendes* történéseit kutatja. A csoda, rendkívüliségénél és természetfölötti jellegénél fogva, nem tárgya a természettudománynak. S nemcsak hogy nem zavarja a természet rendes folyását a csoda, de sőt egyenest föltételezi a természet rendjét; mért chaosban nem is vehetnők észre a csodát. Kár a csodától a természet »örök törvényeit« féltetni! . . . »Ha Krisztus egy szóval beteget gyógyít, tán lomtárba vethetjük az egész orvosi tudományt? Ha Krisztus Lázárt föltámasztja, attól kell-e tartanunk, hogy összes elődeink föltámadnak s visszakövetelik tőlünk birtokaikat? Ha Krisztus pár kenyeret megszorít, úgy, hogy ezek jóllaknak, — nem kell-e többé gabonát vetnünk? Isten nem zavarja meg csodáival a természet törvényeit, amelyeket ő maga adott.« (P. Roh: Kicsoda Krisztus?)

A csoda a természeten *kívül*, a természeten *fölül* történik, s csak látszatra semmisíti meg a természet erejét. Az Úr Jézus vízen járt, amivel látszatra megsemmisítette a nehézkedés törvényét »ad hoc«; de ez csak látszat volt; a valóságban isteni erejével ellensúlyozta a nehézkedést, amely azon túl is érvényben maradt. A természeti erők ellensúlyozása és irányítása mindennapos dolog a természetben: a föld centrifugális ereje ellensúlyozza a nap vonzásából eredő nehézkedést; valahányszor egyet lépünk, legyőzzük a nehézkedés- okozta vonzást; a fa s az állat életerele irányítja a fában és az állatban végbemenő fizikai és kémiai történéseket. Az ember meg éppenséggel művészkedik abban, hogy az egyik erőt a másikkal paralizálja. Mindez benyúlás, sokszor erőszakos beavatkozás a természetbe, s ha a természetes tényezők erőszaka nem borítja föl a természet rendjét, maga a természet Alkotója sem borítja föl, ha egyszer-másszor föltűnően beavatkozik a tulajdon művébe.

d) »A természet mindenre elégséges; a természet eléggé kinyilatkoztatja az Istent.« — A természet elégséges arra a célra, amelyre az Isten teremtette és berendezte. A csoda nem toldoz-foldoz a világ rendjén, — de *magasabb, erkölcsi okokból* történik. Sokan éppen a természet rendes folyásából azt következtetik, hogy minden csak az anyag örök törvényeinek szükségszerű folyománya; miért ne tehetne tehát csodát az Isten, hogy a természetten való uralmát megmutassa? . . .

150 évvel ezelőtt még ezt írta *Rousseau*: »Ha valaki komolyan vetné föl a kérdést: vajjon Isten mivelhet-e csodát? meg nem érdemlett tiszteletben részesítenők őt azzal, ha komolyan akarnánk neki válaszolni; az a helyes eljárás az ilyennel szemben, ha az örültek házában rendelünk neki helyet.« Annál különösebb a csodától való rettegés a *termé-Iszettudomány* korában, amely magában a természetben is mindig több és több rendkívüli, csodálatos dolgot fedez föl. A kémikus két gázt éget el: *hydrogént* és *oxigént*. Az elégséges alkalmával két atom hydrogen egyesül egy atom oxigénnel, s ennek az egyesülésnek eredménye a *víz*, amely folyékony, sokkal súlyosabb test, az égést akadályozza, holott a hydrogen égő gáz, az oxigén meg elősegíti az égést. Ki fogja föl ezt?! . . . A botanikus *makkot* vet el. A makk két irányban kezd fejlődni: a gyökerek lefelé törnek, a törzs fölfelé növekszik. A botanikus azt mondja, hogy ebben a nehézkedés működik mint izgató-erő, hogy a gyökérzetnek pozitív, a törzsnek meg negatív geotropizmusa van. Ám a terminus technikus itt csak a tudatlanság takarója; mert ki fogja azt föl, hogy a nehézkedés a gyökeret vonzza, a hatalmas törzset meg taszítja?! . . . A meleg kiterjeszti, a hideg összehúzza a testeket. Ez természeti törvény. S lám, a *víz* nem hódol e törvénynek! -|- 4° foknál a legsűrűbb, 0°-nál meg már oly kiterjedésű, mint -j- 8° foknál, és mikor megfagy, akkor már Q o / o – k a l növekedik a kiterjedése. Azt tudjuk, hogy a víznek ez a természete nagy áldás az élet háztartásában; de ki tudja e jelenség *igazi okát*? . . . Azt mondják, a víz molekulái így vannak szervezve; de *miért* vannak így szervezve? Biztosra vehető, hogy a víz e viselkedésének természetes oka van; de ki ismeri ezt az okot? . . .

Mivel maga a természet is sok olyan csodálatos dolgot tüntet föl, amelyeket, legalább ezidőszerint, nem tudunk fölfogni, szinte nevetséges dolog a csodák ellen azért hadarni, mert azok fölfoghatatlanok. Istennek a teremtői működését époly kevéssé foghatjuk föl, mint ahogyan a tehén nem érti, hogyan készült az „*Ember tragédiája*” s hogy mi e drámának az értelme! . . . Az ember és állat működése és

megismerése lényegesen elüt egymástól: épígy az isten és az ember működése is lényegesen különbözik egymástól. Az állatra nézve az ember működése természetfölötti, s az emberre nézve az Isten működése természetfölötti. Mivel a csoda *isteni* működés eredménye, nagyon természetes, hogy bizonyos tekintetben épígy, mint a teremtés, fölfoghatatlan az ránk nézve. Az igazi tudós tartózkodó, és csupán azért, mert valamely dolog fölfoghatatlan, nem tagadja a nyilvánvaló tényeket. Ha azt állítja, hogy a vizet a hideg kiterjeszti, jóllehet természeti törvény, hogy a hideg összehúzza a testeket, nem tagadja el a víz természetét, hanem ezt mondja: a víz kivétel, amelynek célját értem, de az okát nem tudom. Ha a csillagász azt találja, hogy naprendszerünkben vannak égi-testek, amelyek nem nyugatról keletre, hanem megfordítva, keletről nyugatra forognak, — nem tagadja e kivételes tüneményt, hanem azt mondja: itt kivételről van szó, amelyet nem tudok megmagyarázni.

A gondolkodó ember ebből azt is látja, hogy a természet törvényei nem föltételnek, hogy a természet nagyon jól megbírja a kivételeket, amiért is a csodák miatt sem dől össze, a világ.

Ha a tudósok a fölfoghatatlanság miatt a tagadás terére léptek, már nagyon sokszor szégyent vallottak. Mikor *Newton* fölfedezte a nehézkedés törvényét, nem akarékifia, hanem egy *Huyghens* nevetség tárgyává tette a nagy tudóst. *Oalvani-i* a békák táncmesterének csúfolták tudós kortársai. Mikor *Stephenson* azt merte állítani, hogy gőzhajókat fog építeni, amelyek óránként 12 mérföld sebességgel haladnak, tudós kortársai a levegő, a víz, stb. ellenállásából kiszámították, hogy ez lehetetlen; a német tudósok meg azzal rémítették az embereket, hogy ilyen gyorsaság megölné az embereket, mert nem tudnának lélegzetet venni. Ma óránként 25—30 csomót is tesznek meg egyes hajók. — 1751. május 26-án Horvátországban meteorvas esett le az égből. A zágrábi szentszék jegyzőkönyvet vett föl az esetről, — a bécsi egyetem tudós tanárai és más tudósok meg gúnyt űztek az °gyügyü papokból. — Ha 30 év előtt valaki komolyan állította volna, hogy élő ember csontvázát le akarja fényképezni, bizonyára kinevették volna. Ma bárki megteheti ezt *aRöntgen*-sugarakkal. És ha maga az emberi szellem is sok csodálatos dolgot mivel a természet erőivel, nagyon természetes, hogy még csodálatosabb, még kevésbbé fölfogható az eredmény, ha maga Isten nyúl a természetbe. Azért a csodától való idegenkedés csak úgy magyarázható meg, hogy sokan *fél-*

nek a csoda logikus következményeitől, s minden úton-módon tagadni igyekeznek a csodát — a hitetlen rendszer kedvéért

5. Isten követeinek második hitelesítő pecsétje: a *jövendölés*. Mózes azt mondja az izraelitáknak: Ha Dathan és Abiron úgy halnak meg, mint más emberek, akkor nem vagyok Isten követe; de ha az Úr új, rendkívüli dolgot tesz, úgy, hogy a föld megnyitja száját s ők élve mennek a pokolba, — akkor megtudjátok, hogy káromolták az Istent. (Móz. IV. 16, 28. 30.) Az Úr Jézus előre megmondja, hogy a kereszten fog meghalni, (Máté 20, 19.) bár emberi számítás szerint inkább a megkövezés várt órá is, mint sz. István vértanúra. Megjövendöli Jeruzsálem pusztulását, ami pontosan meg is történt. (Luk. 19. 44.) Péternek fogadkozása dacára megjövendöli, hogy háromszor megtagadja őt, mielőtt a kakas kétszer szól. (Márk 14, 30.) Ezek jövendölések, olyan jövő eseményeknek határozott előre megmondása, melyeket ember nem mondhat meg előre (de más teremtettség sem).

Pythia eleinte inkább azt jelentette: minek *kellene* történnie, mint azt, hogy mi fog történni; később meg, *Démoszthenész* szerint, politizált. A *Sibylla*, Cicero szerint, úgy beszélt: »Ut quodcumque accidisset, praedictum videretur, — Hogy bármi történt is, a jövendölés ráülő lett legyen.« A sejtés, a világos látás és effélék — a túlzogatott idegzet következtében oly dolgok előre jelzése, amelyeknek rejtett okai már megvannak. Ilyen alapon a gonoszlélek is megjelentetheti a jövőt; de mindez nem igazi jövendölés.

8. A csodák fölismerhetősége.

1. A *csodánál* két dolgot ismerünk meg: a) magát a *tényt*, b) azt, hogy a tény *nem a természet erőinek eredménye*. Az isteni erő működésének a módja fölfoghatatlan előttünk. A csodák ellenségei ellenben így okoskodnak: Hogy fölismerhesük, vájjon valamely történés fölülmúlja-e a természet erőit, ahhoz szükséges, hogy a) a természet *összes* erőit ismerjük; b) tudnunk kell a végső határt, ameddig a természet erőinek a hatása terjed. Másként a csodát nem különböztethetjük meg a természetes történéstől, és így a csoda fölöslegessé válik, mert nem ismerhető föl, tehát elveszti bizonyító erejét. Isten pedig fölösleges dolgokra nem pazarolja erejét. — A racionalizmusnak ez az okoskodása valóban nagy ravaszságra vall. Tény, hogy a legnagyobb tudós sem ismeri a természet összes erőit, s azt is igazán bajos megmondani, meddig terjed a természet erőinek a határa.

E szerint az okoskodás szerint tehát sohasem ismerhetnők meg a csodát. A valóság azonban egészen más képet mutat.

2. A racionalizmusnak erre az okoskodására a következőket feleljük: Először is, jókora *képmutatás* kell az effajta okoskodáshoz, hogy t. i. azok, akik folyton úgy viselkednek, mintha a természet műhelyének összes titkait ellesték volna, itt egyszerre szerénykednek s a tudás fogyatékoságával takaródnak. Így eleve sejthetjük, hogy az egész okoskodás csak hamiskodás, futás az igazság elől. — Mikor *konkrét* csodáról van szó, egyáltalán nem szükséges a természet *összes* erőire gondolnunk; tökéletesen elég, ha azokra az erőkre gondolunk, melyek a konkrét csodánál szóba jöhetnek. Mikor az Úr megszorítja a kenyeret, mi szükségünk van a fizika, a kémia összes erőire? Teljesen elég, ha a gabona szaporodását ismerjük és tudjuk, hogy vetés, kelés, növekedés, érés, aratás, cséplés, őrlés, sütés kell a kenyér előállításához. S ha látjuk, hogy minderről itt szó sincs, hanem *egyszerre, puszta parancsra* szaporodik meg a kenyér, — ebből tudjuk, hogy ezt bizony nem a természet erői tették.

3. Annak a megítéléséhez, hogy valamely történés nem a természet erőinek az eredménye, korántsem kell azt tudnunk, hogy mire képesek a természet erői, hanem elég, ha azt tudjuk, hogy *mire nem képesek*. Azt nem tudhatom pontosan, hogy egy ember hány kilót tud puszta kézzel fölemelni; de azt igenis tudom, hogy száz métermázsát nem tud fölemelni. A bocsánatos és halálos bűn között sokszor bajos különbséget tenni; de azt biztosan tudom, hogy a szántszándékos gyilkosság halálos bűn. Bármennyire halad is az orvosi tudomány, azt biztosan tudjuk, hogy az orvos puszta szavára nem kel új életre a már rothadásnak indult holttest. Akármilyen sok titkot fejtett is meg a meteorológia, ha az ember robbanásokkal mesterségesen tud is esőt előidézni, — annyira mégsem viszi sohasem ez a tudomány, hogy puszta parancsára megálljon a szél és lecsendesedjék a háborgó tenger. Az ember leleményes esze föltalálta a kormányozható repülő-gépet, amelyen szédítő magasra emelkedik; de minden eszköz nélkül bajosan fog valaki a felhők fölé emelkedni. Kiváltképen az Úr Jézus csodái oly egyszerűek, annyira elűtnek a természeti történésektől, hogy nemcsak a tudós, de az egyszerű ember is nyomban észreveszi csodás természetöket. Az ember igen jól különbséget tud tenni a maga cselekvése és a természet müködése között, s épígy különbséget tud tenni a természeti történések, az emberi müködés és Isten müködése között.

4. »Ha egykor megismerjük a természet összes törvé-

nyeit, a csodák mind természetes magyarázatot nyernek«, — mondják némelyek. Furcsa dolog biz az, hogy ennek az ellenvetésnek az értelmében 2—3 ezer év előtt voltak emberek, akik a természetnek olyan titkos erőit ismerték, amelyeket a XX. század legnagyobb természettudósai sem ismernek. Még furcsább, hogy a természetnek ama titkos erői a most ismertekkel *ellentétesen* hatottak. S a legfurcsább, hogy e titkos erők csak akkor lépnek működésbe, ha valamely csodatevő *parancsolja*, holott tudjuk, hogy az ember akarata egyenest csak a saját testére tud hatni, s hogy testén kívül még egy porszemet sem tud senkisémmozgásba hozni pusztán csak az akaratával. A tudatlanság homályába, a jövő titokzatos terére való menekülést, mint a hitetlenség egyik fogását, már jól ismerjük.

Spinoza előkapja a logika buzogányát, s azzal akarja agyonütni a csodát: »Véges hatásból nem lehet végtelen erőre következtetni; a csoda pedig véges hatás, amiért is nem lehet belőle Istennek a végtelen hatalmára következtetni.« Szóval öszerinte haszontalan portéka a csoda. Ámde ilyen logikával az egész világból sem lehetne Istenre következtetni, mert hisz ez is véges. Igenis: véges hatásból is nagyon helyesen következtethetünk végtelen erőre. A rothadó Lázárt az egész kozmosz véges erői sem kelthetik új életre: tehát csakis Istennek végtelen ereje támaszthatta föl. A végtelen erőnek nem kell éppen végtelen módon megnyilatkoznia; elég annyit tudnunk, hogy véges erők elégtelenek arra, amit a végtelen erő létrehoz, mikor csodát mivel.

5. *Renan* és társai az Úr Jézus csodáival szemben azt a kifogást is tették, hogy azok nem a tudósok gyülekezete előtt történtek s azért elfogadhatatlanok. — Ha az Or csodái nem is történtek modern tudósok előtt, de annyi bizonyos, hogy *ellenségei* kemény kritikusok voltak, — s még ők sem merték tagadni az Úr csodáinak a valóságát. Vegyük pl. *Lázár* föltámasztását! Ugyan mit tapasztaltak volna a modern tudósok e csodánál? *a)* Rothadó holttestet, *b)* egy parancs-szót, *c)* élő embert, — másszóval: a tudósok is csak ugyanazt látták volna, amit a nemtudós apostolok és az egyszerű népek is láttak. A csoda megállapításához nem kell tudomány, hanem ép szem, igaz lelkület és — elfogulatlan gondolkodás, ami a nép fiában gyakorta sokkal nagyobb fokban megvan, mint alrendszerbe« szerelmes tudósban. *Renan* kifogásaira bátran ezt mondhatjuk *P. Roh-val*: »Tessék az Úrnak bármely csodáját az evangéliomokban leírt körülmények között megismételni, mert a XX. század természettudósának csak így szabad természetes magyarázatról beszélnie!« Ilyesmire azonban bájosan vállalkoznak a tudósok.

6. újabb időben a *hipnotizmust* emlegetik a tudomány bizonyos emberei, mintha ez mindent megfejtene. Tény, hogy a hipnotizmus csodálatos gyógyulásokat hoz létre. De ezek a gyógyulások *kizárólag idegbajokra* vonatkoznak (hisztéria, neuraszthénia); vakon született embert, nyomorék sántát még senkisésem gyógyított meg hipnotizmussal. Aztán meg: a hipnotikus gyógyulásokat célzatosan nagyítani szokták. *Pierre Janet*, kiváló hipnotizáló orvos, azt mondja, hogy hipnotizmussal csupán a betegség tüneteit lehet eltávolítani, (tehát nem gyökeresen gyógyítani,) és sohasem lehetünk biztosak, hogy maguk a tünetek is pár nap, pár hét múlva nem fognak-e újra előtörni. — Ha a hipnotizmussal rövidesen minden bajt meg lehet gyógyítani, akkor mire való még az orvosi tudomány előrevitelén fáradozni?! . . .

7. A jó és gonosz *szellemek* működése csodálatos az emberre nézve, mert szellemi erejük fölülmúlja az ember tehetségeit. Igazi csodát azonban, a saját erejükből, a szellemek sem művelhetnek. A jó szellemek Isten akaratához szabják magukat, s azért nem vezetik félre az embert. A gonosz szellemek is csak annyit tehetnek, amennyit Isten megenged. A gonosz szellemek néha meg akarják téveszteni az embereket; de a csalásuk rendszerint csakhamar napfényre kerül. Mivel a *spiritizmus* csodálatos dolgaiban részint csalás az emberek részéről, részint a gonosz szellemek mesterkedése szerepel, az okos hívő *távoltartja magát* e babonától. Aki fölül a spiritiszta üzelmeknek, ha meg is erősödik a túlvilágban való hite, tényleg mégis óriási kárt vall, ha elhiszi a médiumok hazudozásait, hogy minden vallás jó, hogy a pokol nem örök, stb. . . .

II. RÉSZ

A KERESZTÉNY VALLÁS ISTENI VOLTÁRÓL.

I. SZAKASZ.

Az ó-szövetségi kinyilatkoztatásról.

1. Bevezetés. Az emberiség lelki története.

1. Isten azért teremtett, mert szeretett, amiért is boldogítani akarja minden teremtményét. Önmagától azonban csak maga az Isten boldog; az ember csakis legfőbb Ura-Teremtője révén lehet boldog. S mivel az ember értelmes és szabad lény, csakis e természetének megfelelően lehet boldog; másszóval: az ember boldogságának *szabad elhatározáson* kell alapulnia, az embernek saját elhatározásával meg kell mutatnia, hogy méltó arra a boldogságra, melyet Teremtője szánt neki. Még a boldogság is, ha rákényszerített boldogság volna, lerontaná az ember szabad, erkölcsi természetét.

2. A kinyilatkoztatás isteni okmánya szerint a Teremtő mindjárt kezdetben *természetfölötti* boldogságot szánt az embernek: Isten nagylelkűségéből a *megszentelő-malaszt* birtokába került az ember, ami által bizonyos módon az isteni természet részesévé lett. Ezt a bámulatos isteni ajándékot, amely semmiképen sem járt ki az ember természetének, még tetézte a *test* nemesítése is, mely a föltételes halhatatlanságban részesült (*posse non móri*). Isten terve szerint az így nemesített ember a halál közbejötté nélkül, testestül-lelkes-tül egyenesen részesévé lehetett az örök boldogságnak. A lehetőségből a valóságba azonban magának az embernek kellett megtennie a nagy lépést: az embernek Isten előtt való

önkéntes meghódolással meg kellett mutatnia azt, hogy érdemes arra a nagyszerű sorsra.

3. Az ember gonoszsága keresztülhúzta Istennek ezt a nagyszerű tervét, mert szembehelyezkedett Urával-Istenével, vétkezett, s bűne által elvesztette a megszentelő-malasztot, a test halhatatlanságát és az örök boldogságot.

Ámde az emberi gonoszság azért mégsem tudta megíhúsítani az Isten tervét. A bűn esetére már készen volt az Isten terve a bűnös emberiség megmentésére. Isten sorsára hagyhatta volna a felségsértő embert; de végtelen irgalma a bűnös ember megmentésére ösztökélte Istent, aki nagy szeretetében mindjárt a bukás után kijelölte a szabadulás útját: *Megváltót* ígért a bűnös emberiségnek, aki megtöri a bűn uralmát s visszaszerzi az embernek mindazt, amit a bűn elrabolt az embertől, és megvalósítja az Isten eredeti tervét.

4. „*Ellenkezést vetek közötted és az asszony között, a te ivadékod és az ő ivadéka között; ő (az asszony ivadéka: a Megváltó) megrontja fejedet, és te sarka után leselkedel.*” (Móz. I. 3, 15.) Ez a *proto-evangéliom*, az első örömhír, amely ezentúl az emberiség hite és reménye, a vallás középpontja,, magva.

Mikor nagypénteken a keresztfán elhangzott az isteni szó: „*Consummatum est, — Beteljesedett!*” — az Isten terve az emberiség boldogítására teljes valósággá lett: ezentúl mindenki, aki csak akarja, Krisztusban, Krisztus által megszerezheti a nagy isteni ajándékot: a megszentelő-malasztot, a test halhatatlanságát a boldog föltámadásban és a mennyország természetfölötti örömeit.

5. Isten terve azonban most is az ember erkölcsi, szabad természetéhez van szabva. Amiként egykor Ádámnak az egész emberiség képviselőjében, úgy most *minden egyes embernek* határoznia kell a saját boldogsága, vagy boldogtalansága dolgában, A lélekben-, örök boldogságban-, vagy boldogtalanságban járó próba hőse: az *ember*, s a próba tárgya: *Krisztus*. Aki hittel és hódolattal fordul Krisztushoz, az üdvözülni; ajd pedig nem akar tudni Krisztusról, az *^elkárhozik*. Mindazok, akik üdvözülnek, Krisztusban, Krisztus által üdvözülnek. Az ó-szövetségben is minden kegyelem Krisztus érdemeinek a kifolyása volt. Krisztus az egész kinyilatkoztatásnak a kulcsa.

Amiként két lábon áll az ember, úgy a vallás is két alap-pilléren nyugszik: az egyik pillér a *teremtés*, a másik a *megváltás*. Az elsőbe semmi beleszólásunk sincs; a másik meg nem érvényesülhet bennünk saját hozzájárulásunk nélkül, mi-helyt eszünkkel élünk.

2. Az isteni kinyilatkoztatás történeti valósága.

1. Vájjon valóban szólott-e Isten az emberiséghez? *Történeti* kérdés ez, amely egyéb történeti kérdések módjára igazolandó. A történelem kútforrásai: okmányok, emlékek, intézmények, stb. E forrásoknak, természetesen, *hiteleseknek* kell lenniök; de, ha hitelesek is, akkor is, a dolog természeténél fogva, nem fizikai, hanem *erkölcsi* bizonyosságot szülnek. A történelemben a szabadakarat működik, s azért nem szabad fizikai szükségszerűséget keresnünk benne.

2. Az isteni kinyilatkoztatás valóságának kimutatására oly történelmi okmányok állanak rendelkezésünkre, aminőkkel sem az egyes események, sem a népek történetének megismerésére nem rendelkezünk. A kinyilatkoztatás okmányainak gyűjteménye: a *Szentírás*, a *Biblia*. Biblia a görög βιβλία-ből = könyv, – vagyis: a könyvek könyve, mivel az örök üdvösség könyve.

3. A Szentíráson kívül az isteni kinyilatkoztatásnak van mindenkor élő tanúja is: a krisztusi *Egyház*, amely isteni intézkedésnek köszöni létét, megszakítás nélkül mindig él, és abban az esetben is hitelesen tudná igazolni az isteni kinyilatkoztatás valóságát, ha betűnyi Szentírás sem állana rendelkezésünkre. Ha Szentírás nem volna, a krisztusi Egyház hagyományaival és intézményeivel igazolná a kinyilatkoztatás valóságát. Amiként ugyanis egy negyvennyolcas honvéd hitelesen beszélhet a szabadságharcról: úgy az Egyház is hitelesen tanúskodik saját alapításáról, intézményeiről, egyszóval a saját életéről.

3. Az ó-szövetségi Szentírás részei és tartalma.

1. A Szentírás két részre oszlik: *ó-* és *új-szövetségre*. Az ó-szövetségi Szentírás 21 történeti-, 7 oktató- és 17 próféta-könyvből áll.

2. A történeti könyvek sorozatát és az egész Szentírást *Mózes öt könyve* nyitja meg: a *Pentateuchusz* (πεντάτευχος = öt könyv). A Pentateuchusz első könyve: a *Genesis*, mely a világ és az ember teremtését, az ő-szövetséget, a bűnbeesést, a pátriárkáknak adott kinyilatkoztatást és a vízözönt adja elő. A második: az *Exodus*, amely Mózes születését, isteni meghívását, a zsidó népnek szabadulását Egiptomból (innen a könyv címe is: Exodus = kivezető út) s a tízparancsolat kihirdetését tartalmazza. A harmadik könyv: a

Leviticus, az isteni-tiszteletre, a papokra és levitákra vonatkozó törvények gyűjteménye. A negyedik könyv a népszámlálásról szól (innen a könyv címe: *Numeri*), továbbá a zsidó-nép pusztai vándorlását adja elő. Végül az ötödik könyv ismétli és kiegészíti az eddigi törvényeket (innen a könyv címe: *Deuteronomium* = második törvény-gyűjtemény). Mózesnek mind az öt könyvét a zsidók egyszerűen *Thórának*, törvénynek nevezik.

Mivel a *Genesis* nem egyéb, mint a vallás alapítólevele, azért elsősorban és különösen ezzel a szentkönyvvel foglalkozunk a következő fejezetben.

2. A *próféták* Istentől ihletett férfiak voltak, akik Isten nevében bűnbánatot hirdettek, sokszor csodákat műveltek és jövendöltek. Cselekedeteikkel, beszédeikkel és irataikkal hatottak a választott népre. Irataik terjedelme szerint 4 nagyobb és 12 kisebb prófétát különböztetünk meg. A nagyobb próféták: *Izaiás* (700-ig K. e.), *Jeremiás* (588 körül), *Ezekiel* (575 körül) és *Dániel* (606—534). A kisebb próféták: *Ozeás* (790 k.), *Joel* (800 k.), *Ámosz* (790 k.), *Abdiás* (800 k.), *Jónás* (775 k.), *Mikeás* (Ezekiás király alatt), *Náfum* (650 k.), *Szofonias* (Joziás király alatt), *Aggeus* (520 k.) és az utolsó próféta: *Malakiás* (450 k.).

A legfontosabb messiási jövendöléseket 1. a 10. fejezetben!

3. A *Makkabeusok* második könyvének és a *Bölcsesség könyvének* kivételével az összes ó-szövetségi könyvek *zsidó*, vagy *araméi* (a zsidóval rokon) nyelven íródtak. Tóbiás, Judith, a Makkabeusok I. könyve, Jézus Sirák Fiának a könyve és Baruch könyve (Jeremiához számítódik) — ezek már csak görög fordításban vannak meg. A Babylomból hazatérő zsidók összegyűjtötték a szent-könyveket. Ezek a proto-kanonikus könyvek, (első gyűjtemény); a csak görögben meglevő könyvek teszik a második gyűjteményt, (deutero-kanonikus könyvek).

4. A Szentírás régi nevezetes fordításai: a) a „*Septuaginta*” (LXX.), a hetvenek fordítása, körülbelül 300 évvel Kr. e. Alexandriában görög nyelven készült. Az „*Itala*” latin nyelvű, a második századból Kr. u., amelyet később sz. *Jeromos* Damazus pápa meghagyására (383-tól) átdolgozott, amely átdolgozott latin fordítás „*Vulgata*, — *Közönséges*”-néven szerepel; ez most is hivatalos fordítása az Egyháznak. Az »Italá«-val egykorú a szír *Peschito* (a hű). A *Vulgata* és a *Peschito* az egész Szentírást magában foglalja. A magyar hivatalos fordítás a *Káldy-Tárkányi-féle* újonan átdolgozott kiadás (a Szent-István-Társulatnál, Budapest, VIII. Szent-

királyi-u. 28. kapható; az evangéliumok és az Apostolok Cselekedetei c. szentkönyvek ugyanott külön kötve 2 koronáért rendelhetők meg.)

4. Az ó-szövetségi Szentírás, különösen a Pentateuchus hitelessége.

1. Ha valamely okirat a) valóban *attól* származik, akinek azt tulajdonítják, s ha b) az okirat szerzője *megbízható*, vagyis a valóságot módjában volt megismernie és olyan lelkiületű volt, hogy csakis igazat akart írni, — s végül, ha c) az okmány lényegbe vágó *változást nem szenvedett*: akkor a kérdéses okmányt *hitelesnek* kell tekintenünk. Ezzel a szigorú, történet-kritikai módszerrel bíráljuk el a Szentírást is, mikor annak *hitelességéről* szólunk.

A hitelesség történet-kritikai kérdésétől elüt az *isteni eredet* kérdése, melyet a csodák és jövendölések igazolnak. (L. a 10. fejezetet!) Az isteni eredet azonban okvetlenül föltételezi a Szentírás történeti hitelességét.

2. Mikor a Szentírás könyveiről van szó, meg kell jegyeznünk, hogy ezek a szentkönyvek *nem magán* okiratok, amelyek valamely könyvtár rejtett zugában lappanganak, vagy csak egyeseket érdekelnek, hanem *köz-okiratok*, amelyek mindenkit érdekelnek; nem is kisebb-nagyobb anyagi érdekről szólnak, hanem a legnagyobb, a legszentebb érdek: a *vallás* szolgálatában állanak. Az ó-szövetségi Szentírásnál ezenkívül még az is figyelembe veendő, hogy kiváltképpen a *Pentateuchus* a zsidónép vallási, társadalmi s állami életének a törvénykönyve. Azért az egész népnek elsőrendű érdeke volt, hogy ezeknek a szent-iratoknak a hitelességéről meggyőződést szerzett legyen.

3. A zsidó-nép, amelynek számára tulajdonképpen ké-/szültek az ó-szövetségi szentkönyvek, mindenkor meg volt győződve arról és mindenkor azt vallotta, hogy azok a szent iratok valóban azoktól származnak, akiknek tulajdonítatnak. Egy egész nemzet egybehangzó tanúságtételét pedig okvetlenül hiteles tanúskodásnak kell elfogadnunk.

Ami a *Pentateuchus-i* illeti, az Úr Jézus idejében általános volt a zsidóknál az a hagyomány, hogy annak *Mózes* a szerzője. „*Van Mózesok, és vannak prófétáik, hallgassák azokat!*” (Luk. 16, 29.) „*Ha Mózeset és a prófétákat nem hallgatják, ha valaki a halottak közül föltámad, annak sem hisznek.*” (Luk. 16, 31.) 300 évvel Kr. e. ugyancsak ezt a hagyományt vallják a „*Septuaginta*” tudós zsidó fordítói.

500 évvel Kr. e. a Pentateuchus hitelességéről tanúskodik *Ezdrás*, a nagy törvénytudó, ki a szentiratokat összegyűjtötte. 1000 évvel Kr. e. a Pentateuchus hitelességéről tanúskodnak a Judától elvált Izrael országának lakosai, akik bizonyosan nem vették volna át a szentkönyveket ellenségeiktől, ha hiteleseknek nem tartották volna azokat. A Mózes után készült szent-iratok föltételezik, sőt meg is nevezik Mózeset, mint a törvény szerzőjét. Így már *Józsiié* könyve, mely nyomban Mózes után készült, azt mondja: »Csak legyetek erősek és szorgalmasak, hogy megtartsátok mind, *amik Mózes törvénykönyvében megírvák.*» (23, 6.) Végül a Pentateuchus szerzője maga is Mózesnek nevezi magát (Deuter. 31, 26.).

Belső érvek is Mózes szerzősége mellett szólnak. Egiptomot oly pontosan, mint a Pentateuchus írója, csak az ismerhette, aki ott élt és nevelkedett. A Pentateuchus négy könyvét a szerző, mint szem- és fültanú, naplószerűen írja; későbbi író nagyobb rendben írta volna meg. Végül elgondolni sem lehet, hogy egy nép oly törvénykönyvet fogadjon el bárkifiatól, amely oly súlyos kötelezettségeket rótt minden egyesre, mint Mózes törvénykönyve teszi, hacsak Isten könyvének nem tartották volna.

4. Amit Mózes a *Genesis-ben* mond el, azt hagyományból tudhatta; de az is lehetséges, hogy írásbeli följegyzések állottak rendelkezésére. A pátriárkák nagy kora (*Ádám* 930, *Seth* 912, *Énosz* 905, *Mathuzálem* 969 évet éltek) igen megkönnyítette a vallási és történeti hagyományt. Az ősemberek rendkívül magas kora dolgában *Josephus Flavius* »az összes görög és más történetírókat« hívja tanúskodásra. A vízözön után, valószínűleg klimatikus változásod miatt, hirtelenül leszáll az atyák életkora. 150—160 éves emberekről különben az újabb kor is tud.

Arra nézve, amit Mózes a Pentateuchus többi négy könyvében mond el, maga szem- és fültanú, sőt gyakorta a főszereplő személy. A többi szentírók is vagy olyan eseményeket beszélnek el, amelyek korukban történtek, vagy hiteles okmányokból merítettek. Az ó-szövetségi Szentírás szerzői tehát *jól tudhatták* azt, amiről írtak.

S a szentiratok szerzői, elsősorban *Mózes*, nem közönséges emberek, hanem Isten ügyéért lángoló, kiváló jellemű férfiak, kik az ősatyák hibáit is elmondják, népök mindenfajta gonoszságát, kiváló vezérembereik bűneit, sőt a maguk hibáit is föltárják: tehát mindenképen az *igazmondás* jelével ékeskednek. Mózes pl. elmondja, hogy egy egiptomi férfiút sajátkezűleg, hogyan és miért ölt meg, húzódozását az isteni megbízatástól, hitetlenkedését és bűnhődését

5. A zsidónép mindenkor a legnagyobb tisztelettel viselkedett a szentkönyvek iránt. A szír királyok alatt készebbek voltak a zsidók meghalni, mintsem szentkönyveiket kiadni. Ilyen lelkiállással igen valószínűtlen, hogy a szentkönyvek meghamisítására vetemedtek volna. De bajos, szinte lehetetlen is volt a szentkönyvek meghamisítása. Mert a Penta-teuchust, a legrégebb időtől fogva, a templomban őrizték s minden szombat-éven nyilvánosan fölolvasták az egész nép előtt. Ez volt a zsidónép magán- és nyilvános életének a törvénykönyve, amely ilyformán az egész nép ellenőrzése alatt állott. 995-től fogva Juda és Izrael országainak kölcsönös féltékenykedése miatt is lehetetlen volt a megmásítás. A harmadik századtól meg még a „*Septuaginta*” elterjedettsége is kizárta a hamisítás lehetőségét.

A szentiratok előadása szerint a zsidónép kemény nyakú, érzéki természetű, háládatlan, bálványozásra hajló volt. Hozzá még olyan részletek vannak e szentiratokban, amelyek nyíltan a zsidónép romlásáról, Istentől való elvetetéséről szólnak. Ha valamit, úgy bizonyára a zsidónép bűneire, gyalázatára, romlására vonatkozó részeket kihagyták volna. De nem tették; azokat a megőrző részeket is híven megőrizték. A próféták mindenfajta bűnt lobbantának a zsidónép szemére; de a szentiratok meghamisításáról sohasem vádolják őket.

5. A Biblia és a tudományos haladás.

Újabb időben bizonyos tudós körökben divatba jött, hogy nagy kedvvel és elszántsággal hadakoznak a vallás és a kinyilatkoztatás főforrása: a Szentírás ellen. Főleg a *Biblia első fejezeteit* szokták bizonyos emberek a tudomány nevében ostromolni. Azért helyénvaló dolognak tartjuk, ha előbb a tudomány, jobban mondva bizonyos »tudós« emberek támadásaival végzünk, s csak azután térünk át az ó-szövetségi Szentírás isteniségének a kimutatására. Hogy világosan lássunk, vegyük előbb fontolóra a tudománynak a valláshoz való viszonyát!

1. Vallás és tudomány — két különböző dolog. Vallás nélkül nem érheti el az ember végső célját, az örök boldogságot, — de tudomány nélkül üdvözülhet. A tudomány, és elsősorban a természettudomány, nem bír egyenes vonatkozással az ember végső céljára. *Japán* ötven év alatt teljesen elsajátította a modern tudomány vívmányait, anélkül, hogy tanítómesterétől, Európától átvette volna a keresztény

vallást is. E tény kézzelfoghatóan igazolja, hogy a vallás és a tudomány nem azonos dolgok.

Mivel a természettudomány nem szükséges az üdvösségre, azért Isten nem is nyilatkoztatott ki természettudományt. Maga az isteni kinyilatkoztatás betetőzője: Jézus Krisztus, az emberré lett Istenfia, egyetlenegy csillagászati, fizikai, kémiai, stb. igazságot sem nyilatkoztatott ki számunkra. Az, aki ellenségeinek legtitkosabb gondolatait is ismerte, aki a távolban és a jövőben történő dolgokat is pontosan tudta: bizonyára ismerte a természet titkait is; de semmitsem nyilatkoztatott ki e titkokból, mert az efajta kinyilatkoztatást fölöslegesnek tartotta. | »Seholsem olvassuk az evangéliumban, hogy Krisztus így szolt volna: Elküldöm nektek a Vigasztalót, aki fölvilágosít titeket a nap és a hold futásáról; mert ő *keresztényekké* akarta tenni az embereket, és nem matematikusokká.« (Sz. Ágoston.)

3. Isten érzékeket és észet adott az embernek, s azt akarta, hogy az ember e fegyverek segítségével maga hatoljon be a természet titkaiba, a maga emberségéből szerezze meg a természet ismeretét. Istennek idevágó akaratát világosan kiolvashatjuk a Szentírás legelső fejezetéből. »És msgáldá őket Isten, és monda: *NövekedjeteK és sokasodjateK, és töltséteK be a földet, és hajtsátok azt birodalmatok alá, és uralkodjateK a tenger halain és az égi madarakon és minden állatokon, amelyek mozognak a földön.*« (Móz. I. 1, 28.) Hajtsátok birodalmatok alá a természetet! Mivel? *Eszetekkel, tudományotokkal.* íme a természettudomány, az anyagi kultúra nagy világprogrammja, melyet maga a Teremtő szabott az emberiség elé! Hosszú és fáradtságos az út e program megvalósítására. Tagadhatatlan, hogy Isten megkönnyíthette, megrövidíthette volna az emberiség számára a kultúra nehéz és fáradtságos útját; de Isten nem adott leckét az embernek a természettudományból, mert azt akarta, hogy az embernek emberhez méltó dolga legyen a földön s a maga emberségéből szerezze meg a tudományt. E téren nem akadályozták az embert a szenvedélyek, a szívrendetlen hajlamai, — ellenkezőleg: a remélhető haszon erő-kifejtésre és haladásra ösztönözte őt. Az okos tanító erő-kifejtésre, öntevékenységre ösztönzi tanítványát, mert jól tudja, hogy enélkül nincs igazi haladás. Isten is, mint az emberiség nevelőatyja, az *önképzés* útján akarja biztosítani az emberiség tudományos haladását.

4. Az emberiség, főleg a keresztény európai népek, becsületesen fáradoztak az istenileg megszabott tudományos és kultúr-program megvalósításán: a természettudomány

bámulatos haladást tett; de a dolgok *lényegébe* még máig is alig nyertünk bepillantást. És ez jó szer a tudomány túlbecsülése ellen. A nagy *Newton* fölfedezte a nehézkedés törvényeit, mennyiségtani képletbe öltöztette azokat a törvényeket, — s mégis azt mondja: »Ha azt kérdezitek tőlem: mi az *attractio*? — e kérdésre nincs feleletem.« S ha ma kérdezzük a fizika szakembereitől: micsoda valójában a nehézkedés? — ma is csak *Ignoramusszal* kénytelenek felelni. Fölhasználjuk szolgálatunkra a különféle anyagokat, kényszerítjük a természet erőit, anélkül, hogy tudnók, mik voltaképpen azok az anyagok és erők. Tudományunk kincstárában nagyon kevés az abszolút érték, másszóval: tudásunk és a természet nem földik egymást. Még az is, amit természet-törvénynek nevezünk, változó dolog; sőt *Virchow* éppen abban látja a tudomány haladását, hogy újabb fölfedezésekkel, tapasztalatokkal rájövünk arra, hogy a törvény nem törvény. »A természettudományos igazság változó fogalom, tudásunk terjedelmétől függ. Ami ma bebizonyított igazság, pár évtized múlva vastag tévedésnek bizonyul. Mindenkori tapasztalati megfigyeléseinkből végső következtetéseket vonunk, s ezeket tudományos igazságnak nevezük. De minden új fölfedezés bővíti az igazság tartalmát . . . Kerülő utakon, gyakorta tévedések útján, jutunk az igazsághoz. Tudatlanságból ellenben sohasem született igazság. *De mennél jobban behatolunk a dolgok mélyébe, annál jobban szemünkbe szökik annak a végtelensége, amit nem tudunk. Minden haladó lépés új rejtélyek elé állít bennünket, és utoljára olyan határokhoz jutunk, amelyeken áthágni nem tudunk.*» (Zittel paleontológus.))

Tudásunk fogyatékoságának a kimutatására csak egy példát említünk. Az *optika*, amely bámulatos haladást tett, azt mondja: a fény *aether-rezgés*. Billió rezgésekről beszél egy másodperc alatt, aminek elfogadására nem tudás, hanem jókora, hit szükséges. *Aether* nélkül az egész fényelmélet összeomlik. Ezzel szemben egy másik exakt-tudományág embere, a *csillagász* azt mondja: »Még a levegőnél százsorta finomabb anyag, az *aether* is ellenállást fejtene ki és meglassítaná a csillagok mozgását: a világűrnek tehát üresnek kell lennie.« Hogyan igazodjék el már most az ember a két exakt tudomány között? . . .

4. Isten nem közvetlenül, hanem követői által szólott az ó-szövetségben az emberiséghez, akiket ihletett (*inspiráció*). Az isteni *ihlettség* fogalmához legközelebb férközünk, ha a tudósok, művészek, költők ihletett pillanataira gondolunk, mikor az illetők előtt hirtelen fölvilan az eszme,

melyet azelőtt hosszú, fárasztó gondolkodás és munka révén sem tudtak megpillantani. Az *Istentől ihletett* férfiak oly *vallási* igazságokat ismertek meg, melyeket a természetes gondolkodás csak nagynehezen, vagy sehogysem tud megismerni. Isten az ihletett férfiak *eszére* hatott, hogy az igazságot megismerjék, és *akarataukra*, hogy az igazságot másokkal közöljék. De tévedés volna azt gondolni, hogy a szentírók Istennek holt pennái voltak és diktálás után írtak, bár egyes esetekben, pl. a „*Logosz*”-szónál, a keresztiség, az Oltáriszentség rendelkezésénél az ihlettség bizonyára még a szavakra is kiterjedt.

Az isteni ihlettség nem változtatta meg a szentírók jellemét, tudását és azok szabad érvényesülését. Az Isten-követei *koruk gyermekei*, kikben kortársaik fölfogása, tudása, beszédmódja tükröződik vissza. Veszedelmes dolog is lett volna, ha Isten követei a természet ismeretében korukat messze megelőzték volna; mert ebben az esetben a kortársak nem értették volna meg őket, s éppen e meg nem értett tudomány lett volna az oka annak, hogy a vallási kinyilatkoztatást is bizalmatlansággal fogadták volna. Az utódok meg, főleg a fölvilágosodott XIX. és XX. század, éppen emiatt a kor tudását túlhaladó természetismeret miatt kétségbevonták volna a szentírók megbízhatóságát és a szentíratok későbbi eredetére gondoltak volna. Végül azt sem szabad felednünk, hogy Isten nem a tudósok csekély kiválasztottjai, hanem az *egész emberiség* számára adta a kinyilatkoztatást, és a tudomány belekeverése a vallásba csak megnehezítette volna a kinyilatkoztatás megértését.

A *földi* boldogulásnak csekélyebb mértékével is beérheti az ember, amiért is lemondhat a nagy tudásról, mely a földi boldogulás szolgálatában áll; de az örök boldogulásról nem mondhat le. Ez nem a tudós, hanem az *ember* dolga: az örök boldogulást mindenkinek akarnia kell, aki észszerűen akar élni.

A régi népek, a nyelv, a szokások, a földrajz ismerete, — ezek mind nem közömbös dolgok a Szentírás megértésére nézve. Mennél jobban belehatolunk a múlt ismeretébe, annál jobban meg tudjuk érteni a saját helyzetökben a szentírókat. De nemcsak a régészeti, nyelvészeti, földrajzi, történelmi tudomány tesz szolgálatot a hívőnek és a hittudósnak, hanem a *természettudományok* haladásának is igen sokat köszönünk ebben a tekintetben is.

5. A *természettudomány* mélyítette, kitágította a *világról* való fogalmakat. Mennél jobban ismerjük a világ nagyságát, csodálatos berendezését: annál jobban tudjuk megérteni a

világ Teremtőjének nagyságát, bölcsességét, hatalmát. A szabad szem ötezer fénylő pontot ismer meg az égbolton: a tudomány ötszázmillió rengeteg világtestet ismert meg velünk. Mennyivel nagyobbak ismerjük meg ezzel az Istent!.. A fény 42 ezer mérföldet tesz meg másodpercenként, s a csillagászat azt mondja nekünk, hogy vannak csillagok, amelyekről csak 12 ezer év múlva ér le hozzánk a fény. Mennyivel közelebb jutunk ezzel a végtelenség fogalmához! . . . A mikroszkóp föltárja előttünk a vízcsepp rejteti kisvilágát, a szervezetek csodálatos berendezését. Mennyivel különb fogalmat nyerünk ezzel a világ bölcs berendezéséről! . . . A vallás mélyebb, tágasabb, fenségesebb felfogásához nincs jobb segédeszköz — a természettudománynál.

6. De ne feledjük soha, hogy ott végződik a természet-tudomány, ahol a *természetes okok* végződnek; amiért is, bármennyire halad is az emberi ész a természetes okok megismerésében, ez a tudat nem jogosítja föl arra, hogy, a természeten túllépve, támadja a természetfölötti kinyilatkoztatást. A természetfölötti rend a természetén épül föl, de fölmúlja a természetet. Természet és kinyilatkoztatás két különböző, de nem ellentétes dolog, aminthogy a teleszkóp sem ellentétes a szemmel, vagy a láthatatlan, gáznemű levegő-tenger sem ellentétes a szilárd és látható földdel szemben.

6. A teremtés hat napja.

1. A Szentírás első könyvének első fejezete isteni oktatás isteni működésről: a *teremtésről*. E fejezetben Isten mintegy a lét szélére állítja az embert. „*Kezdetben teremté Isten a mennyet és földet*”: az egyik oldalon a *semmitiség* rettentő örvénye van, — a másik oldalon meg a *Teremtő*, ki mindenható akaratával létrehívja a világot.

Az ember *nevelés* által lesz emberré; hivatásos nevelői a szülők. Embertelen az a szülő, aki minden nevelés nélkül bocsátja világgá gyermekét. Istenről, mint az emberiség Atyjáról, nem tehető föl, hogy eszes teremtményét, az embert megalkotja, s minden fölvilágosítás és oktatás nélkül neki-bocsátja a világnak. A Szentírás tanúsága szerint mindjárt az első ember részesült isteni oktatásban: elsősorban a világ és saját maga megteremtéséről, aztán természetfölötti rendeltetéséről, hogy t. i. önkéntes meghódolásával testi-lelki halhatatlanságot és örök boldogságot szerezhet magának. Isten megoktatja az embert a Szentírás első fejezetében a maga isteni működéséről; de *emberi nyelven* szól az emberhez,

mert más nyelvet nem értene meg. Nem bölcselekednek, nem természettudósoknak szól az oktatás, hanem az *emberiségnek*: amiért is olyan nyelven adja Isten az oktatást, melyet a leg-egyszerűbb ember is megért. E nézőpontból kell a teremtésről szóló isteni oktatás anthropomorfizmusait elbírálni.

Másrészt azonban az emberi nyelv egyáltalán nem tudja jobban megközelíteni a teremtés fogalmát, mint ahogyan megközelíti azt a Szentírás. Ha nagy dolognak nagyszerű kifejezése a *fenséges*, — ez az isteni oktatás fenség dolgában igazán páratlan a világirodalomban. „*Kezdetben teremte Isten a mennyet és a földet*”; — „*Monda Isten: Legyen világosság/ És lön világosság*”, stb. — ez a fenséges előadás netovábbja. A teremtés hogyanja, mikéntje titok az ember előtt, akárcsak Istennek a belső élete, a Szentháromság, vagy a megtestesülés és az Oltáriszentség titkai. E titkok fölülmúlják az ember fölfogását. Isten nem lök, nem emel, nem taszít, — mindez fizika — itt pedig *metafizikáról* v&n szó: a *végtelen* hatóokról, amely fizikai világot hoz létre. Ezt ember elgondolni, fölfogni nem tudja; de mikor a világ létét Isten parancsa eredményének nézi, való dolgot gondol, és emberi fölfogás szerint a legjobban gondolja el azt.

Hadd álljon itt előttünk ez az isteni oktatás a maga egyszerűségében és fenségességében!

»1. Kezdetben teremte Isten a mennyet és földet.

2. A föld pedig pusztá és üres vala, és sötétség vala a mélység színén, és az Isten lelke lebeg vala a vizek (†olyékony tömeg) fölött.

3. És monda Isten: Legyen világosság! És lön világosság.

4. És látá Isten a világosságot, hogy jó, és elválasztá a világosságot a sötétségtől.

5. És nevezé a világosságot napnak, és a sötétséget éjnek; és lön este és reggel, egy nap.

6. Monda még az Isten: Legyen erősség (légkör) a vizek és vizek között, és válassza el a vizeket a vizektől!

7. És erősséget alkota Isten, és elválasztá a vizeket, melyek az erősség alatt valának, azoktól, melyek az erősség fölött valának. És úgy lön.

8. És nevezé Isten az erősséget égnek; és lön este és reggel, második nap.

9. Monda pedig Isten: Gyűljenek egybe a vizek, melyek az ég alatt vannak, egy helyre, és tűnjék ki a száraz! És úgy lön.

10. És nevezé Isten a szárazat földnek, és a vizek gyüleményét nevezé tengernek. És látá Isten, hogy jó.

És monda: Teremjen a föld zöldellő és maghozó fűvet és gyümölcsöző fát, amely gyümölcsöt hozzon neme szerint, amelynek magva önmagában legyen a földön! És úgy lőn.

És terme a föld zöldellő és maghozó fűvet, neme szerint, és gyümölcsöző fát, mindeniknek magva lévén faja szerint. És látá Isten, hogy jó.

És lőn este és reggel, harmadik nap.

Monda pedig Isten: Legyenek világítók az ég erősségében, és válasszák el a napot és éjszakát, és legyenek jelül az időkre és napokra és esztendőkre,

hogy világítsanak az ég erősségén, és világosítsák meg a földet! És úgy lőn.

És alkota Isten két nagy világítót: a nagyobbik világítót, hogy uralkodjék nappal, és a kisebbik világítót, hogy uralkodjék éjjel, — és a csillagokat;

és helyezé azokat az ég erősségébe, hogy világítsanak a földre,

és uralkodjanak nappal és éjjel, és válasszák el a világosságot és sötétséget. És látá Isten, hogy jó.

És lőn este és reggel, negyedik nap.

Monda még az Isten: *Hozzanak elé a vizek csúszó-mászó élő lényeket* és szárnyasokat a föld fölött, az ég erőssége alatti

És teremte Isten nagy cethalakat és minden élő és mozgó lényt, melyeket a vizek előhoztanak fajaik szerint, és minden szárnyas állatot neme szerint. És látá Isten, hogy jó.

És megáldá azokat, mondván: *Növekedjetek és sokasodjatok*, és töltsétek be a tenger vizeit; és a madarak sokasodjanak a földön!

És lőn este és reggel, ötödik nap.

Monda még az Isten: *Hozzon elő a föld élő lényeket* nemeik szerint, barmokat és csúszó-mászó állatokat és földi vadakat fajuk szerint! És úgy lőn.

És alkota Isten földi vadakat fajaik szerint, és barmokat és a földnek minden csúszó-mászó állatát neme szerint. És látá Isten, hogy jó.

És monda: *Alkossunk embert a mi képünkre és hasonlatosságunkra*, ki uralkodjék a tenger halain és az égi madarakon és vadakon és az egész földön és minden csúszó-mászó állaton, amely mozog a földön!

És teremte Isten az embert az ő képére: Isten képére teremte őt; férfiúvá és asszonnyá teremte őket.

És megáldá őket Isten, és monda: *Növekedjetek és sokasodjatok, és töltsétek be a földet, és hajtsátok azt*

birodalmatok alá, és uralkodjatok a tengerek halain és az égi madarakon és minden állatokon, amelyek mozognak a földön!

29. És monda Isten: íme nektek adtam minden maghozó fűvet a földön, és minden fákat, amelyeknek nemők szerint magvok van önmagukban, hogy legyenek eledelül nektek,

30. és a föld minden állatainak és az ég minden madarainak, és mindennek, ami mozog a földön, és amiben lélek van, hogy legyen eledelökre. És úgy lön.

31. *És látá Isten mindent, amit alkotott vala, és igen jők va Iának. És lön este és reggel, hatodik nap.*” (Mózes I. 1, 1—31.)

1. »Elvégeztetének tehát az egek és a föld és azoknak minden ékessége.

2. *És befejezé Isten a hetedik napon munkáját*, amelyet alkotott vala; *és megnyugovék a hetedik napon* minden munkájától, amelyet véghez vitt vala.

3. *És megáldd a hetedik napot és megszentelé azt*; mert azon szünt vala meg minden munkájától, amelyet teremtett (gondolatban) isten, hogy, „elvégezze (megvalósítsa).

4. Ez az ég és föld eredete, mikor azok teremtettek, *aznapon*, amelyen alkotta az Úr-Isten az eget és földet.«

7. *„Alkota tehát az Úr-Isten embert a föld agyagából, és orcájára lehellé az élet lehelhetét, és így lön az ember élő lénnyé.”*

»Vivé tehát az Úr-Isten az embert, és helyezé őt a gyönyörűség paradicsomába, hogy *mívelje és őrizze* azt. (A *munka* kötelezettsége a bűn előtt is!)

És parancsolá neki, mondván: A paradicsom minden fájáról egyél;

de a jó és gonosz tudásának fájáról ne egyél; mert, amely nap arról eszel, halállal halsz meg. (A természetfölötti, pozitív törvény.)

Monda még az Úr-Isten: Nem jó az embernek egyedül lennie; teremtsünk hozzá hasonló segítőt!

21. Bocsáta azért az Úr-Isten mély álmot Ádámra; és mikor elaludt vala, vőn egyet az ő oldalcsontjából, és húst tőn helyébe.

22. És az Úr-Isten az oldalcsontot, amelyet Ádamból vett vala, asszonnyá alkotá, és vivé őt Ádámhoz.

23. És monda Ádám: Ez mostan csont az én csontomból, és hús az én húsból . . .

24. *Annakáért elhagyja az ember atyját és anyját, és feleségéhez ragaszkodik, és lesznek ketten egy testben.*” (Mózes I. 2, 1—25.)

3. Mi is van hát a Szentírás első fejezetében? »Van-nak a Szentírás elbeszélésében is a természetes történésre vonatkozó pozitív és objektív adatok, amilyen pl. az az egymásután, hogy először alakúit a föld, azután az atmoszféra; a tengerből kibukkant a száraz, és növényzet serkent rajta; halak, hüllők, emlősök jelentek meg a színen, s a legifjabb teremtmény a Szentírás szerint is az ember« (*Prohászka*); de a Szentírás nem tanít csillagászatant, sem geológiát, sem természetrajzot; nem tanítja sem a fajok állandóságát, sem a leszármazást; egyszerűen: a Szentírás nem tanít természet-tudományt, hanem ennél sokkal, de sokkal fontosabb dolgot.

A Szentírás mindenekelőtt tanítja a *teremtés* titkát, melyre a magára hagyatott ész sohasem jutott volna el, legföljebb csak gyanította volna azt; tanítja, hogy a világ nem örök, hanem időben lett, és pedig Isten akarata és hatalma által lett. Minden, ami csak van az égen és a földön, Istennek a teremtménye. Az ember is testestul-lelkestül Istennek a teremtménye, amiért köteles Istennek szolgálni. *A Szentírás első fejezete a vallás isteni alapító-levele*, meg-alapozása e parancsolatnak: „*Én vagyok a te Urad-Istened, azért nekem szolgálj!*” A vallásnak ez az isteni alapítólevele, továbbá, tudunkra adja, hogy *a világ különbözik az Isten-től*, Isten szabad elhatározásának köszöni a létét; hogy egy az Isten, aki gondolkodik és akar, tehát személyes, öntudatos lény; hogy a világ jó, főleg az embernek jó, (a jó- és gonosz-isten elvetése), és hogy Isten szeretettel bőségesen gondoskodott teremtményeiről, főleg az emberről. Végül e fejezet tudunkra adja, hogy *az ember lényegesen elüt az állatoktól*: testét a földből kapta, lelkét azonban közvetlenül Istentől nyerte.

4. Mit jelent már most a teremtés *hat napja*? A prófé-ták előadásából tudjuk, hogy Isten sokszor látomások, víziók útján tanította őket. Legközelebb érünk a valóhoz, ha azt gondoljuk, hogy Isten Ádámot is *látomás* útján oktatta ki a világ és az ember eredetéről és Istenhez való viszonyukról. Nagyszerű szemléltető oktatás volt az! A *hat nap* eszerint *hat víziót* jelent. A hatszor ismétlődő: „*És lőn este és reg-gel*” . . . is vízióra utal. Aztán meg, a Szentírás szerint a nap csak a negyedik napon kezdett világítani a földnek, csak akkor álltak be a nappal és éjjel időszakai: tehát az első három nap nem is lehet fizikai nap. Végül: a Szentírás az egész teremtményi *hetet* is *egy napnak* nevezi, s a teremtés szünnapja, „*szabbath*”-ja most is tart. Mindez ellenkezik azzal, hogy a teremtés hetét fizikai hétnek gondoljuk. Mózes épúgy 10—12 napra is tehette volna a teremtést. De a hat teremtményi nap-

pal nagy *vattás-erkölcsi* célt akart elérni: meg akarta okolni a „szabbath” megütésének a kötelezettségét, isten is hat napig munkálkodott: tehát az ember is csak hat napon át dolgozzék, a hetedikén meg pihenjen és Istenének szolgáljon. Ez a hat nap magyarázata.

5. A második fejezetben *Éva* teremtésekor a Szentírás határozottan *álmot* említ, vagyis: *Ádám* vízióban úgy látta *Éva* teremtését, hogy Isten egyik oldalcsontját kiveszi neki és abból alkotja *Évát*. Ez a borda-történet az Istentől rendelt *házassági szövetségnek* a bensőségét hirdeti: a férj és feleség úgy tartoznak egymáshoz, mintha egy test volnának. A Szentírás nem gátolja azt a felfogást, hogy Isten *Évát* *Ádámmal* együtt teremtette. Hisz az első fejezet nyíltan mondja: „*Férfiúvá és asszonnyá teremte őket.*”

Cuvier ezt írta: »Mózes oly kozmogóniát hagyott ránk/ amelynek pontossága napról-napra szembeszökőbb... Mózes könyvei bizonyítják, hogy tökéletes fogalma volt a természettudomány legfőbb kérdéseiről. Kiváló figyelmet érdemel a kozmogóniája, mert ugyanabban a sorrendben lépteti föl a teremtések korszakait, amelyben a természettudomány.« - *Ampère* így lelkesedett: »Mózesnek vagy oly tökéletes természettudományos ismerete volt, mint a mostani századnak, — vagy inspirációból beszélt.« *Helmholtz* csodálatát fejezi ki, hogy Mózes szerint a világosság a nap előtt teremtett (a Kant-Laplace-féle elméletre gondolt, amely szerint az összehúzódó gáztömeg világított). *Quenstedt* szerint: »Ebben a könyvben (a Genézisben) annyi igazság van, hogy, tekintettel az álláspont régiségére, ma is mondhatjuk: Mózes az összes idők legnagyobb geológusa volt.« Mások azonban nincsenek megelégedve Mózesrel, hogy nem tanít Kopernikusz-féle csillagászatot, hogy geocentrikus világot hirdet, hogy nem beszél a Kant-Laplace-féle világfejlődési elmélet-ről, stb. De hát sem a dicsérőknek, sem az ócsárlóknak nincs igazuk. Mózes nem kívánczik a természettudós dicsősége után és nem fél a természettudósok ócsárlásától: ő *Isten prófétája, a vallás tanítója*, s nem múló természettudományos elméletek hirdetője. Mózes úgy beszél a világról, ahogyan az az egyszerű ember előtt jelentkezik. Számára a föld a világ középpontja. S bizony a legnagyobb modern tudós számára is a föld a világ középpontja, annyiban, hogy a föld a mi világunk. Mózes szerint a nap fölkel és lenyugszik, s a természettudomány fölvilágosodott századának a fia is azt a tüneményt, hogy az általunk lakott földrész a nap fénykörébe jut, később meg, a föld forgása miatt, ugyanez a terület a föld-okozta árnyékba kerül, — szintén

csak e szavakkal mondja ki: A nap fölkel, a nap lenyugszik; mert különben embertársai, akik nem tudósok, nem értenék.

Józsiié könyvének 10. fejezetében arról van szó, hogy a nap Józsue parancsára megállt. Ez botránykő némely csillagász szemében. Józsue nem magyarázza meg a csodát. Egyetlenegy ó-, vagy új-szövetségi szentíró sem vállalkozott arra, hogy Isten csodáit megmagyarázza. Ha a tudóst bántja a nap „*megállása*”, — gondolja úgy a dolgot, hogy fénytörés következtében a rendesnél tovább világított a nap. Józsue nem tudósként beszélt, hanem azt akarta mondani, hogy Isten akarata következtében a rendesnél tovább világított a nap, mindaddig, míg az ellenséget tökéletesen megverték. Ez is csoda. — A geológiának, amely különben alig százéves és még a gyermekkor betegségeivel küzdök, teljes szabadsága van kutatásaiban. A föld kialakulására tetszése szerint vehet föl akár hosszabb, akár rövidebb időszakokat, — a Szentírás cseppet sem gátolja ebben.

7. Az emberinem egysége és kora.

1. A Szentírás előadása szerint Isten *egy emberpárt* teremtett, s az az egy házaspár az emberi élet ősforrása. Az egész, körülbelül 1600 millióra rugó emberiség eszerint *egységes* származással bír. Ez a tény szorosan összefügg a *bűnbeeséssel*, mely az *egész* emberinemet megrontotta, — s a *megváltással*, mert Krisztus az *egész* bűnös emberinem Megváltója.

2. A *tudomány* is *ugyanazt* hirdeti, amit a Szentírás tanít: a) *Az összes emberfajták összeházasodásából termékeny utódok származnak*, b) *Az ősember csontváza* megegyezik a mai ember csontvázával. Az amerikai ősember csontváza teljesen egyező az európai ősember csontvázával, holott az amerikai ősemberrel egykorú állatvilág nagyon is elüt az akkori európai állatvilágtól. Az ausztráliai és az afrikai ősember is teljesen egyezik az európai ősemberrel; pedig Ausztrália ősi állatvilága még az amerikainál is jobban elüt az európai állatvilágtól (méhlepény nélküli állatok), c) *Akár Szibériában, akár Egyiptomban, akár Skandináviában, avagy Amerikában, — az ősember első fegyvere és szerszáma: a tüzkő.* S a tüzkőszerszámok az egész földkerekségén egyezők, mintha csak egy kéz készítette volna valamennyit. Az ősember egyéb eszközei, bögréi is nagy megegyezést mutatnak, d) *Az összes emberfajták mívelődésre, haladásra*

képesek. Ha a lelki tehetségek dolgában épügy különbség van is a fajok között, mint az egyének között, azért alapjában mégis mindenütt egyforma az ember természete (nyelv, vallás), e) Az összes népek *őshagyományai* az emberiség aranykoráról, a bűnbeesésről, vízözönről, stb. beszélnek. (L. a köv. 9. fejezetet!)

A dárvinizmus előtt akadtak tudósok, kik a »tudomány« nevében tagadták az emberinem egységét. Akkoriban a *rabszolgaság* jogosultságának az igazolására kellettek »az alsóbb-rendű emberfajtak«. *Humboldt* óta azonban nem igein akad komoly tudós, ki az emberinem egységének a tagadására vállalkoznék.

3. Az emberiség kora (Kr. e.) a „*Vulgata*” szerint 4000, — a „*Septuaginta*” szerint kb. 6000 év. A »*Vulgata*« és a »*Septuaginta*« a pátriárkák chronológiájában megegyeznek; később azonban eltérnek egymástól. Ez abból magyarázódik, hogy a zsidó kéziratok *betűkkel* jelölték a számokat, s így könnyen csúsztak be hibák. Bár a Biblia chronologiaja ^m é g így is értékes, a hittudósok szerint nem föltétlenül hiteles.

4. A történelmi tudomány Kínának 3000, Egiptomnak 4000, Babilonnak 5000 éves kultúrát tulajdonít (Kr. e.). A régi kínai, indiai, egiptomi írások saját országaiknak száz-ezer évekre terjedő multat tulajdonítanak. Ezek azonban nyilvánvaló nemzeti magyarázások.

5. A geológia és paleontológia kimutatja, hogy az ember *Európában* a két jégkorszak (diluvium) között lép föl. Régibb rétegben eddig nem sikerült emberi nyomot találni. 1910-ben *Branca* szemlét tartva a paleontológia vívmányain, azt mondja: »Bizonyos, hogy mindekkoráig harmadkori ember csontjaira nem akadtak.« (»Der Stand unserer Kenntnisse vom fossilen Menschen.« VI.) Ez a »diluvium« nem azonos a vízözönnel, mely a »diluvium« után történt.

Abban a kérdésben, hogy a diluvium óta hány év telt el, igen eltérnek egymástól a tudósok. *Lyell* még 36,000 évről beszél; *M. W. Upham* már csak 10,000 évet vesz föl; és *M. Gilbert* ezt a maximumot is 7000 évre fokozza le; *Winschell* hasonlóan 7—8000 évet hoz ki. A geológusok e számításai sokszor nagyon is *ingatag* alapon nyugosznak. Kiszámítják, hogy ilyen, meg amolyan vastagságú földréteg képződésére ennyi, meg annyi év kellett, mert egy évben ennyivel és ennyivel vastagodik a réteg. De kifelejtik a számításból, hogy nagy *áradás* jobban vastagítja a földréteget, mint többszázéves lerakódás a rendes körülmények mellett. Megfigyelik, mennyit váj ki egy évben a sziklákból

valamely folyó, s aztán a meder mélységéből vonnak következtetést. De nem gondolják meg, hogy a *jégár* roppantul meggyorsíthatta a kivájtást, a sziklarepedés meg egyszerre teremthetett tátongó mélységet. A *Nílus*- völgyben két, 50 és 72 lábnyi mély fúrólukban égetett téglát és cserepet találtak. Ebből aztán egyesek 12—30 ezeréves téglákra következtettek. Pedig azok a téglák és cserepek, még mielőtt a *Nílus* beiszapolta volna azokat a helyeket, gödrökbe, mélyedésekbe kerülhettek. A régi egiptusiak a napon szárították tégláikat. A cserép- és téglá-égetést a rómaiak vitték be Egiptomba.

»A delta talajemelkedésének a mértékére nézve nincsenek biztos adataink, s a *Nílus* iszapja által elborított emlékeket illető minden chronológikus számítás a viszonyoknak teljes *félreértésén* alapszik. A felláh, aki földjének alsó végében töltést húz, *egyetlen év alatt pár ezer esztendőt* beiszapolhat a legélesebb elméjű európai tudósnak a számításába.« (*Eyth Miksa. L. Platz: Az ember, 343. 1. .*) — *Boucher de Perthes* 3 cm. vastag tőzegrétegre egy századot számított ki. A *Somme-völgyi* 30 láb vastag tőzegréteg képződésére eszerint 33,000 év kellett volna. Pedig e tőzegeben római fegyvereket, pénzeket találtak. *Groningen* mellett 30 láb mélységben a tőzegeben *Gordianusz* császár pénzeit találták meg († 244). A cölöpépítkezéseket tízezer éveseknek mondták egyesek. Utóbb kitűnt, hogy a Kr. utáni korban is voltak még cölöpépítkezések; sőt még most is vannak. — A *kő*-, *bronz*-, *ras*-korszakra épített számítások teljesen megbízhatatlanok; mert egyhelyütt már évezredek óta használták a vasat, mikor máshelyütt még a kőszközők voltak divatban. A skótok még 1298. Kr. u. is kőbaltákkal csatáztak. Semmiféle tudományos bizonyíték sincs arra nézve, hogy az emberiség 8, legföljebb 10 ezer évesnél idősebb volna.

8. A régészeti fölfedezések és a Szentírás.

1. Palesztinától keletre és északkeletre van az *Eufrát* és a *Tigris* gazdag vidéke (a török uralom alatt azonban szegény). Már a régi írók is ezt a vidéket tartották az emberiség *őshazájának*. Az Eufráttól északra volt *Mezopotámia*, délre *Babylonia* (Kaldea). Előbb fejlett kultúrával bíró szumerakkadok lakták ezeket az országokat, később azonban szemita népek foglalták el, amelyek elsőrendű szerepet játszottak a világtörténelemben. Az északi rész fővárosa *Ninive*, a déli részé *Babylon* volt. *Ninive*, az *asszírok* óriási fővárosa,

606-ban Kr. e., háborúban romhalmazzá lett. Sem *Xenophon* tízezre, sem *Nagy Sándor*, sem a *rómaiak*, akik hadiállomást szerveztek e helyen, nem tudták, hogy egy világváros fölött, járnak. *Babylon*, a másik világváros, sohasem tűnt el egészen a föld színéről; de, mikor a szomszédságában *Szeleucia* főváros, aztán meg *Bagdad* és *Kteszifon* épültek, elvesztette jelentőségét és legnagyobbbrészt szintén romhalmazzá lett.

2. 1842-ben kezdődtek az *ásatások* e helyeken, és lassankint egy régi, csodálatos világ tárult föl az emberiség előtt. Paloták, templomok, művészeti tárgyak, fegyverek, háziesszközök, sőt egész *könyvtárak* kerültek napfényre, melyek fényes kultúráról beszélnek. A *könyvtárak* azért maradtak fön, mert a *könyvek égetett agyaglapok*, amelyek ékírásban (föülről lefelé és balról jobbra nyúló ékjegyekkel) beszélnek régmúlt időkröl. *Orotefend* ügyessége megfejttette az ékírást, s így beces történelmi anyag birtokába jutott a világ.

3. A fölfedezések híre elsősorban a hittudósok körében okozott nagy örömet. Mert *Asszíria* és *Babylonia* Palesztina szomszédságában vannak, a zsidókkal vérrokon szemitanépek lakták; Kaldeából, *Úr* városából származott *Ábrahám*, a zsidónép ösátyja, s a zsidók e népekkel folytonosan érintkeztek, kétízben, egyszer Babyloniában, máskor Asszíriában, fogságban is voltak: tehát remélni lehetett, hogy emez országok múltjának az ismerete fényt derít a zsidónép múltjára, szokásaira, gondolkodására, s így a *Szentírás* megértése is könnyebb lesz. S valóban: e régészeti fölfedezések már eddig is sok dologban *igazolták* a Szentírást.

4. A *csábító-kigyóra* Isten, a többi között, azt a büntetést szabta, hogy „*földet fog enni*”. Eddig is *képletesen* értették ezt a helyet a Szentírás magyarázóí; de egészen új világosság derűit e helyre, mikor a babyloni emlékekből megtudtuk, hogy ez a szólásmód: „*földet enni*”, — annyit jelent, mint „*pokolra kárhoztatottnak*” lenni.

E régészeti fölfedezések világossá tették, hogy az emberiség kora Kr. e. több mint 4000 év, hogy tehát a „*Septuaginta*” közelíti meg a valódi időszámítást; mert e történelmi emlékek a negyedik évezredbe nyúlnak vissza, s előbb már mívelt szumer-akkadok laktak ott, akiknek műveltsége nem fejlődhetett ki máról-holnapra. Ezek, és az egiptomi fölfedezések továbbá kiderítették, hogy a Szentírás valóban *történelmet* nyújt, hogy a Szentírás előadása az emberiség östörténelmére nézve úgy viszonylik e népek hagyományaihoz, mint a történelem a mondákhoz. S végül, a föl-

fedezések megállapítottak egy nagyszerű nemleges eredményt, hogy t. i. *Mózes nem kölcsönözte a vallást* a rokon népektől, hanem tisztán származtatta át az őskinyilatkoztatást Lássuk e fontos eredményt egy-két példában! A *babyloni* mithosz szerint egy nap forradalom támadt az istenek között *Tiámat*, a chaosz istennője, föllázadt. Az istenek megremülnek e hírre s tanácsot tartanak. *Marduk*, Babylonváros istene ajánkozik, hogy fölveszi a harcot a lázadóval, — de kiköti, hogy jutalmul a sors intézésének a joga, tehát az elsőség az istenek között, az övé legyen. Az istenek elfogadják a kikötést és nagy áldomást isznak. *Marduk* fölfegyverkezik a villámmal és a déli-széllel, megöli *Tiámat-ot*, testét kettévágja s az egyik részből az eget, a másikkal a földet alkotja minden élővel együtt. — A babyloni mithosz tehát politheizmus pántheizmussal keverve: az istennő testéből lesz a világ. Mennyire másképpen fest ezzel szemben a Szentírás fenséges előadása: „*Kezdetben teremte Isten a mennyet és földet*”!... De bármennyire el van is ferdítve az őskinyilatkoztatás a babyloni mithoszban, mégis átcsillan belőle az igazság. A Szentírás szerint: »A föld pedig üres és pusztá vala,.. és Isten lelke lebeg vala a vizek (a chaosz) fölött« (al pene tehóm). Sajátságos, hogy *Deutsch* a „*tehóm*” - szóba kapaszkodott Szerinte *Tiámat* — *tehóm*, — s azt akarta kihozni, hogy Mózes Babylonból kölcsönözte a teremtés történetét. Ámde Mózesnél a „*tehóm*” formátlan tömeget jelent: a babyloni mithoszban meg istennőt. De mondjuk, hogy /Mózes tényleg Babylonból vette a »tehom«-chaosz-szót! Mit bizonyít ez? Ha évezredek múlva valamely japán tudós ásatá; sokat végez az elpusztult Budapest helyén s ily fölratot talál egy sírkövön: »Erejére nézve Herkules volt«, — és ebből azt ' következtetné, hogy a magyarok a XX. században még a görög politheizmus hívei voltak: vajjon igazat írna-e a japán tudós?!... Mózes nagyon jól használhatta a „*tehóm*” (chaosz) szót anélkül, hogy a mithoszbeli fogalmat is átvette volna vele. 1904-ben *Deutsch* maga is kénytelen volt elismerni: »A szentírási teremtés történetének szerzője vallási tisztítás alá vette az ősmithoszt s megfosztotta azt minden politheisztikus és mithologikus toldaléktól.« Mi, helyesebben, azt mondjuk: *Mózes az őskinyilatkoztatást közli, — a babyloni mithosz ellenben elferdítette az őskinyilatkoztatást.*

A „G z 7 g - f i / 7 Z é > . s ” - e p o s z b a n (a csillagokban szerepel) *Gilgames* hős kérdezi *Ut-napistim-tól*: hogyan került az istenek országába? Erre *Ut-napistim* elmondja, hogy *Ut*-isten tanácsára hajót épített, s ily módon megmenekült a nagy vízözönből, stb. Mindenki, aki *Noé* történetét ismeri, *Ut-napistim-*

nek ebből az elbeszéléséből ráismer a vízözön történetére. Itt is való történetet ír Mózes, — a babyloni eposz pedig a mithosszá ferdített történetet közli.

Egy *asszír* kalendárium szerint az 1, 7, 14, 21 és 28-dik nap „*sappatu*” (szabbath) oly nap, amelyen semmitsem szabad tenni az istenek haragja miatt. Itt is eltorzult az őskinyilatkoztatás, amelynek értelmében már az első emberek megülték a szabbath-ot, mint a nyugalomnak és Istenben való örvendezésnek a napját.

Egyszóval: Mózesnek és a babyloni mithosznak közös a forrása: az *őskinyilatkoztatás*, az őshagyomány. Míg azonban Mózes tisztán közli a valóságot, és mennél régebb időről beszél, annál kevesebbet közöl, mert *csak valót* közöl; a babyloni mithosz ellenben mindent tud és mindent elferdít, — de azért így is tanúságot tesz a Szentírás igazsága mellett,

5. 1899-ben *Seheil*, domonkosrendi szerzetes, *Susa-ban* egy oszlopot fedezett föl, amely Babylonból került oda. Azon az oszlopon *Chammurabi* király (2230 körül Kr. e. uralkodott) alakja látható, amint C / z ö / T Z β s – i s t e n t o l törvényt kap. A törvény meg is van az oszlopon, — sok tekintetben a X.-parancsolathoz hasonló. Itt sem szabad átvételre gondolnunk. A X.-parancsolat természeti törvény; a régi kínaiaknál és más népeknél is többé-kevésbé megvolt, akiknél pedig átvételre gondolni sem lehet. Annál kevésbbé meglepő, hogy egy király, akinek népéből származik Ábrahám, a zsidónép törzsatyja, oly törvényeket hoz, amelyek a zsidónép törvényeihez hasonlítanak. Arra gondolni sem lehet, hogy Mózes előtt teljesen ismeretlen lett volna a X.-parancsolat a zsidónép előtt. A Sinai-törvény-ki hirdetés csak *azt* állapította meg ünnepies módon, *ami előbb is már gyakorlatban volt*.

Deutsch még a zsidónép monotheizmusát is Babylonból származtatta. Ez sem volna baj, ha tényleg monotheizmst állapítana meg Babylonban a tudomány; ez is csak megerősítené a Szentírás előadását, hogy az emberiség ős-vallása a monotheizmus volt. Csakhogy, amiként utóbb, 1904-ben maga *Deutsch* is kénytelen megvallani, ez a fegyvere az isteni kinyilatkoztatás ellen csak papíros-kard, és maga is »örültnek« nevezzi azt a gondolatot, hogy a Szentírás monotheizmusa Babylonból származnék.

9. Az őskinyilatkoztatás nyomai egyéb népek emlékeiben és hitregéiben.

Kiváltképpen két esemény vágott vérbe-húsba az ősemberiség életében: a *bünbeesés* és *vízözön* katasztrófája; s főleg e büntető katasztrófák visszhangja hangzik felénk a régi népek hagyományaiból. De ezeken kívül a *teremtésre*, a *paradicsomra* s a *Megváltóra* vonatkozó emlékeket is találunk a népek hitregéiben.

1. A régi *perzsák* szent könyvei (*Zend-Avesta*) szerint az emberiség egy pártól származik: a férfi neve *Meschia*, a nőé *Meschiane*. Teremtőjük *Ormuzd*, a jó-isten. Kezdetben ártatlanok voltak az emberek s szótfogadtak Teremtőjüknek. *Ahriman* azonban, a gonosz-isten, megirigyelte sorsukat: *kígyó* képében *gyümölcsöt* kínált nekik, s azt mondta, hogy ő a világ teremtője. Az emberek hittek neki, s így *Ahriman* lett úrrá az emberiség fölött. — A *dél-ázsiai* szigettenger lakosai és *Amerika* őslakói egyformán arról beszélnek, hogy *a nőt a férfi bordájából* teremtette a világ ura. A régi *Egiptomban* meg *a borda a nő hieroglifje*.

Ovidiusz így énekel az ember teremtéséről: »Sanctius his animal mentisque capacius altae Deerat adhuc, et quod dominari in cetera posset; Natus homo est . . . *H une divitio semine fecit, Finxit in effigiem moderantum cuncta deorum.* — Ezeknél szentebb és magasabb tehetségű teremtmény hiányzott még, mely a többi fölött uralkodhassék. Megszületett hát az ember. Ez isteni sarjadék, a mindenen uralkodó istenek (*Jupiter*) képére alkotva.« (Met. I. 84—88.) Majd az aranykorról, a *paradicsomi időről* ily szép dolgokat tud mondani: »Aurea prima sata est aetas, quae vindice nullo Sponte sua, sine lege *fidem rectumque colebat.* Poena, metusque aberant; . . . Ver erat aeternum, placidique tepentibus auris Mulcebant zephyri natos sine semine flores. Mox etiam fruges tellus inarata ferebat. — Először aranykor virágzott; akkoriban fenyítő bíró s törvény nélkül, önként tisztelték a hűséget és azt, ami helyes. Nem volt sem büntetés, sem félelem. Örökös tavasz virult, a langyos melegben kedves szellők csókolgatták a mag nélkül született virágokat. A föld szaporán, szántás nélkül hozott terményeket.« (Met. I. 89—109.) S nyolcszáz évvel *Ovidiusz* előtt *Hésziodosz* még ezt is tudta az aranykorról: »Nem volt akkor betegség és fájdalom, melyek a közelgő öregséget gyorsítják.«

Miért szakadt vége a boldog aranykornak? A *bűn* miatt. *Hésziodosz* „*Theogoniá*”-jában erről a következőket beszél:

Prométheusz volt az első ember, akinek *Pándora*, a magától *Zeus-tól* alkotott szűz volt a felesége. Mivel *Prométheusz* merészségében el akarta lopni az istenektől a szent tüzet, amelynek birtokában az ember *tudás* és *életkor* dolgában az istenekkel egyenlővé lett volna, *Jupiter* letaszította a földre s odaláncolta a Kaukázus egyik sziklájához. Ott naponként megjelenik egy sas, kivágja *Prométheusz* máját, amely azonban mindig újra megnő. — De az asszony sem maradt bűnhődés nélkül: *Homérosz* szerint (az *Iliász* 19. énekében), *Ate*, *Zeus* leánya is meglakolt: *Zeus* megragadta csillagó hajfürtjeinél fogva s ledobta a csillagos égből, és szent esküvel fogadta, hogy soha többé vissza nem kerül az *Olympusra*, az ég csillagos boltjára a bűnös, aki mindenkit megcsalt. — *Hésziodosz* szerint pedig: »A hordóból, amelynek fedőjét az asszony bűnös kíváncsiságból fölemelte, számtalan szenvedésnek tarka tömege zúdult az emberiségre, s a föld és a tenger köröskörül tele lett bajjal. Csak a *remény* nem szökött ki a hordóból: ez mélyen ott maradt a hordó fenekén; mert az asszony *Zeus* parancsára gyorsan visszatette a fedőt.«

E hagyományok magva: *Az ember boldog volt, míg ártatlan volt; a bűn okozta az ember vesztét.* A bűn eredménye az is, hogy: „*Nitimur in vetita, cupimusque negata.* — Tiltott dolgok után áhítózunk, és azt óhajtjuk, ami nincs megengedve.« *Vagy Ovidiusz* szerint: „*Video meliora, proboque, — detériora sequor,* — Látom, hogy mi a jó, helyeslem is azt, — és mégis a rosszat teszem.«

2. A *vízözönről* így énekel *Ovidiusz*: »*Jamque mare et tellus nullum discrimen habebant, Omnia pontus erant, deerant quoque littora ponto.* — Tenger és szárazföld már nem különbözött egymástól. Mindenütt tenger volt, s nem is volt partja a víznek.« Az emberiség elveszett a nagy özönben, mert a megmenekült *Denkalion* ekként szól *Pyrrhá-hoz*: »*O soror, o conjux, o femina sola superstes, Terrarum, quascunque vident occasus et ortus, Nos duo túrba sumus, possedit cetera pontus.* Nunc genus in nobis restat mortale duobus: Sic visum Superis hominumque exempla manemus. Oh nővérem, oh feleségem, oh asszony, aki egymagádban maradtál életben! Az egész földkerekségnek, amely fölött a nap fölkel és leáldozik, csak mi ketten vagyunk az emberisége, a többit elnyelte a tenger. Most mibennünk maradt fenn a haladó emberiném; így határoztak az istenek, és az embereknek tanúisággként vagyunk.«

Egy régi *mexikói* képen a következők láthatók: *Noé* csónakban lebeg, az emberek és állatok a vízbe fülnek. A kikötés hegye is látható. Egy galamb nyelveket osztogat az

embereknek (a nyelvek megzavarása), akik eloszlanak a világon. Valamivel tovább a bábéli torony áll. A *titánok* harca is a bábéli torony építésére emlékeztet. Sokan a „*Birs Nimrud*”-ban látják a babiloni tornyot, mely az *Eufkrat* jobb partján áll. Kerülete 700, magassága 72 méter. *Kalliszthenész*, N. Sándor kísérője, olyan évet olvasott le egy tégláról, mely a 2231-dik évnél felel meg.

(A Megváltóra vonatkozó hagyományokat 1. a köv. 10. fejj. végén!)

10. Az ó-szövetségi Szentírás istenisége.

1. Az isteni kinyilatkoztatás nem pusztán bizonyos igazságok közlése az emberiséggel, nemcsak fölvilágosítás, tanítás, hanem egyben buzdítás, jutalmazás, büntetés, egyszóval: *az emberiség nevelése*. Ez az isteni nevelés azonban messze fölülmúlja az emberi nevelést; mert nemcsak megmutatja a célt s a célhoz vezető utat, hanem *erőt is ad* az embernek a cél elérésére.

Az egész kinyilatkoztatás a mennyei Atya irgalmának egységes ténye. A cél Isten eredeti tervének a végrehajtása: az emberiségnek a megszentelő-malaszt állapotába való föl-emelése és Isten boldogító látására való képesítése. Ennek az isteni tervnek a végrehajtója: *Jézus Krisztus*, az emberré lett Istenfia. És az egész ó-szövetség nem egyéb, mint „*paedagogus in Christum*, — *Krisztusra nevelő mester*.” (Galat. 3, 24.)

Valamint az emberi nevelő nevelési munkájában *tervszerűség, fokozatosság* van: ugyanezt a tervszerűséget és fokozatosságot látjuk a kinyilatkoztatás nagy munkájában is. A proto-evangéliomtól a kereszten elhangzó »Consummatum est, — Befejeztetett!«-isteni szózatáig hatványszerű haladás, van az isteni kinyilatkoztatásban. A befejezés, a kinyilatkoztatás telje: *Jézus Krisztus*, akin innen nincs, sőt nem is képzelhető haladás.

A nevelő sok mindent elnéz az oktalan gyermeknek, amit az ifjúban, vagy a meglelt emberben már nem tűr meg. *Az ó-szövetség a gyermekkort jelzi*. E korban Isten nagyobb baj (főleg gyilkosság) elhárítása okából a nyers, érzéki zsidónépben még *eltúrte* a házassági váló-levél adását, a szórványosan előforduló többnejűséget, — amit azonban a krisztusi kinyilatkoztatás fényében, amikor már a természetfölötti segítség, a kegyelem tengere áll az emberek rendelkezésére, itt már nem tűr meg. (Hasonló módon cselekszik az Egyház is:

a *vegyes-házasságot* mindenkor kárhoztatja, mert a házásban semmi vegyességnek nincs helye, hanem lelki egységnek kellene abban lennie, hogy férj és feleség gyermekeikkel együtt karöltve haladhassanak az örök boldogság felé; de, mivel az Egyház ismeri az emberi gyarlóságot, s tudja, hogy a szerelem, mint minden szenvedély, vak, úgy, hogy a vak szerelmesek a nyitott pokolba is készek beleugrani, — a hittagadás nagyobb bajának elkerülése céljából *megtűri* az Egyház a vegyes-házasságot, föltéve, hogy a gyermekek kath. nevelése biztosítva van. Még így is baj a vegyes-házasság; mert a kath. fél hite elsorvadhat protestáns hitvestársa mellett, miként a palánta elsorvad, ha jégcsapot teszünk melléje; de *még* nagyobb baj lenne a hittagadás. Azért is a gyermekek kath. hitének biztosítása nélkül a vegyes-házasság nem tűrt dolog, hanem halálos-bűn terhe alatt tiltott dolog. Az ilyen vegyes-házasság a hitnek megtagadása a gyermekekben, a gyermekek lelkének szörnyű megrablása. A józan ész szava: hogy katolikusok házassága katolikus gyermekek termőfaja legyen.) A *válólevél* és *többnejűség* dolgában különbben az Úr Jézus nyíltan kijelentette, hogy azokra nézve az új-szövetségben már nincs helye a türelemnek.

2. Az egész ó-szövetségen keresztül kettős vörösfonálként két gondolat vonul végig: az *egy Istenben* való hit és a *Megváltóban* való remény. E két gondolat egyben az ó-szövetség isteniségének szinte kézzelfogható bizonyítéka.

A Szentírás és a történelem egyező tanúsága szerint a zsidónépnek nemcsak kisebb szomszédai, de a nagy kultúrával bíró egiptomi, asszír és babyloni birodalmak is a *hatványozásnak* hódoltak. A szomszédoktól tehát nem vehette át a monotheizmust a zsidónép. De magának a zsidónépnek a természetéből, hajlamaiból sem magyarázható meg e nép monotheizmusa. Ellenkezőleg: a Szentírás arról tesz tanúságot, hogy e nép bálványozásra hajló volt. Mikor Egiptomból kiszabadult és úgyszólván a folytonos csodák légkörében élt, Mózesnek párnapos távolléte elégséges volt arra, hogy a nép egy része az Egiptomban látott borjúimádásra tévedjen. S az effajta eltévelyedés Mózesről kezdve a Makkaeusokig még nagyon sokszor ismétlődött. Gyakorta megesezt, hogy a zsidók elfogadták szomszédjaik bálványait. Még a legbölcsebb király: *Salamon* is, késő vénségében bálványozásra vetemedett. *A zsidónép kétezeréves története nem egyéb, mint folyton ismétlődő harc a monotheizmus körül: minduntalan Istentől ihletett férfiak lépnek föl, akik oktatással, büntetések jelzésével visszatérítik a népet az egy*

igaz Istenhez. Más népeknek is voltak nagy embereik, törvényhozóik, — de prófétáik nem voltak. A próféták hosszú sorozata a zsidónép életében páratlan jelenség a világtörténelemben.

Ha a zsidónép természetét, életkörülményeit nézzük, e nép kétezeréves monotheizmusa csakis isteni beavatkozásra vezethető vissza. Ha a belső érvek, természetöknél fogva, csak valószínűséget szülnek: e pontban, a különös körülmények miatt, a kétezeréves tiszta monotheizmus erkölcsi bizonyosságot szül arra nézve, hogy az ó-szövetségi kinyilatkoztatás valóban Isten műve.

3. Az ó-szövetség másik vezető gondolata: a *Megváltóban* való hit és remény. A Megváltóra vonatkozó jövődeléseknek több évezredre terjedő sorozata isteni beavatkozás nélkül nemcsak érthetetlen, de föltétlenül lehetetlen. Egyedül csak a mindentudó Isten tudta a többezer év múlva megjelenő Megváltó képét oly tüzetesen megrajzolni, mint ahogyan azt a prófétáknál találjuk.

Nyomban az első emberpár bukása után hangzott el ez az isteni ígélet: „*Ellenkezést vetek közötted* (te csábító kígyó), *és az asszony között; ő* (az asszony ivadéka) *megrontja fejedet, és te sarka után leselkedett* (Móz. I. 3, 15.) Ez a *próto-evangéliom*, az első örvendetes hír, amely bejelenti a bukott emberiségnek a Megváltó eljövetelét. *Ez a messiási jóvendölések csírája*. Nézzük csak, hogyan fejlődik ez a csíra az idők folyamán!

a) *Szem* egyik utódja: *Ábrahám*, ilyen isteni ígéletet kap: „*Megáldatnak ivadékokban a föld minden nemzetségei.*” (Móz. I. 22, 18.) A Megváltó eszerint *Ábrahám* ivadéka lesz. *Dávid*, halála előtt, ilyen ígéletet vett Istentől: „*Királyi széked állandó lesz szüntelen.*” (Kir. II. 7, 16.) Az isteni ígélet, amely *Ábrahámnál* egy egész népre vonatkozott, itt már egy családra szorul. — Háromszáz évvel később *Izaiás* próféta még világosabban szól: „*És vessző sarjad Jessze* (Dávid atyja) *törzsökéből, és virág növekedik az ő gyökeréből. És megnyugszik rajta az Úr lelke . . . Aznapon Jessze gyökere a népeknek jelül fog állani; neki könyörögnek a nemzetek, és az ő sírja dicsőséges lesz.*” (Izai. 11, 1—10.) — És ennek az évezredes családfának hitelül a mennyei követ, *Gábrriel*, ki a megtestesülés titkát közli Szűz Máriával, ezt mondja: „*Ez nagy' lesz, és a Magasságbeli Fiának fog hivatni* (a Szentírás szólásmódja szerint értsd: a Magasságbeli Fia lesz) *és neki adja az Úr-Isten Dávidnak, az ő atyjának székét; és az ő országának nem lesz vége.*” Mikor *Augusztus* népszámlálást rendelt el oly meghagyással, hogy

mindenki származási helyén iratkozzék a lajstromba, Szűz Mária *Bethlehembe*, Dávid városába ment, mert onnan származott. Ez a jövendölés teljesen átment a zsidónép tudatába. Az Úr Jézus kérdésére: „*Mit tartotok ti Krisztus felől? Ki fia?*” Mondák neki: *Dávidé.*” (Máté 22, 42.)

b) A próto-evangéliom szerint a Megváltó megrontja a kígyó fejét, vagyis lerontja a sátán hatalmát, melyet az a bűn által szerzett az emberek fölött. A Megváltó tehát *szabadító* lesz. De *hogyan* fogja megszabadítani az emberiséget? Úgy, hogy magára veszi az emberek bűneit, és eleget tesz az isteni igazságosságnak. Már *Dávid* így beszélteti a Messiást: „*Én pedig féreg vagyok, és nem ember, — emberek gyalázata és a nép megvetése. Mindnyájan, akik látnak engem, félrevonják ajkukat és fejüket hajtogatják: Az Úrban, bízott, mentse meg őt, szabadítsa meg, mert kedveli őt!*” (Zsolt. 21, 7—9.) *Átluggatták kezeimet és lábaimat, megszámlálták minden csontomat; ők pedig néztek és szemlélték engem; elosztották maguk közt ruháimat, és öltönyömrre sorsot vetettek.*” (Zsolt. 21, 17—19.) — *Izaiás* meg már a keresztre feszített Megváltónak nemcsak külső képét rajzolja, de a megváltás titkát is leleplezi: „*Nincs neki színe, sem ékessége; és néztük őt, és nem volt tekintete, hogy kívántuk volna őt, a megutáltat és legutolsót az emberek között, a fájdalmak férfit, a nyomorúsághoz szokottat.*” Pedig: „*a mi betegségeinket ő viselte, és fájdalmainkat ő hordozta. És mi őt mintegy poklosnak tartottuk, az Istentől megvertnek és megaláztak; ő pedig megsebesítettett a mi gonoszságainkért, megroncsoltatott bűneinkért; a mi békeségünkért van rajta a fenyíték, és az ő kékségével gyógyultunk meg. Mi mindnyájan, mint a juhok, eltévelyedtünk, kiki az ő útjára tért; és az Úr órá tette mindnyájunk gonoszságát. Föláldoztatott, mert ő akarta, és nem nyitotta meg száját; mint a juh leölésre vitetik és megnémul; mint a bárány nyíró ja előtt, és nem nyitja meg száját. A szorongatásból és ítéletből kiragadtatik; az ő nemzedékét ki fogja elbeszélni? Mert kívágnak az élők földjéből; az én népem bűneiért vertem meg őt.*” (Izai. 53, 1 — 9.)

c) A próto-evangéliom csak homályosan jelzi, hogy a kígyó-tipró szabadító hős lesz. A *zsoltárok* már arra is utalnak, hogy a szabadító *Isten*: „*Az Úr monda nekem: Fiam vagy te, én ma szültelek téged.*” (Zsolt. 2, 7.) „*Monda az Úr az én Uramnak: Ül az én jobbomra, míg ellenségeidet lábaid számolyává teszem.*” (Zsolt. 109, 1 .) — *Izaiás* még világosabban jelzi a Szabadító *isteni* méltóságát: »Kisded született nekünk, és fiú adatott nekünk, akinek vállain van a fejedelemség, és hivatik az ő neve csodálatosnak, tanácsadónak, *Isten-*

nek, erősnek, a jövődőség atyjának, békeség fejedelmének.« (Izai. 9, 6.) Továbbá: »Mondjátok a félénk szívűeknek: Erősödjétek meg,-és ne féljétek! íme, a ti Istenetek elhozza a bosszúálló fizetést; az Isten önmaga jó el, és megszabadít titeket.» (Izai. 35, 4.)

d) Micsoda áldást hoz a Szabadító? „Akkor megnyílnak a vakok szemei, és a süketek fülei tárva lesznek; akkor ugrál a sánta, mint a szarvas, és föloldatik a némák nyelve.” (Izai. 35, 5. 6.) „A nép, amely sötétségben jár vala, nagy világosságot látá; a halálárnyék tartományában lakóknak világosság támadá.” (Izai. 9, 2.) „Az Úr lelke énrajtam, mivelhogy fölkent engem az Úr; a szelídeknek (a héber szerint a szegényeknek) hírt vinnem küldött engem, hogy megorvosoljam a törődelmes szívűeket, és a foglyoknak szabadulást hirdessek” (Iz. 61,1.)

e) Kitől fog születni a Megváltó? »Azért az Úr maga ád jelt nektek: íme egy szűz méhében fogan, és fiat szül, és neve Emmánuelnek (Isten velünk) fog hivatni.» (Izai. 7, 14.)

f) Hol fog születni? »De te, efratai Betlehem! kicsiny vagy ugyan Júda ezrei között, (ama városok között, amelyek ezer lakossal bírnak) mégis tebelőled származik nekem, aki uralkodó legyen Izraelben; az ő jövetele kezdettől, az örök napoktól van” (örökkévaló). (Mikeás 5, 2.) (Mikor Heródes a napkeleti bölcsek kérdezősködése miatt megkérdezte a zsidó írástudóktól: Hol kell születnie a Messiásnak? Mikeás e jövendelésére utalva ezt felelték: „Juda Betlehemében.” Máté 2, 5.)

g) A Messiás eljövételét isteni követ jelenti: »íme, én elküldöm angyalomat (követemet), hogy elkészítse az utat szinem előtt.« (Maiak. 3, 1.) De maga a Messiás szegényül jő: »íme, a te királyod jő hozzád, az igaz és üdvözítő; ő szegény, és számaron ülve jő, a számar fiatal vehén.» (Zak. 9, 9.) Eladják 30 ezüst-pénzen (egy rabszolga ára az Or idejében!): „És béremül harminc ezüst-pénzt mértek. És monda az Úr nekem: Vesd a fazekas elé e dicső bért, amelyre tőlök becsültettem! És bevém a harminc ezüstpénzt, és az Úr házába vetem a fazekas elé.” (Zak. 11, 12—13. Epével és ecettel iatják (Zsolt. 68.); megölik. (Dán. 9, 26.) De nem marad a sírban és nem rothad el (Zsolt. 15, 10.); föltámad, (Zsolt. 67, 19.) és elküldi Szentlelkét (Joel 2, 29.). Új áldozatot rendel: »Az ajándékot nem veszem el kezeitekből, mert napkelettől napnyugotig nagy az én nevem a nemzetek között, és minden helyen (nemcsak Sion-hegyn) áldozni fognak és tiszta, áldozatot bemutatni az én nevemnek.» (Maiak. 1, 10—11.) És Malakiás előtt már 500 évvel korábban énekelte Dávid: »Megg esküdt az Úr, és nem bánja meg: Te pap vagy mindörökké Melkizedek rendje szerint.» (Zsolt. 109, 4.) Az összes népe-

ket országába gyűjti: „*Eljövök, hogy egybegyűjtsék minden nemzetet és nyelvet; és eljönnek, és meglátják az én dicsőségemet.* És jelt tesztek rajok (a Szentlélek ajándékai által); és akik közülök megszabadulnak, elküldöm a nemzetekhez a tengerre Afrikába és Lídiába, a nyíllal lövökhöz; Olaszországba és Görögországba, a távol szigetekbe azokhoz, akik nem hallottak felőlem. *És hirdetni fogják dicsőségemet a nemzeteknek.*” (Izai. 66, 18. 19.)

h) Mikor jő el, kit a nemzetek várnak? A haldokló Jákob pátriárka e kérdésre így felelt: „*El nem vétetik a fejedelmi pálca Judától, és a vezér az ő ágyékából, míg nem eljő, aki küldetik; s ő leszen az, kire a nemzetek várakoznak.*” (Móz. I. 49, 10.) Juda eleinte mint törzs vezetett; utóbb Dávid családjával uralkodott. A fogságból majdnem egymagában tért vissza. 63-ban Kr. e. Pompejusz Palesztinát Róma adófizetőjévé teszi, s Hyrkánusz-t ülteti a trónra. Caesar Hyrkanusz mellé már az idumaei származású (Ézsau utódai) Anti pat er-i rendeli római helytartónak. 40-ben Kr. e. a római Szenátusz Antipáter fiát: Heródes-t ülteti a trónra. Kr. u. 6-ban már a római prokurátor ül Juda nyakára. Juda függetlensége és politikai önállósága ezzel megsemmisült.

i) A fogságból visszatért zsidók Zorobábel vezetése alatt részben visszaállították a templomot. Az öregebbek, akik még látták a régi templom dicsőségét, elszomorodtak, hogy az új templom meg sem közelítette Salamon templomának a fényét. Aggeus próféta ekkor megvigasztalja a szomorkodókat: »Még egy kevés idő vagy, és én megrendítem az eget és a földet, a tengert és szárazat. És megindítok minden népet, és eljő, akit minden nemzet óhajtanak; és betöltöm ez utóbbi háznak dicsőségével, — úgymond a seregek Úra. Nagy lesz en ez utóbbi háznak dicsősége, nagyobb, mint az elsőé volt, — úgymond a seregek Úra; és e helyen békésé get adok, — úgymond a seregek Úra.« (Agg. 2, 7—10.) 40 évvel az Úr halála után a templom helyén már pusztaság volt. Pedig ő életében még sokszor megfordult a templomban.

Kr. e. 537-ben Dániel egynap népe szabadulásáért könyörög. Az Úr elküldi hozzája Gábiel arkangyalt, aki ezt mondja: »Dániel! most jöttem ki, hogy megtanítsalak téged és értesítselek. A te könyörgésed kezdetén ment ki az ige; s én eljöttem, hogy megjelentsem neked, hogy te a kívánatok férfja vagy; figyelj tehát az ígére, és értsd meg a látomást: *Hetven hét (év) szabatott a te népedre és szent városodra, hogy megszűnjék a törvényszegés, és véget érjen a bűn, eltöröltessék a gonoszság és előhozassék az igazság, beteljesedjék a látomás és jövendölés és a szentek Szentje*

*fölkenesség. Tudjad azért és jegyezd meg: Annak az ige-
nek a kihirdetésétől, hogy ismét fölépíttessék Jeruzsálem,
Krisztusig, a fejedelemig, hét hét és hatvankét hét leszen;*
és ismét fölépíttetnek az utcák és kőfalak az idő szorongatásában. *És hatvankét hét után megöletik a Krisztus;* és nem leszen az ő népe, mely őt megtagadja.« »És egy nép jövődő fejedelmével *a várost és szentélyt széthányja;* ennek vége pusztulás, és a had elmúltával az elhatározott végpusztulás. De az egy héten sokakkal megerősíti a szövetséget, és a hét felén elfogy az eledel és egyéb áldozat; és leszen a templomban a pusztaság útálatossága, s fogytig és végig megmarad a pusztulás.« (Dániel 9, 22—27.) íme, a messiási jövendölések legkiválóbbika! Hét hét = 49 évvel; 62 hét = 434 évvel; összesen 69 hét = 483 évvel. A rendeletet Jeruzsálem falainak fölépítésére, *Nehemiás* unszolására, uralkodásának 20-dik évében adta ki *Artaxerxész* 455-ben Kr. e. (299-ben Róma alapítása után). Luk. 3, 1. szerint *Keresztelő sz. János* Tiberiusz uralkodása 15-dik évében lépett föl, vagyis 782-ben ab U. c. 782-ből levonva 299-et, marad: 483, vagyis 69 évhét. A következő évhét derekán megöletett a Krisztus és az ó-szövetség áldozatai Isten szemében megszűntek. Nemsokára (70-ben Kr. u.) bekövetkezett a város végromlása *Titusz* vezérlete alatt. Már Dániel előtt ezer évvel korábban jövendölte *Bálaám*: »Hajókon jönnek Olaszországból (*Kittim-ből* = nyugati szigetek), meggyőzik az asszirusokat, és elpusztítják a zsidókat, és végre ők is elvesznek.« (Móz. IV. 24, 24.) A legmegrendítőbb az egész jövendölésben: „*És nem leszen az ő népe, mely őt megtagadja!*”

Vonjuk le a következtetést e jövendölésekből! Ha az ó-szövetségi zsidónépre benyomást tettek az Isten követi-
nek *csodatettei*, amelyek őket kortársaik előtt igazolták: ránk még nagyobb benyomást tesz *a messiási jövendölések pontos beteljesülése Krisztusban!* Az egész világtörténelemben páratlan jelenség, hogy *egy személynek a földön való megjelenése előtt máris évezredekre terjedő története legyen.* A próto-evangéliomtól kezdve Malakiásig (V. sz. Kr. e.) hányan festegetik a Messiás képét, amely Krisztusban valósággá lett! . . . E jövendölések forrása, a jőzan ész ítélete szerint, csakis *Istennek a mindentudósága* lehet. Ez a tény pedig egymagában is igazolja az ó-szövetség szentkönyveinek *isteniségét.*

4. A Megváltóról egyébként az ó-kor *pogány* népei is tudtak. Az *egiptombeliek* hagyományai szerint *Izisz-szűz*nek a fia: *Horasz*, legyőzi *Tryphon-t*, a sárkányt, de meg nem semmisíti. Ebből a próto-evangéliom ígérete csillan elő. Még meglepőbb *Aiszchiulosz* (500 Kr. e.) előadása: A meg-

láncolt *Prométheusz* második részében egy *Io*-nevű szűz jön a sziklához láncolt Prométheuszhoz, s azt kérdezi tőle: vajjon nincs-e reménye, hogy szenvedéseinek vége szakad? »Bizonyára van! — feleli Prométheusz — éppen a te fiad harmadik ízében más tíz után fog megszabadítani.« S *Io* újabb kérdésére: hogyan lesz ez? — imígy felel Prométheusz: »Kanobosz városa fekszik a határszélen, közel a Nilus torkolatához és iszapárjához; ott visszaadja neked Zeus a lélek szentségét, és az ő gyenge érintésétől *Epafosz*-nevű csemetét kapsz, aki mélyen haragvó atyjának drágalátos fia.» A színdarab végefelé megjelenik *Merkur*, az istenek követe, s ezt mondja a boldogtalan Prométheusznak: »Ne várd a gyötrelmem végét, míg az istenek közül valaki meg jelenik s magára nem vállalja szenvedéseidet és kész leszálni a sötét Hádészbe s a Tártárosz ködös mélyébe!« . .

A *kínaiaknál* nem kisebb, mint *Confutse (Konfucius)*, a vallás-alapító (600 Kr. e.) ekképen nyilatkozott: »Azt hallottam, hogy a Nyugat vidékein egy szent férfiú fog támadni, ki a jóságos cselekedetek tengernyi sokaságát hozza létre az embereknél. Nincs ember, aki meg tudná mondani neki a nevét; de úgy hallottam, hogy ő az igazi szent.« *Mingi*, kínai császár, később (64. Kr. e.) ennek következtében tényleg két mandarint küldött Nyugatra, hogy a »nagy szentet« fölkutassák. A kínai követség, sajnos, *Indiába* tévedt, ahonét bevitték országukba a buddhizmust.

Vergiliusz IV. Eclogájában így énekel: »Magnus ab integro saeculorum nascitur ordo. Jam redit et Virgo, redeunt Saturnia regna; Jam nova progenies coelo demittitur alto. — Az időknek egészen új, nagy korszaka születik. Visszatér a Szűz, újra Szaturnusz korszaka támad föl. A magas égből új sarjadék száll alá. Gyermekek születnek, kivel visszatér az aranykor.« — „*lile deum vitám accipiet*, — Az a gyermek az istenek életét kapja.« — A régi népek az öskinyilatkoztatáson kívül a zsidónéptől vehették át a Megváltóról szóló jövendöléseket, amelyek önálok részben elferdítve fordulnak elő.

A zsidók a babyloni fogság után nyilvánosan ezt az imádságot szokták elmondani, mely még most is ott van a zsidók imádságos-könyveiben: »Áldott légy te, Örökkévaló, aki megemlékezel az atyáknak kegyelmeiről és unokáiknak megadod a Megváltót! Te eléhozod az üdvösséget (*Jesúa* = Jézus). Dávidnak, a te szolgádnak ivadékát keltsd föl nemsokára, s ereje emelkedjék a magasba a te megváltásod által; mert a te megváltásodban reménykedünk!«

Hogy nem utólag a keresztények olvasták bele az

ó-szövetségbe a Messiás varasát, kitűnik abból, hogy *Ker. sz. János* fölléptekor mindnyájan ezt gondolták szívökben: *vájjon nem ő-e a Krisztus?* (Luk. 3, 15.) A Messiás varasából magyarázódik meg az a jelenség is, hogy a Kr. u. föllépő hamis messiások oly könnyen találtak hitelre. A Messiás varasáról különben a római írók is tudtak. *Szeneka*, sz. Pál kortársa, írja: »Ubi sapientem invenies, quem tot saeculis quaerimus? — Hol találd ama bölcset, akit annyi század óta keresünk?« — Még világosabban ír *Szvetóniusz*: »Percrebuerat oriente toto vêtus et constans opinio, esse in fatis, ut eo tempore Judaea profecti rerum potirentur, — Az egész Keleten elterjedt az a régi és állandó hagyomány, hogy a sors intézése szerint amaz időben olyanok fognak uralkodni, akik Júdeából származnak.« Ugyanígy tanúskodik *Tacitusz* is, *Szeneka* második kortársa: »Pluribus persuasio inerat, antiquis sacerdotum libris contineri, eo ipso tempore fore, ut valesceret oriens profectique Judaea rerum potirentur, — Sokan úgy vélekedtek, hogy a papok régi kpnvei szerint abban az időben a Kelet kerekedik fölül, s Júdeából származók fognak uralkodni.«

A zsidók, főleg *Dániel* jövendöléséből, tényleg tudták, hogy elérkezett a Megváltó ideje. A *Talmud* szerint Jeruzsálem pusztulása évében csakugyan *meg is született a Megváltó; de Isten az ő népének bűnei miatt elrejtette őt.*

II. SZAKASZ.

Az új-szövetségi kinyilatkoztatásról.

1. Bevezetés.

1. „*Íme én magam keresem föl juhaimat és meglátogatom őket.* Igen bőséges mezőkön legeltetem őket . . . Ami elveszett, fölkeresem, és ami elhajtattott, visszahozom; ami megsérült, bekötöm, és ami erőtlen, megerősítem . . . És *támasztok nekik egy pásztort, aki őket legeltesse, az én szolgámat: Dávidot* (Dávid sarjadékát); ő legelteti majd őket, és ő leszen nekik pásztoruk. Én, az Or, pedig nekik Istenök leszek, és- az én szolgám, Dávid, közöttük fejedelem; én, az Úr, mondtam ezt. *És békeszövetséget szerzek velők.*” (Ezekiel 34, 11—25.)

És évezredes várakozás után megjött a pásztorok pászt-

tora, Dávid ivadéka (test szerint), a fejedelem, az új-szövetség szerzője. „*Et Verbum caro factum est, et habitavit in nobis; et vidimus glóriám eius, glóriám quasi Unigenitum in Patre, plenum gratiae et veritatis.* — És az Ige testté lön, és miköztünk lakozék; és láttuk az ő dicsőségét, mint az Atya egyetlenegy születtjének a dicsőségét, telve malaszttal és igazsággal.« (János 1, 14.)

Az ó-szövetségben szolgálai által szólott az Úr az emberekhez. Ők világítottak az embereknek, de csak úgy, mint a holdak és a bolygók, melyek a naptól kapják a világosságot. Az idők teljében fölkelte maga az igazság Napja az emberiség egén, — *Lumen ad revelationem gentium*, — Világosság a nemzetek megvilágítására, — amely soha többé le nem áldozik. Az Úr Jézus szava: „*Én vagyok a világ világossága. Aki utánam jön, nem jár sötétségben.*” (Ján. 8, 12.)

2. Maga az Istenség második személye ereszkedett le hozzánk a magas egekből, aki emberré, testvérünké lett, hogy minket fölemeljen, Isten fiaivá tegyen. Az egész emberiség beteg volt, (*massa damnata*, — sz. *Ágoston*) csontigvelőig átjárta a bűn. Sem ember, sem angyal nem segíthetett a nagybeteg emberiségen. Azért is az emberré lett Istenfia állt a beteg emberiség élére, s *magára vette az emberek bűneit, megfizette a bűn adóját az isteni igazságosság-nak*, s visszavezette a tévelygőket Urokhöz-Istenökhöz. Magára vállalta összes lelki betegségeinket. S mivel az Istenség telje lakozott benne, nem árthatott meg neki a bűn mérge: legyőzte a bűnt és a bűn zsoldját, a halált. Engesztelő halála után pedig föltámadt. És a föltámadt Krisztusból, mint a megváltott emberiség fejéből, új élet árad mindazokba, kik vele összeköttetésbe lépnek. Így lett az Úr Jézus az örök egészség, az örök élet szerzője, az új békeszövetség fejedelmei.

Az új-szövetségnek ez az isteni kinyilatkoztatása nem-” csak szóval, tanítással ment végbe, hanem *ténnyel* is: a megváltás isteni munkája fölnyitotta az emberiség szemét. Ha eladdig a világ Isten bölcsességéről és hatalmáról beszélt: a hegyek-hegyén, a *Kálvárián fölállított kereszt az Isten végtelen irgalmát, szeretetét* tárta föl az emberek előtt. Krisztus átdöfött mellén az emberiség mintegy az Isten szívébe pillantott s megismerte a szeretetnek mélységes, végtelen tengerét. Az evangéliom tanítás Istennek hősi tetteiről; sőt még ennél is több: az evangéliom isteni működés, amely életet fakaszt a lelkekben.

2. Az új-szövetségi kinyilatkoztatás okmányai. A Szentírás egysége.

Az *új-szövetségi Szentírás* 27 részből áll, és pedig 5 történeti könyvből, 21 apostoli levélből és 1 prófétai könyvből.

Vájjon szólott-e Isten az emberiséghez Szentfia által? E végtelenül fontos kérdésre elsősorban a *történeti* könyvek adnak feleletet. Az új-szövetség e történeti okmányai: a *négy evangéliom* és az *Apostolok Cselekedetei*. Ezek igazolják a keresztény kinyilatkoztatás történeti valóságát.

2. Evangéliom (εὐγγέλιον) szó szerint: „jó hír”, öröndetes híradás arról, hogy a várva-várt Megváltó megjött, az emberiség isteni megváltása megtörtént.

Az evangéliomok szerzői: *Máté, Márk, Lukács* és *János*. Az »Apostolok cselekedetei« c. könyvnek a szerzője: *Lukács*. E könyv nem egyéb, mint Lukács evangéliumának a folytatása: az első egyháztörténelem.

A négy evangéliom az Úr Jézusnak négy életrajza. Mivel az első három evangéliom eseményei, előadása nagyjában egyező, azért azokat „szinoptikus” evangéliomoknak nevezzük, ami annyit jelent, mint: *összenézők, megegyezők*. A megegyezésnek az a magyarázata, hogy az apostolok az Úr Jézus mennybemenetele után még éveken át együtt maradtak Jeruzsálemben, s így az Úr Jézus életének ismételt elmondása következtében az előadásnak bizonyos határozott, egyöntetű formája fejlődött ki. A negyedik: *János* evangéliuma, kiegészíti az első hármát; főleg az Úr Jézus beszédjeit adja elő.

Az evangéliomok sorrendje egyben körülbelül keletkezésök időrendje. „*Máté*, a héber, héber nyelven írta evangéliumát, mialatt Péter és Pál Rómában tanítottak s ott egyházat alapítottak. Az ő haláluk után *Márk*, a tolmács, megírta, amit Péter tanított; és *Lukács*, Pálnak az útitársa, ennek predikálása nyomán szerkeszté evangéliomát. Végre *János* is, az Úr tanítványa, mikor Efezusban, Ázsiában tartózkodott, adott nekünk írott evangéliomot.» (Sz. *Ireneusz* egyházatya.)

2. *Máté* a 12 apostol egyike volt. A Jeruzsálem pusztulását megelőző években a forrongó zsidók Palesztinában nagyban hirdették, hogy a Messiásnak immár el kell jönnie. Ez természetesen nagyon ártott a hitterjesztés ügyének. Azért *Máté* apostol megírta evangéliomát, amelyben kimutatja, hogy *már eljött* a Megváltó az Úr Jézus személyében. *Máté* *héber* nyelven írta meg evangéliomát. De a pogányság-

ból megtért keresztények kedvéért csakhamar lefordították azt görög nyelvre. Ez a fordítás utóbb egészen háttérbe szorította a héber szöveget, amely idővel teljesen elveszett.

Márk Péter apostol tanítványa és kísérője volt, s az ő útmutatása és felügyelete alatt írta meg evangéliomát. *Alexandriai Kelemen* († 216.) azt írja, hogy Márk még Péter életében írta evangéliomát. *Ireneusz* ellenben, mint fentebb láttuk, azt mondja, hogy Péter és Pál halála után írt. E látszatos ellentmondás szépen elsimul, ha azt mondjuk, hogy Márk Péter utasítására kezdett írni, s az apostol halála után fejezte be evangéliomát, amelyet tanítómestere emlékeztetének szentelt. — *Pápiász* már 120 körül beszéli, hogy Márk Péter előadásait jegyezte föl.

Lukács Antiochiában született. Pogány és orvos volt. Szülővárosában Pál apostol térítette meg, s magával vitte útítársul. *Lukács* evangéliomát Pál apostol tekintélye védi. Sz. *Lukács* ír legtöbbit az *Úr Jézus gyermekkoráról*. Néhol Szűz Máriára utal mint forrásra (2, 19. 51.).

végül 100 körül Efezusban, a kis-ázsiai püspökök kérésére, írta meg *János* apostol az ő evangéliomát. *János* a kis-ázsiai híveket zavaró *eretnekek ellen* írt, akik Krisztus istenségét tagadták. Azért kezdi meg evangéliomát az Úr örök születésével: „*In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum,* — Kezdetben vala az Ige, és Istennel vala az Ige, és Isten vala az Ige.« (*J á n . 1 , 1 .*) Ugyanebből az okból közli az Úr ama beszédjeit, amelyek istenségről szólnak.

Az ötödik történeti könyvnek, az. „*Apostolok cselekedet*”-nek szerzője: *Lukács*. Az első 12 fejezetben Péter apostol működéséről szól; a többiekben Pál, a nemzetek apostola, lép előtérbe. *Lukács* e könyvet 62 után adta ki. Ez abból következik, mert a könyv végén szó van Pál első római fogásáról (62). Evangéliomát e könyv előtt írta. *Lukács* ezt a könyvét is, mint evangéliomát, bizonyos *Theofilusz* előkelő római kereszténynek ajánlja.

Ez az öt könyv a keresztény kinyilatkoztatásnak és a krisztusi Egyháznak öt elsőrendű történeti okmánya. Nincs ország, nincs intézmény a világon, amelyek ilyen okmányokkal rendelkeznének alapításukról.

4. De, ha az evangéliomok nem volnának is meg, még akkor is elégséges bizonyítékokkal rendelkeznek a keresztény kinyilatkoztatás az *apostolok leveleiben*. Ezek: *Pál* 14 levele, amelyek közül egyik-másik megközelíti egy evangéliom terjedelmét; *Jakab* egy levele; *Péter* apostolfejedelem két levele; *János* három levele; *Judás-Tádé* egy levele.

Ha már az evangéliomok is *alkalmi* iratok, méginkább áll ez az apostolok leveleiről. Amint azt az apostoli hivatal és buzgóság kívánta és sugallta, — úgy keletkeztek e levelek. *Pál* apostol a következő keresztény községekhez írt: *Rómába.* (58 körül), *Korinthusba.* kétszer (57), a *Gálatokhoz* (55), az *Efezusiakhoz,* *Filippiekhez,* *Kolosszabeliekhez* (e három levelet Rómából 61—63 írta), kétszer *Thesszalónika* községhez (52. 53.), kétízben *Timotheuszhoz.*, egyszer *Tituszhoz,* és egyszer *Filemen* nevű tanítványához. A *zsidókhoz* intézett levelet valószínűleg Pál valamelyik tanítványa írta meg Rómában, s maga Pál küldte el a zsidóknak Jeruzsálembe (64). Pál leveleiben ész- és jellembeli óriási nyilatkozik meg. *Erazmus* szerint: »Tonat, fulgurat, flamma loquitur Paulus, — Mennydörög, villámlik, lángnyelvvel beszél Pál.« A többi apostoli levelek nem egyes községekhez voltak intézve, hanem többnyire egész tartományokhoz, amiért is *katholikus,* általános leveleknek nevezzük azokat. Bár az apostolok levelei elsősorban *oktató* művek, mégis bőséges *történelmi* anyag is van bennök; s egyúttal kitűnő kommentárul, magyarázatul szolgálnak az evangéliomokhoz.

5. Az új-szövetségi Szentírás utolsó s egyetlen *prófétai* könyve: a „*Titkos Jelenések*” könyve. (*Apokalipszis.*) *János* apostol írta Páthmosz szigetén számkivetésben, 96-ban. E könyv tartalma csupa vízió az Egyház jövődjéről. Az Egyház győzdelmeskedik a zsidóság és pogányság fölött, s végre Isten földi országából mennyek országa lesz.

6. Bár a Szentírás sok könyvből áll, az egész mégis egy könyvet tesz ki, oly könyvet, amely egymagában nagyobb befolyást gyakorolt az emberiség életsorsára, mint a világ minden egyéb könyve és irata együttvéve. A Szentírás a világ teremtésével kezdődik és az utolsó-ítélettel végződik. Az *élet* és *halál* nagy problémáit tárgyalja: mélységekbe enged bepillantást, amelyekbe semmiféle tudomány sem tud beletekinteni. XVI. század lefolyása alatt körülbelül 40, egymástól térre és időre nézve elválasztott, mindenféle rangú és rendű ember írta a Szentírást. Mindegyik Istentől ihletett szerző elvégezte a maga földadatát, amelyet Isten rábízott. Mindenfajta irány és sajátosság nyilatkozik meg benne, az egyszerű előadástól a megrázó fenségesig: s mégis, az egész Szentírás *egységes,* s annak jogos birtokosa: a krisztusi Egyház egy vallást olvas ki belőle; Istenről, a teremtésről, az ember céljáról, az üdvösség útjáról és eszközeiről, az isteni gondviselésről, stb. csak *egyféle* tanítás van benne! Ugyan honnan van ez a meglepő *egység* a Szentírásban? Onnan, mert *egy-valaki: maga az Isten a tulajdonképeni szerzője a Szentírásnak,*

3. Az új-szövetségi szent-könyvek valódisága.

1. Mikor az új-szövetségi sz.-könyvek megbízhatóságáról, *valódiságáról* van szó, mindenekelőtt a következőket kell fontolóra vennünk: *a)* E sz.-könyvek nem olyatén régi iratok, amelyek valamely könyvtár poros iratai között lappangtak, s amelyeknek hiteles voltát csak a fölfedezésök után kellene szigorú kritikával megállapítani. Olyan könyvekről van itt szó, amelyeknek *hitelessége kezdettől fogva biztosan meg volt állapítva*, *b)* Mikor e sz.-könyvek készültek, a krisztusi hit már az egész római birodalomban elterjedt, és főleg az apostolok által szervezett hitközségek virágzottak, *c)* E községek-színről-színre *ismerték a sz.-könyvek szerzőit*, s a könyvek vétele előtt már élőszóval hallották azoknak a tartalmát, *d)* Mikor az apostolok egy-egy evangéliomot átadtak valamely községnek, vagy egy levelet átküldték, ez páratlanul *fontos* esemény volt az illető községek életében. A hitközség az apostoli iratot drága kincsként fogadta s drága kincsként őrizte, *e)* E sz.-iratokat nemcsak otthon, hanem mindjárt kezdettől fogva *nyilvánosan, az istenitisztelet alkalmával* is olvasták, *f)* Mikor más községek értesültek arról, hogy ilyen kincs van egy-egy apostoli község birtokában, nyomban *hiteles másolatot* kértek arról, hogy ők is épüljenek a sz.-könyvön.

— Ha mindezeket a körülményeket fontolóra vesszük, azt kell mondanunk: nincs könyv a világon, amelynek hitelessége oly biztos volna, mint amilyen az új-szövetségi Szentírásnak a hitelessége.

2. A múlt század második felében a természettudományokkal párhuzamosan egy másik tudományág is hatalmasan kifejlődött: a *történelmi kritika*, mely sok esetben hyperkritikává lett. Ennek a tudományágnak *racionalista*, irányzatos művelői főleg az *evangéliumok hitelességét* támadták, mert azt hitték, hogy az evangéliumokkal együtt a krisztusi hit is megdől. Oly terjedelmű volt e harc, hogy körülbelül minden fölhozható nehézséget harcba vittek. S az eredmény? . . . A criticizmus főembere *tiarnack*, prot. racionalista, ki az ősegyház irodalmában szakember, 1897-ben így írt: »Volt idő, — a nagy közönség még most is benne van, — mikor azt hitték, hogy a legrégebb keresztény irodalmat, az új-szövetséget is ideértve, a megtévesztés és hamisítás szövevényének kell tekintenünk. (*Stratizs, Renan* ideje.) Ez az idő elmúlt. A tudomány számára oly időszak volt ez, amelyben sokat tanúit, s amelynek elmúltával sokat kell felednie. A következő kutatások »reakciós« irányban még túlmennek azon, amit a

mai kritika középső álláspontjának lehet nevezni. Az Egyház legrégebbi irodalma a főpontok és a legtöbb részlet dolgában irodalomtörténeti szempontból *valódi* és *megbízható*... Mert az időrendi keret, melybe a hagyomány ezeket az okiratokat helyezte, minden főkérdésben, a Pál leveleitől kezdve Ireneusig, pontos, és a történetírók arra kényszerít, hogy minden olyan, a dolgok lefolyásának magyarázatára *csinált* hipotézist megtagadjon, amely e keretet megdönti . . . Oly időszak fog következni, sőt máris kezdődik, melyben az őskereszténységre vonatkozó irodalomtörténeti problémákkal keveset fognak törődni, mert minden elérhető dolog általános elismerésben fog részesülni, t. i. a *hagyomány* lényegbe vágó joga, kevés fontos kivétel leszámításával. Elismerik majd, hogy egyrészt már Jeruzsálem elpusztulása előtt (70), másrészt *Traján* idejéig (98—117), a keresztény hagyományok alapvető kifejezései, tanításai, megnyilatkozásai, sőt intézményei — az új-szövetségi könyveket mint gyűjteményt leszámítva (csak a II. század vége felé kerültek e szentíratok egy gyűjteménybe) — lényegben bevégezettek lettek.« (Die Chronologie der altchristl. Literatur, a II. r. 1. k. előszavából.)

Battifol »Urkirche u. Katholizismus« c. híres könyvében több tanulságos példáját adja a kritikai iskola tudományának; a többi között így ír: »Nem lehet irónia nélkül tudomást vennünk a protestáns kritikáról sz. Ignác hét levelének a hitelessége ellen. *Baur* 1835-ben azt hitte, hogy e leveleket a második század közepén a püspöki tekintély javára Rómában hamisították. . . *Ritschl* még 1857-ben is a negyedik századba teszi e levelek keltét. *Renan* 1877-ben csak a Rómaiakhoz írt levelet tartotta valódinak. Végül *Harnack*, ki e levelek valódiságát elfogadja, kezdetben (1878.) Hadrián, vagy Antoninus korába helyezi őket, s csak később a helyes időbe, *Traján* idejébe. Tessék csak megfigyelni azt a circulus vitiosus-t, ahogyan okoskodnak: »E levelek tanítása az Egyházzal nagyon fejlett, amiért is nem származhatnak a második század elejéről.« »Mindez beleillik a második század végébe, de nem az elejébe.« (164. l .) Mintha csak valaki ezt mondaná: Napoleon hadmozdulatai nagyon gyorsak voltak, — tehát ő nem élhetett a XIX-dik század elején, mert akkoriban még nehézkes volt a közlekedés . . .

A XVI. és XVII. század protestánsai hittek Krisztus istenségében, de nem akartak meghódolni Krisztus Egyháznak; azért azt tanították, hogy Krisztus Egyháza megromlott az V.-dik században, de a reformáció megszüntette a romlást s visszahelyezte az Egyházat az első négy század tisztaságába.

A XX-dik századbeli protestáns »tudomány« (*Harnack* és társai) nem hiszi Krisztus istenségét, s ezért szerintök a kath. Egyházat sem kell isteni tekintéllyel fölruházott hiteles tanúnak tekinteni: a protestáns kritikai tudomány hát nagylelkűen megengedi, hogy a kath. Egyház már a II-dik században is az volt, ami ma. Ha Krisztus nem Isten, akkor nem követelhet föltétlen hódolatot. S mivel Krisztus istenségének a tagadásával immár fölvértezte magát a Krisztus előtt való meghódolás nagy kötelessége ellen az »elfogulatlan« tudomány, el fog jönni az idő, mikor majd nagykegyesen azt is megengedi a prot. kritikai »tudomány«, hogy a kath. Egyház nem a II-dik, hanem már az I-ső században alakúit az első hitközségekből. Mindent elfogad ez az »elfogulatlan« tudomány, ami nem gyakorol rá logikai kényszert abban az irányban, hogy az isteni igazság előtt föltétlenül meg kell hódolnunk.

Harnack megerősítette a lelkét az isteni tanúbizonyosság, a csoda ereje ellen a modern bölcsestéssel, amely szerint a csoda lehetetlen, s így Krisztus sem mívelt igazi csodákat, — azért ezt a tanácsot adja hallgatóinak: »Minden csoda dacára csak bátran tanulmányozzák az evangéliomokat! Ami érthetetlen lesz benne Önök előtt, azt nyugodt lélekkel félretelhatják.« Mert: »A csoda viszonylagosan alárendelt dolog a többivel szemben, ami az evangéliomban van.« »Két evangéliom, igaz, Jézus születéséről szól, (*Máté* és *Lukács* beszél Krisztusnak természetfölötti fogantatásáról), de ezt bátran figyelmen kívül hagyhatjuk.« (»Wesen des Christentums« 19. 20.1.) íme egy-két példa arra: mekkora »szabadsággal« mozog az »elfogulatlan« tudomány, ha már biztosságba helyezte magát az igazság előtt való meghódolás nagy kötelességével szemben! . . .

3. A legfontosabb kérdés az: vájjon a négy evangéliumot, melyek a keresztény kinyilatkoztatás fő történeti okmányai, valóban *Máté*, *Márk*, *Lukács* és *János* írta-e? E kérdésre a krisztusi Egyház, mely e könyveket a szerzők kezéből vette át, mindenkor igenlőleg válaszolt: az első századtól kezdve a mai napig sohasem támadt kétség az Egyházban arról, ha vájjon valódiak-e az evangéliomok. Az apostolok egyes levelei s a »Jelenések könyvé«-nek valódisága dolgában egyik-másik község az első három század folyamán ideig-óráig kétségeskedett, míg végre is meggyőződött a valóról; de az evangéliomok dolgában még ilyen ideig-óráig tartó kétségeskedésnek sincs semmi nyoma az ősegyházban.

Mivel még *Strausz* és *Renan* is megengedik, hogy az új-szövetségi sz.-könyvek a II. század közepén már megvol-

tak: fölösleges későbbi bizonyítékokat fölhoznunk. Lássunk néhány történeti bizonyítékot abból a régi időből!

Sz. *Ireneusz* (130—202) Polykárp, *apostoli* atyának a tanítványa volt. Florinuszhoz intézett levelében a többi között így ír: »Amit ifjúságunkban magunkba veszünk, az együtt női, úgyszólván összeforr velünk. Így még most is meg tudom jelölni azt a helyet, ahol a boldogult Polykárp ült előadásai alkalmával. Árra is emlékszem, hogyan szokott volt belépni, miképp élt, milyen formája volt, miféle beszédek tartott a néphez; *hogyan beszélt el a Jánossal és a többivel való társalgásait, akik az Urat látták, és hogyan idézte szavait; hogy adta elő, amit az Úrról, az ő csodáttetteiről és tanításáról hallott azoktól, akik az élet Igéjét a saját szemökkel látták, és ezt mind teljesen összehangzólag az írással.*» Ezt az „*Írás*”-t, a négy evangéliomot, 400 helyen idézi sz. *Ireneusz*. Saját nevökön említi a szerzőket: *Máté, Márk, Lukács, János*, — s ezt mondja: »Az egész földön elterjedt Egyház a négy evangéliomon mint négy oszlopon nyugszik.« (Adv. haer. III. 11, 8.)

Sz. *Jusztinus* 138-ban, magában Rómában, a császárhoz intézett Apológiájában a többi között így ír: »Az apostolok irataikban, amelyeknek evangéliom a nevök, hátrahagyták azt, amit nekik Jézus parancsolt; vévén a kenyeret, hálát ada, és monda: Ez az én testem, — ezt cselekedjétek az én emlékezetemre! stb.« Továbbá: »Vasárnap összejönnek mind, kik a városokban és falvakban laknak, egy közös helyre, és fölolvastatnak az apostolok, vagy a próféták iratai.« (Ápol. I. c. 66. 67.) — Sz. *Polykárp* (69—168) sz. János apostol tanítványa volt; maga az apostol tette őt szmirnai püspökké. 107-ben (v. 108) a filippiekhez írt levelében idézi *Máté* és *Lukács* evangéliomát, az Apostolok Cselekedeteit, Péter, János és Pál majd minden levelét. — Sz. *Ignác*, antiochiai püspök, szintén apostoli tanítvány, 106-ban római útján 7 levelet írt különféle községekhez. Ezekben is sok idézet van *Máté*, *János* evangéliumából, az Apostolok Cselekedeteiből s *Pál* több leveléből. — Sz. *Kelemen*, Péter apostol tanítványa s a pápaságban harmadik utódja, pápai minőségében, 96-ban levelet írt a korinthusiakhoz, s levele tele van *Máté*, *Lukács* evangéliumából s *Pálnak* majdnem minden leveléből vett idézetekkel. *Polykárp*, *Ignác*, *Kelemen* — az apostolok kortársai és tanítványai: tehát döntők a szavaik.

Az evangéliomok valóságát maguk az *eretnekek* és az akkori *pogány bölcselők* is elismerték. A fönt idézett *yréneusz* szerint: »Oly nagy az evangéliomok szilárdsága, hogy maguk az *eretnekek* is tanúskodnak mellettök, és ezek-

ből kiindulva igyekeznek mindegyikük megerősíteni a saját tanítását.« (Adv. haer. III. 11. 7.) A pogány *Celzus*, aki Hadrián császár idején (117—138) és később is írt, a »saját kardjokba akarja ugratni« a keresztényeket, s azért az evangéliumokból, »Jézus tanítványainak irataiból« kovácsol ellenők fegyvereket.

Végül az evangéliumok valóságára mellett szól a *hamis evangéliumok sorsa* is. (Péter, Barnabás, Nikodémus, stb. evangélioma.) Valóban léteztek, de kezdettől fogva nemvalódiaknak tartották azokat, hanem egyszerűen „*apokryphák*”-nak, zugiratoknak nevezték. Még azt is rossz néven vették, ha valaki idézett azokból. Pedig az apokryphák igaz dolgokat is tartalmaztak, s legnagyobb részők nem megtévesztés céljából készült.

A valóság ily világos bizonyítékai dacára is *Strausz*, *Renan* hyperkritikus fogásai és mesterkedései sok embert megtévesztettek, sok lélekben végzetes kárt tettek. S nonsokára mi történt? Előáll egy harmadik racionalista főkritikus, s illetően vallomást kénytelen tenni: »Hatvan év előtt *Strausz D.* azt hitte, hogy a három első evangéliumnak történeti valóságát is majdnem egészen tönkretette. Két nemzedék történetkritikai munkálkodásának azonban sikerült a helyreállítás az egész vonalon.« (*Harnack*: *Wesen des Christenth.* 14. 1.)

4. Az evangéliumok valóságának külső bizonyítékait hatalmasan támogatják a *belső* bizonyítékok is: a) Az evangélium nyelve a *görög*; de nem az irodalmi görög nyelv, hanem az úgynevezett *hellenisztikus* dialektus, melyen az apostolok kortársai: *Philo*, *Josephus Flavius* is írtak. Gyakorik az evangéliumokban a *hebráizmusok* is, ami palesztinai származásra utal. Ez a hellenisztikus dialektus az apostolok kora után megszűnt. — b) Az evangéliumok előadása nemcsak élénk és szemléltető, hanem egyben *határozott* is. Az evangélisták pontosan tudják az események helyét, idejét, a szereplők személyeit. Néha még a közbeszólásokat, a taglejtést is leírják. Az Úr Jézus egyes szavait zsidó nyelven közlik, ahogy az Úr mondta. Aki elfogulatlanul olvassa az evangéliumokat, kénytelen megvallani: így csak *szemtanúk* írhatnak, — vagy olyanok, akik szemtanúk előadása nyomán írtak — c) A *történeti keret*, melybe az evangélisták az Úr Jézus életét helyezik, földrajzi, politikai, vallási és társadalmi szempontból a lehető legpontosabb. És ez annál fontosabb, mert ez a keret 70 után Jeruzsálem elpusztulásával és a zsidónép szétszórásával gyökeresen elváltozott. Lássuk ezt legalább egy példában!

Máté-nál olvassuk: »És mikor Kafarnaumba jutottak,

az *adópenzt* szedők Péterhez menének és megszólíták őt: a ti Mesteretek nem fizeti-e meg az adópenzt? Monda amaz: Igenis. És midőn bement a házba, megelőzé őt Jézus, mondván: Mit gondolsz, Simon, a föld királyai kiktől vesznek vámot vagy adót: önfiaiktól-e, vagy az idegenektől? És ő monda: Az idegenektől. Monda neki Jézus: Tehát a fiak szabadok. *Azonban, hogy meg ne botránkoztassuk őket,* menj a tengerhez, vesd meg a horgot, és az első beleakadó halat fogd ki, és fölnyitván száját, találsz egy statert (négy drachmát), vedd azt, és add nekik érettem és éretted.« (17, 23—26.) *Templomi* adóról van itt szó: 70-ig minden zsidó két drachmát fizetett templomi adó fejében. 70 után a rómaiak arra kényszerítették a zsidókat, hogy ezt az adót a kapitóliumi *Jupiter-templomára* fizessék. Természetes, hogy a zsidók csak fogcsikorgatva fizették ezt az adót, s el sem lehet gondolni, hogy *70 után* ennek az adónak a megtagadása *megbotránkoztatta a zsidókat*. 70 után már nem érthették meg *magyarázat nélkül* ezt az előadást az olvasók.

d) A szynoptikusok mind a hárman elmondják Jézus jövődölését *Jeruzsálem pusztulásáról*; de a jövődölés teljesüléséről hallgatnak, holott más jövődölések említésénél mindig rámutatnak a teljesülésre is. Ez arra mutat, hogy mind a hárman *70 előtt* írtak. Mindezek a belső bizonyítékok az „*Apostolok cselekedetei*”-re is állanak. E könyv *Pál apostol első római fogságával* hirtelenül megszakad. Ez annak a jele, hogy Pál kiszabadulása és halála *előtt* íródott; máskülömben nem hallgathatott volna a szerző ezekről az eseményekről. A tudomány eddig még egy hibát sem tudott rástútni az új-szövetség szerzőire; pedig temérdek apró részlet van e szent-könyvekben.

Az evangéliumokban vannak ugyan *látszatos ellenmondások*: az egyik pl. egy, a másik két angyalt említ a föltámadásnál. De éppen e látszatos ellenmondások a hitelesség bizonyítékai. Ha csak két szemtanú beszél is el valamely eseményt, a részletekben alig fog egészen megegyezni, hacsak össze nem beszélnek. A földolgot mind a ketten híven mondják el, de az *apró* vonásokban rendszerint *eltérnek* egymástól, mert az egyiknek figyelmét ez, a másikét amaz az *apró* vonás rafeadja meg. Így megtörténhetett a sz.-sírnál is, hogy az egyik néző a maga helyéről csak egy angyalt látott, s elbeszélése pontosságára vall az, hogy csak fgv angyalról beszélt, — holott mások két angyalt láttak és kettőről beszéltek.

5. Egyébként: ha figyelembe vesszük a szentiratok jellegét, a szerzők és az apostoli községek viszonyát, szinte

elgondolni sem tudjuk, hogyan csúszhatott volna nem valódi szent-könyv a szentiratok közé. Az apostolok életében lehetetlen volt az ilyen csalás. Az apostolok holta után meg a községek élén ott voltak az apostolok tanítványai, kiknek okvetetlenül tudomással kellett bírniok minden apostoli iratról. Az apostoli-atyák halála után még nehezebb lett volna apostoli irat gyanánt elfogadtatni olyan iratot, amelyet addig nem ismertek.

4. Az új-szövetségi szent-könyvek megbízhatósága.

1. *Máté* és *János* az Úr tanítványai voltak, akik saját szemökkel látták az Úr Jézus csodatetteit és saját fülökkel hallották tanításait; *Márk* és *Lukács* pedig szem- és fül-tanúk előadása nyomán írtak. *Márk* főforrása: *Péter* apostol előadása. *Lakács* maga kimondja, hogy szemtanúk után ír: „*Amint élénk adták, akik kezdettől önmaguk látták.*” (1, 2.) Az „*Apostolok Cselekedetei*”-nek eseményeiben nagy-részt maga is szem- és fül-tanúként szerepelt. *Pál*, aki a többenél később hivatott meg az apostolkodásra, *külön ki-nyilatkoztatást* nyert; de meg a többi apostollal is érintkezett

2. Az apostolok és evangélisták azonban nemcsak tudták a valót, de *hűségesen* is közölték. Igazmondásuk főbiztosítéka: *eszményi jellemök*. Olyan emberek, akik meghalnak tanításukért, nem szoktak hazudni. Az evangélisták *tárgyila-gos* előadásának nincs párja a világirodalomban. A legbámu-íatosabb dolgokat minden csodálkozás és magyarázgatás nél-kül mondják el. A legalávalóbb vádakat az Úr ellen a védelem megkísérlése nélkül írják meg. A saját hibáikat, rendreuta-sításukat az Úr részéről, nehezenhívóságokat — úgy mondják el, hogy sehosem tesznek kísérletet önmaguk igazolására. Sohasem írtak még akkora *önuralommal*, mint a szentírók.

3. *Költés, ferdítés merő lehetetlenség volt az apostolok részéről*. Nemcsak a jellemök, de az a körülmény is lehetet-lenné *tette ezt*, hogy *kortársaknak* írtak, akik közül sokan szem- és fül-tanúi voltak a leírt eseményeknek, vagy a leírt dolgokat már ismerték élő előadásból. A fődolog pedig: *Krisztusnak* az általok megrajzolt *jelleme*, ez oly fenséges, hogy annak a költése még a legnagyobb bölcsek részéről is emberfölötti vállalkozás lenne. Ilyesmit csak leírni lehet, de költeni nem!

4. A szentiratok *meghamisítása*, a dolog természeténél fogva, szintén *lehetetlen* volt. Az apostoli községek még az apostolok életében kicserélték egymásközt a szentiratokat.

S mihelyt valamely szent-könyv több példányban volt meg, lehetetlenné vált a hamisítás. A II. sz. első felében már a *Pcschito* és az *Itala* hiteles fordítások is kizárták a megmásítást.

1859-ben fedezte föl *Tischendorf*, a Sinai sz. Katalin-kolostorban, a *Sinai-kódexet*, mely a IV-dik században készült. Ez a kódex a dolog érdemére nézve mindenben megegyezik a szintén a IV-dik századból való *Vatikáni-kódexsel*, és a későbbi kéziratokkal. A másolók elnézéséből a századok folyamán, amint ez másképp'nem is történhetett, sok apró-cseprő eltérés — *variáns* — származott. Erre nézve egész tudományág keletkezett, mely a variánsok történetét, valószínű keletkezését nyomozza. De ezek a variánsok nem hamisítások, hanem emberi gyarlóságból származó hibák.

A szent-könyvek tartalmát módunkban van az *első századok s zent atyáinak az idézeteivel* is összevetni, amelyekkel híven megegyeznek, ami szintén a hamisítatlanság mellett tanúskodik. Több mint ezer régi kézirat maradt ránk, és, a variánsoktól eltekintve, amelyeket csak Istennek folytonos csodálatos közbelépése tudott volna megakadályozni, általábanvé pontosan egyező a szöveg valamennyiben.

5. Zsidó és pogány írók tanúskodása az új-szövetségi kinyilatkoztatás valóságáról.

1. Legújabbban annyira ment már a tagadás szelleme, hogy még azt is kétségbevonták a kinyilatkoztatás egyes ellenségei, hogy az *Úr Jézus történeti személy* volt. Ezt az örülettel határos állítást *egykorú* zsidó és pogány írók is halomra döntik. A *Talmud-ban* a következőket olvassuk: »*Jézus* varázslással, (a farizeusok még Belzebubot rántották elő) amelyet Egiptomból hozott magával, sok csodát mívelt, s a népet ama hitre csábította, mintha a saját erejéből tenné csodáit; s azért, mert varázslást űzött és a népet megcsalta, húsvét előestéjén keresztre szegezték, és harmadnap üresen találták a sírját, mert tanítványai ellopták belőle a holttestét.«

Josephus Flavius (37—94), zsidó író, a császári udvar kegyeltje, „*Zsidó régiségek*” c. munkájában ezeket olvassuk: »*Ez időben élt Jézus*, egy bölcs férfiú, ha ugyan embernek lehet őt nevezni; mert csodálatos dolgokat cselekedett, és tanította az embereket, akik örömmel fogadták tőle az igazságot. Sok zsidót és még görögöket is magához vont. Ez vala a Krisztus. S mikor legkiválóbb embereink följelentésére *Pilátus* halálra ítélte őt, nem hagyták el azok, akik azelőtt szerették. Mert ismét megjelent nekik harmadnapra rá élve,

amint ezt és más csodálatos dolgokat is előre megjövendöltek róla a próféták. És a keresztények, akik róla neveztettek el így, még mai napig sem enyésztek el.« (Antiq. Jud. XVII h 3, 3.) E pár sorban főpontjaiban megvan az evangéliomok egész tartalma.

2. *Tacitusz*, a művelt pogány kevély megvetésével. Így ír: „*Nero* . . . válogatott kínokkal büntette azokat, akiket általában keresztényeknek neveznek, s akik gyalázatos tetteik miatt gyűlöletesek voltak. Ez a név *Krisztus-tól* származik, akit *Tiberius* uralkodása alatt *Pontius Pilátus* helytartó halállal büntetett. Ideig-óráig visszaszorított babonájok újra előtört nemcsak Júdeában, ahol a baj keletkezett, de Rómában is.« (Ann. XV. 44.) — *Szvetóniusz*, a többi között, ezt mondja: »A zsidókat, akik bizonyos *Chrestus* (*Krisztus*) izgatására folytonosan lázongtak, kiűzte Rómából *Klaudiusz* császár.« (Vita Claudii c. 25. Ugyanezt mondja Lukács is Ap. csel. 18, 2.) — *Makróbiusz* az ő tréfa-gyűjteményében megemlékezik *Heródes* bethlehemi vérengzéséről: »Mikor *Augusztusz* arról értesült, hogy ama gyermekek közt, akiket Heródes, a zsidók királya, kétéves koruk előtt meggyilkoltatott, a saját fia is életét vesztette, ezt mondta: Jobb Heródes disznajának, mint fiának lenni.« (Saturn. II. 4.) — A fiatalabb *Pliniusz*, 111—138-ig Bithynia és Pontus helytartója, a császár meghagyására a keresztények után nyomozott. Nyomozásának eredménye a következő: »Mindenüvé elterjedt ez a babona: a városokban, a falvakban és a vidéken.« A keresztények »napkelte előtt összegyülekeznek, hogy *Krisztusnak*, Istenöknek, dicsőítő éneket zengedezzenek.« (Plin. jun. ep. X. 97.) — Végül *Phlegon*, pogány író, aki Hadrián alatt működött, (117—138.) a következőket írja: »A 202. Olympiasz negyedik évében (ez az Úr elhalálózási évének felel meg) nagy és minden előbbinél nagyszerűbb *napfogyatkozás* történt. A nap hatodik órájában olyan sötétség lett, hogy a csillagokat is meg lehetett látni az égen. S Bithyniában a földrengés Nicea városában sok házat rombadöntött.« — E csodálatos napfogyatkozásról különben *TertulUán* (160 k.) védőiratában ezt mondja: »E világesemény hírért ott őrzitek az állami levéltárban.« (Apologetic, c. 21.)

Hogy más egykorú írók nem szólnak az Úr Jézusról, annak egyszerű magyarázata ama kicsinylő lenézés és megvetés, amellyel a művelt görögök és rómaiak a zsidókkal szemben viseltettek, miként ezt a különben nagyon komoly *Tácitusz-nál* is látjuk. Ezt a megvetést a zsidók kebeléből származó kereszténységre is átvitték, s annyira mentek klasszikus gögőkben, hogy még egy *Tacitusz* sem jár végére a dolognak, hanem mende-monda után ír a keresztényekről.

6. Az új szövetségi kinyilatkoztatás történeti bizonyítékainak értéke.

1. Valamely történeti bizonyíték annál nyomósabb, menél *közelebb* esik amaz eseményhez, amelyre az adat vonatkozik. E szempontból a zsidó és pogány források is nyomósak, mert az *apostolok* korából származnak. E források egymagukban is hitelesen igazolják, hogy *Krisztus történeti személy*; sőt a kinyilatkoztatás tartalmáról is adnak fölvilágosítást

2. Ennél azonban még sokkal fontosabbak és értékesebbek az első és második század *szentatyáinak* levelei és egyéb iratai; mert ők az előbbieknél sokkal pontosabb és hitelesebb tudomással bírtak a krisztusi kinyilatkoztatás tényéről és tartalmáról. A szentatyák az *első* forrásból merítettek, vagyis az *apostoloktól*, kik a kinyilatkoztatás szem- és fültanúi voltak: őtőlök értesültek a krisztusi kinyilatkoztatásról; állásuk és jellemök pedig az *igazmondás* hatalmas bizonyítéka, amiért is valóban *klasszikus* tanúknak nevezhetők. A profán történelemben az események szem- és fültanúival érintkező jellemes férfiak iratai *elsőrendű* kútfők.

3. A szentatyák iratainál is fontosabbak azonban az *apostolok* levelei és történeti iratai (evangéliomok, Apostolok csel.); mert ezek szem- és fültanúktól, sőt bizonyos tekintetben az események szereplőitől származnak. Valóban az isteni gondviselés intézkedése volt, hogy e végtelenül fontos eseményről: a *megváltás* isteni tényéről, ily páratlanul fényes bizonyítékok maradtak ránk!

De az írott emlékeken kívül *élő* szemtanúja is van a krisztusi kinyilatkoztatásnak: a *krisztusi Egyház*. Ez az Egyház az evangéliomok *előtt*, és nem az evangéliomok alapján született meg. Mikor megírták az evangéliomokat az evangélisták, az Egyház akkor már hatalmasan elterjedt és gyönyörűen virágzott. Krisztus szava, akarata, élete és csodatettei hozták létre az Egyházat. *És az Egyház, az ő alkotmányával, hitvallásával, belső életével, öntudatával mint a megváltás gyümölcse és eredménye áll a világ előtt, és írott emlékek nélkül is, a saját létével, öntudatával és életével is hiteles tanúságot tesz a megváltás isteni tényéről és a krisztusi kinyilatkoztatás tartalmáról.*

A világ már Mózes előtt is kézzelfogható bizonyítéka volt a teremtés isteni tényének. S ha Mózes nem írta volna le a teremtés történetét, akkor is hiteles tudomásunk volna a teremtésről a világ létéből. Hasonlóan: az Egyház

léte is kézzelfogható bizonyítéka a megváltás isteni tényének. Ámde, miként a Mózes által leírt teremtés-történet *megkönnyíti* az emberiségnek a teremtés tényének a fölismérését: épúgy az evangéliumok és az apostolok levelei is *megkönnyítik* a megváltás megismerését. Azért is nem fölösleges az új-szövetségi Szentírás sem, mert az drága eszköze annak; hogy mentül jobban megismerhessük az új-szövetségi üdv-intézményt.

III SZAKASZ.

Jézus Krisztus.

1. Az Úr Jézus a világtörténelem legcsodálatosabb személyisége.

1. A *Messiás* gondolata volt a *zsidónép* vallásának a lelke. Hogyan történt mégis, hogy e nép legnagyobb része eltaszította magától a Messiást, mikor tényleg megjött a földre? E rettentő rejtélyt megfejti a zsidóság lelki állapota az Úr Jézus idejében. A zsidóság akkoriban több felekezetre szakadt: a *szamaritánusok* olyan félzsidók voltak, akik gyakorta bálványoknak is hódoltak. A többiek megvetették őket. Szamaritánustól egy darab kenyeret elfogadni annyit jelentett, mint sertés-húst enni. A *szaduceusok* a zsidóság materialistái és racionalistái voltak, akik csak azt akarták elfogadni, »ami a józan-ésszel egyezik«; a gyakorlatban meg az élvezetek evangéliumának hódoltak. A legtekintélyesebb felekezet volt a *farizeusok* tábora. Valamikor a tiszta-hitűség képviselői voltak a farizeusok, később a zsidó nemzeti gőg megtestesítői lettek, a betű és a külsőségek emberei, akik önmagukban Jehova választott fiait látták, a pogányokat meg söpredéknek nézték; a rejtett erkölcs-telenséget kevésbevették s a külső szertartások hajszálnyira pontos megtartásától várták üdvösségüket. *A farizeusok a messiási gondolatot is meghamisították* és a saját képökre alakították át: nem a büntől való szabadulás után vágyakoztak, hanem *hatalmas fejedelmet* vártak, aki Jehova választott népét kiszabadítja a pogány rómaiak gyűlölt szolgaságából; *aki leigazza a föld összes népeit, a zsidóság lábaihoz rakja a világ kincseit, és ők mint Isten kedves fiai uralkodnak a világ népei fölött. A szegénységben, alázatban*

megjelenő Messiás, aki belső megigazolást, bűnbánatot kívánt, aki aljasságaikat szemökre lobbantotta, — a lelki szentség Messiása nem kellett nekik. Így történt, hogy a gőgjökben sértett, zsíros hivatalaikat, befolyásukat féltő farizeusok, a főváros népsöpredéke segítségével, az Úr Szentjét a gyalázat fájára juttatták, — s azok közül, akik legközelebb állottak az üdvösséghez, csak kevesen menekültek meg.

Az ősz *Simeon* azonban prófétai szemmel a világtörténelem mélyébe látott: észrevette az Úr Jézus személyének páratlan fontosságát, megsejtette a világ áldásos átalakulását, melyet az Úr kegyelme fog megteremteni; de a kegyelem végzetes hatását a megátalkodott gonoszokra is észrevette: „*íme tétetett ez sokak romlására és föltámadására, és jelül, amelynek ellenemondatik.*” (Luk. 2, 34.) Az Úr Jézus a világ nagy jele. Aki hittel közeledik feléje, föltámad; aki elfordul tőle, elkárhozik. Senkisémm haladhat el mellette nyomtalanul, aki egyszer észrevette: ha nem lesz számára az üdvösség forrása, akkor jel lesz reá nézve, melynek ellene mond, és a felelősség nagyobbodása miatt a romlás oka. „*Aki nincs velem, az ellenem van.*” (Máté 12, 30.) »Ez mindenkoron a kegyelem története: a nemesebbeket magához vonja, az ellenkezőknek ellenben meg kell keményedniök a gonoszságban; úgy hat a kegyelem, mint a nap: egyszerre olvaszt is, keményít is.« (*Hettinger.*)

2. Az ó-kor legkiválóbb bölcsei: *Szókratész, Plató, Cicero, Epiktét, Szeneka, Márkus Auréliusz* — mily gyönyörűen tudtak írni a bölcseségről és erényről! S mit értek el? Nem egy országot, hanem egyetlen várost, egyetlen családot, sőt még önmagukat sem tudták újjászülni. Megjelenik az Úr Jézus; mindössze három évig működik nyilvánosan; át sem lépi a kis Zsidóország határait; szegény életét a gyalázat fáján fejezi be: és — *kiemeli sarkaiból a világot!*

A fiatalabb *Plinius* akaratlanul is a világtörténelmi nagy fordulat történetírója lett, mikor a II. század elején 1 (111—113. volt Bithynia és Pontus helytartója,) a következőket írta *T raján* császárhoz: „*Mindenüvé elterjedt ez a babona, a városokba, a falvakba, a vidékre. Isteneink templomai üresen állanak, s már jóideje nem hoznak áldozatokat az emberek. Egypár nőt, akiket szolgálóknak (diákonissza) neveznek, elfogattam s a kínzó-padra fektettem; de nem találtam egyebet, mint romboló babonát. Meghatározott napokon, napkelte előtt összejönnek, és Krisztusnak mint Istennek dicsőítő-éneket zengedeznek, s szent ígérettel (keresztségi fogadalom) arra kötelezik magukat, hogy semmi büntényt el nem követnek, hogy elkerülik a lopást, rablást és házasságtörést, hogy*

nem szegik meg a hűséget és nem áradjak el a rajok bizot-takat.” Pliniusz kegyetlennek tartotta, hogy a keresztények keresztény voltak miatt lakoljanak s a vádlottakat »megtéríteni« igyekezett: »Ügy tartottam, hogy azokat, akik tagadják keresztény voltukat, szabadon kell bocsátanom, miután velem együtt segítségül hívták az isteneket s a császár képe előtt, melyet e célra az istenek képeivel együtt fölállítottam, bort és tömjént áldoztak s Krisztust elátkozták; de ezek *mind olyan dolgok, amikre hír szerint még erőszakkal sem lehet rábírní az igazi keresztényeket.*” (Epist. X. 96.) íme az erkölcsi megújulás, amely addig senkinek sem sikerült! . . .

3. A vallásalapítók: *Buddha, Confucius, Mohamed,* stb. bölcselkedtek, tanítottak, fölhasználták koruk, népek szellemi áramlatát; ügyüket a hatalom eszközeivel, fegyverrel is támogatták, — így lettek vallás-alapítók. De az Úr Jézus nem bölcselkedik, hanem mond, kijelent; nem követi népe, kora szellemét, hanem azzal szembe-, illetőleg annak föléje helyezkedik; semmi hatalmi eszközzel sem él, hanem csak a saját *személyét* állítja a világba: és isteni személye az élet, a megújulás forrása a világ számára. Emberi vallás-alapítóknál a személy mintegy háttérbe vonul vallásrendszerökkel szemben; az Úr Jézus *ön maga* az alapja, középpontja és legfőbb tárgya az ő vallásának, Az Úr Jézus *isteni személye* a gránitnál szilárdabb alap, amelyen vallása nyugszik. Ha Krisztus Isten, akkor vallása az egyedül igaz vallás; akkor valóban megváltotta az emberiséget; akkor az ő országa, az ő Egyháza isteni alkotás, mely a világ végéig fennmarad, hogy az emberiséget az üdvösségre vezesse; akkor az Egyház tanítói hivatala csalatkozhatatlan, mert Istennek módjában van megóvni alkotását a tévedéstől és megtévesztéstől. Ha Krisztus Isten, akkor az Oltáriszentség valóban az ő teste, az élet kenyere; akkor a keresztség és a bűnbánat valóban megtisztítja a lelket. Ha Krisztus Isten, akkor valóban van föltámadás és örök élet, egyszóval: az Úr isteni személye az egész vallás alapja, — enélkül halomra dől minden. Ha a krisztusi vallásrendszert művészi épülethez hasonlítjuk, akkor ennek az épületnek alapja az Úr Jézus isteni személye; ha körnek gondoljuk azt, a kör középpontja az ő Istensége.

4. A történelem nagy törvénye az *elmúlás* és *elféledés*. Az Úr Jézussal isteni erő és élet lépett a világba, mely mozgásba hozza a világot, életet teremt, anélkül, hogy az elmúlás, a feledés veszedelme fenyegetné: *Krisztus él és uralkodik*. A múltékonyság törvényét seholsem értem jobban az ember, mint a *nagyok sírjánál*. A nagyok egyik leg-

nagyobbika volt *Napoleon*. Életében milliókat lelkesített; szavára százazrek rohantak a halálba, – másrészt meg, a letiprott népek sötét gyűlölettel fordultak el tőle. Ma: senki még az ujját sem mozdítja érte; a gyűlölet is elhalt iránta a szívekben. Sírját csak azért látogatják az emberek, hogy tanúságot tegyenek történeti érzékökről. Az Úr Jézus szavára nemcsak a múltban mentek milliók és milliók a vértanúság dicső halálába, de *ma is* milliók és milliók fölveszik a legnehezebb harcot, a harcot saját romlott természetök, saját bűnös szenvedélyeik ellen; százazrek járnak az evangéliumi tanácsok királyi útján; s ha kell, ma is százazrek készek a halálba menni Krisztusért. (Kínában 1900-ban 80,000 vérezttek el hitökért.) Krisztus él, és vallásának mennyei kovászával átalakítja a népeket, a lelki műveltség azelőtt nem is sejtett magaslatára emeli őket, ha föntartás nélkül készek magukba fogadni a Krisztus életét. De nemcsak a szeretet él a szívekben az Úr Jézus iránt, hanem a *gyűlölet* is él mindazokban, akik uralmának meghódolni nem akarnak: jel ő, amelynek sokan ellene mondanak. S mivel Krisztusról tudni s neki meg nem hódolni a kárhozat útja: ma is nemcsak sokak föltámadására, de sokak romlására is van.

5 Szerfölött érdekesek az előbb említett *Napoleon* nyilatkozatai az *Úr Jézus személyének páratlan nagyságáról*. Számkivetésében Sz.-Ilona-szigetén sokszor gondolt Istenre, az örökkévalóságra, és törödelmes gyónás után múlt ki ez a rendkívüli ember. Az Úr Jézusról, a többi között, ekképpen bölcselkedett: »Krisztus tekintéllyel parancsolja, hogy higyjünk, és más indítóokot nem ad, mint e megragadó szót: Én Isten vagyok! . . . Mily hatalmas bizonyítéka ez Krisztus Istenségének! Föltétlen uralmat követel, és semmi más célja nincsen, mint az egyes ember lelki javulása, a lelkiismeret tisztasága, a lélek szentsége . . . Az imádás minden nemét megköveteli Jézus a maga számára; tiszteletét önkezével építi, τ- nem kövekből, hanem emberekből. A világ megbámulja N Sándor hódításait; de itt olyan hódítót látunk, aki nem egy népre tart igényt és foglal le magának, hanem *az egész emberiséget*. Mekkora csoda ez! Valóban a csodák csodája! Az emberek *szeretetét* kívánja, vagyis azt, amit a *legnehezebb elnyerni* a világon . . . A szívet akarja, követeli niagának, és pedig föltétlenül követeli, és — nyomban sikerül azt megnyernie. Én ebből azt következtetem, hogy Krisztus Isten. E pontban *N. Sándor, Caesar, Hannibal, X/V. Lajos* lángszellemökkel is hajótörést szenvedtek. Elfoglalták világot, de azt nem tudták elérni, hogy csak egyetlen igazi jóbarátra is szert tettek volna. Ma tán én vagyok az egye-

düli, ki Hannibált, Caesart, N. Sándort még szeretem. Krisztus beszédre nyitja ajkát, s nemzedékek csatlakoznak hozzá . . . ; oly szeretetet gyuluszt a szívekben, amely legyüri az önszeretetet s minden más szeretetet fölülmúl. Vájjon akaratának e csodájából nem kell-e fölismernünk az „Igét”, ki a világot teremtette? . . . Más vallások alapítóinak fogalmuk sem volt ily titokszerű szeretetről, mely a kereszténység lényegét teszi . . . Most, mikor itt Sz.-Ilona-szigetén vagyok, mikor mintegy sziklához láncolva remetéskedem, — ki harcol értem? ki foglal el számomra országokat? . . . Ilyen a nagy emberek sorsa; ilyen volt Caesar és N. Sándor sorsa! . . . Elfelejtének minket, s a hódító, a császár neve csupán az iskolai tanulás tárgya. Időelőtt halok meg, . . . ez a nagy Napóleon közeli végsorsa. Mekkora örvény van az én nagy nyomorúságom és Krisztus örök uralma között, kit az egész világon hirdetnek, szeretnek, imádnak, aki örökké él?! . . . Halála — vájjon halál-e? Nem inkább életet jelent-e az ő halála? Valóban: Krisztus halála egy Istennek a halála!« (Nicolas után.)

2. Az Úr Jézus tudata önmagáról.

Egynap kérdé az Úr tanítványaitól: „*Kinek tartják az emberek az Emberfiát?*” Az emberek, a külső után ítélve, prófétának nézték az Urat. Az apostolok már mélyebbre néztek, s az Úr Jézus kérdésére: Kinek tartotok *ti* engem? — Péter ezt felelé: „*Te vagy Krisztus, az élő Isten Fia*” (Máté 16, 16.) A krisztusi hit fő- és alapigazsága: *Krisztus Istensége*. Ezzel áll, vagy bukik a keresztény vallás; ezen fordul meg a világ üdvössége. Mióta a világ áll, soha még fontosabb kérdés nem hangzott el ennél: „*Kinek tartják az emberek az Emberfiát?*”

Lássuk mindenekelőtt: mit tart maga az „*Emberfia*” önmagáról?

1. Az Úr Jézus, aki arra tanított minket, hogy ekképp imádkozzunk: „*Mi Atyánk*”, — jómaga sohasem mondotta: »*Mi Atyánk*«, — hanem vagy azt mondotta az Istenről szórtában: „*Atyám*”, — vagy ezt: „*Atyátok, aki mennyekben van.*” S ezzel nyíltan kijelentette, hogy ő *más* viszonyban van a mennyei Atyával, mint az emberek. (Máté 7, 21; 12, 50; 17, 27; 26, 42; Ján. 14, 21. stb.)

2. Az emberek Isten teremtményei. Az Úr Jézusban azonban hiába keressük a *teremtény* öntudatát. Őbenne az az *örök születés* tudata él. „*Kijöttem az Atyától, és e világra jöttem.*” Az Úr Jézus tehát nyíltan vallja, hogy az *Atyától*

származik, de ez a származás örök. »Dicsőíts meg engem, te Atyám, tenmagadnál azzal a dicsőséggel, amelyet bírtam ténélad, *mielőtt e világ lett*«; — »Szeretted engem *a világ alkotása előtt*.« (Ján. 16, 28; 17, 5.)

3. Az Isten örök, létének és életének az okát *önmagában* bírja. Az Úr Jézusban ennek az isteni, abszolút életnek a tudata él: „*Miképp az Atyának élete vagyon önmagában, azonképp adta a Fiúnak is, hogy élete legyen önmagában.*” (Ján. 5, 26.) Az isteni élet teljének birtokában *teljesen egynek* tudja magát a mennyei Atyával: „*Az Atya énbennem van és én az Atyában.*” „*En és az Atya egy vagyunk*” (Ján. 10, 28; 10, 30.) Ez az egység nem erkölcsi, amilyen egység van pl. az Isten és az őt szerető ember között, aki teljesen Isten akaratához szabja életét, — hanem fizikai, másszóval: *az Úr Jézus egy az Atyával az isteni természetben.*

4. Ennek az isteni öntudatnak a folyománya, hogy az Úr Jézus az Isten „*egyszülött Fiá*”-x¹zk nevezi magát: »Ügy szeretted Isten a világot, hogy az ő *egyszülött Fiát* adá, hogy minden, aki öbenne hisz, el ne vesszen, hanem örök élete legyen.« (Ján. 3, 16.) Hasonlóan az isteni öntudat folyománya az is, hogy az Úr Jézus nemcsak hogy megengedi, hogy tanítványai, és mások is, „*Isten Fiá*”-nak vallják őt, — de egyenesen *meg is követeli* tőlök a maga számára *ugyanazt az imádást*, mely az Atyát megilleti: „*Mindnyájan tiszteljék a Fiút, amint tisztelik az Atyát*”, (Ján. 5, 23.) — és az imádást mindenkor el is fogadja. »És látván őt, *imádják*.« (Máté 28, 17.) »*Akik pedig a hajócskában valának, eljövének, és imádják őt*, mondván: *Bizonyára Isten Fia vagy.*« (Máté 14, 33.) stb. stb.

5. Az Úr Jézus isteni öntudatának folyománya az ilyen beszéd: „*Én vagyok az át, igazság és élet.*” „*Én vagyok a világ világossága; aki engem követ, nem jár sötétségben, hanem az élet világossága lesz nála.*” „*Én vagyok a föltámadás és az élet; aki énbennem hisz, ha szintén meghal is, élni fog.*” „*Minden hatalom, nekem adatott mennyben és a földön*” Jcl.*
 menvén tehát, tanítsatok minden nemzeteket, megkeresztelvé őket az Atyának és Fiúnak és Szentléleknek nevében; és line, *én veletek vagyok mindennap a világ végezetéig.*” (Ján. 14, 6; 8, 12; 11, 25. Máté 28, 18. 20.) Soha ember ilyesmit nem mert magáról mondani. Így csak a szuverén *Isten* beszélhet! Az isteni uralom tudatának legvilágosabb kifejezője Pedig ez a krisztusi szó: »*Bizony, bizony mondom nektek, hogy eljön az óra, . . . midőn a halottak meghallják az Istenfia szavát, és akik hallják, élni fognak.*” (Ján. 5, 25.)

Az Úr Jézus pedagógiai tapintata nem engedte, hogy

ekképp beszéljen: »Én Isten vagyok.« A zsidók, akik merev monotheisták voltak, ezt a szót egyenest istentagadásnak vették volna; a pogányok meg arra magyarázták volna, hogy Jézus egy a sok isten közül. Az Úr Jézus, mint az Isten belső életének: a Szentháromság titkának a kinyilatkoztatója, következetesen *Istenfiának* nevezi magát; ami által elkerülte az istentagadás látszatát. Ugyancsak pedagógiai tapíntata nyilatkozik meg abban is, hogy tanításával, csodatetteivel előbb *előkészíti* a talajt, s csak aztán szól nyíltan isteni természetéről, mikor a sok csodatett láttára már könnyebben ismerhették meg az emberek az ő Istenségét. De isteni öntudatában nincs fejlődés: tizenkét éves korában épügy Istenfiának tudja magát, mint halála óráján: »Nem tudjátok-e, hogy amik az én *Atyáméi*, azokban kell lennem?« — mondja a 12 éves Jézus. (Luk. 2, 49.) És a kereszten így kiált: »*Atyám!* A te kezeidbe ajánlom lelkemet.« (Luk. 23, 46.)

6. Az Úr Jézus önmagáról szóló nyilatkozatainak koronája a *főpapi törvényszék előtt eskü alatt tett ünnepies vallomása*. »A papi fejedelem monda neki: Kényszerítlek az élő Istenre, hogy mondd meg nekünk, ha' *te vagy-e Krisztus, az Isten Fia?* Feleie neki Jézus: *Te mondad!* én vagyok; azonban mondom nektek: Ezután meglátjátok az Emberfiát ülni az Isten erejének jobbján, és eljönni az ég felhőiben.« (Máté 26, 63. 64; Márk 14, 62.) A főpap az *élő Istenre hivatkozva* teszi föl a kérdést: a felelet tehát *eskü alatt* történik. Nem arról szól a kérdés, ha vájjon Jézus Istennek kegyelméből fogadott gyermeke-e, — hanem arról: vájjon *Krisztus-e*, vagyis a próféták által megjövendölt *Megváltó-e*, s vájjon az *Istennek természet szerint való Fia-e?* Maga az Úr Jézus és a törvényszék tagjai is így értik a kérdést; mert az Úr Jézus nemcsak azt feleli: Én vagyok, — de, hogy minden félreértésnek útját vágja, *isteni bírói jogaira* hivatkozik; mire a főpapok ezt mondják róla: „*Káromkodék*”, — mert ember létére Isten fiának mondotta magát. Ezért az ünnepies, eskü alatt tett nyilatkozatáért megy az Úr Jézus a halálba. S haldokolva mégegyszer vallomást tesz Istenfiúságáról, mondván: »*Atyám!* bocsáss meg nekik, mert nem tudják, mit cselekszenek.« (Luk. 23, 34.)

A *vértanúk* e vallomással mentek a halálba: „*Christianus sum, — Keresztény vagyok!*” S mindenki elhitte nekik, hogy *igazat* mondanak; mert hazugságért senkisémet megy a halálba. Az Úr Jézus e vallomással hágott a keresztre: »Istennek egyszülött Fia vagyok!« — se vallomását megpecsételte halálával (3 nap múlva meg föltámadásával). Valóban elrettentő vakmerőség, hogy mégis sokan elkövetik vele

szemben azt, amit mással szemben nem mernek elkövetni: föltételezik, hogy az Úr Jézus valótlán vallomással ment a halálba! Ez igazán feneketlen mélysége a gonoszságnak!

7. Az Úr Jézus e nyilatkozatai még nyernek világosságban, ha az egész *kinyilatkoztatás* keretébe állítjuk azokat. *Izaiás-VízS.* olvassuk: „*Az Isten önmaga jó el, és megszabadít titeket. Akkor megnyílnak a vakok szemei, és a süketek fülei tárva lesznek*”, stb. (35, 4. 5.) A megtestesülés isteni hírnöke azt mondja: »A Szent, aki tőled születik, *Isten Fiának* fog hivatni.« (Isten Fiának fog hivatni, mert isteni természete miatt ez a név illeti meg őt. Luk. 1, 35.) Keresztelő sz. János, az utolsó próféta, aki újjal mutatott a Megváltóra, örvendezve kiáltott föl: „*íme az Isten Báránya! íme, ki elveszi a világ bűnét. És láttam, és bizonyosságot tettem, hogy ez az Istenfia.*” (Ján. 1, 29. 34.) Az apostolok, ha nem; is mindjárt az Úr működése elején, csodálatos életének, tetteinek a láttára sorban fölismerték az Úr *isteni természetét*. A föltámadt Jézus láttára még a hitetlen *Tamás* is fölkiált: „*Én Uram és én Istenem!*” (Ján. 20, 28.) *Péter* isteni sugallatra világosan fölismeri a valót: „*Te vagy Krisztus, az élő Isten Fia.*” (Máté 16, 16.) De öelőtte már *Natánael* megvallotta: „*Rabbi! te vagy az Isten Fia, te vagy Izrael királya.*» (Ján. 1, 49.) *János* apostol egész evangéliomát az Úr *Istenségének* a kimutatására szenteli. Remek hitvallása ott van evangélioma 1. fejezetében: »Kezdetben vala az Ige, és az Ige Istennél vala, és *Isten vala az Ige. Mindenek őáltala lettek*, és nála nélkül semmitem lett, ami lett. *És az Ige testté lön, és miköztünk lakozék; és láttak az ő dicsőségét, mint az Atya egyetlenegy szüöltjének dicsőségét.*” (Ján. 1, 1—14.) *Pál* apostol szerint: „*Öbenne lakik az Istenségnek egész teljes volta valóságban.*” (Kol. 2, 9.)

Mithoszt kovácsoló *racionalisták*, a történeti valóságot arcúlütve, azt mondják, hogy a Jézus Istenségéről szóló tan csak a II-dik században fejlődött ki. (*Harnack* itt is nagy-lelkű: ő elismeri, hogy már az apostolok is hitték Krisztus istenségét. »Wesen des Christentums«, 97.) A valóság az, hogy föltámadása után az apostolok egytől-egyig meg voltak győződve az Úr Jézus Istenségéről, s e meggyőződésökért életöket is odaadták. Meggyőződésök forrása pedig nem holmi mithosz volt, hanem: *a)* az ó-szövetségi jövendölések teljesülése az Úr Jézusban; *b)* az Úr nyilatkozatai, tanítása s csodálatos élete; *c)* jövendölései, csodatettei, főleg föltámadása. Szóval: az apostolok éppen onnan merítették meggyőződésöket, ahonnan mi is merítjük, azzal a külömb-séggel, hogy órájuk, mint az Úr életének, csodatetteinek

szemtanúira, mindazok a tények a *közvetlenség* erejével hatottak. A racionalisták mithosz-meséit különben *Pliniusz* is lerontja, ki a II-dik század elején, mikor még az apostolok tanítványai állottak a hitközségek élén, ezt írja a keresztyenekről: »Christo *tamquam Deo* carmina dicunt, — Krisztusnak *mint Istennek* éneket zengenek.« . . .

8. *Strausz* még így okoskodott: Ha Krisztus Istennek tudta magát, akkor vagy örült, vagy csaló. Mivel azonban ezek közül egyiket sem fogadhatjuk el, ebből az következik, hogy Jézus nem tette meg az Istenségéről neki tulajdonított nyilatkozatokat. De *Marnack*, *Strausz* szellemi rokona, ő már más utat-módot tud arra, hogy Krisztus istenségétől megszabaduljon, ő azt tartja, hogy Krisztus valóban megtette nyilatkozatait az ő Isten-fiúságáról. Tehát valóban Isten Krisztus? »Távolról sem!« — feleli *Harnack*. Ez a tudós berlini professzor kétezer éven át belelát Krisztus lelkébe s a következőket állapítja meg: »Az Isten ismeretéből fakad az Istenfiúság. Ebben az ismeretben jött rá Krisztus, hogy az a lény, aki az eget és a földet kormányozza, atya, az ő atyja. Krisztusnak az az öntudata tehát, hogy ő az Isten fia, nem egyéb, mint az őIsten-ismeretének, az atya, az őatyja ismeretének gyakorlati következménye.« Miben áll hát *Harnack* szerint Krisztusnak az Isten-fiúsága? Csak abban, hogy Krisztus előtt senkisémet ismert és senkisémet 4imertette meg másokkal úgy az Atyát, mint ő. Szóval: Krisztus nem több, mint egy fölvilágosodott istenhívő. Való igaz, hogy ránk nézve a hit, az Isten ismerete a gyökere az Isten-fiúságnak; de mi jogositja föl *Harnack*ot arra, hogy a korlátolt ember élettörvényét Krisztusra is átmeri vinni? A *modernizmus* itt egyenesen a tulajdon elve ellen cselekszik, amely szerint t. i. a vallás igazi forrása az ember öntudata. *Hát Krisztus Urunk különleges öntudata, hogy ő Isten Fia, ez már nem igazi forrása a vallási igazságnak?* Ám a modernizmus csak úgy fogadja el Krisztusnak ezt az öntudatát, hogy előbb meghamisítja s tisztára emberi öntudattá teszi. *Harnack* maga is érzi, hogy magyarázó szavaival voltaképp semmitsem fejt meg, mert Krisztusnak olyan tudata volt magáról, aminő pusztán emberben még sohasem volt; azért így folytatja: »Hogy miképpen jutott Krisztus az ő különleges Isten-fiúságának és hatalmának a tudatára, . . . az titok marad és semmiféle pszichológia nem fogja megfejteti ezt a titkot.« (»Wesen des Christentums« 81. 1.) Valóban úgy van: emberi pszichológia sohasem fejt meg azt, ami *isteni természetből* folyik. De annál csúnyábban fest *Harnack* eljárása, aki mégis emberi pszichológiával fejtegeti Krisztus öntudatát, s a végén maga bevallja, hogy semmitsem fejtett

meg. Az elfogulatlan józan ész nagyon világosnak és természetesnek találja, hogy *az embfir embernek, az Isten Fia met Istennek tudja magát.*

3. Az Úr Jézus erkölcsi jelleme.

1. Az embertől, még a szent embertől is, elválaszthatatlan a gyarlóság, a bűnösség tudata. Ha valaki súlyosan nem vétkezik is, apró dolgokban mégis csak hibáz, és folyton félnie kell attól, hogy nagyobb hibába esik. A szent ember is minden képmutatás nélkül elmondhatja naponta: „*Bocsásd meg a mi vétkeinket, és ne vigy minket a kísértésbe, de szabadíts meg a gonosztól!*” Az Úr Jézusban azonban nyoma sincs a gyarlóság tudatának, árnyéka sincs a bűnnek, ő soha, még halála óráján sem imádkozik a maga számára bűnbocsánatért. A bűntől való teljes mentessége tudatában kérdezi ellenségeitől: „*Ki fedd meg engem közületek a bűnről?*” (Ján. 8, 46.) És ellenségeinek éles szeme valóban nem tud rajta semmi legcsekélyebb bűnt sem fölfedezni. Pogány bírāja, Pilátus is kénytelen megvallani: „*Semmi okot sem találok őbenne*” a büntetésre. (Ján. 19, 4.) Szerencsétlen árulóját, Júdást az a tudat kergeti a kétségbeesésbe és öngyilkosságba, hogy „*ártatlan vért árult el*”.

2. A *szentek*, kik az Úr Jézus iskolájában lettek szentekké és életökkel a bölcsék legmerészebb álmait is fölmúlták, *határozott jellemmel* bírnak, amennyiben vagy az egyik, vagy a másik erény sajátosan kidomborodik életökben: *János* apostolt bátran mondhatjuk a gyöngéd szeretet, *Pál* apostolt a férfias erő emberének, *Paulai sz. Vincét* az irgalmas szeretet apostolának, stb. Az Úr Jézusban azonban nincs egyoldalúság: ő *minden erényben* kiválik, és egyik erénye sem mondható jellemző sajátosságának, mert valamennyiben utolérhetetlen.

Krisztus jellemének a fővonása: a *mindenoldalúság* és *arányosság*. Az Úr Jézus nem valamely erénynek a típusa, hanem *minden* erénynek, *az abszolút tökéletességnek a prototípusa, ősmintaképe*. Az Úr élete az összes tökéletességek szemléltető kinyilatkoztatása, minden erénynek gyakorlati iskolája. Ő joggal mondhatta: „*Tanuljatok tőlem!*”, (Máté 11, 29.) Jézus az ő életének ragyogó példájával is a világ világossága. Az Úr Jézus »jóságos és kegyes — gyengeség nélkül; ő az igazságért és a jogért buzgólkodik — türelmetlenség nélkül; erős és állhatatos — makacsság nélkül; szerény és alázatos — szolgálalkúság nélkül; megadással tűr — kime-

rülés és érdesség nélkül . . . Mennyire leereszkedő a kicsinyekkel, a gyengékkel, a szegényekkel, a szenvedőkkel, a szegény bűnösökkel szemben! . . . Mekkora szilárdsággal áll szembe a hatalmasok dölyfösségével! . . . Mily határozottsággal rántja le az álarcot a kevély, képmutató farizeusokról! . . . Mily következetesség, mily arányosság minden cselekedetében! . . . Mekkora bölcsesség feleleteiben!» (Rohatya, S. I.)

A *szentek*, gyarlóságuk érzetében, mintha túlmennének néha a határon: *Assiszi sz. Ferenc* tán túlságosan is megveti az anyagi javakat; egyesek tán túlszigorúak magukkal szemben. *Sz. Bemard* élete végén maga is megbánta, hogy túlságos szigorúan bánt az ő teherhordó szamarával: a tulajdon testévé. Az Úr Jézusban azonban nincs gyarlóság-okoza félelem. Innen van az arányosság életében; innen példájának vonzó természete. Ha már a szentek, az Úr Jézusnak e gyenge másolatai is fölülmúlják *Plató* ideális emberét: mennyivel inkább fölülmúlhatatlan az eszményi őskép, maga az Úr Jézus Krisztus?! . . . Még egy *Strausz* is, aki pedig tagadja Jézus Istenségét, kénytelen megvallani, hogy az Úr Jézus »az erkölcsi nagyságnak soha el nem érhető, soha fölül nem múlható mintaképe.« — Mikor haldoklásában fölkiált az Úr: „*Én Istenem, én Istenem! miért hagytál el engem?!*” — ez látszatra ugyan a gyengeség jele, a valóságban azonban kinyilatkoztatás: tudára adja ezzel a világnak, hogy az emberiség bűneiért, íme, végigszenvedett minden kint, megkóstolta még az Istentől való elhagyatottság pokoli kínját is[^]

3. Az Úr Jézus *tettei* csodák a *fizikai* világban: *élete* csoda az *erkölcsi* rendben. Ha Isten emberi alakban akart megjelenni a földön: az Úr Jézus élete teljesen méltó a földön megjelent Istenhez. *Leonardo da Vinci* keze reszketett, mikor Krisztus-arcot festett, mert nem bízott festői képességében: ember tolla mégkevésbbé tudja híven leírni Krisztus jellemét. Legjobbban az Istentől ihletett evangélisták közéletítették meg ebben a valóságot.

4. Az Úr Jézus csodái.

1. „*Én az Isten fia vagyok.*” Hallatlan beszéd volt ez a világon. Azért egynap körülvették a zsidók Jézust és mondták neki: »Meddig tartod függőben lelkünket? Ha te vagy a Krisztus, mondd meg nekünk nyilván! Felelé nekik Jézus: Mondom nektek, és nem hiszitek. *A cselekedetek, amelyeket*

én teszek Atyám nevében, azok bizonyosságot tesznek felőlem. En és az Atya egy vagyunk. Köveket kaptak föl erre a zsidók, hogy megkövezzék őt . . . Jézus pedig monda nekik: Sok jótettet mutattam nektek Atyámtól, — azok közül melyikért akartok engem megkövezni? Felelék neki a zsidók: *Jótettért nem kövezzük meg téged, hanem a káromlásért, mivel emberlétedre Istennek teszed magadat.* Felelé Jézus: *Ha Atyám tetteit nem cselekszem, ne higgyetek nekem; ha pedig cselekszem, és mégsem akartok hinni nekem, a tetteknek higgyetek, hogy megismerjétek, hogy az Atya énbennem van, és én az Atyában.*” (Ján. 10. fej.) íme a csodák viszonya az Úr nyilatkozataihoz! Az Úr tanítása szerint csodatettei igazolják az ő isteni küldetését s méltóságát és tanításának igaz voltát. De *Harnack* kiragadja a Szentírásból az Úr eme nyilatkozatát: „*Hacsak jeleket nem látok, nem hisztek,*” — s azt mondja: »az Úr semmi jelentőséget sem tulajdonított csodatetteinek.« No hát ez csak csűrése-csavarása, de nem komoly értelmezése az evangéliomnak! . . .

2. *Az Úr Jézus élete a csodák folytonos láncolata:* megtestesülését mennyei követ jelenti; születését angyalok ünneplik, rendkívüli csillag dicsőíti; megkeresztelkedések megnyílik az ég s megjelenik a Szentlélek; a Tábor-hegyén megdicsőül; halálakor megrendül a föld, a nap elsötétedik, a sziklák megrepedeznek, a halottak föltámadnak, a templom kárpitja kettéhasad . . . S mindez miért történt? Mennyei szózat hangzott le egyszer hozzája: „*Meg is dicsőítetem, és ismét megdicsőítem.*” (Ján. 12, 28.)

3. Az Úr Jézus temérdek sok csodát mivelt a tulajdon, az Atyáéval teljesen egy és ugyanazonos isteni erejével, amelyekkel megmutatta *isteni hatalmát*, a) A vizet borrá változtatta; kétízben néhány kenyeret úgy megszaportott, hogy többezef éhes ember jóllakott belőle, s a maradék sokkal több volt a készletnél; parancsolt a tengernek és szélvésznek; a vízén járt, stb., — s ezzel megmutatta, hogy föltétlen ura a *természetnek*, b) Egy szóval vakokat, sántákat, némaakat, bélpoklosokat és mindenféle beteget meggyógyított, halottakat föltámasztott, — s ezzel megmutatta, hogy ő az *élet* es *halál* ura. c) Parancsszával őrögöket üzött ki az emberekből, — s ezzel megmutatta, hogy a *szellemi* világnak is ura. Máté 8. fej. 28. s köv. verseiben olvassuk: »És mikor a tengeren átment a gerazénusok tartományába, két őrögös futa eléje, a sírboltokból jövének ki, oly igen dühösek, hogy senkisémet mehetett el azon az úton. És íme kiáltanak, Mondván: Mi közünk veled, *Jézus, Istennek Fia?* Időelőtt jöttél ide minket gvőtörni? — Nem messze tőlök pedig

nagy sertésnyáj vala a legelőn. Az ördögök tehát kerék őt, mondván: Ha kiűzesz bennünket, hagyj minket a sertésnyájba szállani! És monda nekik: Eredjetek! Azok pedig kimenvén, a sertésekbe szállának; és íme, az egész nyáj a tengerbe rohana, és a vízbe vészének. A pásztorok pedig elfutának, és a városba menvén, mindent megjelentének azok felől is, kikben az ördögök voltak. És íme az egész város eléje méné Jézusnak, és látván őt, kerék, hogy távozzék el határaikból.»

4. A legeslegnagyobb csodát végül *önmagán* cselekedte az Úr Jézus, mikor harmadnapon *a saját erejéből föltámadt* és negyvennap múlva *fölmént a mennyekbe*. Az Úr föltámadását, mint hitünk sziklaalapját, majd külön tárgyaljuk.

5. Az Úr Jézus jövendölései.

1. *Az Úr Jézus megjövendölte:* a) *halála nemét, helyét és körülményeit.* »íme fölme gyünk Jeruzsálembé, és az Emberfia elárultatik a papi fejedelmeknek és írástudóknak, és halálra kárhoztatják őt, és átadják őt a pogányoknak megcsúfolásra, megostorozásra és megfeszítésre, és harmadnapon föltámad.» (Máté 20, 18. W.) »Bizony,« bizony mondom nektek, hogy egy közületek *elárul engem.*» »Amaz (János) pedig Jézus kebelére hajolván, monda neki: Uram! ki az? Felelé Jézus: Az az, akinek én a bemártott kenyeret nyújtom. És bemártván a kenyeret, *Júdás-nak* adá, az iskárióti Simon fiának.« »Bizony, bizony mondom neked (*Péter*): nem szól addig a kakas, míg nem te *háromszor megtagadsz engem.*» (Ján. 13,-21. 25—26. 38.)

b) *Megjövendölte: föltámadását, mennybemenetelét és a Szentlélek eljövételét.* »Bontsátok el e templomot, (ezzel a saját testére mutatott) és harmadnapra *föllállítom* azt.« (Ján. 2, 19.) »Ez (az Oltáriszentség ígérete) botránkoztat titeket? Hát ha majd látjátok az Emberfiát *fölmenni oda, ahol azelőtt volt?*» . . . (Ján. 6, 62—63.) „*Venni fogjátok erejét a fölről rátok jövő Szentléleknek,* és tanúim lesztek Jeruzsálemben és az egész Júdeában és Szamariában és mind a föld végéig.« (Ap. csel. 1, 8.)

c) Előre megmondotta *apostolainak a sorsukat, Péter és János halálának a nemét.* »Föladnak titeket a törvénytörészeknek, és zsinagógáikban *megostoroznak* titeket, és a helytartókhoz és királyokhoz *hurcoltattok* majd énérettem.« (Máté 10, 17. 18.) *Péternek:* »Midőn megöregszel, *kiterjeszted kezeidet, és más övez föl téged,* és oda visz, ahová te nem akarod.« *János* sorsáról: „*Akarom, hogy ő így maradjon, míg eljövök.*» (Ján. 21, 18. 22.)

d) Legjobban mutatta meg végül az Úr, hogy az *idő fölött* áll, ama jövődöléseivel, amelyek *Egyháza* csodálatos elterjedésére, örökös fönmaradására, *Jeruzsálem* elpusztulására, a zsidónép romlására és elszórtságban való fönmaradására vonatkoznak. »Mondom nektek, hogy *sokan eljönnek* napkeletről és napnyugatról, és letelepednek Ábrahámmal, Izsákkal és Jákobbal mennyeknek országában.« (Máté, 8, 11.) »Hasonló mennyeknek országa a *mustármaghoz*, amely kisebb ugyan minden magnál, mikor pedig felnő, nagyobb minden növénynél, és fává leszen, úgy, hogy az égi madarak eljönnek és ágain laknak.« (Máté 13, 31—32.) Az *Egyház sziklaalapon áll, s azért „a pokol kapui sem vesznek erőt rajta.”* (Máté 16, 18.) *Pfleiderer-nek* »elfogulatlan« kritikai tudománya szerint Máténak ez a helye nem lehet hiteles; mert, ha hiteles volna, igazi jövődöléssel állanánk szemben, — már pedig ilyesmi lehetetlen. Mily csodálatosak az »elfogulatlan« kritikai tudomány útjai! . . .

Megjövendölte az Úr, hogy az egész ó-szövetségen át gondozott választott nép, a zsidóság szétszóródik a Messiás elvetése miatt, de szétszórtságában is fönmarad intő jelül a népek között. »Jeruzsálem, Jeruzsálem, mely megöled a prófétákat és megkövezed azokat, akik hozzád küldettek: hányszor akartam *egybegyűjteni* fiaidat, mint a tyúk egybegyűjti csirkéit szárnyai alá, és nem akartad! Bizony, bizony mondom nektek: *nem hagyatik itt kő kövön, mely le ne rontassék.*» (Máté 23, 37; 24, 2.) »*Rád jönnek a napok, és körülvesznek ellenségeid árokkal, és körülfoznak és megszorogatnak téged mindenfelől. És földig lerontanak téged és fiaidat, akik benned vannak; és nem hagynak benned követ kövön, mivelhogy nem ismerted meg a te látogatásod idejét.*» (Luk. 19, 43. 44.) »És *elhullanak* a fegyver éle által, és *fogságra vitetnek minden népekhez, és Jeruzsálem eltapodtatik a pogányoktól, mígnem betelik a nemzetek ideje.*» (Luk. 21, 24.) »A . vakság Izrael egy részén addig vagyon, míg a pogányok teljes száma belép.« (Róm. 11, 25.)

2. a) Emberi számítás szerint valószínűtlen volt az Úr Jézus *kereszt-halála*. Hisz a zsidók istenkáromlónak tartották, s Mózes törvénye *megkövezést* szabott az istenkáromlásra. *Pilátus* is ártatlannak tartotta az Úr Jézust s csak Pillanatnyi gyengeségében engedett a zsidóknak. *Júdás* árulását, *Péter* tagadását senki emberfia sem tudhatta előre. b) Mégkevésbé tudhatta valaki az Úr *föltámadását, mennybemenetelét, a Szentlélek eljövételét*; mert ezekbe az isteni tettekbe semmiféle emberi akarat sem folyhatott be. c) Hogy egy társaság, amely alapítójának a földről való távozásakor

mindössze 120 személyből áll, akik minden hatalmi eszköz híján vannak, folytonos üldözések közepette is nemcsak elterjed az egész földkerekségén, de mindenkor fenn 'is marad, — ez oly tény, amelyet egyetlen ember sem láthat előre. *Jeruzsálem pusztulását* maga *Titusz* is isteni befolyásnak tulajdonította; de méginkább isteni annak az előrelátó megmondása körülményeivel együtt, (körülvesznek árokkal, — a templom elpusztulása, jöllehet Titusz meg akarja azt menteni) s annak a megjövendölése, hogy a zsidónép szétszórtságában is megmarad. *Páratlan jelenség ez a világtörténelemben.* Mindezek a jövendölések az isteni *mindentudóság* bélyegét viselik magukon: tehát világos bizonyítékai az Úr Jézus Istenségének.

6. A csodák csodája: az Úr Jézus föltámadása.

„*Én leteszem életemet, hogy ismét fölvegyem. Senkisémet veszi el tőlem, hanem én teszem azt le magamtól; és hatalmam van annak letételére, és ismét hatalmam van annak fölvételére.*” (Ján. 10, 17. 18.) Az Úr Jézus valóra váltotta a föltámadására vonatkozó eme jövendölését, s dicsőséges föltámadásával ráüttötte az isteni hitelesítő pecsétet egész működésére. E ragyogó isteni pecsét igazolja hitünket Krisztusban: „*Ha Krisztus föl nem támadt, akkor hiábavaló a mi prédikálásunk, hiábavaló a ti hitetek is,*” — mondja sz. Pál, a nemzetek apostola. (Kor. I. 15, 14.) Úgy járja tehát, hogy hitünk alapját jól szemügyre vegyük.

1. Az Úr kínszenvedése az *Olajfák-hegyén*, a *Getszemanekertben* kezdődik, ahol halálos gyötrelem szállja meg az Úr Jézust: „*Szomorú az én lelkem mindhalálig*”, — se gyötrelem véres izzadságot sajtol ki testéből. Utána egész éjjel nincs nyugta sem testének, sem lelkének. Reggel *Pilátus* elé hurcolják, ahol *megostorozzák*. Az akkor dívó ostorozás oly kegyetlen volt, hogy nem egy megostorozottnak életébe került. Az ostorozáshoz hozzájárult még a *tövissel való koronázás*. Mindezek folytán annyira odavolt az Úr, hogy *Pilátus* számítása szerint alkalmas volt neki a látása a zsidók féktelen gyűlöletének a lecsillapítására. Mikor a súlyos *keresztfát* viszi sebes vállain, már nem megy, hanem vánszorog. Háromízben összerogy a kereszt súlya alatt. A főpapok megrémülnek: hátha meghal az úton, s nem láthatják a gyalázat fáján! Azért *Cyrenei Simon-t* kényszerítik, hogy vigye az Úr keresztjét. Azután következett a keresztrefeszítés, amely iszonyú kinnal és sok vérvesztéssel járt. A nagy

vérveszteség eredménye a gyötrő *szomjúság*. A szegeken való függés állandóvá teszi a kínt és a vérzést. A tömeg tombol, s látása, gúnyolódása szintén lelki kínt okoz az Úrnak. Három óra múlva, mind a négy evangélista tanúsága szerint: „*meghajtá fejét és kiadá lelkét.*”

A másnapi ünnep miatt az első csillag megjelenése előtt a holttestet el kellett távolítani a keresztről, mert különben gyalázat érte volna az ünnepet. Megjelennek a szakértő bakók, a Pilátustól kiküldött katonák, hogy a törvényt szabta *csont-összezúrást* elvégezzék a fölfeszítettekben. Az edzett, előzetesen annyira agyon nem kínozott latrokban még volt élet: azért nekik súlyos kalapácsütésekkel összezúrták lábszáraikat és mellkasukat. (A régiek azt hitték, hogy a lábszárakban van az életerő.) Az Úr Jézuson a szakértő bakók nem találtak semmi életjelt. De jobb a biztosabb, — gondolják, — s az egyik közülök széleshegyű lándzsájával alulról fölfelé *átdőfi Jézus oldalát*. A lándzsa átjárja a szívburokot és a szívet: *vér és víz folyik ki*, — tehát föltétlenül biztos a halál. A szakértő bakók, a főpapok, az Úr barátjai, édesanyja — mind meg vannak győződve arról, hogy meghalt az Úr. Sietve leveszik a keresztről s az Arimateai József által följánlott szikla-kamrába temetik. Mivel szabály szerint már nem volt idejük bebalzsamozni a testet, legalább 100 font illatos kenetet tettek a vászon-lepedőkbe csavart holttesthez. E kenet illata egészséges embert is megölt volna a zárt kamrában.

Soha senkinek a halálát sem igazolták még annyira, mint az Úr Jézusét. A *főpapoknak* eszökbe sem jut azt gondolni, hogy az Úr nem halt volna meg. XVIII. századon át senkisem kételkedett halálában; csak a XVIII-dik században, a »filozófusok« korában akadt egy álnévbe rejtőzött szabadkőműves, aki azt merete mondani, hogy az Úr Jézus nem támadt föl, mert meg sem halt, hanem elalélt, s a jeruzsálemi páholy-testvéreitől kapott portól újra föléledt sírjában! Csak azt nem lehet tudni: ki adta neki a port, amelytől föléledt? hogyan adta be neki, mikor aléltan feküdt? és vájjon az a por csodálatos módon éppen csak »Keleten« hatásos?! . . . Íme, ilyen fegyvereket használ a hitlenség az együgyűek Megtévesztésére!

2. A főpapok biztosak Jézus haláláról; de ismerik jövendölését a föltámadásáról. Magát a jövendölést képtelenségek tartják ugyan, hanem attól tartanak, hogy hátha ellopják^a testét tanítványai. Farizeusi lelkiismeretességökben még a temetés napján este *lepecsételik a sírt*; Pilátustól meg katonai őrseget követelnek: „*Uram!* — mondják — *megemlékez-*

tünk, hogy ama csaló még életében mondotta: Harmadnap múlva föltámadok. Hagyd meg tehát, hogy őrizték a sírt harmadnapig, netalán eljöjjenek tanítványai és ellopják őt, és azt mondják a köznépnek: föltámadt halottaiból! és az utóbbi tévedés rosszabb legyen az elsőnél.” Monda nekik Pilátus: *y an örségetek; menjetek, őrizétek, amint tad játok!*” (Máté 27, 63—65.) A templomot a benne őrzött kincsek miatt állandóan jókora csapat katona őrizte: ezekre utalt Pilátus. Bár a sír közel volt a városhoz, és az ünnep miatt a Golgota ele volt sátrak alatt lakó idegenekkel, — mégis, erős katonai őrség (valószínűleg 16 ember) őrizte a sírt. A főpapok ismerik a római katonai törvényt, mely az elalvást, vagy megutamodást halállal bünteti, — s megnyugodnak: a tanítványok meg sem közelíthetik a sírt. A tanítványoknak különben eszökbe sem jut ilyesmi. A Mester elfogatásakor szétrebbentek. A legbátrabbik közülök egy szolgáló szavára esküvel megtagadta a Mestert. Ők dicső Messiási-országot várnak (még az Úr mennybemenetele napján is erről álmodoznak!), s íme, a Mester a gyalázat fáján halt meg! Ez az iszonyú tény kétségbeejti őket. Még a temetésére sem mernek elmenni. Csak őket is keresztre ne feszítsék! Még nem értették a kereszt titkát. Éjszaka borúit a leikökre. És ezek íopják el a Mester testét? Minek? . . . Lopni, csalni csak az szokott, aki hasznót remél csalárd eljárásából! Itt a földön üldözés és halálbüntetés, a másvilágon meg kárhozatt járt volna rettentő merényletökért . . .

3. Harmadnap korán reggel *megrendül a föld*. A katonák rosszat sejtene. Hisz a Názáreti halálakor is földrengés volt! . . . *Az Úr lelke visszatért a testébe s a saját erejéből élve kilépett a kővel elzárt és lepecsételt sziklaüregből*, mint ahogyan a napsugár áthatol az üvegen. Aztán, mint a villám, angyal száll alá az égből: elhengeríti a sír követ, s diadalmasan ráül a kőre. A katonák az angyal láttára ijedtökben földre esnek; majd föleszmélve, berohannak a városba. A sír már üres, az angyal közelsége pedig veszedelmes! A városban elmondják a történeteket megbízóiknak. »És egybegyűlvén a vénekkal és tanácsot tartván, sok pénzt adának a vitézeknek, mondván: *Mondjátok, hogy az ő tanítványai éjjel eljöttek, és ellopták őt, mikor mi aludtunk.*«. A katonák észreveszik a hazugság veszedelmes voltát, amely miatt Pilátus halálra ítélheti őket. De a főpapok megnyugtatták őket: »És ha ezt meghallja a helytartó, mi elhitejtük vele, és titeket biztosítunk. Azok pedig elvevén a pénzt, úgy cselekvének, amint tanítva voltak. És ez a hír el van terjedve a zsidóknál mainapiglan.« *Így ír erről Máté, Zsidóországban, zsidó nyelven,*

néhány évvel a föltámadás után. (28, 12—15.) A sok pénz s a főpapok biztosítása megtette a hatást: tudták ők, hogy pár száz arannyal könnyen meg lehet vásárolni egynéhány közvitézt. A rettentő zavarban nem gondolják meg a főpapok, hogy minden józaneszű ember ezt mondhatja az öröknek: »Ha aludtatok, hogyan láttátok a lopást? Ha pedig nem aludtatok, hogyan engedtétek ellopni?« (Sz. Ágoston.) A főpapok csak *alvó* tanúkkal boldogulnak, aminőket a világ egyetlen törvényszéke sem fogadna el; mert nincs józaneszű bíró a világon, aki elfogadhatna ilyen tanúságot: »Hát igaz, hogy aludtam, — de azért mégis láttam, hogy a tanítványok a sírhoz jöttek és a holttestet ellopták!« Ilyen tanúságot még a vad indiánok kazikája s a hottentották falusi bírója sem fogad el . . . Ezt az otromba hazugságot csupán csak a *nép elámitására* gondolták ki a főpapok, de *ők maguk sem hitték el azt.*

Ha tényleg megtörtént volna a test ellopása: mily megbecsülhetetlen fegyver lett volna az a főpapok kezében! Megnyugtathatták volna háborgó lelkiismeretüket: hisz csak csalót öltünk meg! Kényszeríthették volna az apostolokat a test kiszolgáltatására, s a holttesttel a nép elé állva mondhatták volna: íme az óriási, minden gonoszságnál gonoszabb világcsalás! Azt mondják, hogy föltámadt... íme itt a holtteste annak, aki állítólag föltámadt halottaiból! Mekkora ámitás és gonoszság tehát az ő föltámadását hirdetni! Haljon meg mindenki, aki ebben részes! — S ezzel egycsapásra megsemmisíthették volna a Názáretit művével együtt mindörökre. Amde ezt nincs nekik módjokban megtenni. Pár héttel rá *az apostolok nyíltan prédikálják a föltámadt Krisztust.* A főpapok megvesszőzik az apostolokat, *hallgatást* parancsolnak rajok; *de soha senki kérdőre nem vonja őket a szentségtörő rablás miatt,* holott az ilyen népcsalást üldözniök hivatalbeli kötelességök lett volna a főpapoknak. Eljárásukkal eléggé elárulták a főpapok, hogy nem hiszik a lopást: azért mitőlünk sem vehetik rosszneven, ha mi sem hisszük. Valószínű, hogy, miként az Gr csodáit, úgy a föltámadást is Belzebubnak tulajdonították.

4. Harmadnap reggel a *jámbor asszonyok* a sírhoz sietnek. A test bebalzsamozása jár nekik az eszökben, nem a föltámadás. A sírt üresen találják: „*Nincs itt, mert föltámadt, amint megmondotta*”, — mondja nekik az angyal.

S mikor a városba visszasietnek, íme: „*Jézus eléjök jöve, mondván: Üdv nektek! Azok pedig hozzá járatának, és átfogák lábait, és imádnak őt.*” (Máté 28, 9 .) *Mária Magdolna,* J társaság egyike, előbb ért a sírhoz, és az üres kamra láttára fölkiáltott: »Ellopták!« *Magdolna Pétert és Jánost a sírhoz*

hívja. Látják, hogy a sír üres, a kötélekek és a szemfedő összehajtogatva ott hevernek. Ők is azt mondják: Ellopták. Magdolna nem tart velők a városba, hanem ismételve benéz a sírba »és két angyalt láta fehér ruhában ülni . . . Mondák neki azok: *Asszony, mit sírsz?* Monda nekik: *Mert elvitték az én Uramat, és nem tudom, hová tették őt.* Midőn ezeket mondotta, hátra fordula, és látá Jézust ott állani; de nem tudá, hogy az Jézus. Monda neki Jézus: *Asszony! mit sírsz? Amaz vélvén, hogy a kertész, monda neki: Uram! ha te vitted el őt, mondd meg nekem, hová tetted, s én elviszem.* Monda neki Jézus: *Mária!* . . . Erre megismeri Jézust és lábaihoz borúi. A jámbor asszonyok hírt visznek a tizenegynek: elbeszéli, amit láttak. Az *apostolok* azonban nem hisznek: az egész dolgot asszonyi pletykának tartják. „*Ezek előtt balgaságnak tetszettek ez igék, és nem hittek nekik.*” (Luk. 24, 11.) Már a föltámadás híre után Kleofás és társa útra kelnek *Emmauszba*. Mit csináljanak most már Jeruzsálemben, mikor ügyis mindennek vége?! . . . Az úton megjelenik nekik az Úr (elolvasni: Luk. 24, 13—35!); de csak Emmauszban a kenyérszegénynél ismerik meg. Rögtön visszatérnek Jeruzsálembé. Ott hallják a hírt, hogy az Úr megjelent *Simonnak*. Ők is elmondják a látottakat, — és az apostolok még mindig kételkednek. Ekkor a *zárt ajtókon át megjelenik közöttök Jézus*. S íme, az apostolok még a *saját szemöknek sem hisznek*. Azt vélik, hogy „*lelket látnak*”. Erre monda Jézus: „*Lássátok kezeimet és lábaimat, hogy ennenmagam vagyok; tapintsatok meg és lássátok; mert a léleknek húsa és csontjai nincsenek, amint látjátok, hogy nekem van.*” Az apostolok azonban még mindig kételkednek. Ekkor Jézus „*halat és lépesmézet evett előttök*”, hogy őket meggyőzze. (Luk. 24, 37.) *Tamás* akkor nem volt jelen. A többiek örvendezve újságolják neki: „*Láttuk az Urat!*” De Tamás nem hisz nekik: »Hacsak nem látom az ő kezein a szegek liggatását, és ujjamat a szegek helyére nem bocsátom, és kezemet az ő oldalába nem bocsátom, nem hiszem.« (Mekkora seb lehetett az!) Nyolc nap múlva zárt ajtón át megint megjelenik az Úr. Odafordul *Tamás-hoz*, és saját szavait idézve mondja: „*Ereszd ide bi ujjadat, és lásd kezeimet; és hozd ide kezedet, és bocsásd az én oldalamba, és ne légy hitetlen, hanem hívő!*” Ekkor megtörik *Tamás* konok hitetlensége, az Úr lábaihoz borúi és fölkiált: „*Én Uram és én Istenem!*” (Ján. 20, 25.). Ezenkívül megjelent az Úr *Jakab-nak*, a többi apostolnak *Tiberias-tavánál* ahol Péterre bízta egész nyáját; megjelent *Galileában* a hegyen, ahol ötszáznál többen látták. végül föltámadása után a negyvenedik napon mégegyszer összegyűjti híveit Jeruzsá-

lemben, megígéri mégegyszer a Szentlelket, kimegy velök az *Olajfák-hegyére*, és mindnyájuk szemeláttára fölemelkedik az égbe.

5. Az apostolok hitetlensége igazán makacs volt; főleg *Tamás* konoksága megdöbentő. Ám *az ő hitetlenségök a mi hitünk erőssége*. Az apostolok viselkedése különben némiképp érthető. A Mester megalázását és csúf halálát látva annyira megzavarodnak, hogy a föltámadásra vonatkozó jövendölésekről megfeledkeznek, amelyeket, saját bevallásuk szerint akkor nem is értettek. A föltámadás oly nagyszerű valami, hogy el sem tudják azt hinni. A megdicsőült testben való megjelenés csodás, s azért kételkednek benne. Csak mikor látják, hallják, megtapintják, eszik velök, — csak akkor hiszik el, hogy valóban él. S ez a nagy csoda bennök is csodát mivel: teljesen megváltoznak, és orozslán-lélekké, lelkesedve prédikálják a föltámadt Krisztust. Oly biztos, oly köztudomású volt az Úr föltámadása, hogy az evangélisták egyike sem vett magának fáradságot a föltámadás *részletes* leírására: *csak jegyzeteket közölnek róla*, mintha fölöslegesnek tartanák a köztudomású, biztos tény bizonyítását. Külömben maguk Jeruzsálem lakói sem hitték el a főpapok meséjét a lopásról. 50 nappal később *Péter* istengyilkossággal vádolja az egybegyűlt zsidókat, s kijelenti: „*Ezt a Jézust Isten föltámasztotta, aminek mi mindnyájan tanúi vagyunk.*” (Ap. csel. 2, 32.) S íme, 3000 zsidó hisz és megkeresztelkedik; másnap ismét 2000 tér meg.

Nemhiába mondta az Úr ismétlen apostolainak: „*Tanúim leszek az egész világon,*” — az apostolok megértették ezt a krisztusi szót: az Úr mennybemenetele után, Péter indítvánvára, Júdás helyébe Mátyást választják sors útján apostolnak, hogy „*tanúja legyen az ő föltámadásának mivelünk.*” (Ap. csel. 1, 22.) A föltámadás tényével indultak az apostolok a világ meghódítására. A halottak nem működnek: az apostolok csodatetteiben pedig *Krisztus erejét* látta a világ. Tömegesen tértek a krisztusi hitre az emberek, úgy, hogy *Néró* alatt már „*ingens multitudo,* — óriási sokaság» (*Tacitusz*) halt meg Krisztusért. A föltámadás ténye nélkül sohasem született volna meg a kereszténység.

6. Már *Celzus* is ezt a kérdést vetette föl: »Miért nem jelent meg a föltámadt Krisztus a főpapoknak?« A modern Pogányok is ezt hajtogatják. Ez a hitetlenség egyik fogása. Ha az evangéliomok azt beszélnék el, hogy *a főpapok megtértek* és megkeresztelkedtek: *a hitetlenek semmitsem adnának főpapok tanúságtételére*, amint hogy a megtért apostolok tanúskodását sem veszik semmibe sem. Nem jelent meg a

főpapoknak az Úr, mert azok nem voltak méltók erre a kegyelemre. Az Úristennek nem kötelessége mindenáron szinte kényszeríteni a hitre az embereket, mert akkor elveszti érdemes voltát a hit. Az ördögök is »hisznek és remegnek.« (Jak. 2, 19.) Vájjon az Úr megjelenése a főpapok előtt megtörte volna-e azoknak a konokságát? Nem Belzebubnak tulajdonították volna-e a megjelenését? Nem kíséreltek volna-e meg ellene újabb merényletet? . . . Az isteni kegyelemnek is van határa; s bizonyos határon túl a kegyelem csak növeli a felelősséget. *Gamaliel* utóbb megtért; épúgy a többiek is megtérhettek volna, ha az isteni kegyelmet vissza nem utasították volna . . .

7. Hát a „*kritikai modern vallástudomány*” mit mond az Úr eme legnagyobb csodájáról, hitünk sziklaalapjáról? *Harnack* elismeri, hogy *Pál* és az *első hívek* Krisztus halála és föltámadása miatt *hittek* s ez okból *imádták Jézust*. Tehát nekünk is ezt kell tennünk? Szó sincs róla! Mi a kritikai tudomány korában élünk; a mi szemünkben az érzéki csoda, Krisztusnak test szerint való föltámadása lehetetlen dolog. A mi számunkra nem történeti tények, nem csodák a hit alapjai: mi a tulajdon öntudatunkból merítjük a vallást!.. S mit merít *Harnack* a maga öntudatából? Ő különbséget tesz öntudatában az „*Oster-glaube*” és az „*Oster-botschaft*” között. Az *Oster glaupe* azt jelenti, hogy *Krisztus szelleme* az ő holta után is él s mi is élni fogunk a síron túl. Az *Oster-botschaft* pedig annyit jelent, hogy *Krisztus valóban föltámadt*. S ez utóbbtól visszariad *Harnack*nak az öntudata, mert ő rettenetesen fél az érzéki csodától, amiért is ezt nem fogadja el igaznak. Igaz, hogy ez a dolog neki is lelkiismeretfurdalast okoz, mert jól tudja, hogy e tekintetben egyenesen szembe helyezkedik az öntudata az evangéliummal s az apostolok, az első keresztények és minden kor igazi hívőinek a hitével; de elvégre mégis csak megvizsgálódik, mert: »akármilyen történt is a sírnál és a jelenések alkalmával, de annyi bizonyos, hogy ettől a sírtól származik a megingathatatlan hit a halál legyőzésében és az örök életben.« (Wesen des Christentums, 102.1.) Sz. *Pál* logikája, hogy: „*Ha Krisztus föl nem támadt, hiábavaló a mi prédikálásunk, s hiábavaló a ti hitetek is*”, — ez a »kritikai tudomány« szerint semmitsem bizonyít. *Harnack* nem hisz a csodában, nem hisz Krisztus valóságos föltámadásában; őszerinte nem valósággal megtörtént dolog Krisztusnak a föltámadása, hanem csak amolyan szimbólum; s ez a szimbólum mégis olyan erős, hogy *Harnack*ba hitet önt az örök életben. Mily különösek a »modernizmus« kritikai hitének az útjai! . . .

7. Összefoglalás. A racionalisták.

1. A római császárok isteni hódolatot követeltek maguknak, olyat, aminő az olymposi isteneknek járt, akikben azonban sem jómaguk, sem alattvalóik nem hittek. *Krisztus az egyedüli* a világtörténelemben, aki magát *valóságos Istennek* vallotta, és pedig oly eredménnyel, hogy az utána következő évezredek folyamán a legmíveltebb népek, a nemes, szellemes, tudós emberek milliói Istenként imádták és imádják őt. E páratlan tényből a nagy *Napóleon* ezt a következtetést vonja: Amilyen igaz, hogy van Isten, éppoly igaz, hogy Krisztus Isten. »Amiként értelmes embernek nincs módjában az, hogy megváltoztassa a maga öntudatát: úgy a világ legértelmesebb és legszemlésebb embere sem csatlódhatott öntudatában. Amennyire biztos vagyok arról, hogy én nem vagyok több embernél: annyira biztos vagyok arról is, hogy Krisztus több, mint pusztá ember.« (*Napóleon.*)

2. *Isteni hatalmát és mindentudóságát megmutatta az Úr Jézus az ő csodáival és jövendöléseivel; isteni életét pedig megkoronázta dicsőséges föltámadásával.* Mert a halált csak az élet Ura-Teremtője győzheti le. Az Úr Jézus csodái és föltámadása — *történeti tények.* Történeti tényeket pedig nem okoskodással, nem önkényes föltevésekkel, hanem *tanúkkal,* történeti okmányokkal szokás igazolni. Az evangéliumok (1. az előbbi szakaszt!) hiteles történeti okmányok; és pedig az Úr Jézus csodatetteiről és föltámadásáról a szemes fültanúk följegyzései, (*Máté, János*) vagy jegyzőkönyvei (*Lukács, Márk*) az evangéliumok, melyek a lehető leghitelesebb módon igazolják az Úr csodáit és föltámadását.

Az evangéliumokban leírt csodák valóságát, amiként láttuk, *Josephus Flavius,* a „*Talmud*”, az apostoli-atyák és hitvédők is igazolják. Sz. *Ignác* apostoli-anya 108. k. írt leveleiben minduntalan visszatér a föltámadás csodájára. *Quadratus,* athéni püspök, 126-ban Hadrián császárhoz intézett apológiájában így ír: »Krisztus tettei nyilvánvalók; csodái mellett *élő tanúk* tesznek tanúságot, t. i. ama személyek, akik betegségeikből kigyógyítottak, vagy halottaikból föltámasztattak; nemcsak ama pillanatban látták őket, mikor meggyógyultak, vagy új életre keltek, hanem azután is jóideig a csodák igaz voltának élő bizonyítékaiul szolgáltak; nemcsak addig éltek, míg az Úr élt, hanem az ő halála után is még számos évekig tanúságot tettek az Úr isteni erejéből és föltámadásáról; *sőt egyesek közülök még napjainkban is élnek.*”

Annyira *köztudomásúak* voltak az Úr csodái, hogy még *Celzas, Porphyrias, Jamblichus, Hieroklész* sem merték kétségbevonni az Úr csodáit, azoknak a valódiságát, hanem azzal *iparkodtak* segíteni magukon, hogy *mágiának* tulajdonították. A csodák valódiságának leghitelesebb tanúi azonban maguk a *farizeusok* és *főpapok*, akik minduntalan leskelődtek az Úr Jézus körül, a legnagyobb fufanggal igyekeztek őt lehetetlenné tenni, akik pl. a *vakon született* gyógyítása alkalmával a tényállást igazi *detektívek* módjára nyomozták. Az Úrnak ezek a kritikus ellenségei *Lázár* föltámasztása után tanácsot tartottak, és mondták: „*Mit cselekedjünk? mert ez az ember sok csoda jelt teszen. Ha így hagyjuk őt, mindnyájan hisznek majd benne.*” (Ján. 11, 47. 48.) A farizeusi logika szerint ez a legjobb: Haljon meg a csodatevő! De senkinek sem jut eszébe a csodák valódiságát tagadni, vagy a csodákat természetes módon megmagyarázni. Ha a főpapok azt mondták volna az embereknek: Amit látatok, az nem igaz ám, vagy: egészen természetes dolog! — mindenki kinevette volna őket. — Külömben meg igen találóan mondja sz. *Ágoston* (Tract, in Joan.): „*Ha az első keresztények csodák nélkül egy keresztre feszített zsidó férfitűt Istenként imádtak volna, ez a világ legeslegnagyobb csodája volna.*” Krisztus Istenségének az elfogadása s az ő művének a fönnállása állandó és kézzelfogható bizonyítéka az ő csodái valódiságának.

3. Mit tesznek az Úr csodáinak és föltámadásának tényével szemben a modern pogányok, a *racionalisták*? A ratióról, az észről nevezik el magukat, mintha ők bérelték volna ki a józan-észt: s mégis, az ésszel, a tudományos módszerrel homlokegyenest ellenkező eljárást tanúsítanak. Az elfogulatlan tudomány nagyobb dicsőségére *óriási mértékben elfogult előítéletből* indulnak ki, hogy t. i. a csodák, a föltámadás *lehetetlen*. Nem törődnek azzal, hogy ezzel az előítélettel a *józan bölcsélet* ellen vétének. (L. a csodák lehetőségéről szóló fejezetet a 205—214. l l !) Mikor arról van szó: hogyan kerültek bele a csodák, a föltámadás az evangéliumokba? — *mesék gyártására* adják a fejüket és erőszakot tesznek a történeti tényeken. »A második század közepetáján, — mondják — fejlődtek ki a Krisztus-mithoszok (magyarán szólva: mesék), mikor a lelkes hívek mindenféle szép és csodálatos dolgot költöttek hőjükre. Nevezetesen a *föltámadás* mithosza ekként keletkezett: Az apostolok *nagyon várták* a Mester föltámadását. Nagy várakozásukban aztán *hallucináltak*, s a hallucinációt valóságnak vették.« Így csapják arcúi a való tényeket a fölvilágosodás, a tudomány glorio-

lájával ékes férfiak, mikor a modern hyperkriticizmus utolsó szava szerint is az evangéliomok *hitelesek*, s részben már 70 előtt íratlak. (L. Harnack nyilatkozatát a 253. 1. !)

Az *apostolok*, az apostolok *tanítványai*, az *egykorú zsidók és pogányok*, az *Egyházban élő hagyomány*, a többi csodák és a föltámadás *kézzelfogható eredményei* — ezek mind, mind a csodák *valósága* mellett szólnak; de a racionalisták, *a tényekkel szembehelyezkedve*, mégis mesékről mernek beszélni, s ugyanakkor semmivel sem igazolt, mondvasinált mesével lépnek sorompóba a tények ellen! A föltámadásról átalok emlegetett *mithosz* szinte nevetséges; mert: a) Az apostolok éppenséggel *nem várták* a föltámadást (1. az előbbi fejezetet!); b) *edzett halászok*, és nem hallucinálásra hajló, ideges emberek voltak; c) a káprázatot nem vették valóságnak, sőt ellenkezőleg: *a valóságot is káprázatnak nézték, míg csak minden érzékükkel, szemökkel, fülükkel, kezökkel minden kétséget kizárólag meg nem győződtek a valóságról.*

Ha arról lenne szó, hogy az Úr *”egyszer, egy embernek, villámszerűen* jelent volna meg: akkor még fönnforoghatna a csalódás lehetősége. Ámde az Úr *többízben, több helyen, hosszabb ideig*, és egyízben *több mint 500 embernek* jelent meg, *beszélt, dorgált, fontos intézkedéseket tett, evett az apostolokkal*, sőt még arra is fölszólította őket, hogy *kezökkel érintsék*, — tehát valóban *merő képzelgés* ábrándról beszélni. Az sem volt káprázat, mikor az apostolok az Úr Jézus nevében beteget gyógyítottak és halottakat támasztottak föl. Az emberek összes tévedései abból származnak, hogy vagy a tényeken tesznek erőszakot, vagy az ész, a logika törvényei ellen vétnek. S a racionalisták mindezt a két tudomány-ellenes bűnt elkövetik: *ész-ellenes* elméletet állítanak föl a csodák lehetetlenségéről, s a mondvasinált elmélet kedvéért *letagadják a való tényeket*. Ki ő eljárásukban minden megvan: merészség, elfogultság, könnyelműség, a csak tudomány és logika, az ugyan nincs benne. Hanem hiszen utól is érte ám őket a mondvasinált rendszerek átka! *Harnack, Baur, Strausz, Renan* iskolájára ráolvassa a tudományos tévedés lesújtó ítéletét *H. St. Chamberlain*, aki, pedig maga is racionalista, mikor megölő gúny tárgyává teszi pífauszt és Renant, a tudományos istentelenség e képviseld», így szólván rólok: »Az egyik is, meg a másik is, *homorú tükör* volt; az egyik hosszában, a másik szélességében *torzította el* Krisztus képének a vonalait.« (L. *Meyenberg*: a regensburgi nagygyűlésen 1904-ben mondott beszédjét!)

Egyedül csak a hívő keresztény áll a logika és a tények

tudományos alapján Krisztusnak a megítélésében. A racionalisták szerint: az Úr Jézus a »názáreti bölcs«, a »nagy világreformátor«, az »erkölcsi nagyság utolérhetetlen mintaképe«, szóval a legjobb, a legderekabb ember a világon; de „*csak ember*”. Ha azonban a racionalisták képzelt Krisztusához *a tények valóságával, a logika törvényeivel* közeledünk, akkor ezt kell mondanunk: Krisztus az Isten egyszülött fiának vallotta magát; az egész világ tudomása szerint ezért halt meg a keresztfán. Ha tehát ez a vallomása nem igaz, akkor Krisztus sem nem bölcs, sem nem nagy ember, hanem vagy örült, kit a legkínosabb halál sem gyógyít ki örülségből, — vagy a leggonoszabb ember, aki valaha a világon élt, mert az emberiséget a legnagyobb dologban: a vallásban megcsalta s rút bálványozásba vitte; s akkor becstelen ember az, aki egy világcsalóhoz ragaszkodik, vagy őt dicsőíti! Szóval: a racionalisták képzelt Krisztusa becstelen ember számára mindenképpen elfogadhatatlan. Nekünk az *igazi* Krisztus kell! És a mi Urunkról Péterrel együtt térdre hullva, imádvá valljuk: „*Te vagy Krisztus, az élő Isten Fia!*”

8. Mi következik Krisztus isteni méltóságából?

1. Láttuk, és, reménylem, beláttuk, hogy az Úr Jézus az Istenség második személye. Istenségének szükségszerű folyománya, hogy az őáltalá kinyilatkoztatott vallás *isteni* vallás. Mivel pedig Isten változhatatlan, s külömben is csak egyszer nyilatkozott meg közvetlenül az emberiségnek, — abból, hogy az Úr Jézus Isten, az is következik, hogy *egyedül csak az ő vallása isteni vallás*.

Az Úr fönntartotta az *ó-szövetségi* kinyilatkoztatást; nyíltan megmondotta, hogy *nem eltörölni* jött a törvényt, hanem *beteljesíteni*. (Máté 5, 17.) S az Úr Jézusnak ez az elismerése az ó-szövetségről egymagában is elégséges arra, hogy az ó-szövetséget isteninek valljuk. Mivel azonban az ó-szövetségi kinyilatkoztatásnak a lelke a *Messiási-ígéret* volt, s *az ígéret megszűnik annak a beváltásával*: az ígéret alapján megmaradt zsidóság most már nem bír isteni vallással. A zsidónép elvakultságában nem fogadta el a Messiást. Ezzel hűtlenné lett az isteni szövetséghez s megszűnt Isten választott népe lenni. A szentély kárpitjának a kettészakadása az Úr halála pillanatában külsőleg is jelezte, hogy Isten szakított a hűtlen néppel. Az ó-szövetségnek örök érvényű erkölcsi törvényeit a krisztusi ország örökölte.

2. *Krisztus Isten.* És ő a földön jártában *vallást* alapított. Ha tehát valamely tanításról, vagy intézményről kimutatjuk, hogy az *Krisztus vallásához tartozik:* ezzel már az illető tanítás, vagy intézmény *isteni, föltétlenül igaz* voltát is megbizonyítottuk. Azért mondotta *Buckle:* »Bizonyítsd be, hogy Jézus Krisztus az Isten Fia, — s azonnal katolikussá leszek.« Valamint azonban a világ nemcsak azért isteni alkotás, mert azt Isten teremtette, hanem azért is, mert a világ úgy a maga egészében, mint egyes részeiben is az isteni bölcsesség és hatalom jeleivel ékeskedik: úgy a krisztusi vallás is a maga egészében és minden egyes részében magán viseli az isteni alkotás jeleit. Erről szól a következő két szakasz.

IV. SZAKASZ

A krisztusi vallás lényegéről, vagyis: a krisztusi biológiáról.

1. Miről van szó?

1900. május havában egy könyv jelent meg, amelynek címe: „*Wesen des Christentums*”. 16 előadást foglal magában ez a munka, melyeket *Harnack* a berlini egyetem 600 hallgatója előtt tartott. Nagy jelentőséget adott e könyvnek: a) *Harnack* személyisége, b) a könyv tartalma. *Harnack* ezidőszert a protestáns »tudományos« theológia fejedelme, a *modernizmus-nak* egyik főembere. Szerfölött érdekes volt azért, hogy ugyan mit mond *Harnack* a kereszténység lényegéről.

1, *Micsoda, Harnack szerint, a kereszténység veleje?* »A kereszténység magasztos és fenséges és egyszerű dolog, ami egy pontra vonatkozik.« *Micsoda hát a kereszténység? „Örök élet az idő közepette, Isten erejében és szeme előtt.”* (5. 1 .) Továbbá: a kereszténység lényege »Jézus Krisztus és az ő evangélioma.« (6. 1 .) »Nem tanításról van itt szó, hanem *életéről*, amely mindig újra és újra meggyújtatik s aztán a tulajdon lángjával ég.« (7. 1 .) »Új emberiséget a régivel szemben, az Isten embereit (*Gottesmenschen*) csak Jézus Krisztus teremtett.« (33. 1 .) »Az Isten országa (a lélekben) valami világfölötti, fölülről való adomány, nem a természetes élet terméke.« (40. 1 .)

Remek! — gondolja erre az avatatlan. Valóban ez a fő, ez a lényeges dolog! Hiszen maga az Úr is azt mondta: „*Én azért jöttem, hogy életök legyen és bővebben legyen.*” (Ján. 10, 10.) S ugyan mi egyebet kíván az ember szíve, mint élni, szépen, nemesen, boldogul, örökké élni? . . . Aki azonban azt hiszi, hogy Harnacknál a krisztusi örök-élet boldogító tanát találja föl, keservesen csalódik. „*A történet folyamán mily gyakorta csak eszköz a teológia a vallás tönkretételére!*” — kiált föl pátosszal Harnack. (31. l .) S ha végig tanulmányoztuk e könyvét a kereszténység lényegéről, igazat kell adnunk neki: *az ő könyve a krisztusi igazság meghamisításának tán legnagyobb kísérlete az újabb kor vallási történeté ben.*

X. Pius az *őszinteség hiányát* vetette a *modernisták* szemére. S igaza volt: az *őszinteség hiányát* találjuk Harnacknál is. Mert mi süll ki e könyve folyamán? A »nagyszerű«, a »fenségese«, az »istenemberi« élet abban csúcsoódik ki, hogy Isten atya, az ember Istennek a gyermeke, ki arra a tudatra jut, hogy mindenkor bízhat az ő mennyei Atyjában. (42. l .) Az Isten gyermeke fölérti, hogy lelke végtelen érték. »Ebben a foglatban: Isten atya, gondviselés, gyermeki voltunk, sa lélek végtelen értéke, — az egész evangéliom nyilatkozik meg.« (44. l .) »Bármilyen történt is a sírnál és a jelenésekben, (Krisztus sírjáról van szó) egy dolog bizonyos: ebből a sírból fakadt a halál legyőzésében és az örök életben való hit.« (102. l .) De micsoda az örök-élet Harnack felfogásában? Nem több, mint halhatatlanság. Közben gyönyörűen ír Harnack az erkölcsi megújódásról, a felebaráti szeretetről, a testvériségről, — s ezzel letárgyalta a kereszténység velejét.

Az öreg *Homérosz* szerint »Zeus az istenek és emberek atya.« Az összes népek vallásaiban többé-kevésbé átcsillan a hit, hogy Isten atya, az emberi lélek halhatatlan, s hogy az erkölcsi tisztaság és a szeretet kedves az istenségnek. Mit tett tehát Krisztus Harnack felfogása szerint? Csak azt, hogy világos öntudatra hozta híveiben *a természetes vallás igazságait*. Többet nem is hozhatott, mert hisz maga is csak ember, igaz, hogy felvilágosodott ember, aki egyben-másban tévedett ugyan, de nagyjában ideális ember, akiben remekül fejződik ki a vallásos öntudat s aki azért még a modernista teológus szemében is kegyelemre talál.

Mi is hát a kereszténység Harnack felfogása szerint? Nem az a vallás, melyet az emberré lett Istenfia hozott, hanem olyasmi, amit a mindenestre nagytehetségű Harnack képzelete szült és Krisztus-nevű emberre kent rá, mintha ő tanította volna: *keresztény frazeológia pogány tartalommal*. Har-

nack a maga kereszténységét épúgy ráfoghatta volna Plátóra, vag} Konfutséra is, mint ahogy Krisztusra ráfogja.

2. Harnack csak játékot űz az evangéliom terminológiájával: nem az evangéliom igazságát hirdeti, hanem a maga protestáns és modernista bogarait olvassa bele az evangéliomba. Tényleg az Isten-fiúság, az örök-élet a krisztusi vallás veleje, — de *krisztusi*, nem pedig harnacki értelemben. A krisztusi biológia unikum, egyedülálló, páratlan dolog, amely egymaga is beigazolja a krisztusi vallás isteni voltát.

Az igazság birodalma harmonikus világ, amelyben nincs ellenmondás; mert csupán a tévedés állhat ellentétben az igazsággal: az igazság fenséges birodalmát pedig nem homályosíthatja el semmiféle tévedés. A krisztusi biológiának nincs párja semmiféle emberi vallásban; s látni fogjuk, hogy a krisztusi élet törvényei mindenben egyeznek az élet általános törvényeivel. Látni fogjuk, hogy a természetes világ törvényei az Isten országában is érvényesülnek: ahol anyag van, ott a nehézkedés törvényei is uralkodnak; ahol élet van, ott az élet törvényei jutnak érvényre. »A kegyelem országa nem légvár, a földön és a mennyben ismeretlen építészeti stíllal, hanem szépen rendezett ország, olyan berendezéssel, hogy igen szépen eligazodik benne a mi földi tapasztalásunk, mert olyan törvények uralkodnak benne, amelyek már ismeretesek előttünk.« (*Henry Drammond*: »Das Naturgesetz in der Oeisterwelt, 24.) Meggyőződünk arról, hogy a krisztusi élet nem a természetes vallás terméke, sem a modernista theológia talmi aranya, hanem valóban isteni kincs, »adomány onnan fölülről.« S ha elfogulatlanul befogadjuk lelkünkbe a krisztusi élet tanát, öntudatra kel bennünk az istenfiúság méltóságának nagy gondolata, mely valóban magasztos és fenséges«, sőt igazán *isteni*.

2. Az élet négy fokozata.

A legcsodásabb jelenség a földön az *élet*. A tudósok a legnagyobb erőfeszítéssel sem tudtak eddig más égi-testen életet fölfedezni, s így a mi kis bolygónk mint bőséges életnek a hordozója kiváltságos állást foglal el a csillagok világában. Duzzadó bőségben lepi el földünket az élet, de nem egyhangú egyformaságban, hanem bámulatos sokféleségben és fokozatosságban.

1. Az élet legsőbb fokozatán Flóra gyermekei, a növények állanak. A növény legkiválóbb élet-funkciói: hogy a) kívülről (föld, légkör) táplálékot vesz föl s b) ezt a táplálót a maga céljaira átalakítja; c) belülről kifelé nő, s min-

den működését a virág és gyümölcs létrehozására központosítja, melyben a mag, a növény utódja rejlik. A növény életét *tenyészeti* életnek nevezi a biológia.

2. Növény és állat között tán az a legszembeszökőbb különbség, hogy a növény egy helyhez tapadva él, míg az állat ide-oda mozog. De nem ez a lényeges különbség közöttök, hanem az, hogy az állat *lát, hall, szagol, ízlel, tapint, egyszóval: érez*. A biológia az állatnak e sajátos életét *érzéki* életnek nevezi, mely az életnek második fokozata. Az állatban tehát megvan a tenyészeti élet, épügy, mint a növényben, de ehhez még hozzájárul az érzéki élet is.

3. Az élő organizmusok csúcspontja s koronája az *ember*, akiben *együttesen* a növények tenyészeti s az állatok érzéki élete, — de ennél még sokkal több is van benne: az ember *gondolkodik* és gondolkodva választ, vagyis *szabadon akar*. Ezt a sajátos élettöbbletet az emberben *szellemi* életnek nevezi a biológia. E szellemi életnek hajtásai, virágai és gyümölcsei: a) az *öntudat*, b) a *lelkiismeret*, c) a *beszéd*, d) a *vallás*, e) az *erkölcs*, f) a *tudomány*, g) a *művészet*, h) a *haladás*.

4. De vájjon az ember e hármasság élete az élet telje-e? Mikor arról volt szó, hogy voltaképp miért is fáradt le az istenfia az égből a földre, maga Jézus így határozta meg eljövetele célját: „*En azért jöttem, hogy életök legyen és bővebben legyen.*” (Ján. 10, 10.) Természetes, hogy az Úr sokszor beszélt arról, amiért emberré lett, amiért élt, szenvedett és meghalt; s mikor az ő nagy hozományáról, az ő általa hozott életről beszélt, mindig a biológia nyelvén beszélt, s azokat a szavait nem képletesen, hanem *szó szerint* kell vennünk. Ha a magyar azt mondja: életet akarok valakibe verni, — ezzel tevékenységet, haladást, nemesedést akar jelezni. Ez nem biológiai beszéd. Még az erkölcsi élet megjavítása és nemesítése sem biológiai értelemben vett élet. Az Úr világosan megmondja, hogy az általa hozott életet élettani tény: *újrászületés* által kapja meg az ember: »Bizony, bizony mondom neked: *aki újonnan nem születik vízből és Szentlélekből, nem mehet be az Isten országába.*” (Ján. 3, 5.) Mikor a törvénytudó *Nikodémust* emlékezetes éjjeli oktatásában beleavatja az élet titkába, világosan megmondja, hogy az ő általa hozott élet — *örökélet*: »Úgy szeretete Isten e világot, hogy az ő egyszülött Fiát adá, hogy minden, aki őbenne hisz, el ne vesszen, hanem *örök élete* legyen.« (Ján. 3, 16.) Ez megint csak élettani, s nem képletes beszéd. Örök élet nevében ugyan halhatatlanságot is érthetünk; mikor azonban az Úr Jézus az általa hozott életről beszél, sem tenyészeti, sem érzéki, sem

szellemi életet nem ért ez alatt, de még halhatatlanságot sem, és pedig abból az egyszerű okból, mert mindez már Jézus eljövele előtt is birtokában volt az emberiségnek, s ami már úgymint megvolt, azt nem kellett meghoznia az Úrnak.

A krisztusi theológia mesterei sz. Páltól kezdve sz. Jusztinuson, Tertullianon és sz. Ireneuson át, kik a második században éltek, egészen a IV. és V. századbeli nagy atyákig — párhuzamot vonnak *Éva* és *Szűz Mária*, *Ádám* és *Krisztus* között. »Éva, akit Ádám isteni kinyilatkoztatásból „*az összes élők anyjának*” nevez, hitelensége és engedetlensége által a halál anyjává lesz: *Szűz Mária, a második Éva ellenben hite és engedelmsége által* (»íme az Úr szolgálóleánya, — legyen nekem a te igéd szerint!« Luk. 1, 38.) *az élet szülője s igazi értelemben az összes élők anyja.*» Ádám mindnyájan vétkezünk, mert hiszen ő mint az emberiség atyja és képviselője vétkezett; Ádám által jött a világra a bűn és a halál: Krisztus az új Ádám, aki megváltó halálával eltörli a bűnt és a halált s akiből új élet árad az emberiségbe.« Sz. Ireneusz szerint Krisztus még visszahatólag is az élet forrása: »Mikor az Úr a földre jött, a holtak elsőszülöttje volt s amennyiben kebelébe fogadta az ősatyákat, újraszülte őket az isteni életre, s forrása lett az élőknek, épágy, mint Ádám elseje volt a halandóknak.» (Adv. Haer. III. 22. 34.) Az ősatyák a Megváltóban való hit és bűnbánat által igazultak meg. Egyszóval *Ádám elvesztette az örök-életet az egész emberiség számára: Krisztus pedig visszaszerezte az örök-életet az egész emberiség számára.* Krisztus mint a bűnös emberiség feje kínszenvedésével és halálával eltörölte a bűnt és a halált, s így szabadító, megváltó, — s visszaszerezte az elvesztett örök-életet, s így élethozó, boldogító. Még *Harnack* is kénytelen elismerni, hogy »a megváltásnak ez a felfogása biztos támaszponttal bír az evangéliomban s támogatást nyer Pál theológiájában.« (Wesen des Christentums, 145. 1 . .) *Ez a krisztusi élet, vagyis az örök-élet teljes életfokozat, épágy, mint a tenyésztet, érzéki és szellemi élet; ez az életnek negyedik és legmagasabb fokozata.*

3. Micsoda a krisztusi élet?

Micsoda a növény, az állat élete? A biológia nem tud. Az élet felelni fog erre a kérdésre. Ismerjük az élet föltételeit és törvényeit, de maga az élet titok előttünk. A krisztusi életnek is csak a törvényeit és föltételeit ismerjük; de ez is elég arra, hogy krisztusi életet élhessünk.

1. A magasabb-rendű organizmusok *nemzés és születés* útján kapják az életet. A krisztusi életet is felsőbbrendű nemzés közvetíti: „*Aki újonnan nem születik vízből és Szentté lekből, nem mehet be az Isten országába. Ami a testtől születik, test az; és ami a lélektől születik, lélek az.*” (Ján. 3, 5. 6.) Ez a Szentírás klasszikus helye a krisztusi életről.

2. „*Ami a testtől születik, test az*”: a természetes embertől csupán természetes ember születik. Joggal mondhatta Tertullian: *Fiant, non nascuntur, christiani, — Senkisésem jön Isten gyermekeként, keresztényként a világra, hanem csak utóbb lesz azzá.*”

De miért nevezi a természetes embert „*testi*” embernek az Or Jézus? Azért, mert *a természetes ember a természetes fejlődés révén testi emberré lesz*, vagyis olyan emberré, kiben a test hajlamai, vágyai, szenvedélyei az urak. Az első héten a csecsemő csupán *tenyésztett* életet él; az érzékek közül csak a tapintás működik benne. 8—10 nap múlva már nézni, hallgatni kezd a csecsemő, vagyis *érezki* életet is kezd élni. Az első három évben csupa érzéki vágy a gyermek, ámbar már a *szellemi* élet is megnyilatkozik benne. S mi lesz benne uralkodóvá? Ha magára hagyatva természetesen fejlődik, az *érezkiség* kerekedik fölül a gyermekben s mindig az érzéki vágy irányában fog cselekedni. Az ötödik-hatodik évben már észrekap a gyermek; de ha nevelői tekintély nem lép közbe s nem sürgeti az ész uralmát, ezentúl is a képzelettel szövetkezett érezkiség játsza benne az urat. A gyermek talán észreveszi, hogy érzéki vágyai, hajlamai ellenkeznek az ész követelményeivel, vagyis, hogy rendellenesek a hajlamai és vágyai: de, ha nevelői tekintély nem szoktatta őt arra, hogy az ész pártjára álljon s az érzéki *rendetlen hajlam és vágy ellen* cselekedjék, akkor a rendellenesség fölismerése után sem fog szembeszállni rendetlen érzéki hajlamaival, s az ilyen érezkiségének uralma alatt álló ember „*testi*” ember. „*Ami a testtől születik, test az.*” Nemcsak hogy a keresztény nem születik, de még a természetes lelki ember sem születik. *A lelki ember nevelés, önnevelés terméke.*

A krisztusi nevelésnek, illetőleg önnevelésnek fő- és alaptörvénye Jézusnak ez a kijelentése: „*Aki utánam akar jönni, tagadja meg önmagát.*” (Luk. 9, 23.) Aki hozzám hasonló életet akar élni, idézze az ész, a lelkiismeret ítélőszéke elé a test hajlamait, vágyait, szenvedélyeit, s amiről fölismeri, hogy ellenkezik eszes természetével, a józan ész és a lelkiismeret követelményeivel, (a X.-parancsolat mind az ész követelménye), annak ne engedjen, azt tagadja meg az érzéki természetétől. S hogy a test és lélek e harcában győzni tudjon

az ember, gyakorolja magát az önmegtágadás harcában, miként a katona is gyakorolja magát a harcolásban, hogy háború esetén győzni tudjon. Szóval: a *Harnack* és az egész protestáns teológia által oly sokat gyalázott *aszkezis* elengedhetetlen föltétele a lelkiségnek, a lélek uralmának az érzékiség fölött.

A lelki ember, kiben a lélek az úr, aki megrendszabályozza az érzéki természet rendetlen vágyait, ez az az anyag, amelyből Krisztus keresztényt formál. *Ez a krisztusi újraszületes előföltétele.* Minden növényben és állatban *vezető-elv* van. Az emberi élet vezető-elve: a józan ész szava, *hogy a látó ész parancsoljon*, a vak érzékiség meg engedelmeskedjék. S így a lelki ember az igazi ember; s csakis az igazi ember, nem pedig az intelligens állat, az az anyag, amelyből Isten gyermeke lehet. A testi ember szembeszáll az eszes természet követelményeivel, enged az érzékiség nyomásának: haragjában káromkodik, kapzsiságában lop és csal, dühöngéségében és gyűlöletében öl, érzéki szenvedélyében paráználkodik s megtöri a házassági hűséget, stb. Azért mondja a nemzetek apostola: „*Ha a test szerint éltek, meghaltok.*” (Róm. 8, 13.) A testiség uralma erkölcsi halál.

3. *Harnack* a kereszténység lényegének kutatásában fölismeri az erkölcsi újjászületést a krisztusi életben, de csupán ebben látja a krisztusi újjászületést. Ezt azonban már *Szókratész*, *Plató* és a stoikus iskola is tanította, s ha csupán ebben állna a krisztusi újraszületes, akkor Krisztus Urunk legföljebb csak kiváló stoikus volna. Ámde a valóság az, hogy a testi embernek átalakulása lelki, erkölcsös emberré csak *előföltétele* a krisztusi újraszületesnek, de maga az újraszületes *új, magasabb életelvnek a befogadása a lélekbe*: »Aki újonnan nem születik *vízből és Szentlélekből*, nem mehet be az Isten országába.« Két tényezőt jelez az Úr: *víz* és *Szentlelket*. A víz, vagyis a keresztség az *eszköz, amelynek révén a Szentlélek* újraszüli az embert, olyformán, hogy új, isteni életelvet rejt a lélekbe. A kath. teológia *megszentelő* kegyelemnek, *malasztak* nevezi ezt az új életelvet. Kegyelem, mert Istennek ingyenes adománya Krisztus érdemeiért. A biológia nyelvén az *örök élet csírájának* nevezzük ezt, s mivel az élet csírája magában foglalja az egész életet, a megszentelő kegyelmet egyszerűen örök életnek nevezhetjük.

A krisztusi újraszületes tehát kettőt jelent: a) *a testi embernek lelki emberré való változását*; b) *az örök-élet csírájának befogadását a lélekbe*. S mivel a keresztséggel együtt a krisztusi hit igazságait és szentségeit is megkapja s Krisztus megragadó mintaéletét is megismeri az ember: ezekben

a tényezőkben hatalmas eszközöket nyer az erkölcsi újjászületésre. Azért mondja az Úr: „*Ami a lélektől születik, lélek az*” — vagyis: a krisztusi újraszületés *lelki* embert szül; de, természetesen, nem az ember hozzájárulása s igyekezete nélkül. A csecsemő, akiben még alszik az ész, akadék nélkül magába fogadhatja az örök-életet; de eszével élő ember csak úgy fogadhatja lelkébe s tarthatja meg az örök-életet, *ha legalább minden fontos erkölcsi kérdésben összhangban van az isteni világrénddel: ha Istennek hisz és megtartja a X.-parancsolatot.* Mihelyt valamely fontos kérdésben az érzéki természet kerekedik fölül az emberben, mihelyt, az erkölcsstan szavajárása szerint, súlyosan, halálosan vétkezik, ezáltal elveszti jogát az örök-élethez.

4. Mi a gyümölcse a krisztusi újraszületésnek? „*Nova creatura,* — új teremtmény.« (Gal. 6, 15.) Jobb, nemesebb teremtmény? Nemcsak az, hanem a természetes embertől, még a nemes embertől is elütő teremtmény. Embertől ember születik: *istentől isten gyermeke születik.* „*Isten gyermeke*”: ez a keresztségben Krisztus kegyelméből újraszületett embernek az egyedüli találó neve. Krisztusban emberré lett az Istenfia, hogy az embereket Isten gyermekeivé tegye: *Valamennyien be fogadák őt, hatalmat ada nekik, hogy Isten fiaivá legyenek.*” (Ján. 1, 12.) Képletes értelemben minden ember Istennek a gyermeke, mert minden ember Isten teremtő kezének az alkotása; de a Krisztusban újraszületett ember más értelemben Istennek a gyermeke: *őt Isten Lelke újratermítette,* megszentelte; ő nemcsak teremtés, hanem újratermítés gyümölcse. Ember-e? Több mint ember! A természetes ember *három-*, a Krisztusban újraszületett ember meg *négy* életfokozatnak a birtokosa: ő nem csupán ember, hanem *Istennek a gyermeke.*

A *keresztség szertartásai* gyönyörűen szimbolizálják az istengyermeki méltóságot. Szülei *nevével* viszik a kisdedit a templomba; de új névvel, keresztnévvel viszik onnét haza, mert az emberek gyermekéből *Isten gyermeke* lett. A kereszteselő pap *rálehel* a kisdedre, ami arra emlékeztet, hogy Isten Ádámra teremtésekor „*rálehelé az élet leheletét*”: a keresztségben Isten Lelke *rálehel* a gyermekre, s új, *isteni életet* ad neki a lelkébe. A megkeresztelt gyermeket *krizmával* fölkeni a pap, mint ahogyan koronázáskor a királyokat szokták fölkeni; mert a megkeresztelt gyermek Istennek, a királyok Királyának családjába emelkedett. A Krisztusban újraszületett emberek külön országot alkotnak: az *Isten országát.*

5. *Harnack* megkorholja Luthert, hogy csak félmunkát végzett, mert elfogadta a Szentháromság tanát s a szent-

ségekből is megtartott kettőt: a *keresztységét* és az úrvacsora t. Harnack keresztény teológus akar lenni s hozzá még tanító Izraelben, aki munkát ír »a kereszténység lényegéről,« — és ő nem akar tudni arról, ami által kereszténnyé lesz az ember: a *keresztsegről*, öszerinte csak a III-dik században a görög-Egyház teológiájában lép előtérbe az a fel-fogás, hogy: »a megváltás szabadulás a haláltól s fölemelkedés isteni életre, tehát átistenítés.« »S mivel isteni élet — folytatja tovább *Harnack* — csak Istenből áradhat az emberre: a Megváltónak Istennek kellett volna lennie.« (Wesen des Christentums 145. 1 .) Harnack feledi, hogy párlappal előbb maga megvallja, hogy az apostolok Istennek tartották az Úr Jézust. Ilyen csekélységek azonban nem feszélyezhetik a zseniális prot. teológust. A „*Vergottung*”, az átistenítés dolgában kissé megbízhatóbb tanúnk van Harnacknál: nem a III. századbéli görög teológia, hanem már *Péter*, az apostolok fejedelme tanítja, hogy a Krisztusban újraszületett emberek „*consortes divinae naturae*, — *Isten természetének részesei.*” (Pét. II. 1, 4.)

A krisztusi teológia (1. a 10. fejezetet!) kezdettől fogva azt tanította, hogy öszsüleinket mindjárt a teremtéskor olyasmivel ékesítette föl az Isten, ami nem járt ki az emberi természetnek: a *kegyelem állapotába* helyezte őket, amivel a testi halhatatlanság is járt, — és hogy Krisztus *azt* szerzte vissza az emberiségnek, amit öszsüleink a bünbeesés által elvesztettek. Sz. Páltól kezdve minden neves teológusa Krisztus Egyházának azt tanította, hogy: amiként Ádám a testi élet forrása, úgy Krisztus a kegyelmi életnek a forrása. Csak a történelmi kriticismus önkénye nem akar tudni az isteni kegyelemről, mert rettentően fázik a természet-fölöttitől s mindent az emberből akar kimagyarázni, s azért előítélete szerint gyúrja a teológia történetét.

4. Az élet alap- és főtörvénye.

1.. A biológia az öszses lényeket két részre osztja: *a)* az élők, *b)* a holtak birodalmára, s azt mondja: a holt anyag öszses fizikai és kémiai erőivel sem tud betörni az élők birodalmába. A biológia fő- és alaptörvénye: hogy élő csak élőtől származik. Két tényező állapítja meg az életnek ezt a törvényét: a józan ész és a tapasztalat, amelyek minden természettudománynak a forrásai. A józan ész azt mondja: senki es semmi a világon nem adhatja, tehát a holt anyag sem adhatja másnak azt, amije magának nincs, az életet. Hogy pedig

élet csak úgy magától támadna, ezt föltenni annyi volna, mint valamit elégséges ok nélkül feltenni, vagyis oktalanság, a józan ész megtagadása. S a tapasztalat hasonlóképen azt igazolja, hogy ősnemződés nincs, hogy élő szervezet csak élőtől származik. (L. I. R. I. Sz. 4. fej.)

A haeckelizmus tudományellenes álláspontjáról a következőket írja *Branca*, berlini paleontológus: »Aki az ősnemződést elfogadja, ezzel azt hiszi, hogy két egymással homlokegyenest ellentétes törvény érvényes a természetben. Az első törvény így szól: »Élet csak élőtől származhatik.« A második törvény meg így szól: »A holt anyagból is származhatik élet, vagy legalább régente származhatott.« Az első törvényt milliárdnyi tény igazolja, semmi kétség sem fér hozzá. A másik »törvényt« egyetlenegy tény sem igazolja... (az csak az elfogult emberek képzeletének a terméke). A tudományos kutatás abból indul ki, hogy, ami ma törvény a természetben, mindenkor törvény volt, s hogy az a föltevés, amely szerint a föld régibb korában más törvények uralkodtak volna rajta, merő lehetetlenség. A holt anyag nemző erejének a megszűnése, egy természeti törvénynek az eltűnése, véleményem szerint a föld legcsodásabb eseménye volna A természettudomány a földi élet első föllépésének a megfejtésére csodát kénytelen elfogadni.« (*W. Branca*: »Der Stand unserer Kenntnisse vom fossilen Menschen 91—93.)

Az ősnemződésnél otrombább mesét nem is lehet kitálatni. Ha az Egyház tálalna elénk ilyen mesét, az összes természettudósok megrettenve visszahökölnének. Még *Hertwig*, Haeckel tanítványa is ezt mondja az ősnemződésről: »A tudomány mai állapotában a tudósnak annyi kilátása van arra, hogy holt anyagból élő szervezetet teremtsen elő, mint amennyi reménye van Wagnernek Goethe Faustjában arra, hogy lombikjában a homunkulust előállítsa.« (Lásd *K. Frank*: *Die Entwicklungstheorie* 73.)

A holt anyagnak legszebb termékei a *jegecek*. A jegecek legremekebb formái a hópelyhek és jégvirágok. Mi különbség van a jégvirág és pl. az ibolya között? Mindakettő anyagból van; mindakettő szép alakulás; mindakettőnek fizikai és kémiai tulajdonságai vannak, — s mégis *lényegesen* elütnek egymástól: az egyik él, a másik holt, s a holt jégvirágból sohasem lesz élő ibolya. Az *élet* az, ami áthidalhatatlan úrt von közöttök.

2. Választófal van az élők és a holt anyag birodalma között; s a holt anyag tehetetlen az élők birodalmával szemben, a maga erejéből nem tudja áttörni a választófalat. De — sajátságos! — ezt a választófalat csak alulról nem lehet át-

törni; mihelyt azonban valamely élő organizmus leereszkedik a holt anyaghoz s vele érintkezésbe lép, a holt anyag elemei fölemelkednek az élő organizmushoz. Az anyag a halál rideg birodalma; s íme, ha a fűszál s a fa gyökerei benyomulnak a földbe, a holt anyag sötét birodalmába, erre a holt elemek is mintegy megelevenednek, az élet körébe emelkednek. Gyönyörűen írja *Drummond*: »A szerves világot olyan korlát választja el az élőtől, melyet a szerves anyag még soha át nem hágott. *Semmiféle változás az alkotók-részekben, semmiféle változás a környezetben, semmiféle kémia, semmiféle vilámlamosság, sem más erő, semmifajta behatás, semminemű fejlődés sem képes arra, hogy az ásványvilág valamely atomjával az életet közölje. Csakis akkor részesülhetnek a holt anyag atomjai az élők sajátágaiban, ha valamely élő szervezet leereszkedik az anyag holt világába. Ilyen érintkezés nélkül a holt anyag mindig holt anyag marad.*» (Das Naturgesetz in der Geisterwelt 53—.)

3. A biológia azonban nemcsak az élők és a holt anyag között lát korlátot, hanem az élő szervezetek *egyres fokozatai* között is: vas-ércből sohasem lesz almafa; almafából sohasem lesz majom; majomból sohasem lesz ember. Az emberben élet-többlet van az állattal szemben: a *szellemi* élet; az állatban élet-többlet van a növényvel szemben: az *érzéki* élet; s a növényben megint több van, mint a holt anyagban, t. i. a *tenyésztett* élet. Amint a holt anyag csak úgy emelkedik föl az élő növényhez, ha a növény leereszkedik hozzá: a növény is csak úgy emelkedik följebb, ha az állat, vagy az ember magába kebelezi.

4. A földön valamikor nem volt, sőt nem is lehetett élet, mert akkor még nem voltak meg rajta az élet föltételei. Most bőséges élet van a földön. Honnan ered a föld életbősége? Az elfogulatlan józan ész csak egy elfogadható feleletet tud e kérdésre, ezt: az élet a földön onnan van, hogy *az öröktől-fogva Élő valamiképp érintkezésbe lépett az anyaggal.* — *Az idők teljében az Istenség második személye leereszkedett a földre, belépett az emberiségbe s a legbensőbbben érintkezett az emberiséggel, mikor emberré lett.* S mi ennek a bensőséges isteni közlekedésnek az eredménye? Semmi más, mint *élet*: „*Én vagyok az élet. Én azért jöttem, hogy életök legyen és bővebben legyen!*” (Ján. 14, 6; 10, 10.) *Az Istennek egyszülött Pia életet, örök életet hozott az emberiségnek. Ezért lett emberré, ezért tanít, ezért szenved és hal meg, ezért alapít Egyházat, ezért rendeli szentségeit, ezért folytatja megváltó kereszt-áldozatát a szentmisében, ezért küldi a Szentlelket, ezért marad ő Egyházában a világ végezetéig. Egész megváltói*

működésének a célja: a testi emberekből, a bűnös emberekből lelki embereket, s a lelki emberekből Isten gyermekeit alakítani s az Isten gyermekeiből az Isten országát fölépíteni, amely ország polgárai örök boldogságra hivatalosak.

5. Az élet fő- és alaptörvénye: hogy élő csak élőtől származik. Érvényes-e ez a törvény az Isten országában is? Érvényes. A krisztusi biológia az összes embereket két részre osztja: a puszta emberekre és az Isten gyermekeire, kik az örök-élet csírájának birtokában vannak, és azt mondja: *a puszta ember összes értelmi és erkölcsi tehetségeivel sem tud az emberségből az Isten gyermekeinek életfokára fölemelkedni.* Nem arról van szó, hogy a puszta ember nehezen tud az istengyermeki életre emelkedni, hanem arról, hogy a maga erejéből *egyáltalán nem* képes az örök-élet birtokába jutni. Ezt a tehetetlenséget a legmagasabb anyagi és szellemi kultúra sem szünteti meg. Amint a gránitkő holt a növényvel és az állattal szemben: *a természetes ember, a kultúr-ember is holt az örök-élettel szemben.* Amint nevetséges dolog volna azt mondani, hogy a gránitkő megelevenedik, mindinkább elevebbé és elevebbé lesz, míg egyszer csak rózsává alakú: époly nevetséges dolog volna azt mondani, hogy a természetes ember mindinkább fejlődik, tökéletesedik, míg magától örök-életre nem jut.

A természetes ember és az Isten gyermeke között áthághatatlan fal van, melyet az ember felől átugorni nem lehet. A puszta ember csak úgy lehet Isten gyermekévé, csak úgy juthat birtokába az örök élet csírájának, ha Krisztus, az élet forrása, leereszkedik hozzá s vele érintkezésbe lép. *„Aki újonnan nem születik vízből és Szentlélekből, nem mehet be Isten országába.”* (Ján. 3, 5.) Nem arról van szó, hogy nem megy, vagy csak nehezen megy be Isten országába az az ember, aki nem Krisztus útján keresi az örök életet, hanem arról, hogy egyáltalán *nem mehet* be Isten országába. Ahová nem kerül búzaszem, ott sohasem fog búza kikelni: amely lélekbe nem jut bele az örök-élet csírája, abban sohasem fog örök-élet kikelni. *„A természetes ember világát olyan korlát választja el Isten gyermekének a világától, amelyet még sohasem lépett át maga a természet. Semmiféle változás a szervezetben és a környezetben, az észnek semminemű erőlködése, semmifajta erkölcsi törtetés, sem jellembeli fejlődés, sem haladás a kultúrában nem adhatja meg az emberi léleknek az istengyermeki élet sajátosságait.”* (Drummond: 56.) Az örök-élet kapuját csak Krisztus tudja megnyitni az ember számára.

6. Mit látunk tehát? Azt látjuk, hogy sem a természet, sem a vallás világában nincs ösnemződés. Az élet törvényei

az egész vonalon, az életnek mind a négy fokozatán egyformán érvényesek. Ami törvény a természetes életre nézve, ugyanaz törvény az örök-életre nézve is. Élő csak élőtől származik, úgy a természetben, mint a természetfölötti rendben, a vallásban. Még az élet ugyanazonosságának a törvénye is érvényes az örök-életre nézve: a növény növénytől, az állat állattól, az ember embertől és az Isten gyermeke Istentől születik.

7. A kath. teológia az örök-életet és mindazt, ami vele összefügg, „*természetfölötti*”-nek nevezi. Helyes-e ez az elnevezés? Mivel az örök-élet nem telik ki az egész természetből sem, világos, hogy az örök-élet a természet fölött áll. De vajjon azt jelenti-e a természetfölöttiség, hogy az örök-élet és mindaz, ami vele összefügg, a *valóság* világán kívül áll? Szó sincs róla! A valóság világában fokozatosság van, s *a felsőbb mindig természetfölötti az alsóbbal szemben*; de nevetséges volna azt mondani, hogy csak az alsóbb létezik, mert a felsőbb ránézve természetfölötti. Az almafa élete a vasércel szemben természetfölötti, mert a vasérc természetét fölülmúlja; de vajjon azért nem valóság-e az almafa élete? A majom élete az almafával szemben természetfölötti, mert a majom lát, hall, futkos, stb., ami az almafától nem telik; de azért mondhatná-e az almafa, hogy majmok nincsenek, mert ezek ránézve természetfölöttiek? Az ember élete természetfölötti a majommal szemben, mert a majom természetét messze fölülmúlja, hogy az ember gondolkodik, könyvet ír, imádkozik, stb. De nem volna-e nevetséges, ha a majom, föltéve, hogy beszélni tudna, tagadná az ember szellemi életét, mert ez ránézve természetfölötti? Az Isten gyermekének élete természetfölötti a természetes emberrel szemben; mert, amiként láttuk, a természetes ember összes erőinek a fokozott működéséből sem telik istengyermeki élet; de vajjon van-e joga a puszta embernek arra, hogy azért, mert valami < a z ő természetét fölülmúlja, e természetfölötti élet valóságát tagadja? Ha igen, akkor egy simpánsznak, vagy egy gorillának is lenne joga tagadnia az ember szellemi életét, mert ő arról semmitsem tud, azt föl nem érti; akkor az almafa is tagadhatná a simpánsz, vagy gorilla, vagy a kutya életét, mert ezek életéről ő semmitsem tud; akkor a vasérc is tagadhatná az almafa életét, amelyről ő semmitsem tudhat, mert neki nincs olyan élete.

A »természetfölötti« *viszonylagosságot* jelent. A felsőbbrendű lény az alsóbbrendűre nézve mindig természetfölötti. A növény táplálkozása, növekedése, szaporodása természetfölötti a holt ásvánnyal szemben, de magára a nö-

vényre nézve természetes. A majom szaladgálása, látása, hallása, stb. természetfölötti az almafára nézve, melyen a majom ugrál, de természetes a majomra nézve. Az ember gondolkodása, beszéde, imádsága, szoborfaragása, könyv-írása, stb. természetfölötti a majomra nézve, vagyis igazi csoda volna, ha egy majom remek szobrot faragna, vagy tudós könyvet írna, — de mindez természetes az emberre nézve. A megkeresztelkedés, a gyónás, áldozás, sz.-mise-hallgatás, az örök-élet csírájának bírása és kifejlesztése természetfölötti a pusztá emberre nézve, de természetes az Isten gyermekeire nézve; mert természetes dolog, hogy Isten az ő gyermekeinek a lelkére, életére hat. *Harnack* könyvet írt a kereszténység lényegéről, de ő elvi ellensége minden természetfölötti dolognak, őszerinte minden természetfölötti csak az emberi képzelet szüleménye, a krisztusi szentségek varázslatos, babonás misztériumok, a krisztusi újraszületés sem létező valóság, mert *Harnack* szerint az egész megváltás csak abban áll, hogy az ember Krisztustól kioktatva s föllelkesítve föltétlenül bízik az irgalmas mennyei Atyában. Mivel tehát *Harnack* a természet álláspontjára áll s a természetfölöttit tagadja, természetes, hogy egész »tudománya«, melyet a »modernizmus« receptje szerint a tulajdon öntudatából merített, vagyis alanyi képzelődéseiből tákolt össze, nem egyéb, mint *talmi-kereszténység*, ő maga használja ezt a szót: „*unterchristlich*”, — ami nem igazi keresztény dolgot jelent önála. Az ő egész rendszerére is azt mondhatjuk: »*unterchristlich*, — *talmi-kereszténység*«.

Ha valamiről fölvilágosítást akarunk nyerni, evégre nem a saját tudatunk, vagy képzeletünk alakításaihoz kell fordulnunk, amik a valóságban n'em\ léteznek, hanem azokhoz a dolgokhoz, amelyekről fölvilágosítást akarunk. Az ásványvilágról csak az ásvány-világ adhat nekünk fölvilágosítást. A növények életéről csakis a növények adhatnak nekünk útbaigazítást. Az állatvilágról csak maguk az állatok adhatnak nekünk oktatást. Az ember természetéről és életéről csak az ember tájékoztathat minket. Ha az ember életét a majmok nyomán akarnók megérteni, póruljárnánk. Hasonlóképp téves utakon járnánk, ha a majmok életét a fák életéből s a növények életét az ásványvilág holt elemeiből akarnók kimagyarázni. *Ha az Isten gyermekeinek életéről, a kereszténység lényegéről akarunk fölvilágosítást, ezt csakis az Istentől nyerhetjük, aki ezt az életet adja, aki ennek az életnek a törvényeit megszabta.* De *Harnack* ügyet sem vet az isteni működésre s az ő hatására az emberi lélekre, hanem ő tisztára a természetes emberből akarja kimagyarázni az istengyermeki életet.

amiért is az ő egész tudománya — *nem kereszténység*. Isteni oktatás híján még oly zseniális ember, mint Harnack, sem tud semmit az istengyermeki életről: amint hogy az ő kanárija sem tudhat semmit gazdájának a »tudományos« működéséről Méterrel nem lehet tudományt mérni; járással nem lehet az erényben előrehaladást tenni: pusztá természetből és pusztá ésből nem lehet kimagarázni az istengyermeki életet.

5. Az élet föntartásának a törvénye.

1. Hit és tudomány egyértelműen tanítják, hogy a holt anyag előbb volt az élők világánál. Ez a tény mintegy újjal, mutat arra, hogy az élő szervezet nem élhet egymagában. Nagyon jól el tudjuk gondolni, hogy a föld összes elemeivel együtt, sőt az egész világegyetem élő organizmusok nélkül létezik; de azt sehogysem tudjuk elgondolni, hogy egy élő organizmus, pl. bükkfa, ló, ember — magában élne; mert erre nyomban az a kérdés merül föl: *miből* ,él? Minden élő *környezetre* szorul, amely életének a föltételeit adja, melyből az élő organizmus táplálékát veszi. Negatív formában ezt mondhatjuk: Megfelelő környezet nélkül nincs élet. A közmondás azt tartja, hogy levegőből nem lehet megélni; de viszont az is áll, hogy levegő híján sem lehet megélni. A levegő, víz, meleg — előfeltétele az életnek. Az állatvilágnak előfeltétele a növényvilág, s az emberi életnek előfeltétele a növény- és állatvilág. A holt anyag elemeiből, kemikáliákból nem élhet meg az ember.

2. A *növény* élet-környezete: a talaj, víz, levegő s a nap fénye és melege. Bármelyiknek a hiánya megöli a növény életét. A *madárkának*, mely az almafán fészkel, már tágasabb és magasabb környezete van, mint szállásadó gazdájának. Tenyészeti élete miatt a madár is rászorul a vízre, levegőre, a nap fényére és melegére; de a madár már nincs helyhez szegezve, mint az almafa, ő átlátogathat a szomszéd völgybe is, sőt idegen világrészbe is; ő hallja párjának a hívó szavát és énekét; látja a bogarakat az almafán, stb. — ami mind nem érdekli az almafát.

Az *ember* »kozmosz« dióhéjban: megvannak benne a holt elemek s a tenyészeti, érzéki és szellemi élet; épezért az ember környezete az *egész világegyetem*. A holt anyag mintegy alapot, lakást ad az embernek, aki tenyészeti élete miatt rászorul még a növények- s érzéki élete miatt az állatok életfeltételeire is. Eszes szülőre, ápolóra is rászorul az ember; mert olyan tehetetlenségben jön a világra, hogy eszes

ápoló nélkül, akinek az esze helyrepótolja a csecsemő oktalanságát és tehetetlenségét, egy hétig sem élhet. Szellemi élete miatt hasonlóan eszes, szellemi életet élő környezetre van szüksége az embernek. Lappanghat lángész valamelyik csecsemőben: de eszes környezet nélkül bizony csak alvó csírák maradnak a lelki tehetségei, s a lángészre termett kisember eszes környezet nélkül még gondolkodni és beszélni sem tanúi meg, hanem hülye marad.

Az ember mindent evő, mindenütt lakó s bizonyos értelemben mindent tudó, mert mindent ki akar kutatni, mindent akar tudni. Lelke állandó közlekedésben van az igazság óriási birodalmával. A világegyetemhez hozzátartozik a világ oka is: az Isten. S az embert nem elégíti ki az ég csillagainak kikutatása, — ő a kozmosz *okával* is összeköttetésbe akar lépni, s *szellemi élete csak akkor jut teljes kifejlődésre, ha a valók teljével, tehát a világ okával, Istennel is összeköttetésben áll. Környezetének a megszorítása bármely ponton — életének a megnyomorítását jelenti.*

Mi az *Isten gyermekének* életkörnyezete? Elsősorban az ember rendes környezete, — ez az alap, — de ezenfölül az ő sajátos életkörnyezete: *Isten a maga teljes munkálkodásában.* Az Isten gyermeke nemcsak a teremtő, hanem a megváltó és megszentelő Istennel is összeköttetésben van, — olyan szellemi világban él, mely a pusztá emberre nézve sötét Afrika.

3. Hogyan él az organizmus a környezetből? Mi az élet föntartásának a törvénye? Minden organizmus úgy él, hogy *tevékeny összeköttetésben áll a maga sajátos környezetével. E tevékeny összeköttetés megszakítása az organizmus halálát okozza.* Herbert Spencer szerint: »az élet a belső viszonyok állandó alkalmazkodása a külső viszonyokhoz.« (Principles of Biology I. 74.) Ez ugyan nem maga az élet, de kelléke az élet föntartásának. *Az élő organizmusnak alkalmazkodnia kell környezetéhez; mihelyt megszűnik a képessége az alkalmazkodásra, ezzel megszűnt élni.* Ha a tüdő már nem veszi föl a levegő élenyét; ha a gyomor nem emészt; ha a szív nem hajtja többé az éltető nedvet, a vért a test tagjaiba, — meghal az ember. Ha a környezetben olyan változás áll be, melyhez nem tud alkalmazkodni az ember, mint pl. óriási hideg, éhség, pestises levegő, túlságos hőség, stb. — belepusztul az ember. Ha a fát kiemeljük a talajból s így megszakítjuk összeköttetését a talajjal, ezzel halálra ítéltük. S így már többi életföltételei sem használnak neki, sőt siettetik a pusztulását: a víz és a levegő rothasztja, a meleg kiszáritja a talajból kiásott fát. Ugyanígy jár az állati és emberi organizmus is,

ha már nincs tevékeny összeköttetésben a környezetével. Az orvosi tudomány ezt mondja: Ha megszűnik az organizmus reakció-képessége, beáll a halál. S a holt testre” csak rombolólag hat a levegő, a víz és a meleg. A halál nem mindig teljes: ha az embernek a szeme révén nincs összeköttetése a fényvel, megvakul; ha pedig a hangok birodalmával nincs összeköttetése a füle révén, megsiketül. Ez az érzéki élet részleges halála.

4. Érvényes-e az élet föntartásának ez a törvénye az élet legmagasabb fokozatára, az *istengyermeki* életre is? Igen: az istengyermeki, vagy örök-élet mindenben hódol az élet föntartása törvényének. „*Az igaz a hitből él.*” (Zsid. 10, 38.) A biológia nyelvén azt mondjuk: az *Isten gyermeke Istenből él*; de nem ám valami képzelt istenből, hanem az *egy-igaz-Istienből*; abból az Istenből, akinek egyszülött Fia van; abból az Istenből, akinek egyszülött Fia emberré lett; abból az Istenből, aki Szentlelke által osztogatja s tartja fenn a Krisztus által szerzett életet; abból az Istenből, akinek életközvetítő és nevelő Egyháza van. *Isten gondolatai, akarata és kegyelme: ezek a sajátos éltető-eleme az Isten gyermekének.*

Isten, az egyedül létező egy igaz Isten az ő Fia, Jézus által közlekedik az emberiséggel. Ez a közlekedés nagyszerűen megfelel az ember természetének; s hozzá még Krisztusban a legvonzóbb és legszeretreméltóbb oldaláról mutatja meg magát az Isten. „*Én vagyok az át, az igazság és az élet. Senkisem jó az Atyához, hanem csak énáltalam. Ez pedig az örök-élet, hogy megismerjenek téged, egyedül igaz Istent, és akit küldöttéi, Jézus Krisztust.*” (Ján. 14, 6; 17, 3.) Ezek az örök-élet törvényei.

Az élet törvényei megmásíthatatlanok. Még egy fűszál élettörvényeit sem tudja megváltoztatni semmiféle emberi tudomány. *Az élet törvényeinek önkéntes megváltoztatása nem egyéb, mint az élet törvényeinek s magának az életnek a lerombolása.* Az északi-, vagy délisarkon hiába akar valaki szőlőt termesztetni. Az ember rövidesen belepusztul, ha hal módjára vízben akar élni. *Harnack* szerint a „*Fiú*” nem, hanem csak az „*Atya*” való az evangéliomba. Ám ez az élet törvényének meghamisítása, az életnek megölése; mert az élet szerzője és adományozója Krisztus. Akinek nincs Krisztusa, az elesett az élet forrásától: „*Nincs másban senkiben üdvösség, mint Jézus Krisztusban.*” (Ap. cs. 4, 12.) *Akinek van Krisztusa, annak van örök-élete; akinek nincs Krisztusa, annak nincs örök-élete.* Krisztus nélkül lehet az embernek tenyésztett, vagy érzéki, vagy gazdag tudományos élete, — de örök élete nem lehet. Krisztus nélkül senkisem kaphatja meg,

sem nem fejlesztheti magában az örök élet csíráját, s nem tarthatja fenn az örök életet. „*Én vagyok az élet. Én vagyok az élet kenyere.*” (Ján. 14, 6; 6, 48.) — mondja Jézus. A biológia törvényeit megismerjük, de nem mi csináljuk, hanem az élet Ura. Figyelemreméltó, hogy az Úr ehelyütt is a biológia nyelvén beszél. S biológiai akkor is a fejtegetése, mikor az élet fõntartásának a törvényét remek analógiában szemlélteti: „*Miképen a szõlõvesszõ nem hozhat gyümölcsöt önmagától, ha nem marad a szõlõtõn: azonképen ti sem, ha énbennem nem maradtok. Én vagyok a szõlõtõ, ti a szõlõvesszõk; ki énbennem marad és én õbenne, az sok gyümölcsöt terem; mert nálam nélkül semmitsem cselekedhettek. Aki énbennem nem marad, kivetetik, mint a szõlõvesszõ, és elszárad; és összeszedvén azt, tûzre vetik és elég.*” (Ján. 15, 4—6.) Ez aztán világos és érthetõ biológia! — Kár, hogy a theológia nem maradt e beszédmódban.

A test éltető-nedve a vér. De mi az, ami életképessé teszi a vért? A fizika szerint ennyi meg annyi szénben ennyi meg annyi hõ van fõlhalmazva. De vájjon csak magában a szénben van a hõ? Szó sincs róla! Ha a levegõ oxigénje nem egyesül a szénnel, a köszén hőmenyisége bizony kötve marad s nem árad ki. Igazság szerint tehát a hõ a szénben és a megfelelő oxigénben van fõlhalmazva. Ugyancsak az oxigén az, ami a vért életképessé teszi. Az oxigénnel *telített* vér (a tüdõ révén kapja a vér az élenyt) az éltető vér, s az oxigént-veszített, szénsavas vér a romlott, a mérgezett vér. Ha a vér túlnyomóan szénsavas, beáll a vérbomlás és a halál. A test életfolyamata abban van, hogy a vér oxigénje *egyesül* és elég az egyes szervekben, a sejtekben.

Bensõséges közlekedés az Isten gyermeke és Krisztus között az örök-élet fõntartásának a törvénye, melyet legtalálõbban a lélek és Krisztus egyesülésének nevezhetünk. Krisztus beszél: az Isten gyermeke hittel magába fogadja Krisztus szavát. Nem csupán hallgatja Krisztus igazságát, hanem *cí lelkébe fogadja, vagyis: elmélkedve életének a vezetõjévé és indítóokává, mintegy lelkének a vérévé teszi.* Krisztus mint az életnek bölcs és jószágos szerzõje parancsol: *az Isten gyermeke alkalmazkodik a krisztusi elõíráshoz, parancsolathoz.* Krisztus magamagát kínálja az Isten gyermekének az Oltáriszentségben, s õ *lelkesezve elfogadja a csodálatos isteni adományt* s a szentáldozásban a lehető legbensõségesebben egyesül az élet Urával. Krisztus a lélek oxigénje, éltető eleme: „*Én vagyok az élet kenyere.*” S ennek az élet-kenyerének akkora az ereje, hogy még a testet is örökéletüvé teszi: aki hisz Krisztusban és eszi az õ testét, annak dicsõ fõltámadásban részesül a teste. (Ján. 6, 40—55.) Így tehát az istengyermeki

életnek is ugyanaz a törvénye, mint az összes élő organizmusoké az élet összes fokozatain: alkalmazkodni a sajátos környezethez és állandóan közlekedni az éltető környezettel.

5. Az élet főtartásának törvényéből látjuk, hogy *nincs független organizmus*. Az autonómia az élet terén mesebeszéd. Ha az élő organizmusokat megszállná a függetlenkedés gőgje, a halálba ugranának. *Függetlenül, csak úgy magától nem keletkezik élet. Függetlenül, csak úgy magára hagyatkozva nem élhet sem a fűszál, sem az állat, sem az ember, sem az Isten gyermeke. Elszakadni az éltető környezettől annyi, mint meghalni.* Nagyszerűen szemlélteti ezt az igazságot Jørgensen a nap ellen fellázadó fák parabolájában (L. Szuszai: Kalauz a krisztusi életre, 1.); de még megkapóbb módon szemlélteti ezt az életnek isteni Szakértője, Jézus Krisztus, mikor ezt mondja: „*Aki énbennem nem marad, kivetetik, mint a levágot szőlővessző, és elszárad; és összeszedvén azt, tűzre vetik és elég.*”

Sokan vétének az élet törvényei ellen. A legtöbb ember tudatlanságában megsérti az élet törvényeit, s így maga okozza a halálát. S az a körülmény, hogy nem tudatosan sértette meg az élet valamely törvényét, nem menti meg őt a szomorú következményektől. *Aki vagy nem hiszi Krisztus tanítását, vagy nem törődik az ő törvényeivel, vagy nem veszi igénybe a Krisztus-rendelte élet-közvetítő és tápláló szentségeket: kárát vallja örök életének; s szomorú sorsán mitsem változtat az, hogy tudatosan-e, vagy pedig autonóm tudománytól félrevezetve öntudatlanul tapodta lábbal az örök élet törvényeit, — rettentő vége: az örök halál.* Az összeköttetés megszakítása az éltető környezettel halálát okozza az élőnek. Ez a természet szava és az Isten szava: a természet visszhangozza az Isten szavát, amely forrása minden valónak, minden igazságnak.

6. Az élet fejlődésének a törvénye.

1. *Minden élő organizmus fejlődik.* A fejlődési folyamat egyetlenegy sejtből indul ki, s a végén ott áll a sok milliónyi sejtből gazdagon tagozott organizmus. A csirasejt szerves anyag, de semmi nyomát sem látni benne a gazdagon fejlett organizmusnak, amint hogy a kő- és téglarakásból sem lehet még sejteni sem, hogy mit csinál majd belőlök az építőmester: gótikus dómot-e, avagy reneszánsz templomot, vagy egyszerű raktárépületet. Ha az ember biológiai képet vesz elő, melyen különféle élő organizmusok nagyított csirasejtjei lát-

hatók, azt találja, hogy a legelütőbb organizmusok kezdete látszólag egyforma: a fejlődés folyamatának a végén meg a legkülönbélebb organizmusok mutatkoznak. Honnan van ez az eltérés? Miért olyan elütő a fejlődés eredménye? Az *életelvben* van ennek az oka, mely a csirasejt anyagából az organizmust formálja. *Az életelv hasonló a fazekashoz, ki a formátlan agyagból tányért, tálat, kályhát, stb. alakít, a fejében kialakított terv szerint.*

A csirasejt azonban nem formátlan anyag, csak annak látszik. *A csirasejtben már benne van az életelv és az életelvvél együtt ott lappang már az organizmus terve is.* Vagyis: az élő csirasejt nem olyasmi, amiből akármi lehet; a csirasejtből csak egy lehet. Bármennyire egyezik is látszatra a simpánsz, a gorilla s az ember csirasejtje: az egyikből csak simpánsz, a másiból gorilla, a harmadikból ember fejlődik. A fejlődés kezdetén legnagyobb a hasonlatosság; mert akkor még semmitsem látni az organizmusból. A fejlődési folyamat derekán már föl-föltűnnek az elütő sajátosságok. De egy majom-kölyök, meg egy emberi csecsemő még az anyai organizmustól való elválásuk után is igen hasonlók egymáshoz, olyannyira, hogy még a szakembert is megtévesztheti a hasonlatosság. S mégis, annyira elütnek egymástól, mint az ég a földtől; mert más és más fazekas, más és más életelv lakik az egyikben és a másikban. Egy év múlva már óriási a különbség a kettő között: *az egyik teljesen kifejlett majom, a majomnak összes jellegzetes életfunkcióival; a másik egytehetetlen csecsemő, aki még a bölcsőjét sem tudja elhagyni és még semmiféle emberi funkciót sem tud végezni.* S mekkora még a különbség 10, 20 év múlva! Az egyik majom, oktalan állat: a másik ember, gazdag szellemi étellel, aminek árnyéka sincs a majomban.

2. A képzelet-szülte biológiai »tudomány« különös képzelet-szülte fejlődési törvényt állított föl, úgynevezett ' *biogenetikus* törvényt, amely szerint az egyed fejlődése (*ontogenesis*) nem egyéb, mint a faj fejlődésének (*phylogenesis*) rövide, gyorsított megismétlése. Ezen a parádés lovon szeret nyargalászni *Haeckel*. De van-e erre valami bizonyíték? A komoly biológia nem ismer ilyen bizonyítékot. Hanem a biogenetikus törvény *ellen* igenis van bizonyíték: a valóságban nem futja át az egyed a különféle nemek sorozatát, hanem *általános jellegből különös jellegbe* megy át. Nyomát sem találni az egyed fejlődésében annak, hogy az egyed az egyik különös jellegből, pl. halból, a másik különös jellegbe, pl. emlős-állatba menne át. „így a gerinces-állat csirája, amely eleinte egészen határozatlan, később hallá, hüllővé, madárrá,

vagy emlíssé lesz. A gerinces-állat *általános jellemző sajátosságai először* fejlődnek ki, s *aztán már lehetetlen*, hogy egy fejlődő gerinces állat a többi típuson fusson át. *Mert, mihelyt elérte valamely osztály a maga sajátos jellegét, abból többé ki nem juthat.*” így beszél a komoly biológiai tudomány egyik legnagyobb képviselője: *Baer Ernő*. (L. *Reinke*: Die Natur u. Wir. 136—.) A józan ész azt mondja: ha a külsőleg hasonló csirasejtből elütő organizmusok alakúinak ki, akkor *képesség szerint* már a csirasejtben megvan az organizmus s a csirasejt nem egyéb, mint ki nem fejlett organizmus. A csira fejlődése nem akármely irányban indul meg, hanem, a biológia szerint, *prospektív*, előrelátó, terv-megvalósító irányban, bizonyos meghatározott típus felé. A csirasejtekben különféle élet van, különféle irányító és alakító képességgel. A cél: a típus. A csirasejt fejlődése nem állapodik meg mindaddig, míg csak el nem éri a típust, míg a mákból tölgyfa, a tyúk-tojásból csibe s később tyúk nem lesz, stb; s ha egyszer elérte a típust, nincs többé fejlődés: a tölgyből nem lesz cédrus, a tyúkból nem lesz kutya. Még a hitetlen dárvinista *Nägeli* is azt mondja: »A tyúk tojásában épúgy egészen benne van a faj, mint a tyúkban. Ha a tyúk tojásában nem volna meg a faj a maga egészében, nem fejlődhetnék belőle mindig csak tyúk, és pedig egész biztossággal.« *tiaeckel* biogenetikus törvénye épúgy semmivé lett, amint hírhedt családfái is gyorsan elkorhadtak.

3. *Van-e fejlődés a lélekben is?* A pszichológia szerint van: a lélek fejlődése lépést tart az organizmus fejlődésével. A különféle lelki-tehetségek eleinte alvó csírák, amelyek fokozatosan lesznek működő erőkké, tehetségekké. Eleinte az érzéki tehetségek (képzelet, emlékezet, érzéki vágyó-tehetség), később a szellemi tehetségek (ész, akarat) fejlődnek ki az emberben.

4. Érvényesül-e a fejlődés törvénye az élet legmagasabb fokozatán is? Van-e fejlődés a negyedik életfokozatban, az örök-életben? *Megvan-e itt is az igénytelen kiindulás, a prospektív terv s a végén a nagyszerű kifejlődés?* . . . Az Isten gyermekének protoplazmája, anyaga: az ember; de ha hozzá nem járul a krisztusi életelv, a *megszentelő kegyelem*, anélkül sohasem lesz Isten gyermekévé az ember. Az embert megszentelő kegyelem *nova creatura*, új teremtmény; ez a csirája az Isten gyermekének. A keresztségben Krisztus kegyelméből újrászületett ember nagyszerű, sőt, bátran mondhatjuk, páratlan fejlődés előtt áll. Az isten gyermekének a fejlődésében az a kiindulás, hogy az ember „*Istentől született*” legyen. (Ján. I. 5,18.) A fejlődés típusa maga az Isten: „*Legyetek*

tökéletesek, mint a ti mennyei Atyátok is tökéletes!” (Maté 5, 48.) De hogyan hasonlítson az érzéki ember a tiszta szellemhez, Istenhez? Ott van az érzéki alakban megjelent Isten, ott van *Krisztus*, az Isten gyermekeinek mintaképe! A krisztusi élet nagy szakértője, *sz. Pál* ekként beszél: »Fiacskáim! akiket újrászülök, *míglen Krisztus tibennetek kifejlődik.*” (Gal. 4, 19.) Tehát Krisztus a fejlődés célja és határa, isten akarata, hogy az ő gyermekei „*hasonlókká legyenek az ő Fia ábrázatához.*” (Róm. 8, 29.)

5. S vájjon mi az irányító, formáló erő az istengyermeki életben, mely a csírában levő istengyermeki életet” a típus, Krisztus felé tereli? Az Úr Jézus sokszor hangsúlyozta, hogy Isten országa gyermekeinek a lelkében ő maga vesz lakást, hogy aki él, őáltala él. S milyen remekül megértették apostolai ezt a felsőbb biológiai oktatást!

Mi pedig mindnyájan felfödött orcával nézvéen mint tükörben az Úr dicsőségét, *ugyanazzá a képmássá változunk át az Úr Lelke által.*” (Kor. I. 3, 18.) Tehát az ő *Szentlelke* által működik az Úr; *a Szentlélek az Isten gyermekének a lelke, irányító élet elve.*

Minden élő organizmust a maga életelve fejleszt, irányít, formál. Az oroszlán csírájából oroszlán lesz, akár akarja, akár nem. A viola magijából viola lesz. Az életelv hajtó, irányító, sőt kényszerítő tényező. Az Isten gyermekének életelve, a Szentlélek-Isten az ő megszentelő kegyelmével a típus, Krisztus felé hajtja, vonza, tereli, sőt bizonyos értelemben szinte kényszeríti az Isten gyermekét.

6. Isten gyermekének a Krisztus hasonmását formáló és növesztő elve, a Szentlélek azonban nem föltétlenül kényszerítő módon működik. A makkból tölgyfa lesz; a majom-csírából majom lesz; az ember-csírából ember lesz. Itt fizikai kényszer uralkodik. Itt lehetetlen más fejlődés. Az egészséges gyermek növekszik; a gyomor emészt; a tüdő élenyt vesz föl. Ezek is szükségszerű életműködések, amelyekre nincs befolyása az emberi akaratnak. De a Szentlélek nem fizikai kényszerrel formálja kegyelmével Isten gyermekét Krisztusnak a képmásává. Ha itt kényszer szóba jöhet, csakis *a szeretet kényszerítő, vagyis sürgető erejére gondolhatunk.* Ez is kényszer, sokszor nagy kényszer, de nem fizikai kényszer, nem olyasmi, aminek ellenállni nem lehet.

A magasabb életműködések nem a kényszer, hanem a *szabadság* jegyében állnak. A gyomrom emészt, akár akarom, akár nem; de az eszem nem működik, ha nem akarom dolgoztatni; az akaratom nem akar, ha magam nem mozdítom akarásra. Ha magam nem akarom, sohasem leszek tudóssá.

Az istengyermeki, a krisztusi élet is, mint a legmagasabb élet, a *szabadság* jegyében áll. *Eszével élő ember magába sem fogadhatja a krisztusi élet csíráját, a megszentelő hegyeimet, ha maga nem akarja.* Ha egy eszével élő zsidót kényszerrel megkeresztelnek, nem lesz kereszténnyé, nem lesz Isten gyermekévé, mert maga nem akarta, hogy azzá legyen. Akaratunk hozzájárulása nélkül nem növekedhetünk és tökéletesedhetünk a krisztusi életben. „*Fölfedett orcával*” kell néznünk az Úr dicsőséges személyére, hogy élet áradjon belőle a lelkünkbe s növekedjünk a Krisztushoz való hasonlatosságban. Rá kell néznie az embernek Krisztus orcájára: vagyis *ismernie kell* Krisztust, az Isten gyermekeinek típusát. De még ez sem elég. Ezek ismerik Krisztust, már úgy-ahogy, meg is csodálják, — s mégsem lesznek keresztényekké. „*Fölfedett orcával*” kell néznünk Krisztusra. Ez a fölfedett orca voltaké: nyitott szív, szabad lélek.

7. A krisztusi élet szellemi, lelki élet, és pedig a szellemi életnek legmagasabb formája. Az ember pedig természeténél, fogva testi, vagyis a test hajlamai, vágyai, szenvedélyei törnek uralomra benne. Ha az ember enged az érzékiségnek, a test rabjává lesz a lélek, bennreked az ember a testiségben s nem képes lelki életre, még magába sem fogadhatja a krisztusi életet, nemhogy az fejlődhetnék benne. Krisztus életelve: „*Aki utánam akar jönni, tagadja meg önmagát!*” A krisztusi élet elengedhetetlen föltétele, amit sz. Pál nagyszerű biológiai érzékkel mond: „*Vetkőzettek ki az ő-emberből, az ő cselekedeteiből, és öltöztetek amaz újba, ki megújítatik annak ismeretére és képmása szerint, aki őt teremtette!*” (Kol. 3, 9.) A belsőkben levő rendetlen hajlamokat és vágyakat csak jómagunk tudjuk megfékezni; tulajdon hozzájárulása nélkül senkisé is lesz lelki emberré. Kemény munka ez, amely nagy erőlködést kíván; olyan munka, mely csak „*erőszakkal*” sikerül; s a munka babérja: a szabad ember, a lelki ember, kit a krisztusi élet elve formál, növeszt, tökéletesít. De ezt a nagy és kemény munkát sem kell magunkra hagyatva végeznünk: a hit igazsága s Krisztus kegyelme kedvet és erőt, lelkesedést ad e nagy munkára.

A test fejlődése pompásan megvilágítja, illusztrálja a Krisztusi életnek a fejlődését. A gyomor tudunk nélkül, még álmunkban is emészt. A tüdő hasonlóan beleegyezésünk[^] nélkül tisztogatja a vért a szénsav kiválasztása- s javítja az élely fölvétele által. Szívünk munkája, verése nem függ tőlünk: nincs módunkban megállítani s megindítani. A kiválasztó szervek hozzájárulásunk nélkül végzik fontos tisztító munkájukat. Tehát az összes életfunkciók, melyektől a test növekedése

függ, nélkülünk mennek végbe? Korántsem! Magának az embernek is van itt fontos tennivalója, *s ez: a táplálék, étel-ital fölvétele.* A krisztusi életelv formáló tényező, mint akár a növényi, vagy állati, vagy emberi életelv, — mely a típus, a Krisztus-arc felé alakítja az embert; de magának az embernek is fontos teendője van e fejlődés folyamatában: *föl kell vennie lelkébe a krisztusi élet különleges táplálékát* (Isten igéje, imádság, szentségek, sz.-mise, isteni parancsolatok) *s ehhez még állandóan el kell vonnia magától a régi ember, a testi ember táplálékát, vagyis meg kell tagadnia az érzékiség rendetlen hajlamait és vágyait; mert mihelyt az érzékiség lesz életelvvé az emberben, meghal benne a lelki ember, kivész belőle a krisztusi élet.*

8. Az istengyermeki élet szellemi élet, amelynek Isten igazsága, Isten igéje a tápláléka. A csecsemőben alszik még az ész, de idővel, a képzelet után fölbred s működni kezdi: az ember gondolkodik, okoskodik, tervez. A megszentelő kegyelem mint az örök-élet csírája, sok mindenféle képességgel jár, melyek között legfőbb a *hitre* való képesség, — s ez az ész ébredésével és fejlődésével párhuzamosan lesz 'működő erővé. S a hit fényében új szellemi világ tárul a lélek elé, melynek elején ott látja a lélek a szeretetből *teremtő*-, s a közepén ott látja a szeretetből *megváltó*-, s a végén ott látja a szeretetből *boldogító* Istent. Vájjon ez-e a krisztusi életnek fejlődési határa? A krisztusi élet *örök* élet, amelynek teljes kivirágzása és kifejlődése nem az időben, hanem az örökkévalóságban megy végbe: *a síron túl örök világosságá lesz a kegyelem, s ebben a világosságban már nem közvetve, csak a munkáiból ismeri meg Istent a lélek, hanem közvetlenül, színről-színre, a maga valóságában látja az Istent.* Istent, az igazság, a jóság, a szépség teljét látni pedig annyi, mint Istent ellenállhatatlanul szeretni s a boldogság óceánjában úszni. „*Szerelmesim! most isten fiai vagyunk; de még nincs kijelentve, hogy milyenek leszünk. Tudjuk azonban, hogy, mikor ő meg fog jelenni, hasonlók leszünk hozzája; mert látni fogjuk őt, amint van.*” (Ján. I. 3, 2.) Ez az élet fejlődésének netovábbja, amilyen nincs az élet alsóbb fokozatain.

Bár minden egészséges embernek van szeme a látásra, az egyiknek jobb szeme van, mint a másiknak s így többet és jobban lát, mint a másik. Bár minden egészséges embernek van lelki szeme, *esze* a lelki látásra, a gondolkodásra, az egyik ember *esze* tökéletesebb és többet és jobban ismer meg, mint a másiknak az *esze*. Isten boldogító látásában is vannak fokozatok: akinek lelkében több a kegyelem, aki tökéletesebb lelki életet élt a földön, jobban, tökéletesebben látja

Istent s ebből kifolyólag nagyobb boldogságban részes. S vajjon mi tökéletesíti a lelket, gyarapítja a kegyelmet s így a boldogságra való képességet? A *szeretet*. Ez az egyedüli, ami a földi életből megmarad, az egyedüli működés, amelyet odaát folytat az ember, s az egyedüli, ami tökéletesíti az embert, gyarapítja a kegyelmet, növeli a boldogságot azáltal, hogy az Isten gyermekét egyesíti éltető környezetével, az Istennel, *harnack* sem tudja magát egészen kivonni az igazság ereje alól, ő is a szeretetben látja a tökéletességet; de Harnack elveti a szeretet forrását, elveti a magát kinyilatkoztató Istent. Már pedig lélektani törvény, hogy „*gnoti nulla cupido*, — *Amit nem ismerünk, azt nem is szeretjük.*” *Amit pedig rosszul ismerünk, azt rosszal szeretjük.* Ha nem az isteni kinyilatkoztatás fényében ismerjük az Istent, nem szeretjük őt méltósága szerint. *Egészen másképp szereti az ember Krisztust, ha őt csak a legnagyobb vallási zseninek, és ismét másképp, ha az Isten egyszülött Fiának tartja. Hit nélkül nincs igazi szeretet.* Hit nélkül nem történhetik meg a krisztusi élet kifejlődése a földön s kivirágzása az örökkévalóságban.

9. Legújabban *Branca*, neves paleontológus, azt állítja meg, hogy a kath. Egyház *Wasmann S. J.* könyvében (»Die moderne Biologie u. die Entwicklungstheorie«) nagyban közeledett a zoológiához; aztán a következő, igen érdekes tanácsot adja az Egyháznak: »Az Egyház nyugodtan elfogadhatná, s hiszem, hogy egykor meg is teszi, hogy minden fejlődött, az ember is, a lelke is. Hisz az Egyháznak 2000 évvel korábban, mint a zoológiának, volt már fejlődéstana, *mikor azt tanítja, hogy a bűnös emberi lélek az isteni hasonlatosság fényében ragyogó lélekké lesz; amiért is csak következetesség volna, ha a fejlődés első részét, az állati lélekből az emberi lélekig, elfogadná.* Az egyik is, a másik is fejlődés. Az Egyház nem mondhatja, hogy az állati lélek fejlődése emberi lélekké szörnyűséges, s annyira fölfoghatatlan és nehéz az útja, hogy ilyesmi föltevést el kell vetni. Én azt hiszem: az az ember nem valami fenséges fogalmat alkot magának az istenségről, aki azt gondolja, hogy az út az emberi lélektől az isteni hasonlatosságig kevésbé nehéz, mint az a másik út. Az élet kezdete . . . megmaradna az Egyháznak; itt nem volna helye engedménynek.« (W. Branca: *Der Stand unserer Kenntnisse vom fossilen Menschen*, 89.—) Az élet kezdetére nézve tehát Branca is isteni működést, teremtést ismer el. Szívesen elismerjük mi is, hogy Branca tanácsa jóakarátú, de semmiképp sem fogadhatjuk el, és pedig nemcsak a hit tanítása, hanem elsősorban a józan ész tiltakozása

miatt. Mert mi az, ami az ember fejlődését az állatból követelné? valami biztos tény-e, vagy a biztos tények egész sorozata? Hiszen maga Branca is ezt állapítja meg a paleontológiai kutatás negatív eredményeképpen: „*Tényleg, legalább eddig, Európában egyetlenegy olyan, biztosan harmadkori csontot sem találtunk, amely biztosan a diluviális ember elődjének a csontja volna.*” (U. o. 68) Szóval Branca szavai szerint a paleontológiai tudomány terén a »homo sapiens« »parvenu«, akinek őseit nem ismerjük. Igaz, hogy Branca föltételezi az embernek harmadkori elődjét, csak azt engedi meg, hogy eddig még nem ismerjük. De ha a harmadkori ember-előd előkerülne is, mit nyertünk vele? Csupán azt, hogy a »homo sapiens« már a harmadkorban élt. Ha pedig nem volt »homo sapiens«, hogyan bizonyíthatjuk be, hogy a »homo sapiens«-nek atyja volt? Tapasztalataink csak azt igazolják, hogy *embertől mindig ember, majomtól mindig majom születik; hogy az élő organizmus, mikor fajbéli jellegbe jutott el, semmiképp sem tudja már elhagyni a maga fáját*, a gyíkból pl. nem lesz madár, a madárból nem lesz emlős állat s -még kevésbé lesz a növényből állat, vagy az állatból ember, épúgy, mint a holt anyagból nem lesz élő növény. Való tény, hogy az ember fejlődése egyetlenegy sejtből indul ki. Tény továbbá, hogy az ember embrió-korában csupán tenyészeti életet él; az érzéki élet csak születése után lép működésbe benne, a szellemi élet meg jóval későbbben kezd benne megnyilatkozni. Az is tény, hogy a növény és az állat fejlődése is egy sejtől indul ki. De e tényekkel szemben viszont az is tény, hogy az egysejtű *amoeba még most is létezik mocsarainkban, s nem lesz belőle többsejtű növény, állat, vdgyi ember.* Miért lesz az emberi csirából ember? *Mert már a csirában benne van képesség szerint az ember. S miért nem lesz az állatból ember? Azért, mert nincs benne képesség arra, hogy emberré legyen.*

↓ J L O . Hogy állati testből emberi test legyen, abban nem talaf nehézséget a józan bölcelet; mert az állat és az ember teste között nincs lényeges különbség. A *zoológia* azonban itt is nehézséget talál abban: *hogyan lehetne a kézből láb, a kis koponyából és agyvelőből aránytalanul nagy koponya és agyvelő, stb. De az állati életelv és az emberi életelv között lényeges különbség van: a szellemi élet.* Amint a holt kőből nem lehet élő növény s a növényből nem lehet állat: *az állati életelvből sem lehet eszes lélek.* A növényben többlet van a holt kövel szemben: a *tenyészet* élet. Az állatban is többlet van a növényvel szemben: az *érzéki* élet. S az emberben ismét többlet van: a *szellemi* élet. Amint a holt anyag

nem adhatja meg a növénynek azt, amije magának nincs, a tenyészetű életet: úgy a növény sem adhatja meg az állatnak az érzéki életet, mert ilyennel nem bír; és az állat sem adhatja meg az embernek a szellemi életet, mert neki nincs szellemi élete.

11. *Branca* alaposan félreérti az istengyermeiség tanát, amelyre mint analógiára hivatkozik. Az evangéliom és a kath. theológia sohasem tanította azt, hogy az emberből csak úgy magától Isten gyermeke lesz, aki örök boldogságra képes. Ez nem volna egyéb, mint az ősnemződésnek átültetése a vallás terére. Az istengyermeiki élet, miként láttuk, újrászületésnek, *Isten közbelépésének a gyümölcse*. Ha a természet-tudomány képviselői a fejlődés tanában azt mondják: a Teremtő bizonyos sejtekbe beleadta a képességet, hogy nyékké alakuljanak, más sejtekbe meg azt a képességet, hogy állatokká fejlődjenek, s az emberi sejtbe is beleadja a képességet, hogy emberré legyen: ilyen alapon sem a kath. theológia, sem a bölcselet nem támaszt nehézséget a fejlődés tana ellen. Ezt az „engedmény”-t nem Wasmannban, hanem már sz. Ágostonban tette meg a kath. Egyház, mert már ő tanította, hogy *Isten fölruházta az anyagot a növények és állatok létrehozásának erejével* (terram accepisse producendi virtutem).

12. Ilyen származást az ember teste számára is elfogadhatunk, hogy t. i. Isten a szellemi lélek befogadására fejlődés útján alkalmassá vált testbe beleteremtette a szellemi lelket. *Dudek* származástánában előadja Mudart, Wassmann és Baum fejtegetéseit, de nehézségeket lát abban, hogy Isten már élő testbe oltotta volna az emberi lelket: »Hogyan kelljen képzelnünk azt az előzetes lényt, — mondja — amely hosszú időközön át az emberi test kiképzője volt, és milyen fejlődési fokokon ment át? Másodszor: hogyan kell képzelnünk annak a fejlett, állati lélektől éltetett s ennek megfelelő cselekvésekre képesített állatnak az egvesülését a teremtetett szellemi lélekkel?« . . . Továbbá: »A theóriának azonban egykor, ha majd aktuálissá válik, nagy nehézséget fog okozni az, hogy *csak egy embernek* a teremtéséről van kezdetben szó . . . Csak egy ilyenféle sejtmag hozatott-e létre kezdetben és szaporodása mindig csak egy individuumot hozott létre? stb.« (Származástán 144—146.)

A biológia tele van titkokkal. Még a növény életelvének a mivoltát és működési módját sem értjük. Titok a test és lélek egyesülése; titok az érzés létrejötte, az agyvelő szerepe a lelki életben, stb. A titokszerűség azonban nem rontja le a biológiai tényeket.

Micsoda az embernek egyedi fejlődése? Az biztos tény,

hogy egy sejtől indul ki a fejlődés, mely a két-nemű magsejtből alakú. De az is tény, hogy a magsejt életképességgel bíró szerves anyag. — A termékenyítő magsejt csak 12— 14 nap múlva veszi el termékenyítő képességét. — S micsoda az alapja, protoplazmája az Isten gyermekének? Nemde a természetes ember? E két tényből ezt hozza ki az okoskodó józan ész: *Ha az egyes ember úgy fogantatik, hogy a szerves magsejtbe lelket teremt az Isten; ha a természetes emberből úgy lesz Isten gyermeke, hogy magasabb életelvet (megszentelő kegyelmet) fogad magába:* akkor semmi nehézség sincs abban, hogy az első ember alkotásakor is szerves testbe adta Isten a szellemi lelket Továbbá: mivel nem minden holt anyag lesz élő organizmussá, nem minden szerves emberi magsejt lesz emberré, — ellenkezőleg, milliányi magsejt pusztul el, míg egy termékenyítőleg hat: nagyon jól elképzelhetjük, hogy Isten éppen csak egy alkalmas organizmusba rejtette a szellemi lelket, vagyis csak egy embert teremtett.

Nem mondom, hogy e fejtegetések minden nehézséget megoldanak, de az analógiák megmutatják, hogy a nehézségek még nem döntenek le tényeket, s nagyon is lehetséges volt, hogy Isten szerves testbe lehelte a szellemi lelket, mikor embert alkotott. Azt én is készséggel elismerem, hogy a lehetőség még nem jelenti a valóságot, mintha tényleg így történt volna a dolog; de történt/tótt így.

13. Több bölcsélet és teológia a tudósok — s több természettudomány a teológusok részéről nagyon megkönynyíténé a vallás és tudomány megértését és egyetértését. De Brancának az a reménye, hogy az Egyház egykor majd elfogadja azt a föltevést, hogy az emberi lélek állati lélekből lett, sohasem fog teljesedésbe menni. Az állati lélekben nincs képesség a szellemi életre, s ami nincs meg képesség szerint az állatban, ki sem fejlődhetik az állatból.

Amint a természetes ember nem lesz Isten gyermekévé újraszületés, isteni beavatkozás nélkül: úgy állatból sem lehet eszes ember Istennek a teremtői közbelépése nélkül. A holt kőből nem lesz élő növény, mert a növényben több van, mint a holt kőben: a látszólag holt növény-magból ellenben élő növény lesz, mert képesség szerint már benne van a növényi élet. Ha az állatban alvó eszes lélek volna, már nem volna állat, hanem ember. Mert önkívületi állapotában is csak ember az ember. De ez a képesség csak úgy magától sohasem kerülhet bele az állatba, mint ahogy magától a vasércbe sem kerül bele az almafa élete. Valamit *lényegében* átalakítani — *teremtői* ténykedés, épügy, mint valamit a nem-

létből létrehozni. Ez nem különleges egyházi álláspont: a botanika, a zoológia is ugyanezt tanítja. *Ami nincs képesség szerint valamely élő szervezetben, azt semmiféle kedvező körülmény ki nem csalja belőle. A gránit sohasem fog magot termelni; az almafa sohasem fog látni; a majom sohasem fog gondolkodni.* Istennek teremtői működése azonban még a gránitba is belelehetné, ha akarná, a tenyészeti életet, s az almamagba is belerejthetné a képességet, hogy érzéki étellel bíró lényé alakuljon, s a majomba is belelelemerthetné az eszes lelket, mint ahogy az eszes emberbe belelemerenti az istengyermeki életet.

A fejlődésnek folyamata csak úgy mehet végbe, ha a fejlődés elején képesség szerint már megvan az, ami a folyamat alatt kifejlődik s a folyamat végén teljes kialakulásában áll előttiink. Az istengyermeki élet is hódol a fejlődés e törvényének; mert, ha a földi életben nincs benne a leiekben az istengyermeki élet, az egész örökkévalóság sem elég arra, hogy ez az élet kifejlődjék benne. Ami nincs a lélekben, nem is virágozhatik ki benne. Aki az isteni kegyelem birtoka nélkül hal meg, sohasem juthat el az örök-életre, az Isten színének boldogító látására.

7. Örök élet, örök halál.

1. Micsoda az örök élet? Az eleje és a dereka az időben fekszik; a folytatása, melynek nincs vége, az örökkévalóságban van. Kiindulása: az újraszületés Krisztusban a keresztség szentsége által. Vájjon a vízkeresztség-e az egyedüli eszköz a krisztusi újraszületésre? Mindazok számára, akik ismerik Krisztust és módjokban van a keresztség által újraszületni, az egyedüli eszköz a krisztusi élet megszerzésére; mert az örök élet Krisztus adománya, aki azt úgy adja, ahogyan akarja; s ő a keresztségét rendelte az örök élet forrásául. Őe azt is tudjuk, hogy Krisztus az egész emberiség számára szerzett életet, s Isten akarata, hogy mindenki éljen. Aki hibáján kívül nem ismeri Krisztust s az általa rendelt rendes eszközt az újraszületésre, de lelki ember, aki elleneáll a test rendetlen vágyainak s az eszes természet törvénye szerint él (X.-parancsolat), rendkívüli módon kapja meg Istentől az örök élet csíráját. (Vágykeresztség.) Eszével élő ember önnön hibája nélkül nem vallhatja kárát az örök életnek. Aki azonban a rendes úton is megszerezheti az örök élet csíráját, annak rendkívüli eszköz nem áll rendelkezésére. *A rendkívüli eszközt csak szükség igazolja.*

Az örök élet csirája mindenkor Krisztusnak az adománya, aki Szentlelke által újrászüli az embert.

2. Az örök életnek kifejlődése a földön: a hitből való élet, a szellemi élet legmagasabb foka, mely az embert viszonyba hozza a valónak legmagasabb körzetével. *Ismerni az igaz Istent s a megismert igaz Istenhez alkalmazkodni — ez a hitből való élet.* Az ismeretnek eszköze az ész; az alkalmazkodásnak eszköze az akarat. Annál tökéletesebb a hitből való élet, mennél tökéletesebb az ész és az akarat működése. Egy sz. Ágoston mindjárt megtérése után olyan gazdag hitéletet élt, aminőt sokan egy életen át sem érnek el. Minden bűnös szokás, amely gyengíti az idegrendszert s ezzel közvetve a lélek erőit, egyben megnehezíti a megtérést; az egyszerű bűnből sokkal könnyebb a fölemelkedés a krisztusi életre. A szentek mind kiváltak a józan ész és az akarat ereje által, bár nem mindig voltak tudós emberek. Aki rendkívüli úton-módon kapja az örök élet csiráját, annak a hitélete abban áll, hogy hisz az Istenben, ki a jók jutalmazója s a gonoszok megbüntetője, és ehhez életében alkalmazkodik.

3. Mi a folytatása az örök életnek? Először: szabadulás az élet küzdelmeitől, — aztán: örök nyugalom és béke. Sokan ebben látják az örök életet, s úgy látszik, mintha az Egyház is igazat adna nekik; mert halotti szertartásaiban minduntalan felhangzik a kívánság: „*Requiem aeternam dona eis, Domine!*” Ámde az örök nyugalom magában nem volna több, mint a buddhisták Nirvánája. Az örök békesség csak negatív oldala az örök életnek: mentesség az élet kínjaitól. Ha ez volna az örök élet, akkor a megsemmisülés is egyértékű volna az örök étellel, mert ez is egycsapásra megmentené az embert az élet kínjaitól. Hanem a »*Requiem aeternam dona eis Domine*« után nyomban fölhangzik ám a másik kívánság is: „*et lux perpetua luceat eis!*” — s ebben van az örök élet.

Bár itt a földön is Istenben vagyunk, élünk és mozgunk, de azért mégis csak kültre ható működéséből ismerjük úgyahogy az Istent. Még a hitből is csak a teremtő, megváltó és megszentelő Istent ismerjük — e hármassal isteni működésből. De a »*lux perpetua*« lelki látást tesz lehetővé, amely lényegesen elüt a földi megismeréstől. Itt csak „*per speculum et in aenigmate*” ismerjük az Istent: de a „*lux perpetua*”-ban eléri az ész az Isten lényegét. Nem kapunk odaát új lelki tehetséget, csak a lélekben már meglévő képesség lesz működő tehetségé.

Az előbbi fejezetben láttuk, hogy Isten látásának szükségzerű folyamánya az *Isten szeretete*, mely nem egyéb, mint

örök boldogság. Az ember számára nincs más boldogság a szereteten kívül. Sohasem szerezhethet nekünk örömet olyasmi, amit nem szeretünk. Az életnek apró-cseprő örömei mind abból fakadnak, amit kedvelünk, szeretünk. De még az egész világ bírása a szeretetben, még ez sem örök boldogság; mert a világ nem Isten s ezer világ sem ér föl Istennel. Mivel Isten látásából szükségszerűen folyik a szeretet s a lélek az igazi nagy értéket, az Istent éppen a teljes megismerés következtében már nem tévesztheti össze a kis értékekkel, a világ javaival, ezt a boldogságot sohasem vesztheti el a lélek, ez a boldogság igazán örökké tart.

4. Ez a krisztusi élet a maga teljességében; ez a kereszténység lényege, veleje: „*Valamenyien befogadják őt, hatalmat ada nekik, hogy Isten fiaivá legyenek.*” (Ján. 1, 12.) Emberré lett az Istenfia, hogy isteni életet adjon az emberiségnek: „*Én azért jöttem, hogy életök legyen és bővebben legyen.*” S azoknak ad isteni életet, akik őt hittel és szeretettel magukba fogadják. *Harnack* teológiája nem ismeri az örök élet kezdetét, sem a derekát, — csak a szeretetet magasztatja, de csak olyan szeretetet, mely a természetes lélek erejéből fakad. Ez minden lehet, csak krisztusi kereszténység nem.

5. A kath. teológia *kegyelemnek, kegyelmi életnek* nevezi a krisztusi életei. Helyes ez az elnevezés; mert a krisztusi élet Isten kegyelmének adománya. Már az apostolok teológiája is kegyelemnek nevezte a krisztusi életet.

Más szóval *természetfölöttinek* nevezi a krisztusi életet a kath. teológia. Ez is helyes elnevezés; mert az egész természet összes erőitől sem telik ki a krisztusi élet: az életnek erre a negyedik fokozatára csak Isten emelheti a lelket. De mégsem ajánlatos, hogy mindig csak *természetfölötti* élet névén emlegessük a krisztusi életet. A természettudományok korában élünk. Aki mindig a természettel foglalkozik, annak a fülében gyanúsán hangzik ez a szó: természetfölötti. A természettudomány emberei nem igen szokták belátni, hogy az anyagi természet nem a valóság összege, hogy a valósághoz odatartozik az Isten is az ő működésével, s hogy a krisztusi élet egészen természetes az Istenre és az Isten gyermekeire nézve, — ők a »természetfölötti«-ben holmi babonás miszticizmust szimatolnak. Azért, »propter scandalum pusillorum«, tán ajánlatos volna, ha a keresztény életet állandóan *krisztusi életnek* neveznők. Hadd jusson mindig eszünkbe, hogy az örök élet Krisztus áldott kezének a szerzeménye és adománya!

6. A krisztusi élet végső kifejlődésében *örök* boldogság. Ezt mondja nekünk a hit. De mit szól ehhez a tudományos biológia? Nem mond-e ellen a tudományos biológia

a krisztusi biológiának? *Herbert Spencer* tisztavízű dárvinista, s fölülrá még az ágoszticizmus álláspontján áll az isteni világrenddel szemben: ő tehát még a hitetlenség szemében is gyanún fölül álló képviselője a tudományos biológiának. S mit mond Spencer az örök életről? *„Eltekintve a zavaroktól, az élet addig tart, míg a viszony a környezettel tart; az élet tökéletessége megfelel a viszony tökéletességének; s az élet csak akkor lehet tökéletes, ha a viszony, az összeköttetés tökéletes”* Ez kissé elvont beszéd, de igaz beszéd: az élet föntartásának törvénye tényleg az, hogy az élő megfelelő környezetből él; a környezettel való összeköttetés részleges megszakítása gyengíti az életet, — lényeges, teljes megszakítása pedig megöli az életet. Eddig a való életről beszélt Spencer; de tovább már csak gondolatbeli lehetőségéről szól, természetesen a maga fölfogása szerint: *„Tökéletes összeköttetés a környezettel tökéletes élet volna. Ha a környezetben csak olyan változások történének, melyekhez az organizmus megfelelő változásokkal alkalmazkodni tudna, s ha ez az alkalmazkodási képesség soha csődöt nem mondana: akkor ez az élet örök lét, örök megismerés volna.”* (Principles of Biology 82. 88.) Mi kell tehát a biológiai tudomány szerint az örök élethez? a) *tökéletes környezet; b) tökéletes összeköttetés a tökéletes környezettel.* Az élő organizmus meghal, ha környezetében olyan változás esik, amelyhez alkalmazkodni nem tud (pl. nagy hideg, nagy hőség); de akkor is meghal, ha magában az organizmusban történik olyan változás, amelynek folyamánya az összeköttetés megszűnése a környezettel (ha pl. a gyomor nem emészt, vagy a tüdő, a szív nem működik).

Akv. sz. Tamás már 600 évvel korábban fölismerte, hogy az ész környezete az *igazság*, amely nem változik, amely tehát *tökéletes* környezet, — s ebből azt következtette, hogy a lélek halhatatlan, mert tápláló környezete, az igazság is halhatatlan.

Mit kell eszerint tartanunk a krisztusi életről a tudományos biológia szempontjából? Az Isten gyermekének sajátos életkörnyezete maga az Isten, ki a tökéletesség telje, aki-ben nincs változás, mint a fizikai világban. Íme a tökéletes, sőt a lehető legtökéletesebb életkörnyezet! Ezzel összeköttetésben lenni annyi, mint örökké élni. *Aki Krisztusban él, az élet forrásával van összeköttetésben: az élet forrásából pedig csak élet folyhat.* A földi élet folyamán történhetik az Isten gyermekében olyan változás, mely az Istennel való összeköttetést lényeges ponton megszakítja, s ekkor az Isten gyermeke kárát vallja az örök életnek: odaát azonban már öbenne sem lehetséges ilyen változás; mert az örök világosság fényé-

ben már nem tévesztheti össze az ész Istent, a végtelen értéket, a teremtett dolgok aprópénzével. Aki tehát Krisztust ismeri s öhozzája alkalmazkodik, másszóval: aki Krisztus kegyelmében hal meg, — annak a biológia szava szerint örökké kell élnie.

7. Az orvosi tudománynak az a része, melyet kórtannak neveznek, elszomorító dolgokat ad elő arról, hogy mily szörnyű módon bűnhődnek azok, akik akár könnyelműségből, akár tudatlanságból túteszik magukat az egészséges élet törvényein. Aki a tenyészeti, vagy érzéki élet ellen vét, ezért vagy az egészségével fizet, vagy korai halállal lakol. S talán a szellemi és a krisztusi élet törvényeit büntetlenül lehet lábbal tiporni? *Romanes*, a híres angol biológus, megdöbbenésének ad kifejezést amiatt, hogy a természeti törvények áthágói rettenetes módon bűnhődnek, míg az erkölcsi törvények lábbaltiprói szinte büntetés nélkül maradnak. De ez csak első tekintetre látszik így; mélyebb megfontolás alapján belátjuk, hogy a valláserkölcsei törvények megszegői, vagy megvetői százszor súlyosabban lakolnak, mint az alsóbb életfokokatok törvényeinek az áthágói. Mennél magasabb életfokozat ellen vét az ember: annál súlyosabban bűnhődik. Az erkölcsi törvények már a harmadik életfokozatnak is törvényei, amennyiben az eszes természet folyamányai; a negyedik életfokozat meg éppenséggel eszményi formában írja elő az erkölcsi törvényeket. Néha nagyon is szembeszökő az erkölcsi törvény lábbaltipróinak a bűnhődése. Az örültek házában, a kórházban, a börtönben egycsomóban láthatjuk a nyomort és büntetést, melyben a testiség, az alkohol, a harag és gyűlölet áldozatai részesek. Máskor azonban úgy látszik, hogy a valláserkölcsei élet törvényeinek lábbaltiprója büntetés nélkül marad, így pl. egy férj házasságtörést követ el. Bűnét senki sem tudja; büntársa a saját érdekében is hallgatni kénytelen. Úgy tetszik, hogy bűnhődés nélkül marad a házasságtörő, még becsületén sem esik folt a világ szemében. Ámde mindez csak látszat Minden, mégoly titkos bűn is, melyről az emberek semmitsem tudnak, belevésztik, beleégettetik a lélekbe, a lelkiismeret könyvébe, mely egyben az isteni ítélet könyve. *Minden bűn rontja a lélek minőségét, s ez a legnagyobb baj, mely az embert érheti.* Már Plató észrevette, hogy a kakia év ψυχή a legnagyobb baj a világon. Az élet isteni Szakértője, ki nem a látszat, hanem a valóság szerint ítél, azt mondja: »Mit használ az embernek, ha az egész világot megnyeri is, de a lelkének kárát vallja?« Joggal mondhatta *Förster*, az erkölcsi nevelés klasszikus írója: „*A legsúlyosabb nemi-baj a jellem megromlása, oly cselekvésmódnak a megszokása, melyet*

nem tud igazolni a lelkiismeret.” Nem a rettegett vérbaj a legnagyobb büntetés a kicsapongóra nézve, hanem *a lélek minőségének a megromlása.*

Tegyük föl, hogy igazi szakértő orvos azt mondja egy apának, aki súlyos-beteg gyermekének élete miatt aggódik: »Fiának az agyveleje annyira meg van támadva, hogy vagy meghal, vagy teljes életére hülye marad.« Micsoda gondolatok és érzelmek támadnak erre a szerető apai szívben-lélekben? Igaz, hogy a hülye is él; de csak érzéki, csak állati életet él. Az állatra nézve ez természetes, de az emberre nézve természetellenes, mert hiszen ő szellemi életre van hivatva. Hülyének lenni annyi, mint élőhalottnak lenni, s igazán nem volna csoda, ha a szerető apai szív ezt kívánná: »Ha már így áll a dolog, inkább szólítsa magához az Úr, mintsem hogy teljes életében élőhalott legyen!« . . . De mi ehhez képest még a *hitetlen*, aki elfordul Krisztustól, az örök élet szerzőjétől és ez élet törvényeinek isteni hírnökétől? Ő vak, süket és érzéketlen a legeslegfőbb életkörnyezettel szemben. Az idegbajos hülye érzéketlen az igazság birodalmával szemben: a hitetlen érzéketlen az igazság birodalmának legelső, legremekebb tartományával szemben. Nem egyéb ez, mint a hülyeségnek magasabb fajtája. Az állatra nézve nem baj az érzéki élet; de az emberre nézve nagy baj a merőben érzéki élet, mert az ember *szellemi* életre van hivatva. Arra nézve csak veszteség az életviszony hiánya önmaga és Krisztus között, aki nem ismeri Krisztust; de arra nézve gonoszság a lelki hülyeség állapota, aki készakarva érzéketlen, vak és süket az élet isteni forrásával, tanítómesterével szemben.

Huxley még az »infidel — hitetlen« szót is restelte, s azt mondta, hogy ő csak „*agnosztikus*”, aki azt tartja, hogy az Istent nem ismerhetjük meg s nem léphetünk vele összeköttetésbe. De az agnoszticizmus tudományának mi egyéb a veleje, mint a parasztos hitelenség mondása: »Én csak azt hiszem, amit látok«? . . . Ha következetes volna az agnosztikus, a tudományt is tagadnia kellene; mert nincs olyan természettudományi igazság, amelyet szemmel láthatnánk. Az agnosztikus azonban a világtól nem, hanem csak a világ *Urától* zárkózik el. Ám, a biológia szava szerint, az összeköttetés megszakítása a legfőbb életkörnyezettel — lelki halál. „*Aki nem hisz, már elítéltetett, mert nem hisz az Isten egyszülött Fia nevében.*” (Ján. 3, 18.) Mire ítéltetett? Halálra. Kicsoda olvasta fejére a halálos ítéletet? Ő maga: nem kereste eszével az összeköttetést az Istennel, s így hit nélkül halott az Isten és az örök élet számára. Él, tán fényben, jólétben,

tudományban, becsületben él, — s mégis halott; mert nincs örök élete. Élő-halott, mint a szerencsétlen hülye. De a hülyeség sokszor csapás, s nem az ember hibájának a folyománya: a hitetlenség bűne azonban mindig az ember tulajdon elhatározásának a gyümölcse, önmagaszerzette hülyesége.

Krisztusban ugyancsak szeretetreméltó módon, a szeretet kényszerítő erejével hívogatja Isten az ő eszes teremtményeit arra, hogy vele életközösségbe lépjenek. *Krisztus megvetése a legnagyobb szeretetnek megvetése.* Krisztust megvetni, Isten Fiának el nem ismerni — gonoszság. — A csecsemő, aki keresztség nélkül hal meg, nem jut örök életre. Ez óriási veszteség. De a csecsemő túlvilági élete nem kín, mert hiszen olyasmit vesztett, amit nem is ismert: a felnőtt ember hitetlensége azonban nemcsak az örök élet elvesztésének, hanem örök kínok megszerzésének is forrása, — örökre kínozza őt a gondolat, hogy örök boldogságra juthatott volna, de nem kereste a boldogság nagy kincsét, megvetette a nagy kincset, amellyel Istene akkora szeretettel megkínálta.

8. Akadnak, akik ilyenformán okoskodnak: Egy szerető Isten csak nem taszíthatja a pokolba tulajdon teremtményeit?! Isten senkitsem taszít a pokolba: *a pokol a lelki öngyilkosok lakóhelye.* Aki nem kereste az örök életet, vagy a tulajdon hibájából elvesztette az örök életet: gyilkosa a tulajdon lelkének.

9. De vájjon csupán a hitetlenség-e az, mi a lélek minőségét megrontja s az embert az örök halálba taszítja? *Harnack* nagy botránkozással írja, hogy a kath. theologia kétféle erkölcsiséget ismer: tökéletes erkölcsiséget, amely természetesen csak a szerzetesek sajátja lehet, s közönséges erkölcsiséget, mellyel még úgy-ahogy boldogulnak a közönséges hívek. *Harnack* ebben is, mint oly sok dologban, nagyot téved; mert *a kath. theologia csak egy erkölcsiséget ismer, amelynek veleje a szeretet, az a szeretet, amely megtartja a szerető Isten parancsolatait.* De a lelkek javát szolgálja a kath. theologia, mikor fölvilágosítja az Isten gyermekeit, hogy fontos isteni parancsolatoknak készakarva való megszegése akkora hiánya a szeretetnek, amelynek nyomában lelki Kalál jár, s mikor fölvilágosítja a híveket, hogy hol van a határ, amelyen túl már a lelki halál leselkedik. Az az erkölcsiség, amellyel még úgy-ahogy boldogulunk, nem nevelés tárgya, hanem bölcs irányítás és figyelmeztetés a legfőbb érdekekben, az örök élet érdekében. *Ez a minimum: a halálos büntől való tartózkodás — nemcsak a közönséges-híveknek, de a papoknak és szerzeteseknek is egyedüli óvszere a lelki haláltól.*

Minden súlyos bűn a szeretet kötelékének megszakítása Isten és ember között. A biológia szerint az összeköttetésnek megszakítása, és pedig lényeges ponton való megszakítása az élő organizmus és éltető környezete között: az organizmus halála. A szeretet kötelékének megszakítása fontos isteni törvény megsértése által a krisztusi, vagyis örök élet elvesztésével jár. Nincs tehát igaza *Romanes* biológusnak, hogy az erkölcsi törvény megszegése nem mindig jár bűnhődéssel; mert *a krisztusi élet elvesztése akkora bűnhődés, melyet a világ legszigorúbb törvényszéke sem szabhat az emberre. Az élet törvényei rettenetes bosszát állanak e törvények áthágóin!*

Aki súlyos bűnnel megölte magában az örök élet csíráját és a Krisztus-rendelte úton-módon idejekorán vissza nem szerzi azt, az a halálban marad, elveszti Istenét, ha mindjárt az egész világ birtokában volna is. Mit ér vele Isten nélkül?! . . . Isten taszítja-e őt a kárhozatba? *Önmaga* dobta ki lelkéből az örök életet, mikor a bűn rövid, érzéki örömeért, élvezetéért megszakította a szeretet kötelékét önmaga és Istene között. S ez a tudat, hogy *önmaga* okozta a baját, amelyet egy örökkévalóságon át sem tehet jóvá, kízó féreg a lelkében. Ez a pokol egyik legnagyobb büntetése.

8. Az Isten gyermekei — és a többi emberek.

1. Sz. *Pál* nagy nyomatékmal írja: »Ha tehát Krisztusban valaki új teremtménnyé lett, a régiek elmúltak; íme mindenek megújultak.« (Kor. II. 5, 17.) Mi ez az »új teremtmény« az ő legfőbb kifejlődésében? Ujjongva feleli a nemzetek apostola: *Vivo ego, sed non ego, vivit in me Christus*, — Élek én, de már nem is én, hanem a Krisztus él énbennem.« Az új teremtmény krisztusi lelkületű élő műremek. Az apostolok fejedelme királyi öntudattal írja: »Ti pedig választott nemzetiség, királyi papság, szent nemzet, megváltott nép vagytok, hogy hirdessétek annak erejét, aki titeket a sötétségből az ő csodálandó világosságára hívott. Valaha nem nép, — most az Isten népe.» (Pét. I. 9, 10.)

Mindjárt az apostolok korában észrevették a pogányok, hogy a keresztények igen elütnek a többi emberektől s *„jertium genus”-nak* nevezték el őket. (*Clemens*: »Stromata« 6. 5. 41.) S a keresztények elfogadták ez elnevezést, mert tudták, hogy ők különböznek úgy a görögöktől, kikhez a barbárokat is számították, mint a zsidóktól. Ők maguk »szenteknek«, »testvéreknek«, »Isten országának« nevezték magukat;

szemökben a »harmadik nem« nem volt egyéb, mint »az isten országa.« »A keresztények elszakadtak a zsidóktól, mert elvetették a törvényt (a mózesi szertartási törvényt); elszakadtak a görögöktől, mert utálták az isteneket; néhány elszórt községben élnek, melyeket az apostolok alapítottak s lelki és látható kötelékek fűznek össze. »Isten egyházának« nevezik magukat jóval előbb, mielőtt még a görögöktől származó »keresztény« névvel éltek.« Ezt mondja az őskereszténység egyik történetírója. (*Battifol*: »Urkirche u. Katholizismus.« 77. 78.) Biológiai szempontból ugyan mi az »Isten országa«, »az Isten Egyháza«? *Egy test, amelynek feje Krisztus, amelynek tagjai a krisztusi hívek.* „Mert valamint egy testben sok tagjaink vannak, minden tagnak pedig nem egy és ugyanaz a működése: úgy sokan egy test vagyunk Krisztusban, de egyenkint mindnyájan egymásnak tagjai.” (Róm. 12, 4. 5.) „Mert egy Lélek által mindnyájan egy testté kereszteltettünk, zsidók úgy, mint pogányok, szolgák, mint szabadok; és mindnyájan egy Lélek által iattattunk.” (Kor. I. 12, 13.) Mi tehát az Isten országa? A híveiben élő Krisztus: „*Ti pedig Krisztus teste vagytok.*” (U. o. 27.)

2. Vájjon az »Isten országa« mint *életlani organizmus*, melynek feje Krisztus s amelynek tagjai azok, akik Krisztusban újrászülettek és általa élnek, látható-e? Krisztus maga¹ lelki képen, láthatatlan módon élteti az ő híveit és tagjait, maga az életelv láthatatlan. *Nemcsak a krisztusi életelv, de minden életelv láthatatlan: a növények, az állatok, az emberek és az Isten gyermekeinek életelve egyformán érzékeink alá nem eső tényező.* Nem tudhatjuk-e tehát, hogy valaki Krisztus testének élő tagja-e, vagy sem? Bár a növény életelve láthatatlan, a biológus mégis meg tudja állapítani, hogy él-e a növény; ha az illető növény végzi a maga sajátos életfunkcióit, akkor él; de ha megszűntek a növény sajátos életfunkciói, akkor meghalt a növény. Épígy: *ha az Isten gyermeke végzi a maga sajátos életfunkcióit, akkor van benne istengyermeki élet; ha nem végzi többé a maga sajátos életfunkcióit, meghalt Isten és a mennyország számára.*

3. A krisztusi élet veleje: alkalmazkodni az éltető környezethez, az Istenhez. Az Isten gyermekei életének súlypontja Istenben van, s nem a világban, sem a tulajdon énjökben: *theocentrikus* az életök, vagyis *Isten körül forog.* Ez az, amit az Úr oly remek egyszerűséggel mondott: „*Keressétek először az Isten országát és az ő igazságát!*” Ez az »egy szükséges«, amit semmisen pótol. *Egész lélekkel keresni az Istent: ez az élet jele.*

Sokan, akik szeretik az Istent, aggódnak, félnek: tüké-

letlenségben is nagy bünt látnak, a bocsánatos bünt halált okozó súlyos bűnnek képzelik; gyötri őket az a gondolat: Isten kegyelmében vagyok-e még? Ha valaki erkölcsi bizonyossággal tudni akarja, hogy él-e az Isten számára, csak ezt a kérdést vesse föl lelkiismerete szentélyében: *Kész vagyok-e inkább mindent, még az életet is elveszteni, mintsem az Istentől súlyos bűn által elszakadni? Ha a lelkiismeret határozott igen-nel felel, ez az élet jele.*

Egész lélekkel alkalmazkodni az Istenhez — ez az Isten gyermekének élete. Eszünk alkalmazkodása Istenhez a hit. Erre nézve ez az élet kérdése: *Hiszem-e mindazt, amit Krisztus az ő szakközege, Egyháza által tanít?* Nem arról van szó, hogy valaki *mindent*, ami a hit körébe vág, *tüzetesen* ismerjen és kifejezetten higgyen, — az apostoli hitvallás, a Hiszek-e egy is elég a kifejezett hitre — hanem arról van szó, hogy készek vagyunk-e meghódolni az Egyház által tanító Krisztus előtt.

Az Úr egykor (Ján. 6.) kemény próbának vetette alá tanítványait a hit dolgában, mikor a tulajdon testét ígérte híveinek eledelül. Az apostolok kiállották a próbát; de a néptömeg nem hitt; az apostolok hittek, bár nem tudták fölfogni, hogyan adhatja az Úr eledelül az ő testét híveinek. *Most és minden időben az Oltáriszentség a hit próbája: aki e pontban hisz az Úrnak, annak nincsenek nehézségei más dolgokban. Az élő hit az Oltáriszentségben — az élet jele.* Alkalmazkodni szívvel-akarattal az Istenhez: ez az erkölcsi élet. Itt az a döntő tényező, hogy: *lelkiismeretem bírósága elé állítom-e a tulajdon én-em vágyait, hogy azokat Krisztus gondolatai s törvénye szerint megítéljem? Aki a még oly heves és sürgető vágyat is megtagadja, mielőtt észreveszi, hogy az a vágy Krisztus törvénye ellen van, abban van krisztusi élet.* Aki nem Krisztustól, hanem a világtól veszi erkölcsi elveit: *önkéntesen elválik törvényes hitvestársától s mást vesz el, mert a világi törvény ezt megengedi; aki éli világát a másnimmel való érintkezésben, mert a világban ez a szokás; aki vegyesházasságra lép s a tulajdon gyermekeit megfosztja a krisztusi hit kincseitől, mert hát mások is így tesznek; aki nem riad vissza az igazágtalan nyereségtől, mert hát szemesnek áll a világ; aki egyszóval a test bölcsesége szerint él: az meghalt az Isten számára.* »Akik test szerint valók, a testieket javallják; akik pedig lélek szerint valók, a lelkieket javallják. *A test okossága halál; a lélek okossága pedig élet és békeség.* A test bölcsesége ellensége az Istennek, mert nem engedelmeskedik Isten törvényének, mert erre nem is képes. Ti pedig nem vagytok testiek, hanem lelkiek, ha ugyan az Isten Lelke

lakik bennetek. *Ha test szerint éltek, meghaltok; ha pedig a lélek által a test cselekedeteit megöldöklitek, élni fogtok.*” (Róm. 8, 5—13.) Az aszkézis, az önmegtágadás leszólása és gyalázása a modern világban — az életvédő orvosság gyalázása, az erkölcsi élet megmételtyezése és lerontása.

4. Sokan merő átkot, rettenetes terhet látnak a rosszra való hajlamban s unják a harcot, amelyet e hajlam fészkelődő vágyai és kívánságai ellen naponta kell folytatniok. Az ilyenek test szerint okoskodnak s nem az Isten gondolatai szerint ítélnek. Az élet próba, s a próba eszköze a rosszra való hajlam. Isten nem éri be akármilyen könnyű erkölccsel; ő olyan hűséget kíván tőlünk, amelyet kemény harc igazol. *A rendetlen vágyak megtágadása a hűség próbája; de nemcsak ez: a harc érzéki én-ünk ellen a fejlődés és tökéletesedés kelléke, mert gyakorolja lelki tehetségeinket s így tökéletesíti.*

A remete-rák (*pagarus*) testében gyakran találni picike, babszemhez hasonló organizmust, melynek egy csomó győ-1, kérhez hasonló függelék csüng ki a testéből s nyomul a rák testének szövetébe. A biológus *sacculiná-nak* nevezi ezt a furcsa teremést. Nincs lába, *nincs* szeme, nincs szája, sem más szerve; ama szálak segítségével táplálkozik, melyeket a remeterák testébe bocsájt. Embrió korában sokkal különb organizmus volt ez a *sacculina*: hat lábával vígan úszkált a vízben. Akkoriban a *naaplius* névvel tisztelte meg a biológus. De idővel megnyúlik a két első lába, két hátsó lába meg eltűnik s 12 villa-alakú úszószerv lép a helyökbe. Így elváltozva vadászatra megy. Szerencsétlen órájában ráakad a remete-rákra, aki maga is félpazita, mert csiga házában lakik, — s benyomul a rák testébe, *lemond az élet küzdelmeiről s kényelemben él a rák testéből; bűnhődésül azonban elveszti úszószerveit s nyomorult parazita sacculinává lesz.* Más naupliusok fokról-fokra előrehaladnak, tisztességes héjjas-állatokká. lesznek: a *sacculina-nauplius* meg rest dologtalansága miatt nyomorékká lesz. *Ray Lankaster* szerint: »Ha valamely állat abba a helyzetbe jut, hogy fáradság nélkül kap élelmet s oltalmat, a legtöbb esetben elsatnyul, épügy, mint ahogy néhanapján a szorgalmas ember is elposványosodik, ha hirtelen gazdaggá lesz, vagy ahogyan Róma is elsatnyult, mikor a világ kincsei ölébe hullottak.« (L. *Drummond*: *Das Naturgesetz der Geisterwelt* 310.)

A megkeresztelt csecsemő a legeslegfőbb organizmus, az Isten gyermekének embriója. Nemcsak lelki tehetségek lappanganak benne, hanem ott van benne az örök élet csírája is, ott szunnyadoznak benne a hit, remény és szeretet Isteni csírái. A haladás és fejlődés olyan pályája áll előtte, melyet az összes organizmusok megirigyelhetnének tőle.

Az anyagot »vis a tergo«, külső erő mozgatja; az állat az ösztön kényszerítő ereje alatt áll: az Isten gyermeke önmagát mozgató szabad lényé lehet, ha eszének fölébredésekor az ész ítélőszéke elé állítja testi vágyait s mindent, ami méltóságával ellenkezik, megtagad az érzékiségtől. Egyszóval: testi emberből lelki emberré lehet, aki szabadon magába fogadja a legfőbb Ész gondolatait s a legfőbb Szeretet törvényeit. *Ha lemond a harcról, mellyel a szabadság és lelkiség kiküzdése jár, az érzékiség kerekedik fölül benne, testi ember marad, ki az állat életelvét követi, az érzékiség zsarnoki kommandójára hallgat. Az ilyen gyáva, kényelmes teremtmény meghal Isten és a mennyország számára: csakis az idő kérdése ránézve, hogy valamely erősebb kísértés súlyos bűnbe rántja. „Ha a test szerint éltek, meghaltok.” A bátor, kitartó harc a lélek szabadságáért — az élet jele: a munka és harc nagy törvényének mellőzésével — elsatnyulás és halál vár az Isten gyermekére.*

5. Kik állnak szemben azokkal, kik az örök élet birtokában Isten számára élnek? Mindazok, akik a) nem keresik az Istent, vagy lelkökben degenerálódva elvesztették az örök élet csíráját. Óriási a számuk, egész „világ”-oi alkotnak. Bár ebben az óriási tömegben nagyon elütő emberek vannak, közös vonásuk is van: *a világ szeretete. A világ fiai az élet súlypontját az Istenből a világba helyezik; az ő életök nem az örökkévalóság, az örök boldogulás, hanem a földi boldogulás jegyében áll: a test egészségével százszorta többet törődnek, mint lelkök életével, amelyet egyáltalán nem vesznek komolyan. Reményöket a világ javaiba helyezik: az egyik csoport a „felvilágosodás” jegyében áll, a »tudományra« esküszik, amely megadja számukra az elméleteket, hogy azok segítségével menekülhessenek az isteni hittől és a krisztusi élettörvényektől. Ilyen mentő-eszközük az Isten uralmától: az evolúció elmélete, mely az Istent kizárni igyekszik a világból, — a történelmi kriticizmus, amely mindent elkritizál, — a független, vagy laikus morál, amely megmenti az embert minden kellemetlen kötelességtől, stb. Egy másik csoport a kultúrára esküszik, amelytől mindig több és több élvezeti eszközt vár. Valamennyinek ez az evangéliuma: *szerezni és élvezni, a földet mennyországgá varázsolni. Az Istentől való elszakadást szabadságnak nevezik: az Istenben és Istenért való életet szolgaságnak bélyegzik. A világ fiainak szabadsága — gazdátlan jóság módjára élni.**

A földi hatalmak előtt kellemetlen muszájból legalább színre meghajolnak; de égi hatalom ne szóljon bele az ő életökbe, legalább komoly dolgot ne merjen követelni tőlök:

ők azt gondolják, azt mondják, azt teszik, ami nekik tetszik. *Ego-centrikus* az ő életök. A világ fia szemében tulajdon kicsi én-je a mértékadó tényező; ő önmagának az istene; ő kilép az Isten környezetéből — sa tulajdon én-jének foglyává lesz. A világ azt tartja: Boldoguljon kiki, ahogy kedve tartja! Még a dogma nélkül való hittel is megbarátkozik; de egész lelkéből utálja azt a tekintélyt, amely Krisztus uralmának a lelkek fölött komolyan érvényt akar szerezni. A világ *anti-katholikus*. Szinte ösztönszerűen megérzi, hogy ki az, aki az Isten országát komolyan veszi s Krisztusért él-hal; s az ilyent mint a világ ellenségét, mint ultramontán s klerikális szörnyet gúnyolja, támadja, üldözi.

Micsoda a „világ” a biológia szempontjából? A különbség az Isten országa és a »világ« között olyan, mint amilyen a különbség az élők világa és a holt anyag között. Az élet és a halál különbsége ez, a legnagyobb ellentét a világon. Az Isten gyermekének örök élete van, mert Krisztusban újrászületett és tevékeny összeköttetésben áll az örök élet forrásával, Istennel: a világ fia testi ember, aki nem veszi komolyan az érzékiség megrendszabályozását s nem törődik azzal, hogy összeköttetése legyen az örök élet forrásával. Hogy neki is halhatatlan lelke van, arról igazán nem tehet: ha módjában volna, valószínűleg halandóvá tenné. Tekintsük csak a legfejletlenebb alakot az Isten országából: azt a keresztényt, aki legalább minden fontos erkölcsi kérdésben hódol Krisztusnak, — és a világ legszebb alakját, a mívelt embert! Micsoda köztök a különbség? A jégvirág és az élő rózsza különbsége ez: az egyik halott az Isten és az örök élet számára; a másik él az örök boldogság nagyszerű kilátásaival.

6. Az élők minden országában előfordulnak a *torzalakok*. Ilyen torzalakok, felemás lények állanak az Isten országa és a világ között: ezek azok a szomorú alakok, kik a lehetetlenre vállalkoznak, két úrnak akarnak szolgálni, két világnak akarnak élni; rendszerint olyan emberek, akik ismerik a krisztusi élet fenséges voltát, de nincs kedvük, sem erejük arra, hogy a krisztusi hitnek és törvénynek egészen meghódoljanak, s így kétfelé sántikálnak: Krisztusnak is akarnak élni, míg nem kíván tőlök nagy áldozatot; de a világ szellemével is barátkoznak. Ilyen vegyes lények, gyászvitézek azok, kik a jámborság gyakorlatait összetévesztik a krisztusi élettörvénnyel: az istenitiszteleten szorgalmasan résztvesznek, de az önmegtágadás és a szeretet törvénye ellen minduntalan súlyosan vétének. Ezek ama „jó *katholikusok*”, akik csak kompromittálják a *katholikus* nevet, mert hamis színben mutatják be a világnak a krisztusi életet.

Minden élő organizmus a tulajdon országa számára él. A hűség az élet törvényeihez az életnek kelléke: *a meg nem alkvó hűség Krisztushoz az Isten gyermekei életének kelléke. A hűség megszegése bármely fontos dologban, a paktálás a „világ”-gal — halált jelent az Isten gyermekei számára. A hűséget Krisztushoz túlzásnak, bigottériának nevezi a »világ«: de a biológia az élet megőrzésének a kellékét látja benne.*

7. A krisztusi Egyház születésekor *szentek gyülekezete* volt. Vájjon csupa élő volt-e a kebelében? . . . A krisztusi élet a *szabadság* terméke: aki nem akarja magába fogadni, vagy nem akarja megőrizni, aki nem hódol *az egész vonalon* ez élet sajátos törvényeinek, meghal az örök élet számára. Már az apostolok korában is akadtak keresztyének, akik kűlön hittant, külön erkölctant csináltak maguknak, az élet törvényeit kényök-kedvök szerint idomították. Később sem halt ki az önkénykedők fajtája. Komoly eltérés attól a krisztusi élettörvénytől, amelyet Krisztus az ő szakközege, Egyháza által ad eléje a világnak, a halál útja; de csak istennek a mindentudósága tudja megítélni, hogy vájjon *jó-*, vagy *rossz-hiszemű-e* az eltérés és a tévedés s így halál jár-e a nyomában. Annyi bizonyos, hogy Isten országának, az élők birodalmának vannak tagjai a kath. Egyházon kívül is: *a keresztség, helyes formában kiszolgáltata, mindenütt az ajrászületés eszköze, a vágy-keresztség az egész föld kerekéségén rendkívüli eszköz az élet megszerzésére*, s akik, amennyire rajtok áll, hittel és erkölccsel komolyan alkalmazkodnak az Istenhez s olyan lelkülettel telvék, hogy készebbek mindent elveszteni, mintsem az Istentől elpártolni, — azok élnek, hozzátartoznak Krisztus testéhez, melynek ő maga a feje; míg a sok névleges katolikus a holtak birodalmának a lakója.

8. A legelemibb jog, minden egyéb jognak az alapja: a jog az élethez, az egész élethez, amely örök boldogságba virágzik ki a másvilágon. A földi életet, amely csak bevezetése az életnek, kockára szabad tenni az örök élet kedvéért; de *az örök életet soha, semmiért sem szabad kockára tenni. Jogtalanság és bűn mindaz, ami az örök életet károsítja, vagy megöli.* Semmiféle hatalomnak sincs jogában az örök életet károsítani, vagy kockára tenni. *Azért mindazok, kik a krisztusi életre való nevelést az iskolából ki akarják szorítani, a legalávalóbb merényletet követik el a gyermekek legszentebb és legelemibb joga, az örök élethez való joguk ellen.* A legnagyobb büntény a világon: az embereket elszakítani Krisztustól, az örök élet forrásától. Ha akasztófára méltók a testi élet megölői: százsorta méltóbbak az akasztófára az örök élet gyilkosai. *A legkegyetlenebb zsarnokság a világon: el-*

zárni az utat az emberek előtt az örök életre. A »világ« a vallásos iskola követelését fanatizmusnak nevezte, pedig valójában a legfőbb szabadságnak, a lelkiismeret szabadságának a joga beszél itt a »világ« zsarnoksága ellen, s éppen a vallásnak kiüldözése az iskolából a fanatizmus csúf türelmetlensége. Aki nem akar örökké élni, ám vesszen maga, de ne akarjon másokat is megfosztani a világ legnagyobb kincsétől az örök élettől.

Mit tesz nevelni? Nevelni annyi, mint életet növelni, kifejlesztetni, tökéletesíteni, úgy a tenyészeti, mint az érzéki, szellemi és istengyermeki életet. Az életnek bármilyen megkárosítása merénylet az élet ellen. Amint tűrhetetlen dolog volna, hogy az iskola süketekké, vakokká tegye a gyermekeket, vagy megölje a tenyészeti életöket; amint elviselhetetlen dolog volna, ha az iskola rendszeresen hülyeségbe taszítaná a gyermekeket még kevésbé tűrhető, hogy az iskola érzéketlenségre nevelje a gyermekeket az istengyermeki élet, dolgában. A vallás nélküli iskola életől intézmény már azért is, mert nem védi, nem ápolja az örök életet: amint hogy gyilkos az az anya is, aki éhen hagyja veszni a gyermeket, – s méginkább gyilkos intézmény azért, mert a vallás nélküli iskola igazában vallásellenes iskola, mely a vallást megveti és támadja. Igaz, hogy a hitetlenség fanatikusai farizeusi szemforgatással azt mondják: Mi csak a felekezetiességtől akarjuk megmenteni az iskolát; a vallással hadd törődjék a család! . . . Ámde ez csak az együgyűek elámitására való beszéd. Ha a krisztusi élet érték a családban: akkor az iskolában is és mindenütt érték. S ha az iskola feladata az életet növelni, kifejlesztetni, gazdagítani: legelsősorban a legfőbb életet, az istengyermeki életet, a legmagasabb lelki kultúrát kell művelnie. Krisztus nem felekezettnek az alapítója, hanem a legfőbb élet hozója, amely mindenkinek való, épúgy, miként a víz, a levegő, a nap fénye mindenkinek való. A Krisztus-hozta kath. életet felekezetiességnek csúfolni nem egyéb, mint az együgyűeket elámitani. Amint minden embernek joga van a levegőhöz, a nap fényéhez: úgy mindenkinek joga van arra is, hogy az isteni igazsághoz, az isteni kegyelemhez, az erényes élethez hozzájusson. Ez nem felekezetiesség, hanem lelkiismereti szabadság.

Ha a testi életet még fegyverrel is meg szabad védeni igazságtalan támadó ellen: méginkább szabad az örök életet minden megengedett fegyverrel megvédeni a hitetlenség fanatikusai ellen. Mindenről le lehet mondani, még az élethez való jogról is, ha a magasabb élet követeli ezt a lemondást: *de az örök életet soha semmiért nem lehet, nem*

szabad kockára tenni. Itt vége van a jogoknak; mert a jog az örök élethez a jogok joga. Még a »felekezetieskedés« papíros-kardja sem végezheti ki a jogot az örök élethez. Csak egy teheti kockára ezt a végtelen nagy jogot: azoknak a gyávasága, akik örök életre hivatalosak.

Az Isten hűséges gyermekeinek tisztában kell lenniök azzal, hogy a hitelenség szemében a vallásnak bármely megnyilatkozása »felekezetieskedés«, s a felemás keresztények szemében minden többlet, mely az ő fogyatékos vallási életükön túlmegy, hasonlóan bántó, de csak őket bántó felekezetieskedés. A hitetlenek csak akkor hagynak békét az embereknek, ha mindenki hitetlenné lesz; a hideglakatosok meg csak akkor érzik jól magukat, ha mindenki beéri az ő vize nyős és náthás vallásosságukkal. Az istengyermeki élet fön tartásának és fejlődésének a törvénye: alkalmazkodni a tulajdon éltető környezetéhez, Krisztushoz, — de nem ám a »világ«-hoz.

9. Mit bizonyít a krisztusi biológia?

1. A holt anyag a növényvilág alapja és építőanyaga; de nem az összes holt anyag emelkedik föl a növényvilágba. A növényvilág az állatvilág alapja és létföltétele; de nem minden növény lesz az állatvilág alkotó-része. A holt anyag s a növény- és állatvilág az emberiség alapja és létföltétele, s viszont, az ember meg az Isten gyermekének protoplazmája; de nem minden ember emelkedik föl az istenfiúság méltóságára. A legmagasabb organizmus tehát: az Isten gyermeke; a legmagasabb élet a földön: az istengyermeki élet.

2. Micsoda helyet foglal el az istengyermeki élet a keresztény világnézetben? Régente az volt a felfogás, hogy a föld a világ közepe s hogy minden csillag a föld körül forog s az ember a föld ura s az egész mindenség az emberért van. A Kopernikusz-féle csillagrendszer megdöntötte a geocentrikus világképet; de megdöntötte-e az antropocentrikus világfelfogást is? *Haeckelék* ujjongva igennel felelnek: A föld csak jelentéktelen zugocskája a világnak, s az ember annyi, mint egy bacillus! . . . De — sajátságos iróniája a sorsnak! — a XX. század elején föllép egy természettudós, az angol *Wallace*, akit még *Haeckelék* is nagy tudósnak kénytelenek elismerni, s könyvet ír, melyben a legmodernebb tudományos vívmányok segítségével nemcsak az antropocentrikus, de éppenséggel a geocentrikus világfelfogást védelmezi. *Wallace* könyvének ez a címe német fordí-

tásban: »Des Menschen Stellung im Weltall; eine Studie über die Ergebnisse wissenschaftlicher Forschung in der Frage nach der Einzahl, oder Mehrzahl der Welten, 1904.« Wallace szerföött érdekes fejtegetéseinek rövid tartalma a következő: A világegyetem véges; mert, ha a csillagok száma végtelen volna, az egész égbolt fényes volna. A »tejút« óriási csillaggyűrű, melynek szűk oldalát látjuk. Napunk a földdel együtt az összes neves csillagászok szerint e gyűrűnek majdnem a középpontjában van. — Az élet föltételei roppant kQmplikáltak; e föltételek a következőkre vonatkoznak: *a)* a bolygó távolsága a naptól; *b)* a bolygó tömege (kis bolygó nem tudja lekötni a levegőt; nagynak meg egészen más levegője volna); *c)* a bolygó tengelyének ferde helyzete; *d)* a víz bősége; *e)* a tenger és szárazföld eloszlása; *f)* ennek az eloszlásnak az állandósága (külömben egyszerre tönkremehetne a magasabb élet); *g)* az elég sűrű és kedvező összetételű légtenger; *h)* kellő kozmikus por a levegőben (az esőképződés és világítás miatt); *i)* a levegő villamossága. E kedvező föltételek csak a mi bolygónkon, a földön vannak” meg; más bolygók mindegyikén olyasmi fordul elő, aminek folytán alkalmatlanok az élet hordozására. *5 e kedvező föltételek olyan fizikai kivételek, hogy minden valószínűség szerint nem ismétlődnek a világegyetemben.*

Wallace fejtegetéseinek végső eredménye: »végül az a gondolat tolul elénk, hogy földünk majdnem tökéletes bizonyossággal az egyedüli lakott bolygó napunk rendszerében; továbbá: nem lehetetlen, még csak nem is valószínűtlen, hogy ama világ létrehozására, melynek egyes részei az életnek szabályos kifejlődésére utalnak, amely élet az *emberben* éri el csúcspontját, abszolút szükség volt a rengeteg és komplikált világegyetemre, olyan világegyetemre, amilyen a valószínűségben körülöttünk van.« (287. l .) Mi hát a célja a világegyetemnek? »Számptalan tömege az élő, erkölccsel és szellemmel bíró lényeknek határtalan élet- és boldogság lehetőségével.«

íme a tudomány antopo-, sőt geo-centrikus beszédje! Az élet szempontjából mindenesetre roppant fontossággal bíró égitest a mi kis bolygónk. Az elfogulatlan tudomány mindig azt vitatta, hogy a világfejlődés célja az élet és hogy az élők csúcspontja és koronája az ember. A krisztusi biológia pedig hozzáteszi még ehhez: s az ember célja — az Isten gyermeke. *Vájjon* modern vívmány-e ez a világfelfogás? *Alexandriai Kelemen* (Paedagog. I. 6.) azt mondja: »Az Isten akarata teremtő erő és ezt kozmosznak nevezzük; *akarja az emberek üdvösségét, és ezt Egyháznak nevezzük.*» Sőt már

Hermász, az apostolok tanítványa is »Pastor«-című művében azt állítja, hogy *a kozmosz az Egyházért van; s Origenész hozzáteszi ehhez: „Az Egyház a kozmosz kozmosza.”* (Comment in Joan. VI. 48.) Az Isten gyermekei országának a középpontja és célja pedig: Krisztus. *Krisztus tehát nemcsak a történelemnek, hanem a kozmosznak és az életnek is célja és középpontja.* Valóban fenséges a keresztény világfelfogás! Az igazság országa fenséges harmónia országa.

3. Néhány évtized óta, főleg azóta, hogy divatba jött az összehasonlító vallástudomány s mindent elborító árvíz-ként elterjedt a fejlődés gondolata az összes tudományágakba, bizonyos emberek körében szinte rendszerré lett az az eljárás, mely a krisztusi vallást hol innen, hol onnan származtatja. Indek, buddhisták, perzsák, egiptombeliek, görögök és zsidók, szóval az összes ókori kultúrnépek szerepelnek a képzelet-szülte »tudomány« terén, mint a keresztény hit- és erkölcs-tan kigondolói. Ez az eljárás szakasztott mássá ama dicstelen erőlködésnek, mely az életet holt anyagból akarja származtatni, hogy mindenáron kikerülje a Teremtőt. Ez az állítólag elfogulatlan tudomány abból a föltevésből indul ki, hogy isteni vallás nincs, minden vallás az emberi szellem szülöttje: mint ahogy Haeckelék szerint teremtés nem történt, hanem minden élő a holt anyagból csak úgy magától fejlődött. A theofóbia mindig hamis vágányra tolja a tudomány szekereit.

4. Micsoda a keresztény? „*Nova creatura*”, — Isten gyermeke, négy életfokozatnak a birtokosa. Micsoda az, ami az igazi keresztényt megkülönbözteti a többi emberektől? A negyedik életfokozat: az örök élet birtoka az, ami őt igazi, élő kereszténnyé, Isten gyermekévé teszi. S mi a *kereszténység*, az igazi keresztények összessége? *Élő organizmus*, egy test, amelynek feje Krisztus s éltető szelleme az Isten Lelke. Micsoda tehát a kereszténység? Valóságos, lüktető krisztusi élet. *Miként a világ is konkrét valóság, s miként a világ isteni tettnek, teremtésnek a gyümölcse: a kereszténység, a krisztusi élet, az Isten országa is isteni tettnek, a krisztusi megváltásnak a szülöttje, amely valójában nem egyéb, mint lelki teremtés.* Hittan, erkölcs-tan, bölcsélet-e a krisztusi vallás? Egyik sem. Még a biológia sem fejezi ki a kereszténység velejét. Az élettan is elvonás, tudás, ismeret az életről. Amint a természettudomány nem a természet, hanem ismeret a természetről: úgy a biológia nem maga az élet. Hittan, erkölcs-tan, stb., egyszóval a theológia ismeret a krisztusi életről, de nem maga a krisztusi élet. A kereszténység épügy konkrét valóság, mint maga az emberiség élete.

Miként a keresztény, akiben isteni örök-élet van, elüt

a többi emberektől, akikben nincs isteni kegyelem, vagyis örök-élet: úgy az Isten gyermekeinek összessége, a kereszténység is elűt az emberek-faragta vallásoktól. Miként a holt anyag nem szül életet: a természet — ideértve az emberi természetet is — a természet sem szül isteni életet. A kereszténység Krisztus isteni hatalmának és szeretetének a ténye. Az emberektől összetákolt vallások hittanok, erkölcsstanok, az emberi okoskodás termékei: a krisztusi vallásban is van hittan és erkölcsstan, mik a krisztusi élet szolgálatában állanak; de maga a kereszténység nem hittan, nem erkölcsstan, hanem krisztusi élet, Isten országa. Az emberek-csinálta hittanokban és erkölcsstanokban is van igazság, amely valóságoknak a visszfénye; de az élet törvényeit tévedésekkel tarkázzák, s csak az életbölcse ség töredékei vannak bennök: a krisztusi hittan és erkölcsstan pedig a keresztény élet hamisítatlan törvényeinek a tárháza. Eddig egyetlenegy élet-törvényt sem tudtak megmásítani az emberek: épazért az emberi önkény-gyártottá hit- és erkölcsstani tévedések életelő természettel bírnak.

Isten, lélek, halhatatlanság, a jót tenni, a rosszat kerülni kell, stb. — ezek oly valóságok, amelyek természetesen az emberek-faragta vallásokban is valóságok; az arany még a szemétdombon is arany; az igazság aranyszemcséje még a tévedések halmazában is igazság marad. Igazán nevetséges dolog volna azt mondani: az Isten gyermekei nem hihetnek az egy Istenben, mert a pogány Plató és Cicero is hitt az egy Istenben; vagy: az Isten gyermekei nem fogadhatják el a lélek halhatatlanságát, mert azt az összes pogány népek is vallják; vagy: az Isten gyermekei nem tisztelhetik az Istent, nem utálhatják az esküszegést, a hűtlen árulást, mert a pogányok is ezt teszik. Hasonlóan nevetséges dolog azt mondani, hogy, ami igaz a különféle emberi vallásokban, azt azoktól kölcsönözte a krisztusi vallás. A természetes vallás, melyre az emberi ész önmagától eljuthat, egész terjedelmében és tisztaságában megvan a krisztusi vallásban, de nem ez a lényege a krisztusi vallásnak: a természetes vallás csak az *alap*, melyen a krisztusi vallás épül; maga a kereszténység Isten-szülte élet Mikor bizonyos »tudósok« kikutatják a régi kultúrnépek vallását, szokásait, s hol itt, hol ott olyasmire bukkannak, ami valamiképp hasonló a krisztusi élet szokásaihoz, s ebből mindjárt azt következtetik, hogy ezt a kereszténység a buddhizmustól vette, amazt meg a hellenizmusból kölcsönözte, stb. — ez olyforma eljárás, mint, ha a biológus azt mondaná: *az ember a gyomrát részint a húsevő, részint a növényevő állatoktól kölcsönözte, mert az ember*

gyomra mindent megemészt; a szemét meg az összes magu-sabbrendű állatoktól lopkodta össze, mert az állatoknak is van szemök; a vérkeringést meg részint a növény-, részint az állatvilágtól nyerte, mert úgy a növény-, mint az állatvilágban előfordul a szervezetben az éltető nedv keringése, az állatoknak meg éppenséggel szívek is van, mint az embereknek. A hasonlóság még nem okozati összefüggés. »A kereszténység nem rongyszedés és nem eredetiség nélkül való ollózás. Aki ilyennek fogja föl a kereszténységet, csak magát szégyeníti meg; mert elárulja irodalmi működésének a módját.« (Zubriczky: »Párhuzamok a kereszténység és más vallások között.« 81.)

A kereszténység élet, fenséges örök élet. Életet ember-nem tud teremteni: azért a kereszténység nem is származhatott emberektől. A keresztény életről szóló tudományban is vannak eltérések, mert az emberek megismerő tehetsége különféle; de a krisztusi Egyház teológiájában a krisztusi életelvek dolgában nincs semmi eltérés, — az eltérések csak mellékes dolgokra vonatkoznak.

7. A krisztusi biológia a krisztusi élet alapelveinek a tudománya. Miként maga a kereszténység elút a többi emberektől: a krisztusi biológia is unikum, amely elút minden emberek-faragta vallás-tudománytól. Ami unikum a keresztény vallásban, az nem származhatott más vallásokból, amelyekben ismeretlen a krisztusi élet és annak az alapelvei.

De bármennyire magábanálló unikum is a krisztusi biológia, miként láttuk, összes alapelvei megegyeznek a tudományos biológia elveivel, amelyeknek ismeretére csak a legújabb időben jutott el a tudomány. Még feltűnőbb dolog, hogy az Úr Jézus, az isteni élet szerzője maga is, meg az ő apostolai is a biológia nyelvén beszélnek, mikor a krisztusi élet alapelveit adják elő, és pedig akkora precizitással, amelylyel akkoriban senki a viiágon nem tudott beszélni az élet alapelveiről. Ki ismerte Krisztus korában azt a törvényt, hogy élő csak élőtől származik; hogy az élet főtartásának a törvénye: a tevékeny összeköttetés a sajátos környezettel; hogy az összeköttetés a tökéletes, nemváltozó környezettéi — örök élet, stb.? . . . A krisztusi biológia egymaga is a keresztény vallás isteni eredetét igazolja.

Kettős szó beszél a krisztusi vallás igazságáról: az *Isten* szava és a *természet* szava, mely mintegy visszhangja az isteni szónak. S e kettős szónak eredője: az *igazság* fenséges dallama.

10. Az élet csatornája.

1. Az Isten gyermekeinek élete Krisztus. De hogyan kapták tőle az életet? Az apostoli hitvallás ezt mondja Jézusról: »Aki fogantaték Szentlélektől, *szülétek Szűz Máriától.*» Az élet csatornája: *Szűz Mária*; az ő révén kapta a világ a legnagyobbat: az örök életet.

2. Szűz Mária tiszteletének az ellenségei ezt mondják: Szűz Mária csak fizikai eszköze a megtestesülésnek, mint akár Dávid, vagy Uriás felesége, s ez okból semmiféle különös tisztelet sem illeti meg őt. Mit mondanak erre az isteni kinyilatkoztatás tényei? Mit szól ehhez a krisztusi Egyház hite?

Sz. *Jusztinus* 120—163-ig élt Palesztinában, a kereszténység bölcsőjében; *Tertullian* 160—240-ig Rómában és Afrikában; sz. *Ireneusz* 120—200-ig Kisázsziában és Lyonban, Galliában. Ez utóbbinak sz. *Polykár*p, sz. János apostol tanítványa volt a tanítómestere. Három ilyen előkelő s különböző helyeken élő férfiú ugyancsak elég hiteles tanti arra, hogy tanúbizonyságot tegyenek bármely pontban az Egyház hitéről. S sz. *Jusztinus* így ír Szűz Máriáról: »Tudjuk, hogy ő (Krisztus) minden teremtmény előtt az Atyától jött ki, az ő akarata és hatalma által, . . . és Szűz által lett emberré, hogy ugyanazon az úton jöjjön a megváltás, amelyen a kígyó révén az engedetlenség jött. *Éva mint szűz fogadta magába a kígyó szavát, és engedetlenséget és halált szült: Száz Mária pedig hittel és örömmel fogadta az angyal örvendetes üzenetét, hogy az Úr Lelke reászáll, a Magasságbeli ereje megárnýékozza őt s a Szent, aki tőle születni fog, Istennek a Fia, mire ő így felelt: Legyen nekem a te igéd szerint.*« (Just.: Dial. c Tryph. 100.) *Tertullian* meg ezt mondja: »Isten az ő képét és hasonlatosságát, melyet az ördög hatalmába kerített, ugyanolyan módon foglalta vissza a maga számára. *Évába az ige, mely halált szült, nyert bebocsátást, mikor még szűz volt. Azért kellett az Isten Igéjének is, amely új életet szül, Szűzbe bemennie, hogy azok, kik a női nem által romlásba jutottak, ugyancsak a női nem által jussanak vissza az üdvösség útjára. Éva hitt a kígyónak: Mária hitt Gábelnek. A hibát, melyet az egyik hitével (a sátnak) elkövetett, jóvátette a másikkal a hite (aki Istennek hitt).*» (De Carn. Christ. 17.)

Sz. *Ireneusz* pedig így nyilatkozik erről: „*Következőleg Szűz Mária engedelmesnek találtatott, mikor így szólt: ime a te szolgálóleányod, oh Uram! legyen nekem a te igéd sze-*

rint! De Éva engedetlen volt, mert nem engedelmeskedett, mikor még szűz volt. Miként ő, bár Ádámban férje volt, még száz volt, . . . megszegte az engedelmisséget s ezáltal a maga és az egész emberiném számára a halál oka lett: úgy Mária, aki kiszemelt férjével egybekelve száz maradt, engedelmisségével önmaga és az egész emberiség számára az üdvösség oka lett . . . Mikor az Úr a világra jött, a holtak között az elsőszülött volt; midőn pedig az ösziyákat kebelébe fogadta, újraszülte őket az isteni életre, s így az élők forrása lett, ép-úgy, miként Ádám a halandók elseje. Ezért Lukács is Ádámig vezette vissza az Úr nemzetségfáját, amivel jelezte, hogy ő szülte újra az ösziyákat az élet evangéliomára, s nem ők szülték őt az életre. Ekként a csomót, amelyet Éva engedetlensége kötött meg, feloldotta Mária engedelmissége. Amit megkött Éva hitetlensége, azt föloldozta Mária az ő hitével.” (Adv. Haer. III. 22. 34.) Továbbá: »Miként Évát egy angyal (a sátán) beszéde csábította el, hogy eltérjen Isten szavától az ő engedetlenségével: úgy Mária is angyal révén kapta az örvendetes üzenetet s méhébe fogadta az Istent engedelmisségével az Isten szavával szemben. S ha az egyik engedetlen volt Istennel szemben, a másik ösztönzést nyert az engedelmisségre, úgy, hogy Szűz Mária megszabadítója lett a szűz Évának. Ahogy egy szűz által a halál zsákmánya lett az emberiném, ugyancsak egy szűz által nyert üdvösséget; egy szűz engedelmissége jóvátette a másik szűz engedetlenséget.« (U. o. 19.)

Honnan származik a II.-dik század e három írójának egyező tanítása? *Csak közös forrásuk lehet; s ha tekintetbe vesszük, hogy sz. Jusztinusz megtérése húsz évvel sz. János apostol halála után történt, ez a közös forrás nem lehet más, mint az apostolok tanítása.* Utóbb még kifejezőbbé lett e tanítás: a IV.-dik század atyái alig találnak szavakat Szűz Mária magasztalására. Csak egyet idézek közülök: „Ő az, akinek Éva volt a jelképe, mikor rejtélyes szóval az összes élők anyjának a nevére kapta. . . . Csodálatos volt, hogy Éva bukása után kapta ezt a nagy nevet. Test szerint mindnyájan Évától születünk; de igazában csak Mária hozta az életet a világba, úgy, hogy élöket szült, az élők anyja lett, s azért Mária kapta ama rejtélyes szóban az élők anyjának a nevére . . . Még valami csodálatos dolgot kell e két asszonyban, Évában és Máriában megfigyelnünk: Éva az emberiség halálának oka lett, Mária az emberiség életének az oka . . . Az életnek kellett uralkodnia a halál helyett; le kellett győzni a halált, mely asszony által jött: az asszony által jött ismét az élet.« (Sz. Epifánusz.) Szinte közmondássá lett a IV.-dik

században, hogy: „Éva útján a halál, Mária útján az élet.”
(Sz. Jeromos.)

4. Az apostolok korától kezdve szokásban volt a paralelizmus Éva és Szűz Mária között, miként már sz. Pál is párhuzamot vont Ádám és Krisztus között: a megváltás megfelelt a bukásnak. *Évának* nagy szerepe volt az emberiség bukásában: *az ő hitetlensége és engedetlensége* volt az oka Ádám és az egész emberiség bukásának, mely az örök élet elvesztésével járt. Szűz Mária Évához hasonló, de ellentétes szerepet játszik az emberiség életében: *az ő hite és engedelmessége hozta Krisztust, az élet forrását.* A II.-dik század atyái semmitsem tudnak arról, hogy Szűz Mária csak fizikai eszköze a megváltásnak; *ők tevékeny résztvételt tulajdonítanak Szűz Máriának a megváltásban, miként Évának is tevékeny része volt a bukásban.*

De hát tegyük fel, hogy Szűz Mária csupán fizikai eszköze volt a megváltásnak, mint a holt és érzéketlen fa, melyen Krisztus meghalt a Kálvárián! Vájjon ebben az esetben is nem volna-e tiszteletre méltó? Krisztus híveinek kegyelele mindazt nagy tiszteletben tartotta, amivel az Úr földön jártában-keltében érintkezett: tisztelte a földet, amelyet Jézus lába taposott, — a sírt, amelyben szent teste feküdt, — a szegeket, a töviskoronát, a keresztet, amely pedig előbb a gyalázat fája volt. Volt idő, mikor a keresztények kegyelele százados háborúkra buzdult a Szentföld birtokáért. Krisztus keresztfájának minden egyes szilánkja kincs a hívők szemében. Hát vájjon az a Szűzanya, kinek szeplőtelen méhében az Úr kilenc hónapig lakott; az a test, melytől az Úr testét vette, melyből táplálékát merítette, mint kised, — nem volna tiszteletre méltó? . . . S mennyivel nagyobbak kell még lennie iránta tiszteletünknek, ha meggondoljuk, hogy abba a bensőséges viszonyba, melyben Szűz Mária Szentfiával volt, a hit, engedelmesség, szeretet és óriási szenvedés vegyült? *A keresztnek szent fája holt és érzéketlen volt; de a Fájdalmas Anya, ki a keresztfa tövében állott, nem volt holt és érzéketlen, hanem szerető anyja, kinek szíve végigszenvedte szerelmes Fiának összes kínjait.* Soha nem volt még anyja, ki jobban szeretett, s épazért soha nem volt anyja, aki többet szenvedett, mint a Fájdalmas-Anyja a kereszt tövében. Mennyi résztvét, aggodalom, gondoskodás és fájdalom, a szeretetnek mekkora tőkéje szükséges ahhoz, hogy egy anyja megérdemelje az igazi anyja tiszteletre méltó nevét! Szűz Mária szívében tengernyi fájdalom gyűlt egybe; ha valaki, akkor ő megérdemli az anyja nevét és „tiszteletét. Nem is ember, kit a Fájdalmas-Anyja képe meg nem indít, tiszteletre nem buzdít.

Igazán csodálatos az az elfogultság, amely még oly nyilvánvaló dolgot sem akar meglátni, amilyen a szent Szűzanya Kálvária-járása. Mi volna nekünk maga az Úr Jézus az ő' Kálvária-járása és keresztye nélkül? Szenvedésével markol ő lelkünkbe, nyeri meg szeretetünket. És a legjobb Anya tengernyi fájdalma meg hidegen hagyja minket, mikor ezt a fájdalmat épügy mi okoztuk bűneinkkel, mint ahogy Jézusnak a kinszenvedését?!

5. Mikor a régi atyák párhuzamba állították az emberiség bukását és megváltását, szemökbe ötlött, hogy a bukásban hárman szerepeltek: a kígyó, az asszony és a férfi, s hogy a megváltásban is ugyancsak hárman működtek közre: az angyal, az asszony és a második Ádám, — s e két kép szembeállításakor eszökben volt az első messiási ígélet: „*Ellenkezést vetek közötted és az asszony között, a te ivadékok és az ő ivadéka között; ő (az asszony ivadéka) megrontja fejedet, és te sarka után leszelkedel.*” (Móz. I. 3, 15.)

Kezdetől fogva azt tanítja a krisztusi theológia, hogy az ősszülőket Isten mindjárt a teremtéskor a kegyelem állapotába helyezte, vagyis megajándékozta az örök élet csirájával. Ha az ősszülők kiállották volna a próbát, hűségök jutalmául nemcsak maguk maradtak volna az örök élet birtokában, de utódaik is megkapták volna Istentől ezt a nagy, drága kincset, amellyel testi halhatatlanság is járt volna. Vájjon kisebb lehet-e a második Éva az elsőnél? Lehetetlen, hogy Ádám hitvestársa, *az emberiség testi anyja különb volna, mint a második Éva, ki öröktől fogva Istenanyjának a méltóságára volt kiszemelve.* A paralelizmusnak a két Éva között logikai folyománya, hogy *Szűz Mária legalább is olyan kiváltságban részesült, mint az első Éva: létének első pillanatától kezdve az isteni kegyelem birtokában volt.* Ez pedig nem egyéb, mint a *szeplőtelen fogantatás* isteni kiváltsága. Ha ellenkezés van a kígyó és az asszony között, akinek Fia megrontja a kígyó fejét: akkor egy pillanatig sem lehet az az asszony a bűnbeesésből kiáradó átok alatt, nem lehet a bűn által az ördög szolgálója. S mi történik? Mikor az angyal megviszi Szűz Máriának az isteni izenetet, hogy ő lesz az Isten anyja, ily szavakkal köszönti: „*Üdözlégy, malasztal teljes!*” (Luk. 1, 28.) Aki malasztal teljes, abban nincs, nem lehet bűnfolt. Sz. Ágoston a régi atyák közvéleményét fejezi ki, mikor így szól: „*Mindnyájan vétkeztek, kivéve Szűz Máriát, ki az Úr becsülete miatt szóba sem jöhet, mikor bűnről van szó.*” (De nat. et grat. 42.) A szeplőtelen fogantatás unikum, kivétel, Szűz Mária kiváltsága, — de nem kivétel az üdvösség ökonómiájában, amelyben minden kegyelem

Krisztusból mint az élet forrásából fakad: Szűz Mária kiváltsága is Fiának a szerzeménye és adománya. Ő az egyedüli fiú, aki már anyja előtt létezett s akinek módjában volt édesanyját kedvére földíszíteni: s ő szeplőtelenné tette édesanyját. A józan ész szerint úgy illett, hogy szent legyen testében és lelkében az, akitől maga a Szentség emberi testét vette.

7. Szűz Mária nagyságának és méltóságának egész teljét ekként örököltette meg *Máté* evangélista az evangéliom rövid, klasszikus stíljében: „*Mária, kitől született Jézus, ki Krisztusnak nevezetik.*” (1, 16.) Szűz Mária nagysága az a páratlan méltósága, hogy ő *Istenanyja. Száz és anya*, — ez a kettő díze a női nemnek. Ezt a kettőt egyszemélyben csakis az isteni mindenhatóság egyesítheti. S az istenanyja Szűzanya. Istenanyjának a méltósága akkora, hogy határt szab magának az isteni mindenhatóságnak. Bármennyire erőlködik is az emberi képzelet, ennél nagyobb, de még ezzel egyenlő méltóságot sem tud elképzelni. Ez a nagyság netovábbja a teremtmény részére. Maga ez a méltóság tisztára isteni adomány, amely azonban Szűz Máriát az összes teremtmények fölé emelte, még a legfőbb angyalok fölé is. S azt a tényt, hogy Szűz Mária istenanyja, tudták és hitték az apostolok és első hívek is; hiszen beletették a hitvallásba is: „*ki születtek Száz Máriától,*” — de csak a harmadik század elején használja *Origenesz* a „*theotokosz — Deipara*” szót, amely körül *Nesztoriusz* a IV.-dik században akkora háborúságot támasztott. *Nesztoriusz* barátja, *Antióchiai János* azt írja: »Az Egyháznak egyik tanítója sem vetette el ezt a nevet; számos és előkelő egyháztanító használta, s akik nem használták, legalább nem támadták.« (L. H. *New mann*: Die hl. Maria 62. 1 .) *Nesztóriuszék* a racionalizmus módszere szerint jártak el, amely boncoló eszköznek használja az észet a krisztusi igazságok földarabolására és megsemmisítésére, így okoskodván: Szűz Mária ember volt; embertől pedig csak ember születhetik: tehát Szűz Mária csak embernek anyja, mert csak az emberi Krisztus született tőle. Am ezzel szemben méltán így beszéltek Szűz Mária istenanyjai méltóságának a védői: A csecsemő lelke sem származik anyjától, s mégis, az emberi anya nem testet, hanem embert szül a világra; Szűz Máriától Krisztus született, aki öröktőlfogva Isten: tehát Szűz Mária az Isten anyja. Krisztusban egy személyben egyesül az isteni és az emberi természet; gondolatban elválasztjuk a kettőt, de a valóságban nem, s az, aki Szűz Máriától született, Istennek a Fia.

431-ben az *efezusi* egyetemes-zsinaton védelmezte meg

az Egyház Istenanyjának a megtámadott méltóságát. Jellemző, hogy a nép szívszorongva várta a zsinat döntését és örömben fáklýásmenetben kísérte haza a zsinat atyáit. Az atyák minden szépet és nagyot elmondtak az Istenanyjáról, sohasem félték attól, hogy túloznak, mert hisz maga az Isten odáig ment Szűz Mária fölmagasztalásában, hogy ember azon túl nem mehet. Csak egyet nem tulajdonítottak neki soha: isteni tulajdonságokat (öröktőlvaló, mindentudó, mindenható, stb.). Jaj volt annak, aki Szűz Máriát kisebbiteni merete: az atyák irgalom nélkül nekimentek a támadónak s ugyancsak kurtán bántak el vele. Így tett sz. Jeromos Helvidittszal, sz. Epifánusz Apollinárisszal, 52. Cyrill Nesztóriusszal, sz. Ambrus Bonoszusszal. A *protestantizmusé* a szomorú dicsőség, hogy elvből ellenzi és támadja, háromszáz év óta szakadatlanul rágalmazza az Úr Anyjának tiszteletét. Minden nép, amely megbecsüli önmagát s amelyben eszményi lelkület lakozik, tiszteli az ő nagyjait. A közömbösség, vagy éppen séggel megvetés az erény hőseivel szemben nem egyéb, mint közömbösség és megvetés magával az erénnyel szemben, melyet a nagyok képviselnek.

»Tejük föl, — így ír a XIX.-dik század egyik legnagyobb szelleme — hogy ősszüleink helyálltak volna a kísértésben s egyszersmindenkorra átszarmaztatták volna utódaikra a nyert kiváltságoknak teljes s úgyszólván jogszerű birtokát, melyeket Isten engedelmességük jutalmául ígért: kegyelmet a földön s dicsőséget odaát! Lehetséges volna-e, hogy ezek az utódok, akik nemzedékről-nemzedékre jámborságban és boldogságban éltek volna földi hazájokban, valaha megfeledeztek volna jótevőikről? Nem követnék-e jótevőiket gondolataik az égbe s nem ülnék-e meg emléköket a földön? *A kísértés története, a kígyó ravaszsága, az ősszülök állhatalos engedelmsége, Évának hűséges vigyázata és gyengéd tisztasága, a fontos győzelem — nemzedékeknek szabadsága és üdvössége — mindez folyton- hálás emlékek tárgya volna. Így kellett volna a dolgoknak történniök.*« (L. ti. *Newmann: Die hl. Maria* 50— 1 .) Ami nem lett tényyé az első Évában, örvendetes tényyé lett a második Évában. *Népében szokatlan volt a szüzesség fogadalma: ő, bizonyára a Szentlélek sugallatára, szüzességet fogad, s még az Istenanyjának méltóságát sem fogadná el szüzessége árán. Ő hisz az isteni követ szavaiban, mert isteni üzenetben még a kételkedést is Isten megbántának tartja, amitől százszorta jobban irtózik a lelke, mint a haláltól. Ő engedelmeskedik, mert életének az a pro grammja, hogy o „Istennek szolgáló-leánya”, s ehhez az engedelmséghez még a legnagyobb szegénységben, a nyomorult istállóban, az üldö-*

zések tüzeiben, a fájdalom tengernyi mélységében sem lesz hűteten. Bár vérzik a szíve, mégis vonakodás nélkül vállalja mindazt a kint, amely Isten-anyai méltóságával jár. Zokszó nélkül osztozik Fia gyalázatában és kínjában a kereszt tövében. Fájdalom nélkül szülte Szentfiát, de őáltala óriási kinnal szüli az életre Krisztus híveit. . . . Micsoda elfogultság, micsoda lelki törpe-ség kell ahhoz, hogy valaki ekkora lelki nagyság előtt meg ne hajoljon?! . . .

8. Szűz Mária nagysága Fiához való viszonyából fakad: Isten-anyai méltósága miatt ékesítette föl őt páratlan kegyelmeivel az Isten; Isten-anyai méltósága adott neki alkalmat a hit, az alázat, az áldozatos szeretet hősi tetteire; isten-anyai méltósága szabja meg *hozzánk való viszonyát* is.

Az Úr mennybemenetele után ilyen képet ad Krisztus Egyházáról sz. Lukács: „*Mindnyájan állhatatosak valónak az imádságban az asszonyokkal és Máriával, Jézus anyjával.*” (Apóst. csel. 1, 14.) így szállt le rajok a Szentlélek. A születő Egyház tagjai mint a gyermekek gyülekeznek az Or anyja köré, — s ez a kép állítja elénk leghívebben Szűz Mária viszonyát Krisztus Egyházához.

Krisztus hívei, akik öbenne újraszülettek és őt szeretik, egy testet alkotnak, amelynek feje maga Krisztus. Mindaz, akinek lelkében krisztusi élet van, ezt az életet az örök-élet egyedüli forrásából, Krisztustól nyerte. *De kétségbevonhatatlan tény, hogy Krisztust Szűz Mária útján kaptuk, amiért is Szűz Mária minden hívőre nézve az élet csatornája. Az örök-élet szempontjából tehát Szűz Mária minden hívőnek lelki anyja.* Soha katolikus ember nem mondhatja, hogy Szűz Mária a kegyelem forrása; de soha katolikus ember nem tagadhatja, hogy Szűz Mária az élet csatornája, mert őáltala kaptuk Krisztust, az élet forrását. — Mikor a haldokló Üdvözítő Szentanyjára tekintve végső akaratakép így szólt sz. Jánoshoz: „*íme a te anyád!*” (Ján. 19, 27.) maga rendelte híveinek anyjokul az ő Szentanyját. Az atyák sz. Ágostonnal az élőkön mindig úgy értelmezték Jézusnak e szavait, hogy János a kereszt tövében Krisztus valamennyi hívének a képét viselte s öbenne valamennyi hívő anyjául kapta Szűz Máriát. Krisztus hívei családot alkotnak, amelyben nem hiányozhatik a gondos és szerető családanya.

9. Az apostolok körében imádkozó Istenanyja egyben elénk tárja Szűz Mária szerepét Krisztus Egyházában. Amint földi életében is a jóságos szeretet anyja volt s a szükségét szenvedőkön segített (Ján. 2.): úgy a mennyei dicsőségben is szüntelen *imádkozik, könyörög, közbenjár Szentfiánál az egész világért.* Lényegesen más Krisztus és Szűz Mária mű-

ködése az Egyházban. *Krisztus megszerezte az életet és beledadja azt a lelkekbe: az ő működése teremtő és megszentelő, tehát belsőleges. Szűz Mária működése külső: ő könyörög, de könyörgése, csak Fiának a „Legyen!”-szavával ér célt, amely által minden lett. Innen van, hogy Szűz Mária neve seholsem szerepel a szentségek kiosztása alkalmával.*

Sz. Alfonz azt mondja: »isten nem ad kegyelmet, csak Szűz Mária által.« A testi embernek ez keményen hangzik; ámde a szentek logikája kissé magasabban jár a testi emberek eszénél. Szűz Mária útján kaptuk Krisztust, a kegyelem forrását s öbenne minden kegyelmet. Tehát azok, akik nem tisztelik Szűz Máriát, nem kapnak kegyelmet? Szó sincs róla! „Meváltónk meghalt a pogányokért, akik őt nem ismerték, s anyja könyörög a keresztényekért, akik őt nem ismerik, könyörög értök Fiának az akarata szerint, s ha egy lelket meg akar menteni az ő Fia, ő mindjárt könyörög e lélekért. Fia akar anyjának az imádságára, s anyja imádkozik Fiának az akarataira.” (F. Newmann: Die hl. Maria 94. 1.)

Nem igaz, túlzó tanítás, hogy Szűz Mária tisztelete szükséges az üdvösségre: Krisztus kegyelme az egyedüli szükséges eszköz az örökéletre. De, ha a szeretet hiánya kizárja az embert az üdvösség hónából; ha az is súlyosan vétkezik, aki egy koldust, vagy utcaseprőt gyűlöl és súlyosan gyaláz: akkor hogyan lehetne reményök az üdvösségre azoknak, akik Krisztus anyjával szemben megszegik a szeretet törvényét? Nincs olyan nemes fiú a világon, akire nézve közömbös volna az, hogy tiszteletben, vagy becsmélésben részesül-e az ő nemeslelkű anyja: Krisztus nem lesz az egyedüli kivétel, aki egykedvűen venné Szentanyjának a tiszteletét, vagy ócsárlását.

A szeretet épűgy túlzásra hajló, mint a gyűlöletedé százaszorta jobb a szeretetben, mint a gyűlöletben túlozni — az Úr anyjával szemben. Való tény, hogy a századok folyamán akadtak teológusok, akiknek meggondolatlansága hamis és izléstelen dolgokat írt Szűz Máriáról; de az Egyház sem zsinatain, sem a misekönyvben, sem a Breviáriumban soha ilyen hibába nem esett.

10. A protestánsok panaszkönyvének leltár-jellegű állítása, hogy Szűz Máriának a kath. Egyházban dívó tisztelete háttérbe szorítja Krisztust. E panaszra *Newmann*, a híres angol konvertita, ekként felel: »Ha Európára nézünk, azt találjuk, hogy általában azok a nemzetek és országok vesztették el a hitet Krisztus istenségében, amelyek föladták Szűz Mária tiszteletét; ellenben azok az országok és népek, amelyek kiválóan buzgólkodtak Szűz Mária tiszteletében, megőrizték az igaz hitet. Hasonlítsuk össze a kálvinistákat a görögökkel,

Franciaországot Németország északi részével, a protestáns és kath. községeket Írországban! *A kath. Egyházban Szűz Mária nem vetélytársa, hanem szolgálója az ő Fiának: őrizte őt gyermekkorában és a vallás történetének folyamán.* Nyilvánvaló történeti igazság van Fáber szavaiban: »Jézus elhomályosul, mikor Szűz Mária háttérbe szorul.« (Die hl. Maria 86—.) E történeti ténynek ez a magyarázata: Szűz Mária egész nagysága Fiához való viszonyából fakad. *Aki elismeri Szűz Mária nagyságát, egyben elismeri az ő Fiának az istenségét. Szűz Mária igazi tisztelete Krisztus istenségének a megvallása.* Való tény, hogy, mikor elhomályosul a lélekben Szűz Mária alakja, egyben elhomályosul Krisztus istensége is. Már a IV. században fölismerete ezt *Náziáni sz. Gergely:* »Aki az Isten anyját el nem ismeri, eltávolodik az istenségtől.«

11. Időről-időre akadnak rosszakaratú emberek, kik a Szentírás szavaival akarják lerontani Szűz Mária méltóságát. *Máté 1, 25.* olvassuk: »És nem ismeri vala őt, mígnem elsőszülött fiát szüle.« *Máté 13, 55.* — *Márk 6, 3.* — *Jakab, József, Simon, Júdás, Jézus testvéreiként (αδελφοί)* említettnek: — tehát Szűz Mária nem volt szűz, — mondja a rosszakarat. De nézzünk szembe vele! A *Királyok II. k. 6, 23.* olvassuk: »Mikolnak nem lett fia halála napjáig.« Sz. Jeromos és sz. Ágoston erre azt mondják: holta után mégkevésbé lett fia. — *Mózes I. 8, 7.* alatt ez van a Szentírásban: »Aholló nem téré vissza, míg a víz föl nem szárada a földön.« Később még kevésbé tért vissza. — *Máté 1, 18—19.* elmondja, hogy József, mikor észrevette Szűz Mária áldott állapotát, titkon el akarta őt bocsátani magától, s csak az angyal fölvilágosítására, hogy Szűz Mária a Szentlélektől fogant, állt «l e szándékától. Mikor az evangélista azt mondja: »Nem ismeri vala meg őt, mígnem elsőszülött fiát szüle,« — ezzel csak azt fejezi ki, ami nem történt, de távolról sem akarja azt mondani, hogy azután megismeré. Ezt kizárja úgy Szűz Mária, mint sz. József jelleme. *Lukács 1, 34.* szerint Szűz Mária szüzességi fogadalmat tett (»Miképen leszen ez, holott férfiút nem ismerék?), még mielőtt tudta volna, hogy Isten őt Szentfia anyjának a méltóságára akarja emelni. Hogyan lett volna hűtlen fogadalmához e páratlan méltóság elnyerése után? . . . Sz. Józsefet az evangéliom „*igaz*”-nak nevezi, kinek legfőbb törekvése Isten akaratát teljesíteni. Hogyan mert volna ez a gyengédlelkű férfiú házasság-jogokat követelni attól, ki az Isten Fiának anyjává lett?! . . . Az „*elsőszülött*” szó sem mondja azt, mintha Szűz Máriának másod-, vagy harmad-szülöttje is lett volna. 1848-ig az ősiség dívott házánkban: az ősi vagyont a legidősebb fiú örökölte. Ha vala-

mely nemes családnak első gyermeke fiú volt, megszületett a majoreszkó, s az *elsősülött jogaiba lépett akkor is, ha nem volt több testvére. A zsidóknál az elsősülött volt a család feje*; aki még anyjának is parancsolt. Máté a zsidóknak írta evangéliomát, akiknek szemében nagy dolog volt az elsősülöttség, — azért emeli ki Jézus elsősülött voltát, ki új, lelki családnak a feje. (Róm. 8, 29.)

Jézus „testvérei” — az ő *rokonai*. A magyar fordító nagyon helyesen „*atyafiak*”-nak nevezi őket. Mikor a magyar azt mondja: »bátyám«, vagy »húgom«, — nem mindig ért édes testvért. A magyar, német, zsidó, stb. az *egész rokonságra* kiterjeszti a »testvér« elnevezést. Kik voltak Jézus „testvérei” P Máté 27, 56. szerint *Jakab* és *József*, Mária fiai. Ez a Mária Ján. 19, 25. szerint Szűz Mária „*nővére*”, vagyis rokona. Kleofás (Alpheus) felesége. Hegeszippusz szerint ez a Kteofás sz. József testvére. *Júdás* maga *Jakab* »testvérének« mondja magát levelében. Mivel Márk 6, 3. versében József és Simon együtt említetnek, vagy édes testvérek, vagy unokatestvérek voltak. A »testvérek«-ből csak a tudatlanság, vagy rosszakarat kovácsol fegyvert Szűz Mária méltósága ellen.

12. A nap mindjárt fölkelte után megvilágítja a földet; de mennél magasabba hág, annál jobban érezni a melegét. A tisztelet gyökere a nagyrabecsülés. Szűz Máriát mindjárt kezdetben nagyrabecsülte az Egyház; már az apostoli korban fölismerték az ő fontos állását az üdvösség háztartásában. S mennél jobban elmélyedtek a jellemébe és szereplésébe, annál jobban tisztelték. A IV. század nagy egyházatyái már nem győznek betelni Istenanyjának a magasztalásával. S ez a kiváló Mária-tisztelet ismertető jele Krisztus Egyházának.

Maga a szent Szűzanya is isteni sugallatból előre tudta, hogy kiváló tisztelet tárgya lesz Krisztus igaz hívei szemében, mikor a „*Magnificat*” remek himnuszát rögtönözte: »Magasztalja az én lelkem az Urat és örvendez lelkem az én üdvözítő Istenemben. *Mert megleltette szolgálójának alázatosságát; íme mostantól fogva boldognak hirdet engem minden nemzedék. Mert nagy dolgokat cselekedett nekem a Hatalmas.*” (Luk. 1, 46—.) Maga ez a jóslat is eszményi nagy léleknek a vallomása. Mária mint Jézusnak, az élet szerzőjének és forrásának Szentanyja, az élet csatornája. S az élet csatornája egyben az emberinem büszkesége és legszebb virága.

V. SZAKASZ.

A krisztusi kinyilatkoztatás jellegéről.

1. Az Úr Jézus fenséges tanítása.

1. Az ember keresi az igazságot, amelyet bizonyítékokkal támogat. Sokszor azonban még akkor is bizonyos aggodalom marad az emberben, ha azt hiszi, hogy megtalálta az igazságot. Innen származik egy *Cicero*, egy *Plútó* ilyfajta szólásmódja: — „*Esse videtur*”, — δ ο κ ε ῖ α ο ι — „*Úgy látszik; úgy tetszik.*” Krisztusban maga az *Igazság* nyilatkozik meg. Ő nem keres, nem ingadozik, még csak nem is bizonyít: Ő mond, kijelent, kinyilatkoztat. „5 *álmélkodának az ő tudományán, mert hatalom vala az ő beszéde.*” (Luk. 4, 32.) „*Soha ember így nem szólott, mint ez az ember.*” (Ján. 7, 46.) Az Úr Jézus tanításának a *módja* is elütő volt az emberi tanítók beszédjétől; de méginkább fölülmúlta tanításának a *tartalma* az emberi bölcseséget. Krisztus iskolájában, röviden kifejezve, ketőt találunk: *ismerni és szeretni*.

Soha azelőtt nem ismerték úgy az emberek az Istent, az embert, a világot, az embernek és a világnak Istenhez való viszonyát, mint ahogy a *krisztusi kinyilatkoztatás* fényében ismerik. »A kereszténység a civilizáció teljes rendszere, mely mindent felölel: az *Istenről*, az *emberről* és a *világról* szóló tudományt. Itt megtanulod: hogyan, mikor kezdődtek a dolgok, és hogyan, mikor lesz végok; itt a legcsodálatosabb titkok nyilatkoznak meg, amelyeket nem ismert a régi bölcsélet . . . Aki a bölcsesség e forrásából ivott, többet tud Platónál, bölcsőbb Szókratésznél.« (*Donoso Cortes: Essai. L. Deimel: Zitat. Ap. 201.*) A krisztusi kinyilatkoztatás határozott feleletet ad a lét legfőbb kérdéseire: honnan? hová? Minek vagyunk a világon? mi lesz velünk odaát? . . . Már *Aranyszájú sz. János* mondotta, hogy: »A kereszt az összes parasztokat bölcsékké tette.« A megszokásnak, a felületességnek a következménye az, hogy nem vesszük észre: mekkora tudomány van pl. a Miatyánk-ban, vagy a Hiszekegyben. Ha egy Szókratész, egy Plató ilyesmit ismert volna! . . .

2. Krisztus iskolájában megtanuljuk a legnagyobbat, amire ember nem tudta megtanítani az embereket: megtanuljuk *szeretni az Istent*. S ezzel mindnyájan, akik szível-lélekkel Krisztushoz csatlakoznak, csodálatos, eszményi jmagaslatra emelkednek. A keresztény vallást a *szeretet* vallásának nevezik. Isten szellem, akit lélekben és igazságban

kell imádni. „*Szeresd Uradat-Istenedet teljes szívedből! Szeresd felebarátodat mint tennen magadat! Amit nem akarsz, hogy neked tegyenek az emberek, te se tedd azt másnak! Mindnyájan egyformán Isten gyermekei s egymás közt testvérek vagyunk.*” (Máté 22, 37—39; 7, 12; 6, 9.) Mindez a *humanizmusra esküvő racionalistáknak* is tetszik, s hitők szerint ez a kereszténység magja; de, hogy mikép vélekedik valaki Krisztusnak a személyéről, az, szerintők, mellékes. Hanem éppen itt van a racionalizmus legnagyobb tévedése. Mert: *ismerni* a szeretet törvényét — és *megvalósítani*, e kettő között akkora a különbség, mint *csak tudni*, hogy mi az élet, és *valóban élni*, — tudni: mit tesz boldognak lenni, és valóságban boldogságban úszni, — tudni: mi a gazdagság, és valóban gazdagnak lenni, — egyszóval: akkora e kettő között a különbség, mint a *lehetőség* és a *valóság* között. Ha a szeretet törvényének pusztá ismerete és hangoztatása is elégséges volna: akkor mindannyian a szeretet hősei volnánk; mert főleg a mai időben nincs ember, ki a szeretet szép törvényét nem ismerné, amint hogy olyan ember sincs, aki ne tudná, mit tesz gazdagnak lenni. Valamint azonban a gazdagság ismerete nem gazdagság: úgy a szeretet ismerete sem bírása a szeretetnek.

Krisztus a szeretet melegének a napja; önműködően nincs igazi, áldozatos szeretet. Mikor a lélek szeme odatapad az Üdvözítőhöz, kit a szeretet mindenhatósága vitt a betlehemi istállóba és a kereszt kemény oltárára; mikor a lélek hallja a krisztusi szót: „Amit a legkisebbnek tettetek, nekem tettétek”; mikor a szentségek révén a kegyelem életárama átfolyik a lélekbe: akkor fog tüzet az emberi szív; akkor támad föl a lélekben a szeretet, amely Krisztus kedvéért még az ellenséget is szeretni, önzését, szenvedélyeit megfűkezni, lemondani, áldozatot hozni képes. A szeretet abból a határból fakad, amelyet Krisztus gyakorol a lélekre. Valamint a föld jégcsap volna a nap melege nélkül: úgy szívünk is hideg marad Krisztus hatása nélkül. A forrongó szenvedélyeket, a csábító kísértéseket legyőző fiatal-embert, a szenvedés kórházába zárkózó apácát, a vadnépek között működő hittérítőt, aki minden kényelemről lemond, mindent elvisel, egyszóval: az áldozatos, önmegtartó szeretetet még elgondolni sem tudjuk Krisztus nélkül.

A *humanizmus* Krisztus eszméinek a *részleges* kisajátítása, — de Krisztus isteni személye nélkül édeskevés annak az értéke. Mindennél ékebben szól a *tett*. És Krisztus nemcsak szóval, de *tettel* prédikálja a szeretetet: a saját lelkületével tölti el a szívet, és így *erőt is ad* a szeretetre. Csak Krisz-

tusban és Krisztus által tudjuk igazán szeretni az Istent és embertársainkat! A *humanizmus* szeretete csak *holdsugár*, amely csillog, de meleget, életet nem ad. A jómódban, kényelemben élő embernek nem esik nehezére *szeretetről beszélni*, —tán még adni is fog, ha jótétte nem jár önmegtágadással; mihelyt azonban kemény *önmegtágadásról*, fájó *áldozatról* van szó, — *csődöt mond a humanizmus*. Kötelességekért, vagy mások javáért szenvedni s kényelmét, nyugalmát kockáztatni —nem a humanizmus kenyere. A sokat hangoztatott »általános emberbaráti szeretet« a krisztusi szeretet paródiája! — Igazában szeretni csak a *hitből élő keresztény* tud. S mindnyájan érezzük, hogy *az az igazi vallás, mely e legmagasabb eszményre képesíti az embert*.

2. A hit titkairól.

1. Mikor Isten végtelen irgalmában elhatározta, hogy az Istenség második személye emberré lesz, szükséges volt, hogy Isten *önmagáról, belső* életéről is kioktassa az emberiséget, ami nélkül sehogysem értette volna meg az isteni irgalom csodáját. Családi titkokat nem szokás vad-idegen, vagy jött-ment emberre bízni. Mikor azonban az Istenség második személye emberré, testvérünké lett, hogy az emberek fiait Isten gyermekeivé tegye, attól fogva már nem voltunk többé idegenek. Maga az Úr Jézus mondja tanítványainak: „*Már nem mondtak titeket szolgálóknak, hanem barátainknak.*” (Ján. 15, 15.) És mint barátainak azt is tudunkra adta, hogy az *egy-Istenségben három személy van: Atya, Fiú és Szentlélek*. „(Szentháromság titka.) Továbbá megtudtuk, hogy a Szentháromság *második* személye emberré lett (a *megtestesülés* titka), s *kereszthalálával* mindnyájunkat megváltott a bűntől és az örök kárhozattól, (a *megváltás* titka). Az első hittitok: a Szentháromság titka — Isten *életéről*, a másik kettő Isten *működéséről* szól. E három titokhoz sorakozik még az isteni *szeretet* legnagyobb csodája: az *Oltáriszentség* titka.

„*Az Istent soha senki nem látta; az egyszülött Fiú, ki az Atya kebelében van, Ő hirdette:* (Ján. 1, 18.) Isteni kinyilatkoztatás nélkül soha senki meg nem tudta volna, hogy az Istenségben három személy van; mert a világból csakis az Egy-Istenséget ismerjük meg. A megtestesülés, a megváltás, az Oltáriszentség — egytől-egyig *szabad* tényei az isteni szeretetnek, amelyekről hasonlóan csak *isteni oktatás* révén értesülhettünk. De az isteni kinyilatkoztatás után is voltaképp csak azt tudjuk: *miben állanak* ezek az isteni titkok;

a „*hogyan*”, a „*miért*” azonban a maga valójában ezután is rejtve van előttünk. S éppen ezért nevezzük hitünk eme/ alapigazságait *titkoknak*, 'misztériumoknak, rejtett dolgoknak.

2. a) *A Szentháromság titka.* Egy az isteni *termeszei*; de az egy isteni természetben *három személy* van. A három személy azonban nem három, hanem *egy* Isten. A második isteni személy: a *Fiú*, az *Atyától öröktőlfogva születik*. Nem a Fiú-Isten isteni természete, hanem a *személyisége* születik az Atyától. *A Szentlélek az Atyától és Fiától öröktőlfogva származik*. Mindenki érti azt a tényt, hogy az Istenség három személyben van; de azt már semmiféle teremtett értelem nem érti: *miért* kell az Istenségben három személynek lennie? *hogyan* megy végbe az örök születés és származás? . . . Sz. János evangélioma „*Verbum*”-nak, „*Igē*”-nek nevezi a második isteni személyt. Az egyházatyák ebből kiindulva ilyformán okoskodtak: Isten mindenekelőtt önnönmagát ismeri meg. Sőt Isten nemcsak megismeri, de teljesen *föl is fogja* önmagát. S mikor ezt a megismerést belső szóban kimondja az Isten, megszületik a második isteni személy: az *Ige*. Tovább: Az Atya és Fiú kölcsönösen ismeri és végtelenül szereti egymást, (mert végtelen méltóság kimerítő, tehát végtelen megismeréséről van szó). Az Atya és Fiú végtelen *szeretet-áramából* származik a *Szentlélek*. — Ilyenformán igyekeztek az Egyház lángelméi annyira-amennyire *megközelíteni* a Szentháromság titkát. Alapul, amint látjuk, Istennek földi képmása, az ember szolgált nekik ebben az okoskodásban: a lélek két főtéhsége, az *ész* és az *akarat*. Annyi bizonyos, hogy az ész nem akarát, és az akarát nem ész; és mégis, mindakettő megvan egy és ugyanabban az oszthatatlan, egységes léleken. Szellemi lét, ész, akarát = háromság, és mégis egység. Bár az ilyen okoskodások közelebb hozzák eszünkhöz a Szentháromság titkát: azért a titok mégis csak titok marad. (Sz. Ágoston és a fiúcska a tengerparton, ki a világtengert kacsóival kis gödörbe akarja átmerni.)

b) *A megtestesülés titka.* Az Istenség második személye emberré lett. Nem az Isten változott emberré, sem az ember nem lett Istenné. Ilyesmi lehetetlen. Úgy lett emberré a Fiú-Isten, emberi atya nélkül, sértetlen Szűzanyától, hogy Istensége semmi változást sem szenvedett. Emberi testet és emberi lelket, tehát emberi természetet öltött magára, de úgy, hogy az emberi természetnek öbenne nincs külön személyisége hanem úgy emberi, mint isteni természete isteni személyének a birtoka, isteni személye a hordozója mind a két természetnek. A tényt fölfogjuk, de a »*hogyan*«-t nem tudjuk fölfogni Hasonlóan fölértjük, hogy az Istenség semmit sem veszít;

megtestesüléssel, az emberi természet ellenben végtelen magaslatra emelkedik azáltal.

c) *A megváltás titka.* Mennél nagyobb a megsértett személy méltósága: annál nagyobb maga a sértés. A bűnös emberiség számtalan gonosztetteivel föllázadt az isteni Felség ellen, megbántotta a végtelen Istent. *A végtelen Isten megbántása végtelen nagy.* Kicsoda képes a végtelen megbántás nagyságának *megfelelő* tiszteletadásra? Az emberek sem egyenkint, sem együttesen nem képesek erre; de még az angyalok karai sem adhatnak teljesértékű elégtételt csak egyetlenegy súlyos bűn sérelmeért sem. Igaz, hogy Istennek szabadságában áll eltekinteni a *teljes* elégtételtől. Ám az isteni bölcsesség nemcsak az irgalomnak, de egyúttal az *igazságosság*nak is elégtételt kívánt. S az emberré lett Istenfia csakugyan úgy az egyiknek, mint a másiknak teljesen eleget tett. A gyalázat fáján elviselt halálával nemcsak hogy megfizetett bőségesen az ő testvéreiért, akiknek megtestesülése által fejők lett, hanem egyúttal szinte megdöbbentő módon azt is megmutatta az emberiségnek, hogy milyen irgalmas és szent az Úristen, aki idegen bűnökért, az emberiség bűneiért elfogadta ártatlan Fiától azt a mérhetetlen nagy elégtételt. A bűn a lelki halál forrása lett az emberiség számára: a megváltás az élet forrása lett a lelkileg holt emberek számára; mert az isteni szeretet nem tűrhette el, hogy az emberiség halálban és boldogtalanságban rekedjen. Valóban mélységes titok a megváltás, amely mintegy az Istenség szívéig nyúl. Ki tudná azt teljesen fölfogni?! . . .

d) Ha Istennek a fizikai világban, fizikai eredményekkel járó működésével szemben is fölmondja eszünk a szolgálatot (teremtés, csoda): még nagyobb titok előttünk a kegyelem természetfölötti csodája, a legméltóságosabb *Oltáriszentség*, amely magasan *fölötte* van minden fizikának. — A malaszt természetfölötti életének föntartásához *természetfölötti étel* illik. Isteni élet élesztéséhez csak *isteni eledel* alkalmas. De, hogy az isteni étel éppen a *Megváltó szentséges teste* legyen: kicsoda mert volna ilyesmire még csak gondolni is?! . . . Ez az isteni nagylelkűség és bőkezűség csodája, mellyel szemben csak imádatos hódolatnak, de nem kritikának van helye . . . A misztérium *tényét* itt is értjük: az Isten hatalma a kenyeret és a bort átváltoztatja az Úr testévé és vérévé, hogy Istenhez méltó áldozatunk, Isten gyermekeihez »lő eledelünk legyen. Azt is fölértjük, hogy ez *végtelen megbecsülése* az emberek fiainak; a „*hogyan*”, a „*miért*” azonban Wok előttünk.

3. A *természet* nagy könyve is Istenről, Isten működé-

séről szól. Évezredek óta föl van ütve az emberiség előtt ez a könyv; de ugyan ki olvasta ki annak a titkait?! Még a legnagyobb tudósok sem vitték többre benne bötűzésnél s csak dadogva beszélnek a természet titkairól. A dolgok *lényegébe* nincs bepillantásunk. Szolgáltatunkra kényszerítjük a természet erőit, javunkra fordítjuk a természet törvényeit, anélkül, hogy igazában bepillantathnánk a belsejökbe, lényegökbe. — A *hit titkai* a lét *magasabb* régióiból valók, a *természet fölött* állanak. A Szentháromság titka a végtelen isteni élet mélyébe vezet minket; a többi titkok meg Istennek a lelkületéről, gondolkodásáról, működéséről szólnak. Hogyan tudna hát itt rájönni az ember a »hogyan«, a »miért« nyitjára?!... Egy kis gyermek, egy írni-olvasni nemtudó ember, meg egy tudós csillagász között csak *fokozatbeli*, és *nem lényeges* különbség van. De vájjon fölfogja-e a gyermek, vagy az egyszerű ember a tudós csillagász számításait, gondolatait? ... Isten és ember között pedig *lényeges különbség* van, és pedig akkora különbség, hogy azt még elgondolni sem tudjuk. Mikor tehát a végtelen nagy Isten a saját belső életéről, a saját gondolatairól, elhatározásairól beszél hozzánk: amennyire Isten nagysága fölülmúlja az embert, annyira fölfoghatatlannak kell lennie az emberre nézve annak az isteni beszédnek.

Mivel Isten a maga végtelenségében *föl foghatatlan* az emberre nézve, mihelyt ő *önmagáról* beszél az emberhez, eleve biztosak lehetünk, hogy az ilyen isteni kinyilatkoztatásban *titkok* vannak. *A hit titkai és az istenileg kijelentett vallás elválaszthatatlanok egymástól.* És ha valamely vallásban mindent fölfoghatunk, biztos, hogy az a vallás nem isteni, hanem emberi elmének a szüleménye, amelynek tételeit mi is föl tudtuk volna esetleg állítani, mert hiszen valamennyit utána tudjuk gondolni. Ha valamely szaktudós előadását egy hat éves gyermek is megérti, bizony nem mondhatjuk, hogy az a tudós belehatolt tárgyának a mélységeibe. Mihelyt mélyeséges tudományról van szó, sokban érthetetlen lesz a gyermek előtt a tudós beszédje. Hasonlóan: mikor Isten beszél nekünk önmagáról, ez a beszéd sokban érthetetlen előttünk; mert hisz Istennel szemben még a legnagyobb tudós sem több az együgyű gyermeknél.

4. A hit titkai révén *gazdagodik az ész*, mert új igazságokat ismer meg. — A *teleszkóp* új világot mutatott meg az embernek a csillagos égbolton: a ködfoltok eloszlottak, és a helyökön új világot lát a szem. A mikroszkóp is új kisvilágot tárt föl az ember előtt. Úgy a teleszkóp, mint a mikroszkóp gazdagítja, tágítja ismeret-körünket. Az isteni

hit az ész messzelátója, mely oly igazságokat láttat velünk, amelyeket hit nélkül sohasem ismertünk volna meg. S amiként a telegráf, a telefon, a gőzgép hasznát az is beláthatja, aki nem is érti a telegráf, a telefon, a gőzgép berendezését és a természet ama törvényeit, melyeken azok a berendezések alapulnak: úgy a hittitkok végtelen áldásait is fölértjük, élvezük, jöllehet a titkok mélyébe nem tudunk behatolni.

5. Végül: a hit isteni titkai alkalmul szolgálnak nekünk arra, hogy Istenünknek a legfőbb hódolattal: az *ész meghódolásával* kedveskedjünk. Ennél, nagyobb hódolat embertől nem telik. *Nem* az eszünk *megtagadásáról* van itt szó! Isten nem azért adta eszünket, hogy annak a megtagadását kívánja tőlünk. Mikor hódolatos imádással elfogadjuk a hit titkait, ezzel *elismerjük azt, hogy az Isten esze nagyobb a mi eszünkénél.* És mikor teljes fölértés nélkül is igazaknak valljuk a kinyilatkoztatott titkokat, ezáltal gyermeki bizodalomunknak adjuk jelét Istenünkkel szemben. A kis gyermek sem veti el az eszét, amikor elismeri, hogy tudós apja többet tud önánál, s mikor azt is elhiszi apjának, amit ő gyermeki eszével még nem tud fölfogni.

6. A *racionalizmus* a hittitkokat „*merev formulák*”-nak nevezi, melyektől megborzad az ész. Melyik ész? Csupán a gőgös és elfogult ész. A valóság az, hogy ott, ahol nincs természetfölötti, csakhamar az *érzékfölötti* is ködben oszlik föl. A hittitkok sokszorta több életet öntöttek az emberiségbe, mint a krisztusi hit természetes igazságai. Mennyi fény és élet árad a földre a *betlehem*i istállóból, a *Kálvária* keresztjéről, az *oltár* titkából! . . . Minden, ami mély, nagy és hősi a keresztényekben, a hittitkok gyümölcse! A keresztény művészet is innen vette az inspirációt bámulatos remekműveihez! S éppen ez a rendkívüli termékenység is a hittitkok *isteni* voltának a bizonyítéka! . . . *A hittitkok a kereszténység lelelkét teszik.* Ha a hittitkokat elveszük a keresztény vallásból, az igazán *istenit* vesszük el ezzel belőle ...

3. A keresztény hit eszközei az ember tökéletesítésére.

1. Az ember *érzéki* lény. Csak az tud az ember lelkéhez férközni, ami az érzékek ablakán át hat rá. Jól tudta ezt az isteni Mester, s azért emberi testben, *érzéki* módon lépett a világba, s igazán gyönyörű szép isten-emberi életet élt élénk.

Az Úr Jézus elsősorban is a saját *életével* tanít minket. *Az ő élete a keresztény tökéletesség elő- és mintaképe.*

Az Úr élete nem elvont tanításban, hanem szemléltető módon, a képzelet révén is fölfogható módon állítja elénk a célt: *az isteni képmás kialakítását.*

A *szentek* az Úr kópiái, másolatai. S annál nagyobb nekik a szentségök, mennél hívebben követték, másolták előképeket, Krisztust. Az ő példájok is hasznunkra van annyiban, hogy a nem-, kor-, állás-okozta *különféle* viszonyokban mutatják meg nekünk a Krisztus-másolás művészetét. Ebben a nagy, legelső művészetben két olyan eszközt ad nekünk a krisztusi hit, aminővel semmiféle más vallás sem rendelkezik.

2. A tökéletességnek két legkiválóbb eszköze: a *gyónás* és az *áldozás*. A *gyónás* célja az isten és az ember akaratának az összhangját megteremteni és föntartani azáltal, hogy *eltávolítja a lélekből a bűnt*. A *gyónás* föltételezi *Istennék* és az ő *szent törvényeinek* a pontos *ismeretét*, — továbbá: *önmagunk*, a saját szívünk-lelkünk *ismeretét*. — A hét görög bölcse egyike mondotta: „*Az önismeret a bölcsesség netovábbja.*” Oda is írták a *delfi* szentély homlokzatára: »Γνώδισέ α υ τ ό ν — *Ismerd meg tenmagadat!*” — Aki gyónni akar, leszáll a szíve mélyébe, átkutatja a lelke legrejtettebb redőit, gondolatait, vágyait, szavait, cselekedeteit, mulasztásait, szóval egész életét összeveti az Isten parancsolataival, — és mindent, ami Istennel ellenkezik, kivet az életéből. És a krisztusi szentség erejénél fogva, törődelmes bűnbánata alapján, bocsánatot nyer a múlt hibáiért, és a lelkiatya bölcse útmutatása szerint újult erővel igyekszik teljesíteni Isten akaratát. A bűnbánat szentsége *isteni javító-intézet*, az önnevelésnek legnagyobb és leghatalmasabb eszköze, amely szívünk verését összhangba hozza az Isten szívverésével, és arra segít minket, hogy *emberek legyünk Isten gondolata szerint*.

Még a protestáns *Pestalozzi* is megvallja: »A gyónásban, természeténél fogva, hatalmas erők vannak *a nép nevelésére.*” A szintén protestáns *Leibnitz* pedig ilyen magasztalással szól a gyónásról: »Tagadhatatlan, hogy a gyónás az isteni bölcsességhez méltó intézmény, és az egész keresztény vallásban nincs ennél szebb és dicséretesebb dolog. Még a kínaiak és a japánok is megcsodálták a gyónás intézményét. Mert a gyónás tényleg sok embert távoltart a rossztól, főleg azokat, akik még nem átkodtak meg, az elesetteknek meg nagy vigasztalásukra van. Én a komoly, okos lelkiatyában Isten eszközét látom a lelkek üdvösségére. Az ő tanácsai szabályozzák vágyainkat, észrevételek velünk hibáinkat, s ösztönöznek, hogy a bűnre szolgáló alkalmat elkerüljük, az okozott kárt jóvátégyük, a botrányt megszüntessük, a kéte-

lyekből kifeseljük és a nyomasztó tudattól megszabaduljunk. Egyszóval: beteg lelkünk összes bajai gyógyulást, vagy legalább enyhülést lenek a gyónásban. S ha emberi dolgainkban nincs nagyobb kincs a hűséges barátnál: mennyivel fenégesebb még, ha e jóbarát isteni szentség sérthetetlen erejénél fogva hűségre és segítség-nyújtásra van kötelezve?!«...

Minden katolikus embernek mindennap térdenállva *há-lát* kellene adnia az Úr Jézusnak azért, hogy nekünk a gyónást adta. Nagy könnyelműségre, vagy óriási tudatlanságra vall, ha kath. ember a gyónás ócsárlói közé áll. Pedig de sokan megteszik! . . . Kath. embernek csak két kifogása lehet a gyónás ellen: 1. „*Nem akarok leszállani a gőg szemétdombjáról!*”; vagy: 2. „*Nem akarok szakítani kedves bűnös szokásommal.*” De mind e két kifogással nem a gyónást, hanem *önmagát* ítéli el.

3. Nemeslelkű *protestánsok* bezzeg másként ítélnék a gyónásról! 1900-ban egyik januári számában írta a prot. *Reichsbote*: »Ami egyházunknak oly szükséges, mint a mindennapi kenyér, az: a *magán-gyónás* fölélesztése. Aki hosszabb ideig dolgozott a lelkipásztorkodás terén, tudja, hogy egyházunkban temérdek sok ember van, akiknek gyónniok kellene; s ismét számosan akadnak, akik kívánva-kívánják a gyónást. Ezren és ezren vannak, akiket múltjok sötét árnyéként üldöz. Életök könyvének szennyes foltjait könyeikkel, sőt verőkkel is szeretnék kitörölni. De a lelkiismeretök csak tovább is sebes marad, leikök betegeskedik, mert hiányát érzik a bocsánat szavának, *a bocsánat isteni szavának, amelyet emberi száj ejt ki* . . . Oh, ha oly házat ismernénk, ahová rövidebb, vagy hosszabb időre visszavonulhatnánk! oly házat, amelynek lelkipásztora megszentelt személy, aki szakember a beteg lelkek kezelésében, akihez bizalommal fordulhatnánk s akibe beletemethetnők bűnös múltunkat mint a néma sírba! . . . Azoknak a seregére gondolok, mikor ezeket írom, akik szomorkodnak vigasztalás nélkül; azok seregére, kiknek hosszabb, sőt állandó lelki gondozásra lenne szükségök. De hol van a kicsinyhitűek e vigasztaló háza? . . . Mit tegyen az az apa, kinek felserdült fia szegett szárnyakkal, elhervadva s fáradtan tért haza? . . . Hol van az irgalom háza, melynek olaja és bora van sebei számára? . . . S mit tegyen az anya lányával, aki mélységes lelki gyötrelmeket szenved, amelyeket semmiféle tengeri levegő, sem déli vidék meg nem gyógyít?! . . . Ház kell nekünk, olyan ház, amely alapos *lelki kúrára* van berendezve. *Gyóntatószék* kell e házba, ahová mindenki, aki lelkében szenved, szabadon bemehet! A beteg *test* számára nagyszámban épít korunk üdülő-, ápoló-, gyógyító-

intézeteket: sok *lélek* meg ide-oda tévelyeg, mint Noé galambja, mely nem talált helyet, ahol megpihenhetett volna!...« Nagyon tanulságos az is, amit *Luttwitz* báró ír emlékirataiban: »Szívemet — úgymond — súlyos gondolati-bűn terhelte, melytől szabadulni akartam. *Pásztoromhoz* mentem, s kérdeztem: Van-e nálunk gyónás? — Van! — Hogy van tehát az, hogy 42 éves életemben sohasem hallottam, hogy közülünk valaki gyónt volna? — Mindenesetre ilyesmi nem fordul elő nálunk, mert a mi híveink nem szoktak gyónni; de azért megvan nálunk is a gyónás! — Hogyan bocsátja meg tehát Ön a bűnöket? — Van egy formulánk, — mondotta — mivel azonban még nem volt rá szükségem, valószínűleg elkallódott valahol. Ha kívánja, előkeresem. — Fölháborodtam ezen. Elutaztam Parisba, hogy ott majd ismeretlenül meggyónom. A legkiválóbb prot. pásztor után tudakozódtam. El is vezettek egy tiszteletreméltó, öreg, hófehér, hosszú szakállú úrhoz, akivel így társalogtam: — Mit kíván? — Gyónni szeretnék. — Hogyan hívják Önt? — Hagyjuk, kérem, a nevet! Azért jöttem, hogy Isten előtt megvalljam a bűnömet. — Erre fölszólított, hogy menjek be a belső szobába. Egy karosszékbe ültem. Ő velem szemben foglalt helyet. — Micsoda Ön? — kérdezte újra — miközben egy tucat felekezetet sorolt elő. Elámultam. Tehát a mi, minden tévedéstől megtisztított egyházunkon kívül még más egyházak is vannak, amelyek szintén mentek a tévedésektől, holott velünk ellenkező tanokat vallanak?!... Ezt elhallgatták előttünk s abban a hitben ringattak, hogy Krisztus Ígérete, mely szerint az ő kath. Egyháza soha meg nem téved, nem teljesült, s hogy mégis megtévedt, bár Alapítója arról biztosította, hogy az igazság lelke fogja mindenkor vezérelni, — de szerencsére akadt egy drága, istenes férfiú, aki jóvátette, amit a Szentlélek elrontott . . . Miért titkolták előttünk az igazságot? Valószínűleg attól tartottak, hogy e nagyszámú család (a megreformált, megtisztított egyházak) láttára kinyílnak a szemeink, és mi esetleg az összes zavaros, pusztán emberek-csinálta javításokról majd hallani sem akarunk,... s hogy végtére is a Szentlélek iránt több bizalmat táplálunk, mint a sok drágalátos, istenes férfiú iránt és a tőlök származó, egymásnak ellenmondó, számtalan testvéregyházzal szemben . . . Mit akar meggyónni? — kérdé tőlem a pásztor. — Erre megneveztem neki gondolati bűnömet, és kértem, hogy Isten nevében bocsássa meg. — Mi nem bocsátjuk meg a bűnöket, — monda —, mert nem tudjuk: vájjon Isten megbocsátja-e a mi bűneinket. — De hiszen az evangéliomban olvasom, — feleltem erre — hogy Krisztus

az apostoloknak hatalmat adott a bűnök megbocsátására! — Mindenesetre, — válaszolá a pásztor — de mi nem gyakoroljuk ezt a hatalmat. — De Uram! ezzel megvallja, hogy a protestantizmus a hitetlenségén épül föl, és arra kényszerít, hogy katolikussá legyek! — Erre így szólt a sír szélén álló magasrangú prot. pásztor: Egy pillanatig sem tartóztatom vissza attól, hogy katolikussá legyen. Annyi nálunk a felekezet, hogy azt sem tudjuk, mihez tartsuk magunkat. Legyen csak nyugodt lélekkel katolikussá! . . . Ez már mégis sok volt. Az egyik pásztor azt mondja: Nálunk is megvan a gyónás, csak eltettem félre a föloldozási formulát; a másik meg ezt mondja: Nálunk nincs gyónás, ámbár Krisztus rendelt gyónást a bűnök bocsánatára . . . « (L. *Hammerstein*: Boldogságunk az Egyházban, 102. 1.)

Ami után ezekben a megható szavakban két nemesen gondolkodó prot. lélek óhajtozik, mindaz immár 19 század óta megvan a krisztusi Egyházban. A mennyei orvos: Jézus Krisztus régesrég fölállította a beteg lelkek szanatóriumát a gyóntatószékekben; s igazán rettentő dolgot míveltek a reformáció hősei, mikor lerombolták ezt a krisztusi szanatóriumot. (Budapest, VIII. k., Mária-u. 25. sz. a. vehet kiki lelki kúrát az év bármely időszakában a jelesen képzett jezsuita-atyák bölcs vezetése alatt.)

4. A krisztusi gyónás megtisztítja a lelket a szennytől, meggyógyítja annak sebeit, helyreállítja a bűnök által megromgált természetfölötti életet. Az *élet* azonban mozgás, *cselekvés*. És minden mozgáshoz *energia*, erély kell. Hol van az a gép, az a szervezet, amely *tápláló* energia nélkül működik? A lelki élet tápláló eledele, mely energiát ad a tökéletesedésre, a haladásra: az *Oltáriszentség*. Lelkünk Királya azt akarja, hogy élet, „*bőséges élet*” legyen bennünk: azért mívelte a szeretetnek ezt a legeslegnagyobb csodáját, azért hagyta nekünk az ő szentséges testét eledelül: „*Aki eszi az én testemet, . . . örök élete van,*” (Ján. 6, 55.) azaz: abban élet-energia van, melyet a halál sem pusztíthat el, mely a síron túl is tart és a boldog örökéletbe megvén át. Az „*életkenyere*” adott erőt a *vértanúknak* rettentő, véres küzdelmeikben; ez erősíti az *irgalmas-nénikét*, aki éjjel-nappal egy életen át az irgalmas szeretet csodatetteit viszi végbe; ez képezi a *misszionárius* önfeláldozó munkálkodásának a forrását. A gyakori, méltó *áldozás* tartja fenn az *ifjú* testi-lelki tisztaságát; enélkül úgyszólván senkisé is állhat meg hosszabb ideig a heves kísértések közepette. Amiként az éhes, halálra fáradt katona képtelen a győzelemre: úgy az éhező, bágyadt lélek is képtelen a test rendetlen vágyainak a megzabolázására.

Az »élet kenyere« adja a lelkesedés tüztét és erejét a legnagyobb és legnehezebb munkára: a belső ember, a *krisztusi jellem* kiművelésére.

A gyónás és áldozás ama két eszköz, amely *szenteket nevel*. A protestánsoknál sem az egyik, sem a másik szentség nincs meg; a szakadár schizmatikusoknál nincs küldetés, hatalom a gyóntatásra, (*jurisdictio*): azért nem is tudnak szenteket nevelni. — Az a katolikus ember, aki hűtlenül hitehagyottá lesz, elveti magától a lélekmentés, a tökéletesedés e két krisztusi kincsét, amivel helyrepótolhatatlan kárt okoz önmagának és utódjainak.

5. A tökéletesedés eme két krisztusi szentségének a használatára *imádságos* lelkületet tételez föl. S az imádságos lelkület az eszményi *előretörtetés eszköze*. Az imádkozás *meghódolás* Isten előtt, s egyben *barátkozás* a Felséggel. Az imádság a lélek lélegzése, a szív ünnepe, az örökkévalóság költészete, a vallásos élet lelke. Imádság nélkül szárnyaszegetté lesz a lélek. Aki nem imádkozik, az ledönti a Jétrát, amelyen Istenhez juthat. — Az imádságnak legistenibb formája a *sz.-misében* történő hódolat, melyben a szentmisét becsületesen hallgató embernek és Krisztusnak az imádsága egy fenséges melódiává egyesül. Ez valóban *isten-szolgalat*. Sz.-misét hallgatni egyben annyit tesz, mint meríteni a kegyelem tengeréből.

6. Az Isten felé való törtetés legfőbb *akadályai*: a *gőg*, az *önzés*, az *érzékiség* rendetlen vágyai. Az imádság és a bűn alázatos megvallása pedig megtöri a gőgöt; a bánat és az erősfogadás szabaddá teszi a lelket a test rendetlen vágyaitól; önmagunk szorgos vizsgálata rátalál az önzés rejtett útjaira; az áldozásban a Krisztussal való egyesülés isteni érzületet kelt bennünk. Így lesznek az igazi keresztények valóban *mívelt emberekké*. »A legegyszerűbb keresztény, ki-ben az evangélium legyőzte az önzést és az anyagias érzületet, valóban *műveit* ember; mert a kereszténység szép arányosságot kölcsönöz gondolkodásának, szavainak és cselekvésének, a nyerszet és aljasat lefaragja róla, s így külső életét is széppé teszi.« (*Palmer. L. Pfleger: Kath. Glaube 5.*)

Krisztus iskolája nemcsak az ész, de főleg az *akarat* művelésének az iskolája. Az akarat neveléséhez pedig *energia*, *kegyelem* kell. Az Úr Jézus, amint láttuk, bőven gondoskodott a kegyelem forrásairól; ő valóban nagylelkű bőkezűséggel járt el velünk. Mikor a serdülés korában ránk törnek a szenvedélyek: a *bérmálás* szentségével erősít minket a harcra; azokat, akik Egyházának szolgálivá lesznek, a *papi-rendben*, a szülőket meg a *házasság* szentségében erősíti. S mikor földi

pályánk vége közeledik, súlyos betegségben az *utolsókenettel* erősít meg minket az utolsó küzdelemre. Mit tehetett volna még az Üdvözítő az ő népének?! . . . A szentségek szinte az *ember fölé* emelik az embert. S figyelemre méltó, hogy az Úr éppen ama pontokon emelt föl minket, amelyeken a z ” ”*állatokhoz* vagyunk hasonlók. A születést a keresztség nemesíti, a nemzést a házasság, az evést az Oltáriszentség és a meghalást az utolsókenet. (A gyónás és áldozás szelleméről I. *Szuszai*: »Kalauz a krisztusi életre« 237—250.)

4. A krisztusi vallás kielégíti az észet és a szívet.

1. Az Úr Jézus hittanával a) megszabadítja az *éssz* tévedéseitől, b) biztos feleletet ad a *lét* legfőbb kérdéseire, s ekként kielégíti az ész tudásvágyát. Ami a sötétség a szemnek: az a tudatlanság az éssznek. Ami a méreg a testnek: az a tévedés a léleknek. Ugyan mi a sorsuk azoknak a népeknek, amelyekhez nem jutott el az isteni kinyilatkoztatás teljes fénye? Botorkálás a sötétben, vergődés a tévedések hínárjában. Az isteni oktatás nélkül szűkölködő népek történetének egyformán ezt a közös címet lehetne adni: »A tékozló fiú története — az utolsó fölvonás, a megtérés híjával.«

Mainapság már alig van nép a földkerekségén, amelyhez el nem jutott volna a kinyilatkoztatás fényének legalább egy-egy sugara. Ott is a kereszténység befolyása érvényesül, ahol nem is gondolnók. Az ó-korban is kevés olyan nép akadt, amely *teljesen* kívül esett volna az isteni kinyilatkoztatás körén. Főleg a bölcselők népét, a *görögöt* érték, szerencsés helyzeténél fogva, az isteni kinyilatkoztatás fénysugarai. Ámde a szenvedélyek gőze elhomályosította az ésszet, a tévedések dudvája elnyomta az igazság magvait, s a görög nép legbölcsebbje, *Szókratész*, ilyen vallomást tesz *Plató*- *Phaedrusában*: »Az ember eredetét és rendeltetését sohasem ismerhetjük meg az isteni kinyilatkoztatás biztos útja, vagy az isteni *Logosz* (Platónál mást jelent, mint a Szentírásban az *Ige*) nélkül, hogy így mintegy biztosan futó hajóban tegyük meg az utat az életen át.« íme a keserű lemondásnak szomorú „*Ignoramus et ignorabimus*”-dala az ó-korban! . . .

Különösen mi je hiányzik a kinyilatkoztatás körén kívül botorkáló embernek? A tiszta látás, a tájékozódás a világ-egyetemben, egyszerűen, egyszerűen: a *biztos világnézet*, — ez hiányzik neki. A mennyei orvos, aki annyi vaknak visszaadta a látást,; lelki szemünkről is levette a hályogot, megszabadította az

észt a tévedések kínjától, s így az *észnek is Megváltója lett*. Végy néhány filléren *elemi-kátét*, — és azzal a világ leg-tudományosabb könyvének jutsz a birtokába! Nem túlzó frázis ez az állítás, hanem szintiszta valóság. Egy *Windthorsí*, egy *Reichensperger*, egy *Mallinkrodt*, egy *Garcia Morenos*, akiknek tudását és jellemét az egész világ ismerte és csodálta, nem félték a megcáfolástól, mikor *a kátét a világ leg-tudományosabb könyvének* merték nevezni.

A híres *Ábel-atyá*. 1894. okt. 27-én a következőket beszélte el Bécsben tartott prédikációjában: »Egyszer a természettudománynak volt egyetemi tanára, 70 évnél idősebb öreg úr jött hozzám a gyóntatószékbe, s több mint 50 évről gyónt. Ennyi ideje nem gyónt már. Ez a tudós egyetemi tanár így szólt hozzám: Főt. Úr! Én most 70 évnél idősebb vagyok. Anyám derék asszony volt, aki keresztény módon nevelt. De az egyetemen a természettudományok tanulmányozása-közben elvesztettem a hitemet. Ha valamely könyvben új vélemény merült föl, mohón kaptam utána, s azt gondoltam: megtaláltam az igazat. Csakhamar beláttam aztán, hogy ez a vélemény is hamis, és újabbak felé fordultam. Így tartott ez egészen 70 éves koromig. Most azonban világosan látom: *a legtudósabb könyv mégis csak a káté*, melyből gyermekkoromban vallásomat tanultam. Az emberi tudomány csak vélekedés, mely a fejet üresen, a szívet hidegen hagyja. Az isteni tudomány azonban az igazság erejével hat: a szívnek meleget, az észnek világosságot ad. — így szólt az öreg úr. Én megkérdeztem tőle: szabad-e prédikációban elbeszélnem, amit most mondott? — Csak mondja el mindenütt! A nevemet is megnevezheti. — Megmondta a nevét. Nagyon ismert név: azért nem akarom megmondani.«

Bizony csak csődöt mond a tudomány, mihelyt a valást akarja pótolni! Még egy *Schelling* is ezt tartja: »Ha ismerjük azokat az igazságokat (?), amelyekért sokan odaadják cserébe a bölcseségnek és tudásnak ama kincseit, amelyek Krisztusban vannak elrejtve, önkénytelenül is'ama király jut eszünkbe, kiről *Sancho Pansa* beszél, hogy eladta a királyságát, és — *lúdnnyját vett az árán!*»

»A kátében megtaláljátok az összes kérdések megfejtését, az összesejét, kivétel nélkül. Kérdezzétek meg a keresztényt: honnan származik az emberiség? — ő tudja; honnan, hová megy az ember? — ő ezt is tudja; mikép megy sorsa elé? — ő tudja, mikép. Kérdezzétek meg azt a szegény gyermeket: mivégre van a világon s mi lesz vele a halál után? — és fenséges feleletet ad nektek. A világ eredete, az emberiség származása és egysége, az ember célja ezen

és a másvilágon, — ezek a kérdések mind ismereteselek előtte. S ha a gyermek felnő, a káté alapján épígy tud tájékozódni a természet- és nép-jogban is, mert mindez világosan folyik a kátében foglalt tanból. *Ezt nevezem én nagy vallásnak! ilyennek látom abból, hogy az emberiségnek minden fontos kérdésére van felelete.*” (Jouffroy.)

Krisztus óta tudjuk, hogy »Istent és a lelket keressük« (Sz. Ágoston); s azt is tudjuk: *hogyan* keressük? A keresztről fény árad a földre és az örökkévalóságra. S e fényben az ész Krisztus nyitott oldalán át mintegy az Istenség szívéig hatol. Sohasem ismerte annakelőtte úgy a világ az Istent, mint az első *nagypéntek* óta. Sehogysen tanultuk úgy megismerni a *lélek becsét*, mint a kereszttövében! Most tudjuk, hogy az életbölcseiségnek ez a netovábbja: „*Ut sic transeamus per bona temporalia, ne amittamas aeterna!* — Úgy éljünk a föld javaival, hogy az örökkévaló jónak kárát ne valljuk!» (Mise-imádság pünkösöd u. III. vasárnapra.)

És amióta az Úr megmentette végzetes tévedéseitől az észet, azóta tisztábban lát az a *természetes* dolgokban is. Nem merő véletlen az, hogy, általában szólva, minden tudománynak a *keresztény népek* a megalapítói és mesterei. Ha azonban a tudomány embere, a haladástól elkápráztatva, göggyében megveti a kinyilatkoztatást, úgy jár, mint a matematikus, aki elveti az egyszerűt: megint csak botorkálóvá lesz, és nem tud igazi alapos feleletet adni azokra a kérdésekre, melyek pedig legjobban érdeklik az embert: honnan, hová megyünk? minek vagyunk a világon? . . .

Egyes hitetlenek a nagy *költők* és *művészek* munkáival szeretnék pótolni a vallást. Ámde, ha a nagy írók munkáiból kivesszük mindazt, ami Istenre, lélekre, vallásra, erkölcsre és az örökkévalóságra vonatkozik, mi marad akkor az emberi ész és szív nemesítésére és vigasztalására? Hisz ha a vallásos elemet eltávolítjuk a nagy írók munkáiból, azzal az éltető lelket szorítjuk ki azokból! A költészetnek éppen a vallás-erkölcsi oldala nemesíti és vigasztalja a lelket . . . Találón írta *Dubois-Reymond*: *La Mettrie-nek* (halálos ágyán megtért materialista tudós volt) sohasem jutott volna eszébe, hogy a . . . vallás helyett a költészetet és zenét ajánlja vigasztalóinak; ő érezte, hogy igazi nyomorban, mondjuk, rákbeteg nőekkel telt teremben olyan ajánlat lenne ez, melyben a kegyetlenség a nevetségessel párosul.«

Újabb időben a hitelenség egyik féktelen fanatikusa, a jeni *Häckel*, megismételte *Strausz* receptjét, s »a természet szép formáinak élvezetét« ajánlja vigasztaló-szerűl: »A templomokból ki kell dobni a keresztek és a szentek

képeit és szobrait Helyökre sugár pálmákat kell tenni, s a falakra, üveg szekrényekben, akváriumokban a tenger csodáit kell kiállítani. Mise helyett vetített képekkel illusztrált előadásokat kell tartani a csillagászatból . . . « Ez lenne »i szép« vallása. Valamikor *Strausz* is ajánlotta ezt a vallást, s a kulisszák előtt így énekelt: »So leben wir, so wandeln wir beglückt.« De mi történt a kulisszák mögött? Életrőja azt mondja róla, hogy házi-életében *igen nyomorultnak* érezte magát . . .

2. Az Úr Jézus vallása *megszabadítja* az embert a *bűn* kínzó tudatától, s így nyugalmat szerez a zaklatott szívnek. A kínok-kínja: a sebzett *lelkiismeret háborgása*. És a bűn tudata nem éppen a nemtelenebb, hanem inkább a nemesebb részét kínozza az emberiségnek; mert a nemtelenek elfojtják magukban a lelkiismeretet. Hogyan engesztelje meg a nyomorult bűnös a felséges Istent, akit bűneivel megsértett? Érti, tudatában van a bűnös annak, hogy a bűn megbánása, megvallása s a javulás, ez mind csak *előfeltétel*, de *nem jogcím* a bűnbocsánatra. A bűn kínzó tudatában nem segít rajtunk sem a kémia, sem a fizika, sem a csillagászat, de még a tudományok tudománya: a bölcelet sem. itt csak egy segít: Krisztusnak a tudománya! Krisztus híve *töredelmesen* és *őszintén* meggyónja a bűneit Isten szolgája, a pap előtt, aki elmondja fölötte a föloldozás isteni ígét: »Ego te absolvo a peccatis tuis in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti, — Én föloldozlak téged bűneidről az Atyának és Fiúnak és Szentléleknek nevében«, — s akkor *a bűnös bűnbánata a szentség révén egyesül Krisztus Urunk kereszthalálának elégtételt érdemeivel*. íme, ez a *jogcím* a bocsánatra [Krisztus Urunk megváltó kínszenvedése és halála, amely által teljes elégtételt nyert az egész világ bűneiért a megsértett mennyei Atya! . . .

A *statisztika* szerint általános jelenség, hogy *a protestánsok* között aránylag *négyszerannyi az öngyilkos*, mint a katolikusok között. E jelenség egyízben föltűnt *Vilmos* porosz királynak, a későbbi I. Vilmos császárnak. Megütközéssel látta, hogy Sziléziában, ahol katolikusok és protestánsok vegyest lankak, sokkal több protestáns lesz öngyilkossá, mint katolikus. Fölvilágosítást kért az egyik boroszlói egyetemi orvos-tanártól, aki maga is protestáns volt. »Felség! — válaszolta az orvos — a katolikusoknak van *gyónásuk*, amelyben megnyugvást szereznek, hogy bűneik meg vannak bocsátva; a protestánsokat sokszor a bűn kínzó tudata kergeti öngyilkosságba . . .«

3. De az Úr Jézus nemcsak azért Megváltónk, mert megszabadít bennünket a lélek betegségétől: a büntől, hanem

azért is, mert erkölcsstanával és kegyelemszereivel Isten gondolata szerint való emberekké teszi az ő híveit. Az Úr Jézus erkölcsstana biztosítja a *lélek uralmát* az anyag, a *test fölött*, s ezzel harmonikus, vagyis boldog emberekké tesz minket már itt a földön is, és egyben alapos reményt nyújt nekünk az örök boldogságra.

„*Boldogok a lelki szegények*”, (Máté 5, 3.) — mondja az Úr — vagyis azok, akik nem ragaszkodnak rendetlenül a föld múló javaihoz. Leleki szegény az, aki *ura*, s nem rabja a pénzének, birtokának. A Mester maga is gyakorolta ezt a lelki szegénységet: idegen istállóban jött a világra; nem volt helye, ahová lehajthatta volna a fejét; az utolsó-vacsorát is másnak az éttermében tartotta; mikor meghalt a keresztfán, még a ruháit is odaadta bakóinak; másnak a kriptájában temették el. Az Úr tanításával és példájával egyaránt óvja az embert a kapzsiságtól, a *szemek kívánságától*. És mikor ezt teszi, az ember *boldogságának* útját egyengeti. Mert a lelki szegénység híján nincs békéje a szívnek. Milliók birtokosa is valójában szegény, ha még többre vágyakozik: míg ellenben a szegény, aki beéri a szükségessel, valójában gazdag ember. A boldogság nem a pénz tömegében, nem az élvezetek sokaságában van, hanem a *szív szabadságában a rendetlen hívágytól*: ebben van a boldogság. A társadalmi kérdésnek is ez a magva. S Krisztus tanítása és példája nélkül nem lehet sikeresen megoldani a társadalmi kérdést. Még a hitetlen *Hartmann E.* is bevallja: »A vallás kérdése még csak akkor lesz valójában égető kérdéssé, ha az emberiség már mindent elért, ami a kultúra vívmányakép elérhető a földön, amikor majd belátják a legfőbb földi vívmányok nyomorúságos voltát.« Jó és hasznos az anyagi kultúra, de annak lelki szegénységgel kell párosulnia, hogy ne az elégedetlenség, hanem a megelégedés forrása legyen. A kultúra-nyújtotta élvezetek mohó élvezete züllésbe kergeti és nyomorulttá teszi az embert. 'X

Az emberiség egy másik főveszedelme: a *test* vágyainak szabadossága. Ha a test úrrá lesz a lélek fölött, az uralkodásra termett lélek a legalsóbbrendű érzék: a tapintás zsarnoki uralma alá kerül. És az ilyen szerencsétlen ember csakhamar testileg-lelkileg elzüllik, nyomorulttá, boldogtalanná lesz. Azért ezt kiáltja felénk az Úr: *Tagadd meg magadat!* Fékezd érzéseidet! Fékezd gondolataidat! Kerüld a bűnre vezető alkalmat! még akkor is szakíts velem, ha oly kedves volna neked, mint a kezed, lábad, vagy szemed bírása! Böjtölj, hogy engedelmességre szoktasd a testedet! Tagadd meg magadat az ételben-italban, hogy ne a has

legyen istened! Tagadd meg magadat! Vonj el magadtól néha még megengedett élvezetet is, hogy a test megszokja a lélek uralmát! . . . Az egészség kellemes érzete onnan származik, hogy a test minden tagja úgy van, úgy működik, ahogy lennie és működnie kell; másszóval: az egészség érzete a szervezet harmóniájának a folyománya. Ha követjük az önmegtagadás krisztusi elvét, akkor a lélek uralkodik bennünk a test fölött, a lelkünk meg összhangba kerül Istennel. S ebből a kettős összhangból fakad a szív békéje, a legnagyobb földi kincs, a jövő örök boldogság kezdete és záloga . . .

Aki töredelmes *bűn*-gyónással (mióta csak eszével él, azóta elkövetett összes bűneiről) eltávolítja szívéből a diszharmóniát, uralma alá hajtja a testet és összhangba jut Istennel, — az ilyen ember szinte kézzelfoghatóan tapasztalja, megízleli a szív édes békéjét, és meggyőződik az Úr szavainak igazságáról: „*Aki annak akaróját akarja cselekedni, aki engem küldött, megismeri tanításomról, vájjon Istentől van-e, vagy én magamtól szólok.*” (Ján. 7, 17.) Próbáld csak meg: *éld át a krisztusi tanítást! — és a szív békéje meggyőz arról, hogy igaz az a tanítás; mert csak az igazság boldogít . . .* A hal a vízben boldog, mert az neki az éltető-eleme, — puha selyem párnán elpusztul. Az ember meg akkor boldog, ha Isten akarata szerint él; mert neki meg az összhang Úrával-Istennel az éltető, boldogító eleme.

A lélek uralma a test, az anyag fölött a nyugodt, *szép földi életnek* is föltétlen kelléke. Az embert a *lelke* teszi emberré, s csak akkor él emberi életet, ha a lelke uralkodik benne. A lélek uralma biztosítéka az ember *egészségének* is. Egyik kiváló ideg orvos még korunk főbaja: az *idegesség* ellen is hatásos orvosságot lát a *vallásban*; mert: 1. az erkölcsi törvények szigorú megtartása megóvja az embert a legveszedelmesebb idegromboló bajoktól (fajtalanság, iszákosság); 2. a hit szilárdságot ad az embernek, s a vallásos ember megrendülés nélkül el tudja viselni a sors csapásait; 3. a vallás kitűnő táplálékot nyújt a kedélynek; 4. a vallásos családi (iskolai) ünnepek a messze jövőre is áldásos kihatással vannak. (*Oppenheim.*)

Az önmegtagadás, az *askézis* szükségessége a bűnbetés következménye. Önmegtagadás nélkül soha senkisémmivél még nagyot. Örvedetes jelenség, hogy nemrég a prot. *Foerster*, zürichi egyetemi tanár, ily című dolgozatában: »Mit tanulhat a prot. pedagógia a római Egyháztól?« — szépen elismeri, hogy az askézis minden alapos nevelésnél szükséges. A többi között így ír: »Az akaratnak az érzéki

emberrel való harcában az *erős gyakorlás* az egyedüli eszköz, mely az ember számára a szellemi szabadságot biztosíthatja . . . Minden téren szükségesnek tartjuk a gyakorlást: gyakoroljuk az észet, az emlékezőtehetséget, az izmokat, a hangot, — csak éppen az *akarattól* várjuk, hogy helyesen végzi a legerősebb és legbonyolultabb ténykedést, anélkül, hogy azt is gyakorolnák.« Foerster dicséri *Asszizii sz. Ferenc* elvét: „*Quanto fa — tanto sa, — Annyit tudsz, amennyit tesz*”; — magasztalja a *szenek tiszteletét*, akiknek példája hatalmas erővel hat ránk. (»Egyh. Közlöny,« 1907, 14. sz.)

5. A kereszténység és az emberi méltóság.

1. A *görög* nép a bölcsek és művészek népe. S a görögök nagyjainak legnagyobbika: *Arisztotelész*, akit még *Akvinói sz. Tamás* is rendesen csak „*Magister*”-nek, mesternek nevez. És ez a nagy bölcslő kétségbevonta azt, hogy a rabszolga és a nő egyértékű a szabad görög férfiúval. Találónan jellemzi a görög fölfogást az a férfiú, aki hálát adott az isteneknek azért, hogy: 1. *ember*, és nem állat, — 2. *férfiú*, és nem asszony, — 3. *görög*, és nem barbár. A görög szemében a rabszolga, a barbár — nem ember; az asszony szükséges rossz, akit még arra sem tart érdemesnek, hogy asztalánál étkezhessek. A *nőnek* nincs része nálok az irodalomban, művészetben; külön zárkában, *rabszolga fölügyelete alatt* él, akinek tudta nélkül még a lábát sem teheti ki a házból. A történetírók mint feltűnést keltő ritkaságot említik, hogy a *Cheroneia* mellett vívott ütközet után a nők a nagy zűrzavarban a házak küszöbéig merészkedtek! . . . A *gyermek* élete a tagjainak formás voltától és erősségétől függött. A *rabszolga* nem személy, hanem közönséges *tárgy* volt a görögöknél. *Periklész* korában Athénaiban százezer ember lakott, akik közül hatvanezer »tárgy«, vagyis rabszolga volt. *Rómában* még kedvezőtlenebb volt az arány. *Ciceró* korában Róma 1,200,000 lakosa közül körülbelül 12,000 volt a *polgárok* száma, »qui rem habeant«, akiknek vagyonuk volt; a többi »res alterius«, másnak a vagyona volt. A rabszolga teljesen jogtalan, feleségével, gyermekeivel együtt urának föltétlen birtoka; még az *élethez* sem volt neki joga! . . . A római polgár jelésege, gyermekei életének is ura volt. Ha elfordult újszülött gyermekétől, azzal a gyermek fölött halálos ítéletet mondott. Legkedvesebb multságuk a véres *gladiátori játék*, amelyben pataként folyt a rabszolgák vére. *Pompéjus*, a finom gavallér, 42,000 hadifoglyot küldött Rómába, akik 132

napon át mézárólták le egymást a felséges római nép mulatgatására. *Traján*, a »nemes«, 123 napon át rendezett véres gladiátori játékokat. Utoljára annyira ment már nálok a vérontás mániája, hogy a római polgárnak rosszul ízlett az ebéd, ha aközben legalább négy, vagy két rabszolgának az élet-halál harcát nem nézhette. Nem egyszer az asztalra föccsent a vívók vére. Halas-tavaikban leölt rabszolgák húsával táplálták a halakat, s rabszolgák vérében pácolták a szarvas- és vadsertés-húst . . . Pedig a görög és a római nép legtöbbször vitte a kultúrában. S abban a fejlett kultúrában *ennyire* becsülték az emberi méltóságot! . . .

Az Úr Jézus szava: „*Mit használ az embernek, ha az egész világot megnyeri is, lelkének pedig kárát vallja? vagy mi váltásot ad az ember lelkéért?*” (Máté 16, 26.) Krisztusnak ez a szava az *emberi méltóságnak* isteni proklamálása, kihirdetése. Egy. egyetlenegy emberi lélek, akár szabad, akár rabszolga, akár férfiú, akár asszony, vagy gyermeknek a lelke, többet ér a világ összes kincseinél. Ennyire becsüli az emberi lelket az, aki azt teremtette és megváltotta! . . . Már a Teremtés-könyve is kiemelte az ember méltóságát, amely szerint Isten a *saját képére és hasonlatosságára* teremtette az embert. De egész nagyságában csak a *megváltás* mutatta meg az ember méltóságát. Az Istenfia emberré lesz, 33 évig dolgozik a földön, végül fölhang a gyalázat fájára, hogy azon meghaljon az emberért. Micsoda hát az ember, akiért ennyit tett az Isten?! ... A gyalázat fája, a kereszt, az emberi méltóság tanának isteni szószéke, melyről az egész világra hangzik az isteni oktatás: Végtelen nagy az Isten, aki ennyire szeret; de őutána páratlanul nagy az ember is, akit ennyire szeret, ennyire becsül az Isten! . . .

A lélek értékének, az emberi méltóságnak a megállapítása a *legnagyobb kultúr-tény*, amelynél nagyobbat nem képes fölmutatni a művelődéstörténet. A rabszolga *nem* „*res*”, hanem „*személy*”. A rabszolga, a nő, a gyermek is roppant nagy méltósággal és hivatással bíró egyéniség! – Ilyesmit csak egy Isten merhetett a római birodalomban kijelenteni. Nagyobb ellentét, mint a klasszikus népek és a keresztény fölfogás ellentéte, nem is képzelhető. Valóban igazat kell adnunk *Ihering*, híres prot. jogtudósnak, aki ezt írta: »A kereszténységnek az a vívmánya, hogy a rabszolga, a nő nem »*res*« (tárgy), hanem *jogi személy*, ez a vívmány egymagában is nagyobb haladást jelent a kultúrában, mint az összes ipari találmányok együttvéve.«

A lélek végtelen értékének a kijelentése *emancipációja* volt a rabszolgának, a nőnek, a gyermeknek. Sz. Pál láng-

szelleme rögtön észrevette a megváltás e következményét, s diadalmasan kiáltotta a világba: „*Nincs többé zsidó, sem görög; nincs szolga, sem szabad; nincs férfiú, sem asszony; mert ti mindnyájan egyek vagytok Krisztus Jézusban!*” (Gal. 3,28.)

2. A megváltás az emberinemnek isteni nemesítése: Krisztus hívei *Isten gyermekei*. Ez az emberi méltóság netovábbja. Az Istenfia emberré lett, hogy az ember fia Isten gyermekévé legyen. A megkeresztelt ember az Isten gyermekének méltóságára emelkedik, a megszentelő-malaszt révén "bizonyos módon az isteni természet részesévé lesz, isteni világosságban jár, isteni eledellel táplálkozik, és isteni, örök életre van hivatva. S ez a nemesítés a *testre* is kiterjed: „*Nem tudjátok-e, hogy tagjaitok a Szentlélek temploma?*” (Kor. I. 6, 19.) „*Aki eszi az én testeraít és issza az én véremet, annak örök élete van, és én föltámasztom őt az utolsó napon.*” (Ján. 6, 55.) A sz.-áldozás a test dicsőséges föltámadásának a magva.

A megváltás valóban királyi, isteni nemzedékké teszi az embert. A krisztusi Egyház az emberi méltóság megbecsülésének gyönyörű jelét adja a *szentek tiszteletében*. Senki a világon nem becsüli jobban az emberi méltóságot és az erényt, mint a kath. Egyház! A *szegényben* is mindenkor meglátta az Egyház az embert, az Isten gyermekét. „*Res sacra miser*, — A nyomorék ember szent dolog», — ősrégi fölfogása ez a kath. Egyháznak. Ezzel szemben mit tesz a *modern kultúra*? A modern tudomány bizonyos emberei minden igyekezetökkel azon vannak, hogy az embert állattá tegyék. A legmodernebb bölcselet (*Nietzsche*) *csorda-emberről* beszél, aki csak arravaló, hogy egyes *über mens ch-eY*. zsarnokoskodhassanak rajta. A *liberalizmus* csak *munka-erőt* lát a munkásban, amelyet mennél jobban ki kell aknázni. A modern »fölvilágosodott« férfiú szemében a nő pusztá *élvezeti cikk*. *Spencer Herbert* szerint: »A gyenge embernek megsemmisülése az erőssel való harcban *bölcs törvény*, a természetnek végtelen jótétté.« *Nietzsche* még tovább megy s így káromkodik: »Én azt mondom, hogy a kereszténység az átkok átka, a nagy belső romlottság legnagyobbika, az emberiségnek örökös gyaláztatfoltja.« S ugyan miért? Azért, mert a gyenge iránt irgalmas. *Nietzsche* szerint: „*Pusztuljon a gyenge és a fogyatékos!*” Ez, szerinte, az emberszeretet első paragrafusa: »Nem gyámolítani kell, hanem inkább meg kell neki könnyíteni a pusztulást!« „*Antichrist*” pompázik ennek az örültnek a homlokán! Valóban találó cím! . . . A modern, Krisztustól elfordult világ visszasülyed a pogány álláspontra: az ember megint

„res”, és nem személy; az irgalmas szeretet a gyengével szemben irgalmatlanság.

6. A kereszténység és a szabadság.

1. A tengernél mélyebb ez a szó: „*Veritas liberabit vos, — Az igazság megszabadít titeket.*” (Ján. 8, 32.) Hogyan, miképpen ajándékoz meg minket az igazság a szabadság mennyei kincsével? így: A Megváltó elénk állítja a valót, az igazságot, azt a viszonyt, mely az ember és Isten, meg az ember és embertársai között van. S mihelyt az Istenadta világrend eszméit magunkévá tesszük, ezáltal beleilleszkedünk a kozmosz-ba, melynek Isten a középpontja; és ezzel szabadokká, sőt bizonyos értelemben autonómoikká, önmagunknak törvényévé leszünk. A bolygó is azért foroghat a saját tengelye körül, mert a nap körül forog. Ha a naptól elszakadna, akkor a saját tengelye körül sem foroghatna többé, hanem kóbor jószággá lenne, melynek pusztulás a sorsa. Addig szabad az ember, amíg beleilleszkedik a világrendbe, vagyis, amíg megelégszik a bolygó szerepével és nem akar független nap lenni; mert a középponthez való vonzódása, az Isten előtt való meghódolása lehetővé teszi neki önmaga körül való forgását. E meghódolás által ugyanis *magába fogadja Istennek a gondolatait és akaratát, s ezúton önmagának a törvénye.* Mihelyt azonban elszakad a középponttól, Istentől, és független nappá akar lenni: nyomban a chaoszba, vesztébe rohan. Krisztus a mi Megváltónk azzal is, hogy *visszaállította a lelkek gravitációjának, nehézkedésének, törekvésének a törvényét,* amelyet megzavart a tévedés és a bűn.

Az emberi szabadság alapja: *az engedelmesség, a meghódolás Isten előtt.* Független égi testekből nem építhető föl kozmosz, rendezett világ: független emberekből, kis-istenekből nem jöhet létre az Isten országa. Az öntudatos keresztény fejedelem, de *hűbéres* fejedelem, aki legfőbb Urától, Istenétől függ. *A lelkek világának rendje — az Isten törvénye;* másszóval: *az igazság alapja, biztosítéka a szabadságnak.* „*Veritas liberabit vos!*” \

»A törvény, a házirend csak a rabszolgák és napszámósok számára való. A szabad és nemes ember számára nincs sem jó, sem rossz; amiit tesz, az a helyes«, — szavalja a modernizmus egyik ismeretlen hőse. (L. Mausbach: Kernfragen, 49.) „*Az egyéniség szabad kifejlődése*”, — ez a modern nóta. Ezt akarja Krisztus is, — de a törvény uralmának biztosításával. *A szabadság formája a törvény.* A folyékony érc remeket ad, ha művészi formát tölt meg, —

ellenben alaktalan tömeggé lesz, pusztít és rombol, ha szabadon folyik szét. *Minden erő rombol, chaoszt teremt — irányítás nélkül.* Azért egy gondolkodó modern ember nemes fölháborodással kiáltja a szabadság fanatikusai felé: »A fő a meghódolás, az engedelmesség! Te szabadon akarod kifejeíteni egyéniségedet? Helyes! Kifejted: szabadon eszel, szabadon iszol, *szabadon botorkálsz, szabadon bakol el, s végezetül szabadon átkozod el magadat* és rohansz a romlásba.« (*Raskin.* U. o. 51.) Az erkölcsi rend alappillérei: *tekintély, törvény, szabadság.* A tekintély a törvény védője; a törvény a szabadság biztosítója. *Rend szabadság nélkül — zsarnokság; szabadság törvény nélkül — anarchia.* A modernizmus hősei, akik törvényről, tekintélyről tudni sem akarnak, szalonanarchisták, akik, ha érdekek úgy kívánja, az utca anarchistaivá lesznek. Gyönyörűen éneklő *Goethe:* »Vergebens werden unbundene Geister — Nach der Vollendung reiner Höhe streben; — Wer Groszes will, musz sich zusammen raffen, — In der Beschränkung zeigt sich der Meister, — *Und das Gesetz nur kann uns Freiheit geben.*« (Bár életében is követte volna, amit költői szeme oly világosan látott! . . .)

2. Egyedül az ember szabadságra teremtett lény a földön. Egyedül az ember képes arra, hogy az Isten-adta világrendet fölismerje s *önként beleilleszkedjék e rendbe.* Mikor az ember Isten kezéből kikerült, szabad volt, mert jól ismerte viszonyát az Istenhez, és nem akart több lenni, mint Isten teremtménye, gyermeke. A bűn azonban megzavarta ezt a viszonyt, s az ember esze a tévedések, akarata meg a bűn, a szenvedélyek rabja lett. Az ember fölmondta a szolgálatot az Istennek, s büntetésül a test is fölmondta a szolgálatot a léleknek, mely az érzéki természet rendetlen szenvedélyeinek uralma alá jutott. A *zsugori,* a kapzsi — a pénzes-zsák engedelmes szolgálója. Az *érzéki* rabja a legelsőbb érzéknek, a tapintásnak papucskormányja alatt nyög, olyan szolgaságban görnyed, aminőbe még az állat sem esik. A *szesz* rabja a torkát szolgálja, a hasát teszi istenévé. A *kevély* a saját hiúságának a rabszolgája; szívének trónjáról letaszítja az Isten, s önmagát teszi helyébe. Egyszóval: aki emancipálja magát az Istentől, „*aki bünt tesz, az a bűnnek szolgálója*”. S a szolgaságnak valóban a legcsúnyább és legveszedelmesebb fajtája az, mikor a *szenvedélyek* az ember kegyetlen hóhérai. A rendetlen szenvedélyek: a testiség, harag, iszákosság, kapzsiság, stb., — ezek az igazi forradalmárok, a lelki szabadság gyilkosai, a rend ellenségei, a forradalmak szülői.

Az Úr Jézus hadat üzent a bűnnek: erkölcsánával és fegyelmével legyőzi bennünk a bünt, s így a *lelki szabadság*

magaslatára emel minket, — de csak akkor, *ha mi is akarjuk e szabadságot.* „*Violenti rapiunt, — Az erőszakosak ragadják magukhoz.*” Mit? „*Regnum coelorum, — Az Isten országát.*” Harc és küzdelem árán emelkedik az ember Isten országának a szabadságába, mely az örök boldogság országába megy át Restek, gyávák számára nincs szabadság I V A k i Krisztus kegyelmével legyőzi rendetlen szenvedélyeit: a kapzsiságot, az érzékiséget, a mértékletlenséget, a kevélységet, — az *urává lesz önmagának.* ’

A megváltás a bűntől „*restitutio in integrum*”, — az embernek visszahelyezése a lelki szabadság birtokába, mely minden egyéb szabadságnak a gyökere. Ez a lelki szabadság biztosítja önrendelkezésünket Egyedül csak a lelki szabadság légkörében élő ember tudja magát mentesíteni a bűnös szenvedélyek kártevő hatásától; egyedül csak ő képes szabadon az Isten-szabta erkölcsi rendbe helyezkedni. Egyedül ő képes igazán *szabadon kutatni* a szép természetben. Egyedül ő tud élni a lelkiismeret szabadságával. A lelki szabadság híján semmiféle társadalmi, politikai szabadság sem teheti szabaddá az embert A rendetlen szenvedélyek rabja mindig visszaél a szabadsággal: a *sajtó* szabadságát arra használja, hogy hazudik, rágalmaz, ámit; a gyülekezési- és szólás-szabadságot úgy aknázza ki, hogy az állam, az Egyház, a társadalmi rend ellen izgat; a *szólás-szabadságot* az istentelenség terjesztésére használja föl. — Aki nem tud ura lenni önmagának, az sohasem lehet szabad ember. Bűnös szenvedélynek a rabja még a királyi trónon is csak rabszolga! . . .

Hol hangzott el a szabadság legszebb dala? A „*nyolc boldogság*” hegyén. „*Boldogok a lelki szegények*”, akik urai s nem szolgái a vagyonnak. „*Boldogok a szelídek*”, akik legyűrrik belsejökben a harag sárkányát s a végén mindig fölényben maradnak. „*Boldogok, akik sírnak*”, részvétellel vannak mások iránt, de soha könnyet nem fakasztanak, hacsak örömkönyveket nem. „*Boldogok, akik éheznek és szomjúhozók az igazságot*”, mert az igazság naggyá, erőssé s így szabaddá teszi őket „*Boldogok az irgalmasok*”, akiknek mindenben van szeretet-tökéjük mások számára s örömeiket abban lelik, ha mennél több embernek örömet szerezhetnek. „*Boldogok a tiszta szívűek*”, akik elfogulatlan lélekkel állnak az igazság birodalmával szemben. „*Boldogok a békeségesek*”, kik az élő gyűlölséget kiirtják lelkökből. „*Boldogok, akik üldözést szenvednek az igazságért*”, kiket az egész világ sem tud eltántorítani az igazság pártjától. Mentesség az igazságnak és isteni kegyelemnek belső és külső akadékaitól; az igazság és erény szenvedélyes szeretete: ez a szabadság és igazi nemesség és nagyság.

3. Mikor az Úr szabadokká tesz minket a rendetlen szenvedélyektől, ezzel eltávolítja utunkból a szabadság akadékait, vagyis *negatív* irányban biztosítja szabadságunkat. *Tevőlegesen* akkor ajándékozott meg minket a szabadság teljével a mi Urunk, Jézus, mikor az *Isten-gyermekeinek* méltóságába emelt föl. Az Isten gyermekeinek legfőbb törvénye: mennyei Atyjok akarata. E törvény folyománya: *a lelkiismeret szabadsága*. Ezt a szabadságot hirdette Péter a zsidó főtanács előtt, mikor kimondotta a nagy szót: „*Az Istennek inkább kell engedelmessé válni, mint az embereknek.*” (Ap. csel. 8, 29.)

A krisztusi hit ezzel a szabadsággal óriási haladást jelent. Mert az ó-kor nem ismerte a lelkiismeret szabadságát. Az állam, illetőleg az államfő a lelkiismeret szentélyébe is betolakodott: a *vallást* is ő szabta meg. E szarokni felfogásnak lett az áldozata *Szókratész*; ennek voltak áldozatai a vértanúk milliói. Az *állami mindenhatóság* hívei visszaesnek ebbe a pogány felfogásba. Szerintök az Egyház nem Krisztus szabad országa, hanem az állam egyik része, társlata; a legfőbb nem Istennek a törvénye, hanem a törvénynek és a jognak a parlamenti többség akarata a megteremtője. A parlamenti többség pedig, mint ezidőszert *Franciaországban*, Krisztus és az Egyház ellenségeiből is alakúihat. És e szerencsétlen ország szabadkőműves kormánya és parlamenti többsége az állam nevében még azt is elő akarta írni, hogy milyen legyen az Egyház szervezete. Az újonnan alakítandó hitközségeket az államtanács főnhatósága alá akarta helyezni, s ily módon az államot, illetőleg a szabadkőművesek hatalmas csoportját szerette volna a lelkiismeretek kormányzójává tenni. S ezt az aljas merényletet az „*Egyház fölshabadításának*” nevezték el! Valóban gyönyörű szabadság! A katonatisztek előléptetésénél akadályul tekintették, ha valaki havonta járult a szentségekhez, — akár milyen kitűnő katona volt is különben . . . stb. Valamikor verőkkel fizettek az Egyház hívei a lelkiismeret szabadságáért: Franciaországban meg az üdvösség 1906. évében egyelőre csak *összes vagyonával* fizetett az Egyház a lelkiismeret szabadságáért. Az Egyház azonban inkább választotta a koldusbotot, mint a lelkiismeret szabadságának elvesztését: minden vagyonát átengedte megrablóinak, de megmentette a lelkiismeret szabadságát! . . .

Minden kath. erkölcsitanítónak vezérelve: *Bűn* mindaz,; ami a *lelkiismeret ellen* történik. „*Quidquid fit contra conscientiam, aedificat ad gehennam*, — Mindaz, ami a lelkiismeret ellen történik, a kárhozatra egyengeti az utat», — mondotta a *lateráni* egyetemes-zsinat. S éppen ezért a krisztusi Egy-

ház a tanításon, a *meggyőzésen* kívül nem ismer más eszköz hívek szerzésére. Minden hatalmi kényszer nem volna egyéb, mint az Egyház meggyalázása, saját elvének a megtagadása. Hozzá még célját is tévesztené a kényszer; mert hiszen az Egyház mindenkitől, aki tagja akar neki lenni, *hitet* és törődelmes *bűnbánatot* kíván. Meggyőződésből folyó bűnbánatot és igaz hitet pedig semmiféle kényszer-eszközzel sem lehet kicsikarni. Azt a módszert, azt a művészetet még nem találták, és nem! is találják föl, amellyel *meggyőzést* lehetne valakire *ráerőszakolni*. Az erőszak legföljebb *képmutatókat* szülhet. Az *egyházi inkvizíció* is eszerint az elv szerint járt el: *meggyőzni* igyekezett a tévelygőket. Büntetést a *világi, nem az egyházi*, hatalom szabott a makacs tévelygőkre, és pedig azért, mert az eretnekségek rendszerint földúlták az országok békéjét, forradalmat keltettek.

A *reformáció* találmánya, vívmánya ez a zsarnoki elv: „*Cuius regio, eius religio*, — Akié az uralom, azé a vallás«, hogy a fejedelem, a földesúr joga megszabni alattvalóinak, jobbágyainak a vallását. E zsarnoki elv alkalmazásának köszönhette a protestantizmus gyors elterjedését. Az a fejedelem ugyanis, aki magához ragadta az Egyház vagyonát s a reformáció hívének csapott föl, abban sem látott jogtalanságot, hogy új vallását alattvalóira rákényszerítette. Csak akkor ébredtek a protestánsok a zsarnokság tudatára, mikor a *kath.* fejedelmek, *önvédelemből*, ugyanazt az elvet érvényesítették. Pedig a *kath.* fejedelmek teljes joggal azt mondhatták: Aki ágyúval támad rám, annak ágyúval felelek, s nem tartozom nádpálcával védekezni! . . .

Újabb időben *nagyjában* a helyes, *kath.* térítési elv érvényesül. S éppen az Egyház befolyása alatt álló *kath.* fejedelmek voltak az elsők, akik *vegyes-vallású* országaikban *szabad vallásgyakorlatot* engedélyeztek a másvallásúaknak is. A *magyar* protestánsok már 300 évvel ezelőtt nyertek szabad vallásgyakorlatot. Az *angol* katolikusok ellenben, rettentő üldözések után, csak 80 év előtt, a *svédek* még későbbben érték el az emancipációt. Egyes kisebb *prot.* fejedelmek pedig még manapság sem engednek szabad vallásgyakorlatot *kath.* alattvalóiknak.

4. Mikor az Úr a lélek végtelen értékét kijelentette s Isten gyermekeinek méltóságába emelte az embereket, ezzel a *társadalmi és politikai szabadság* alapját is megvetette. A *szabadság, testvériség, egyenlőség* nem a francia forradalom vívmánya, hanem *Krisztus vérének a gyümölcse*. A golgotai kereszt fényében ismerték meg az emberek, hogy: a) minden egyes lélek végtelen érték; b) a megváltott ember

Isten gyermeke; s c) egymás között testvérek vagyunk, mert nincs lényeges különbség ember és ember között. Krisztus híve még a legnyomorultabb emberben is meglátja az istenL képmást, a legszegényebb embertársában is fölismeri a testvért Krisztusban, aki vele ugyanarra a dicsőségre van hivatva. X

A krisztusi szellem eredménye volt, hogy egy római patrícius karácsony-napján 8000 *rabszolgájával* együtt jelent meg a templomban a pápa színe előtt, s így szólt: »Szeretből a mennyei Atya iránt, s hálából az Úr Jézus Krisztus, mindnyájunk Megváltója iránt, ezeket a testvéreimet Krisztusban ezennel *szabadoknak* nyilvánítom és birtokaimat föl-osztom közöttök.« (Roh.: Vorträge III. 125.) Miért nem lett általánossá e római patrícius példája? Azért: a) mert Krisztus szelleme csak *lassankint* hatotta át az embereket. Aztán meg: b) a rabszolgaság *gazdasági* és *politikai* kérdés is, volt, és annak a teljes megszüntetése csakis a gazdasági és politikai viszonyok fejlődésével és átalakulásával volt lehetséges. Ha a római birodalomban mindjárt az első században egycsapásra fölszabadították volna a rabszolgákat, ez a birodalomnak fenekestül való fölfordulását jelentette volna: a teljes szabadságra még meg nem érett rabszolgák addigi uraik zsarnokaivá lettek volna. Végül: c) sokáig hátráltatta a rabszolgaság megszüntetését az emberi *kapzsiság*. A kereszténység korában egyébként a rabszolga már nem igazi rabszolga, nem »res«, tárgy, hanem *személy*. Az Egyház mindenkor küzdött a rabszolgák érdekében. Az utolsó keresztes-hadjárat is a rabszolgakereskedők ellen *Lavigerie* bíboros nevéhez fűződik. B. e. XIII. Leo pápa pedig még csak nemrég adta ki világraszóló körlevelét a tőke rabszolgáinak, a *munkásoknak* fölszabadítása érdekében, hogy emberhez méltó életök lehessen.

A rabszolgaság kérdésével azonos az *indiai kaszt-rendszer*, mely a legnagyobb akadálya *India* megtérítésének. A legutóbbi években sikerült csak a misszionáriusoknak 58 tagú keresztény telepet a legfőbb kasztból: a *brahmán-ok* kasztjából összehozniok. Eddig azért nem tértek meg brahmánok, mert azt tartották, hogy a megtéréssel *elvesztik kasztjuk előjogait*, s így nagy gazdasági és társadalmi kárt vallanak. Ha a hittérítők egyenest megtámadnák a kasztrendszert, ezzel minden megtérésnek útját vágják. A kaszt-rendszer átka, hogy pl. *páriá-i*, ha még oly alkalmas volna is, nem szentelhetnek pappá, mert az ilyen páriából lett papnak semmi befolyása sem lenne a többi kasztokra; sőt még maguk a Páriák is megvetnék az alantas kasztjokból való papot. Ekkora

előítéleteket, amelyek több ezer éves múltban gyökereznek, csak lassankint s hosszas küzdelemmel lehet legyőzni. A rabszolgaságot is csak lassan és fokozatosan lehetett eltörölni.

5. Az Isten gyermekeinek szabadságából sarjadt ki a *politikai* szabadság, a polgárok szabadsága is. Mikor Európa népei keresztényekké lettek s a keresztény öntudat kifejlődött bennök: akkor alakúit ki (XIII. sz.) a *szabad polgárok* rendje. Ugyanez az öntudat követeli napjainkban a negyedik rend: a *munkás-osztály* számára a politikai szabadságot.

Valamikor a fejedelmek családi birtoknak nézték országaikat, és kormányzásukban *családjak* érdeke volt a mértékadó. Lassankint az országok az Egyház szervezetének a mintája után teljesen átalakultak, s a *közjó* lett az országok célja...

7. A kereszténység és a haladás.

1. *Mi a haladás?* A kaszárnyák sokasága, a füstölgő, magas gyárkérmények *száma*., avagy a bankok tökegazdasága-e a haladás fokmérője? A kaszárnyák az embergyilkolás mesterségének iskolái; a gyárak ama munka helyei, mely az embert is gondolkodás nélkül szükölködő géppé teszi; a bankok a pénzeszsák hatalmának a képviselői, amely hatalom a modern rabszolgaság megteremtője. Mindez nem lehet az igazi haladás fokmérője! . . . Emberek vagyunk: tehát csak az lehet a haladás, *ami az embert emeli, tőkéletesíti, boldoggá teszi.*

2. Az ember testi és lelki kifejlődésének a természetes eszköze, s így a haladásnak is alapja: a *munka*. A kereszténység a munka elvével indult a világ meghódítására, s ezzel a haladás igaz elvét vitte a világba. Az ó-korban a munka a *rabszolga* földadata. Szerintök, amiként szégyen rabszolgának lenni: épúgy szégyen dolgozni. A *római* polgár, aki munkával kereste kenyerét, elvesztette polgári jogait. A józan ész ellenben ezt mondja: A munka az egyedüli pénz, amelyen meg lehet vásárolni a természet adományait. Krisztus vallása pedig hozzáteszi még ehhez ezt: *A munka isteni szolgálat, erkölcsi tett.* A Teremtés-könyve még a bűnbe nem esett emberről is azt mondja: »Vivé tehát az Úr-Isten az embert, és helyezé őt a gyönyörűség paradicsomába, hogy *mívelje és őrizze azt* (Móz. I. 2, 15.) A Teremtő akarata, parancsa, hogy az ember dolgozzék: tehát a munka *kötelesség*. S a bűnbeesés még erősítette a munka kötelességét. A bűnös Ádámnak ezt mondotta az Isten: „*Orcád verítékével eszed a kenyeret.*” (Móz. I. 3, 19.) A bűnbeesés után tehát már nem-

csak kötelesség a munka, hanem egyúttal *bűnhődés* is, *áldozat* jellegével bíró ténykedés.

Az Úr Jézus még szebb világításba helyezte a munka elvét. Megengedte, hogy a názáreti „*ács fiá*”-nak tartsák; maga is dolgozott, s ilyformán a názáreti kis házat főiskolává avatta, melyből a *munka* dicsfénye sugárzott a világba.

S Krisztusnak a híve ott látja a lét elején a *teremtő*, a munkálkodó Istent; látja, hogy a *megváltás* munka, és pedig keserves munka eredménye; maga előtt látja a názáreti ács-műhelyt, — és mindez arról beszél: Ha Isten képmása, ha Krisztus-másoló akarsz lenni, akkor neked is dolgoznod kell! Nem tanács ez, hanem *szigorúan kötelező parancs*, olyannyira, hogy Krisztus apostola ezt merte írni: „*Aki nem akar dolgozni, ne is egyék!*” A krisztusi erkölcs tan a hét *főbűn* közé sorozza a *restséget* mint bünt és mint sok más bűnnek a forrását. A pogány ezt tartja: A *szabadok* »fruges consumere nati«, — *élvezetre* születnek; a kereszténység meg ezt vallja: Aki munkabíró letére nem munkálkodik, az haszontalan naplopó az Isten szemében, és még a betevő falatot sem érdemli meg! Aki maga nem szorul munkára, dolgozzék másokért! A középkorban az „*Ora et labora*”-elvvvel civilizálta az Egyház a germán, a szláv törzseket, a magyar nemzetet. Ma is azzal művelik a hittérítők a vad pogány népeket, hogy elsősorban munkára nevelik őket. Csak a dolgozó ember, aki testi-lelki erőit gyakorolja, érdemli meg igazában az *ember-nevet*; már pedig csakis emberből lehet *keresztényt* faragni. Míg valaki tunya, rest tömeg, s csupán élvezni akar, csupán az *állatot* hizlalja magában: addig nem alkalmas arra, hogy keresztény váljék belőle. A modern művelt körökben a Krisztus szellemétől való eltávolodásnak szomorú jeleképp nagyon is elterjedt az a babonás felfogás, hogy a testi munka *nem illik* a művelt emberhez. Ez bizony a visszaesés jele a pogányságba. Nem szégyen a munka, hanem inkább megtisztelő! Az előre törtető munka a haladás forrása. S amily igaz, hogy a munka a haladás elve: épúgy az is igaz, hogy a kereszténység a munka eszményített elvével legfőbb tényezője a haladásnak.

3. Minden munka nemesít, de nem egyformán nemesít. A testi munka szellemi, erkölcsi vonatkozás nélkül — az állat munkája. Elsősorban az olyan munka igazi emberi munka, mely a *belső embert műveli, emeli, nemesíti*. A keresztény vallás ezt hangoztatja mindenkinek a számára: Életednek első és legfőbb föladata — a *lelked, eszed és akaratod kiművelése!* Ha erre nem vállalkozol, lemondál a keresztény

névről. Krisztus odaáll a lélek elé s kimondja a nagy szót: „*Legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei Atyátok tökéletes!*” (Máté 5, 48.) Valóban szédületes magas eszmény!... Nagyra hív minket az Úr, és odatüzi az eszményt lelki életünk égboltjára. Egyben azonban, mint jó tanítómester, a *szemléltetés* eszközével segít is rajtunk, így szólván hozzánk: Nézzetek ide! „*Az én kenyerem a mennyei Atya akaratának a teljesítése*” /*Én előkép* vagyok Atyám gondolata szerint. *Én elő-élem számotokra a tökéletes ember életét.* Engem kövessetek, engem másoljatok, — és akkor ti is Isten gondolata szerint való, tökéletes emberek lesztek! *J.*

4. Az isteni képmásnak az emberben való kialakítása Krisztus előképe szerint — a haladás netovábbja. Ennél magasabbra még anyagi értelem sem hatolhat. Ennél eszményibb célt Isten mindentudó elméje sem gondolhat ki számunkra.

Nemrég magas helyről szerencsétlen szó hangzott el: a *felekezetieskedés* szava. Kik felekezetieskednek? Állítólag azok, kik a Mária-kongregációkban a belső embernek buzgó kiművelésére vállalkoznak. Ha ez felekezetieskedés, akkor mindenki felekezetieskedik, aki komolyan veszi a vallást és az erényt.

Az ész számára *hittanát* kínálja az Úr, mely a természetes vallás minden igazságát magában foglalja, de azonkívül isteni gondolatokkal is gazdagítja eszünket, oly igazságokkal, amelyeket magától sohasem ért volna el az ész. Ha beleéljük magunkat Krisztus hittanába, akkor az Istenről, a világról, az emberről úgy gondolkodunk, mint ahogy maga az Isten gondolkodik azokról. Ennél magasabbra sohasem hatolhat az emberi ész. Krisztus hittana az eszünket emeli, összhangba hozza azt az Istennel, kialakítja benne az isteni képmást.

Az *erkölcsstan* rövid foglalata a *X.-parancsolat*. Az Úr a *negyi-beszédben* tökéletesíti a X.-parancsolatot. Eszerint nemcsak a gyilkos bűnös, de az is, aki ellenséges érzülettel van embertársai iránt; nemcsak a házasságtörő kárhozatra méltó, de az is, aki fölbontja a házasságot; sőt „*mindaz, aki asszonyra néz, öt megkívánván, már paráználkodott vele szívében.*” (Máté 5, 28.) A jót nem hiúságból, az emberek kedvéért, hanem Isten kedvéért kell tennünk. A lélek üdvösségét semmiféle, még oly kedves mulandó jóért sem szabad kockáztatnunk. A vallás nem jámbor ömlengés, nem jóleső érzélgés, hanem *cselekvés*, komoly tettek sorozata. „*Nem minden, aki mondja nekem: Uram, Uram! megyn be mennyeknek országába, — hanem aki mennyei Atyám akaratját cselekszi, az megyn be mennyeknek országába.*” (Máté 7, 21.)

Erkölcstanával a szívünket, *akaratumkat* hozza összhangba az Istennel a Mester, szívünkben, akaratumkban alakítja ki az isteni képmást. Mindenben, mindenkor isten után igazodni, mindenkor Isten akaratját teljesíteni, — ez tesz annyit, mint Istent szeretni. Ez a törvény telje.

Isten a megszentelő-malaszt révén az emberi természet fölé emeli, bizonyos módon az isteni természet részesévé teszi az embert. A szeretet aranylánca a legbensőbbben egyesít minket Istennel. A malaszt bősége, az Isten akaratának mennél pontosabb teljesítése azonban sok fokozatot tűr meg. Előképünket: Krisztust ugyan sohasem érhetjük el egészen; de sokban többé-kevésbé megközelíthetjük. A keresztény előtt eszerint a haladásnak végtelen tere nyílik meg.

Korunk szellemi vakságban szenved: az értékeket nem tudja valóságuk szerint megbecsülni. Valamely félreeső kis falusi templom olyan iskolája a lelki művelődésnek, amely messze fölülmúlja az ó-kor minden főiskoláját; oly tanok hangzanak el ott a szószekekről, amelyek még egy Platót és Cicerót is bámulatra ragadnának. A gyónószekeben oly lelki művelés megy végbe, melynek nincsen párja. Ezekkel szemben eltörpül minden »szabad tanítás«, elhalványul minden etikai mozgalom.

Bár *Goethe* nem volt jámbor hívő, de a műveltség kérdésében szakember volt, mert minden elérhető világi műveltséget magáévé tett. És a kiválóan művelt *Goethe* megvallja, hogy: »Bármennyire haladjon is a szellemi műveltség, bármennyire táguljanak is és mélységesekké legyenek a természettudományok, bármennyire emelkedjék is az ész: *a kereszténység erkölcsi műveltségén túl, amint ez az evangéliumokban le van téve, sohasem fog haladhatni.*»

A krisztusi erkölcstan veleje: a lélek uralma a test, az anyag fölött. A kereszténység lelkileg *szabad*, a hit révén *messzelátó* embereket nevel. És ez az irányzat szerfölött kedvezett mindenfajta szellemi haladásnak. Csak idő kérdése volt, hogy a lélek uralma az egész világra kiterjesztessék; és ez a tudomány. Azért írta *De Maistre*: „*A vallás anyja a tudománynak.* Európa csak azért nyerte el a tudomány kormány-palcáját, mert kereszténnyé lett. Csak azért emelkedett a polgárosodás és ismeretek oly magas fokára, mert a theológiával kezdte. Az egyetemek eleinte megannyi theológiai tanintézetek voltak. És mert minden tudományt ebbe az isteni törzsbe ojtottak, azért annak a tápláló nedvétől kimondhatatlanul termékenyvé lett minden tudomány.» — A Krisztus-másolás a művészetek művészete. És ez az eszményi irányzat szinte szükségszerűen a *művészetek* fölvirá-

goztatására vezetett. A virágzó vallásos élet a tudományok és művészetek fölvirágzásával járt. Sz. Tamás kettős Summája, Dante Divina Comoediája, a kölni dóm — mindezek egy mélyen vallásos századnak a művei. Melyik század volt az, mely e három múnél nagyobb dolgokat tudott volna létrehozni?! . . .

Goethe szerint: »Minden időszak, melyben a hit uralkodik, fényes, szívemelő és termékeny, úgy a kortársak, mint az utódok számára. Minden olyan időszak, ellenben, melyben a hitetlenség uralkodik, ha ideig-óráig fényesnek tetszik is, az utókor számára elvész; mert senkisémet szeret terméketlen dolgokkal bibelődni.«

Amiként a jelenkorban a *hithirdető* a művelődés, polgárosodás és haladás embere Ázsia, Afrika, Amerika vad népei közt, és a hithirdető az, ki az elemi-iskolától az egyetemig mindenfajta iskolát állít: úgy volt ez a múltban Európa népeinél, úgy volt magyar hazánkban is. A hithirdetők tanították meg a magyart írni-olvasni, földet művelni, gyümölcsöt termelni, házat építeni, stb. S ismét az Egyház volt az, mely a falusi elemi-iskolától kezdve az egyetemig mindenféle iskolát létesített. A reformációig hatvan egyetemet alapított az Egyház Európában, s némely egyetemnek több mint 30,000 hallgatója volt. Sok századon át az Egyház szolgálain kívül mások alig művelték a tudományt. S a mai kor korlátoltsága, rosszakarata, vagy tán mindakettő együttvéve, — mégis azt meri a világba kiáltani, hogy az Egyház ellensége a tudománynak, a haladásnak! . . . Az újabb időben a művelt világ nagyrészt elszakadt lélekben Krisztustól. Sokan, háládatlan gyermekek módjára, nevelő-anyjok: az Egyház ellen fordulnak. De csak a saját kárukra és romlásukra teszik ezt; mert a Krisztustól való elpártolás haladás — az örvénybe.

Darvin versenytársa, az angol *Wallace* tán megbízható tanú. S ez a természettudós a következő drákói ítéletet olvassa a Krisztustól elpártolt társadalom fejére: »A hiányos erkölcsiség a modern civilizáció nagy szégyenfoltja és az igazi haladás legnagyobb akadéka. A természetben való uralmunk a népesség gyors szaporodására és nagy gazdagság összehalmozására vezetett; de mindez annyi szegénységgel, oly sokfajta gonosztettel járt, annyi rút érzés és heves szenvedély kifejlődésének kedvezett, hogy azt kell kérdeznünk: vájjon népünk szellemi és erkölcsi állapota átlag nem rosszabbodott-e, s vájjon a hátrányok nem nagyobbak-e az előnyöknél? . . . A fizikai tudományokban és azok gyakorlati alkalmazásában elért bámulatos haladásunkhoz képest társadalmi és erkölcsi szervezetünk a barbárság állapotában ma-

radt.« (Der Malayische Archipel, II. 4. 26.) — Emerson le-sújtó ítéletét a modern kultúráról 1. Szuszai: a krisztusi pedagógia föelvéről 18—.

A Krisztustól való elpártolást látva jelentette ki X. Pias pápa, hogy programja: „*Instaurare omnia in Christo! — Mindent megújítani Krisztusban!*” Ez az igazi haladás programja! Még a racionalista Chamberlain is ezt kiáltotta nemrég a világba! »Krisztus születése az egész világtörténelem legfontosabb napja. *Ha a világ nem néz a Golgota áldozatára s hamarosan meg nem ájul lelkében, — a tudomány és a társadalom csődje fog bekövetkezni.*” (Die Orundl. des 19. Jahrh. L. Meyenberg beszédjét 1904. a regensburgi nagygyűlésen!) Krisztusnak az igazsága és kegyelme az egyedüli mentőeszköz a züllésnek indult egyes emberek és népek megszabadítására. Legjobban látjuk ezt ama bámulatos átalakulásból, amelyet Krisztus hite a világba léptekor létrehozott.

8. A kereszténység belépése a világba.

1. A mohamedánizmus és a protestantizmus is gyorsan terjedt el. Ez történeti tény. Ámde itt is, ott is természetes okok működtek. Mohamed vallása a test vallása, melynek hatalmas szövetségese az érzékiség. E vallásnak nem a meggyőzés volt a fegyvere, hanem a kard: addig terjedt el, ameddig a mohamedánok kardja ért. Ahol csak valamelyes keresztény élet volt, ott már nem tudott hódítani. — A protestantizmus pedig: a) nem mint új vallás, hanem mint reform lépett föl; b) nem a pogány népek, hanem a keresztények között hódított, és pedig azért, mert: c) a szabad kutatás elvével kedvezett az emberi hiúságnak; d) a „Sola fides”-tanával, az önmegtartóztatás és a jócselekedetek elvetésével (bojt, gyónás, papi nőtlenség, stb.) hízelgett az emberi szenvedélyeknek; e) a „Cuius regio, eius religio”-elvével a fejedelmi abszolútizmust proklamálta, s ezt a korlátlan fejedelmi hatalmat tette hittérítővé; és fölülrá még f) az egyházi birtokok bírhatása is élesztette a fejedelmek buzgalmát. Buchmann, koppenhágai luth, lelkész szerint: »Luther a fejedelmeknek gazdag kolostorokat és apátságokat adott, a papoknak felelget, a közembernek féktelen szabadságot; és ez sokat lendített a dolgán.« (L. Wetzet: Das Vaterh. 76.) Főleg a protestantizmus elterjedése a rombolás jellegével bír. Már pedig rombolni százszorta könnyebb, mint építeni. Azt a remek templomot, amelyet évtizedek szorgos munkája emelt, né-

hány nap alatt le lehet rontani. A hitbeli bukás is egy gyenge óra műve lehet: a megtérés ellenben hosszú, küzdelmes munka eredménye. A protestantizmus még egyetlen pogány népet sem emelt ki a sülyedtségből a civilizáció magaslatára. Nem így terjedt el a *krisztusi hit* a világon! A kereszténység belépése a világba és elterjedése akkora küzdelmekkel járt, hogy gyors elterjedését valóságos *csodának* kell tekintenünk. E küzdelmeknek számos, hatalmas, külső és belső oka volt.

2. *Belső* nehézségeket okozott az elterjedéssel szemben a krisztusi vallás *hit- és erkölctana*. A hit *titkainak* (Szentháromság, megtestesülés, megváltás, Oltáriszentség) észfölközi természetete az észből követelt áldozatot. Az az Isten, aki istállóban fekszik és a kereszt gyalázatfáján hal meg — „*a zsidóknak botrány, a pogányoknak meg ostobaság volt.*” (Kor. I. 4, 23.) *Erkölctana* pedig az *akarattal* szemben támasztott hallatlan igényeket. *Árisztótelész-szel* együtt az egész ó-kor azt mondta: »A rabszolga lelkes eszköz«; a kereszténység meg ezt mondja: »A rabszolga testvéred.« Az ellenség szeretete, a kapzsiság legyőzése, de főleg a tiszta élet követelménye azt kívánta, hogy az ember egész valójából kifeszüljön, egész múltját megtagadja, s egészen új, kemény önmegtagadással járó életet éljen. S mindezt tetézte még' a hit *megváltásának* a kötelessége egész a vértanúságig, és a bűnök sokszor nyilvános megvallása. S a jutalom mindezekért a dolgokért? A jutalom csak a nem látható jövő világban van . . .

A modern művelt ember keresztény nevelésben részesül, keresztény levegőben nő föl. S bár a keresztény igazságtól rendszerint nem tud egészen szabadulni, mégis mekkora a különbség az élete és a krisztusi hit- és erkölctan között, ha hátat fordít a vallásnak, és mily nehezen megy neki az igazi megtérése! . . . A görög és római nép lelke pedig még a modern hitetlenekénél is távolabb állt a krisztusi vallástól. A római és görög írók szerint a kereszténység »immodica superstitio, — szertelen babona«, — »stultitia, amentia, dementia, furiosa opinio, — ostobaság, örület, esztelenség, ördögjövő vélekedés«, — »βάρβαρον δόγμα, — barbár tan.« *Tacitusz* a keresztény vallást azok közé a dolgok közé számlálja, melyek »atrocia et pudenda, — szégyelni való szertelenségek.« — Mainapság az istenitisztelet fénye is vonzóan hat a kívül állókra. Kezdetben ez is hiányzott. Az üldözések miatt rejtekben, a lehető legegyszerűbben ünnepelték a sz, titkokat.

3. A krisztusi vallás hirdetésére, emberi számítás szerint, a lehető *legalkalmatlanabbak* voltak az *apostolok*. Hisz a megvetett, »rongyos« (teterrima gens, *Tacitusz-nál* zsidó-

nemzetből való, egyszerű halászok voltak, kiket a zsidók kitaszítottak gyülekezetökből, s akik a görögök és rómaiak szemében a megvetés tárgyát képezték. Hozzá még a klasszikus műveltségtől is távol állottak. Ilyen hithirdetőket valóban csak az küldhetett a világba, ki azt mondhatta magáról: „*Ne féljetek! én meggyőztem a világot!*” (Ján. 16, 33.) Igazán isteni látvány az a tizenkét szegény halász, kik ama megbízással mennek világgá, hogy ezt a világot meghódítsák Mesterek számára! . . .

4. *Kívülről* meg a nehézségek egész tömege tódult a krisztusi hit elé. A kereszténység egyik legveszedelmesebb ellensége a halálos gyűlölettel telt *zsidóság* volt. A zsidóság már akkoriban is szét volt szórva a világon. Ha valahol maguk a zsidók tehetetlenek voltak a keresztényekkel szemben, akkor a pogányokat uszították a keresztényekre. Leghatalmasabb fegyverök a *rágalom* volt. Az „*Apóst. Cselekedetei*” ékesen szóló példákat tár elénk a zsidók gyűlöletéről és fenekedéséről. *Sz. Jusztinus* szemébe vágja a zsidó *Tryphon-nak*: »Jeruzsálemből megbízottakat küldtetek az egész világra annak a hirdetésére, hogy a keresztények új szektája *áttheista*, amely megbízottak terjesztették szét mindazt, amivel azok gyanúsítanak minket, akik nem ismernek.« *Tertallian* a zsinagógát egyenest »rossz hírünk melegágyá«-nak mondja. (Seminarium infamiae nostrae.)

Sok bajnak okozói voltak azok is, akiket a kereszténység *házi ellenségeinek* is nevezhetünk, mert a kereszténység kebeléből származtak. Ezek az önfajok után induló *eretnekek* voltak, akik ellen már az apostoloknak is kemény harcot kellett folytatniuk (*Simon Mágus, Marcion, Cerinthus*, a zsidózó keresztények), s akik az apostoli idők után folyton háborgatták a keresztényeket. Az s eretnekek különösen azért voltak veszedelmesek, mert az egyházi tekintély ellen lázítottak, a krisztusi tan tisztaságát veszélyeztették, és gyűlölködő lár-májokkal már akkor is olyan színben tüntették föl az Egyházat, mintha az tanbeli reformra szorult volna. (Bár nem hasonló gyűlölettel, de túlzóit önbizalmukkal ma is nagy kárt tesznek az Egyháznak az úgynevezett »reformerek«, akik ahelyett, hogy önmagukat és embertársaikat reformálnák, jarmájokkal olyan látszatot keltenek, mintha a krisztusi Egyház reformra szorulna.)

5. A kereszténység leghatalmasabb külső ellensége a mindenható *római császár* volt, aki hatalma tudatában ki-mondotta a halálos ítéletet: »Non licet vos esse! — Nem szabad léteznetek!« — és a rengeteg római birodalom egész hatalmát harcba vitte a kereszténység ellen. A császár *sze-*

mélyes ellenségeit látta a keresztényekben, mert megtagadták tőle az isteni tiszteletet. És hatalmas szövetségese volt a császárnak a keresztények irtásában a *hazafias* érzelem is; mert a birodalom vezető-körei a római államvallás megdőltevel a birodalom összeomlásától tartottak. Élesztették a császár keresztény-irtó buzgalmát mindazok, kik a pogány államvallás-nyújtotta előnyök birtokában voltak. — Rendszerint azt hozzák föl, hogy a római birodalom állami és kulturai egysége *kedvezett* a kereszténység elterjedésének. Ez igaz. De az is igaz ám, hogy az üldözést is épúgy megkönnyítette a birodalom egysége.

6. Ahogyan megjövendölte az Úr, az ő híveinek véres üldözése mindjárt az első pünkösöd, az Egyház megszületése után megkezdődött Jeruzsálemben és Palesztinában, és folytatódott a római birodalomban, úgy, hogy az Egyház 30 éves korában, *Néró* alatt már „*ingens multitudo*” (*Tacitusz*), a keresztények „*rengeteg sokasága*” szenvedett vértanúságot. Aki kereszténnyé lett, rendszerint szembekerült a saját családjával, elvesztette a társadalom-nyújtotta előnyöket, ki volt szolgáltatva a hatóságok kénye-kedvének. Sőt azt mondhatjuk, hogy a megkeresztelkedés bárcát adott az első keresztényeknek a vértanúi halálra. Háromszáz év leforgása alatt, némelyek számítása szerint, *tizenegy millió*, mindenféle rendű és rangú keresztény szenvedett hősi vértanúhalált a hitéért

7. A tengernyi külső és belső akadály dacára is már sz. *Pál* úgy beszél a ker. vallásról, mint amely *az egész világon hirdettetik*. (Róm. 1, 8.) *Néró* alatt a keresztények „*rengeteg sokasága*” szenved vértanú-halált *Traján* idején, *Pliniusz* tudósítása szerint, Bythinia már keresztény. A III-dik század elején már így beszél a pogány rómaiaknak *Tertullian*. »Tegnapiak vagyunk, és mindeneteket betöltöttük, a városokat, a szigeteket, a telepeket, az erődöket, magukat a táborokat is, a császári palotát, a szenátust, a fórumot, — csak éppen templomaitokat hagytuk meg nektek.« És a IV-dik század elején, a keresztények folytonos irtása dacára is, a győztes kereszt ott ragyog már a császári palotán. »Napjainkban is megbámulják a történetírók az Egyház rohamos elterjedését így ír egyikök: Hetven évre rá, hogy Antiochiában megalakult az első nemzsidó hitközség, *Pliniusz* azt írja *Traján* császárnak a távoli Bythiniaiból, hogy a kereszténység tolakodó jövevény, aki veszedelembé dönti a pogány vallásokat; hetven évvel *Pliniusz* után a »húsvét kérdése« azt mutatja, hogy a hitközségek között szövetség áll fenn, melynek Róma a középpontja s amely Lyontól Edesszáig terjed; ismét hetven év múlva *Déciusz* császár azt mondja, hogy inkább tűr meg

Rómában ellenpápát, semhogy az üres pápai szék ismét betöltessék.« (L. Battifol: »Urkirche u. Katholizismus« 411.)

8. Ugyan mi volt az oka ennek a páratlan világtörténelmi folyamatnak? *Mommsen-ről* beszélnek, hogy római történetének IV-dik kötetét azért nem írta volna meg, mert a kereszténység gyors elterjedését és győzelmét rendes történeti okokból nem tudta megérteni. Aki elfogultságában nem rabja valamely evolúciós elméletnek, az kénytelen megvallani, hogy itt a rendes úton-módon megfejthetetlen talány előtt áll. Valamint az első élet megjelenése a földön s a szellem megnyilatkozása az emberben *csakis Isten* belenyúlásából a természetbe érhető: úgy a kereszténység bámulatos elterjedése és győzelme is csakis úgy fogható föl, hogy maga az Úristen nyúlt itt bele az emberiség életébe.

a) A krisztusi nagy eszmék a lélek végtelen értékéről, az ember méltóságáról és szabadságáról, s a krisztusi hit titkai — a *mennyei származás* jelével jöttek a világba, b) *Az Úr csodái*, főleg dicsőséges föltámadása, és apostolainak a csodatettei arról győzték meg a világot, hogy a krisztusi hitben *isteni erők* működnek, amiért is *ézszerű* dolog a meghódolás Krisztus előtt, c) A krisztusi vallás *kegyelmei* meg *erőt* adtak a megtérőknek a lelki megújulásra.

Főleg az *energia*, az *erő* hiányzott eladdig a nemes és szép tanok megvalósítására. Ezt bőségesen adta a krisztusi vallás. A keresztények tiszta élete, a testvéri szeretet, az ellenségnek azelőtt hallatlan szeretete, a bámulatos hősiesség a vértanúságban — az isteni kegyelem csodái voltak, melyek a fizikai csodák erejével hatottak a pogányokra. Ha egy-két ember nemes eszmék szolgálatába áll és odaadja életét meggyőződéséért, ez még nem annyira meglepő; de a keresztények *tömegei*, akik Krisztusért mindenre képesek, isteni nemzedékként tűntek föl a gondolkodó előtt.

i Aki csak valamelyest járatos a lelkek történetében, tudja, hogy egy *bűnösnek* igaz megtérése nagyobb csoda egy halott föltámasztásánál, (*sz. Ágoston*) s hogy a megtérés Isten kegyelme nélkül tisztára lehetetlen. Egy *világnak* a megtérése a pogányság züllöttségéből a legnagyobb erkölcsi csodája a világtörténelemnek, amely szinte kézzelfoghatóan bizonyítja a krisztusi hit isteni erejét.

9. A krisztusi kinyilatkoztatás befejezettsége, egyetemessége.

1. Az ó-szövetség pedagógiai fokozatossággal bíró kinyilatkoztatás. És Mózesztől kezdve az utolsó prófétáig az egész ó-szövetség a *jövőre* mutat, a nagy prófétára, a *Megváltóra*, kiből megáldatnak a föld összes népei. Az új-szövetségben nem találunk ilyen utalást a jövőre. Az Úr Jézus, ellenkezőleg, világosan megmondotta, hogy az ő feladata a *törvény beteljesítése, azaz tökéletesítése s befejezté* tétele. (Máté 5, 17.) Azért figyelmeztette sz. Pál az első keresztyényeket, hogy még az égből jött angyalnak se higgyenek, ha az mást hirdetne, mint amit ő az Úr megbízásából prédikált. (Gal. 1, 8.)

Az utolsó apostol: sz. János halálával az új-szövetségi kinyilatkoztatás bezárult. Istennek, természetesen, ezután is szabadságában áll egyes kiválasztott lelkeket csodás módon megvilágosítani. Az ilyenfajta *magán-kinyilatkoztatással* azonban (sz. Gertrud, sz. Terézia, b. Alacoque Margit, stb.) nem bővíthet a krisztusi kinyilatkoztatás tartalma. Hanem azért az ilyen magán-kinyilatkoztatásból is meríthetünk lelki hasznot annyiban, hogy azokból esetleg jobban megértjük a krisztusi kinyilatkoztatás egyes pontjait. De hitcikké, dogmává sohasem lehet a magán-kinyilatkoztatás.

2. Az új-szövetségi kinyilatkoztatás Krisztus áldott kezének az isteni adomány az emberiség számára, amiért is minden egyes embernek szól az. Azért mondotta az Úr: »Tanítsatok *minden nemzeteket* /« »Hirdessétek az evangéliumot *minden* teremtménynek.« (Márk 16, 15; Máté 28, 19.) Ambár az emberiség sok fajra, nemzetre oszlik, s a különféle népek sok dologban elütnek egymástól, — az emberi természet azonban mégis egy és ugyanaz valamennyi faj és nemzet fiaiban. Krisztusnak az igazsága és kegyelme *minden lélek* számára való: valamint hogy a levegő is minden tüdőnek éltető-eleme, és a napfény is minden szemnek való. A régi időben kőtáblácskát (*tesszera*) két darabra törtek a jóbarátok, s a két összeillő darabról ismertek később egymásra. Épúgy a lélek és a krisztusi vallás is összeillő; mert a lélek Isten teremtménye: a krisztusi vallás meg Isten igazsága és kegyelme.

Az igazságot nem korlátozhatja sem hely, sem idő. Azért a „nemzeti” vallás *nonsens*, képtelenség, épúgy, valamint hogy »nemzeti« levegőről, »nemzeti« vízről, vagy »nemzeti« egyszeregről is képtelenség beszélni. A »nemzeti« vallás az

elfogultság szüleménye, s amennyiben »nemzeti«, annyiban okvetlenül hamis. Amiként azonban a közös víz, a közös levegő, a közös napfény, a közös emberi természet nem akadályai a nemzeti sajátságok kifejlődésének: úgy a krisztusi egyetemes vallás sem gátolja a nemzeti jelleg kifejlődését. Sőt ellenkezőleg: a krisztusi vallás emeli, nemesíti a természetet, s a fölemelt, nemesített emberi természet *sajátos nemzeti vonásait is tökéletesíti.*

3. A vallás ellenségei, a rosszakaratú, vagy felületesen gondolkodó emberek szembeállítják a vallással a *hazafiságot*, azért, mert a krisztusi vallás *egyetemes.* »Elsősorban magyar vagyok, s csak aztán vagyok katolikus!« — mondogatják egyesek. A való az, hogy a *nevelés* teszi magyarrá azt, aki *elsősorban is embernek született.* Hazafias nevelés nélkül semmitsem ér a vérbeli magyar származás. Sőt a magyar származású gyermekből németet, franciát, angolt is lehet nevelni. S viszont: tót, német származású gyermekből hazafias szülők és tanítók a legjobb magyar hazafit nevelhetik. Így *katholikussá is a nevelés teszi* azt, aki embernek születik. Mivel a népeknek nemzetekké, államokká való tömörülése az emberi természet törvénye, s így Isten akarata: a nemzeti jelleg nagyon szépen megfér az egyetemes emberi természettel és az egyetemes vallással is. Sőt az egyetemes krisztusi hit melegágya az igazi hazafiságnak. A krisztusi erkölcsstan ugyanis *fokozatosságot* állapít meg a felebaráti szeretetben: családunkat jobban kell szeretnünk, mint az idegeneket; a közös származással, közös múlttal összekötött nagy nemzeti családunkat is jobban kell szeretnünk idegen népeknél.

A krisztusi erkölcsstan nemcsak a családfő, de a nemzeti család feje és elöljárói iránt is hódolatot és engedelmességet követel. A hívő szemében a *hazafiság* nemcsak természetes vonzalom, hanem főbenjáró *erkölcsi kötelesség*, amelynek megtagadása hittagadás. *A hazafiatlan minden lehet, csak Krisztus, igaz hívének nem vallhatja magát; mert nincs rendezett szeretete s nem hódol a nemzeti család elöljáróságának, amely nemzeti családhoz Isten akarata szerint tartozik.* A hazafiság oly virág, mely a nemzet múltjába, történetébe bocsátja gyökereit, onnan táplálkozik. S ha valakinek, úgy a *hagyományon épülő Egyháznak van érzéke* a történeti múlt, az összekötő hagyományok iránt. És az Egyház éppen ezért is bárkinél alkalmasabb hazafias nemzedékek nevelésére! S ha nagy áldozatokról, hősi tettekről van szó, csakis a vallás ad ahhoz erőt az embernek; csakis az istenfélő nem lesz árulóvá, mikor az árulás nagy előnnyel kecsegteti, vagy nagy kárral lenyegeti. Gonosz akaratra, vagy ostobaságra, vagy mindaket-

tőre vall, ha valaki szembeállít oly dolgokat, amelyek szépen megférnek egymással, sőt egymást föltételezik.

4. Mivel a krisztusi kinyilatkoztatás semmi reményt sem ad nekünk arra, hogy Isten a jövőben még bővíteni akarná azt, amennyiben úgyis a legtökéletesebb: azért a krisztusi vallás dolgában nem lehet szó fejlődésről, haladásról. Ember isteni vallást époly kevésbé tökéletesíthet, mint ahogy teremteni nem tud. Haladásról csak abban az értelemben beszélhetünk itt, hogy a krisztusi vallás *megismerésében* és *megvalósításában* előrehaladunk, gyarapszunk. Amiként ugyanis a természet még korántsincs kikutatva: úgy nincs ember, aki azt mondhatná, hogy a krisztusi vallást minden ízében teljesen kikutatta; s mégkevésbé akad olyan ember, ki a krisztusi vallás termékenyítő, nemesítő erejét a maga teljességében kimerítette, magára alkalmazta volna. Azért az *egyéni* haladás számára végtelen tér fekszik minden egyes hívó előtt. Nincs oly szent, aki még szentebbé nem lehetne. (*Szűz Mária* az egyedüli ember, aki „*malasztal teljes*” volt, azaz: annyi kegyelemnek a birtokosa volt, amennyit csak elbír az emberi természet.)

III. RÉSZ

A KRISZTUSI, VAGYIS KATHOLIKUS EGYHÁZRÓL.

I. SZAKASZ.

Az Egyház alapítása, természete.

1. Megváltás és Egyház.

1. Az Istenség második személye emberré lett, s 33 éven át példájával, 3 éven át meg szóval is tanított. Végre a gyalázat fáján, a kereszten befejezte a maga isteni napszámát. Miért lett emberré? miért halt meg a keresztfán? Azért, hogy jóvátegye azt, amit a bűn elrontott, hogy az emberiséget kiemelje a bűn sarából s visszahelyezze a kegyelem állapotába, és így lehetővé tegye neki örök boldogulását. Az Úr Jézus szólásmódja szerint: *„Az Emberfia keresni és üdvözíteni jött azt, ami elveszett volt.”* (Máté 18, 11.)

2. Akik hittel fordultak az Úr Jézushoz és bűnbánatot tartottak, megmentették lelköket. Ámde ezek száma nem volt nagy. Hisz az Úr mindössze csak három évig működött nyilvánosan, s működésének a tere csupán a kis Palesztina volt. Mikor visszatért mennyei Atyjához, mindössze százhuszan csoportosultak köréje. Bár ezeken kívül is voltak hívei, akik őt szerették és Megváltójuknak elismerték, — híveinek a száma mégis elenyésző csekélység volt az emberiség óriási tömegével szemben. Vájjon Istenhez méltó volt-e ilyformán a megváltás, amelynek gyümölcse a legjobb esetben is csak párezer embernek a megtérése és örök üdvössége? Megtálálta-e így az Úr azt, ami elveszett? . . . A jőzan ész akarva-nem akarva kénytelen megvallani: ha az Úr

Jézus működése mennybemenetelével teljes befejezést nyert, akkor egész működése nem volt Istenhez méltó vállalkozás.

3. A dolog azonban nincs úgy: az Úr mennybemenetelével nem szakadt vége az ő működésének! Az Úr Jézus harminchárom éves földi élete és halála *csak kezdet*, alapvetés. Az Úr földi élete és halála a *megváltás tavasza, a magvetés ideje*; de a mag fejlődésének a *helye: az egész földkerekség*, — sa mag fejlődésének az *ideje: az egész emberiség földi életének az ideje*. Kz Úr Jézus az összes népek, az összes korok Megváltója. Ez már aztán Istenhez méltó vállalkozás!

4. *Az Úr Jézus mennybemenetele után is működik az ő Egyháza által. Az Egyházba tette le az ő tanítását és kegyelemszereit, és az Egyház útján jut el Krisztus tanítása és kegyelme az összes idők összes népeihez. Az Egyház az Úr megváltói működésének a végrehajtó orgánuma, szerve.- Csakis az Egyház által lett igazában az emberiség Megváltója és Üdvözítője az Úr Jézus.* Az Egyház tehát nem véletlen járuléka az Úr megváltói működésének, hanem a megváltás *szükségszerű* folyamánya, a krisztusi tanítás és kegyelem közlésének a szükséges szerve.

Az Úr Jézus voltaképp nem alapított kereszténységet. Ez a szó: „*kereszténység*”, — elménknek a szülöttje, épúgy, mint ezek a szavak: fa, állat, ember. Van alma-, körte-, fenyő-fa, stb.; de „*fa*” a valóságban nincs, mert ez *fogalom*. Van kutya, macska, oroszlán, stb.; de „*állat*” a valóságban nincs. Hasonlóan: vannak magyar, német, francia emberek; de az „*ember*” csak elvont fogalom. Az Úr Jézus Egyházat alapított. *Ez az Egyház a kereszténység*; ez az élő, a valóságban, és nem pusztá fogalomban létező kereszténység.

5. *Egyház nélkül nincs kereszténység*: amint szülők nélkül nincsenek gyermekek. — *Nikodémus-sal* való éjjeli beszélgetésében monda az Úr: „*Bizony, bizony mondom neked: Ha ki újonnan nem születik vízből és Szentlélekből, nem mehet be Isten országába.*” (Ján. 3, 5.) Amiként a testi életet a szülők révén adja Isten az embernek: úgy a természetfölötti lelki életet meg *Egyháza* révén adja a keresztységben; s ha súlyos bűnnel kioltotta valaki a lelkéből azt a természetfölötti életet, megint csak az *Egyház* révén adja vissza a bűnbánat szentségében. A természetfölötti élet táplálékát: az Úr szentséges testét és véréát is az *Egyháztól* kapja a hívő. Világos tehát, hogy Egyház nélkül nincs újjászületés, de keresztény életre való nevelés sincs. *Sz. Pál* szerint: a régi bűnös embert le kell vetnünk és Krisztusba kell öltöznünk, aki minden kereszténynek mintaképe. Nem szabad nyugodnunk mindaddig,

„domine formetur Christus in nobis, — míg csak ki nem alakú bennünk a Krisztus” (Gal. 4, 19.), míg csak sz. Pállal el nem mondhatjuk: „Vivo ego, jam non ego, vivit v er o in me Christus, – Élek én, de már nem én, hanem Krisztus el énbennem.” (Gal. 2, 20.) Ekkora művészethez: a Krisztus-másolás isteni művészetéhez bizonyára tanítómester is kell. És ez a tanítómester a *krisztusi Egyház*. Valamint a szülők Istentől rendelt nevelői a gyermekeknek: úgy az Egyház is Istentől rendelt nevelője az emberiségnek.

Nem lehetnének-e el szülők és iskola nélkül a gyermekek? Miként a krisztusi biológiában láttuk, a gyermek lelki tehetségei alvó csírák maradnak, ha nem kerül emberi, vagyis szellemi életet élő környezetbe; emberi környezet nélkül sem gondolkodni, sem beszélni nem tanúi meg a gyermek, hanem hülye marad. Bizonyításra sem szorul, hogy még a tősgyökeres magyar szülők gyermeke sem tanúi meg egy kukkot sem magyarul, ha német, vagy tót környezetben nő föl és soha magyar szót nem hall; ha meg semmiféle emberi szót sem hall, semmiféle emberi beszédet sem tanúi meg. *A szellemi élet csakis szellemi életet élő környezetben fejlődhetik ki.* Ugyanez a törvény érvényesül a szellemi élet legmagasabb fajtájában, az istengyermeki életben: *az istengyermeki élet is csírában marad s nem fejlődik ki sohasem, hacsak megfelelő környezetbe nem kerül, vagyis az Isten gyermekeinek társaságába nem jut; csakis ott tanúi meg krisztusi módon gondolkodni, érezni, beszélni és cselekedni, mint ahogy csak magyarok közt lesz a gyermek magyarrá s csakis emberek közt lesz emberré. Amint a család az emberi életnek a fája és az emberi élet kifejlődésének az eszköze: az isten gyermeki család, az Egyház sem véletlen járuléka az istengyermeki életnek, hanem szükségyszerű eszköze ez élet fõntartásának és fejlõdésének. Az Egyház a krisztusi életnek a fája.* Ami ettõl a fától elszakad, az felekezet, párt. Valamiben okvetetlenül szembehelyezkedik a felekezet a krisztusi élet törvényeivel; mert ha nem volna benne ellentét, akkor nem volna felekezet, hanem ott maradna a Krisztus-ültette élet-fán.

A magyar néplélek igazán remekelt az Egyház elnevezésében, amelynek nincs párja: „*Anyaszent-egy-ház.*” Ház-ról van itt szó, amely egyetlen a maga nemében, igazi *szülõház*; mert az Egyház lelkünk anyja, aki nemcsak újjászüli, de táplálja és neveli is lelkünket, úgy, hogy az Egyház szentek háza-gyülekezete, egyszóval: az Egyház, a magyar néplélek elnevezése szerint, a *lelkünk hazája*.

A megváltás célja: a lelki újjászületés, a belső megszentelődés. És ugyanez a célja az Egyháznak is. Így tehát

az Egyház rendeltetése: *a megváltás megvalósítása a lelkekben*, azáltal, hogy beléjük ojtja és kifejleszti bennök a krisztusi életet.

2. Az Egyház megteremtése.

1. Az előkészület.

Egynapon *András* Jézushoz viszi öccsét, *Simont*. »Rátéknézve pedig Jézus, monda: Te Simon vagy, Jónás fia; te *Kéfasnak* fogsz hivatni, mi *Péternek* értelmeztetik.« (Ján. 1, 42.) Keleten a név megváltoztatása mindig fontos dolgot jelentett. Péter is sejtette, hogy ránézve *nomen—omen*. Utóbb meg is tudta új nevének a nagy jelentőségét. — Máskor »monda Jézus (*fülöp-nek*): *Kövess engem!*« (Ján. 1, 43.) Ily módon többeket is magához hívott az Úr. Mi célból tette ezt? »Jöjjetek utánam (monda Péternek és Andrásnak), és *emberek halászaivá teszlek titeket.*« (Máté 4, 19.) Végére kiválasztott az Úr tizenkettőt azok közül, akik hozzája csatlakoztak. És ennek a ténykedésének a rendkívüli fontosságát azzal tudatta velünk, hogy megelőzőleg egész éjjel imádkozott: »Lőn pedig ama napokban, *kümine imádkozni, és az egész éjszakát imádságban tölte. És midőn megvirradt, híva tanítványait, és választá tizenkettőt közülök, (akiket apostoloknak is nevezte).*« (Luk. 6, 12. 13.) »Ezek után pedig *rende az Úr más hetvenkettőt is, és elküldé őket kettőnkint az ő színe előtt minden városba és helyre, ahová menendő vala.*« (Luk. 10, 1 .) Minek küldi őket? Feladatuk ennek az örömhírnek a terjesztése: *„Elközelgetett hozzátok az Isten országa.*« (Luk. 10, 9.)

Mielőtt építésbe fog az ember, előbb anyagot készít elő az építkezéshez. Hasonlóan tett az Úr: a tizenkét apostol és a 72 tanítvány mindmegannyi épületkő Egyházának a fölépítéséhez. *„Nem ti választottatok engem, hanem én választottalak titeket, s én rendellek, hogy elmenvén, gyümölcsöt teremjete.*« (Ján. 15, 16.) Nem emberek műve lesz az ő Egyháza, hanem *a saját isteni alapítása*. Hogy ennek az ő isteni tettének az eredménye valami *élet-organizmus*, kiviláglik abból, hogy az apostoloknak mint apostoloknak *„gyümölcsöt”* kell teremniök, amit csak élő organizmus tehet.

Az Úr főgondja ezután a *„tizenkettő”* kioktatása, nevelése. Mindenüvé vele mennek, minden tanítását hallják, minden cselekedetét látják. Még külön is oktatja, neveli, csiszolja őket: *„Nektek adatott tudnotok az Isten országa titkait.*« (Máté 13, 11.) Remek épülethez gondosan kifáragott kövek kellenek. íme az előkészület az Egyház alapításához! Ezek-

bői ugyan inkább még csak sejthetők az Egyház körvonalai, a *cél* azonban már jól kivehető: „*emberek halászaivá teszlek titeket.*” Nézzük már most: miképpen épít az isteni építőmester!

2. Az *alapkő* ünnepies letétele.

Miként az Úr maga mondta, hogy okos ember nem épít homokra, hanem szilárd talajra: az Úr Jézus kiválasztott *sziklára* építette Anyaszentegyházát. Mikor ugyanis az Úr kérdésére: „*Ti pedig kinek tartotok engem?*” — Simon lelkesedve felel: „*Te vagy Krisztus, az élő Isten fia!*” — felelvén monda neki Jézus: „*Boldog vagy Simon, Jónás fia! mert a test és vér nem jelentette ki ezt neked, hanem Atyám, aki mennyekben van. Én is mondom, neked, hogy te Péter vagy, és e kőszálon fogom építeni Anyaszentegyházamat, és a pokol kapui nem vesznek erőt rajta. És neked adom a mennyek országa kulcsait. És amit megkötöndesz a földön, meg lesz kötve mennyekben is; és amit földoldandasz a földön, föl lesz oldva mennyekben is.*” (Máté 16, 15—19.) íme: ez az Egyház ünnepies alapkőletétele! Az Úr e szavaiból Péter is, apostoltársai is megértették a *Péter* = *πετρά* = *kőszikla-névnek* a jelentőségét. Péter a krisztusi Egyház *alapköve*, melyet maga az isteni építőmester súlyeszt le a földbe. És ez a sziklaalap akkora erőt ad Egyházának, hogy még a legnagyobb ellenséges hatalom: a pokol sem vesz erőt rajta. „*Pokol kapui*” — nagy *Pázmány-unk* szerint — az összes hatalom, mely a pokol kapuján csak kirohanhat. Gondoljunk csak erre a keleti kifejezésre: magas, vagy fényes porta! (A haditanácsot a kapunál tartották.)

De Péter nemcsak alap, hanem *középpont* is, a *legfőbb tekintély* az Egyházban, a legfőbb hatalom viselője. Neki adja ugyanis az Úristen az ő földi országának a kulcsait. „*Mennyek országának*” azért nevezi az Úr az Egyházat, mert annak a végső célja az, hogy mennyek országává legyen. A kulcsok birtokosa *parancsol* a házban. A város, a vár kulcsainak átadása a meghódolást jelenti. S hogy Péter a kulcsokkal valóban a *legfőbb hatalmat* nyerte az Anyaszentegyházban, azt maga az Úr világosan kijelentette, mikor kimondotta, hogy Péternek az intézkedéseit, melyeket a földön tesz, jóváhagyja a mennyekben. Így tehát az igazságtól való elhajlásnak, *Pázmány* szerint »tétovázó csavargásnak« kell mondanunk, hogy *Luther*, mikor Máté idézett szavaival szorongatták, azzal vágta ki magát, hogy: »Az Úr e szavainál: *E kőszálla fogom építeni Anyaszentegyházamat*, nem Péterre, hanem *önmagára* mutatott.« Csakhogy, az Úr Jézusnak ilyen esztelen játékot tulajdonítani, enyhén szólva, óriási könnyelműség! Hasonlóan

csűrös-csavarás az az újabbfajta protestáns magyarázat is, mintha az Úr nem Péterre, hanem a Péteréhez hasonló sziklaszilárd *hitre* építette volna Egyházát. Elvont, személytelen *hitre* nem lehet kulcsokat bízni! . . . Külömben, ha sikerülne is a protestáns kritikai bűvészetnek ennek a klasszikus szentírási helynek az első részét elhomályosítania, ugyan mit nyerne vele az irányzatosság? A második rész: „*És neked adom a mennyek országa kulcsait, stb.*” — ez egymaga is napnál világosabban bizonyítja Péter főhatalmát. Legújabbban a racionalista *Pfleiderer* is megvallja: »Minden prot. gyengítési kísérlettel szemben is tagadhatatlan, hogy e hely *Péter elsőségének* ünnepies kihirdetése.« (L. *Mausbach*: Kernfragen, 100.)

Péter egyik gyenge órájában *megtagadta* isteni Mesterét. Nem fog-e Péter emiatt kételkedni az ő megbízásában? Nem fogják-e mások kétségbevonni az ő hatalmát? Nem! Egyenesen útját állja ennek maga az Úr Jézus. Mert pár nappal mennybemenetele előtt a *Tibériás-partján* őmaga installálja, bevezeti hivatalába Pétert. Előbb háromszori szeretetvallomással jóvátéteti vele háromszoros tagadását, s aztán így szól hozzá: „*Legeltesd az én bárányaimat, legeltesd az én juhaimat!*” (Ján. 21, 16. 17.) Vagyis: *kicsit-nagyot, egész nyájamat pásztoraimmal együtt rádbízom*. Az, aki azt mondotta magáról: „*Én vagyok a jó pásztor*”, (Ján. 10, 11.) vagyis a lelkek legfőbb pásztor, — helyettest rendel itt magának; ugyanazt a hivatást, melyet a földön jártában őmaga töltött be, rábízta Péterre. S ezzel megvetette az *alapot*, készen lett a *középpont*.

Lássuk most az Egyház kiépítését!

3. Az építés.

Mikor az ember remeket akar létrehozni, még a legaprólékosabb dolgokra is kiterjed a figyelme. Isten azonban nem így dolgozik. A lét elején megteremti a világ anyagát; elveket, törvényeket fektet az anyagba; megindítja a fejlődést, — s a többi elvégzik a világba fektetett elvek: szépen megvalósítják az Isten tervét, létrehozzák a kozmoszt. Ugyan-így jár el az Úr Jézus az Egyház alapítása alkalmával is: megveti az *alapot*, beállítja az elveket, — a többi már magától megy. *Péter az alap*, melyet maga az Úr súlyosztott a földbe. Erre az alapra tizenkét oszlopot állít: a *12 apostolt*. Ezek Isten országának a *főhivatalnokai*. Az *alap erőt* és *egységet* ad az épületnek: Pétertől *erőt* és *egységet* nyer az Egyház. De Péter nemcsak *alap*, hanem *középpont* is, a *legfőbb tekintély* viselője, s nemcsak alulról, de fölülről is összetartja a 12 oszlopot, hogy se jobbra, se balra ne dőljenek, hanem biztosan álljanak.

Micsoda hatalmat, megbízatást kap a 12 apostol? Éppen mennybemenetele napján így szól hozzájuk az Úr: a) »Minden hatalom nekem adatott mennyben és a földön. Elmenvén tehát, *tanítsatok minden nemzeteket, megkeresztelvén őket az Atyának és Fiúnak és Szentléleknek nevében; tanítván őket megtartani mind, amiket parancsoltam nektek.*» (Máté 28, 18. 19.) E szavakkal apostolaira bizza az Úr Egyháza kiépítésének a föladatát: Tanítsatok a nemzeteket! Tárjátok eléjük mindazt, amit tőlem hallottatok! S akik elfogadják tanításomat és parancsolataimat, vagyis akik hisznek, azokat kereszteljétek meg, azokat illesszétek be Egyházam épületébe! De vigyázzatok! Egyházam tagja csak az, aki *mindent* elfogad, amit én parancsoltam nektek. — így tehát nem lehet az Egyház tagja az, aki meg nem keresztelkedik, (zsidó, pogány) — aki nem fogad el mindent Krisztustól, (eretnek) — aki elszakad az alaptól (szimatikus).

Föltűnő ehelyütt annak a kijelentése, hogy az Úr *isteni hatalmának a teljéből* intézkedik: „*Minden hatalom nekem adatott mennyben és a földön.*» Tudja az Úr, hogy a földi hatalmak akadályozni fogják az apostolokat építő munkájukban: azért hivatkozik isteni hatalmára, mellyel szemben eltörpül minden földi hatalom, akár császár, akár király, akár állam legyen annak a neve.

b) *Az utolsó-vacsorán az első sz.-mise* bemutatása alkalmával monda az Úr apostolainak: „*Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre.*» (Luk. 22, 19.) Ezt a titokzatos áldozatot, amelyet most én a saját kezeimmel vittem végbe, mutassátok be ti is véres keresztáldozatom vérontás nélkül való megismétléseképp, így fog élenken élni híveim között az én emlékezetem . . .

c) Negyednapra az utolsó-vacsora után, tehát föltámasztása napján, a megváltás munkájának legkiválóbb gyümölcsét adja át apostolainak az Úr: a bűnbocsátó hatalmat. Így szól hozzájuk: „*Vegyétek a Szentlelket! Akiknek megbocsátjátok bűneiket, megbocsátatnak nekik; és akiknek megtartjátok, meg vannak tartva.*» (Ján. 20, 22. 23.)

Ez a misézés és bűnbocsátás rengeteg *hatalma*, (papi hatalom), mely a keresztelés jogához járul. Ez a kiválóan *isteni* hatalom emberek kezében teljesen érthetetlen volna külön erre jogosító *isteni intézkedés nélkül* (papi hivatal).

d) végül még ezt a fölhatalmazást adta apostolainak az Úr: „*Bizony mondom nektek, amiket megkötöztök a földön, meg lesznek kötve mennyekben is; és amiket föloldoztok a földön, föl lesznek oldva mennyekben is.*» (Máté 18, 18.) Kötnek-oldoznak az apostolok *az Úr nevében* tett intézkedé-

seikkel. Ilyen intézkedések: az Egyházba való fölvetel, az Egyházból való kizárás, a bűnök és büntetések elengedése, vagy fönntartása, tilalmak kibocsátása s a tilalmaktól való fölmentés (böjt, tiltott könyvek, házassági fölmentések). Az apostolok tehát Péter főhatósága alatt, aki külön és előbb kapta a kulcsokat, szintén *kormányzók*.

Az apostolokon kívül még 72 *tanítványt* is választott az Úr, akiket azzal bízott meg, hogy az Isten országának elközelgését hirdessék. Csodatevő hatalmat is kaptak az Úrtól. (Luk. 10, 1 — 16.) Ezek $\pi\rho\epsilon\sigma\beta\acute{\upsilon}\tau\epsilon\rho\iota$ = *vének*-néven szerepelnek a Szentírásban. „*Apostolok és vének.*” (Ap. csel. 15, 4.) Sehohsem olvassuk, hogy a „*vének*” a tanítói, papi, kormányzói hatalmat kapták volna az Úrtól. Pedig az „*Apostolok Cselekedetei*”-bői bizonyos, hogy a »vének« *egyházi hivattal* viselnek. A »vének« *papok* voltak, a legtöbbjük püspök; de ők *nem* voltak „*önálló oszlopok*”, hanem az apostolok *segédei*. A *segéd* pedig azt végzi, amit rábíz a mestere, megbízója. A *pap* krisztusi hatalommal bír, de sohasem bírja önállóan ezt a hatalmat, hanem *püspökének a megbízásából és felügyelete alatt*. A papi hatalom veleje a miséző és bűnbocsátó hatalom, melyet a fölszenteléssel nyer a pap püspökétől. A bűnbocsátó hatalom gyakorlásához azonban még *küldetés (jurisdictio)* is szükséges, amely rendszerint a püspök egész egyházmegyéjére terjed ki. (A bírői vizsgálatot *iei* ember is csak akkor bíraskodhatik, ha a király hatáskört bíz rá.) Tanításra világi hívő is kaphat megbízást a püspöktől.

Idővel az apostolok még alsóbb-rendű *segédek*et is szentelnek. A nép által kijelölt *diákonus-okról* olvassuk, hogy az apostolok „*imádkozván, rajok tevék kezeiket.*” (Ap. Csel. 6, 6.) A papság, a *papi-rend* voltaképp csak *egy*, de több fokozata van neki: a papi-rend *teljét a püspök* bírja, ki apostoli utód, s nemcsak híveket keresztelhet, stb. — hanem *papokat is szentelhet. A kormányzói és tanítói hatalom teljét csak a pápa bírja.*

4. A befejezés.

Megvolt immár az alap, megvoltak az Egyház oszlopai, hivatalnokai és az ő *segédek*. De azért még mindig nem volt egészen kész az Egyház. Megvolt a test, de hiányzott még belőle az éltető-elv: a *lélek*. Erről mondotta az Úr Jézus: »Én kérem az Atyát, és más *Vigasztalót* ad nektek, hogy *örökké veletek maradjon, az igazság Lelkét,* — az *titeket megtanít mindenre,* és eszetekbe juttat mindent, amiket nektek mondtam.« (Ján. 14, 16. 17. 26.) Eszerint tehát maga a *Szentlélek* lesz éltető lelke az Egyháznak. De magáról is ezt ígérte az Úr Jézus: „*íme, én veletek vagyok mindennap*

világ végezetéig.” (Máté 28, 20.) Hogyan fog működni az Úr az ő Egyházában? *A Szentlélek által.*

Tíz nappal az Úr mennybemenetele után megjött a megígért Szentlélek, nagy zúgás közepette, tüzes nyelvek alakjában, — és: *„betétének mindnyájan Szentlélekkel.”* (Ap. Csel. 2, 4.) És így megszületett az örökéletű Egyház. — »Alkotta az Úr-Isten embert a föld agyagából, és orcájára lehelé az élet lehelletét, s így lőn az ember élő lényvé.« Ezt olvassuk az első ember teremtéséről. (Móz. I. 2, 7.) — Emberekből, mintegy a föld agyagából alkotta az Úr az Egyházat is, s pünkösd napján orcájára lehelé az élet lehelletét: elküldte az Egyházba az életető Lelket.

Az élő organizmus nő. Ez az élet törvénye. Ha az Egyház a Szentlélek által élő organizmussá lett, szintén nőnie kell. S ez szemmel láthatóan meg is történik. Maga az Úr Jézus *mustármag-hoz* hasonlította az ő Egyházát, amely kicsi volta dacára egy nyáron fanagságra nő meg. Péter és az ő apostoltársai, meg a 72 tanítvány, — mindez valóban nem sok kezdetnek egy világ-Egyház számára, igazán csak mustármag. De mihelyt pünkösd napján az Egyházba száll az elevenítő Lélek, azonnal növekedésnek indul a mustármag. Még pedig milyen rohamos növekedésnek! . . . Péter pünkösd-i térítő-beszédjére, akik elfogadták az ő beszédét, megkereszteltetének. *„És hozzájuk álla aznapon mintegy három-ezer lélek.”* (Ap. Csel. 2, 41.) Mily jellemző ez a kifejezés: *„hozzájok álla”!* 3000 odaáll százhozhoz! Az a 120 lélek tehát már teljes, fejlődésre alkalmas Egyházat alkotott.

5. Mi hozta létre az Egyházat? a véletlen-e? A véletlen semmitsem hoz létre. Emberek akarata szülte-e az Egyházat? Szó sincs róla! Péternek és az ő apostoltársainak az akarata csak annyiban szerepelt, hogy engedtek az Úr hívásának, rendelkezésének. Vagy tán a Szentírás szülte az Egyházat? Az evangéliom az Egyház *„magna charta”*-ja, alapítólevele/jobban mondva: hiteles jegyzőkönyv az Egyház meg-alapításáról, — de a Szentírás sem hívta életre az Egyházat. Hisz az Egyház előbb volt meg, mint az új-szövetségi Szentírás! *Az Egyház szülőoka az Úr Jézus isteni akarata,* ugyanaz az akarat, mely élet elején monda: *„Fiat lux! — Legyen világosság!”* Az Úr Jézus nem azért jött a földre, hogy néhány száz, vagy ezer embert megtérítsen: öneki egy világ fellett! S a világ megtérítésére és üdvözítésére alapította az ő Egyházát, avégre, hogy a Krisztus-hozta életet a világgal Közölje. Ez volt az Istenember életföladata. Valóban Istenhez méltó napszám! . . .

Isten nemcsak megteremtette a világot, hanem meg-

szabta a lét módját is a világ számára: az Úr Jézus is nemcsak hogy létet adott az ő vallásának, hanem megszabta számára a lét módját is; másszóval: Krisztusnak a vallása egy pillanatig sem létezett Egyház nélkül; *Krisztus vallása az ő Egyháza*. Gyönyörűen írja Weisz A. M. (Luther-psycho-logie, 108.): »Valóban, Krisztus seholsem alapított kereszténységet, seholsem létesített »külön vallás«-t, — ő csak Egyházat alapított. *Krisztus kereszténysége csakis az Egyház formájában létezik*. Az Egyház nem a kereszténységből fejlődött valamiféle fokozatos kiválással; az Egyházat nem emberi gondolkodás, nem emberi erő illesztette a kereszténységhez, s mégkevésbé került az Egyház támaszték gyanánt a valláshoz, ahogy azt a minap magyarázgatták, olyanformán, mint ahogyan a ledőlni készülő székesegyházat támasztó-pillérekkel erősítik; — nem! maga Krisztus alapította meg az ő Egyházát, az ő egy, egyedüli, *katholikus* Egyházát, — és ennek az Egyháznak az alakjában hagyta ő hátra nekünk a kereszténységet.«

6. Hogyan nevezzük el Krisztus Egyházának a létrejöttét? Rendszerint az Egyház *alapításáról* szokás beszélni. De ez a beszéd nem egészen szabatos; mert társaságot emberek is tudnak alapítani; az Egyház pedig nem egyszerűen csak emberek társasága, még Isten gyermekeinek a társasága sem, oly értelemben, aminők az emberek társulatai: *Krisztus Egyháza élő organizmus, a krisztusi életnek a fája*. Élő organizmust pedig csak isteni teremtői erő tud létrehozni. Az Egyház Krisztus teremtői hatalmának az eredménye, egyszerűen: *Krisztus teremtése*. A formáló ténykedés volt: az Egyház testének a kialakítása Péternek és apostoltársainak és a 72-nek a kiválasztásában és kinevelésében; a teremtői tett pünkösd napján ment végbe, mikor az éltető Lélek egyesült az Egyház testével. Ahogy az ember akkor teremtetett, mikor eszes lelke egyesítettett a testével: az Egyház is akkor és úgy született, hogy beleszállt a Szentlélek.

A *modernizmus* persze másképp tudja a dolgot *Harnack*, a *modernisták* nagy fejedelme szerint így történt a dolog: »A tanítványok szorosabb köréből, a »tizenkettő« társaságából község alakúit. Maga Jézus nem alapított községet abban az értelemben, hogy rendszeresített istenitiszteleti társaság legyen; ő csak tanító volt, az apostolok meg tanítványok.« Szóval: az Úr csak vallási iskolát alapított. Hogyan lett hát az Egyház? A *modernizmus* receptje szerint minden fejlődik, *az emberek öntudatából* fejlődik, *csak úgy magától* fejlődik. »Kétségen kívül szükséges volt, hogy a zsidósággal szemben, mivel szakítottak vele, új község alakuljon, — sa keresztény

mozgalom öntudata és ereje új alkotásban, az Egyházban nyilvánkozott meg, amely magát az igazi Izraelnek tudta.« (»Wesen des Christentums« (Q 6 . és 114.) Ki teremtette tehát az Egyházat? Harnack szerint nem az Úr, nem az apostolok: az Egyház csak úgy magától lett, szükségszerűen lett Krisztus tanítványainak az öntudatából. Azért vélekedik így Harnack, mert nem hisz a Szentlélekben s őszintén Krisztus is pusztán ember: ha nincs Szentlélek, hogyan éltethetné az Egyházat? ha Krisztus nem Isten, hogyan teremthetné Egyházat? Azért az Egyháznak csak úgy magától kell alakulnia. Ez a hitetlenség receptje: a hitetlen »természettudomány« is azt tartja, hogy az élet csak úgy magától lett, a holt anyagból lett, mert Teremtő nem létezik, nem szabad léteznie. Hogy miképpen szülhetne a holt és vak anyag öntudatos életet, azt a józan ész természetesen nem fogja föl; de hát mégis így kell ennek lennie, mert így dekretálja a hitetlenség theofóbiája, illetőleg a »tudománya«.

A Szentlélek eljövetele nem létezik *Harnack* teológiai tudományában; ő semmitsem tud a Szentlélek működéséről az Egyházban és az egyes lelkekben. A Szentírásban leírt tények, ha nincsenek inyére, egyszerűen nem léteznek rá nézve, így aztán természetesen nem is ismeri, félreismeri Krisztus Egyházát. Harnack szerint, miként a híres-neves tanítók, pl. *Plató*, *Szókratész*, iskolát alapítottak, úgy Krisztus is iskolát alapított, s tanítványaiból község, Egyház lett. De hol vannak erre az állításra a bizonyítékok? Schol! Harnack így képzelel el a dolgot: így történt a dolog, tehát így is történt. Ez a tudománynak gyökerestűi való fölforgatása, a tényeknek képzelettel való helyettesítése, szellemes kártyavár-építés, de nem tudomány, mely a valóság, a tények terméke. A tényeket még egy Harnacknak a szellemessége sem tudja pótolni, s még az ő erős képzelő-tehetsége sem tudja a lehetséges dolgokat való dolgokká tenni. Külömben Harnack valamivel mégis engedékenyebb a tényekkel szemben, mint a múlt század racionalistái: ő megengedi, hogy az Egyház *apostoli hagyományból* született: »A pogányságból megtért keresztényeknek bölcselkedései Krisztusról és az ő Egyházáról, mint elválaszthatatlanul egybeillő fogalmak, roppant fontosak; mert semmi hellenisztikus sincs bennök, — ellenkezőleg: *apostoli hagyományból származnak.*» (Dogmen-geschichte J; 4.—172.) Odáig azonban mégsem jut el Harnack, hogy az Egyház Krisztus teremtői akaratából született.

Ha figyelemmel kísértük az Úr működését, rendelkezéseit, amelyekkel Egyházát alapította, csak szigorú logikára van szükségünk, hogy e rendelkezésekből kihozzuk az Egy-

ház alkotmányát, jegyeit, célját, egyszóval az Anyaszentegyházról szóló teljes katolikus tant. Csak *itt-ott* lesz szükségünk arra, hogy az Úr egyéb szavaira, az apostolokra és utódjaikra hivatkozzunk, hogy az Úr rendelkezéseit kellő világításba helyezzük.

3. Az Egyház alkotmánya.

Az Egyház, amiként láttuk, az Úr Jézus műve: *azért* van, mert *ő akarta*, hogy legyen, — és *úgy* van, *ahogyan* ő akarta, hogy legyen. Az Úr intézkedései az Egyház dolgában — teszik *az Egyház szervezetét, alkotmányát*.

1. Minden szervezetnél a *cél* az irányadó: a cél szabja meg a szervezet természetét. Az egész természet ezt az igazságot hirdeti. És ugyanez az igazság érvényesül a természetfölötti rendben is. Az Egyház *célja*: az emberiség *üdvözítése* Krisztus tanítása és kegy elemszerei, a Krisztustól hozott élet közvetítése által, — egyszóval: *a megváltásnak valóra váltása*. Ennek szükségszerű folyamánya, hogy az Úr nem egy nemzedék életidejére, hanem *az emberiség élettartamára* alapította Egyházát, vagyis: az Egyháznak, hogy célját elérhesse, mindaddig léteznie kell, míg csak üdvösségre szoruló emberek lesznek a földön. S a logika és az Úr intézkedései teljesen födik egymást. Mikor az Úr *Péter-ben* megalkotta Egyháza főhatóságát, kijelentette, hogy „*a pokol kapui nem vesznek erőt rajta*.” A legyőzhetetlenség pedig állandóságot tételez föl; mert, ha a pokol kapui megsemmisítenék az Egyházat, ezáltal bizony véglegesen erőt vennének rajta. Még világosabban szölt az Úr a többi apostoli hivatal fölállításakor: „*Íme, én veletek vagyok mindennap világ végezetéig*”, — sa Szentlélek is „*örökké*” veletek marad.

Péter és az ő apostoltársai tehát *nem pusztán az ő személyökre* szóló megbízatást kaptak, hanem *hivatalt*, amely *mindenkor* fön fog állani az Egyházban. Nagyon jól tudta az Úr, hogy Péter és az ő apostoltársai *halandó* emberek. Péternek még a halála nemét is megjövendölte. Azt is tudta, hogy magukkal az apostolokkal nem maradhat a földön a világ végezetéig. Ha tehát mégis azt mondja, hogy „*a világ végezetéig*” velök marad, ezt nem a személyökre, hanem a *hivatalukra* értette, melynek mindenkor lesznek birtokosai. *A hivatal, tudvalevően, nem hal m.eg.*

2. Péter főhatósága.

a) A megváltás megvalósítása, az emberiség üdvözítése az Egyház állandó fönmaradását, és pedig nem romjaiban.

hanem teljes épségében való megmaradását kívánja. Az Egyháznak, hogy elérje a célját, úgy kell mindenkor lennie, amiként Krisztus alkotta azt. Az Egyház célja: a krisztusi életnek közlése az emberekkel, és az ebből folyó örök üdvösség. Ahol sokan *közös* célra törekszenek, ott a közös cél, a közös út, a közös eszközök lelki köteléket, *társulást* szülnek. Minden társaságnak pedig közös *főre* van szüksége, aki tekintélyénél fogva irányítja és összetartja a társaság tagjait. S tényleg, minden emberi társaságnak van feje: a családban az apa, a községben a bíró, a polgármester, a megyében a főispán, az országban a király a fő. Még a kaszinó, az olvasókör is elnököt választ. Fej nélkül való társaság olyan volna, mint a fej nélkül való ember. Az embernek halált jelent a fejevétele. A társaság fejének a halála, ha másvalaki nem lép a helyébe, a társaság bomlását vonja maga után. Míg az Úr Jézus a földön járt, természetesen, ő maga volt híveinek a fejük. Ha mennybemenetele után fej nélkül maradt volna az ő Egyháza, ez az Egyház elzüllesztését, szétozottságát jelentette volna, hacsak nem akart az Úr folytonos csodákkal mintegy erőszakot tenni az emberek szabadakarátán. Fej nélkül szükkülődő felsőbb organizmus szinte elképzelhetetlen.

Mivel az Egyház főnállása megkívánja a *középponti tekintélyt*, Péterben meg is teremtette azt a tekintélyt az Úr, mikor ezt mondotta neki: „*Legeltesd az éti bárányaimat, legeltesd az én juhaimat!*” (Ján. 21, 16. 17.) A nyájnak sok pásztorja lehet, — de a sok pásztor nem biztosítja a nyáj épségében maradását, ha a pásztorok fölött nincs *főpásztor*. Fej nélkül annyi részre szakadhat a nyáj, ahány pásztorja van. Ezt az igazságot hirdette az Úr Jézus, mikor nyíltan megmondotta, hogy Péternek a hivatala az Egyház főnállásának az elve: „*Te Péter vagy, s e kő szálon fogom építeni Anyaszentegyházamat, és a pokol kapui nem vesznek erőt rajta.*” Az Úr szavai szerint tehát Péter hivatala a győztes főnmaradás elve.

b) Lássuk már most a *történelem* világánál: hogyan lépett «létbe az Úrnak eí az intézkedése? Péter a főpásztori hivatal tudatában indítványozza, hogy az áruló *Júdás* helyett más apostolt válasszanak. (Ap. cs. 1, 15.) Pünkösöd napján ő mondja az első térítő beszédet; ő veszi föl az első megtérő zsidókat az Egyházba. (Ap. cs. 2.) Ugyancsak ő kereszteli meg *Korneliusz pogány* családját, s ezzel rendkívül fontos elvi kérdést dönt el. (Ap. cs. 10.) Péter elnököl és viszi a vezetőszerepet az apostoli zsinaton Jeruzsálemben. (Ap. cs. 15.) Mint főpásztor meglátogatja az összes keresztény községeket. (Ap. cs. 9, 32.) Egyszóval: Péter tényleg mint *legfőbb*

pásztor viselkedett. De apostoltársai is főpásztornak vallották Pétert maguk fölött. Háromízben fordul elő a Szentírásban az apostolok névsora: Máté 10, 2. — Márk 3, 16. — Ap. cs. 1, 13. — és Péternek a neve mindig *a névsor élén* áll, jöllehet András idősebb volt nála, s Péter előtt hívta meg őt az Úr az apostolságra. (Ján. 1, 40. 41.) Legföltünőbb *Máténak* a névsora, amely így szól: »A tizenkét apostol neve pedig ez: *Első* Simon, aki Péternek neveztetik, — és András«, stb. Másodikról, harmadikról már nincs szó, — amiből világos, hogy Máté Pétert *hivatala miatt* mondja „*első*”-nek. *Pál*, aki közvetlenül az Úr Jézustól kapott kinyilatkoztatást és apostoli küldetést (Galat. 1, 18.), ezt írja: »Azután három esztendő múlva Jeruzsálembe mentem, *hogy Pétert lássam*, és nála tizenöt napig maradtam.« *Pál*, az »Úr választott edénye«, apostoli működésének a megkezdése előtt nagy utat tesz meg, hogy Péternél, mint az Egyház fejénél, bemutatkozzék.

Péter *Jeruzsálem-bői Antiochiá-ba*, innen meg *Rómá-ba* tette át főpásztori székét. Rövidebb-hosszabb megszakítással 25 évig működött Rómában; s *Néro* alatt (66. v. 67. jun. 29.) ugyanott vértanú-halált szenvedett: fejjel alá keresztre feszítették.

Péter meghalt; de a *hivatala*, az nem halt meg vele. Ez a hivatal pedig Krisztus nyájának a *főpásztori* hivatala. Péter után egyik tanítványa: *Linusz* következett a római püspöki széken, aki Péternek nemcsak apostoli hivatalát: püspöki székét, hanem azzal együtt az egész krisztusi nyáj főpásztori hivatalát is örökölte. Linusz után *Kletusz*, ez után meg *Kelemen* következett. Péter mostani, 260-dik utódja: *X. Piusz*. Hogyan történik a pápai utódlás? A pápát már hosszú századok óta a *bíborosok* választják. Az első századokban a római papok és hívek, utóbb csak a papok választották a pápát. Mi a választás hatása? *A személy megjelölése*. Erről az Úr nem intézkedett, s azért e pontban maga a pápa tett intézkedéseket, és pedig a körülmények szerint többféle módon intézkedett. — Mihelyt a pápát megválasztották és ő elfogadja a választást, — ezzel jogos birtokosává válik Péter főpásztori és főtanítói hivatalának. *Nem a választó bíborosoktól, hanem közvetlenül magától Krisztustól nyeri a főpásztori hivatalát*. S nyomban gyakorolhatja is a főtanítói és főkormányzói hatalmat, még akkor is, ha esetleg még nem lenne püspök. A főpapi hatalmát (pap- és püspök-szentelés) azonban csak püspökké szentelése után gyakorolhatja, ha a választáskor még nem volt püspök.

d) Hogyan fogták föl *Péter* utódjai hivatalukat? *Korin-*

thus-ban Pál alapított hitközséget. Az első század végén heves pártoskodás dúlt e hitközségben. És, noha János apostol akkor még életben volt, s nem messze, *Efezus-ban* lakott, a korinthusbeliek mégis *Róma-ba*, Péter harmadik utódjához, Kelemen pápához fordultak. És Kelemen kemény levelet (potentissimas litteras) küldött a korinthusbelieknek, melyben a többi között így ír: »Nagy bűn lenne, ha mi megfosztanánk hivataluktól olyan papokat, akik példásan töltik be hivatalukat.« Kelemen tehát *joghatóságot* tulajdonított magának idegen, nem római, hanem korinthusi apostoli hitközségben, s hozzá még az utolsó apostol életében, — amiből kitűnik, hogy Kelemen tudatában volt annak, hogy ő az *egész* krisztusi nyáj *főpásztora*. — A II.-dik század második felében támadt a *montánizmas* eretneksége. 177-ben a *lyoni* vértanúk a börtönből írnak az ázsiai montánisták ellen s egyben fől-szóltítják *Eleutheriusz* római püspököt a béke közvetítésére. Sz. *Ireneusz* Rómába küldi véleményét az „*új próféciáról*”, s Montánusz híve, *Praxeas* ugyancsak Rómában keres oltalmat sz. *Ireneusz* ellen. (L. *Battifol*: Urkirche u. Katholizismus, 228.) — *Viktor* 189—198-ig volt római püspök. Az ő idejében heves viták folytak Ázsia tartományaiban a *húsvét* megünneplésének *ideje* miatt. S *Viktor* az egész Ázsia-tartományt *kiközösítéssel* fenyegette meg, ha vonakodnának a római Egyházzal egyidőben megülni a húsvétét. Fenyegetését végre is hajtotta: kizárta az ázsiai »testvéreket« az Egyházból. Sz. *Ireneusz* helyteleníti e túlszigorú eljárást: »mert ama szokás, hogy a húsvétet vasárnap üljük meg, nem tartozik ama hitcikkelyek közé, melyek miatt valakit ki lehetne zárni az Egyházból«; de egy szóval sem vonja kétségbe, hogy *Viktor* pápának hatalma van az exkommunikálásra. Még *Harnack* is ezt mondja: »Hogyan mert volna *Viktor* önálló községek-től ily hallatlan dolgot követelni, ha mint római püspököt az egyházi egység kiváltságos örékek el nem fogadták volna?« (Dogmen-Gesch. I. 448.)

S'minek nézték *mások* a római püspököt? *Ignác*, János apospl tanítványa, a római Egyházat a »szeretet-szövetség *fejéfék*«, mondja. *Ireneusz* szerint a római Egyházat »potior prírfcipalitas — *főhatóság*«, illeti meg. *Tertullian* már eretnek volt, mikor mégis ezt írta: »Hallom, hogy döntés, és pedig *végleges* döntés történt; a főpüspök, a *püspökök püspöke* ki-mondta: Én bocsánatot adok a bűnbánóknak.«

Az Úr Jézus intézkedése az ő Egyházának főpásztori hivatala dolgában, a történelem tanúsága szerint, pontosan életbe lépett, s Péter utódja, a *római pápa ma is az*, aminek Krisztus akarata szerint lennie kell.

e) A főkormányzói hatalom gyakorlásának a módjáról nem intézkedett az Úr. Ez is isteni bölcseségének a jele. A változó viszonyok ugyanis *különféle* intézkedéseket kívánnak. Az Úr Jézus csak az *elvet* állapította meg: „*Péter és az ő utódja nyájának a főpásztor.*” A kormányzói hatalom gyakorlásának a módját a hivatal viselőinek bölcseségére bízta. S a pápák intézkedéseiből, amelyek bizonyos állandó gyakorlatot teremtettek, született meg az *egyházjog*. Ezt, a krisztusi elvekből kifolyólag, a pápák teremtették meg. Az *egyházjog alapelvei* krisztusi változatlan dogmák; az elvekre épített rendelkezések azonban esetleg változó intézkedések. Ez utóbbi pontban beszélhetünk *jogfejlődésről*. Misszió-területeken, miként az Egyház kezdetén, úgy ma is csak lassan, részletekben lépnek életbe az *egyházjog* intézkedései. De itt nincs dogmákról szó. *A dogma, mint krisztusi tan, mindörökre változatlan.* A *különféle viszonyokra* azonban *különféle módon* lehet és kell alkalmazni a dogmát.

f) Az úgynevezett *reformátorok* tagadták a római pápa főhatóságát. S mivel igazolta a protestantizmus ezt a tagadást? Azzal, amivel a hitelenség szokta magát igazolni: a „*tudománnyal*”; mert ez a legtetszetősebb portéka a kendőzésre. A hitetlenek a természettudomány, a protestantizmus meg a *történettudomány* nevében szokott beszélni. *Qregoroviusz* egész hidegvérrel írta: »A történelem semmitsem tud arról, hogy Péter valaha Rómában volt.« (Róma története a középkorban, I. 172.) Ha Péter sohasem lett volna Rómában: akkor, természetesen, nem lehetne Péter utódja a római pápa. De hát mit mond erről a *történelem*? Ha a római hagyománytól eltekintünk is, amely szerint Péter Rómában halt meg s ott van a sírja is, — annyi és oly erős történelmi bizonyítékunk van ebben a kérdésben, hogy azokkal bármely világeseményt kétségbevonhatatlanul lehetne igazolni. *Római Kde-mén*, Péter harmadik utódja, az imént említett levelében Pétert azok között említi, kik a „*minap*” vértanú-halált szenvedtek *Rómában*. Kelemennek csak biztos értesülése lehetett mestere haláláról?! . . . *Ignác*, apostoli-anya (108 körül) ezt írja a *rómaiakhoz*: »Én nem parancsolhatok nektek úgy, mint *Péter* és *Pál*.« Kelet és nyugat ismerője, *Ireneusz* azt mondja, hogy a *római Egyházat* »a dicsőséges apostolok, *Péter* és *Pál* alapították.« *Tertullian* meg így ír: »Van *Rómád*, ahol *Péter* az *Úr*hez hasonló halállal múlt ki.« S ilyen elsőrangú történelmi bizonyítékok dacára mégis tagadni mert a protestáns *történettudomány*! Végül a prot. *Harnack*, aki maga is a kritizmus bajvívója, és racionalista elfogultságból még magát az *Úr Jézust* is kikritizálja az evangéliumokból, de a régi

egyházi irodalmat alaposan ismeri, — még ő is így kénytelen írni: »Hogy *Péter Rómában* szenvedett vértanú-halált, ezt előbb protestáns irányzatosságból, utóbb meg kritikai irányzatosságból tagadták. De a tévedés mind a két esetben a *történeti igazság* helyes megismerését segítette elő: tehát megtette a szolgálatát. Hogy a *tagadás tévedés* volt, az napnál világosabb minden kutató előtt, *aki szemet nem hány az igazság előtt*, ki egész kritikai apparátus, amellyel *Baar* a hagyományt támadta, ma joggal értéktelennek tekinthető.« (Chronologie der althchristl. Literatur, I. 244.) — Ez csak egy bűn ama bizonyos »tudomány« rovásán; de hány ilyen bűn terheli még a prot irányzatos tudományt! . . . *Luther*, amiként legutóbb kimutatta a híres *Denifle*, rendre meghamisította az Egyház tanításait, intézményeit. S a protestáns tudomány szóvivői minden kritika nélkül elhitték, hogy az Egyház *Luther* hazugságait és rágalmaít tanította, — és hazugságokban nevelték és nevelik a prot. ifjúságot.

3. Péteren kívül a *többi apostolok* is kaptak hivatalt az Úrtól, és pedig: *tanítói*, *papi* és *kormányzói* hivatalt. (L. az előbbi fejezetet!) Hogyan fogták föl az apostolok és utódaik ezt a hivatalt? *Sz. Pál* ezt mondja: »De ha szintén mi, vagy az *angyal mennyből hirdetne is nektek valamit azon kívül, amit nektek hirdettünk, átok alatt legyen!a* (Gal. 1, 8.) azaz: legyen kizárva az Egyházból. *Sz. Pál* szerint tehát az apostolok nemcsak tanítók, de *csalatozhatatlan* tanítók, akiknek tanítása megmásíthatatlan; mert az igazság nem változhatik. Máskor meg ugyanaz a *sz. Pál* ezt írja: „*Úgy tekintsen minket az ember, mint Krisztus szolgálait* (hivatalnokait) *és az Isten titkainak sáfárait!*” (Kor. I. 4, 1.)

Az apostolok utódjai a püspökök, akik Krisztus rendelésénél fogva átöröklék a hármias apostoli hivatalt. *Pál* írja *Titusznak*: »Ez okból hagytalek téged *Krétában*, hogy, *amik hátra vannak, eligazítsad, és rendelj városokint egyházi szolgálakat* (püspököket és papokat), amint én meg is hagyam neked.« (Tit. 1, 5.) *Kelemen-nél* olvassuk: »Az apostolok *utódokat* rendelték, s a jövőre nézve megállapították az utódlás szabályát, hogy ezek holta után más, kipróbált férfiak vegyék át egyházi hivatalukat.« A korinthusiakhoz intézett híres levelében pedig (I. 42.) így ír: „*Krisztust Isten, az apostolokat pedig Krisztus küldte; s mindez Isten bölcs végzésére történt* . . . *Az apostolok* aztán, mikor a városokban és falvakban prédikáltak, a hívek legkiválóbbjait, akiket lélekben kipróbáltak, *püspökké és diakónusokká tették.*”

Az apostolok utódjai azonban *nem mindent* örökölték az apostoloktól; így: *nem örökölték át tőlök a személyes*

csalatközhatatlanságot (ezt, mint látni fogjuk, csak *Péter utódja* örökölte), s nem örökölték a joghatóságot az *egész* Egyházra. Az apostolok mint misszionáriusok, ámbár Péter nekik is fejők volt, a szükség szerint *bárhol* intézkedhettek és intézkedtek. Az apostolok utódjai azonban az Egyháznak *csak bizonyos részére* kaptak joghatóságot. Nálunk az *apostoli király* nem mint király, hanem mint a magyar kath. egyháznak a *főkegyára, pápai privilégiumnál, kiváltságnál* fogva nevezi ki a püspököket. E királyi kinevezés azonban még senkit sem tesz püspökké. A királyi kinevezés csak megjelöli a személyt a püspökségre s jogot ad a kinevezettnek a püspöki hivattalal egybekötött *anyagi javadalomra*. A pápa vissza is utasíthatja az előterjesztett személyt. Ha az előterjesztett személyt *a pápa elfogadja és kinevezi*, ezzel a kinevezett *joghatóságot* nyer egyházmegyéjében, s ezt a joghatóságot nyomban gyakorolhatja, ha még nem lenne is fölszentelt püspök; de a föl nem szentelt püspök papot nem szentelhet. A püspök felszentelését rendszerint három püspök végzi, hogy így, emberileg amennyire csak lehetséges, egészen biztosíttassék az *egyenes* összekötetés az *apostolokkal* a püspöki kézföltétel által. Ha valaki pápai kinevezés nélkül szenteltetné föl magát püspökké, bírná ugyan a püspöki rendet, de *nem* lenne neki *joghatósága*, nem lennének neki törvényesen alárendelt hívei. A püspök az Egyháznak azt a részét kormányozza, melyet a pápa kijelöl számára.

A *papok*, viszont, mint a püspök segítőársai, az egyházmegye ama részének a lelkipásztorai, melybe a *püspök* küldi őket. A pap a *püspöktől* való *fölszentelés* révén kapja a *papi rendet*; de a papi *hatalmat* csakis *püspökének a rendelkezése szerint* gyakorolhatja. A *diakónusokat* mainapság rendszeren rövid idő múlva, mihelyt a megfelelő életkort (24 év; pápai fölmentéssel rendszeren 22 és $\frac{1}{2}$ év) elérik, áldozópapokká szentelik.

Az Úr Jézus *mustármag-hoz* hasonlította az ő Egyházát, amely mustármag fává nő és lakást ad az ég madarainak. A pápai legfőbb tekintély teszi lehetővé, hogy a mustármag valóban *fává*, és nem erdővé nőtt. Zűrzaros erdővé nőtt volna az Egyház, ha a püspökök függetlenek lennének a pápától.

Az első századokban a püspökök olyan hatalmát is gyakoroltak, amelyet ma csakis a pápa gyakorol (pl. szenttéavatás). De egy dolgot minden időben jól tudott mindegyik püspök, azt, hogy: ha elszakad a pápától, azáltal az Egyháztól is elszakad.

4. A papi hatalom közvetítője a pápa és a püspökök

papszentelése. Ami az újraszületés két szentsége, t. i. a keresztség és a bűnbánat az egyes hívőre nézve: az a papszentelés a hívek összességére, az Egyházra nézve, — ez adja meg a képességet a krisztusi életnek közvetítésére, másokkal való közlésére. Pápa, püspökök, papok — mindezek nem magukért vannak, hanem az *Egyházért*, amelynek javarészét a *hívek* teszik. Krisztus Egyháza. — *Krisztus családja*, melyben a pápa, püspökök és papok a *szülők*, — a hívek a *gyermek*ek. Amiként a szülők adnak, és a gyermekek elfogadják a szülők adományait: úgy a klérus, a papság is ad a híveknek, de nem a magából, hanem *Krisztus* tanításának és kegyelmének a *kincsházából*. A szülők és gyermekek között, a dolog természetéből kifolyólag, szükségszerű viszony van. Ha a gyermek kivonja magát szülőinek a befolyása alól, csakhamar elzüllik, elpusztul. Épp ilyen szükségszerű viszony van a papság és a hívek között is: aki emancipálja magát a papságtól, lelkiileg elzüllik, örök kárhozatba rohan. Maga az üdvösség szerzője, az Úr Jézus világosan megmondotta, hogy a papság hármias hivatalával a *hívek* részéről hármias *kötelesség* jár.

Az Úr szava a papsághoz: *a) Hirdessétek az evangéliumot minden teremtménynek!*” S nyomban hozzátesszi: *„Aki hisz és megkereszteltetik (a keresztség által az egész hitet vállalja), üdvözülni; aki pedig nem hisz, az elkárhozik.”* (Márk. 16, 15. 16.) *b) A papságnak* az Úr akarata szerint kötelessége *misézni, keresztelni, gyóntatni*, szóval az Úr szentségeit kiszolgáltatni: a *híveknek* meg, viszont, kötelességük *élni a szentségekkel*, a sz.-misében résztvenni, stb. *c) A papság* kötelessége a híveket *kormányozni*: a *hívek* kötelessége *engedelmeskedni*; s akik nem engedelmeskednek, magának az Úrnak szájából hallják az ítéletet: *„Aki titeket megvet, engem vet meg”* (Luk. 10, 16.); *„Aki az Egyházra nem hallgat, legyen nektek olyan, mint a pogány és a nyilvános bűnös.”* (Máté 18, 17.) De az Úrnak ezek az intézkedései korántsem jelentik a papság' zsarnoki uralmát, hanem inkább azt jelentik, hogy: *a papok a hívek szolgái*. Gyönyörűen fejezte ki ezt a gondolatot Nagy sz. 'Gergely pápa, aki akkor, mikor arra unszolták, hogy vegye föl az »egyetemes pátriárka« címet, — azzal felelt, hogy magát „*servus servorum Dei*”-nek, „*isten szolgái szolgája*”-nak nevezte. És ezt a szép, találó címet ma is viseli a pápa.

Annyi bizonyos, hogy a papság, az Úr Jézus rendelése szerint, *előjárói* jelleggel bír; de a rendeltetése: *„Prodesse naxis, quam praeesse*, — Inkább hasznokra lenni a híveknek, mintsem uralkodni fölöttök.« A jó pap arra törekszik, hogy sz . Pál példájára *„mindennek mindene legyen, hogy mindenkit*

üdvözítsen.” (Kor. I. 9, 22.) A modern kor fiainak egyik jellemző és végzetes betegsége: *a tekintély megvetése*, mintha csak szentírásként vallanak a kísértő szavát: „*Eritis sicut dii, — Lesztek mint az istenek.*” (Móz. I. 3, 5.) Ha a gyermek emancipálja magát szüleitől, még emberré sem lesz: aki az Egyháztól emancipálja magát, nem lehet Krisztus híve, nem nyerheti el az örök üdvösséget. A lelki háztartás Krisztus-szabta törvénye az, hogy az Egyház révén kapjuk az üdvösség tudományát, a természetfölötti életet. E törvényen senki emberfia nem változtathat, mert az Istenfia szabta meg azt. 5. Az Egyház létezésének a módja az Egyház *alkotmánya*, melyet a léttel együtt kapott az Egyház az Úrtól. *Azért az Egyház isteni alkotmánya változhatatlan*; mert isteni intézkedést embernek nincs hatalmában megmásítania. Az embernek nincs módjában, hogy megváltoztassa a csillagok járását, vagy, hogy a holt anyag fizikai és kémiai erőit megmásítsa; az embernek, még a legtudósabb embernek sincs hatalmában, hogy a növények, állatok és emberek organizmusának a törvényeit megváltoztassa: épígy nincs hatalom, mely az Egyház organizmusának a törvényein lényegbe vágó változtatást tehetne. Az Egyház csak *úgy* élhet, ahogyan és amilyennek Krisztus megteremtette.

4. Az Egyház lélektana.

Külsőleg *országként* jelentkezik az Egyház: van feje, vannak miniszterei, hivatalnokai, alattvalói; de nincs katonasága, csend- és rendőrsége; nincsenek börtönei, vesztőhelyei. Joggal mondhatta azért ennek az országnak az alapítója és királya: „*Az én országom nem e világból való*” (Ján. 19, 36.) Még világosabb lesz előttünk ez a dolog, ha szemügyre vesszük a krisztusi ország *belső* szervezetét, ha kissé bepillantunk az Egyház *belső* életébe.

1. Az ember testből és lélekből áll. Krisztus Egyházában is *két* alkotó-részt különböztethetünk meg: *emberi* és *isteni* elemet. Az emberi részt az Egyház *testének*, az isteni részt az Egyház *lelkének* mondhatjuk. Az Egyház *testi*, *emberi* része: a pápa, a püspökök, a papok és a hívek. „*Valamint egy testben sok tagjaink vannak, minden tagnak pedig nem ugyanazon egy a működése; úgy sokan egy test vagyunk Krisztusban.*” (Róm. 12, 5. 6.) Az Egyház *lelke*, *isteni* éltető-eleme: *Krisztus*. Minden vallási igazság egy-egy sugár Krisztustól, az örök igazságtól; minden kegyelem élet Krisztusnak az életéből. Nem túlzott-e az apostol, mikor az Egyházat *Krisz-*

tus testének mondotta? Szó sincs róla, hogy túlzott volna! Hiszen maga az Úr oktatta meg erre az igazságra az ő apostolát: »Saul, Saul! miért *üldözesz engem?*« (Ap. Csel. 9, 4.) ezt a szöveget intézte Krisztus a nemzetek apostolához, mikor az Krisztusnak a *híveit* üldözte. Akkor is az Egyház éltető-élvének mondotta magát az Úr, mikor így szólt: „*Én vagyok a szállító, ti meg a szállóvesszők; aki énbennem marad és én őbenne, az sok gyümölcsöt terem; mert nálam nélkül semmitsem cselekedhettek*” (semmi olyat, ami az örök életre érdeemes). (Ján. 15, 5.)

2. *Amiként a lélek élteti a testet: úgy élteti Krisztus az ő Egyházát.* És ezt az isteni éltetést az Atyával együtt a *Szentlélek által* végzi az Úr Jézus. Meddig élteti a lélek a testet? Addig, amíg benső összeköttetésben van vele; a lélek elválása a test halálát okozza. S meddig és hogyan élteti a Szentlélek a lelket? Úgy és addig, míg a lélekkel bensőséges összeköttetésben van: az összeköttetés megszakítása halála a lélek istengyermeki életének, a) Krisztus Egyháza által beszél a lélekhez: a lélek pedig a Szentlélektől megvilágosítva és ösztönöztetve meghallgatja, megérti és *hiszi* a krisztusi igazságot, vagyis lelkének a mozgató elvévé teszi, b) Krisztus Egyháza által előadja a krisztusi életnek törvényeit, s a lélek a Szentlélektől buzdítva, kecsgettetve, vagy megfélemlítve alkalmazkodik a krisztusi élettörvényekhez, c) Krisztus Egyháza által kínálgatja a léleknek az örök-élet megszerzésének, visszaszerzésének és fejlődésének az eszközeit (szentségek, sz.-mise): a lélek a krisztusi életnek megfelelően használja ezeket az eszközöket. íme, ez a módja és törvénye a krisztusi életnek. Alkalmazkodni a sajátos környezethez — ez élettörvénye minden organizmusnak: alkalmazkodni Krisztushoz az egész vonalon — ez az istengyermeki életnek nagy törvénye. Az összeköttetés megszakítása e három ponton az örök-élet elvesztését, a lélek halálát jelenti. Akár nem hiszi el a lélek Krisztusnak valamelyik igazságát, akár lábbal tapodja a krisztusi élet valamelyik törvényét, akár nem él az örök-élet eszközeivel, — meghal benne az örök-élet.

Krisztus a *Szentlélek által* működik, akinek közreműködése nélkül nincs krisztusi élet. A Szentlélek kegyelme által hisz a lélek, a Szentlélek segítségével tartja meg az élet törvényeit, a szentségeket is a Szentlélek működése teszi a krisztusi élet eszközeivé: hiába keresztelne a pap, ha a Szentlélek a keresztségben bele nem rejtené a lélekbe az örök-élet csiráját; hiába gyónnék a bűnös, ha a Szentlélek el nem törölné a bűnt s vissza nem adná a lélekbe az örök-élet csiráját, a megszentelő malasztot; szent-misénk, Oltáriszentségünk

sem lenne, ha a Szentlélek a pap szavára át nem változtatná a kenyeret Krisztus testévé-vérévé; a többi szentség sem használna nekünk, ha a Szentlélek nem működnék bennök. Egyszóval: a Szentlélek nélkül nincs krisztusi élet. A krisztusi igazság is, miként a következőkben nemsokára látni fogjuk, csakis a Szentlélek által jut el hamisítatlanul a lelkek birtokába. Már pedig enélkül sem az eszünk, sem az akaratunk nem lehet tevékeny összeköttetésben Krisztussal; enélkül azt sem tudjuk, hogy mik és mirevalók a szentségek. Mit tudhat az ember a keresztségről, a bűnbánatról, az Oltáriszentségről és a többről az Úr oktatása, fölvilágosítása nélkül?! . . .

3. *Krisztus a lelkek királya.*

Krisztus urasága szempontjából nincs különbség az Egyház tagjai között: a pápa, a püspökök és a papok is elsősorban Krisztusnak a hívei, épúgy, mint a többi hívek; és az Egyház hivatalnokai ugyanaz által a krisztusi tan által és ugyanannak a krisztusi kegyelemnek a segítségével üdvözülnek, mint a többi hívek. A pápa ugyanaz által a bűnbánat és gyónás által tisztul meg bűneitől, mint a legutolsó nap-számos. Amit a papok prédikálnak, az nemcsak a híveknek szól, hanem épúgy maguknak a papoknak is. Nincs külön hit a papok és a hívek számára.

Mikor az Úr azt mondotta: „*Isten országa bennetek van*”, — az országlás alatt a lelkek fölött való uralmát értette. Mivel pedig ez a lelki uralom a lélek újjászületésével, fölemelésével, nemesítésével jár: azért hasonlította az Úr az ő lelki országát *kovász-hoz*, mely a liszt tömegét átjárja és átalakítja. Kettős jogon ülhet Krisztus a szívek trónjára: a *teremtés* és a *megváltás* jogán. De az ő királyi uralma nem zsarnokság, hanem „*szelíd iga*”, mely a lelkek javára van: épúgy, mint ahogyan a világegyetem isteni kormányzása is a világ előnyére van. Aki Krisztusnak engedelmeskedik, az már most is uralkodik, mert ura önmagának, s egykoron Krisztus dicső országának is osztályosa lesz.

A modern világ egyik kedvelt szavajárása, hogy: „*A papság uralomra tör.*” Tény, hogy minden rendű és rangú papnak főfeladata: *meghódoltatni az embereket*, — de nem ám a maga, hanem *Krisztus számára*. S mihelyt valamely pap nem törődik azzal, hogy Krisztus üljön a szívek trónján, hűtlen szolgája Urának. Mikor meg az *Egyház szabadságáról*, főleg a *tanítás szabadságáról* van szó, sok hívő azt mondja: „*Ez a papok dolga!* Védekezzenek, ahogy tudnak!«... De az ilyen beszéd óriási tudatlanságra és nembánomságra vall. Az Egyház szabadsága ugyanis *közös* kincsök úgy a papok-

nak, mint a híveknek. Mihelyt nem működhetik szabadon a pap: a hívó sem férhet szabadon Krisztus kincseihez, és *nem élhet lelkiismerete szerint*. Mikor tehát az *Egyház szabadságáról* van szó, minden hívőnek, ki a legfőbb szabadság, a *lelkiismeretben szabadság* embere, így kell szólnia önmagához: „*Res tua agittir*, — Tennen legfőbb kincsednek a megvédéséről van szó! «

4. A krisztusi ország hivatalnokai: a pápa, püspökök és papok — *szabad-akarattal bíró emberek*, akik szabadságuknál fogva épúgy vétkezhetnek, mint egyéb emberek. Krisztus egyház-alkotó művészete különösen éppen abban remekel, hogy szolgálainak a bűnei nem semmisítik meg az ő isteni művét, sőt még meg sem akadályozhatják az ő isteni működését az Egyházban. Krisztus tanítása igazság és élet akkor is, ha bűnös ajkak hirdetik azt. Krisztus szentségeinek a hatása nem függ a pap szent, vagy bűnös voltától: a szentségek Krisztus rendelésének az erejénél fogva (*ex opère operato, non operantis*) hatnak. Azért is a bűnös pap földoldozása épúgy érvényes, mint a szentéletű papé. Nagy vigasztalásukra van ez Krisztus híveinek, — de, természetesen, korántsem menti a pap bűneit. Sőt ellenkezőleg: a pap bűne, éppen állása miatt, *hatványozott felelősséggel jár*; mert az okozott botrány az emberek gyengesége miatt nagyban akadályozza Krisztus uralmát a lelkek fölött, mivel sokan nem tudják elválasztani a hivataltól a személyt, és a személy bűnössége miatt a vallástól is elfordulnak. Erre nézve is megmutatja nekünk a helyes utat a mi Tanítómesterünk, aki így intette a zsidókat, hogy miképpen viselkedjenek a gonosz írástudókkal és farizeusokkal szemben: »Mózes székén ülnek az írástudók és farizeusok. Azért, *amiket mondanak nektek, mind tartsátok meg és cselekedjétek; de az ő tetteik szerint ne cselekedjétek; mert mondják és nem cselekszik.*» (Máté 23, 2. 3.)

Ámde a botrány-okozta rombolás nemcsak a pap, hanem a *hívek*, bűneinek is folyamánya. S *főleg a mívelt körök vallási közömbössége hat rombolólag a népre.* »Fejétől büzlük a hal.«

Ez nemcsak a papokra, de minden mívelt emberre áll. — Amiként, ellenben, a pap jámbor élete elősegíti az ő sikeres működését: úgy a hitből és hite szerint élő mívelt, vagy éppenséggel tudós ember is élő apológiája a vallásnak, amely többet ér tízkötetnyi írott apológiánál. Ha minden pap és minden hívő olyan volna, aminőnek Krisztus akarata szerint lennie kellene, már rég Krisztusnak hódolna az egész világ, vagy legalább is minden jóakarátú ember az Egyház tagja volna. A pogány népek megtérésének egyik nagy akadálya a ker. európai emberek bűnös élete. Ne csak a szánk mondja

tehát: „*Jöjjön el a te országod!*” — hanem tegyük is róla, hogy Krisztusnak az országa szívünkbe jöjjön és embertársaink közt is elterjedjen! A keresztény élet s a missziók támogatása minden kath. embernek becsületbeli kötelessége. Azért áll e könyv homlokán is ez a jelige: „*Egy nagy ügy van a világon: Istenországa terjesztésének az ügye!*”

5. A mezőgazdaságban, de egyéb ténykedésekben is, a *munka* az áldás forrása. Krisztus országának a háztartásában is ez az elv érvényesül: Mennél nagyobb ügy a papok, mint a hívek igyekezete, annál bőségesebben hull rajok az Isten áldása, kegyelme. Istenen sohasem múlik a dolog. Ha minden ember csak a tizedrészt fordítaná is *lelkének* a gondozására annak a gondnak és szorgoskodásnak, melyet a pénzszerzésre fordít: egytől-egyig üdvözlőnének, és tovább nem népesednék a pokol . . .

6. Pápa, püspökök, papok, hívek együttesen *Krisztus nyája, Krisztus Egyháza*. Maga az Úr hol „*mennyek országa*”. nak, „*Isten országa*”-nak, hol „*Egyház*”-nak nevezi alkotását, hol meg nyájhoz hasonlítja, melynek egy a pásztora.

Krisztus a Szentlélek által élteti Egyházát, amelynek testébe a keresztség kegyelme ojtja be tagokul az embereket Vájjon valóban él-e mindenki, ki az Egyházban van? *A hozzátartozás az Egyház testéhez* minden kereszténynek lehetővé teszi az örök-élet megszerzését, visszaszerzését, kifejlesztését; de a lehetőségből csak úgy lesz valóság, ha az Egyház tagjai hűségesen alkalmazkodnak az örök-élet törvényeihez. (L. a 2. pontot!) Kétségen kívül nagy dolog a lehetőség is, hogy örök-életre *juthat* az ember, ha akarja; de százezerszer nagyobb dolog tényleg bírni az örök-életet, s annál nagyobb minden kath. embernek a felelőssége, ha nem szerzi meg az örök-életet, nem fejleszti lelkében a krisztusi életet, holott módjában volt azt megszereznie és kifejlesztenie. Akik *tényleg* az örök-élet csirájának, a megszentelő-malasztanak birtokában vannak, azok Istennek láthatatlan országát, *Krisztus titokkal - teljes testét* alkotják. Akik Krisztus Egyházának tagjai ugyan, mert keresztények, hanem súlyos bűn által elvesztették az örök-élet csiráját, holt tagjai Krisztus testének, de azonnal élet száll beléjük bármely pillanatban, mihelyt ők akarják, mihelyt megszerzik bűneik bocsánatát.

7. Vájjon az Egyház testének a határa egyben a Szentlélek működésének is határa? Másszóval: eljuthatnak-e az örök-életre azok is, kik az Egyházon kívül vannak? 220-ban és 255-ben két kárthágói tartományi-zsinat kimondotta, hogy az *eretnekek* keresztsége érvénytelen. A lánglelkű sz. *Cyprián* váltig vitatta, hogy az Egyházon kívül nincs Szentlélek és

nincs örök élet. Rómában azonban *István* pápa az egyházi hagyomány alapján másképp döntött: kimondotta, hogy az eretnekek keresztsége is érvényes, ha Krisztus rendelése szerint szolgáltatják ki a keresztségét. Ebből egyszermind az is következik, hogy az Egyház testén kívül is működik a Szentlélek. (L. *Battifol*: Urkirche u. Katholizismus, 389~.) Eszerint mindenki, aki érvényesen részesült a keresztség szentségében, akár rendes módon, akár vágy-, vagy vér-keresztség útján, *odatartozik az Egyház lelkéhez, az Isten országához*. Tehát minden érvényesen megkeresztelt protestáns is Isten gyermeke, az örök-élet csírájának birtokosa mindaddig, míg súlyosan nem vét a krisztusi élet törvényei ellen. Ha azonban a protestáns súlyos bűnbe esik, hasonlíthatatlanul rosszabb helyzetben van, mint a katolikus hívő; mert neki sem a krisztusi igazsághoz nincs biztos útja, sem a krisztusi szentségek nem állanak rendelkezésére az örök-élet csírájának visszaszerzésére és ápolására.

Van-e határa a Szentlélek működésének? Van: *az ember tulajdon akarata*. Aki nem nyitja meg lelkét a Szentléleknek, nem juthat az örök-élet birtokába. Aki megszakítja az összeköttetést az Istennel, elveszti az örök-életet.

5. Egyház és állam.

1. Az ember *társadalmi* lény: csakis emberek társaságában lesz igazában emberré, mert csak így tudja kielégíteni igényeit. Társas természetének kézzelfogható bizonyítéka a *nyelv*, a *beszéd*, mely a különálló emberre nézve semmi jelentőséggel sem bírna. A legkisebb társadalmi egység: a *család*, amely idővel *nemzetiséggé*, s végül *néppé, állammá* lesz. S ez a fejlődés nem holmi képzelet-szülte társadalmi szerződések (»*contrat social*«: *Rousseau*) eredménye, hanem az *emberi természet* jegecesedési törvénye. Mivel pedig az ember társas természete *Istentől* van: azért a társas természet szükségszerű folyamánya, *az állam is Istentől van*. Isten akarata, rendelése tehát, hogy az emberiség államokban éljen. — Az állam akkor éri el érettségét, mikor a tekintély viselőjének az egyéni s családi érdekei helyébe a *közjó*, az egésznek a java lép.

2. Az Úr Jézus a teremtő Atya országa, vagyis a *ter- > Készet fölé* építette a maga természetfölötti országát, Egyházát, anélkül azonban, hogy a természetet és az államokat lerontotta, vagy megbolygatta volna. Hogy különösen a zsidók föltre ne értsék őt, azért nyíltan megmondotta: *»Adjátok meg, ami a császáré, a császárnak, és ami Istené, az Istennek!«* (Máté 22, 21.)

Az Úr földre jövetelét nem jelentette sem *Augustusz* császárnak, sem *Heródes* királynak. Mint szuverén Isten csupán a választott-néphez küldte követét, *Jánost*, hogy az előkészítse előtte az utat. 30 éves korában főpapi és királyi *piacet* nélkül kezdte meg működését, s isteni tekintélyének, hatalmának az erejével alapította Egyházát. Éppen az Egyház alapvetésekor mondotta ki azt a nagy szót, amelyet pusztá emberi ajk soha nem mert kiejteni: „*Minden hatalom nekem adatott mennyben és a földön.*” Elmenvén tehát, tanítások minden nemzeteket, megkeresztelvén őket az Atyának és Fiúnak és Szentléleknek nevében; . . . és íme, én veletek vagyok mindennap^világ végezetéig.« (Máté 28, 18—20.)

3. Az *állam* a természet terméke, tehát nem közvetlen, hanem *közvetett* alkotása az Istennek. *Célja:* a *közjó*, az állam tagjainak boldogulása *ebben az életben.* *Eszközei* e cél elérésére mind *természetesek.* Az *Egyházat* ellenben *közvetlenül*, egyenest Isten akarata hozta létre. Az *Egyház célja:* *Isten országának* a kiépítése a lelkekben, *az örök boldogság* elérése. *Eszközei:* Krisztus tanítása és kegyelemszerei, — ezek mind *természetfölöttiek.* Az *Egyház* és az *állam* tehát eredet, cél és eszköz dolgában *lényegesen elütnek* egymástól. Azért mondotta az Úr: „*Az én országom nem e világból való.*” (Ján. 18, 36.) Vagyis: Nem állam az én Egyházam, hanem *Isten országa.*

4. Két társaság akkor jöhet összeütközésbe egymással, ha: a) *egy és ugyanaz a céljok*, amely esetben versengés, illetékességi perek támadhatnak közöttök; s ha b) *nem egy ugyan, de ellentétes a céljok*; mert ez esetben elvi ellentét van a két társaság között. Az *Egyház* és az *állam* között azonban ezek közül egyik eshetőség sem áll fenn; mert az *Egyháznak* és *államnak* *különböző* ugyan, de *nem ellentétes* a célja: a kegyelem országa a meg nem bolygatott természetben épül föl. Gyönyörűen mondja az *Egyház* legfőbb tekintélye: »Isten az emberiség gondozását két hatalomra bízta: az *Egyházra* és az *államra.* Az egyiket az isteni, a másikat az emberi dolgok fölé helyezte. Mindegyik a legfőbb a maga körében; mindegyiknek biztos, megszabott határai vannak, melyeket a saját természetök és rendeltetésök szab meg nekik.« (XIII. Leo 1885. nov. 1.-ről kelt körlevele az államok rendjéről.) Eszerint az *Egyház is tökéletes társaság*, mely az államtól függetlenül munkálja célját; s az *állam is tökéletes társaság*, mely az *Egyháztól* függetlenül intézi a maga dolgait. Mind a két társaság szuverén a maga körében. Vanak úgynevezett „*közös ügyek*”, pl. az *iskola-ügy.* Ezekben az a leghelyesebb eljárás, ha szép egyetértéssel, kölcsönös jóakarattal, az igazi közjó érdekében intézkedik úgy az Egy-

ház, mint az állam. — Ha összeütközés támad Egyház és állam között, ez nem a két társaság természetének a folyománya, hanem az *emberi gyarlóság* következménye, amennyiben az egyik, rendszerint az állam, átlépi a maga illetékességi körét, s tilosba tör.

5. Bár az Egyház és az állam a szuverenitás dolgában egyenrangú, a *cél* szempontjából az *Egyház magasabbrendű* társaság, mert a célja sokkal magasabb az állam céljánál, s a működése és az eszközei is magasztosabbak. *Nagyságánál, koránál* fogva is fölülmúlja az Egyház az államokat; mert az Egyház ott állt minden európai állam bölcsőjénél.

Bár az Egyháznak magasabb volta dacára sincs intézkedési joga az állam dolgaiban, mégis, a dolog természeténél fogva, az életnek az örök cél szempontjából való felfogása *irányító* hatással van az államra. S az Egyház sohasem szűnik meg kérni, szorgalmazni, hogy az állami tekintély viselői tartózkodjanak olyan intézkedésektől, melyek az örök célt veszélyeztetik, s amely intézkedések az állam célját, a földi boldogulást sem szolgálhatják.

6. Az Egyház ellenségeinek egyik kedves vesszőparipája, hogy: az Egyház fejei, a pápák *világaralomra* törnek. És ezt a rágalmukat látszatra a Közép-kor egyes pápáinak a nyilatkozataival támogatják. Erre ez a megjegyzésünk: *A Közép-kort a Közép-kor felfogása szerint kell megítélni.* Az akkori egységes társadalom a *pápában* látta a keresztény társadalom legfőbb tekintélyét, *közös atyját, akinek minden dologban intézkedési jogot tulajdonított.* A Közép-kor pápai tényleg *gyámi* jogokat gyakoroltak az európai fejedelmek s az akkoriban még fejletlen államok fölött; de minden elfogulatlan ember kénytelen elismerni, hogy az a gyámkodás *jótekonny* hatással volt a fejedelmekre és az államokra, mert útját állta a keleti fejedelmek módjára való zsarnokoskodásnak, és a polgárok szabadságát védelmezte. 1894. nov. 16-án prof. *Hübler* így szólt a berlini egyetemen: »A pápaság a legnagyobb tünemények egyike, melyek valaha a világba léptek. *A pápaság nélkül a Közép-kor a barbárság zsákmányává lett volna. Még mainapság is a legnagyobb veszedelemben forogna a népek szabadsága a pápaság "nélkül.* *Ez a legjobb ellensúly az állami mindenhatósággal szemben.* Ha a Pápaság nem volna meg, föl kellene azt találni.« (L. *Wetzel*: Der Rom. Katholicismus, 25. 1.)

Volt idő, mikor a pápák, ha tényleg arra törekedtek volna, meg is valósíthatták volna világaralmukat. (XIII. sz.) Most, mikor a pápa országától megfosztva, anyagi hatalom nélkül, szinte fogolyképp él a Vatikánban, világaralmi vágyak-

kai gyanúsítani őt nem egyéb, mint gyermekmesébe illő ijesztgetés, az ellenséges érzületnek mesterséges keltegetése. A pápák csak oly értelemben törekszenek világalalomra, hogy *Krisztus uralkodjék az összes lelkekben*, és pedig úgy a magán-, mint a nyilvános életben.

7. Mivel ugyanazok a személyek az Egyháznak hívei és az államnak polgárai, az *Egyház és állam szétválasztása természetellenes dolog*, épúgy, amint természetellenes az emberben a test és a lélek elválasztása. »*Salus rei publicae suprema lex*, — A közjó a legfőbb törvény« levén: az Egyháznak és államnak karöltve kell működniök, mert csak így tudják igazán eredményesen szolgálni a köz javát. Az Egyház megbecsülhetetlen szolgáltatokat tesz az államnak, mivel: a) a tekintélyről szóló tanításával, amely szerint: „*Nincs hatalmasság, hanem csak Istentől*” (Róm. 13, 1 .) a vallás egész erejével támogatja az állam tekintélyét; b) hit- és erkölcstanával, mint a világnak *első nevelési tényezője*, a polgárokat a lelki műveltség páratlan magaslatára emeli; s főleg: c) a *lelkiismeret* kimívelésével biztos alapot vet az államnak. Az állam pedig azzal hálálja meg az Egyház e nagyszerű szolgálatait, ha: a) mindentől tartózkodik, ami az Egyházat működésében gátolja, ami a vallás törvényeivel ellenkezik; /;) ha a saját intézkedéseivel is lehetőleg támogatja az Egyházat az emberiség ideiglenes, de különösen örök boldogságát szem előtt tartó célja elérésében. S mikor az állam ezt teszi, főleg mikor a *vallásos nevelést* biztosítja, — ezzel önmagát is erősíti.

A Középkor keresztény fejedelmei fölismerték az Egyházban az államnak végtelenül hasznos szövetségését, s azért anyagi javakkal, törvényekkel támogatták és védelmezték. A modern állam vezetői azzal, hogy az Egyházat megrabolják, működésében bénítják, nem államférfiúi bölcseségről, hanem elfogultságról és rosszakaratról tesznek tanúságot.

8. Ha az állam a *vallástalanság* alapjára helyezkedik, ezzel a *hazugság* ingoványos talajára áll; mert *vallástalan népek nincsenek*. Ha a több-vallású országban az állami tekintély *Jelekezetnélküli*-nek vallja magát, akkor is a legfőbb szabadságnál, a lelkiismeret szabadságánál fogva, amely minden egyes polgárt megillet, biztosítania kell az Egyház szabadságát; mert *a kath. polgár csak akkor van a lelkiismerii szabadságának birtokában, ha Egyháza szabad az à működéseben*. Ilyen esetben az Egyház kívánatosnak tarthatja a/ állam elválasztását az Egyháztól, ilyenkor az Egyház lemond az állam részéről való támogatásról; de nem mond le szabad működésének az isteni jogáról. (Egyesült-államok.) A „*Szabad*

Egyház a szabad államban” egyébként hazugság a hitetlenség szájában; mert ahol ez az elv uralomra jut, mint pl. Franciaországban, — egyenesen az Egyház megsemmisítésére tör. Ha a gyilkos e helyett: agyonütlek, azt mondja: elválasztom lelkedet a testedtől, — semmikép sem teszi ártatlan tette a gyilkosságot.

Nagyobb csapás nem érhet országot, mint, ha a hitetlenség jut az állami tekintély birtokába, mely aztán az országot előbb valláserkölcsi öngyilkosságba kergeti, utóbb meg, a tények logikájánál fogva, a teljes romlásba taszítja. A francia államhatalom viselkedése az utóbbi években a gondolkodók előtt olybá tűnik föl, mint egy egész nemzetnek *nagyszabású öngyilkossági kísérlete* . . .

Ha majd a hitetlenség páthosza helyett a józan ész kormányozza az embereket, akkor belátják, hogy az állam nem állhat fõn a lelkiismeret és a jellem mívelése nélkül, s hogy a lélek-mívelés vallás nélkül merõ utópia, — s amint az elvált házastársakat nem egyszer ismét összehozza közös gondoskodásuk tárgya, a gyermek: az Egyházat és államot is összehozza majd a népnevelés nagy és szent ügye.

6. Az Egyház kizárólagossága és láthatósága.

Az Úr Jézus, miként a 2-dik fejezetben láttuk, valóban alapított Egyházat. Maga az a kérdés: vajjon az Úr valóban *csak egy* Egyházat alapított-e, nagyon erőszakoltnak látszik; de mégis meg kell rá felelnünk azért, mert elleneink még ezt a napnál világosabb tényt is kétségessé szeretnék tenni. S ebben a kérdésben mindenesetre az egyházalapító Krisztus szava dönt. Mit is mondott hát az Úr Jézus az ő Egyházáról?

A) Krisztusnak az Egyháza egyetlen.

1. Az Üdvözítõ igen sokszor szólott az ő Egyházáról; mert — emberileg szólva — az Egyház megalapítása volt neki az életfõadata. És valahányszor csak beszélt az ő Egyházáról, mindannyiszor *csak egy* Egyházról beszélt. Az Úr szavajárása szerint az Egyház „*Isten országa*”, „*mennyek országa*”, „*egy akol*”, amelynek *egy* pásztora van, — „*nyáj*” *egy* főpásztor vezetése alatt, — vagy egyszerűen az *ő* Anyaszentegyháza: »E kösziklára fogom építeni az *én* Anyaszentegyházamat.«

02. A zsidók azt hitték, hogy a Megváltó csak óérettök, a választott nép kedvéért jön a földre. De az Úr Jézus helyreigazította ezt a téves felfogásukat, kijelentve, hogy a *pagá-*

nyok is hivatalosak az »Isten országá«-ba. Zsidók és pogányok azonban nem két, hanem csak egy Egyházba hivatalosak: „Egyéb juhaim is vannak, amelyek nem ez akolból (a zsinagógából) valók: azokat is el kell hoznom, és hallgatni fogják az én szómat, és egy akol leszen és egy pásztor.” (Ján. 10, 16.) Elgondolni sem lehet: hogyan adhatott volna még ennél is világosabb oktatást az Úr arról, hogy ő valóban csak egy, és nem két, három, tíz Egyházat alapított.

3. Az Úr akarata szerint az Egyháznak nemcsak alapításakor, de minden időben *egynek kell maradnia*; azért fektette Péter-ben az *egység* elvét az Egyházba. Péter, az Úr akarata szerint, az *Egyház kőszikla-alapja*. Egy alapon pedig csak egy épület állhat. Péter a legfőbb tekintély viselője, mely egységben tartja az Egyházat. Aki elhagyja ezt a Krisztustól lerakott alapot, aki kivonja magát Péter tekintélye alól, az már nincs az Egyházban. A történelem tanúsága szerint a Péterre ruházott legfőbb tekintély volt az az operáló-kés, mely az Egyház egységes voltát veszélyeztető felekezetekeket levágta az Egyház testéről, kiközösítette az eretnekeket és szakadárokat

4. Sz. Pál lángelméje világosan meglátta és megjelölte az Egyház *kizárólagos* egységének alapjait, mikor így szólt: „Egy az Úr, egy a hit, egy a keresztség.” (Efez. 4, 5.) „Egy az Úr”, — azaz: »egy az Isten, mindenek Atyja«; egy a Krisztus, mindnyájunk Megváltója. Mivel pedig az Isten csak egy, s a Megváltó is egy és az emberi természet is egy, — azért az embernek a Megváltóhoz, az Istenhez való viszonya is csak egy, vagyis: „egy a hit”, egy a hitbeli igazság, és egy és ugyanaz által a keresztség által kötelezzük magunkat az egy hitbeli igazság követésére. Amiként nem beszélhetünk Isteniről, emberiségéről, kereszténységéről: épúgy józan ésszel nem szólhatunk Egyazonról sem oly értelemben, hogy azok egyformán Krisztus Egyházaik volnának. *Egy az igazság, egy a krisztusi élet, s azért egy az Egyház*. Az Úr Jézus nem is alapíthatott több Egyházat. Krisztus az „át, igazság és élet” (Ján. 14, 6.): *át* az egy Istenhez, az egy célhoz; *át* az Egyházban letett egy igazság és egy kegyelem révén. Sz. Pál így fejezi ki ezt az igazságot: „Az Egyház Krisztus teste, melynek ő maga a feje.” (Kor. I. 12, 27. Efez. 5, 23.)

Azt szokták mondani: „Minden át Rómába vezet.” Ezt sokan úgy értik, hogy *sokféle* úton-módon, azaz: minden vallásban eljuthatunk Istenhez. Egy bizonyos földrajzi ponthoz, igaz, száz út is vezethet, és mindegyik úton elérhetjük oda irányuló célunkat. *Istenhez* azonban *csak egy út vezet*. és ez az egy út: *Krisztus*. „Senkisémet juthat el az Atyához,

hanem csak őáltala.” S mennybemenetele óta Krisztus az Egyház révén közlekedik az emberiséggel.

Ha emberek gyártanak vallást, annak dacára, hogy Isten, a Megváltó és az emberi természet csak egy, mégis többféle vallást csinálnak, és ennek megfelelően több »egyház«-at alapítanak; mert az ember, főleg vallási dolgokban, elfogult, nem lát tisztán. De az így gyártott többféle vallás és egyház nem is igazság ám, hanem a *tévedés* szülöttje. Krisztus Urunk azonban, mint igaz Isten, nem tévedhetett, s azért *csak egy* vallást tanított és *egy* Egyházat alapított. *Az igazság kizárólagossága az oka az Egyház kizárólagosságának.*

B) *Krisztusnak az Egyháza látható.* Mikor az Úr Egyházát alapította, *látható* embert: *Pétert* rendelte az Egyház fejéül; *látható* embereket: *apostolait* tette Egyháza hivatalnokaivá; *látható* jellel, a *keresztséggel* vétetnek föl az emberek az Egyházba; *hallhatóan* hirdetik benne az Isten igéjét, s végül, az Úr bőkezűségéből, *látható* áldozata, *látható* szentségei vannak az Egyháznak.

Ha az Úr Jézus láthatatlanul jelent volna meg a földön: ugyan ki ismerte volna meg az ő megváltói működését?... Minden emberi megismerés az *érzéki* megismerésből indul ki. Ezért is jelent meg az Úr Jézus emberi alakban; (meg azért is, mert máskülönben nem szenvedhetett és nem halhatott volna meg.) Az Egyház pedig a Megváltó munkáját folytatja a földön, amiért is nagyon természetes, hogy szinten *láthatónak* kell lennie. Az Úr akarata szerint az üdvösség tudományát és a megváltás kegyelmeit az *Egyháztól* kell vennünk. De mit használna nekünk a *láthatatlan* Egyház?! . . . Amiként a testtel és lélekkel bíró embernek van *láthatatlan* része is: úgy az Egyház lelki élete is rejtve van az emberi szem előtt, miként az előző fejezetben láttuk. Valamint azonban láthatatlan ember nincs: úgy láthatatlan Egyház sincs. A »láthatatlan Egyház« meséjét a XVI. század reformátorai találták ki kínjokban. Mikor ugyanis azt kérdezték tőlök, hogy 15 századon át ugyan hol volt a megreformált egyházuk? — ezt felelték: Megvolt akkor is, csakhogy lappangott! — »Csak azt nem tudjuk: vájjon a Tátrában, vagy a Mátra tetején lappangott-e a megreformált egyház«, — mondta erre nagy *Pázmány-unk*.

Az Egyház kizárólagossága és láthatósága az Egyház megismerésének az alapja. Erről szólnak a következő fejezetek.

6. Az Egyház ismertető-jegyeiről.

Az Úr Jézus akarata szerint az Egyház az üdvösség szent tudományának az őre és hirdetője, az Úr kegyelmeinek a csatornája, egyszóval az *üdvösség útja*: azért a krisztusi Egyháznak *biztos jegyekkel* kell bírnia, melyekből minden őszinte és elfogulatlan ember megértheti, hogy az valóban *Krisztusnak az Egyháza*. A *niceai* és *konstantinápolyi* egyetemes-zsinatok hitvallása szerint az Egyház ismertető jegyei: az *egység*, a *szentség*, az *egyetemesség* és az *apostoli* jelleg. „*Credo in unam, sanctam, catholicam et apostolicam Ecclesiam, — Hiszek az egy, szent, katólikus és apostoli Egyházban.*”

1. Az Egyház *egységes*. Minden *élő* szervezet *egységes* (növény, állat, ember). A feloszlás, a részekre bomlás halálát jelenti a szervezetnek. Az Egyház élő szervezet, Krisztusnak a titokkalteljes teste, melynek a Szentlélek az élető-elve, amiért is az egység szükségszerű tulajdonsága az Egyháznak. Az Úr szava szerint: az Egyház *mustármag-ból* óriási fává nő, mely szállást ad az ég madarainak. Az Egyház tehát terjed, növekszik, és pedig az egységes szervezet módjára növekszik: *egy* fává, s nem erdővé fejlődik. *Sz. Irenetisz* szerint az Egyháznak egy a szíve, egy a lelke, egy a nyelve, egy a szája. (Adv. Haer. 1. 10. 2.)

Az Egyháznak *egy a célja*: az Isten; egy a hitbeli igazsága, egyfélék az erkölcsi törvényei, egyfélék a szentségei, egy az áldozata, mert egy a Krisztus. Az egységesség eszerint a *számbeli egység* (1 . az előbbi fej!) folyománya, azaz: azért egységes az Egyház, mert csak egy az Egyház, és nem kettő, három, tíz, stb.

a) Maga az Úr Jézus világosan kijelentette a világnak, hogy Egyházának ismertető-jegye az *egység*, mikor az utolsó vacsorán, kinszenvedése előestéjén mondott remek főpapi imájában egyetlenegy dolgot kért Atyjától, azt: »hogy mindnyájan *eggyé* legyenek.« (Ján. 17, 21.)

De miáltal éri el az Úr, hogy a millió, meg millió, szabad-akarattal bíró emberből álló Egyház egységes legyen? . . . Az élő fának, állatnak, embernek az egysége az *életelvéből* származik. Az Egyháznak is az o életelve ad egységet. Ez az életelv pedig maga *Krisztus*, aki *Szentlelke által* élteti Egyházát.

b) Az Egyház életelvének a *szerve* pedig *Péter*, az Egyháznak a feje, az Úr helyettese. Péterben, Péter hivatala által őrzi meg az Úr az ő Egyháza egységét. A pápaság egységes volta szüli az Egyház egységét. Amiként a testnek közép-

pontja az agyvelő, melyben az összes érző és mozgató idegek összefutnak: úgy a pápában, az Egyház fejében futnak össze az összes erők, melyek az Egyházat összetartják. *Az egy akolt nem csak jelzi, de létre is hozza az egy pásztor.* A következő szakaszban bővebben látjuk majd, hogy a *hitigazság egységét* a csalatkozhatatlan tanítói hivatal biztosítja, melynek a pápa a feje. Az *áldozat*, a *szentségek* egységét ugyancsak a krisztusi nyáj főpásztora biztosítja. Mennyit harcoltak a pápák a szentségekért, vagy csak az egy házasságért is! . . . *A pápától származó küldetés teszi lehetővé, hogy a hittenjesztés által nem „egyházak” keletkeznek, hanem az Egyház terjed.* — Szent István apostoli királyunk már azzal is mély belátásának adta jelét, hogy a megtérő magyar nemzet nevében a pápával kereste az egyenes összeköttetést

Némelyek szemében a pápa messzeálló *idegen*, aki minket nem érdekel. Pedig ez igen téves felfogás; mert: a pápa az Egyház egységének és így fönnállásának az alapja, — s a pápaság teszi lehetővé, hogy Krisztus nyájának a tagjai, hogy katolikusok vagyunk. Teljességgel semmitsem tesz, hogy a iávból nem látjuk a pápát: az épület alapját sem látjuk, s mégis ez a láthatatlan alap hordozza az egész épületet.

c) *A pápaság*, mint az Egyház, „egységének az alapja és szerve, egymagában is *föltétlenül biztos ismertetőjele* a krisztusi Egyháznak. »*Ubi Petrus, ibi Ecclesia*, — Ahol Péter, ott az Egyház!«

Az Egyháztól elszakadt *felekezetek* az Egyház összes ismertető-jeleit kisajátították a maguk számára: elnevezték tmagukat Krisztus igaz, szent, katolikus egyházának; egy jelet azonban mindedig nem mertek még kisajátítani: „*pápai*” egyháznak egyik felekezet sem nevezte még magát. Az Egyháztól elszakadt felekezetek teljes híján vannak az egységnek: nincs közös fejük, nem egyeznek a hitigazságokban, sem a szentségekben. Mint a törzstől elvált ágak, egyideig vegetálnak,* aztán elpusztulnak. S a prot. felekezeteknél nem merő véletlen az egység hiánya, hanem a *reformáció alapelveinek szükségszerű folyománya* az. A protestantizmus alapelve ugyanis a „*szabad vizsgálódás*” elve. A Szentírás egy, s az Egyház egy *vallást* olvas ki belőle. A prot. szabad-kutatók azonban a saját felfogásukat viszik bele a Szentírás holt betűjébe, s így annyi a vallás, ahány a szabad-kutató. A tévedés kiküszöbölésére nincs biztos elvök. A szabad-kutatás hóhéra az egységes hitigazságnak, s így megölője minden egységnek. Maguk a reformátorok is észrevették ezt, s mindjárt kezdetben eltértek elvöktől, arculcsapták a szabad-vizsgálódás elvét. Mikor megalkották az „*ágostai hitvallás*”-t, előre

esküvel kötelezték magukat annak a megalkotói, hogy mindnyájan elfogadják a megalkotandó hitvallást. Ha szigorúan alkalmazták volna a saját elvöket, egyetlenegy hitközséget sem tudtak volna megteremteni. Az utóbbi években a német protestánsok közül sokan, és pedig a szabad-kutatás elvének alapján, már az „*apostoli hitvallás*”. A és a keresztségét sem akarták kötelezőnek elfogadni. Ez a züllés útja a teljes hitetlenség felé.

»Széjjelszakadoztatok; ahány a fej, annyiféle a tanítás.« Erre az igaz ítéletre így felel *Harnack*: »Valóban így van, de nem is kívánjuk, hogy másképp legyen; ellenkezőleg: mi még több szabadságot akarunk, még több egyéni vonást a kifejezésben és tanításban ... Mi csupán »*societas fidei*« vagyunk!« – kiáltja büszkén a berlini teológus. (*Wesen des Christentums* 172.) Ez a beszéd nem egyéb, mint a protestantizmus csődjének a szépítése, mely legföljebb a gondolkodásra rest embereket *ejtheti meg*. Próbálja ki Harnack úr ezt a nagy bölcsességét az élet bármely fokozatán: csináljon Berlinben külön élet-törvényeket a növények, vagy állatok számára, – bizonyos, hogy belepusztulnak a kísérletezésre kiszemelt áldozatok. Senkifia sem másíthatja meg a természet törvényeit: épúgy a krisztusi élet törvényeit sincs módjában senkinek megmásítania. Egy a krisztusi élet és egyfélék az ő törvényei. Az ellentét rombol és gyilkol az élet minden fokozatán.

A krisztusi Egyház, az Úr szava szerint, *szántófeld*, melyen a *búza* között *konkoly* is van. És az Egyház tűri a bűnösöket, akiknek megtérítésén munkálkodik; de azokat, akik a hitetlenséget veszélyeztetik, vagyis az *eretnekeket*, ezeket nem tűri meg kebelében. Az apostolok idejétől kezdve a mai napig mindenkor nyeste testéről az eretnekségeket Krisztusnak az Egyháza, az igazság oszlopa és erőssége. Ilyen nagy nyesési művelet történt 325-ben a *niceai* zsinaton, mikor az *áriánus-okat*, s a *tridenti* zsinaton, mikor az összes *protestáns-okat* nyeste le az Egyház a maga testéről. Az utolsó nyesési művelet 1870-ben a *vatikáni* zsinaton történt mikor az *ó-katholikusok* felekezetét távolították el az Egyház testéről az atyák. Amiként ugyanis az *egészséges* szervezet kilöki magából a romboló *idegen* anyagot: úgy az Egyház is, mint örökéletű szervezet, eltávolítja kebeléből azokat, akik a romlás anyagát, idegen tanokat akarnak becsempészni a/ Egyházba. *Herder* is észrevette, hogy: »Róma sohasem hajlí meg az eretnekségek előtt.«

2. *Krisztus Egyháza szent*. A *szentség normája*, mértéke: az *Isten*. Ami az isteni természetben részes (malaszt),

ami Istennel egyezik, az szent. Már is szent az ember, ha a *megszentelő-malaszt* állapotában van s legalább fontos dologban nem ellenkezik az Istennel. Ez a szentség pedig édes *mindnyájunk életföladata*, s nem egyesek kiváltsága. Nagy baj, hogy sokan az életszentség hallatára mindjárt rendkívüli, csodálatos dolgokra gondolnak. A csoda nem tartozik a szentség fogalmához. *Szűz Mária, Keresztelő sz. János* fia-csodát sem míveltek életökben, legalább semmi nyomát sem találjuk, — s mégis: maga a Szentírás mondja rólok, hogy az emberek legszentebbjei voltak. Az életszentség gyarapítható, az egyezés az Istennel tökéletesíthető; „*Aki szent, tegyen még szentebb!*” (Jel. k. 22, 11.) Mindenben, még a kicsi dolgokban is Istennel tökéletes megegyezésre törekedni annyi, mint Istent hősileg szeretni. Ezt tették azok, akiket szentekként tisztelünk.

a) Szentnek kell lennie Krisztus Egyházának; inert a malaszt visszaszerzése volt a megváltás főcélja, s az Úr Jézus az életszentség megszerzésére *isteni tanítást, bőséges kegyelemszereket, végtelen szent áldozatot adott* Egyházának, amelyet ő maga éltet Szentlelke által, b) az *Egyházban tehát* megvan az energia, az erély *szentek nevelésére*. S tényleg: minden időben, még a legsötétebb századokban is nevelt az Egyház szenteket, akik hősiés módon szerették Istent és felebarátaikat. Aki tudja, hogy mekkora szigorúsággal vizsgálja az Egyház a szent emberek életét, tisztelettel kénytelen meghajolni e hős jellemek előtt. És, noha a szenttéavatási pörökben eskü alatt vallanak a megbízható tanúk, az Egyház nem elégszik meg az emberek ítéletével, hanem legalább két csodát kíván a boldoggá-avatáshoz, és újabb két csodát a szentté-avatáshoz, vagyis: *isteni pecsétet kíván az emberi ítéletre*.

A reformátorok folyton az Egyház romlásáról beszéltek: s éppen a reformáció századában ragyogtak az Egyház égén *Loyolai sz. Ignác, Xavéri sz. Ferenc, Borgia sz. Ferenc, Nérii sz. Fülöp, Borromei sz. Károly, sz. Terézia*, stb. — mind oly jellembeli hősök, akik mindenkor büszkeségei lesznek az Egyháznak. 1500 óta napjainkig kb. 500 erényhóst iktatott az Egyház a szentek lajstromába. A neves hősök minden téren ritkaság-számba mennek: a szentség hőseinek száma is csekély az Egyház tagjainak tömegéhez képest. De mennyi az Egyházban a névtelen hős, főleg a hittérítők, a betegápoló apácák között! . . . Külömben meg: drága gyümölcs, becses vívmány minden egyes lélek, ki a megszentelő-malaszt állapotában hagyja el e mulandó világot. Ezeknek a száma pedig ugyancsak nagy! Bár az Egyháztól elszakadt felekezetek-

ben is akadnak derék, nemeslelkű emberek, — hanem szentet, akinek szent voltát csodákkal is megpecsételte volna az Úr-Isten, eddigelé még egyetlenegy sem tudtak nevelni. S ennek az oka nagyon egyszerű: nem bírják az igaz hitet sértetlenül, nem rendelkeznek az Úr Összes kegyelemszereivel, — igaz hit, gyónás, Oltáriszentség nélkül pedig lehetetlen szentet nevelni.

Még egy *Harnack* is a következő bizonyítványt állítja ki a kath. Egyház nevelő művészetéről és erejéről: »Ennek az Egyháznak szerzeteseiben, vallási társulataiban, elsősorban az Ágoston-féle belsőleges irányzat révén (sz. Ágostonban csak a krisztusi szellem nyilatkozik meg nagy erővel) *mélységes életeleme* van kebelében. Minden időben szült szenteket, amennyire embert szentnek lehet nevezni, s most is nevel ilyeneket. Bizalom az Istenben, szintiszta alázatosság, az üdvösség tudata, az odaadás a testvérek szolgálatában — mind megtalálhatók benne; tagjai közül sokan magukra veszik és hordozzák Krisztus keresztyét s egyben megítélik magukat és örvendeznek Istenben, mint ahogy egy sz. Pál, egy sz. Ágoston tette. A Krisztus követésében önálló vallásos élet gyulád, olyan tűz, mely a tulajdon lángjával ég.« (Wesen des Christentums 166.)

Luther, Kálvin elvei azonban egyenesen a szentség lerontására vezetnek. Luther szerint az ősbűn *egészen* megromtotta az embert, szabad-akarat nincs, a belső megszentülés lehetetlen, csak külsőleg igazulhatunk meg olyformán, hogy Krisztusnak a szentsége palástként ránk borul. Azért a jócselekedetek nem szükségesek, sőt fölöslegesek. Csak egy szakíthat el minket Krisztustól: a hitetlenség. »Pecca, pecca fortiter, — sed fide in Christo fortius! Vétkezzél, vétkezzél bátran, csak annál erősebben higgy Krisztusban!« -- *Kálvin* szerint meg Isten már öröktőlfogva, egészen függetlenül erkölcsi értékünkől, elhatározta egyesek örök üdvözülését, másoknak meg elkárkozását. Minek akkor szentségre törekedni, mikor e törekvésnek úgy sincs semmi befolyása örök sorsunkra? . . . Luther tana a megigazulásról és *Kálvin* föltétlen predestinációja — az erkölcsiség sírásói. Maga *Luther* is megvallotta: »A világ e mellett a tanítás mellett napról-napra rosszabb lesz. Most hét ördög tartja megszállva az embereket, míg azelőtt csak egy ördög volt bennök.« (Luther: Sämmtl. Werke, 8, 1011.) Ezer szerencse, hogy a protestánsok jobbak hitők elveinél s a gyakorlatban nem követik vallásalapítóik elveit.

Az Úr szava: „*Arról ismernek meg mindnyájan, hogy az én tanítványaim vagytok, ha szeretettel lesztek egymáshoz.*”

(Ján. 13, 35.) *A szeretet* ismertető-jele nem található az Egyháztól elszakadt felekezetekben. Ellenkezőleg: az „*odium papae*”, — a pápa és a kath. Egyház gyűlölete a legjellemzőbb vonásuk főleg a felekezetek alapítóinak, de a követőiknek is. Őszinte protestánsok maguk is elismerik, hogy a prot. ifjúság temérdek hazugság és előítélet közepette nevelkedik. (L. a türelemről szóló fejezetet!) *Menzel Farkas*, prot. történetíró szerint: »A hitújítás, amely haragban született, föltűnően *szeretetlen* jelleget öltött.« *Kolb*: Katholic. és protestant. 181. 1.) A németországi „*Evang. Bund*” a gyűlölet kohója. Komolyan gondolkodó ember ebből az egy tünetből is meggyőződhetik arról, hogy az Egyháztól elszakadt felekezetek nem lehetnek Krisztuséi.

Újabb időben az a divat járja, hogy az Egyház ellenségei minduntalan a *prot. germán* népek haladásáról és virágzásáról, s a *kath. román* népek elmaradottságáról és hanyatlásáról beszélnek. Ezzel akarják kimutatni a protestantizmus fölényét a katholicizmus fölött. Csakhogy ez éppen olyanforma eljárás, mint, ha valaki a cirkuszi akrobata mutatványaival arról akarná meggyőzni a világot, hogy az erős akrobata külömb ember a gyengedongájú, de tudós egyetemi tanárnál. Virágzó anyagi kultúrák, erős politikai hatalmak már a kereszténység előtt is voltak. Vájjon a *rómái*, a *chald*, az *egiptomi* világhatalmaktól az következik-e, hogy igaz volt nekik a vallásuk? . . . Avagy *Japán* legújabb haladásából és győzelméből azt kell-e következtetnünk, hogy a vallása is külömb Oroszországnál? . . . Ha az ügyesség a meggazdagodásban az igazság jele, akkor a *zsidók* a protestánsok fölé kerekednek, mert pompásan értik a meggazdagodás mesterségét. A nemes ker. erkölcs törvényeinek szigorú megtartása nem kedvez a gyors meggazdagodásnak. Sőt ellenkezőleg: az erkölcs kizárása a politikából és a nemzetgazdaságból, annak a hangoztatása, hogy a népek megrablása (*búrok, észekamerikai indiánok*) helyes, ha sikerrel jár, — hogy erkölcsi elvekkal nem lehet vasutakat építeni, stb., — gyors sikert ígér az anyagi téren. De vájjon a kaszányák, a gyárkémények sokasága, a földterület nagysága-e a szellemi kultúra fokmérője? . . . Avagy az a körülmény, hogy pl. Spanyolországban (1901) csak 27 millió tonna kőszén tudtak kiaknázni, a kath. Egyháznak a bűne: ellenben Anglia kőszéngazdagsága, — ugyanabban az évben 227 millió tonna kőszén aknáztak ki, — a protestantizmus érdeme?... »Minket meg nem téveszt Anglia anyagi nagysága, hadserege, flottája, gazdagsága, kereskedelme, messze tájakon kitűzött lobogója. Ezek a dolgok nem teszik a kereszténységet s nem

bírják az örök-élet ígérését,« — így beszélt *Hedley J.*, Newport püspöke, a londoni új székesegyház felszentelése alkalmával 1910. jun. 29-én. Egyébként hazugság maga ez a szólam is. »prot. germán nép«; mert Németországban több mint 20-, Ausztriában meg 8 millió kath. német van. A Rajna és a Duna völgyei, éppen a legvirágzóbb országrészek, túlnyomóan katolikusok. Az északamerikai Egyesült-államokban a kath. Egyház a legnagyobb, a leghatalmasabb az összes felekezetek között. Az olasz, spanyol, portugáll, francia még nem oly régen világraszóló szerepet játszottak. Olaszország a XV-dik, Spanyolország és Portugália a XVI-dik, Franciaország a XVII-dik században vezető világhatalmak voltak, noha utóbb elvesztették vezető szerepüket. De könnyen meglehet, hogy Anglia és Németország anyagi virágzása sem tart örökké.

Azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a szervezett hitetlenség (*szabadkőművesség*) majdnem 200 év óta éppen a kath. országokat választotta romboló munkájának a színteréül, s egyrészt forradalmak keltésével s a hitetlenség terjesztésével, másrészt meg a kath. Egyház nyomorgatásával igyekezett megakadályozni a vallás befolyását. A szabadkőművesség programja a *szekularizáció*, az elvilágiasítás minden téren: az *egyházi vagyon* szekularizációja (elrablása), hogy anyagi eszközeitől megfossa az Egyházat, — s az *iskola* szekularizációja (közös, v. állami iskola), hogy a vallást hatalmi szóval kiszorítsa az ifjúság neveléséből, — a *házasság* szekularizációja (polgári-házasság), hogy a vallásnak a családra való befolyását megsemmisítse. Azért nem csoda, hogy így az Egyház nem tudja teljes mértékben teljesíteni az ő nevelői feladatát, nem tudja teljes virágzásra emelni a kath. népeket. Valamely nép anyagi virágzása különben elsősorban nem a vallástól függ, hanem az ország helyzetétől, természeti kincsekben való gazdagságától, a fajbeli tulajdonságoktól, stb. A kis kath. Belgium mezőgazdaság, ipar, közlekedés, külkereskedelem dolgában (évi 7000 milliónál nagyobb forgalom) a világ első országa. De ki merné virágzását kizárólag kath. volta javára írni?

Erkölciség dolgában a kath. népek mindenkor kiállják a versenyt a prot. népekkel. Általános jelenség, hogy: *a)* a romboló *szociáldemokrácia* sokkal jobban hódít a protestánsok, mint a katolikusok között (Németországban hatszorta nagyobb hódítást tesz a prot. népességben); *b)* hogy az *öngyilkosság* négyszerte nagyobb a protestánsoknál, mint a katolikusoknál, (Európa-szerre egy millió katolikusra 58, ugyanannyi protestánsra 190, — a reformáció őshazájá-

ban, Szászországban meg 400 öngyilkos esik); c) hogy a házassági elválások száma hasonlóan jóval magasabb a protestánsoknál, (a kath. Írországból 4900 házasságkötésre esik válás, — a prot. Svédországban meg 134 házasságra esik válás); d) hogy a *nemi-bűnők* sokkal több áldozatot szednek a protestánsoknál, mint a katolikusoknál. A prot. Öttingen, aki pedig katolikus-ellenes érzületéről ismeretes, nagy erkölcs-statisztikájában mégis kénytelen megvallani: »Nem lehet félreismerni, hogy a germán népcsoport egyáltalán jobban hajlik a nemi kihágásokra, mint a román népcsoport.« (569. l. L. Wetzel: Vaterh. 50. l.) Öttingen a *faj-ra*. céloz, a vérből akarja megmagyarázni a különbséget; de egészen helytelenül. Mert, ha a fajra nézünk, inkább azt kellene mondanunk: a *tüzesvérű* román népeknek jobban kell hajlaniok az efajta kihágásokra, mint a *hidegebb* germánoknak. — A Krisztus-ajánlta *evangéliomi-tanácsok* (önkéntes szegénység, szüzenesség, tökéletes engedelmesség) megvalósítására meg még csak kísérletet sem tesznek a protestánsok, holott a kath. Egyházban százezrek szépen megvalósítják azokat. A protestánsok csak gyalázni tudják a mi szerzeteseinket és apácáinkat. Pedig ugyan nem vall ám krisztusi érzületre gyalázni azt, amit az Úr ajánlott, s aminek megvalósítására a protestánsok erőtlenelek...

3. *Az Egyház katolikus.* Ez a szó: „*katholikus*”, nem fordul elő a Szentírásban. Legelőször sz. Ignác használja a *szminiai* hitközséghez írt levelében: »Ahol a püspök van, ott legyen a község, miként ott, ahol Krisztus van, ott van az egyetemes Egyház« = ἡ καθολικὴ ἐκκλησία (8. 2.) *Quintilián* szerint: »praecepta catholica« annyi, mint „*universalia*”, vagy „*perpétua*”. A levegő, a napfény, a víz katolikus, mindenkinek való, mindenkinek éltető eleme: épígy Krisztus igazsága és kegyelme is mindenkinek való s szükséges az örök-életre.

A krisztusi vallás isteni és kizárólagosan egy, s éppen azért *egyetemes*, vagyis: minden nép s minden egyes ember számára való. Az Úr Jézus világosan parancsolta apostolainak: »Tanítsatok minden nemzeteket!« Ez az egyetemesség *földrajzi* is, meg *időrendi* is, vagyis: a krisztusi Egyháznak az *egész világon* el kell terjednie s Krisztus ideje óta *mindig* fenn kell állania. Már az apostolok az egész, akkor ismert világon hirdették az evangéliomot. Mihelyt valamely nép, vagy ország az Egyház látókörébe jutott, csakhamar megjelentek ott hit-hirdetői. Mainapság már nincs is olyan, valamelyes míveltséggel bíró ország a földön, melyben az Egyháznak hívei nem volnának. Több mint 75 ezer kath. pap, apáca, tanító működik ezidőszerint a pogányok megtérítésén. S hit-hirdetőink

önzetlensége, Krisztusért lángoló lelkesedése, nagyszerű tevékenysége sokszor bámulatra ragadja még ellenfeleinket is. A *prot.* felekezetek 300 éven át alig gondoltak a pogányok megtérítésére. Az utolsó században, sokszor rengeteg pénzzel, ők is kezdtek misszionáriuskodni. Maguk is kénytelenek azonban megvallani, hogy az eredmény sovány, az Egyház hírhírdetőinek eredményeivel össze sem hasonlítható.

»Tagadhatatlan, hogy Róma nyugtalanító mértékben nyomul előre. Makedóniai falankszént mennek előre a katolikuskok, s egyre győznek. Mint egyházi társaság a róm. kath. Egyház kedvező benyomást tesz: valóban *egységes* Egyház képét nyújtja. *Egy a hitvallása*; papjai, szolgálói nyilvánosan nem mondanak ellent egymásnak; amit az egyik hitcikknek vall, nem tagadja le a másik. *Szervezete* fölülmúlja a mienket. Legfőbb egyházi intézményünk elöljáróját a kormány nevezi ki, s rendszerint államtanácsost jelölnek ki: a római missziók élén püspök áll, kit a kath. Egyház feje nevez ki s a kormány elismer. Ez a püspök többnyire itt van az országban, a misszióban öszült meg, valóságos tekintély, s tiszteletet parancsoló módon kormányoz. Róma papjainak *önzetlensége* valóban bámulatra méltó: azt látjuk, hogy a kormánytól kapott fizetésen testvériesen megosztzkodnak. A kath. misszióknak minden városban vannak *iskoláik*. Intézeteik legtöbb tekintetben kitűnőek; mindenki megbecsüli azokat, s számos protestáns nem fél kolostorukba adni nevelésre gyermekeit. Az apácák a gondjokra bízott lányokat valóban nagy tapintattal nevelik, s ritkán akad tanítványuk, aki nem a legnagyobb tisztelettel szólna a kedves nővérekről. A buzgóság, mellyel a római papok a *börtönöket* és *kórházakat* látogatják, valóban dicséretre méltó. A *szegények* egy-szájjal magasztalják szívességöket. Innen származik a nyilvánosság és a kormánynak kedvező ítélete rólok. E papok mindenütt bátorságot és meggyőződést tanúsítanak.« (A *prot.* missziók jelentése Kelet-Indiából, 1894. L. *Wetzel*: Vaterh. 81. 1.)

A *prot.* hírhírdetők, sajnos, sokszor megbénítják a kath. misszionáriusok működését, mert ott, a pogányok között is hívek a *rágalmazás* mesterségéhez, s a főgondjok sokszor nem a pogányok megtérítése, hanem a katolikuskok áttérítése. Már a III-dik század elején írta *Tertullian* az eretnek felekezetekről: »Hoc illis negotium est, non ethnicos convertendi, sed nostros evertendi: stantibus ruinam, non jacentibus elevationem operantur; — Az az ő mesterségek, hogy nem a pogányokat térítgetik, hanem a mieinket csalogatják el hitöktől; nem a bűnösök fölemelésén, hanem a hívek elbuktatásán dolgoznak.«

A *prot.* missziókról sok protestáns is kedvezőtlenül nyilatkozik. A »Deutsche Rundschau für Geographie und Statistik«-folyóirat 1896-iki 11. és 12. füzetében így ír egy protestáns ily című dolgozatában: »A kereszténység Szamoában«: »1830 óta igyekeznek a londoni prot. Missziótársaság tagjai, aztán meg Wesleyanusz-metódisták, s végül a »Szűz-Mária-társaság« atyái a keresztény hitre téríteni ezt a remek szigetsoportot. Az előbbieket, holmi szabók és keztyűsök, ácsok és üstcsinálók, akik valahol csödbe jutottak, s nem tudtak másképp boldogulni, — hát a misszió-intézet gyamjával hat hónap alatt megkapták a szükséges csiszoltságot, s aztán mint Isten emberei jöttek *Szamoá-ba*, ahol nagy írástudókként viselkedtek, orvosok szerepét is játszották, a szegény pogányoktól szép földbirtokokat fogadtak el kegyes ajándékba, pompás házakat építettek, jól éltek, több női és férfi cselédet tartottak kényelmökre, egyszóval úgy éltek, mint a pondró a húsban (wie eine Made im Speck). Kivételesen ugyan képzett, derék misszionáriusok is jöttek; de a legtöbbször semmit sem ért e dologhoz. Sovány keresztények, amely merő külsőségekben merül ki, s a pogány szokásoknak, pl. a soknejűségnek is engedelményeket tesz, — kevés eredményt ért el. Bibliákat, énekeskönyveket, a katolikusokat gyalázó iratokat adogattak el, több ruhához szoktatták a bennszülötteket, orvosi gyakorlatot folytattak, évente gyűjtést rendeztek, s amennyire csak lehetett, jól megkopasztották a pogányokat. Minden ügynevezett megtért jó vevője volt kereskedelmi üzleteknek. Templomaik istállóhoz hasonlítottak. A vasárnapot, újévet szigorúan megülték, — a többi ünnepeket (húsvét, pünkösd, karácsony, stb.), mint ügynevezett kath. ünnepeket, nem vették figyelembe. Az Úrvacsorát két szín alatt szolgáltatották ki, de a kenyeret táró, a bort kókusztej pótolta. Az Oltáriszentséget, a keresztiséget, a házasságkötést csak jelentéktelen szimbólumoknak nézték; a házasság fölbontását, mint szükséges rosszat, könnyen megengedték. Ismeretes, hogy a *kaffer-ek* Afrikában a missziós-bibliákat puska-fójtásnak használták, a kínaiak cipészeknek adták el, akik cipőt csináltak azokból. Szamoában drágán vásárolták a bennszülöttek a bibliákat. A legrosszabb az volt, hogy a misszionáriusok maguk között egyenetlenkedtek; annyira mentek, hogy megvesztegetéssel igyekeztek egymástól eltántorítani a híveket. A keresztény alapelvek meggyöngítésével szemben a Szűz-Mária-társasága rendkívül derék atyáinak könnyű dolguk volt«, stb. — A protestáns szellemű *Ostasian*. Llyold 1895. augusztus 16. számában ezt írta: »Az egész világ — ebben barát és ellenség egy véle-

ményen van — megegyező ítélete, hogy a protestáns miszfiók eredménye a Kínában ráfordított rengeteg összegekkel (az egész világon több mint 100 milliót költenek évenként) és erőlködésekkel szemben a semmivel egyenlő.« (L. Wetzel: Vaterh. 83. l.)

A statisztika kimutatja, hogy évenként ennyi meg ennyi protestáns lesz katolikussá, — de azt is, hogy ennyi meg ennyi katolikus lesz protestánsá. Csakhogy *vallásváltoztatás* és *megtérés* között óriási a különbség. Ha katolikus lesz protestánsá, édeskevés ott a *meggyőződés* szerepe; meggyőződés helyett a szabadosság a gondolkodásban és az erkölcsökben, — ez a hajtó-erő. Akinek a szabadakaratból fogadott nőtlenség idővel elviselhetetlen teher, vagy aki mindenáron szabadulni akar hitvestársától, vagy olyat akar elvenni, akit a kath. hit szerint nem szabad elvennie, — aki fölfuvalkodottságában azt tartja, hogy okosabb a Szentlélektől vezérelt Egyháznál, s göggyében nem akar meghajolni törvényes egyházi hatósága előtt, — akit gazdag feleség, jó hivatal elnyerése kecsegtet, stb. — az ilyen nem igen beszélhet meggyőződésről . . . Azt a katolikust még előbb föl kell fedezni, ki azért lesz protestánsá, *hogy szigorúbb, erkölcsösebb életei éljen, s aki nagy áldozatokat hoz avégre, hogy protestánsá legyen.* Főleg a halálos-ágyon, mikor a lélek tisztábban lát, a földi érdek semmivé törpül, bizony nem jut eszébe egyetlen kath. embernek sem, hogy protestánsá legyen. Egy protestáns keserű gúnnyal írta egyszer: »Mikor a pápa a kertjét tisztogatja, — a giz-gaszt nekünk dobja át a kerítésen.«

Nem mondjuk, hogy egyáltalán nem akad protestáns, aki érdekből lesz katolikussá. Ámde, mikor a megtérők évenként át keserves lelki-harcot vívnak, mikor kitagadják őket családjukból, mikor vagyont érő évi jövedelemről lemondanak: akkor józan ésszel nem lehet érdekről beszélni. (L. Rosenthal és Rász rengeteg munkáit a konvertitákról!) Egy *Newmann*, egy *Manning*, egy *Rrogh-Tonning* megtérésében még a legelfogultabb ember sem kereshet érdeket. Mikor *Newmann*, az anglikán egyház e büszkesége, katolikussá lett, — »az angol állam-egyház megrendült e lépés alatt«. Akkormondotta a híres *Gladstone*: »Ez korszakot jelent az anglikán egyház történetében, s az 1845. évi a legnagyobb győzelem, melyet a római Egyház a reformáció óta nyert.« (L. *Religio*, 1907. 23. sz.!) S ugyanígy érezte magát a norvég luth, egyház, mikor legnagyobb hittudósa: *Rrogh-Tonning* 1900-ban katolikussá lett. A megtérések *Angliában* a leggyakoribbak: 1840—1890-ig 500 anglikán *lelkész* lett katolikussá;

egvik-másik 80—100 ezer koronányi évi jövedelemről mondott le. 1905—1910-ig folytatólag visszatért az Egyházba 572 lelkész az episzkopális anglikán egyházból, 22 lelkész a skót episzkopális egyházból, 12 lelkész a non-conformista felekezetből. Ugyanez alatt az idő alatt megtértek: a főnemességből 29 férfi, 53 nő, az angol nemességből 432, a főhivatalnokok közül 63, az angol szárazföldi hadseregből 306 tiszt, a tengerészetből 63 tiszt, főiskolát végzettekből több mint ezer. *Oxford* maga 586 megtéréssel szerepel. (L. „*Religio*” 1911. évf. 426. 1 .) Mikor egy népben komolyan kezdik venni a vallásos életet, nyomban megindulnak ott a megtérések. A legtöbb megtérés a *művelt* osztályokra esik. Nevezetesebb konvertiták a múlt századból: a híres *Stolber gr. Schlegel Fr.*, a két *Schlosser* testvér, *Klopp, Harter, Gfrarer* történetírók, *Bickell, Jarcke, Krüger, Riiville, Schmelz* tanárok, — az utóbbi az eperjesi luth. Kollégium tanára volt, — *Philipps* jogtudós, híres író, *Haller* író, *Overbeck*, híres festőművész, *Cohen* zeneművész, a két *Ratisbonne*, a *Klinkowstöm* testvérek, *Hahn-Hahn Ida, Hetisel L.*, stb. stb.

Az Egyház az *igazság* hirdetője, az igazság pedig a *meggyőződés* szülőanyja. Nem mindenkinek van meg a bátorsága, hogy meghódoljon az igazságnak; de mégis számosan akadnak, akik készek mindent föláldozni az igazság birtokáért. A meggyőződésből való megtérés az Egyház monopóliuma, kiváltsága. Miért nem hódít még jobban a kath. igazság a *protestánsok* között? Azért, mert: a) az Egyházon kívül *aránylag kevesen* vannak, akik követik az Úr szavát: „*Keressétek mindenekelőtt az Isten országát és az ő igazságát!*” — kiknek a vallás ügye a legfőbb dolog a világon. Igazi katolikusként lenni igen nagy dolog, amihez eszményi lelkület, sok önmegtágadás kell! A nagy dolgoktól pedig fáznak az emberek; inkább megelégesznek az igazság töredékeivel, b) A protestánsok előtt zárt könyv, ismeretlen világ a kath. igazság. A legtöbb protestáns fejében ijesztő torzképek vegyülékéből álló szörny van a kath. igazság helyén. (L. a türelem és türelmetlenség fejezetét!) c) Az előítéletek erdejéből való szabadulás Isten kegyelme nélkül lehetetlen; s a kevély prot. »öntudat« nem alkalmas lelkihangulat a kegyelem alázatos kéréséhez. Egyébként: a kath. Egyház a hívek száma dolgában is messze fölülmúlja a protestánsokat. *Krose* statisztikája szerint a katolikusok száma 564,506,000; a sokmindenféle protestánsok száma 166,627,000; a görög-keletieké 109,147,000.

4. *Az Egyház apostoli.* Ez a jegy logikus folyománya az Egyház egységének és egyetemes voltának. Krisztusnak

az egy, egyetemes Egyháza az *apostolokon* épült, (Efez. 2, 20.): azért az igaz Egyháznak okvetlenül *apostoli* jelleggel kell bírnia. Mert a tanítói, papi és kormányzói hatalmat *apostolaira* bízta az Úr, s az apostoli testület *fejévé Pétert* tette. Ez kétségbevonhatatlan történeti tény. S amiként meg nem születhetett volna az Egyház e hármasság hatalom nélkül: úgy fönn sem állhatna e hármasság hatalom híján. A pápa hatalma 260 tagon át Péterre megy vissza. Hasonlóan a püspökök hatalma is sok püspök-elődön át az apostoloktól származik. Azért a kath. Egyház valóban *apostoli*. Volt ugyan idő, mikor két-három pápa is volt egyszerre, egyidőben, s még tudós emberek sem tudták eldönteni, hogy kicsoda az igazi pápa: de akkor is csak *egy* volt a *pápa*, a többi pedig bitorló; s az a körülmény, hogy egyesek nem ismerték az igazi pápát, nem döntötte meg az apostoli utódlást.

A papi hatalom, főleg a misézés és a bűnbocsátás hatalma, rengeteg hatalom. Minden gondolkodó ember belátja, hogy ez a hatalom *csak Krisztustól* származhatik. Az Egyháznak minden egyes papja tényleg tudja, hogy *apostoli utódtól*, törvényes, fölszentelt püspöktől nyerte hatalmát. De honnan van a *prot.* lelkészek hatalma? *Luther* és *Kálvin* nem voltak püspökök, s azért nem is szentelhettek püspököt, sem papot. Az *anglikán-ok* sokáig vitatták, hogy önálok megvan az apostoli utódlás. *XIII. Leó* megvizsgálta a kérdést, s kimondta, hogy az anglikán lelkészek fölszentelése semmis *az apostoli utódlás hiánya miatt*. Tizenöt századra terjedő úrt semmiképp sem lehet áthidalni. Ezt maguk a protestánsok is átlátták, s azért megtagadták a papirend szentségi jellegét, s azt mondták, hogy a lelkész a *községtől* kapja hatalmát. Csak-hogy ezzel a téves elvvel meg sem születhetett volna Krisztusnak az Egyháza! Mert ez az elv föltételezi, hogy előbb van a község, a lelki gyermekek, s csak azután születik meg a lelki szülő, a pap hatalma. Ez pedig képtelenség. Nem is így van a dolog: az evangéliomok és az »Apóst. Csel.« világosan tanítják, hogy az apostolok születték a híveket a tanítás és keresztesítés által, s ők alkották meg a községeket. Mainapság is így terjed az Egyház a pogányok között. A község nem adhat olyasmit, amije magának sincs.

A szimatikusoknál, szakadároknál megvan a papi-rend, mert *püspökök* is mentek szakadásba; de *küldetésök*, az nincs, s a küldetés, jurisdikció hiánya miatt a szimatikus papság sem apostoli, annál kevésbbé, mert elszakadtak az apostoli középponttól, Péter utódjától.

II. SZAKASZ.

Az Egyház csalatkozhatatlan tanítói hivataláról.

1. Az Egyház tanítói hivatala az apostolok korában.

(Ap. Csel. 15, 1—29.)

1. Mikor sz. Pál apostol *Antiochiá-ban* tanított, judeabeli jövevények megzavarták őt munkájában, erősítgetve, hogy *a pogányságból megtérteknek is körül kell metéltetniük* s az egész *Mózesi-törvényt* meg kell tartaniok, máskülönbem nem üdvözülhetnek. Pál, aki tudatában volt annak, hogy mint az Or apostola, épúgy mint a többi apostolok, birtokában van a *csalatkozhatatlanság* adományának, rögtön ellenemondott e téves tanításnak; mivel azonban rendkívül fontos *elvi* kérdésről volt szó, s mivel Pál nem volt az Egyház feje: *az Egyház tanítói hivatala elé vitte a kérdést.*

2. Péter akkoriban még *Jeruzsálemben* lakott, ott volt akkor az Egyház középpontja. Oda sietett tehát Pál apostol, s „*egybegyülének az apostolok és vének, hogy e dologról végezzenek,*” másszóval: az apostolok és vének *zsinatot* tartottak, hogy vitás hitbeli kérdésben döntsenek. A „*vének*” legtöbbséggé püspökök voltak, kik az apostoloktól nyerték a püspöki méltóságot, de az apostolokkal szemben alárendeltségben voltak. Hanem azért még azok a „*vének*” is, akik csak *papok* voltak, rendkívüli tekintéllyel bírtak, mert maga az Úr hívta meg őket, s mert az első pünkösöd napján órájuk is leszállt a Szentlelék.

3. Nézzük meg ezt az *első egyetemes-zsinatot!* „*Sok vitatkozás*” volt ezen az apostoli zsinaton. A *szólásszabadság* tehát kezdettől fogva megvolt az Egyház tanítói hivatalában. A fontos elvi kérdést Péter, az Egyház *feje*, a zsinat *elnöke* dönti el, — de nem hatalmi szóval, hanem *érveléssel*. Péter rámutat arra, hogy az a kérdés: vájjon a pogányok is hivatalosak-e az Egyházba? már el van döntve: *Korneliusz-i* és családját ő maga vette föl az Egyházba, még pedig az Úrtól csodálatosan kapott oktatás alapján. S mivel Korneliusz és családja *körülmetélés nélkül* vették a Szentleléket, ebből világos, hogy a pogányságból megtérteknek *nincs* szükségök a körülmetélésre. Sz. *Jakab* apostol elismeri, hogy Péter eljárása már eldöntötte a kérdést; de még alaposabbá teszi a bizonyítást: hivatkozik a prófétákra, akik megjövendölték, hogy „*minden nemzetek*” hivatalosak az Egyházba.

4. Az apostolok írásba foglalják a végzést, s ebben az

írásban szokatlan hang üti meg fülünket: „*Tetszett a Szentléleknek és nekünk*”, — e szavakkal vezetik be a végzést. Hogyan mernek galileai halászok így beszélni?! . . . Ezek a galileai halászok tudják, hogy ők a krisztusi *Egyház tanítói*; tudják, hogy *velők van az Úr*, aki Szentlelke által tanítja s minden tévedéstől megóvja őket; tudják, hogy az Egyház tanítói hivatala az *Úr szája*, mely hamisat nem mondhat, — azért mernek így beszélni: „*Tetszett a Szentléleknek és nekünk*.” És ez az isteni öntudat minden időben sajátja a krisztusi Egyháznak: így beszélt és végzett az első, apostoli egyetemes-zsinat; így végzett a huszadik, a *vatikáni* egyetemes-zsinat; s így fog beszélni minden egyes egyetemes-zsinat, mert tudja az Úr ígérését: „*íme én veletek vagyok mindennap világ végezetéig*”

2. Az Egyház tanítói hivatala csalatkozhatatlan.

Az Úr szava: „*Én vagyok az át, az igazság, és az élei. Senkisésem jó az Atyához, hanem csak énáltalam.*” (Ján. 14, 6.) Krisztus az igazság az ő *tanítása* — s az élet az ő *kegyelme* által; s az ő *tanítása* és *kegyelme* az *át* az Atyához, az üdvösséghez. De *hol* találjuk meg Krisztust? *hol* találjuk meg az ő tanítását és kegyelmét? Ott, ahová ő maga helyezte el e mennyei kincseket az emberiség számára: *az ő Egyházában*.

1. Láttuk már az Egyház alapításáról szóló fejezetben, hogy az Úr *tanítói hivatal* bízott Péterre és apostol-társaira. E hivatal alapító-levele így hangzik: „*Tanítsatok minden nemzeteket, megkeresztelvén őket az Atyának és Fiának és Szentléleknek nevében; tanítván őket megtartani mind, amiket parancsoltam nektek. Aki hisz és megkereszteltetik, üdvözüül; aki pedig nem hisz, elkárhozik.*” (Máté 28, 18. 19; Márk 16, 16.) Az üdvösség szerzője beszél itt az üdvözülés útjáról-módjáról. Tanítását és kegyelemszereit (szentségeit) átadja apostolainak, s az emberektől azt követeli, hogy az apostoloktól elfogadják tanítását és szentségeit. (A keresztség elfogadása az egész hit és az összes szentségek elfogadását jelenti.) Aki rálép az üdvösség útjára: hittel elfogadja az *egész* krisztusi tanítást („*mind, amiket parancsoltam nektek*”) és az Úr kegyelemszereivel él, és ebben mindvégig állhatatosan megmarad, az üdvözüül; aki pedig ellöki magától az Úr tanítása¹ és kegyelemszereit, az meg elkárhozik.

2. Az apostolok *emberek* voltak, s hivatalbeli utódjaik is *emberek*. S akár egyes emberről, akár emberek gyülekezetéről van szó, az emberi természet *korlátoltsága* miatt úgy az

egyesek, mint az emberek gyülekezete tévedeznek. Valamint az akarat eltérhet a jótól: úgy az ész is eltérhet az igazságtól. Mi történék már most, ha az Egyház *tanítói hivatala*, mely tévedésre képes emberekből áll, tényleg tévedne? Akkor Krisztus igazsága és kegyelme elvesznék a világ számára; akkor Krisztus nem lenne út, igazság és élet. Azért is ezt mondja a józan ész: Ha Krisztus az ő tanításával és kegyelmével Üdvözítője akart lenni a világnak, akkor okvetlenül gondoskodnia kellett, hogy Egyházának tanítói hivatala, melyhez utasít minket, *el ne térhessen* az igazságtól, hogy tanításának és kegyelmének mennyei kincse sértetlenül megmaradjon a világ számára. Csakis *tévedéstől ment, csalatkozhatatlan* Egyház lehet biztos kalauz az üdvösségre kijelölt úton, s Krisztus csak akkor mondhatja: „*Aki nem hisz, az elkárhozik*”, — ha *föltétlenül megbízható*, vagyis *csalatkozhatatlan* Egyház által nyújtja nekünk az ő tanítását és kegyelmét.

3. Vájjon tényleg *megettete-e* az Úr, amit a józan ész így követel? A Szentírás világosan megmondja, hogy igenis megettete. „*Én kérem az Atyát, —*” mondotta az Úr apostolainak — *és más Vigasztalót ad nektek, hogy örökké veletek maradjon, az igazság Lelkét, — az titeket megtanít mindenre és eszetekbe juttat mindent amiket nektek mondtam.*» (Ján. 14, 16. 17. 26.) „*íme, én veletek vagyok mindennap világ végezetéig!*” (Máté 28, 20.) Az Úr Jézus eszerint kijelentette, hogy *mindenkor Egyházában marad*, és pedig *azért, hogy az igazság Lelke, a Szentlélek által Egyházát tanítsa és minden tévedéstől megóvja*. Amiként tehát Krisztus és a Szentlélek nem tévedhet: épúgy a Krisztus és a Szentlélek által vezérelt Egyház is ment minden tévedéstől a hit- és erkölcsbeli tanításban. Ezeknek az isteni ígéreteknek az alapján nevezi sz. Pál az „*igazság oszlopának és erősségének*” az Egyházat. (Tim. I. 3, 15.)

4. *Egyedül az Isten az, aki mindentudóságánál fogva nem tévedhet.* Az a kérdés már most: vájjon Isten *közölheti-e* egyes emberrel, vagy emberek gyülekezetével a mentességet a tévedéstől? A *mindentudóságot*, természetesen, *nem bírja el* a véges emberi ész: aminthogy az *akarat* sem bírja el a *teremtés* hatalmát, a *mindenhatóságot*. De itt nem a *mindentudóság átruházásáról* van szó, hanem a *korlátolt tudás biztosságáról*, arról, hogy az Egyház a Krisztustól kapott vallás-kincstől soha egy hajszálnyira el ne térjen.

A *csalatkozhatatlanság kevesebb*, mint az *inspiráció*, az isteni ihletés. Az inspirált próféta, vagy evangélista olyasmit is kap Istentől, amit emberi ész soha meg nem ismerhetne. A *csalatkozhatatlanság* adománya pedig csak arravaló, hogy

a már egyszer megadott isteni kinyilatkoztatás sértetlenül megmaradjon. Itt tehát nincs szó új isteni kinyilatkoztatásról. *A csalatkozhatatlanság nem egyéb, mitít isteni oltalom a tévedés ellen.* Ezt az oltalmat épúgy megadhatja az Isten az ő Egyházának, mint ahogy a *csodatevő* hatalmat, vagy a *bűnbocsátás* hatalmát közölheti az emberekkel. Akár csodát mivel - az ember, akár bűnöket bocsát meg: *az ember csak eszköz, a cselekvő az Isten.* A csalatkozhatatlanság dolgában is *Isten a cselekvő*: maga az örök Igazság, Krisztus szól az ő Egyháza által. A csalatkozhatatlanság kérdése tehát végső elemzésben arra megy ki: vajjon Krisztus Isten-e? Aki Krisztust Istennek vallja, annak semmi nehézsége sincs a csalatkozhatatlansággal szemben; mert Istennek mindenkor módjában áll megóvnia a tévedéstől az ő Egyházát Aki ellenben Krisztusban csak embert lát, annak a szemében persze hogy botránykő a csalatkozhatatlanság. Amiként azonban a színvakságban szenvedő nem lehet bíró a színek dolgában: *úgy a hitetlen* sem ítélheti meg helyesen a Krisztus Istenségén alapuló kath. valásrendszert. S ha mégis ítél róla, okvetetlenül rosszul ítél...

3. A csalatkozhatatlanság alanya.

A csalatkozhatatlanság *isteni* adomány: azért *csakis* annak lehet osztályrésze, akinek azt *megígérte* az Or. A Szentírás szavai szerint pedig az Úr Jézus az ő különös isteni oltalmát *csakis Egyháza tanítói hivatalának* ígérte meg. Az egyházi tanítói hivatal: I. *a pápa egymagában*; II. *a pápa a püspöki karral egyetemben.*

I. *A pápa csalatkozhatatlansága.*

1. Az Úr e szavaival: „*Legeltesd juhaimat, legeltesd bárányaimat!*” — egész nyáját Péterre s az ő hivatalbeli utódjára, a pápára bízta. S a pápa úgy legelteti a krisztusi nyáját, hogy: 1. *megóvja* a mérges lelki eledeltől; 2. az isteni tanítás jó eledelével *táplálja*. Ha a pápa tévedne, az egész krisztusi nyáj tévedésbe esnék; mert az egész nyájnak hallgatnia kell az ő főpásztorára. A józan logika szerint a pápának, mint az Egyház legfőbb pásztorának, okvetlenül mentnek kell lennie tanítói tisztjében a tévedéstől. S az Úr Jézus valóban ki is jelentette, hogy *Péter-nek* és minden egyes törvényes utódjának a hivatalával a csalatkozhatatlanság isteni adománya jár. *Péter* hivatalának a megalapításakor ugyanis így szólt az Úr: »Te Péter vagy, és e kőszálon fogom építeni Anyaszentegyházamat, és *a pokol kapai nem vesznek erőt rajta.*” A pokol kétféle módon vehetne erőt az Egyházon:

vagy úgy, hogy az Egyházat teljesen *megsemmisítené*, minde-
nestül kiirtaná, — vagy úgy, hogy *tévedésbe ejtené*. Az Úr
szava szerint azonban mind a két eshetőséggel szemben
isteni biztosítékot nyer az Egyház. Akkora erővel és szilárd-
sággal látja el az Úr Péternek a hivatalát, hogy az sem téve-
désbe nem eshetik, sem meg nem semmisülhet. Még világó-
sabban szólt az Úr ugyanerről egy másik alkalommal: »Simon,
Simon! íme a sátán megkívánt titeket, hogy megrostáljon,
mint a búzát; *én pedig könyörögtem éretted, hogy el ne fo-
gyatkozzék a te hited*; és te egykoron megtérvén, *erősítsd
meg atyádfiait.*» (Luk. 22, 31. 32.) Nyíltan kimondja itt az
Úr, hogy az egyetemes főpásztor: a pápa által képviselt, ör-
zött és hirdetett krisztusi hitkincs isteni oltalom következté-
ben nem fogyatkozik meg soha, mert az ő tiszte: megerősí-
teni a hitben atyjafiait.

2. Mivel nemcsak kívülállók, de az Egyház fiai között
is akadtak, (*jánzenizmus, gallikanizmus*) akik hol nyíltan, hol
burkoltan hánytorgatták, hogy a pápa csalatkozhatatlansága
nem hitcikk, — végül az 1870-ben tartott *vatikáni-zsinat* tel-
jes világosságba helyezte a krisztusi kinyilatkoztatásnak ezt
az igazságát s végét szakasztotta a pápa legfőbb tekintélyét
veszélyeztető támadásoknak. A zsinat idevonatkozó határo-
zata így hangzik: »A keresztény hit kezdetétől fogva átszár-
mazott hagyományhoz ragaszkodva, a szent zsinattal egye-
temben, üdvözítő Istenünk tiszteletére, a kath. hit dicsősé-
gére, a keresztény népek üdvösségére tanítjuk s *Istentől ki-
nyilatkoztatott hitigazságnak jelentjük ki*, hogy: a római pápa,
ha tanító-székéből (*ex cathedra*) beszél, azaz, ha hivatala gya-
korlatában *mint az összes keresztények pástora és tanítója
legfőbb apostoli hatalmánál fogva oly tant dönt el, mely a
hitre és erkölcsre vonatkozik*, s mely az egész Egyházat köti,
a sz. Péter személyében neki megígért isteni segítségnél fogva
azzal a *csalatkozhatatlansággal bír*, mellyel az isteni Megváltó
a hit és- erkölcs dolgaiban döntő Egyházát fölruházta, s hogy
tehát a pápa illetén határozatai *a maguk tekintélyénél*, s nem
az Egyház hozzájárulásánál fogva megmásíthatatlanok. Ha
pedig valaki eme végzésünknek, amit Isten ne engedjen,
ellenemondani merészelve, legyen kizárt az Egyházból.«
(Const. I. de Ecclesia cap. 4.)

A *hitcikk* ebben a határozatban az, hogy: *a pápa ugyan-
azzal a csalatkozhatatlansággal bír, mint a pápával egyesült
Püspöki kar*; a többi része magyarázat, és pedig olyan magya-
rázat, amely bármely tudósénál nagyobb tekintélyű. A zsinat
kijelenti: a) hogy itt *nem új* dolgról van szó, hanem a hit
kezdetétől létező, vagvis az *Úr Jézustól származó igazságról*;

b) a csalatkozhatatlanság *nem a pápa személyének*, hanem a *hivatalának* a kiváltsága, vagyis, hogy ez a kiváltság nem a személyét, hanem a *hivatalát* védi meg a tévedés ellen a pápának; — a pápa a maga személyét tekintve, amiként egyebekben bűnös *lehet*, úgy a hit ellen is vétkezőik, (csak *lehetőségről*, és nem valószínűségről, s mégkevésbé valóságról van itt szó!); de az *lehetetlen*, hogy akkor, amikor tanítószékből az egész Egyházhoz beszél, tévedést hirdessen; c) a sz. Péter személyében neki ígért isteni segítség és oltalom feltétlenül újtját állja az ilyen tévedésnek; vagyis: itt nemcsak a tévedés valószínűsége, de még *a lehetősége is ki van zárva*; d) mivel azonban Krisztus *csak az üdvösség* tudományát bízta Egyházára, (egyebet nem is tanított), a csalatkozhatatlanság *nem minden* tudományra, hanem csak „*a hit és erkölcs dolgaira*” terjed ki. Eszerint nem csalatkozhatatlan a pápa sem: mikor akár valamely tudományos könyvet, ha mindjárt hit-, vagy erkölcstani könyvet is, ír, mikor prédikál, egyes személyekhez, vagy testületekhez levelet ír, vagy a Kongregációk által a rendes módon dönt, még akkor sem, ha maga is aláírja a döntést. A pápa szava mindenkor nagytekintélyű, s az Egyháznak minden hű fia nemcsak a pápa, de a római Kongregációk határozatai előtt is tisztelettel meghajlik, engedelmisséggel követi azokat, — de mindezt *isteni hittel* nem tartozik fogadni. A hit kötelessége *isteni* tekintélyt tétélez föl, s a pápát csak akkor védi az isteni tekintély, mikor mint a krisztusi nyáj főpásztorja az egész Egyháznak az üdvösség tudományát magyarázza, vagyis: a krisztusi nyáját legetleti. Gyakorlatban a *hittudomány* embere, aki *tévedést* tanít, rendszerint az *Index-Kongregációval* kerül összeütközésbe. S ha a Kongregáció ítél, az illető engedelmisséggel tartozik fogadni az ítéletet, s kötelessége *elfogulatlanul* új vizsgálatnak alávetni a maga részéről a kifogásolt állítást. És ha ezt megteszi, hamarosan rájön, hogy tényleg tévedett.

Az Egyház ellenségei nem egyszer szemünkre vetik, hogy a csalatkozhatatlansággal „*istenítjük*” a pápát Valamint azonban a csodatevő hatalom, vagy a pap bünbocsátó hatalma nem isteníti a hatalom gyakorlóját: épúgy a csalatkozhatatlanság sem istenítés. Hiszen a pápát a tévedéstől megóvó isteni oltalom nem a pápa személyének, hanem a krisztusi *nyájnak* a javára van! Ha, szükség esetén, a zsidó bába-asszony helyes szándékkal, helyes módon keresztel, szintén isteni dolog történik: a kiseded lelkileg újjászületik; de ki fog itt istenítésről beszélni?! . . . Pedig hasonló dolog történik akkor is, mikor a pápa „*ex cathedra*” tanít: a pápa tanít, s a Szentlélek-Isten újtját állja annak, hogy tévedést tanítson.

3. A vatikáni zsinat ezzel a határozatával világosságba helyezett egy régi igazságot. Mert hiszen még *Luther* is így okoskodott: »Ha a pápa az Egyház feje volna, akkor döntéseiben csalatkozhatatlan volna.« A *löweni* egyetem *Luther* ellen fölállított 32. tételében a többi közt azt is mondta, hogy a pápa döntése épúgy kötelező, mint az egyetemes-zsinat határozata, s a pápai csalatkozhatatlanságot” hitcikkeknek tekintette. — *Thomas Waldensis* az ő *Wikleff* ellen írt munkájában (Doctrinale fidei) a pápa döntését „csalatkozhatatlan hitszabály”-nak mondja. *Studita Tivadar* (IX. század) szerint: »A római püspök hitbeli döntése csalatkozhatatlan.» így tehát, amint látjuk, nemcsak maga ez a tan, de még a neve is régi, nem újdonság, ismeretes sz. *Ágoston* szava, melyet akkor mondott, mikor /. *Ince* pápa a pelagiánus vitában döntött: „*Roma locuta: causa finita*, — Róma beszélt: tehát végleg eldőlt az ügy«, — vagyis: a pápa döntése megmásíthatatlan, és pedig azért, mert a pápa csalatkozhatatlan. Már sz. *Cyprián* († 258) így beszélt: »Ad quos (Romanos) perfidia non possit habere accessum, — A rómaiakhoz nem férközhetik hűtlenség.« Miért nem férközhetik hűtlenség a rómaiakhoz? Azért, mert a csalatkozhatatlan pápa a pásztoruk! Sz. *Ireneusz* szerint: minden községnek egyeznie kell a római Egyházzal. Miért? Azért, mert a római Egyház nem tévedhet el a hitben. S mindezek és temérdek egyéb hagyománybeli bizonyítékok egy közös forrásból származnak, abból az isteni ígéretből: „*A pokol kapái nem vesznek erőt rajta.*” (L. *Wtimers*: Handb. der kath. Relig. 146. 1.)

II. 1. A csalatkozhatatlanság alanya továbbá: a pápával egyesült püspöki kar, akár a) egyetemes-zsinaton összegyűlkezve, élőszóval, akár b) a föld kerekiségén szétszórva Írásban dönt a hit és erkölcs dolgaiban. Nem az egyes püspökök mentesek a tévedéstől, hanem az Egyház püspökeiből álló tanítói hivatal. E tanítói hivatalnak a pápa a feje: önelküle nincs egyetemes-zsinat És ha a pápa, legalább utólag, meg nem erősíti a bármennyire népes zsinat határozatait, azokat a határozatokat nem lehet az Egyház határozatainak tekinteni.

2. Egyetemes-zsinat mindenkor világra szóló esemény. Az Egyház püspöki kara a pápával az élén, eltekintve az isteni oltalomtól, oly tiszteletreméltó testület, amelynek nem akad párja. Az utolsó vatikáni-zsinat, amelyen 700 püspök vett részt, mély benyomást tett a kívülállókra is, főleg az angol protestánsokra.

Akár a pápa maga, akár egyetemes-zsinat dönt valamely hitbeli, vagy erkölcsi kérdésben, abban a döntésben az Egyház tanítói hivatala nyilatkozik meg, s a döntés egyformán

ment a tévedéstől. *Külsőleg* azonban nagyobb hatása van a *zsinat* döntésének, mert ilyenkor az egész Apostoli Kollégium szólal meg. Azért nagyon jól elgondolható az, hogy egyetemes-zsinat megismétel valamely pápai döntést, nem azért, mintha a zsinat a pápa fölött állana, vagy a pápa döntését megmásíthatná, hanem azért, hogy az *egész Egyház* hitének ünnepies megnyilatkozásával erősödjék a hatás.

3. Az Egyház három első századában szinte lehetlenség volt egyetemes-zsinatot tartani, az üldözések miatt. Később is roppant sok nehézséggel járt az ilyen zsinatok összejövele, egyrészt a háborús idők, másrészt meg a közlekedés nehézségei miatt. Azért nem lehet csodálkozni afölött, hogy az Egyház 19 százados múltja mindössze 20 egyetemes zsinatot tud fölmutatni. E nehézségekből értjük meg az okát annak: miért *tette* az Úr Pétert és az ő utódját *egy-magában* is csalatkozhatatlanná. A pápa, főleg az újabb időkben, mikor a szellemi közlekedés szinte villámgyors, s így a tévedések rövid idő alatt is igen nagy károkat okozhatnak, *gyorsan útját állhatja a szellemi méreg terjedésének*. 1864-ben *IX. Plusz* a *liberalizmus* tévedéseit ítélte el híres »Syllabusá«-ban; s 1907-ben *X. Piusz* a tudományos kriticzizmus 65 téves tételét volt kénytelen pellengérré állítani. (Új Syllabus.) Az üldözések korában is főképpen a pápa védte meg a hit tisztaságát.

4. Az Egyház tanítói hivatalának a csalatkozhatatlansága biztosítéka a hallgató-Egyház *hite tisztaságának*. Az isteni oltalom azonban csak a hívek *egyetemének*, és nem egyeseknek szól. Ha egyesek, sőt országok is, nem ragaszkodnak híven az Egyház tanítói hivatalához, könnyen elveszthetik Krisztus drága kincsét: az egyedül igaz hitet.

4. A csalatkozhatatlanság terjedelme.

1. Az Egyháznak, Krisztus akarata szerint, a világ végezetéig tanítania kell *mindazt*, amit Krisztus tanított, s közölnie kell az emberekkel Krisztus szentségeit. Az Egyháznak ez a működése voltaképp Krisztusnak a megváltói működése. A krisztusi hitkincs elvesztegetése, vagy meghamisítása meg hiúsítaná a megváltás célját. Az Úr önnönmagának tartozott azzal, hogy gondoskodott legyen az ő hitkincse tiszta, sér tetlen megmaradásáról a világ számára: ezért adta Egyházának a csalatkozhatatlanság adományát.

A csalatkozhatatlanság a *krisztusi hitkincs (de posit am fidei)* védőeszköze, s azért *nem terjed túl* a krisztusi hit-

kincsen. Az Egyház csalatkozhatatlanul megmondhatja: *a) mi tartozik a krisztusi hitkincshez; b) mi valamely hitigazság értelme; c) mi ellenkezik a krisztusi hit- és erkölcstannal.* Az Egyház az *üdvösség* tudományának az öre és hirdetője, *nem* pedig az *üdvösségre* nem szükséges *világi tudomány* csalatkozhatatlan tanítója.

Nem egyszer fölhangzott már az aggodalom szava, hogy a csalatkozhatatlan pápa veszélyezteti a tudomány szabadságát, mert minden tudományos kérdést hatalmi szóval dönthet el. Ez az aggodalom azonban tisztára *rémlátás*. Hiszen ugyanaz a *vatikáni-zsinat*, mely a pápa csalatkozhatatlanságát ünnepiesen kihirdette, *a tudomány szabadságát* is proklamálta, mikor így szójt: »Az Egyháznak nincs szándékában eltiltani, hogy *a tudományok a saját terükön saját elveiket* kövessék és sajátos módszeröket megtartsák.« Arról, természetesen, nem tehet a pápa, hogy a hitetlenek *mindenfajta tudománnyal visszaélnek*, minden tudomány nevében támadják a hitet, s ekképen kényszerítik a pápát, hogy a visszaélések ellen fölszóljalon. A tiltakozás a visszaélések ellen még távolról sem jelent tiltakozást a tudomány ellen. Ha a tudósok illetéktelenül nem törnek be az *üdvösség tudományának* a területére, a pápának nincs oka, sem alkalma a tiltakozásra.

2. Olyanok is akadnak, akik attól tartanak, hogy a pápa, vagy egyetemes-zsinat »mindig több és több dogmával terhelheti a hívek lelkiismeretét.« Ez is ugyancsak fölösleges aggodalom. Az Egyház csalatkozhatatlan tanítói hivatala *sem semmit hozzá nem toldhat* a krisztusi kinyilatkoztatáshoz, *sem semmit el nem vehet* abból. Mikor az Egyház hitcikket hirdet ki, azzal nem a krisztusi kinyilatkoztatás gyarapodott, hanem *mi gyarapodunk az igazság ismeretében*. A krisztusi hitkincs nagy és mély; minden egyes pontjára alig-alig terjed ki a figyelmünk; de rögtön ráterelődik a figyelmünk, mihelyt támadások érik a hitet S az Egyház ilyenkor világosságot gyújt számunkra azzal, hogy a megtámadott igazságot tiszta fénybe helyezi, azaz: pontosan meghatározza.

5. A hit forrásai.

Szent hitünk igazságai mind egy forrásból fakadnak: az *Istenből*, aki kegyesen kinyilatkoztatta magát az emberiségnek. Mivel azonban az isteni kinyilatkoztatás *két csatornán* át jut el hozzánk, azért mondjuk, hogy a hitnek két forrása van: I. a *Szentírás*, és II. a *szenthagyomány*.

I. A Szentírás.

1. A Szentírás *pedagógiai* munka, mely fokozatosan adja elő a vallás igazságait. Az isteni oktatást betetőzi Krisztusnak a kinyilatkoztatása, aki teljes világosságot hozott számunkra.

Bár a férfi már nem szorul ama nevelési eszközökre, melyekkel őt gyermekkorában nevelték, mégis, még férfikorában is kötik őt a nevelés elvei. Hasonlóan: az ó-szövetség *szertartási törvényei nem* kötnek minket, mivel új, tökéletesebb szertartási törvényeket kaptunk Krisztustól; de az ó-szövetségi *nevelés elvei: a természetes-törvény* igazságai ma is elsősorban érvényesek. Továbbá: az Istenre, a világ teremtésére, az isteni gondviselésre, a túlvilágra vonatkozó ó-szövetségi kinyilatkoztatások ma is világítanak nekünk. végül pedig az ó-szövetség becses eszköz az új-szövetség megértésére: amiként a fát is jobban ismerjük, ha nemcsak kifejlett korában, de mint csírárt és csemetét is ismerjük azt. Hitünk főforrása, természetesen, az *újszövetségi* Szentírás, mely a *krisztusi* kinyilatkoztatást foglalja magában.

2. A Szentírás *Isten szava, mert a sugallmazás révén Isten annak a szerzője.* A sugallmazásról ekképpen szól a *vatikáni* zsinat: »Az Egyház a szent-iratokat szent és kanonikus könyveknek tartja, de nem oly értelemben, mintha azok csupán emberi munka gyümölcsei lennének, és azokat az Egyház tekintélye utólag jóváhagyta volna; sem csupán azért, mert azok tévedés nélkül magukban foglalják az isteni kinyilatkoztatást: hanem azért, mert a *Szentlélek sugallmazásából* íratlak, s így maga Isten a szerzőjük, és az Egyháznak mint a Szentlélektől sugallmazott iratok adattak át.« Eszerint: a) bár az Egyház bizonyágtételéből tudjuk, hogy mely iratok tartoznak a Szentíráshoz, mégis, nem az Egyháztól, hanem *magától Istentől* van a szentiratok *isteni* tekintélye; /;) az isteni jelleg forrása a *Szentlélek sugallmazása*, ki a szentírókat megvilágosította, tanította, s őket írásra ösztönözte.

A *jó káté* is tévedéstől mentesen foglalja magában az igazságot; de azért nem mondhatjuk, hogy az a káté istentől sugallmazott munka. A sugallmazás még akkor is, ha nem oly igazságok közléséről van szó, melyeket a józan ész magától meg nem ismerhet, még ilyen esetben is *többet* jelent a sugallmazás, mint pusztá mentességet a tévedéstől.

3. A Szentírás a hitnek egyik forrása; de ebből a forrásból meríteni — *nem bárkinek* a dolga. Mint ahogyan a bányászathoz sem ért mindenki: úgy az igazságnak a Szentírásból való kiaknázására sem mindenki alkalmas. A kinyilatkoztatás isteni kincse nem gazdátlan jószág, de még közbirtok sem oly értelemben, hogy kiki annyit vesz magának

belőle, amennyi neki tetszik. *A kinyilatkoztatásnak Istentől rendelt őre és magyarázója van: az Egyház tanító-hivatala, -- ennek az Istentől ráruházott tisztje a merítés az isteni igazság forrásaiból. Maga a Szentírás is jelzi, hogy a Szentírásból meríteni nem könnyű dolog, egyesekre nézve nagy lelki veszedelmekkel jár; mert: »némelyeket (sz. Pál leveleiben) nehéz megérteni, amiket a tudatlanok és állhatatlanok meghamisítanak, mint egyéb írásokat is, a maguk veszedelmére.»* (Pét. II. 3, 16.) Az egyháztörténelem pedig arról tanúskodik, hogy az apostolok idejétől kezdve a legújabb időkig minden eretnokség a Szentírással takaródzott, onnan olvasta ki tévedéseit: »Hic liber est, in quo quaerit sua dogmata quisque, — inuenit et pariter dogmata quisque sua. — A Szentírás az a könyv, amelyben kiki keresgéli, s meg is találja a maga hitigazságait.« Már sz. Ágoston mondotta: »Ugyan honnan származik a sok eretnokség, ha nem onnan, hogy az írást, amely jó, rosszul értelmezik, és a rossz értelemhez merészen és konokul ragaszkodnak?» (Tract. 18. in Joan.) Az ájrakeresztelők ferdén értett szentírási idézetek alapján raboltak, gyilkoltak; a mormon-ok a Szentírással igazolják a soknejűséget. Luther, Kálvin, stb. — szintén a Szentírásból iparkodtak megbizonyítani új hitöket. A Szentírás ugyanis, mint minden egyéb írás, holt betű, melynek az értelem ad életet. S ennek az értelemnek a meglátása éles, gyakorlott szemet kíván, és annyi tudományt tételez föl, hogy óriási vakmerőségnek kell mondanunk azt a merészséget, ha mindenki, aki olvasni tud, a Szentírás igazi értelmének a kikutatására vállalkozik, mikor még egy sz. Ágoston is kénytelen volt megvallani, hogy a felét sem érti a Szentírásnak.

A sajtó elterjedése óta minden újságolvasó egy-egy kritikus, aki nagyok és kicsinyek, elevenek és holtak fölött ítélkezik. S a túlzó kritikai irányzat a Szentírás sok tanulmányozóján és magyarázóján is erőt vett. A kritikai látás számos, különösen protestáns kritikust egészen elvakított. Aki csak valamelyest ismeri a krisztusi hitet, megdöbbenéssel látja a kritikai tudomány sok képviselőjének merész állításait, amelyeket legújabban X. Pius „Lamentabili”-kezdetű határozatában egycsomóban elítélt. Még a tudós is vészes tévedésekbe rohan, ha a Szentírást az Egyház hagyományainak a megvetésével akarja magyarázni. A X. Pias által elítélt 65. tétel az egész krisztusi kinyilatkoztatásnak a megtagadását jelenti.

Nincs ország a földkerekségén, amelynek kormánya a törvénykönyvet az alattvalók kényére-kedvére bízna, olyformán, hogy kiki a saját tetszése szerint magyarázhassa a törvényeket: annál kevésbbé lehet az Isten országa a fejet-

lenség és zűrzavar országa, melyben kiki a saját feje után indulhat. Ezeket az igazságokat jól megfontolva megértjük, hogy miért rendelkezik úgy az *Egyház*, hogy: a) a *Szentírás csakis az ő engedélyével nyomattassék ki*, hogy hamis szöveg ne kerüljön a hívek kezébe; b) hogy a szent szöveg csakis a nehezebb helyek *hiteles magyarázatával* együtt kerüljön az olvasók kezébe; s végül c) hogy az, ki a *Szentírás* olvasására vállalkozik, jókora szellemi érettséggel és erkölcsi komolysággal bírjon. Az *Egyház* rosszalja a *protestáns „Biblia-társulatok”* eljárását, melyek a *Szentírást*, magyarázat nélkül, kereszténynek, pogánynak minden válogatás nélkül kezökbe adják; és minden elfogulatlan, komoly pedagógus kénytelen elismerni, hogy az *Egyháznak* ebben is igaza van. Ujabbán már prot. nevelők is elismerik, hogy az *Egyház* eljárása a helyes eljárás, mely szerint az ifjúság s a míveletlen nép kezébe csak szemelvények (biblia), vagy egyes könyvek, pl. az evangéliumok, valók a *Szentírásból*.

II. A hitnek második forrása: a *szenthagyomány*.

1. A hagyomány alapja *szóbeli* előadás; de a szóbeliség nem azt jelenti ám, mintha talán a hagyomány nem lenne megrögzítve. Hagyomány mindaz, amit az Úr Jézus és apostolai tanítottak, de ami a *Szentírásban* vagy egyáltalán nincs benne, vagy csak homályosan van ott meg,

A hagyomány emlékei: a) a *hitvallások*, melyek az *Egyház* hitének rövid foglalatai. Legrégibb az *apostoli* hitvallás, amely, legalább főbb pontjaiban, az *apostoli időkből* származik. A felnöttek megkeresztelése kezdettől fogva hitvallomást tételezett föl. b) *Egyetemes-zsinatok határozatai*, melyekben hasonlóan az egész *Egyház* hite nyer kifejezést. A; tartományi-zsinatok legalább arról tanúskodnak: mit vallott az illető tartomány, ahol a zsinatokat tartották, c) A *szertartási könyvek*, melyek a sz.-mise ünnepléséről, a szentségek kiszolgáltatásáról adnak fölvilágosítást, d) A *vértanúkról szóló hivatalos följegyzések*. Ezek elmondják nekünk: mely hitigazságokért adták oda életüket a hit hősei, e) *Képek, szobrok, föliratok* a kereszténység első századaiból. Ezek fölvilágosítást nyújtanak, a többi között, arról: mit tartottak az első keresztények a szentek tiszteletéről, a megholtakért való közbenjárásról.

f) Az *egyház történelem*. Ebből megtudjuk: mit néztek újításnak, a krisztusi hittel ellenkező tévedésnek a mi hiteink.

g) végül: az *egyházatyák iratai*, kik tudományuk, életszentségek miatt elsőrendű tanúi az *Egyház* hitének. Az összes hagyományok, amint látjuk, arról tanúskodnak: *mi volt az Egyház hite, s miképpen gyakorolta e hitet*.

2. A hagyománynak különösen az a körülmény ad súlyt

és jelentőséget, hogy az *kezdetől fogva az Egyház tanítói hivatalának a felügyelete alatt állott.*

A *protestánsok* büszkélkedve mondogatják, hogy ők Isten szavára, s nem emberi hagyományra alapítják hitüket. Pedig hát, amiként látni fogjuk a következőkben, a protestánsok is csak *emberektől*, emberek tanúságára vették át az Isten szavát; s mikor mi hagyományról beszélünk, szintén *Isten szaváról* van szó, mely emberek révén jutott el hozzánk. A hagyomány elvetése a protestánsok részéről nagyon is érthető. Az Egyház hite ellen „*protestáltak*”, s e protestálással szembehelyezkedtek az Egyház egész múltjával. Új hitüket hiába keresték volna az Egyház életében: legfőjebb az Egyháztól elszakadt *eretnek* felekezetekben találtak hitbéli őseket. A hagyomány elfogadása az új hit halálos ítéletét jelentette volna: már pedig önmaga fölött senkinek sincs kedve halálos ítéletet mondani.

6. A Szentírás és a hagyomány viszonya egymáshoz.

1. Az Úr Jézus *csak élőszóval* tanított, betűnyi írást sem hagyott apostolaira; de azért írás nélkül is az ő isteni vezetése és oltalma alatt maradtak mind az ő apostolai, mind azoknak a törvényes utódjaik. Maga a Szentírás világosan tudunkra adja, hogy az Úr ezt az utasítást adta apostolainak: „*Tanítsatok minden nemzeteket!*” „*Aki titeket hallgat, engem hallgat.*” És az apostolok az első pünkösdi óta az Úr utasítása szerint *tanítottak*, azaz: *élőszóval* hirdették az evangéliumot. Krisztus Egyháza betűnyi írás nélkül született meg, mint ahogyan a gyermek is születési-bizonyítvány nélkül jő a világra. Krisztusnak a hit- és erkölestana minden írás nélkül lépett életbe. A „*Miatyánk*”-ot százezrek imádkoztak már, mielőtt még írásba foglalták; a keresztség szavait számos alkalommal használták az apostolok és segédek, még mielőtt azt Máté följegyezte; az utolsó-vacsora ígét is minden sz.-misében használták, még mielőtt íróhártyára kerültek e szavak. Az Egyház *kezdetén*, tehát a legfontosabb időben, *az egész krisztusi tan hagyomány volt.* Tudjuk, hogy sz. Máté némelyek szerint 8, mások szerint 30 évvel az Úr mennybemenetele után, sz. János meg csak az első század végén írta meg evangéliomát. A *hagyomány* tehát, a történelem tanúsága (Ap. Csel.) szerint, *régibb* a Szentírásnál, s a Szentírás létrejötte előtt az *egész krisztusi kinyilatkoztatást* a hagyomány tartalmazta.

2. Öt-hat évtized lefolyása alatt létrejött az új-szövet-

ségi Szentírás, melynek egyes könyveit vagy maguknak az apostoloknak, vagy az apostoli tanítványoknak vezetése alatt álló keresztény községek vették kézhez. S akkor már azok a községek, az apostolok és tanítványaik előadásából, *nemcsak ismerték, de gyakorolták is az egész krisztusi hit- és erkölcsant.*

Azok az írás nélkül létrejött apostoli községek, az apostolokkal való személyes és szellemi összeköttetések révén, *hiteles tanúi* a Szentírásnak. Tőlök tudta meg az utókor, hogy a Szentírás egyes könyvei a) *Istentől sugallmazottak*, s hogy e könyvek és levelek b) valóban *az apostoloktól származnak*. Másszóval: *a hagyomány alapja a Szentírásnak*, a hagyomány igazolja a Szentírást. Az Egyház tanúságtétele, vagyis hagyomány nélkül nem tudhatjuk, hogy különösen Márk és Lakács könyvei valóban sugallmazottak, — nem tudhatjuk, hogy az új-szövetség könyvei hitelesek; sőt anélkül még azt sem mondhatja meg senkisé, hogy mely könyvek tartoznak a Szentíráshoz. A *reformátorok* elvetették a hagyományt, s mégis: elfogadták a Szentírást attól az Egyháztól, amelynek hagyományát megvetették! *Az alapvető kérdésben tehát elfogadták az elvben elvetett hagyományt*, mert különben Szentírás nélkül maradtak volna. Máskor azonban már semmitsem akartak tudni a hagyományról. S ebből kitűnik, hogy már kezdettől fogva az *önkény* alapjára helyezkedtek a reformátorok. A protestáns hitrendszernek ez az Achilles-sarka: elfogadják a Szentírást attól, akinek tekintélyét elvetik. Az angol *Cobet* (prot.) keserű gúnyal kiált föl: »Mily boszantó dolog ránk, protestánsokra nézve, hogy az Új-szövetséget, azt a könyvet, mely nekünk az üdvösség egyedüli eszközét nyújtja, *a pápától és a kath. Egyháztól* vettük át, akikről pedig azt tanítjuk, hogy az ő „*átkozott hatványozásukat*” meg kell vetnünk! Nincs hát számunkra más út az üdvösségre, mint az a könyv, melyet a „*bálványozó*” Egyháztól és annak a fejétől, „*az antikrisztustól*” kaptunk?!« (L. Weddewer: Lehrbuch, 105. 1.)

Kálvin illetén okoskodással akarta eltakarni a prot. hitrendszernek ezt az alapos hibáját: »Ha a pápisták azt kérdezik: honnan tudjuk, hogy az írás Isten szava? — ez épp annyi, mint, ha valaki azt kérdezné: hogyan különböztetjük meg a fehéret a feketétől? A Szentírás igazságát épúgy *érezzük*, mint ahogy a fehér és fekete színt meg tudjuk különböztetni. (Inst. lib. 1. c. 7. n. 2.) *Történeti* kérdést (hogy vajjon hiteles és sugallmazott-e a Szentírás) *érzéssel* dönteni el — valóban furcsa eljárás! *Érzéssel minden hitrendszer igaznak tarthatja magát*. Azért is *Luther*, a következetlenség dacára is, megval-

lotta: »El kell ismernünk, mert igaz, hogy a pápaságban megvan az Isten szava, az apostoli hivatal, és hogy a Szentírást, a keresztségét és a prédikálást tőle vettük át; *másképp mit is tudnánk ezekről!*!« . . .

3. Az apostoli hitközségek élszóbéli tanítás alapján már az egész krisztusi tant ismerték és gyakorolták, mikor a szent-könyveket kézhez vették, s azért mindenkinél kedvezőbb helyzetben voltak arra nézve, hogy megértsék a szent-könyveket. Az életben megvalósított kereszténység, a színről-színre vett részletes oktatás adta nekik kezökbe az eszközt a szent-könyvek helyes megértésére. *A Szentírás értelméhez a hagyomány a kulcs.* Minden elfogulatlan ember kénytelen elismerni, hogy ama községek, melyek az apostolok által teremtetett légkörben éltek és a kereszténységet szívvel-lélekkel vallották, mindenkinél jobban tudhatták, hogy mi a szent-könyvek igazi tartalma. Ez az oka annak, hogy egy sz. *Ireneusz*, egy *Tertullian*, egy *Lenni sz. Vince* az eretnekekkel szemben a *hagyomány* fegyverével küzdöttek, s hogy a *zsinatok* mindenkor a *hagyomány* kulcsával igyekeztek behatolni a Szentírás kincses-bányájába. *Tertullian* pl. ezt mondja: »Quod apud multos unum invenitur, non est erratum, sed traditum; — Ami sokhelyütt egyenlően van meg, az nem tévedés, hanem hagyomány.« Az apostoli atyák, valamint utódjaik is — amint ezt *Battifol* többször idézett munkájában klasszikusan kifejti — nem a Szentírásra hivatkoznak, hanem mindig azt kérdezik: Mit tanítottak az apostolok? mi szállott át ránk az apostoloktól? *Origenes* is így beszél: »Illa sola credenda est Veritas, quae in nullo ab ecclesiastica et apostolica discordat traditione, — Csak azt kell hinnünk, mert csak az igaz, ami semmiben sem tér el az egyházi és apostoli hagyománytól.« (De principiis, I. 1. 2.) A régi Atyák szerint a hagyomány még a Szentírásnak is magyarázója. A szent-könyvek ugyanis nem újdonságok, amelyeket századok múlva fedeztek föl s amelyeknek értelme valami addigelő ismeretlen igazság volna: a betű *szelleme* ott élt kezdetőlfogva az Egyház lelkében és életében. S azért az Egyház hitvallásai, a régi gyakorlat, az apostoli- és egyház-atyák iratai, stb. — egyezőval: *az ősrégi hagyomány hiteles magyarázata a Szentírásnak.* A hagyomány nélkül még a legtudósabb modern kritikai vizsgálat sem tárhatja föl a szent-könyvek igaz értelmét.

4. A szent-könyvek *megrögzítették* a krisztusi vallás-kincs (*depositum fidei*) legnagyobb részét; de, amit az apostolok le nem írtak, arra nézve a szent-könyvek megírása után is a szóbelileg adott oktatás és az apostoloktól létesített gya-

korlat maradt irányadó. *Maga a Szentírás is azt tanítja, hogy 'a hagyomány épügy forrása a hitnek, mint a Szentírás.* »Atyámfiai! legyetek állhatatosak, és *tartsátok meg a hagyományokat, amelyeket tanúitatok akár beszéd, akár leveliünk által 'a* (Tessz. II. 2, 14.) Sz. János, aki utoljára írta meg evangéliomát, e szavakkal fejezte be könyvét: „*Vannak még sok egyebek is, miket Jézus cselekedett,* amik ha egyenkint megíratnának, a világ sem volna elég a könyveknek, amelyeket írni kellene.” (Ján. 21, 25.) (Egy-egy íróhátya néha 100 m.-nél is hosszabb volt.)

5. *Csupán a hagyományból tudjak, hogy a csecsemőket is meg kell keresztelni,* hogy hét szentség van, s hogy a nagy-csütörtöki lábmosás nem szentség, — hogy a *vasárnapot,* és nem a szombatot, kell szent-napként megülnünk. A Szentírásból inkább azt kellene következtetnünk, hogy a keresztességét *csak felnőttek,* akik már hinni tudnak, vehetik föl: »Aki hisz és megkereszteltetik, üdvözül«. A csecsemők nem tudnak hinni, — s mégis: a protestánsok is megkeresztelik őket. Egyedül csak a hagyomány adja értésünkre, hogy az Úr e szavai csakis a felnőttekre vonatkoznak. Az újrakeresztelőkkel szemben *Luther* maga is a *hagyomány* fegyvereivel volt kénytelen hadakozni.

A Szentírás és a hagyomány viszonyát egymáshoz ekképp fejezhetjük ki: *A hagyomány az alap, melyen a Szentírás nyugszik, s egyben kulcs a Szentírás kincses-házához.* Hagyomány nélkül sok tekintetben zárt könyv volna előttünk a Szentírás, amely nem is foglalja magában az egész krisztusi kinyilatkoztatást. Tegyük föl, hogy nem volna Szentírás! Vájjon ez a körülmény megdöntené-e a keresztény hitet? Távoloról sem! Ez esetben ugyanabban a helyzetben lennénk, melyben az első évtizedekben volt az Egyház, vagyis: a *hagyomány.* és pedig a folyton élő és már régesrég írásban is megrögzített hagyomány lenne a hitünk forrása. Már *sz. Ireneusz* (Adv. haeres. 3, 4.) is fölvetette ezt a kérdést, s ő így felel rá: »Hát ha az apostolok semmiféle iratot sem hagytak volna ránk, nem kellene-e akkor szükségképpen a hagyományt elfogadnunk hitünk zsinórmértékének, amelyet az apostolok a/Egyház pásztoraira bíztak? Órájok (az Egyház pásztoraira) hallgat sok nép a barbárok közepette, akik Krisztusban hisznek, s akiknek szívében tinta és papír nélkül, a Szentlélek által van beírva az Üdvözítő tanítása, akik t. i. híven ragaszkodnak a régi hagyományhoz.«

7. A hit szabálya.

(*Regula fidei.*)

A protestánsok bizonyos önelégültséggel mondogatják: »Mi Isten szavára, s nem emberi hagyományokra alapítjuk hitünket!« A protestáns felekezetek hitrendszere szerint a *Szentírás* a hit szabálya. Csakhogy a hitnek ezt a szabályát igen veszélyezteti a prot. hitrendszer másik alapelve: a *szabad-kutatás*. A hit *alapvető* kérdéséről van itt szó, mely érett megfontolást követel.

1. A krisztusi Egyház, alapítójának az akarata szerint, a világ nagy *nevelőintézete*, mely az örök üdvösségre neveli, vezérli híveit. Már pedig, amióta csak embereket nevelnek, a nevelés főszköze mindig az *élő-szó* volt, mely a szellemi közlekedés legtermészetesebb, legegyszerűbb és legkönnyebb módja. Az írás, vagy a könyv is hasznos ugyan a nevelésben, s különösen az oktatásban, — csakhogy ez az eszköz tökéletlen és nehézkes. A könyvek alapján való önképzés, tudvalevően, nehézkes és fárasztó. Jóval könnyebben megy a tanulás tanító kalauzolása mellett. Az összes népeknél élőszóbeli előadás alapján végzik a nevelést és oktatást az arra kiválasztott emberek. A családi nevelés meg írás, vagy könyv útján szinte nevetséges különlegesség lenne.

2. Ezért éppenséggel nem csodálkozhatunk azon, hogy az Úr Jézus egyáltalán semmitsem hagyott ránk írásban, s apostolainak a legtöbbje sem tartotta szükségesnek az írást. Az Úr *élőszóval* tanított, s az apostolok, az Úr parancsára, ugyancsak *élőszóval* prédikáltak. A II-dik század közepéig egy olyan hitközség sem volt, amely az *összes* szent-könyvek birtokában lett volna. Ugyan mi volt hát Máté evangéliumának a megírásáig, mi volt az új-szövetségi sz.-könyvek összegyűjtéséig a hit szabálya? A józan ész ezt mondja: *Ami senkinek sincs birtokában, az nem lehet a hívekre nézve a hit szabálya.*

3. De tegyük föl, hogy mégis a Szentírást tette az Úr a hit zsinórmértékévé! Mi lett volna ennek az intézkedésnek a következménye? Ebben az esetben: *a)* az üdvösség útja csakis a *gazdagok* számára állt volna szabadon, akiknek módjokban volt megvenni az egy-egy vagyont érő szentírási példányokat, — a szegények meg, szegénységük miatt, elestek volna az üdvösség eszközétől, *b)* Egytől-egyig kárát vallotta volna üdvösségének az a sok millió és millió ember, akik *nem tudtak olvasni*. De *c)* még az olvasni tudók dol-

gát is igen megnehezítette volna a behatolás munkája az írás értelmébe. Egészen természetes azért, hogy az Úr nem a Szentírást tette a hit szabályává.

4. S ha mindjárt hozzávesszük is a Szentíráshoz a hagyomány emlékeit is, még a hagyománytól támogatott Szentírás sem lehet a hit szabálya; mert mindenkor fönnforog annak a lehetősége, hogy az egyik, vagy a másik igazságról *vita* támad, melyet sem a holt írás, sem a holt emlékek nem dönthetnek el. *A félreértések elosztatására, a viták eldöntésére élő tekintély szükséges. S az Úr Jézus valóban élő tekintélyt, rendelt a hit szabályául.* Gyönyörűen mondja a nm. magyar püspöki kar körlevele X. Pius pápa jubileuma (1908.) alkalmával: »Az Úr vallassa kincsét nem bízta tudományra, melyet félremagyarázhatnak, sem könyvre, melyet széttéphetnek, sem betűkre, melyeket szétvethetnek, sem írott okmányra, melyet illetéktelen okoskodók kiforgathatnak, – hanem az evangéliom mellé *élő tekintélyt* állított s legfőbb tanítót rendelt.«

Míg az Or à földön járt, az *ő szava* volt a hit szabálya. Mennybemenetele után meg *Egyházának a tanítóhivatala a hit zsinórmértéke*, mely a Szentírás és a hagyomány forrásából merít s amelyet maga Krisztus vezérel és oltalmaz a Szentlélek által. A nemrég felfedezett *Didaché* »az Úr Jézus tanítása az összes népek számára az apostolok útján«, a kereszténység első kátéja, mely az evangéliumokkal egykorú, ezt mondja: »Ha valaki hozzátok jön és titeket arra tanít, ami eddig tanítottat, hallgassátok meg; de ha más tanítást hirdet, amely bomlásra vezet, ne hallgassátok meg.« (11. 1. L. *Battifol*: Urchristentum u. Katholizismus, 110.) Tehát már az apostolok idejében is volt megállapodott hitszabály, amelytől nem volt szabad eltérni.

5. *Minden élő szervezet amaz elv alapján áll fönn, amely elv alapján létrejött.* A tölgyet ugyanaz az elv élteti, mely a makkban működött, mikor az a földbe került. Az Egyházat *isteni elv, Krisztusnak a tekintélye* hozta létre: tehát csak az ő isteni tekintélye tudja fönn tartani. A krisztusi tant eredeti tisztaságában és az Egyháznak a tan ugyanazonosságán alapuló egységét csak csatlakozhatatlan tanító-hivatal képes fönn tartani. Az Egyház csatlakozhatatlan tanító-hivatala, mely mögött *Krisztus tekintélye* áll, a vallás tisztaságának a biztosítéka s minden hívőre nézve a hit biztos szabálya. A történelem tanúsága szerint a pápák, az egyetemes-zsinatok temérdek sok alkalommal intéztek el vallási vitákat, – de soha egyetlen hitbeli döntést sem másított meg, és nem is másít meg soha az Egyház tanító-hivatala; mert az igazság örökkévaló.

6. Csalatkozhatatlan, azaz isteni tekintély nélkül nincs isteni hit. Ha az ember a Szentírást olvassa, vagy a hagyomány emlékeiből merít, lehet, hogy helyesen merít s igaz értelmet olvas ki a Szentírás holt betűjéből; de az is megeshetik, hogy a legjobb szándék és igyekezet dacára is téved. *Föltétlen* biztosítékot csakis *csalatkozhatatlan* tekintély ad nekünk. Mikor azt hisszük, amit Isten kinyilatkoztatott és az ő csalatkozhatatlan Egyháza által élénk ad, — akkor mindenképen *Istennek* hiszünk, azaz: valóban *isteni* a hitünk.

Az Egyház tekintélye biztos védője úgy a Szentírásnak, mint a hagyománynak: E tekintély nélkül sem azt nem tudnók: mi tartozik a Szentíráshoz és a hagyományhoz, — sem azoknak a biztos értelméhez, tartalmához nem juthatnánk. Találóan mondja a prot. *Hartmann Ede*: »A reformátorok nem vették észre, hogy a kanonikus iratok csalatkozhatatlan tekintélyébe vetett hitök, melyet az anya-tejjelel szívtak magukba, egysesyedül azon a hiten alapul, hogy az Egyház és a hagyomány csalatkozhatatlansága igazolja e hitet. Mivel az írás csalatkozhatatlanságába vetett hitök átment a verőkbe, nem is sejtették, hogy az Egyház és a hagyomány csalatkozhatatlanságának az elvetésével az előbbinek (a Szentírásnak) a tekintélyét is aláásták, hogy ezzel a hierarchia (jobban: Egyház) biztos épületéből az első követ döntötték ki, mely után, az idő behatása következtében, az egyik követnek a másik után ki kellett potyognia.« (Selbstzersetzung des Christenthums, 9. l.)

Miért fogadták el Isten szavának a Szentírást a reformátorok? Azért, mert az Egyház azt mondta, hogy a Szentírás Isten szava. De a Szentírás *értelmezésében* már nem akartak tudni az Egyháztól, ebben már a *szabad-kutatás* elvét hirdették, ami annyit jelent, hogy mindenkinek a saját esze a hit legfőbb bírója és szabálya. Mivel azonban érezték, hogy emberi ész itt nagyon is ingatag és megbízhatatlan bíró, hozzászattették, hogy a Szentlélek mindenkit megvilágosít, hogy a Szentírást helyesen értse. Csakhogy erre teljes joggal ezt kérdezhetjük a protestánsoktól: Vájjon lehetséges-e, hogy a Szentlélek egymással homlokegyenest ellenkező tanokat sugallmaz? . . . s vájjon *nem alaptalan vakmerőség-e mindenkinek csalatkozhatatlanságot tulajdonítani, — de ugyanakkor az Egyháztól meg megtagadni a csalatkozhatatlanságot?* . . .

Luther ezt írta *X. Leo* pápának: »Az Isten szavának magyarázatában nem fogadok el szabályt«, — s ezzel *önnön-magát, a saját kényét-kedvét tette a hit szabályává. Pfleiderer* is elismeri: »*Luther* a Biblia szavát csak annyiban ismerte el Isten szavának, amennyiben az megegyezett a *szíve* isteni

szavával; egyébként a Szentírás sok részéről szabados, sőt sokszor túlszigorú (!) ítéletet mondott.« (Religionsphil. 319. l.) (Sz. *Jakab* levele neki csak »szalma-levél«, melyet ki kell dobni a Szentírásból.) Másszóval: *Luther önmagának hitt, nem pedig az Úr-Istennek.* (L. Lutherps. 111.)

A reformátorok emez elvének logikai következménye a rengeteg sok felekezet keletkezése. És ha ma még nem oszlanak föl teljesen a prot. felekezetek, ezt a többi között annak köszönhetik, hogy *a gyakorlatban a kath. elvet követik: nem engedik, hogy kiki a saját eszével olvassa ki a hitet a Szentírásból, hanem megkövetelik, hogy a hívek a községtől vegyék hitüket.* A Szentírást azonban a Pfleiderer-féle hűséges Luther-követők már foszlányokra tépték, jószerint megsemmisítették.

P. Battifol: »Urkirche u. Katholizismus« c. remek művében nagyszerűen kimutatja, hogy sz. Páltól kezdve Római Kelemen, sz. Ignác, sz. Ireneusz, sz. Jusztinus, Alexandriai Kelemen, Tertullian, sz. Cyprián tanúsága, tehát az első századtól a harmadik század közepéig megszakítás nélkül való tanúskodás szerint a téves tanítókkal szemben mindig ez volt a hit szabálya: »Ami kezdettől fogva tanítatott«, ami ezzel ellenkezik, az $\alpha \phi \epsilon \sigma \iota \varsigma$ = haeresis = választás, önkényesen választott emberi vélekedés, nem isteni tanítás. Sz. Pál használja először a Tituszhoz írt levelében 3, 10. a $\alpha \rho \epsilon \tau \iota \kappa \acute{o} \varsigma$ = haereticus = eretnek-szót, aki az isteni tanítástól eltér s azért kerülendő. A sz.-atyák féltő gonddal vigyáztak a tanítás egységére s a legnagyobb utálattal fordultak el a haeresisektől, az emberek-faragta újdonságoktól. Így kapta ez a szó a keresztény világban kellemetlen meilékizét

7. A hit légfőbb elvének kifejtése után a következő módon építjük föl a hit rendszerét: *Isten és a szellemi lélek létét* józan eszünkkel is megismerjük. Hitünk e két alapigazságát nemcsak hisszük, de *tudjuk* is. A Szentírás, mint történeti okmány, és az Egyház, mint élő tanú, meggyőznek minket arról, hogy Isten valóban szólott az emberiséghez. Ezek mind természetes előfeltételei a hitnek. Az isteni kinyilatkoztatást, melyet az Istentől vezérelt Egyház tekintélye igazol, Istennek a tekintélye miatt hisszük. S e hitünkkel Istennek a legnagyobb tiszteletet adjuk meg, amely eszes embertől telik, isten, a lélek léte, a kinyilatkoztatás történeti valósága, egyszerűen: *a hit előfeltételei* — a *tudás* tárgyát képezik. Amiként a kegyelem föltételezi a természetet, — hisz a természetet emeli, nemesíti! — úgy a hit alapja is tudás, vagyis természetes megismerés. Ez a tudás *ésszerűvé* teszi a hitet. Sz. *Tamás* szerint: » A z ész nem hinne, ha be nem látná, hogy

hinnie kell.« Az ész erkölcsi kötelességként állítja a hitet az akarat elé; s ha az akarat meghódol, a hit erkölcsi tett. A hit tárgya: az egész kinyilatkoztatás; indító-oka: a kinyilatkoztató Isten tekintélye, mely nemcsak a hit tárgya, de a közlés módja mögött is ott áll. A hit tárgya szerves egész. Amiként a test nem darabolható föl anélkül, hogy el ne szálljon belőle a lélek: úgy a hit tárgyának földarabolása is a hit halálát jelenti. Ha a kinyilatkoztatás egyes igazságait, vagy csak egy igazságát is elvetjük, — elfogadhatjuk a többit mind, mégsem lesz már isteni, hanem emberi lesz a hitünk; mert ebben az esetben már” nem Istennek a tekintélye miatt, hanem bármi módon keletkezett természetes meggyőződés miatt ragaszkodunk a hit csonka tárgyához; másszóval: ilyenkor önmagunknak, nem pedig Istennek hiszünk. Az üdvösségre pedig nem emberi, hanem *isteni* hit szükséges.

8. A gondolkodó ember Istennek nagy jótéteményét látja abban, hogy *csalatozhatatlan tanítómestert* állított a világba, kitől mindenki tévedéstől mentesen megismerheti s megtanulhatja az üdvösség tudományát. A „*szabadgondolkodók*”, jobban mondva: a fanatikus hitetlenek azonban, képmutató farizaizmussal, nagy veszedelmet látnak Istennek ebben a jótéteményében, és annyira mennek elvakultságukban, hogy a hitéhez hű tudóstól még a tudós-nevet is elvitatják; mert, szerintök, *a hívő tudós nem kutathat elfogulatlanul a természetben*. De ez az állítás nyilvánvalóan téves. Mert: a hívő tudós hitének a *természetes alapjait*: az Isten és a lélek létét, a kinyilatkoztatás valóságát *tudományos* kutatás alapján *tudja, s nem csak úgy föltételezi*; a hit többi igazságait *meg Isten tekintélye miatt hiszi*. Mivel azonban ezek az utóbbi igazságok a *természetfölötti* rendbe tartoznak, a természet kikutatásában legkevésbé sem fészélyeznek senkit sem. Fizikát, kémiát, matematikát, o r v o s t u d o m á n y t, stb.-it — h í v ő és hitetlen egyforma sikerrel művelhet. A hívő tudósnek mégis annyival kedvezőbb a helyzete, hogy *ment a lelke a szenvedély zsarnokságától*, tehát szabadabban munkálkodhatik. Mivel pedig a kinyilatkoztatás a *természetre* is fényt derít, a hívő tudós, ha a bölcselkedéssel is behatóan foglalkozik, nem esik végzetes tévedésekbe, amelyek örök sorsát veszélyeztetik. A szabadgondolkodók úgy értik a tudomány szabadságát, hogy az igazság és a tévedés egyformán jogosult, s hogy mindent kétségbe szabad vonni. Ez azonban anarchia, nem pedig tudományos szabadság; mert az ész nem szabad az igazsággal szemben, a tévedés meg szolgásgot jelent az ész számlára. A hívő tudós nem kér a szellemi garázdálkodás szabadságából. A világ *legelfogultabb* emberei a *szabadgondol-*

kodók, kik az Isten, a lélek, a kinyilatkoztatás tagadását tartják a tudomány előfeltételének. Ily alapon, két-három hitetlen kivételével, *Kopemikusz-t*, *Kepler-t*, *Newton-t*, és a tudomány összes korifeusait kitagadhatják a tudósok társaságából, mert ők bizony nem tudtak a hitetlenség elfogult álláspontjára helyezkedni . . .

8. A modernizmus, mint a vallási élet nagy veszedelme.

1. A természettudomány alapelve, hogy a természet törvényei nem változnak máról-holnapra, hanem mindenkor és mindenütt érvényesülnek. Ami az egész természetre áll, az élők világában is érvényes; miként a krisztusi biológiában láttuk: az élet törvényei egységesek és változatlanok az élők egész birodalmában; a nagy hőség pl. nemcsak most öli meg az élő szervezeteket, hanem régente is megölte; ugyanilyen hatással van a víz s a levegő hiánya is. Aki az élők bármely fokozatán erőszakosan meg akarja változtatni az élet törvényeit, megöli az élő szervezetet.

A *krisztusi élet* föntartásának nagy törvénye: *alkalmazkodni az Istenhez*. Krisztus, a megtestesült Fiú-Isten, az ő Egyháza által élnekadja az élet igéit és törvényeit s odakínálja az élet eszközeit. *Aki nem fogadja el az élet igéit és törvényeit s nem él a krisztusi élet eszközeivel* (a szentségekkel), *kárát vallja az örök-életnek*. A krisztusi élet törvénye: *a krisztusi Egyház tanítása*. Olyan régi igazság ez, mint amilyen régi az Egyház. A „*Didaché*” egykorú az evangéliumokkal, s már ez az apostoli korból származó okmány is azt mondja: »Ha valaki hozzátok jön és mindazt tanítja, amit eddig tanítottak, hallgassátok meg; de ha mást tanít, ami bomlásra vezet, ne hallgassátok meg.« (11. 1.) Továbbá: »Hagyjuk az üres és hiú gondolatokat és éljünk a fenséges és magasztos szabály (kánon) szerint, amelyet ránk áthagyományoztak!« (7. 2.) Milyen meglepő az élet-törvényének ily pontos ismerete az I. században! . . . Aki eltért a hit szabályától, az kezdettől-fogva eretnek-számba ment. A II. századbeli sz. *Ireneusz* írja: »Az Egyháznak egy a szíve, egy a lelke, egy a hangja, egy a szája. A nyelvek különfélék a világon, de a hagyomány tartalma egy és ugyanaz . . . A nap, Isten műve, az egész világ számára egy és ugyanaz: így az igazság prédikálása is nap, amely mindenütt világít és mindenkit megvilágosít, akik ismerni akarják.« (Haer. I. 10. 12.) S a sz. *Ireneusz*sal majdnem egykorú *Alexandriai Kelemen* hasonlóan ezt vallja: »A régi Egyház igazsága a legtökéletesebb és legjobb tudomány

(γνώσις). Az emberek romlására a szofisták (eretnekek) csak töredékeit vették át ennek az igazságnak, amelyet összekevernek emberi találmányaikkal s mesterkedéseikkel, s azzal dicsekszenek, hogy inkább iskolát alkotnak, mintsem hogy az Egyházhoz tartozzanak.« (Ström. VII. 15.) Az I. és II. század keresztényei nem járatosak a biológiában, de egyet pontosan ismernek: a krisztusi élet törvényét, s tudják, hogy azon senkifia nem változtathat, s ha mégis változtat, romlásba rohan.

2. A XVI. századbeli *reformáció* forradalom, lázadás volt a krisztusi Egyház tekintélye ellen. De mit tegyenek a reformátorok a régi *hítség* helyébe? »A *Szentírás*, az Isten szava — ez a vallási élet szabálya; ez különb tekintély, mint az Egyház tanítása!« — mondták a hitújítók. De mikor a *Szentírás* magyarázatában az egyéni *önkény* elvét állították föl zsinórmértékül, ezzel már alapjában megingatták a tulajdon találmányukat. A XVIII. és XIX. század emberei meg az *észt*, a tudást »proklamálták az élet szabályául. A XX. század »tudománya« végül eljutott az utolsó állomásig: ez a »tudomány« a vallás terén már *nem gondolkodik, hanem csupán „érez és átél”*. No ez már aztán igazán ember-alatti tudomány; mert az emberi tudományt az eszeség s a gondolat jellemzi. Ez a modernizmus »tudománya«, amely nem valamely vallási igazságnak a tagadása, vagy elferdítése, hanem *a krisztusi vallásnak gyökerestül való felfogatása*.

3. A *modernizmus*, miként a neve is jelzi, a modern szellemi élet *megromlásának* a terméke. Sokan járultak hozzá ehhez a romláshoz; de a modern szellemi élet eltvelyedésének és züllésének *Kant* és *Darvin* a két főforrása. *Ostwald* ezt mondja: „*A természettudósok és a közönséges emberek abból indáinak ki, hogy az öntudaton kívül levő világ valóban létezik, amely világ érzékeinkre hat.*” Ez volt mindenkor a józan ész és a krisztusi Egyház bölcselőinek álláspontja. De *Kant*nak nagyon közönséges volt ez az álláspont; ő ezt tartotta: az öntudat biztosan létezik, de azt már nem tudjuk biztosan, ha vájjon a külső világ is, amelynek benyomásai öntudatunkban jelentkeznek, valóban létezik-e. Csupán öntudatunk benyomásai képezik a valóságot; a mi eszünk ír elő törvényeket a külső világnak s magának az embernek is. *Kant* tanítványainak a hírhedt »tudománya« szerint a külső világ csak önünknek, öntudatunknak a projekciója. Éppen úgy fest ez a kifocamodott okoskodás, mint, ha valaki arra használná a szemét és a látást, amelyeknek révén meggyőződik arról, hogy a nap ott ragyog az égboltján, hogy tagadja a nap létét, vagy a teleszkóp és mikroszkóp csodás eszközeit, amelyek új, csodás nagy- és kis-világot tárnak föl szeme előtt, arra fordí-

tana, hogy tagadja a csillagvilág millióit és a baktériumok billióinak létezését. E különös, nyakatekert bölcselkedésnek, hogy benyomásaink a külső világról merő illúziók, amelyeknek nem felel meg valóság, természetszerű folytatása az a Kant-féle bölcsesség, hogy *érzék fölött való dolgokat nem ismerhetünk meg*, s így azt sem tudjuk bebizonyítani, hogy Isten létezik. Ez a téves gondolat volt az *ágnoszticizmus* szülője. *Kant az „én”-be helyezte a világot, s ez a gondolat igen tetszett mindazoknak, akik szabadulni akartak a világ teremtő Urától.* Ha még az érzékeink alá eső dolgok is illúziók, vagy legalább is kétesek: akkor a vallás szellemi birodalma még inkább illúzió, csak az »én«-nek költői terméke, melynek nem felel meg semmiféle valóság; szóval: *nincs biztos vallásigazság, nincs biztos erkölcsi rend, — csak alanyi érzések, csalóka képek és vágyak vannak s mindenki olyan vallást alkot magának, amilyen éppen neki való, amilyen őt kielégíti.* Így született meg a modernizmus egyik kedves gyermeke: *a túlzó szubjek tivizmus.*

4. 50 évvel Kant után *Darvin* beledobta a szellemek világába a *fejlődés*, az *evolúció* gondolatát. *Darvin* azt tanította, hogy az állatfajok csupa *külső*, mechanikus okokból eredő átalakulás folytán egymásból fejlődtek ki. *Darvin* »tudománya« szerint az *Úristennek* nem volt dolga a világban, mert minden magától fejlődött, — s ez az oktalan gondolat szörnyen tetszett mindazoknak, kik az *Isten uralma* alól ki akartak bújni. Az *evolúció* gondolatát mohón elkapták a tudomány emberei s ez a gondolat egészen elbódította őket: mindenben csupa *evolúciót*, csupa *átalakulást* és *fejlődést* láttak.

»Az igazság époly kevéssé változhatatlan, mint maga az ember; az igazság ugyanis az emberrel, az emberben és az ember által fejlődik.« Ez a *Syllabus* 58-dik tétele. A Kant autonóm öntudata és a *Darvin-féle* *evolúció* összeházasításából született a modernizmusnak ez az alaptétele. Eszerint az igazság az én öntudatomból fakad. Amit ma gondolok, az igaz; s ha holnap ennek éppen az ellenkezőjét gondolom, az is igaz. Mert nincs más valóság, mint az »én« érzése és benyomása, átélése. Ilyenformán nincs állandó hitigazság, dogma, mely hódolatot követel az észtől; sem az akarat számára nincs biztos norma, törvény. Akad olyan német »tudós«, aki még azt is kétségbevonja, hogy ezer év múlva $2 \times 2 = 4$ lenne. Minden az öntudatból fejlődött, mint ahogyan az a bizonyos görög istennő *Zeus* fejéből pattant ki. A legújabb »tudomány« szerint még a tudat-alatti régiók is termékenyek és mindenfélét fejlesztenek.

»Krisztusban nem volt meg mindenkor a *messiási* méltóság gondolata,« – állítja a *Syllabus* 35.-dik tétele. Természetes, hogy Isten sem volt: *Krisztus istensége* egyszerűen az ő korában élt emberek *öntudatának* a terméke. »Jézus Krisztus istenségét nem lehet az evangéliumokból bebizonyítani; ez olyan dogma, melyet a keresztény öntudat a messiás fogalmából vont le.« (Syll. 27. t.) Hát *Krisztusnak a föltámadása* történeti tény-e? Dehogyan is! Hiszen isteni tettek, a csodák lehetetlenek! A világon csak az emberi öntudatnak van joga működni! »Krisztus föltámadását a keresztény öntudat más tényekből vonta le«, – mondja a *Syllabus* 36. tétele.

Hát a *krisztusi tanítás* micsoda? »Krisztus nem tanított határozott tant, hanem csak bizonyos vallási mozgalmat indított meg, mely a különféle korokhoz és helyi viszonyokhoz idomúi és idomítandó.« (*Syllabus* 59. t.)

Hát *Krisztus Egyháza* honnan van? Bizony nem Krisztus akaratából, hanem az első keresztények *öntudatából*, a külső hatások benyomása alatt fejlődött, mint ahogyan Darwin receptje szerint az élők világa is csupa „véletlenség” folytán alakult ki. A kath. Egyház azzal az öntudatával, hogy ő Krisztusnak az alkotója, Krisztus életigazságainak és szentségeinek a birtokosa, szörnyű botránykő a modernizmus szemében, s mindaddig nem számíthat irgalomra a modernista »tudomány« részéről, míg csak meg nem hódol a követelt »fejlődés«-nek: »A mostani katholicizmus össze nem egyeztethető az igazi tudománnyal, hacsak dogma-nélküli kereszténységgé nem alakú, azaz tágkörű s liberális protestantizmussá nem vedlik.« De hisz akkor meghal a katolikus Egyház, ha elveti Krisztus élettudományának a biztos igazságait és eszközeit! . . . Igaz, hogy így vége a kath. Egyháznak, – de így legalább »tudományossá« lett! . . .

5. Folytassuk-e a modernizmus örületének boncolgatását? Minek? Akinek ma hazugság, ami tegnap igazság volt; akinek holnap már más lesz a benyomása, mint ma: azon csak a *pszichoterápia* (elmeógyógyítás) segíthet.

A modernizmus romboló munkája, melyet »tudományos kritiká«-nak mer nevezni, nem csupán az, hogy tagadja a vallás érzékfölköti világát, hanem főleg az, hogy *meghamisítja a megismerés törvényét*, amiért is a modernizmus »módszere« nemcsak a vallást, de egyáltalán *minden tudományt* züllésre juttat. Fabatkát sem ér annak a matematikusnak a számítása, aki olyan egyszerűséggel dolgozik, hogy $2 \times 2 = 5$: a modernizmusnak is hamis az egész »tudománya«, mert abból indul ki, hogy tárgyilagossá igazság nincs, szellemi világ nem létezik, Isten a lelkekre nem hathat, minden vallási igazság az »én« illúziója.

»Egy büszke hajó tragikus katasztrófa áldozata lett a tengeren. Most ott fekszik a tenger fenekén. Egyszerre mindenfelől odaúsznak a halak s tűnődve bámulnak az idegen jószágra: Honnan van ez az alkotmány? vízből lett-e? Aligha. Hát talán a tenger fenekéből nőtt? Bajosan. »Amit itt látok, — mondja erre az egyik hal — bizonyára felsőbb világból került ide hozzánk, amely fölöttünk van, melyet a halak nemzetsége nem tud meglátni.« — »Bizonyára úgy van!« — mondják erre a halak. »Lehetetlen! — kiáltja erre egyikök. — Ilyfajta magyarázattal elhagyjuk a tudomány talaját, amelyen nekünk államink kell. Ilyen felsőbb világ nem létezhetik; ilyenminek még a pusztta föltevése sem egyéb, mint a tenger- és vízbéli zárt okság elvének a megtagadása, mely tudományunknak alapja s kiinduló pontja!« Erre vígan tovább úszik a szónok, társai pedig alig tudnak magukhoz térni az ámulatból.« (*Donát: Die Freiheit der Wissenschaft* 281—.) Ez a halbölcsesség — ez a modernizmus!

6. Mikor néhány éve megjelent a híres pedagógus: *Foerster* »Sexualethik« c. munkája, melyben a krisztusi Egyház tanítását a tiszta életről modern biológiai és pszichológiai alapon fejtegeti, *Paulsen* azt írta, hogy e könyv olvasása úgy hatott rá, mint, ha csupa részeg emberek között egy józan emberre akadna. A részegek *Paulsen* szerint a »nemi fölvilágosítók, kik a nemi ösztön szeszélyeit a természet törvényének kiáltják ki.«

1907. júl. 3-án jelent meg *X. Plus* »Lamentabili sane exitu« kezdetű *Syllabus*, mely 65 tételbe szedte a modernizmus örületes tanítását s így egycsomóban pellengérré állította a világ elé. Majd ugyanabban az évben szept. 7-én megjelent híres Encyklikája: a „*Pascendi dominici gregis*”, — amely pörére vetköztette a modernizmus áltudományát. Sőt még ezzel sem érte be a pápa: két évre rá *antimodernista esküt* követelt a nagy pápa az Egyház összes papjaitól. Rendkívüli volt a veszedelem, s azért volt szükség rendkívüli eszközökre a krisztusi hitkincs megőrzése végett. A modernizmus az Egyháznak egyes vidékein járványszerűen pusztított, amiért is a pápának elsősorban a papságot kellett a józanság útjára terelnie, hogy így a papság a hívek megbízható kalauza lehessen az üdvösség útján. S eljön majd az idő, amikor elfogulatlan emberek azt fogják mondani: Mikor a XIX. század végén és a XX. század elején a hamis bölcselkedés és áltudomány megmérgezte a művelt világ szellemi életét, a kath. Egyház feje fölemelte hatalmas szavát s megvédte az ész és az igazság szent jogait az emberi önkénnyel és örültséggel szemben! . . . Az antimodernista eskü nem egyéb,

mint ősrégi, apostoli, krisztusi *katholikus hitszabály* védelme az eskü szentségével. Az Egyház feje ezzel nemcsak az Egyház híveinek lelki életét oltalmazta, hanem egyben a tudománynak is óriási szolgálatot tett, mikor a *megismerés elveit megvédte* a legmagasztosabb és legfontosabb tudományban: az örök boldogulás tudományában.

7. De hát nincs-e semmi *fejlődés* a krisztusi Egyházban, az Isten gyermekeinek a lelkében? E kérdésre igen érdekes feleletünk van már az Egyház őskorából. *Lenni sz. Vince* már az V.-dik században fölvetette ezt a kérdést: »De talán azt mondja valaki: Tehát semmiféle haladás sincs Krisztus Egyházában a vallás terén? De van bizony, és pedig a legnagyobb mértékben. Ki lenne oly nagy ellenségök az embereknek és oly gyűlöletes az isten szemében, hogy útját akarná állni a haladásnak?! De csak úgy ám, hogy a haladás *előmenetel* legyen a hitben, *nem* pedig *változás* (permutatio). A haladás ugyanis abban áll, hogy valamely dolog önmagában gyarapodjék; a változás pedig abban áll, hogy valamely dolog egyikből a másikba átalakuljon. Szükséges tehát, hogy nagyban és nagy erővel előrehaladjon a megértés, a tudomány, a bölcsesség úgy az egyesekben, mint az összességben, úgy az egyes emberben, mint az egész Egyházban a különféle korokban, de *ugyanabban a hitigazságban, az igazságnak ugyanabban az értelmében és felfogásában* . . . Amit az Egyház szántóföldjébe az Atyák hite elvetett, úgy járja, hogy azt az utódok igyekezete megőrizze és kifejlessze, hogy a vetés virágozzék és megérjék, fejlődjék és tőkéletesedjék. Úgy illik, hogy ama mennyei bölcsesség régi igazságai (dogmata) gondozásban részesüljenek, határozott kifejezést és csiszolást nyerjenek; de az nem járja, hogy változtatáson essenek át, csorbát szenvedjenek és megcsonkíttassanak.« Másszóval: kívánatos a haladás az igazság *megismerésében*, de nem kívánatos, sőt szigorúan tilos az igazság megmásítása.

Csak a tudásban van-e fejlődés a vallás terén? Korántsem! Krisztus Egyháza *élő* organizmus, — s minden élő és egészséges organizmus nő, fejlődik. Egykor egyetlen család volt az egész emberiség: most J600 millió ember alkotja az emberiséget. Az első pünkösdi napján, születésekor mindössze 120 tagból állt az Egyház: most majdnem háromszázmillió tagja van. De az a pünkösdni kis mustármag, az a kicsi Egyház, amely könnyen belefért egy terembe, lényegében ugyanaz az Egyház volt, mint a mai Egyház, mely öt világrészre terjed; s az Egyház fejlődése még korántsem érte el határait, még több mint ezer-millió ember van, aki tagjává lehet, s ha minden ember tagjává lesz is neki s ma-

gába fogadja a krisztusi életet, az *egyese*k előtt még mindig óriási tere van a haladásnak az igazság megismerésében, az élet tisztaságában, a szeretet tetteiben.

Ádám óta nagyot haladt az emberiség; de vajjon megváltozott-e azért az emberi természet? mások lettek-e a *tenyés*zeti, érzéki, szellemi és istengyermeki élet törvényei?... A nyelvek különfélék; de más-e a pszichológia és a logika? ... Épígy a krisztusi élet közvetítője, az Egyház is lényegében éppen olyan ma, mint amilyen az apostolok idejében volt, s ma is ugyanaz a krisztusi újraszületés ténye, mint amilyen volt az első keresztények korában; az erény, a bensőséges hit, a lelki tisztaság, az áldozatos szeretet hőse most is csak ugyanazon az úton és eszközökkel lehet az ember, mint ahogyan egy sz. Jánost apostol, vagy sz. Pál lett az Isten gyermekeinek hősie mintaképe . . . Sok igazság nappali fényben ragyog most előttünk, ami régebben homályos volt; de az igazságnak új elemei nem kerültek Krisztus Egyházába: itt csak az fejlődik ki, ami kezdettől fogva megvan csiraképpen.

A krisztusi életben nagy szerepe van az *egyéni szabadságnak*, s azért az Isten gyermekeinek életében gyakori a visszafejlődés, a satnyulás és elhalás; de aki élni s az igazságban, erényben és kegyelemben haladni akar, ezt csak ugyanolyan módon és ugyanazokkal az eszközökkel teheti, mint az első keresztények.

FÜGGELÉK,

I. „Az Egyházon kívül nincs üdvösség.”

„*Extra Ecclesiam nulla salus*, — Az Egyházon kívül nincs üdvösség.«Mit jelent ez a látszatra oly keményen hangzó mondat? Theológiai vélemény-e ez, avagy dogma, hitcikk? Nem pusztán vélekedésről van itt szó, sem pedig fenyegetésről az Egyházon kívül állókkal szemben, hanem biztos *isteni igazságról*, melyet a III.-dik század közepén így fejezett ki sz. Cyprián klasszikus módon: »Habere non potest Deum patrem, qui Ecclesiam non habet matrem, — Nem lehet annak atyja az Isten, akinek nem anyja az Egyház«, — amely igazságot a IV. lateráni zsinat *hitcikknek jelentett* ki. S ha jól megértjük ezt az isteni igazságot, mindjárt igazolva is lesz az a szemünkben.

1. „*Nincs másban senkiben üdvösség; mert nem is adott más név az ég alatt az embereknek, melyben üdvözülünk kellene*”, — mint az Úr Jézus Krisztus. (Ap. csel. 4, 12.) Ádám-ban az egész emberiség elbukott. Mindenki a megszentelő-malaszt híjával születik; s csak Krisztus kegyelme szülheti újjá a lelket és teheti képessé az örök boldogságra. Soha senkisé is üdvözült Krisztus kegyelme nélkül, és nem is fog üdvözülni anélkül. Egyszóval: *Krisztus a világ üdvössége*,

2. Már most: *hol* található *Krisztus*? E kérdésre csak maga az isteni Üdvözítő adhat biztos feleletet. S ő nyíltan, világosan megfelelt e lélekbenjáró kérdésre. Az Úr szava apostolaihoz: „*íme én veletek vagyok mindennap világ végezetéig*”. (Máté 28, 20.) Krisztus tehát, a saját szava szerint, az ő *Egyházában* van: abban tette le az üdvösség tudományát; ott helyezte el az üdvösség kegyelemszereit. »Elmenvén az egész világra, hirdessétek az evangéliomot minden teremtménynek. *Aki hisz és megkereszteltetik*, (vagyis a hittel és keresztséggel elfogadja az egész krisztusi vallást), *üdvözül; aki pedig nem hisz, elkárhozik*.” (Márk. 16, 15. 16.) Az Egyház

tehát. Krisztus meghagyása szerint, köteles a krisztusi tanítást hirdetni a világnak s a krisztusi kegyelemszereket följánlani az embereknek. Aki az Egyházra hallgat és hisz, az üdvözül; aki pedig eltaszítja magától az Egyház által kínált tant és kegyelemszereket, az elkárhozik. *Maga Krisztus tanítja eszerint: „Egyházaon kívül nincs üdvösség!”* S ha az Egyház ennél mást tanítana, azzal meghazudtolná magát Krisztust s hűtlenné lenne isteni alapítójához. Bármennyire fáj is némelyeknek ez az igazság, nincs módunkban változtatni rajta: *Krisztus csak a magaalkotta Egyházban található föl; az Egyháztól elszakadt felekezetekben csak egyes töredékei vannak meg Krisztus lelki kincseinek.* Egyáltalán nincs vallás a földkerekségén, melyben az igazságnak valamelyes töredéke nem volna. *De a teljes igazság birtokában egyesegyedül csak Krisztusnak az Egyháza van:* úgy a természetes, mint a ki nyilatkoztatott hitigazságok és az összes kegyelemszerek mind megvannak benne. S épezzért méltán elmondhatjuk, hogy *minden vallás csak annyiban igaz, amennyiben a kath. vallással megegyezik,* s hogy bármely vallási igazság Krisztus Egyházának a jogos tulajdona, akármelyik másik vallásban legyen is az föltalálható. Hogy mennyiben menthetik meg az embert a vallási igazság töredékei, majd mindjárt meglátjuk.

3. Miért mondja Krisztus: *„Aki nem hisz, elkárhozik”?* S miért mondja az Egyház Krisztus után: *„Az Egyházaon kívül nincs üdvösség”?* Aki az Egyházban nevelkedett, vagy az Egyházaon kívül állva is kellően értesült Krisztus üdvözítő igazságáról és kegyelméről, amelyet ő Egyháza által egyre kínál mindenkinek, — és mégsem fogadja el Krisztusnak igazságát és kegyelmét: az a makacs, vagy gondatlan ember a *megátalkodottság,* vagy *teljes hitetlenség bűnébe* esik (a Szentlélek ellen való bűn), s így természetesen, hacsak idején meg nem tér, a kárhozat fia. Így tehát tulajdonképpen a *bűnösség* a nyitja az egyedül üdvözítő Egyházaon szóló, könnyen félreérthető hitcikknek. *Személyes bűn nélkül senkisék kárhozik el.* Ez tiszta sor. Aki tehát önhibáján kívül nem ismeri Krisztus igazságát s nem él Krisztus szentségeivel, — ez ugyan nagy *szerecséltenség* az illetőre nézve, de *nem bűn,* s *csupán ezért* nem fog elkárhozni. A *jóhiszeműség* mindig védőeszköze a tévedőnek; *csakis rosszhiszeműség a kárhozat útja.* A *jó és rosszhiszeműség dolgában pedig az Egyház nem ítél, mert nem is ítélhet.* Az ilyen ítélet ugyanis a lélekben való olvasást, tehát mindentudóságot tételez föl, amely pedig csak Istennek a sajátja. Az üdvösség és kárhozat dolgában való ítélet *isteni felségjog:* s az Egyházaon eszeágában sincs Istennek a felségjogaiba avatkozni. Az Egyház még a saját hívei-

nek örök sorsa fölül sem íté, nemhogy a kívülállók örök sorsa fölött merne ítéletet mondani. Mikor valakit kizár az Egyház a maga kebeléből, akkor is az illető javát, megtérését célozza. S ha méltatlan tagjaitól megtagadja az Egyház a végső-tisztességet, ezzel csak a *szabadságot* tiszteli, mert nem tologatja annak a holttestéhez, aki életében nem akart tudni az Egyháztól; de a megbüntetett méltatlan hívek örök sorsáról semmit sem mond az Egyház. Az Egyház még *legjamborabb* híveiért is *engesztelő* sz.-miseáldozatot mutat be, mert tudja, hogy végtelenül szent Isten íté az ember fölött.

A boldoggá- és szentté-avatáskor is hiteles, eskü alatt kihallgatott tanúktól tudakolja meg az Egyház: ha vájjon az illető hős volt-e az erényben? továbbá: szigorú vizsgálat útján igyekszik meggyőződést szerezni: vájjon az illetőnek közbenjárására történtek-e csodák? tehát fölülről, *Istentől kíván jelet arról, hogy az illető az üdvösség országának polgára-e?* . . . Mikor *búcsút* engedélyez az Egyház a tisztítóhelyen szenvedő hívei javára, ezt »per modum suffragii«, *közbenjárás* módjára teszi, s Istenen múlik: elfogadja-e, s mily mértékben fogadja el az elégtételt. Azért egy halottért több-ízben is lehet teljes-búcsút följánlani.

Amennyire nem mer azonban az Egyház az *egyesek* örök sorsáról ítéletet mondani: éppannyira meg meri tenni azt, amit Krisztus rábízott, vagyis: nyíltan megmondja a világnak, hogy *mi* üdvözít és *mi nem* üdvözít.

4. *Aki legalább lelkiképpen nem tartozik az Egyházhoz, az nem üdvözülhet, mert nincs része Krisztusban, a) A zsidó, a pogány, ki a természetes-törvényi megtartja, s ehhez még jóhiszemű is, vagyis: elfogadná és fölvénné a keresztségét, mihelyt meggyőződnék annak a szükséges voltáról, — az ilyen rag-y-keresztségben részesül, lelkiképp az Egyházhoz tartozik és az üdvösség útján jár. A pogány üdvösségére nézve, kiváló teológusok szerint, csak az a szükséges föltétel, hogy örök Bíróban higgyen s a természetes-törvényt kövesse, b) Aki tényleg még nem tagja ugyan az Egyháznak, de hisz Krisztusban, akiért meg is hal, az a ^/--keresztség révén üdvözül. (Aprószentek, számos vértanú.) c) A *protestánsok* és a *sizmatikusok gyermekei*, kik a *keresztségben* érvényesen részesültek, nemcsak lelkiképpen tagjai az Egyháznak, hanem az Egyház *testének* is tagjai. Ha ártatlanságukban meghalnak, üdvözülnek, és pedig az Egyház szentsége, a keresztség révén üdvözülnek. A felekezetek megkeresztelt gyermekei akkor szakadnak el az Egyház testétől, mikor a felekezet hitvallását magukévá teszik. De ha jóhiszeműek, *lelkileg* még mindig az Egyházhoz tartoznak, d) A keresztyén felekezetek *felnőtt* tagjai számára,*

ha súlyosan vétkeztek, csak egy mentőeszköz van: a *tökéletes-bánat*. De itt is lényeges kellék a *jóhiszeműség*, vagyis: tökéletes bánata csak annak lehet, aki mindent kész megtenni, ami Isten rendelése szerint az üdvösségre szükséges, vagyis: kész tagjává lenni az Egyháznak is, mihelyt ennek a szükséges voltáról meggyőződik.

S ha végül fontolóra vesszük azt is, hogy minden vallási kincs, mely az Egyháztól elszakadt felekezeteknél van (Szentírás, keresztség, apostoli hitvallás, stb.), az Egyház jogos birtoka: akkor mindenképp be kell látnunk, hogy: „Az Egyházon kívül nincs üdvösség”, vagyis: aki üdvözül, az tényleg az Egyház által őrzött igazság és kegyelem révén nyeri el az üdvösséget.

Egy prot. német Egyházi-lap 1906-ban e kérdésre: »Mit köszönünk a kath. Egyháznak?« — így felelt: »Mindenekelőtt azt, hogy még hiszünk Krisztusban«... S akik ismerik a prot. felekezetek vallási sorvadását, azt tartják, hogy, ha a kath. Egyház nem volna, a prot. felekezetek már a teljes hitetlenségbe merültek volna. A Harnack-Pfleiderer-féle »elfogulatlan«, »kritikai« vallástudomány máris a pogányságnál tart: amit e »tudósok« elfogadnak, azt bátran magáévá teheti akár a mohamedán, vagy a pogány japán.

5. Aki a keresztség útján az Egyház tagjává lett, végtelen *hálával* tartozik ezért az isteni gondviselésnek; mert, mint Krisztus titokkalteljes testének a tagja, lelki-anya, az Egyház révén Krisztus összes igazságainak és kegyelem-szereinek a birtokába juthat s az üdvösség biztos ország-útját járhatja. S ha súlyosan találna vétkezni, a bűnbánat szentsége révén (még tökéletlen bánattal is) biztos módon kiengesztelődhetik Istenivel; s ha betegség esetén nem gyónhatnék meg, a szent-kenet révén még utólag keltett bánattal is megigazulhat; a szent-misében, a bérmálásban, az Oltáriszentségben, a sz.-kenet és a házasság szentségében bőséges kegyelem-források állanak rendelkezésére, hogy a tökéletességben napról-napra előbbre haladhasson. Az Egyház tagja valóban Isten kiválasztott gyermeke.

Ámde a kath. *név* senkit sem üdvözít. Kath. voltuk fejében csak a csecsemők üdvözülnek. A felnőttre nagy *kötelességeket* ró a kath. név: a kath. hitből s a kath. hit szerint *élni*, Krisztus szentségeit buzgón használni — ez a kath. hívő életének elsőrendű feladata. Ha az Egyház tagja súlyos bűnben van (a húsvéti szentáldozás elmulasztása is az), ilyen állapotban halálos-beteg tag az Egyház testén; s ha így marad, elkárhozik, és a kárhozata súlyosabb lesz, mint azoké, kiknek kevés eszköz állott rendelkezésükre az

üdvösségre. Akinek sokat adott az Úristen, attól sokat is követel.

6. Mivel az Egyház tudja, hogy egyedül csak ő van az üdvösség egész tudományának, a kegyelem összes eszközeinek a birtokában, föltétlenül megkívánja híveitől, hogy a krisztusi kincset *gyermekeiknek is biztosítsák, hogy őket a kath. hitben neveljék*. Nem önkénykedés, nem szükkeblűség, hanem a Krisztus iránt való *hűség* viszi az Egyházat arra, hogy a *vegyesházasságot* csak egy föltétel alatt tűri, (akkor is csak tűri, de sohasem ajánlja) ha t. i. kellő biztosíték van az *összes* gyermekek *kath.* nevelésére. Amely *kath.* szülő, hideg közömbösségében, nembánomságában prot felekezetenek engedi oda gyermekeit, vagy gyermekeinek egy részét, az a *hittagadás* rettentő bűnébe esik: gyermekeiben megtagadja a hitét, s szülői volta dacára megfosztja a saját magzatait a legnagyobb kincstől, az igaz hittől. Lehetséges ugyan, hogy szegény gyermekei azért üdvözülnek a fönt említett módon, — de ez azért korántsem menti föl az ilyen hűtlen szülőt a nagy felelősségtől. Biztos hajóból a tenger hullámaiba dobni valakit — akkor is büntény, ha az illető meg találja is menteni az életét valamely hajóroncsan... S mindettől eltekintve, a vegyes-házasság rendszerint a *hitbeli közömbösségre* vezet: a másvallású házastárs többnyire úgy hat a *kath.* félre, mint a jégcsap a fiatal palántára: elhidegíti, megfagyasztja neki a hitét.

7. Mivel az Egyház az üdvösségnek Krisztustól épített hajója, melyen kívül nincs biztos menekülés, soha senkinek sem lehet elégséges oka arra, hogy az Egyházból kilépjen, *hittagadóvá* legyen. A gyermek engedelmességgel tartozik szülőjének. Ha azonban a szülő visszaélne szülői tekintélyével és hatalmával, s olyasmit követelne gyermekétől, ami annak *üdvösségét* veszélyezteti, akkor nem tartozik, sőt *nem is szabad* engedelmeskednie szülőjének. Ilyen eset azonban nem lehetséges a mi lelkiányánkra, az Egyházra nézve; mert az Egyházban: Krisztus oltalma a csalatkozhatatlanságban, s a szentségek dolgában való amaz intézkedése, hogy a szentségek érvénye és hatása nem függ a pap jámbor voltától, — mindez útját állja annak, hogy az előjárók visszaélései a hívek üdvösségét veszedelembé döntsék. Az Úr szava szerint: az Egyházzal szemben *engedetlen* hívőt is olybá kell vennünk, mint a *pogányt* és a *vámost*. (Máté 18, 17.) A *hittagadó* pedig ennél még sokkal nagyobbat vét, s fejére az Úr ama rettentő ítélete száll: „*Aki megtagad engem az emberek előtt, én is megtagadom őt mennyei Atyám előtt.*” (Máté 10, 33.) Mivel a hittagadót nem védi a jóhiszeműség, pontosan ráillik sz.

Cyprián szava: „Nem lehet annak Isten az atyja, kinek az Egyház nem anyja.” (De unit. Eccl. n. 20.) A hittagadó tengerbe dobja azt a kulcsot, amellyel kiki egyedül nyithatja meg magának az üdvösség házát: a mennyországot . . .

2. A hitbeli közömbösség bölcselete.

Az ősz *Simeon* szerint Krisztus „*jel, melynek ellene mondatik.*” (Luk. 2, 34.) Ugyanezt mondhatjuk Krisztus Egyházáról is, amellyel kezdettől fogva hadilábon áll a világ szelleme. S a XVI. században új és hatalmas szövetségeket nyert a világ az Egyháztól elpártolt felekezetekben, és a protestáns elvek alapján egész népszerű bölcseleti rendszer keletkezett ama nagy kötelesség elhomályosítására, hogy az embernek meg kell hódolnia az ő Egyházában megnyilatkozó Krisztus előtt.

A *hitetlenség a tudomány* komoly tógájába bújva támadja a hitet: a *hitközömbösség* meg a *népies bölcsesség* szépen csengő szólamaival takargatja magát, s fegyvere a *frázis*, mely a folytonos ismétlés következtében mintegy hipnotizálja, megbűvöli az elméket, úgy, hogy a hit iránt hideg emberek utoljára is készpénznek, igazságnak veszik a hazug frázist, annál is inkább, mert azt ugyan szívesen elhiszi az ember, amit óhajtva-óhajt a szívében, és szorultságában még a hazugságot is elfogadja, csak az igazság némi látszatával ékeskedjék az. Ilyen közmondásszerű hazug frázisok a következők: „*Minden vallás jó. Hisz utoljára is egy Istent imádunk!*” „*Üdvözüljön kiki a maga módja szerint!*” „*A földolog az, hogy becsületes legyen az ember; a vallás nem sokat számít!*” „*Maradjon meg mindenki abban a vallásban, amelyben született!*” „*Becsületes ember nem változtatja a vallását.*” stb. stb.

1. „*Minden vallás jó*” . . . Épily joggal mondhatnók ezt is: a fehér és a fekete, a hideg és a meleg, a sötétség és a világosság, az igazság és a hamisság teljesen egyforma dolgok. Ha minden vallás jó, akkor jó étel mindaz, ami meg-
rágható, s egészséges ital mindaz, ami folyékony és iható; akkor jó pénz mindaz, aminek pénz a neve, ha mindjárt pénzhamisító bandának a kezeműve is. A frázis első része nyilvánvaló hazugság; ámde ott van a toldalék: „*Hisz utoljára is egy Istent imádunk!*” — s ez az igazság látszatával vonja be azt a hazugságot. Hanem hát csakugyan igaz-e, hogy mindenki, akinek valamelyes vallása van, egy Istent imád? . . . Kinek-kinek olyan a vallása, amilyen az Isten; másszóval: a vallás az Isten fogalmán épül föl, s ha ez a fogalom hamis.

akkor bizony a vallás is hamis. *Ha valakinek hamis fogalma van az Istenről, már nem az egy igaz Istent, hanem magalkotta bálványát imádja,*

Ha Isten néma maradt volna az emberiséggel szemben, akkor mondhatnók: »Szolgáljon kiki úgy az Istennek, ahogyan tud; s ha maga nem tud okos dolgot az Istenről, kövesse hát a lángelméket, kik a legokosabban szólnak az Istenről és az ő szolgálatáról!«... Ámde Isten igenis, *szólt* az emberiséghez, s az *isteni kinyilatkoztatás* nagy ténye nagy kötelességet ró az emberiségre'. Ha Isten szólt, akkor mindenkinek, mihelyt tudomást szerez az isteni megnyilatkozásról, azonnal szent kötelessége megtudni azt, hogy: *micsoda* mondanivalója van az Istennek az emberiség számára. Mert utoljára is az Isten az Úr, és az embernek nincs jogában egyoldalúan, egészen a saját kénye-kedve szerint szabni meg a maga viszonyát a legfőbb Úrhoz, teremtő Istenéhez. Istenről csak az gondolkodik helyesen, aki figyel az isteni oktatásra s azt követi.

Mihelyt a nap fölkel, az összes csillagok elhalaványulnak. *Mikor az igazság napja, Krisztus, belépett a világba, ionnal el kellett halványulnia minden emberi valláscsináló-nak.* S ha Krisztus az ő *Egyháza* által nyújtja nekünk az ő igazságát és kegyelmét, akkor nekünk csak az lehet a szent kötelességünk, hogy hódolattal fogadjuk Krisztus Egyházától az Ő isteni ajándékát. *Az egy igaz Istent csak az imádja, ii Krisztus utasítása szerint hódol Istennek, amely utasítást Egyháza által közöl az emberiséggel.* A jöhízeműség megenti ugyan az embert a *bálványozás* bűnétől, de bizonyára *tm* igazsággá nem avatja, sem Isten előtt kedvessé nem részi a tévedést.

A zsidó még mindig várja a Messiást: a keresztény ellenben méltán azt vallja, hogy már régen megjött. A mohamedán azt hiszi, hogy *Mohamed* Allah prófétája: a keresztény meg azt mondja, hogy idegbajos hamispróféta. A kath. ember és a hívő protestáns azt vallja, hogy Krisztus az Isten fia: a racionalista ellenben azt tartja, hogy pusztá ember, bár a legbölcsebb ember. A kath. hívő az Oltáriszentségben isteni titkot lát, mert abban a kenyér színe alatt valósággal jelen van Krisztus teste-vére: a kálvinista meg azt tartja, hogy az Oltáriszentség pusztá jel. A hívő katolikus szemében a sz.-mise isteni áldozat: a luth, heidelbergi káté szerint meg a mise »vermaledeite Abgötterei, — átkozott bálványozás.« A kath. erkölcsan szerint az élő, cselekedetekben nyilatkozó hit a megigazulás eszköze: Luther pedig azt tanította, hogy »egyedül a hit« üdvözít, s csupán a hitetlenség, — de semmi más bűn nem, — zárja ki az embert az üdvösségből, stb. stb.

No hát, ha mindez az egymással homlokegyenest ellenkező hit egyforma kedves lenne Isten előtt, akkor, a józan ész szerint, Isten a legjellemtelenebb lény lenne, mint aki a tévedést és a hamisságot is igazságként fogadja; akkor a káromlás is imádság, nem pedig megbántása Istennek.

A reformátorok még a saját maguk művét is egyedül üdvözítő vallásnak tartották, és Luther Zwinglit, Kálvint, stb.-it, — Zwingli és Kálvin meg viszont Luthert kárhóztatta pokolra, s együttesen egyformán kárhóztatták a »páristák« hitét. A reformátorok utódjai azonban kissé megszelídültek s kegyesen megengedték, hogy a páristák is üdvözülhetnek. Utóbb meg már sokan odáig mentek és mennek, hogy a saját felekezetüket a kath. Egyház egy-egy ágának tekintik, s ily módon áltatják az elszakadás miatt fölszólalni akaró lelkiismeretet. Azért főleg prot. ajkáról hangzik föl ez a mondás: „*Hisz elvégre is egy Istent imádunk!*” Legjobb lesz erre a mondásra *Orupe* indián-főnök szavaival megfelelnünk.

Champeau-atyá. Északamerikából a következőket írta egyik folyóiratba (Missions-Blätter): »1897-ben három prot. lelkész érkezett látogatóba *Orupe* indián-főnökhöz. Egyikök számos megkeresztelt és pogány indián jelenlétében a következő beszédet mondotta: »Ne féljetek, barátaim, a velünk való imádkozástól! Mi is szeretjük az Istent, s azon vagyunk, hogy a mennyországba jussunk. Isten előtt minden vallás egyformán jó. A ti kath. vallástok nagy fatörzshöz hasonló: a mi általunk prédikált vallások meg ágai annak a törzsnék. Törzs és ágak pedig egyfélék, — nem igaz-e? Azért is minden vallás a mennyországba vezet.« — Erre fölkel az indián-főnök, s így szólt: »Nagyon csodálkozom, hogy ekképpen hallak téged beszélni a vallásról. Eddig mindig azt tartottuk, hogy *csak egy vallás jó, mert egy az Isten.* Ha csak egy Isten van, akkor csak egy evangéliom, csak egy igaz és jó vallás van; mert bajos elhinni, hogy Isten maga oly egymástól elütő vallásokat nyilatkoztatott volna ki. Mert, ha még egy vad indián is restelli, hogy ma ellenkezőjét állítsa annak, amit tegnap mondott: mégkevésbé hihető, hogy Isten valamit visszavonjon, vagy megmásítson abból, amit földönjártában tanított. Azt mondod, hogy a ti vallástok egyforma a mienkkel. Hogyan van tehát, hogy ti nem ugyanazokat a tanításokat prédikáljátok, melyeket a mi papjaink hirdetnek? Hogyan van az, hogy ti semmitsem akartok tudni a gyónásról, az oltár titkáról, s egyáltalán a szentségekről? Miért van az, hogy ti semmitsem akartok tudni a pápáról, aki Rómában lakik, s akinek tiszte az Egyház kormányzása? . . . Jól tudom, hogy törzs és ág egyforma dolog. De láttatok-e már olyasmit, hogy

a tölgyfa almát, az almafa meg makkot termett? Ha tehát azt monddod, hogy a mi vallásunk a törzs, s a tieitek a törzs ágai: akkor ugyanazt kell tanítanotok és hinnetek, amit a mi papjaink tanítanak és hisznek . . . Egyébként, — végzé be mondanivalóját *Orape*, az indiánfőnök — a legjobb, amit tehettek, hogy a jövőben szépen békében hagytok minket, s nem unszoltok oly vallás elfogadására, *melyet magatok faragtatok*.« — Valóban, még kiváló hittudós is bajosan tudna ennél találhatóbb cáfolatot adni arra a frázisra, hogy: »Minden vallás jó, mert hisz utoljára is egy Istent imádunk!« A nemkath. vallások annyiban jók, amennyiben megegyeznek a kath. vallással; valamint azonban az üveg és a gyémánt nem egyértékűek: úgy a nemkath. vallások sem egyértékűek a Krisztus által tanított kath. vallással.

2. „*Üdvözljön kiki a maga módja szerint!*” Ennek a hamis mondásnak // *Frigyes* az atyja, ki jómaga a »bölcseletnek« (hitetlenség) hódolt, de a nép számára szükségesnek tartotta a vallást, hogy kezes-báránnyként tűrje a király föltétlen uralmát. — A tévedés, a hamisság csak igazsághoz tapadva tudja megejteni az észet. Ebben a mondásban az a csalogató, a megejtő, hogy látszat szerint csak a *vallási kényszert* ítéli el. S ha csak ezt tenné, akkor nem volna vele semmi baj. Mert a kényszer a vallásban leginkább sérti a szabadságot, s úgysis céltalan, amennyiben meggyőződést kierőszakolni nem lehet; a kényszer legföljebb képmutatókat szül. Ámde ez a mondás nemcsak a vallási kényszert ítéli el, hanem egyebet is tesz: *a vallási közömbösséget hirdeti*, mintha t. i. minden vallás egyforma s egyformán üdvözítő volna. S ilyen értelemben ez a mondás logikai folyománya az előbbi frázisnak: »Minden vallás jó«, — tehát az előbbi megjegyzések erre is szólnak, amiken fölül még csak ezeket jegyezzük meg rá röviden: Ha minden vallás egyformán üdvözít: akkor az Úr Jézus teljesen fölösleges dolgot mívelt, mikor a bűnös földre lefáradt; akkor teljes joggal mondhatom: »Uram-Jézusom! mirevaló a te megalázkodásod az emberekhez? mirevaló áldozatos életed, keserves halálod? mirevaló szent tanításod? Hisz minden vallás üdvözít, s az emberiség tenélküled is boldogul!« . . . De ha így szólunk az Úrhoz, ő ezt feleli nekünk: „*Senki sem jő az Atyához, hanem csak én-általam*”, — mire a bölcselet király »bölcselet« frázisa egycsapásra pocsékká lesz.

A harmadik frázisra: „*Aza földolog, hogy az ember becsületes legyen!*” — bőven megfelel e könyv *bevezető* részének 3-ik fejezete.

3. „*Maradjon meg mindenki abban a hitben, amelyben*

született!” „*Becsületes ember nem változtatja a vallását!*” E két mondás egy nóta kétféle hangnemben: azért mind a kettővel egyszerre végezhetünk. Miben van e mondások megejtő ereje? Abban, hogy látszat szerint ugyan ezt mondják: A vallás a lelkiismeret dolga, mindenkinek legsajátosabb szívbéli ügye, azért ne unszoljunk senkit se vallásának a megváltoztatására; valóságban azonban ezekkel a csillogó frázisokkal megtagadják a *haladás* elvét. Ha mindenkinek abban kell maradnia, amiben született: akkor hát a gyermeket még beszédre sem szabad tanítani, mert enélkül született; akkor ma is barlangokban kellene lalnunk, mert az ősemler barlangban született és lakott; akkor ma is pogányoknak kellene lennünk, mert az ősmagyarok pogányok voltak; szóval: akkor lehetetlen minden haladás, sem vonatra nem ülhetünk, sem távirót, távbeszélőt nem használhatunk, mert hát a mi régi eleink nem ismerték ezeket a egyszerű dolgokat. Joggal mondhatta *De Maistre*: »Az olyan embert, aki egyéb dolgokban azt az elvet követné, hogy: Az embernek abban kell maradnia, amiben született, az örültek házába kellene csuknunk!« Ám a vallás, az már persze más! Sok ember azt tartja, hogy itt szabad a vásár: itt bármilyen ostobaságot lehet mondani, ha az igazság látszatába tudjuk azt burkolni! . . . De hát ilyen okoskodással nem volt-e igazuk a zsidó főpapoknak, kik az Úr Jézust megfeszítették, mert új vallást hirdettek? nem bűnös-e a hittérítő, ki a fétis-imádót fölemelni, megtéríteni iparkodik? . . . Ha »becsületes ember nem változtatja a vallását«, — akkor hát sz. István királyunk és a mi őseink mind becsületesek voltak, de Luther, meg a többi reformátorok sem voltak ám becsületesek, mert új hitre tértek! . . .

Nem így! A józan ész ezt mondja: Ha az ember a *teljes igazság* birtokában van, mint ahogyan a kath. hívő igenis abban van: akkor tényleg köteles megmaradni a vallásában még akkor is, ha emiatt mellőzést, gúnyt, üldözést, vagy akár halált kellene is szenvednie, — de nem azért ám, mert a kath. hitben nevelkedett, hanem *azért, mert a teljes igazság birtokában van*, s ez az igazság a legeslegnagyobb kincs a világon . . . A józan ész ezt mondja: Ha valamely másvallású emberben *kétkelés* támad affelől, hogy vajjon nincs-e hiány a vallásában? akkor okvetlenül kutatnia kell: mert a vallás ügye a legnagyobb érdek a világon. S ha az illető kutatásában megismeri a kath. igazságot, még a legnagyobb áldozatok árán is követnie kell azt; szóval, a józan ész elve ez: „*Az igazság mindenekelőtt!*”

A tudomány terén tényleg követjük is ezt az elvet. Mikor tudatára jutottunk annak, hogy a *Ptolomeuszi-csillagá-*

szati rendszer tarthatatlan, szépen elfogadtuk a *Kopernikusz-féle* rendszert, s azt követjük a gyakorlati életben is. Ha valaki észreveszi, hogy rossz útra tévedt, megáll, s visszatér a helyes útra. Remélhető, hogy idővel majd csak a vallás terén is a józan ész kerekedik fölül s fölismerik *Moltké-ű* az emberek, hogy: »Utoljára is mindnyájunknak katolikussokká kell lennünk.« Igaz ugyan, hogy itt temérdek sok és nagy az akadály (l. a köv. fejezetet!), de azért a józan észnek, bár sok és hosszú küzdelem árán, előbb-utóbb mégis csak győznie kell!

»Nem látom szívesen, ha valaki a vallását változtatja«, — mondotta egy prot. fejedelem a híres *Stolberg* grófnak megtérésekor. »Én sem látom szívesen, — felelte *Stolberg* —; ha elődeim 300 év előtt nem változtatták volna meg a kath. vallásukat, most nem kellene a régi hitre visszatérnem.« - »Atyám hitében maradok«, — dicsekedett *Stael-asszony*. Egy nemrég megtért erre ezt felelte neki: »Én meg ükk-apám hitében maradok.« — A népbölcsesség csillogó ruhájába bűjtatott frázisok, amint láttuk, mind oda lyukadnak ki: »A kényelmetlen igazság elől ki kell térni! Ne zavartassuk magunkat nyugalunkban! A másvallásúak számára altató-szerek ezek a mondások: kath. embernek a szájában azonban ostobaságot jelentenek.

4. Az előbbi frázisokhoz hasonló ez a mondás is: „*A meggyőződést tisztelni kell.*” Hogyan? Még ebben is hazugság volna?! . . . Lássunk csak néhány példát, s aztán ítéljen kiki józanul erről a mondásról! *Vaillant* 1893-ban bombát dobott a francia nemzetgyűlés termébe. Mikor elfogták s törvénybe idézték, így szólt: »Csakis az anarchia mentheti meg az emberiséget! — ez az én meggyőződésem.« Tudod-e tisztelni ezt a meggyőződést? . . .

A *nonizmus* híve azt vallja, hogy a világ nagy remekműve csak úgy magától lett s hogy az életet és öntudatot a holt, buta anyag szülte, a lélek az anyag funkciója, stb. Vájjon lehet-e az ilyen meggyőződést tisztelni a józan ész megtagadása nélkül?! ... A *szociáldemokrata* ezt vallja: »A magántulajdon rablás; minden vagyonnak köz-vagyonnak kell lennie; a házasság és a tiszta erkölcs merő előítélet; isten, valóság, haza, hazafiság — mind, mind csak hazugság, stb.« Nos, rávisz-e a lelked, hogy az effajta meggyőződést tiszteljed?...

Voltaire egyizben bizonyos előkelő asszonyt, akinek vendégszeretétét élvezte, az istentelenség számára akart megnyerni. Mikor látta, hogy nem sikerül a terve, így szólt: »Nem hittem volna, hogy ily szellemes emberek társaságában én vagyok az egyedüli, aki Istenben nem hiszek.« Hogyan

tisztelte a háziasszony *Voltaire-nek* ezt a meggyőződését? »Uram! — mondotta az asszony — éppenséggel nem az egyedüli hitetlen a házamban! A kutyám, meg a macskám sem hisz Istenben; de azok legalább nem dicsekszenek a hitlenséggökkel!« . . .

Az *igazságon* alapuló meggyőződést valóban tisztelnünk kell. S ha látjuk, hogy valaki téves meggyőzéssel bír, a *szellem* fegyvereivel, érvekkel, s nem erőszakkal kell őt más, helyes meggyőződésre bírni. De már az bizony teljességgel nem igaz, hogy minden meggyőződést tisztelni kell: *Az a bizonyos „meggyőződés” sokszor nem egyéb, mint szajkó-módra eltanult frázis, nem pedig az ész és az akarat ragaszkodása az igazsághoz! . . .*

5. Mindenfajta *hamisítás veszedelmes*; de legveszedelmesebb a *szellemi* értékek meghamisítása. Pedig ebben oly sokra vitte a modern világnak Istentől elfordult szelleme, hogy IX. Pius pápa kénytelen volt belekiáltani a világba ezt a jelszót: *„Adjátok vissza a szavaknak igaz értelmüket!”* Micsoda visszaélések nem történnek pl. ezekkel a szavakkal: *klerikálizmus, ultramontánizmus, szekularizáció, jezsuita, jezsuita erkölcsstan*, stb.?! . . . Mikor a türelmetlenség nekitámad a kath. embernek, nem meri nyíltan megmondani: »Én gyűlölöm a kath. igazságot, s azt is, aki ezt az igazságot vallja!« — hanem ehelyett *„klerikálizmus”-t, „ultramontánizmus”-t* emleget; mintha csak a kath. meggyőződés papi igát és hazafiatlanságot jelentene, s így egészen jogos lenne neki a fölháborodása! . . . » Az Egyház megrablása«, — ez kellemetlenül hangzik: azért *„szekularizáció”-t* mondanak helyette. S mivel ez a rablási mívelet már többször ismétlődött a történelemben, és az újságok ezerszer, meg ezerszer tárgyalnak róla, sok ember szemében már egészen természetes dolognak látszik ez a rablás. — Mikor meg valamely ellenséges kormány el akarja nyomni az Egyházat, egyszerűen azt mondja: *„El kell választanunk az Egyházat az államtól!”* — s az együgyű katolikusok egészen rendjén valónak találják a dolgot.

A *„jezsuita”, „jezsuitizmus”, „jezsuita erkölcsstan”-frázisokkal* meg éppenséggel remekel a hitlenség türelmetlensége s a kath. igazság ellen protestáló szellem. Rettenetes nagy bűnük van a *jezsuitáknak* a világ szemében: az, hogy átlag a legjavából való papok, s hozzá még alaposan képzett, tudományos emberek, s így a krisztusi szellem kiválóan alkalmas apostolai. Ezt nem tűrheti a világ, s mindenáron, a legképtelenebb, a legrútább eszközökkel gyanúsítani igyekszik a jezsuitákat. S annyira-mennyire el is sült mesterkedésöknek ez a fegyvere: addig-addig hempergették a jezsuita-

nevet a hazugságok és rágalmak éppen 'nem illatos levében, míg végre is szinte undorító illat tapadt hozzá, legalább azok előtt, akik életökben tán még sohasem láttak élő jezsuitát

Egyet nem lehet eltagadni a hitetlenség mesterkedésétől: az *ügyességet*. A szellemi értékek meghamisítói jól tudják, hogy a *dívat* oly bálvány, mely előtt a legtöbb ember térde-fejet hajt; jól tudják, hogy *az emberek restek a gondolkodásra, gyengék a jellem dolgában, s mihelyt a hazugságok ismétlése által teremtett „közvéleménnyel” állanak szemben, szépen meghódolnak.* „A „klerikalizmus” okos emberek találmánya, hogy az ostobák fölüljenek neki!” — mondotta *Lueger*. E kemény, de találó ítélet ráillik a hitetlenség és hitközömbösség minden hatásos mondására.

6. A vallás ellen kihegyezett mondások a felületesség és könnyelműség mondásai; a könnyelműség sohasem jön zavarba, mindig kéznél van neki valami közmondásszerű szava, mellyel a maga helytelen eljárását igazolni akarja. S az a megdöbbentő, hogy éppen a legéletbevágóbb dolgokban, t. i. a vallás és erkölcs dolgaiban, az örök boldogulás kérdésében üzi játékát a felületes könnyelműség. Más téren okosabbak az emberek: a megbomlott órával nem a falu kovácsához, hanem óraműveshez mennek; betegség esetén nem a pékhez, vagy henteshez, hanem orvoshoz fordulnak; a vasútépítést nem szabóra, vagy csizmadiára, hanem tanúit mérnökökre bízzák; pörös ügyekben nem a falu kanászához, hanem ügyvédhez folyamodnak; egyszóval: minden ügyes-bajos dolgaikban megbecsülik a szakértelmet, — csak éppen az örök boldogulás, a vallás életkérdéseiben akar mindenki önmaga szakember lenni s komoly tanulmány és alapos megfontolás nélkül ítéletet mondani.

Isten csak egy van; Krisztus is csak egy van: *ő az egyedüli szakértő a vallás és örök boldogulás nagy dolgában; vele szemben mindenki kontár a vallás kérdéseiben.* S Krisztusnak nem "száz, nem tíz, nem is három, hanem csak *egyetlenegy szakközege* van: az *ő Egyháza*. Eltekintve az isteni oltalomtól és vezetéstől, ezen kívül még van valamije Krisztus Egyháznak, amivel semmiféle tudós nem rendelkezik: *kétezer éves tapasztalata*.

1907-ben *Ruville*, hallei egyetemi tanár, megtérése után a többi között ezeket írta: »Mindinkább meggyőződtem, hogy az igazságra találtam, s ezzel párhuzamosan növekedett^ a szerénységem. De a belsőmben még ott lappangott a valódi protestáns felfogás, hogy szuverén álláspontomról vizsgálat alá vessem a kath. Egyház dolgait s csalatkozhatatlan ítéletet akartam mondani rólok, hogy igazak-e, vagy sem, — bár haj-

landó voltam arra, hogy az igazságnak meghódolok. Lassankint rájöttem aztán, hogy inkább a szent Egyháznak áll jogában énrólam ítéletet mondania, amely ítéletet tisztelettel kell fogadnom, mert az Egyház végtelenül fölülmúl engem a bölcseségben. Sok részletben jutott ez nekem öntudatomra, valahányszor bíráló szerepre vállalkoztam: rájöttem, hogy én bizony a mélyebb felfogás híján voltam s hogy a kifogásolt dolgok mélységes bölcseségen alapultak. Ezek a tapasztalataim végre is az igazi katolikus álláspontra vezettek, arra, hogy igaznak tartottam a tanítást, és pedig azért, mert az a kath. Egyház tanítása, s csak arra törekedtem, hogy helyesen értsem a tant s annak a tartalmát lehetőség szerint kimerítsem . . . A kath. Egyház kétezeréves tapasztalatával szemben az én egynapos tudásom számba sem jöhetett.« (Zurück zur hl. Kirche! 30.)

Szinte nevelés, hogy sok ember holmi csillogó frázisokkal akar végezni a krisztusi Egyház élettudományával...

3. Türelem és türelmetlenség.

1. „Ezt parancsolom nektek, hogy: szeressétek egymást! Ha a világ gyűlöl titeket, tudjátok meg, hogy engem előbb gyűlölt nálatoknál. Ha e világból volnátok, a világ azt, ami övé, szeretné; de mivel nem vagytok e világból, hanem én választottalak titeket e világból, azért gyűlöl titeket e világ. Nem nagyobb a szolga uránál. Ha engem üldöztek, titeket is üldözni fognak.” (Ján. 15, 17—20.) íme a szeretet és gyűlölet, a türelem és türelmetlenség titkának a nyitja: Krisztust halálig gyűlölte a világ (a rossz emberek), s az *Egyházat* is, amely Krisztusnak a képét viseli, mindenkor gyűlölni fogja a világ, mert lelkülete homlokegyenest ellenkezik a világ lelkületével. A zsidó, luth., kálvinista, stb. vallásra alig vet ügyet a világ, — hisz ott nincs Krisztus szelleme! — de annál dühösebben feni a fogát a kath. Egyházra, mely az egyedüli ellenség a világ szemében. Az Egyház öröksége: a világ gyűlölete, mely egyúttal jele az Egyház *isteni* származásának, isteni voltának.

A béke mindig kettőn fordul meg. Bármennyire szereted is a békességet, mégsem lesz sohasem nyugtod, ha gonosz szomszédod nem akarja. Akárhogyan hirdesse és gyakorolja is az Egyház a szeretetet, — a világ gyűlölete mindenkor harcot fog támasztani. Még *Goethe* is észrevette, hogy a vallás és hitetlenség összeütközése a világtörténelem nagy témája. S épezt az Egyház mindig „küzdő Egyház”, s Krisz-

tusnak minden egyes igaz híve mindenkor harcos leszen. Mihelyt valaki komolyan veszi vallását, okvetlenül szembe kerül a világ szellemével.

2. S mert így van a dolog, azért a gondolkodó ember nevetséges vállalkozásnak tartja bizonyos békeapostoloknak a hiú törekvéseit, akik nagyképűsködve hirdetik, hogy: „*Az Egyházat ki kell békíteni a modern kultúrával!*” Kultúra! Hiszen még a *legmodernebb* kultúra és az Egyház között sincs semmi ellentét! Nincs a kultúrának az a tudományos, ipari, művészeti, vagy bármilyen vívmánya, melyet az Egyház elvetne. Még a *trappisták* is *villamossággal* hajtják malmaikat s egyéb gépeiket! . . . Ellentét csakis a *modern kultúr-emberek* és az Egyház között van, és pedig azért, meri a kultúr-emberek nagy része *szembehelyezkedik* Krisztus törvényeivel. S ez az ellentét megvolt már az Úr Jézus korában is, megvan most is, és mindenkor meglesz a világ végezetéig. Ezt az ellentétet csak egy dolog szüntetheti meg: a kultúr-emberek *megtérése*. A békeapostoloknak az a nógatása: »Engedni! engedni! nem kell a dolgot élére állítani!« — nem egyéb, mint fölhívás a Júdás szerepére, a hűtlen árulásra, a krisztusi igazság megtagadására. Ha az Egyház rendre megdagadná a krisztusi dogmákat, igazságokat, hogy a modern embereket ne botránkoztassa, — ez nem béke lenne, hanem *öngyilkosság-okozta* halál. Alapjában ezt kívánják azok a békeapostolok az Egyháztól. S azért nem csoda, hogy a krisztusi Egyház erre nem vállalkozik; mert az Egyház *élni* akar, s most is, mint kezdetben, életföladatának tekinti a világot, a kultúr-világgal együtt, megtéríteni, Krisztus számára meghódoltatni.

3. A meg nem térők és az Egyház között mindenkor harc lesz, amiként harc van a világosság és a sötétség, az igazság és a tévedés meg a hazugság között. Mivel pedig szép, fenséges igazságokkal ellenkezni nagyon csúnya szerep, azért a világ a *hazugság* és *rágalom* csúf mázával előbb befeketíti az Egyházat, hogy a maga ellenkezését és harcát szépítse, igazolja.

És ezt a nemtelen harcmódot az Egyháztól hűtlenül elszakadt *felekezetek* is jól eltanulták a világtól. A gyermek is, aki hűtlenül elhagyja a szülői házat, hogy igazolja önmagát, befeketíti a szülőit. Ugyanezt tették a *reformátorok*, akik lelki-anyjok ellen fölláztak, az Egyházat hűtlenül elhagyták, — hogy hitökhagyását igazolják, *hazugsággal és rágalommal elcsúfították az Egyházat*, mintha csak ezt akarták volna mondani: íme, helyesen tettünk, hogy ily csúf szörnynek hátat fordítottunk! — Az apostolok idejétől kezdve

mindenkor így tettek a pártütők; de mégis a hazugság és rágalom valóságos atyamestere *Luther*, a reformáció zászlóvivője. *Luther*-nek az elve volt, amit az Egyház ellenségei a jezsuitákra akarnak rajok kenni, hogy: „*A cél szentesíti az eszközt.*” — De az már aztán nem rágalom, hanem igaz valóság, hogy *Luther* igenis ezt az elvet követte, amiként saját szavait idézve látjuk: „*Was wäre es, ob einer schon um Besseres und der christlichen Kirche willen eine gute, starke Lüge täte?*” „*Notlügen, Nutzlügen, Hilfslügen zutun, sei nicht wider Gott.*” (L. *Luther* u. *Luthertum*, I. k. 2. r. 787.) »Mi nagy dolog lenne az, ha valaki a jó ügy és a ker. egyház érdekében jónagyot hazudnék?« »Szükségből, haszonért, segítség okáért hazudni — nem Isten ellen való dolog.«

Luther vak gyűlölettel szembehelyezkedett az Egyházzal, megtámadta a pápaságot és az egész hierarchiát, nekiment az Egyház tanításának s minden intézményének, és, hogy e protestálásért igazolja magát: *mindent elferdített*. Őszerinte: a pápa épúgy ellensége a kereszténységnek, akár csak a török, sőt még a töröknél is rosszabb, — Krisztus fő-fő ellensége, a szent Egyház zavarója, Krisztus keresztségének ellensége, oroslán, sárkány, a bűn férfija, a romlottság gyermeke, hamis-próféta, eretnek, a világ legnagyobb csalója, az összes tolvajok fő védője, Isten és az emberek csúfolója, Isten büntetése, az asztal és a has szolgája, a hazugság atyja, öldöklő püspök, ki az ördög nevében jó, ördöghöz hasonló, az ördög apostola és angyala, kit bálványozása miatt Isten és az összes teremtmények értelme, de még a saját lelkiismerete is és az összes ördögök kárhözatra ítélnék.« (*Weiss*: *Lutherpsychologie*, 171., ahol még egész litánia olvasható a csúfolásokból, melyek azonban túlságosan sértik a jóízlést.) *Luther* szerint: »A pápa semmivel sem becsüli többre Krisztust, mint a török; a pápa elsötétítette s kizárta az Egyházból a napot, úgy, hogy az Egyház nem egyéb, mint nagy, durva, ostoba szamarak gyülekezete, kik az írásról semmitsem tudnak.« (U. o. 171. l .) Azt tartja a vakmerően rágalmozó *Luther*, hogy: »Azok szerint, akik Rómában lak-

* A híres *Roh* jezsuita-atyja 1852-ben nyíltan kihirdette Frankfurtban a szószékről: „1. Ha valaki a heidebergi, vagy bonni egyetemnek jogi-kara előtt fölmutat olyan, jezsuita által írt könyvet, melyben az egyik, vagy a másik jogi-kar ítélete szerint szó-, vagy értelem szerint benne van ez a mondat: „A cél szentesíti az eszközöket”, — annak a nevezett jogi-karok utalványára 1000 rajnai forintot fizetek. 2. Aki azonban anélkül, hogy ilyen bizonyítékokat tudna fölmutatni, szóval, vagy írásban mégis rajok fogja a jezsuitákra ezt a gyalázatos tant, — az becstelen ember.” Legutóbb is az áruló *Hoensbroech* vitatta, hogy bizonyítékai vannak erről; de ugyan siker nélkül vitatta, mert nem tudta bizonyítani.

nak, sohasem lesz utolsó-ítélet. Mi — úgymond — igenis azt valljuk az Isten fiáról, hogy eljő ítéletre sa gonoszokat az örök tűzre kárhoztatja: a pápa azonban, és bíborosai, ha ezt olvassák, vagy hallják, mint valami lehetetlen dolgon nevetnek rajta»; »a pápa és bíborosai még azt sem hiszik, hogy Isten van.«, (*Denifle: Luther und Luthertum, I. 2. 785. 1.*) *Luther* szerint: »Az Egyház latorkodó, ördögi, az ördög bűnháza!« (Lutherps. 106.) (A többi gyalázkodás leírását tiltja a jóízlés.)

A hazugság és rágalom hatásának növelésére a költészetet (*gúnyversek*) és az ábrázoló művészetet (*karikatúra*) is fölhasználta *Luther*. E fajta dolgairól azt mondja egy szakember, hogy: »Rettentő tréfák voltak azok, borzasztóak voltak különösen azért, mert senkisémet értett tréfát.« »Hogy mekkora volt a szatíra merészsége, mennyire vissza nem retent semmitől, még a legszentebbtől sem, s hogy mennyire célja szolgálatába állított mindent: hitvallásokat, imádságokat, dogmákat, misét, a római Egyház összes intézményeit, — azt érthetően szemlélhetjük e torzképekben.« (*ŕuchs: Die Karikatur, I. 3. 77. — L. Lutherps. 167.*)

Luther azzal dicsekszik, hogy kiragadta a házasságot a megvetésből, melyben az a pápaság alatt volt (de ugyanakkor megfosztja a házasságot szentségi jellegétől, s közönséges világi ügyletté teszi); azt mondja, hogy a nőnek visszaadta a méltóságát (de egyben lealacsonyítja oly ocsmány szavakkal, amelyeket orcapirulás nélkül még olvasni sem lehet). (Lutherps. 118.) stb. stb.

Ez *Luther*-nek az igazi, hamisítatlan szelleme és jelleme, melyet holta napjáig híven megőrzött. (L. »Wider das Papsttum in Rom, von Teufel gestiftet« című munkáját!) Szellemi végrendelete ez: „*Deus vos impleat odio papae! — Isten töltsön el titeket gyűlölettel a pápa iránt!*” *Luther* harcának célja volt az Egyházat mint gyűlölt ellenséget előbb erkölcsileg, s aztán fizikailag kivégezni a világból. Ez az »istenes férfiú« meghamisította, elferdítette a kath. Egyház egész hitrendszerét. *És a reformáció örökösei minden vizsgálat nélkül hittek neki; s a ferdítések, hazugságok és rágalmak a prot. teológiából átmentek az egész prot. irodalomba és tudományba, s ami a legszomorúbb, átmentek az ifjúság nevelésébe is, úgy, hogy a prot. ifjúság a ferdítések, hazugságok és rágalmak erdejében nő föl.* Sok protestánsnak a szemében még manap is csak buta bálványozók a katolikusok, akiket csak sajnálni lehet. Igazán sírni szeretne az ember, mikor olvassa, amit pl. *Weresmarti* (Pázmány által megtérített prot. lelkész) őszintén leír, hogy mikor elsőízben látott pápistákat

kíváncsian kereste rajtok a lólábat, s nagyon meglepődött, mikor látta, hogy a pápistáknak is rendes lábuk van A kath. tudomány 300 év óta küzd e ferdítések és hazugságok ellen, — de minden cáfolat hiábavaló: az „*elfogulatlan*” prot. tudomány csak rendületlenül megmarad az ő halhatatlan hazugsága mellett, mert hisz másképp megszűnnék a protestálás létjoga. A harcias *Szemirámisz* királyné kitömött elefántokat is állított a csatasorba. Ennek kettős előnye volt: 1. a kitömött elefántok nem estek el az ellenség nyilaitól, s hozzá még 2. megtévesztették az ellenséget. A prot. tudomány is csak egyre tovább harcol a kath. Egyház ellen százszor meg ezerszer alaposan agyoncáfolt ferdítéseivel és rágalmaival, s még abban is hü marad szellemi apjához, hogy elsősorban „*Róma*”-t támadja és gyalázza.

Egy XX. századbeli egyetemi tanár, aki hozzá még protestáns ember, ugyebár, eléggé modern kultúrember? S *Ruville*, a hallei híres konvertita nem a XVI. században, hanem az üdvösség 1907-dik évében ezt írja a *protestáns nevelésről és oktatásról*: »Csak olvastam, olvastam (az első kath. könyvet életében!) s nem tudtam hová lenni az ámulattól. Elsőízben nyertem helyes képet a kath. Egyházzól; igaz, hogy ez a kép még nem volt tökéletes, mert nem minden tant érintett e könyv, de igazi vonásokat kaptam belőle az Egyház képeről. 5 már ebből is fölismertem, hogy gyermekkorom óta félrevezettek a kath. Egyház dolgaiban. Minden máskép volt, sokszor éppen az ellenkezője volt igaz annak, amit én gondoltam. Minden olyan bölcs, mélyen átgondolt és következetes volt, mint ahogy ezt a valódi protestáns tanokban sohasem találtam. Rájöttem, hogy a tanítók, pásztorok és teológusok, akiknek tudásomat köszönhettem, semmitsem értettek a katholicizusból, s mégis volt bátorságuk a legelőbb módon nyilatkozni róla s fölötte sokszor gúnyolódni. Ez az eljárás föllázította tudományos érzékemet Hazugság és rágalom volt mindaz, amit a katholicizusról mondtak, tán jóhiszemű hazugság, de a forrása rosszhiszemű volt, s hozzá még nagy hiba is volt ez az eljárás, mert a tanítóknak kötelességek lett volna végére járniok az igazságnak a hiteles forrásokban.« (*Ruville*: »Zurück zur hl. Kirche!« 24.)

A prot. *Linde* szerint: »Azok után az elijesztő leírások után, melyeket a kath. Egyház tanairól és intézményeiről a protestánsok elé ifjúkoruktól fogva tálalnak, érthető, ha egészen fölöslegesnek tartanak minden közelebbi vizsgálatot 100,000 protestáns közül alig találkozik csak egy is, aki valóban rászánná magát arra a fáradságra, hogy közelebről megismerje a kath. hit tanbeli épületét. S kérdéses, ha vájjon

100 prot. író közül, kik a kath. Egyház ellen írnak, akad-e csak egy is, aki kath. kátét valaha végigolvasott volna.« (L. Wetzel: Phrasen. 19. 1 .) Kath. szerzők könyvei tiltott könyvek a protestánsokra nézve, s legfőljebb lenéző megvetésre számíthatnak: *Menzel Farkas* szerint: „*A történelem meghamisítása háromszáz év óta rengeteg károkat okozott nekünk és sok szégyent hozott a fejünkre; s még most sem sejtethjük, ha vájjon vége lesz-e már, és mikor, ennek a rendszeres hazudozásnak!*” S így van ez minden olyan tudományágban, amelynek csak valamelyes vonatkozása is van a *hitre*. A prot. hit-tudomány büszkesége: *Harnack* nem merne a zsidók, vagy a mohamedánok *sokistenségéről* írni, mert féltene a tudós hírnevét; de a kath. Egyházzal szemben nem ismer ilyen félelmet és aggodalmat: egész bátran beszél „*római politheizmus*”-ról. (Wesen des Christentums, 167. 1 .) A protestantizmus valóban az, amit a neve mond: *türelmetlen tagadása a kaiholizmasnak*. S még türelemről mer beszélni! . . .

4. Mivé lesz az „*egyedül üdvözítő Egyház*”-ról szóló kath. tan a protestánsok szemében? Oly szörnyű, melyet csak megvetni lehet! Avagy nem rettenetes-e, hogy mindenki, aki nem katolikus: zsidó, pogány, protestáns — *egyszálig* pokolra kerül?! . . . De vájjon ez-e a kath. tan *igaz* értelme?.. A XVII-dik században akadtak vakbuzgó francia teológusok, akik ezt a tételt állították föl: »Extra Ecclesiam nulla conceditur gratia, — Az Egyházon kívül nincs isteni kegyelem.« És ez csakugyan annyit jelentene, hogy az Egyházon kívül senkisé is üdvözüln. De mi történt erre? A »türelmetlen« Egyház pápája: *VIII. Sándor* nem küldött ám elismerő oklevelet a vakbuzgó teológusoknak, hanem ahelyett megcenzúrázta ezt a tételt, s mint a kath. tannal *ellenkezőt* egyszerűen elvetette. Minden idevágó kézikönyv megmagyarázza az egyedül üdvözítő Egyházzal szóló kath. tan igaz és teljesen logikus értelmét; de mindez hiábavaló: azért csak tovább is hangzik a rágalmazó vád a »türelmetlen« Egyházzal. A türelmetlenség hírében álló *IX. Piusz* 1863. aug. 10-dikéről keltezett (*Quanto conficiamur*) körlevelében világosan mondja: »Ismeretes, hogy akik sz. hitünket saját hibájokon kívül nem ismerik, s emellett készséggel híven követik a természetes-törvény szabályait, amely törvényt Isten minden szívbe beírt, s eszerint erkölcsös és tisztességes életet élnek, az isteni kegyelem segítségével ők is elérhetik az örök boldogságot.« Ámde a kath. Egyház azért mégis tovább, most is csak »türelmetlen«, annak *kell* lennie, mert különben nem akadna ürügy a megtámadására, s utoljára is — nyugtalanná lehetne a prot. lelkiismeret . . .

5. 1906-ban az „*evang. Bund*” gyűlésén az egyik szónok azt mondta, hogy addig nem lehet béke a protestánsok és a katolikusok között, míg csak el nem ismerik a katolikusok, hogy a prot. vallás *teljesen egyenrangú* a katolikkal. Ez éppen olyanforma követelés, mint, ha valaki komolyan azt követelné embertársától: »Ismerd el, hogy $2 \times 2 = 5$ « , vagy: »Ismerd el, hogy a fekete fehér, hogy a tévedés igazság.« Minden tanút tagja a krisztusi Egyháznak tudja, hogy a tel-
 ÍS vallási igazság birtokában van. »De azt is tudja a hívő «.atholikus, hogy a protestánsok tévedésben vannak, (mikor az Egyháztól való elpártolásukból eredő kényszer folytán a kath. hitigazságot támadják). A hívő katolikus úgy néz a protestánsokra, mint *a játékban a szabad szemű gyermekek a bekötött szemmel tapogatózó társukra*, aki merész biztossággal utoljára is rossz helyen keresgél. De a katolikus ember nem mosolyogva, s mégkevésbé gúnyolódva nézi a tévelygőket, hanem megszorodott szívvel, azért, mert nincs módjában a helyes útra vezetnie őket.« »A protestánsoknak lelkébe beleette magát a nagyon is érthető tudat, hogy ők külön és külömb felekezetet alkotnak, ellenben az Egyház eszméje kizárja a felekezetieskedést. Az Egyház nem engedheti meg, hogy mellette más »Egyházak« vannak, mint ahogy nem engedheti meg azt, hogy Krisztuson kívül más »Krisztusok« vannak. Az Egyház semmiképen sem tarthatja magával egyenértékűeknek a felekezeteket, mert ezzel megtagadná önmagát. Az elpártoltak az ő szemében tékozló-fiúk . . . , akiknek számára csak két lehetőséget ismer: vagy messze idegenben tévelyegni, vagy az atyai házba visszatérni. Sértőnek találhatják ezt a felfogást, de nem lehet rajta változtatni. Az Egyház vezetői nem tagadhatják meg az isteni Mestert, ha mindjárt növekszik is ezért az ellenfelek gyűlölete. Előfordul, hogy prot. lelkészek előzékenységgel kollégának szólítják a kath. papot; de a kath. pap viszont nem élhet e szóval, bár távolról sem akar sérteni. Kevélységre magyarázzák az ilyesmit és zokon veszik; ámde a fölszentelt pap egészen más valami, mint a prot. pásztor: ő szellemi módon Jézus Krisztustól és az apostoloktól származik, a prot. lelkészt meg emberek teszik lelkésszé s azért nincs is papi hatalma.« (L. *Ruville*: »Zurück zur hl. Kirche!« 137. 142—.) Szóval: a protestánsok hiába várnak *dogmatikai* türelmet a kath. Egyháztól. Amint a matematikus el nem fogadhatja tudományának alapjául azt az egyszeregyet, hogy kétszerkettő = öt: úgy a kath. Egyház sem ismerheti el az élet igéjének, krisztusi igazságnak mindazt, ami eltér a krisztusi igazságtól s vele ellentétben van.

Az Egyház hívei régesrég *külömbséget* tudnak tenni a *tévedés* és a *tévelygő* között. Már sz. Ágoston mondotta: „*Szeressétek az embereket, irtsátok a tévedéseket!*” A katolikusok elismerik a másvallásút embernek, *felebarát jóknak*, akit Krisztus tanítása szerint nemcsak *tűrniök*, de sőt *szeretniök* kell; elismerik, hogy az ország másvallású lakosai velök *teljesen egyenrangú polgárok*; de, amit a luth. szövetség szónoka kívánt, az merő lehetetlenség. A katolikusoknak nincs módokban tizenöt századot kitörülni a világtörténelemből s azt mondani: Luther Krisztustól kapta a vallását, s a luth. felekezetet nem Luther, hanem Krisztus alapította. Amint nem mondhatom azt: »Én nem vagyok én«, — úgy a kath. Egyház sem mondhatja: »Én nem vagyok Krisztus Egyháza.« Ha valaki eíveszíti »én«-jének a tudatát, ezt az orvosi tudomány az örület biztos jelének nézi. Aki az Egyháztól azt kívánja, hogy ne tartsa magát Krisztus Egyházának, és pedig kizárólagos Egyházának, — az örületet dologt kíván tőle.

A kath. Egyház a szeretet napján, *nagy-pénteken* nemcsak a saját híveiért, de a tőle elpártolt felekezetekért is, a pogányok és »hütlén« zsidókért, egyszóval *az egész emberiségért imádkozik*; a kath. Egyház az egész földkerekségén, mindenütt hirdeti Krisztus igazságát mindazoknak, akik azt meghallgatni készek, s mint örökéletű Egyház *nyugodtan várja*, míg a népek észretérnek, s valósággá lesz az Úr szava: „*És leszen egy akol és egy pásztor.*”

5. Akadtak olyanok is, akik kereken tagadták, hogy kath. ember egyáltalán türelmes *lehessen*, az ő hitelve miatt, »íme, — mondották — a kath. teológia szerint a kath. fejedelem *tiszta kath.* országban nem tartozik máshitűek számára nyilvános szabad vallásgyakorlatot engedélyezni!« . . . Mikor a kath. teológusok ezt tanítják, a felekezeteknek arra a szokására gondolnak, hogy t. i. hivatlanul betolakodnak kath. országokba s a katolikusokat a »tiszta evangélium«-mal akarják boldogítani, másszóval: *veszélyeztetik a hit egységét, mely az ország legnagyobb kincse*. Ez tehát *önvédelem*, nem pedig türelmetlenség. Olyforma eljárás ez, mint ahogy a magyar nemzet sem engedi, hogy valaki büntetlenül izgathasson a *nemzet egysége* ellen. Külömben is ez az egész okoskodás tisztára akadémikus jellegű; mert tényleg az összes kath. országokban teljes vallásszabadság van a máshitűek, de nem mindig van a katolikusok számára. (L. Franciaországot!) A felvilágosodott *Németország-ban* ellenben még most sincs teljes vallásszabadság; *Mecklenburg-ban* nem szabad a katolikusoknak oly templomot építeniök, amelynek templom-formája van; *Szászország-ban* az egyik

kastély urának még nemrég is baja volt a rendőrséggel, mert házi-kápolnájában a sz.-misén a házi-népen kívül még mások is résztvettek. Az »Evangélikus Szövetség« nemrég egyesületet alkotott »az evangéliumnak terjesztésére *kath.* országokban.« Mily sértő fölényes eljárás! Alit szólnának hozzá a protestánsok, ha a katolikusok is alapítanának ilyen egyesületet?! . . . Nálunk, *Magyarországon*, bizony örülnének a katolikusok, ha az *önkormányzat (autonómia)* oly mértékű joggal bírnának, aminővel a protestánsok már régóta rendelkeznek. Az már aztán a katolikusok házi-ügye lenne, hogy miképpen kell az önkormányzatot összhangba hozni az Egyház alkotmányával.

Mikor a katolikus fejedelmek szabad vallásgyakorlatot engedélyeztek a máshitűeknek, ezáltal éppenséggel nem juttattak összeütközésbe a *kath.* hitelvvel. Az. eszményi, s éppen azért kívánatos állapot az lenne ugyan, hogy a *kath.* országok *hitegysége*, mint drága kincs, megóvassék. Ámde manapság, a gyors és könnyű közlekedés és költözködés korában, ez szinte lehetetlen. Éppen azért mondta *XIII. Leo* 1885. nov. 1-jéről keltezett körlevelében: »Ha az Egyház ítélete szerint a jog álláspontjáról *nem* is mondható, hogy az isteni-tisztelet különféle fajai *egyértékűek* volnának, — semmiképpen sem ítéli el az Egyház az államok kormányait, *amelyek nagy jó elérése* (pl. a lakosság békéje), vagy *nagy baj elhárítása* (politikai zavarok) *okából tűrik*, hogy az isteni-tisztelet egyes fajai hajlékra leljenek államaikban.«

6. Egyébiránt más és más a *kath.* és a *prot.* embernek a *lelkülete*, pszichológiája. Remekül festi le ezt az ellentétet *Ruville*, a híres hallei konvertita: »A protestánsoknak az istenitisztelet dolgában a legnagyobbfokú szabadságuk van *negatív* értelemben: nem kell templomba járniok; nem kell az Úrvacsorában résztvenniök; nem kell imádságokat elvégezniök; nekik egyáltalán nincsenek egyházi kötelességeik, ha maguk nem kötelezik magukat ilyenekre, vagy az állam nem szól közbe. Csupán a keresztségét követelik meg, s ez az egyedüli látható dolog a láthatóság elmosódott határvonalán. De lényegesen meg van szorítva a protestánsok szabadsága *pozitív* irányban: *a protestánsnak nem szabad naponkint, vagy amikor kedve tartja, templomba mennie, az istenitisztelet idején kívül úgyis zárva van a temploma; nem szerezhet magának naponkinti istenitiszteletet; alig járulhat tetszése szerint az Úrvacsorához, ezt csak bizonyos, szűken megszabott napokon teheti; nincs módjában Krisztus igazi testét magához vennie; csak nagy nehézségekkel végezhet magán-gyónást, s akkor sem részesül a krisztusi föloldozásban; őszerte nem járja, hogy*

valaki a templomban más ájtatosságot végezzen, mint a község, hogy pl. valamely kép, vagy az oltár elé térdeljen, bármennyire ösztönzi is erre a vallásos érzület; neki nem szabad ereklyét tisztelnie, még akkor sem, ha valódi az ereklye; neki nem szabad szent embereket, még az apostolokat, vagy Szűz Máriát sem, arra kérnie, hogy érette könyörögjenek; neki nem szabad fogadalmat tennie s a fogadalmak alapján társulatot alapítania, ha még oly szent és nemes is a célja; neki nem szabad búcsúra járnia, processzión résztvennie, ha még oly nagy lelki eredményt várhatna is belőle. A protestánsnak egyáltalán semmi olyast nem szabad tennie, aminek katolikus íze van. Vájjon nem érthető-e, hogy a valóban hívő, az isteni dolgokért lelkesedő keresztény, aki isteni Üdvözítőjéhez lehetőleg közeledni és Urának szíve szerint szolgálni akar, úgy érzi magát, mintha kényszerzubbonyban volna, s megutálja az állandó gyámkördást? . . . Mi haszna neki a szabadságából lefelé, a közömbösség és semmittevés szabadságából? Hiszen ez rá nézve szóba sem jöhet! Ő cselekedni, szolgálni, bűnbánatot tartani, imádni, áldozatot bemutatni akar lelkének kívánsága szerint, — de ezt a prot. egyházban nem teheti meg. Gúny, csúfság, megrendszabályozás érné, ha szíve vonzalmának engedni akarna.«
Mi az oka ennek a szűkkeblűségnek? A beteg ember gyenge ember: az emésztő láz megtámadja idegzetét, s a beteg idegzet folyománya az ingerlékenység és türelmetlenség. Amit máskor föl sem venne, az a betegségében roppantul bántja. A protestáns nem normálisan vallásos lény, s mégis azt hiszi, hogy az ő fogyatékos vallásossága a vallásos élet mértéke: miként a beteg is azt hiszi, hogy egészen természetesen és rendez állapot az ingerlékenysége. A protestáns mindenben túlzást lát, ami az ő fogyatékos vallásosságán túlmegy. Innen fakad a türelmetlensége.

»A kath. Egyházban éppen ellenkezőleg van a dolog: itt határozott szabályok vannak a templomba-járás, a szentségekhez járulás, az imádságok dolgában. A kath. embernek követnie kell az utasításokat, ha nem akar bünt elkövetni. Az istenisztelet dolgában is megszabott formák vannak itt. Negatív értelemben itt is határok vannak; de ezzel szemben pozitív irányban korlátlan szabadsága van a kath. embernek, hacsak geográfiai akadályok nincsenek. Senkinek sem jut eszébe, hogy ájtatosságát a templomban kifogásolják, vagy tiltsák, hacsak másokat nem zavar. A templom mindig nyitva van (sajnos, nem mindenütt). Naponkint résztvehet a sz.-misében. Mennél gyakrabban áldozik, annál jobb. Még a naponkinti áldozását sem veszik túlzásnak, sőt sürgetik és javallják. Bármikor hozzáférhet a gyónószékhez, ahol érvényes föloldo-

zásban részesül. S mennyi egyéb vallásos ténykedést tesz neki lehetővé az Egyház! . . .

Mindenfajta imádság rendelkezésére áll, olyan is, amely különös áldással (búcsúval) jár. A katolikusnak szabad ereklyéket tisztelnie s így vallásos érzését erősítenie; neki szabad segítségül hívnia a szenteket s az Isten Anyját. Vallásos érzületének kifejezést adhat processziókban, búcsújárásban, zarándoklásban. Az Egyház örömmel jóváhagyja az ajtatosságy gyakorlatait, csak megegyezzenek a tanításával és jámborságra ösztönözzenek. Ebben a legnagyobb előzékenység járja. Az Egyház kívánsága, hogy a vallásos élet bimbózzék, zöldeljen, virágozzék, ha mindjárt különös formájúak is a vallásos élet eme hajtásai. Itt nem kiáltanak mindjárt a nyeső kés után. Mily nagyszerűen fejlődött ki a szerzetesség! stb.« (»Zurück zur hl. Kirche!« 114—.)

Mikor annyira elütő a kath. és prot. ember lelkülete, nagyon is érthető, hogy a protestáns ember nem érti a kath. ember vallásos életét s nem tud helyes ítéletet mondani a krisztusi Egyházzól. — Mikor az idézett *Ruville* katolikus lett, »sokan örömezték látták volna, ha liberális (hitetlen) protestánsná, szabadgondolkodóvá, istentagadóvá, vagy akár-mivé lett volna.« »Fölismertem, — mondja *Ruville*, — hogy az úgynevezett *türelem mindenre kiterjedt, csak az igazságra nem: ezzel szemben megállj-t kiálta* (U. o. 34.)

4. Lelkünk hazája.

1. Mivel az Egyháztól elszakadt *felekezetek* nem Istentől alkotott életképes szervezetek, hanem csupán emberek csinálta *művirágok*, az Egyháznak műutánzatai, amelyeknek kevés az értékök és tekintélyök: a protestánsok nem szeretnek Egyházzól beszélni, hanem inkább a *kereszténységről Ír-nak* és szónokolnak, mert úgy vélekednek, hogy önekik is jut valami a krisztusi Egyház tekintélyéből, ha legalább gondolatban egységet csinálnak a katolicizmusból és protestantizmusból. S a kath. írók és tudósok, túlzott udvariasságból, elfogadják ezt a szólásmódot; de ezzel, sajnos, elhomályosítják a valót, az igazságot. Mert *a Krisztus-alkotta kereszténység: a kath. Egyház*; ezen kívül semmiféle más kereszténységet nem alkotott az Úr Jézus. Vessünk még egy-két pillantást Krisztusnak erre a remek alkotására!

2. Anglia legnagyobb történetírója: *Macaulay* bámulattal áll meg a krisztusi Egyház előtt, s a többi között ilyen nyilatkozatokat tesz róla: »Nincs a földkerekségen más olyan

intézmény, és nem is volt soha, amely annyira megérdemelné a kutatást, mint a róm. kath. Egyház. Ennek az Egyháznak a története összeköti a civilizáció két nagy korszakát: az ó- és új-kort. Nincs kivülről intézmény Európában, mely abba a korba vezetne vissza bennünket, mikor az áldozatok füstje szállt az ég felé a *Pantheon-ból*, és zsiráfok, meg tigrisek ugrándoztak az *Ámfiteátrum-ban*. Még a legbüszkébb királyi házak is csak tegnapiak a római pápák hosszú-hosszú sorozatához képest. És ez a pápaság nem omló romként áll előttünk, hanem étellel és erővel teljesen, — holott az összes birodalmak, amelyek vele egykorúak voltak, régesrég porba omlottak. A kath. Egyház még mindig a föld végső határait is küldi hithirdetőit, akik époly buzgók, mint azok voltak, akik hajdan *Agoston* kíséretében *Kent-grófság* partjain kikötöttek, s az ellenséges királyokkal szemben ugyanazzal a hatalommal lép föl, amellyel *Leo* szembeszállott *Attillá-val*. Híveinek száma ma nagyobb, mint bármely más korszakban volt: az új-világban tett hódításai bőven kárpótolták az ó-világban szenvedett veszteségeikért; és semmi legcsekélyebb jelét sem látjuk annak, hogy hosszú uralmának vége közelednék. Ő látta az összes kormányok és vallási társaságok kezdetét, amelyek jelenleg léteznek, s nem mérnök állítani, hogy nem az neki a végzete, hogy a végökét is meglássa. A múlt században annyira megalázták a pápaságot, hogy még az emberi dolgok éleseszü vizsgálói is azt hitték, hogy ütött neki az utolsó órája; de csak nem jött el a vég: az anarchia napjai elmúltak, a chaosból a dolgok új rendje lépett elő, új uralkodó-házak, új törvények, új jogcímek keletkeztek, — s mindezek közepette a régi vallás újraszületését ünnepelte. Az araboknak van egy mondájuk, mely szerint a *Gizeh* mellett álló nagy piramist még a vízözön előtt uralkodó királyok építették, s hogy az összes emberi művek között ez volt az egyedüli, mely a vizek árjának ellenállott. Ez a pápaság sorsa! Úgy látszott, hogy eltemette már a nagy ár; de mikor az árvizek lefolytak, egy elmúlt világ romjai közül megint csak napfényre került egymagában. Odavolt a hollandiai köztársaság, oda a német birodalom, oda Velence nagy tanácsa, oda a régi svájci szövetség, oda a Bourbonok családja, Franciaország parlamentjei s nemessége — mind odavoltak: de a változatlan római Egyház mindig csak ott állt a helyén.«

Paulsen, aki keresztlevele szerint lutheránus volna, a valóságban azonban pántheista, mintegy sejti, hogy az Egyház az emberiség világító-tornya. 1901-ben »*Philosophia militans*« c. röpiratában (65. old.) így írt: »A pápaság oly mértékben közeledik céljához, a szellemi világ uralmához, hogy

ilyesmit még csak egy emberöltő előtt is hihetetlennek tartottak volna. A csalatkozhatatlan pápa ezidőszert nemcsak az Egyházat kormányozza papjaival és szerzeteseivel, és pedig minden belső ellenállás nélkül, — hanem a világiakra és a világiak műveltjeire is akkora befolyást gyakorol, mint soha azelőtt. A kultúrharc napjai óta elsősorban Németországban kath. egyházi tudomány, kath. sajtó és irodalom támadt, amelyet egységesen irányítanak, erővelteljesen művelnek és sokan olvasnak, s amelynek így hatalmas súlya van a nyilvános életben. E rengeteg hatalom uralmának eszközei közé tartozik a neothomisztikus bölcelet . . . S mi áll ezzel szemben? Egységes, a lelkeken uralkodó prot. bölcelet, — az nem létezik. *Hegel* bölcelete az utolsó volt> amely ilyen szerepet töltött be. Azóta anarchia uralkodik.« (A pántheista siratja a pantheizmus bukását.)

Az Egyház *külső megjelenésében* is annyira imponál a gondolkodó embernek, hogy alig akad kívülálló nagyészű ember, aki alkalomadtán bókot ne mondana az Egyháznak. Valóban okunk van rá büszkéknek lennünk, hogy ennek a sokat csodált és irigyelt Egyháznak a tagjai vagyunk! . . .

3. A kívülállók azonban nem ismerik az Egyházat egész valójában; ők csak a külső megjelenését, arculatát látják: belülről, az Egyház életét, *szellemét* csak az ismeri, aki gyermeke az Egyháznak és az ő életének részese. Az Egyház lelkületét, szellemét csakis az érti, aki maga is el van telve szellemmel, s nem rabja az anyagnak

Az Egyház Isten országa a földön. A földön van, a természetben épül, de azért nem a természet műve. A természet is Isten bölcseségének és hatalmának a munkája, a teremtő Atya-Isten alkotása. Ez az alap és földszint, melyre a Fiú-Isten a maga országát, az Egyházat emeletképp építette. Az Úr Jézus nem rontotta le Atyja országát, a természetet, sőt inkább helyreállítja azt, amit az ember gonoszsága a természet országában elrontott. S az Egyház, amelyet Krisztus Lelke éltet, alkotójának a szelleméhez híven szintén *megbecsüli, a természetet*, s főleg az ember büszkeségét, az *ész*t ugyancsak nagyra tartja. Ami igazat, szépet, nagyot az Egyház előtt, vagy az Egyházon kívül élt lángelmék' kigondoltak, azt is mind Isten adománya- s az emberiség vívmányaképp elfogadja és az emberiség közkinccsképp őrzi. Egyszóval: az Egyházban megvan minden természetes vallás-erkölcsi igazság, melyre az emberi ész valaha rájött. Mikor kislelkűek az Egyházon belül (*tradicionálisták*), s irányzatos emberek az Egyházon kívül a legszebb természetes adomány: az *ész* ellen támadtak, s kétségbevonták, hogy az ész *biztosan* előrenyomul-

hat föl az érzékfölöttiekhez s a mindenség láthatatlan Alkotójához: az Egyház, melyet az igazság Lelke éltet, védelmére sietett az észnek, s a *vatikáni* zsinaton dogmaként kimondotta, hogy az elfogulatlan emberi ész a természetes okok létráján biztosan előnyomulhat az „*altissima causa*”-ig, a *végső űn-ig, az Istenig, és azt az embert, ki az emberi észnek ezt a méltóságát és becsületét nem vallja, nem is számítja hívei közé.* Mikor a XVI. század vallási forradalmárai azt tanították, hogy az ösbűn *teljesen* megrontotta az emberi természetet, az Egyház akkor is védelmezte a természet igazát, s a valót, az igazságot tanította, hogy t. i. az ösbűn *csak meggyengítette* az emberi természetet, de le nem rontotta. Az ember kiváltságát és díszét: az *akarat szabadságát* hol felekezetekkel, hol irányzatos tudományos rendszerekkel szemben százados harcokban mindenkor védelmezte az Egyház. Felekezetek és tudományos iskolák a divattal változtatták tanításait: az Egyház azonban sohasem alkudozott a korszellemmel, sohasem engedett a tévedéseknek és szenvedélyeknek, hanem körömszakadtáig védelmezte a természet törvényeit, melyek a X.-parancsolatban foglalvák, s *mindenkit elítélt, aki szentségtörő kézzel rongálni merészelt az Atya-Isten művét, a természetet.*

4. De épúgy védi-óvjá a Fiú-Isten művét: a krisztusi igazság és kegyelem országát is az Egyház. Ennek az országnak Krisztus a napja, s minden igazság és kegyelem egy-egy fénysugár Krisztustól, amely világít és éltet. Az apostolok idejétől kezdve napjainkig, úgy egyesek, mint felekezetek, temérdek alkalommal el akarták már homályosítani Krisztust a tévedések foltjaival; de az Egyház mindig híven őrt állt, visszaverte az Alapítója ellen intézett támadásokat, megvédelmezte Krisztus személyét, megvédte az ő hit- és erkölcstanát. Az Egyház az igazság főbajvívója a földön! S ha ma szakad ránk az ítélet napja, az Egyház főpásztora, a pápa bátran odaállhat az örök Bíró elé, s bátorságosan mondhatja Urának, Krisztusnak: »Nincs olyan igazságom, amelyért 20 század lefolyása alatt vér nem folyt volna, — de amit rám bízál, mindent megőriztem, semmitsem adtam föl, ha mindjárt legjobb gyermekeim életét kellett is érette fölládoznom! Főleg a te szentséges személyedet tekintve sohasem szennyezte be pajzsomat a tévedésnek semmi legcsekélyebb foltja sem!« . . . Az Egyház az *igazság* angyalaképp állhat az emberiség színe elé, s bátran kiálthatja az egész világba: »Aki igazságot és életet szomjúhoz, jöjjön hozzám! Nálam van az újjászületés az örök élet reményével; nálam van minden természetes és természetfölötti igazság; nálam megtalálhatjá-

tok a krisztusi kegyelemnek mind a hét kútját! Aki örökké akar élni, legyen Krisztus országának a polgára!«

5. Az Egyház vérben és vérből született, a legdrágább vérből, melyet a föld valaha látott: az *Istenember* véreből, — s osztályrésze harc és küzdelem a földön. S az Egyházhoz hű, de félős lelkek nem egyszer megrettentek már, az Egyház ellenségei meg ujjongtak, mikor az Egyház ellen dúló harcot látták: »No, ezt már aligha bírja ki az Egyház!« De az Egyház állta a harcot, keményen kiállta.

A természetben is, hol földalatti, hol meg földfölötti erők néhanapján akkora kavarodást és fölfordulást csinálnak, hogy a tudatlanok és kislelkűek már-már a világ végére gondolnak. Órák, vagy napok múltával azonban megszűnik a földrengés és vihar, s a természet lecsillapodik, a nap kisüt, a csillagok fenséges nyugalommal ragyognak az égen, s kitűnik, hogy a Teremtő nagyon jó alapot vetett földünknek: kisebb-nagyobb vidékek fölforgatása, néhány ezer ember halála még korántsem jelenti a világ végét. S szakasztott ilyen a Fiú-Isten országának, az Egyháznak a képe is. Földi és földalatti erők: emberi gonoszság és a pokol hatalma nem egyszer elnyeléssel fenyegette már Krisztus országát; de a vihar elültével kitűnt, hogy, bár egyesek és országok elszakadtak Krisztus országától, az egész mégis megingathatatlan alapon nyugszik, melyet maga az Úr sülyesztett a földbe. *A Fiú-Isten országa ép úgy elpusztíthatatlan, mint a természet, az Atya országa!*

6. Emberekből áll az Egyház: s ahol ember van, ott az emberi *gyarlóság* is megnyilatkozik. *Júdás* esete nem áll egymagában az Egyház életében. A hűtlenség és árulás azonban csak a bűnösnek okozza vesztét, de az Egyházra ugyan nem hoz halált, mert azt Krisztusnak a Lelke élteti.

1883-ban *XIII. Leo* pápa megnyitotta a *vatikáni könyvtárt* a történelem kutatói előtt. Aki betekintést enged másoknak, még ellenségeinek is, a saját családi titkaiba, — az biztos arról, hogy még az ellenség szeme sem talál semmit, ami a család becsületét lerontaná. A kislelkűek megszeppennek a nagy pápa e tetteire, mely egymaga is mindennél külömb apológiája a pápaságnak és az Egyháznak; mert a félénk lelkek azt gondolták: Hátha az irányzatos tudósok majd visszaélnék az ott talált anyaggal! — S *XIII. Leo* ezeknek az aggodalmaskodóknak tréfálkozva ezt mondotta: »Ha a Szentlélek rajok bírta volna az evangéliumok megírását, valószínűleg elhallgatták volna *Júdás* árulását, Péter tagadását, hogy ne kompromittálják az Úr Jézust.« *XIII. Leo* az igazság tudatában cselekedett, mintha csak azt mondta volna

a világnak: »Jertek, fegyverkezzetek föl a kritika górcsővel, kutassátok ki az Egyház egész múltját! Találni fogtok életében emberi baklövéseket, akadtok majd bűnös egyházi szolgálókra, itt-ott oly pápával is találkoztok, aki nem volt egészen méltó az ő nagy hivatalára, — *de nem akadtok olyan pápára, ki Krisztus drága tanítását meghamisította, a rábízott krisztusi kincset elvesztegette volna! Az Egyház most is az, ami kezdetben volt: az igazság és kegyelem országa!*” . . . Így csak a páratlan katolikus felsőbbség tud cselekedni, mely csak egyet követel: *igazságot!* Páratlan nyíltsággal fejezte ki ezt a nagy pápa, mikor a vatikáni könyvtár megnyitása alkalmával így szólt a kath. történetírókhoz: »A történetírás első törvénye: hogy soha hamisat mondani ne merjen; a második: hogy az igazat mindig ki merje mondani, hogy így ne támadhasson ellene a részrehajlás és ferdítés gyanúja.« Az Egyház csak két dologtól tart: a félreértéstől és a hazugságtól.

A kath. Egyháznak s minden vérbeli katolikusnak drágalátos nagy kincse és kiváltsága *az elfogulatlanság az igazsággal, mindenfajta igazsággal szemben.* A protestánsból katolikkussá lett *Ruville* önnönmagán tapasztalta a szabadsulást az elfogultság béklyóiból: »Tudományos téren *a szabadsulást a sokfajta protestáns előítéletől, amelyekbe már előbb is réseket törtem, nagy jótéteménykép érzem. Csak most tudok igazában pártatlanul történelmet írni, mióta a világ legnagyobb hatalmasságát, a kath. kereszténységet igazi alakjában megismertem s nem függök többé olyanoktól, akik nem értik, vagy rosszakaratúlag elferdítik a képét.*» (»Zurück zur hl. Kirche!« 126.) Mihelyt a protestáns tudós, legyen az akár *Paulsen*, akár *Foerster*, akár *Zoványi*, igazat ad a kath. Egyháznak, mindjárt meggyűlik a baja — a tulajdon hitfelelveivel.

7. Ünnepies órában tette Péter ezt a nagy vallomást Jézusról: „*Te Krisztus vagy, az élő Istennek a Fia!*” Te meg isteni vagy, Krisztusnak alkotása, te kath. Egyház! mert Isten hozott létre téged és Istennek a Lelke éltet! Aki ismer téged, élete legnagyobb szerencséjének vallja, hogy te vagy lelkének a hazája!... Egyik nagy szolgád {*Mermilöd* püspök} ezt íratta sírjára: „*Dilexit Ecclesiam! — Szerette az Egyházat!*” Egy másik nagy fiad, Írland Mózese, *O' Connell*, élte alkonyán megegyszer ki akarta fejezni tiszteletét előtted Rómában, — s mikor az úton utóírta a halál, *testét* szeretett *testi hazájának, szívét* meg hasonlóan szeretett *lelki hazájának* szánta s Rómába küldte eltemetés végett . . .

Ha becses nekem a *nép*, melynek az isteni Gondviselés rendelkezése szerint tagja vagyok; ha drága nekem a *föld*, melyben apáim csontjai porladoznak; ha szeretem földi

hazámat, e szép *Magyarországot*, — téged *kath. Egyház*, téged is szeretlek, mint lelkem anyját, aki újjászültél lelkileg, az isteni igazság ismeretére tanítasz, isteni eledellel táplálsz és az örök élet reményével töltesz el, — sa zsoltáros szavaival mondom: „*Ha elfeledkezem rólad, Jeruzsálem, te kath. Egyház, legyen elfeledve jobb kezem! Torkomhoz ragadjon nyelvem, ha meg nem emlékezem rólad, ha nem teszek téged fővigasságomnak!*” (Zsolt. 136, 5. 6.) „*Katholikus magyar vagyok!*” — ez életemnek a programja, hitvallása. Ügy áldjon meg engem Istenem, ahogy testem és lelkem hazájához hű maradok!...

8. Testünk hazáját karddal, puskával, ágyúval védjük meg az ellenséggel szemben: lelkünk hazáját elsősorban *szavazati jogunk lelkiismeretes gyakorlásával*, ezzel a hatalmas szellemi fegyverrel kell megvédelmeznünk! *Hitének árulója az, aki bármilyen választás alkalmával az Egyház ellenségére adja szavazatát.**

9. Nem névleg, hanem *valójában katolikusnak lenni* — a legnagyobb dolog a világon. *Az örök igazsághoz körömszakadtáig ragaszkodni, a Krisztustól elfordult világgal szembe szállni, a krisztusi igazság szerint élni — a nagyság és jellem útja.* Ebből fakad az erkölcsi jellem, az értékek értéke, a nagyságok nagysága! *Nagy kereszténynek lenni százszorta több, mint nagy tudósnak, nagy hadvezérnek, nagy művésznek lenni!* A nagy erkölcsi jellem a haza legnagyobb kincse! . . .

Szédületes magas a cél, amelyre Krisztus hív minket; de lelkünk jóságos Megváltója *erőt* is ad a cél elérésére. Mikor az Úr, ünnepies órában, *Pétert*, az egyszerű galileai halászt, a világ legnagyobb méltóságába, a pápaságba beigtatta, háromizben is kérdezte tőle: „*Simon! szeretsz-e engem?*” Ezzel az Úr világosan tudtára adta Péternek, hogy mi fog neki *erőt* adni rettentő nagy hivatalában. — Állj Krisztus elé, s mondd neki a *szíveddel, ne csak a száddal*: „*Te tudod, Uram, hogy szeretlek téged!*” — és hidd el, lesz *erőd* a jellemző *kath. életprogramul* megvalósítására! Krisztus szeretete mindenre képesít minket! . . .

M. I. N. D.!

* A parlamentáris alkotmánnyal bíró országokban a haza védelmére is hatalmasabb fegyver *a szavazati jog*, mint a kard Aki hivatalok betöltése, főleg pedig a törvényhozó-testület tagjainak választása alkalmával nem néz sem jobbra, sem balra, hanem a legderekből, legjellemesebb férfiúra adja szavazatát: épúgy, vagy tán még jobban szolgálja a hazáját, mint az, ki a harctéren küzd a haza szabadságáért és boldogulásáért. A szavazati jog gyakorlásának a mikéntje a *szellemi és erkölcsi* érettség fokmérője. Meggyőződésből jól választani, — ezt csak férfiak, jellemek tudják megcselekedni! . . .

TARTALOM:

Előljáróba	Lap. 1
------------	-----------

BEVEZETÉS: A hitről.

1. Az emberi hitről	
2. Az isteni hitről	
3. A hit lélektani szükségessége	14
4. Hit és tudomány	18
5. Hit és természettudósok	26
6. Mit ad nekünk a »modern tudomány«?	32
7. Mi az oka az Istentől elfordult tudomány tudatlanságának?	39
8. A hitetlenség okai	49
9. A hit megőrzéséről	60

I. RÉSZ. A vallás alapjairól.

I. Szakasz: Az istenről.

1. Az okság elve	67
2. Van-e Őr a felhők fölött?	74
3. A Kant-Laplace-féle elmélet	89
4. Az ősnemződés	91
5. Kicsoda—micsoda az Isten?	102
6. Isten gondját viseli a világnak	107
7. Az istentelenség (átheizmus).	117

II. Szakasz: A lélekről.

A) A lélek szellemi természetéről.

1. A lélek megismerése	124
2. Van szellemi lelkünk	128
3. Lélek és agyvelő	139
4. Ember és állat: lélek és ösztön	143

<i>B) Az emberi lélek halhatatlan.</i>		Lap.
1. A halhatatlanság megismerése és fogalma .		132
2. A lélek egyszerű s azért halhatatlan .		155
3. Az ész természete halhatatlanságra utal		157
4. Az akarat törekvése örök életet követel .		139
5. Az igazságosság a halhatatlanságot követeli		161
1. Az egész emberiség közmeggyőződése a lélek halhatatlanságáról		163

Támadások az emberi méltóság ellen.

1. A dárvinizmus	164
2. A haeckelizmus	174
3. Fejlődés és hit	182

///. Szakasz: Az isteni kinyilatkoztatásról.

1. A vallás szükséges voltáról. Az ember céljáról .	185
2. A vallás az erkölcs szülőanyja. (A független morál.) .	188
3. A vallás a társadalmi és állami rend alapja	195
4. A természetes kinyilatkoztatás	198
5. A tevőleges kinyilatkoztatás szükséges voltáról	200
6. Az isteni kinyilatkoztatás belső ismertető-jegyei	204
7. A kinyilatkoztatás külső ismertető-jegyei: csodák, jövendölések	205
8. A csodák fölismerhetősége	211

II . R É S Z . A keresztény vallás isteni voltáról.

/ . Szakasz: Az ó-szövetségi kinyilatkoztatásról.

1. Bevezetés. Az emberiség lelki története	215
2. Az isteni kinyilatkoztatás történeti valósága	217
3. Az ó-szövetségi Szentírás részei és tartalma	217
4. Az ó-szövetségi Szentírás, különösen a Pentateuchus hitelessége	219
5. A Biblia és a tudományos haladás	221
6. A teremtés hat napja	225
7. Az emberinem egysége és kora	231
8. A régészeti fölfedezések és a Szentírás	233
9. Az őskinyilatkoztatás nyomai egyéb népek emlékeiben és hitregéiben	237
10. Az ó-szövetségi Szentírás istenisége	239

<i>II. Szakasz: Az új-szövetségi kinyilatkoztatásról.</i>		Lap.
1. Bevezetés		247
1. Az új-szövetségi kinyilatkoztatás okmányai. A Szent-írás egysége.		249
2. Az új-szövetségi szent-könyvek valódisága		252
3. Az új-szövetségi szent-könyvek megbízhatósága		258
2. Zsidó és pogány írók tanúskodása az új-szövetségi kinyilatkoztatás valódiságáról		259
3. Az új-szövetségi kinyilatkoztatás történeti bizonyítékainak értéke		261

III. Szakasz: Jézus Krisztus.

1. Az Úr Jézus a világtörténelem legesodálatosabb személyisége	262
2. Az Úr Jézus tudata önmagáról	266
3. Az Úr Jézus erkölcsi jelleme	271
4. Az Úr Jézus csodái	272
5. Az Úr Jézus jövődölései	274
6. A csodák csodája: az Úr Jézus föltámadása	276
7. Összefoglalás. A racionalisták	283
8. Mi következik Krisztus isteni méltóságából?	286

IV. Szakasz: A krisztusi vallás lényegéről, vagyis a krisztusi biológiáról

1. Miről van szó?	287
2. Az élet négy fokozata	289
3. Micsoda a krisztusi élet?	291
4. Az élet alap- és főtörvénye	295
5. Az élet föntartásának a törvénye	301
6. Az élet fejlődésének a törvénye	305
7. Örök élet, örök halál	315
8. Az Isten gyermekei — és a többi emberek	322
9. Mit bizonyít a krisztusi biológia?	330
10. Az élet csatornája	335

V. Szakasz: A krisztusi kinyilatkoztatás jellegéről.

1. Az Úr Jézus fenséges tanítása	345
2. A hit titkairól	347
3. A keresztény hit eszközei az ember tökéletesítésére	351
4. A krisztusi vallás kielégíti az eszt és a szívet	357
5. A kereszténység és az emberi méltóság	363
6. A kereszténység és a szabadság	366

	Lap.
7. A keresztyénység és a haladás	372
8. A keresztyénység belépése a világba	377
9. A krisztusi kinyilatkoztatás befejezettsége, egyetemessége	382

III. RÉSZ. A krisztusi, vagyis katolikus Egyházzól.

I. Szakasz: Az Egyház alapítása,		természete.
1. Megváltás és Egyház.		385
2. Az Egyház megteremtése		388
3. Az Egyház alkotmánya		396
4. Az Egyház lélektana		404
5. Egyház és állam		409
6. Az Egyház kizárólagossága és láthatósága		413
7. Az Egyház ismertető-jegyeiről		416

II. Szakasz: Az Egyház csalatkozhatatlan tanítói hivataláról.

1. Az Egyház tanítói hivatala az apostolok korában. (Ap. Csel. 15, 1-29.)	429
2. A z Egyház tanítói hivatala csalatkozhatatlan	430
3. A csalatkozhatatlanság alanya	432
4. A csalatkozhatatlanság terjedelme	436
5. A hit forrásai	437
6. A Szentírás és a hagyomány viszonya egymáshoz	441
7. A hit szabálya. (Regula fidei.)	445
8. A modernizmus, mint a vallási élet nagy veszedelme	450

Függelék.

1. »Az Egyházon kívül nincs üdvösség.«	457
2. A hitbeli közömbösség bölcselete	462
3. Türelem és türelmetlenség	470
4. Lelkünk hazája	480
Tárgy- és névmutató	491

Sajtóhibák:

307. 1. alul a 4-es sz. bekezdés 7-dik sorában e helyett: „Az embert megszentelő kegyelem *nova creatura*, új teremtmény”, — ezt kell olvasni: „Az ember-f- megszentelő kegyelem = *nova creatura*”, vagyis: „*A kegyelem által megszentelt ember nova creatura, új teremtmény.*”

313-dik 1. derekán 12-es sz. bekezdés 4-dik sorában Murfart helyett Mewart van helyén.

352-dik lapon Γνώτι helyett Γνώθη kell.